

Byggðafesta
og búferlaflutningar á Íslandi

BYGGÐAFESTA OG BÚFERLAFLUTNINGAR Á ÍSLANDI

RITSTJÓRI

ÞÓRODDUR BJARNASON

HÖFUNDAR

ÞÓRODDUR BJARNASON

GRÉTA BERGRÚN JÓHANNESDÓTTIR

GUÐMUNDUR GUÐMUNDSSON

ÓLÖF GARÐARSDÓTTIR

SIGRÍÐUR ELÍN ÞÓRÐARDÓTTIR

UNNUR DÍS SKAPTADÓTTIR

VÍFILL KARLSSON

Byggðafesta og búferlaflutningar á Íslandi

© höfundar

Útgáfa bókarinnar er styrkt af

BYGGÐASTOFNUN

Umbrot og kápuhönnun: Helgi Hilmarsson

Prentun: Litlaprent

Leturgerð meginmáls er EB Garamond 10,8 p. á 14,7 p. fæti

Printed in Iceland

Háskólaútgáfan

haskolautgafan.is / hu@hi.is

Reykjavík 2022

Allt efni í þessu riti er verndað af ákvæðum höfundalaga. Ef ekki er til að dreifa samþykki höfundar og Háskólaútgáfunnar er sérhver eintakagerð og dreifing efnisins óheimil nema til komi lagaheimild eða heimild í samningi við Fjöls, samtök rétthafa höfundaréttar. Notkun sem brýtur í bága við lög eða samninga getur haft bóta- og refsíabyrgð í för með sér.

U202217

ISBN: 978-9935-23-285-4

EFNISYFIRLIT

1 Um byggðafestu og búferlaflutninga.....	13
1.1 Hvað ræður búferlaflutningum?	14
1.2 Hvers vegna að rannsaka búferlaflutninga?	16
1.3 Verkefnið <i>Byggðafesta og búferlaflutningar</i>	18
Summary in English.....	21
 2 Mannfjöldaþróun á Íslandi.....	23
2.1 Mannfjöldaþróun og þéttbýlisvæðing	24
2.2 Eðli mannfjöldaþróunar.....	25
2.3 Söguleg þróun á Íslandi.....	29
2.4 Mannfjöldaþróun landsins í heild	33
2.5 Þróun einstakra svæða og tegunda byggðarlaga	36
2.5.1 Höfuðborgarsvæðið.....	36
2.5.2 Byggðakjarnar á suðvestursvæðinu	39
2.5.3 Eyjafjörður	41
2.5.4 Aðrir stærri bær	44
2.5.5 Minni bær og þorp	46
2.5.6 Sveitir og annað strjálbýli	47
2.6 Samantekt og næstu verkefni.....	49
Summary in English.....	53
 3 Búferlaflutningar og flutningsjöfnuður	55
3.1 Eðli búferlaflutninga.....	56
3.2 Alþjóðlegt samhengi.....	58
3.3 Söguleg þróun á Íslandi.....	61
3.4 Búferlaflutningar innanlands.....	65

3.4.1 Búferlaflutningar á höfuðborgarsvæðinu.....	66
3.4.2 Búferlaflutningar á suðvestursvæðinu	69
3.4.3 Búferlaflutningar í öðrum landshlutum	70
3.5 Búferlaflutningar milli landa	73
3.5.1 Flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara.....	75
3.5.2 Flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara	75
3.5.3 Bakgrunnur flytjenda milli landa	77
3.5.4 Flutningsjöfnuður eftir landsvæðum	81
3.6 Samantekt og næstu verkefni.....	82
Summary in English.....	86
 4 BÚFERLAFLUTNINGAR YFIR ÆVINA.....	87
4.1 Hreyfanleiki þjóðarinnar.....	88
4.2 Flutningssögur einstaklinga	93
4.3 Frá fæðingu til fullorðinsára.....	94
4.4 Fyrri reynsla af búferlaflutningum	97
4.5 Samantekt og næstu verkefni.....	101
Summary in English.....	104
 5 BÚSETUFYRIRÆTLANIR OG BÚFERLAFLUTNINGAR	105
5.1 Tengsl fyrirætla og búferlaflutninga	106
5.2 Búsetufyrirætlanir á Íslandi.....	106
5.2.1 Búferlafyrirætlanir íslenskra unglunga.....	107
5.2.2 Búferlafyrirætlanir fullorðins fólks.....	110
5.3 Hugsanlegir búsetukostir	111
5.3.1 Viðhorf íbúa höfuðborgarsvæðisins til búsetu í landsbyggðunum.....	111
5.3.2 Viðhorf íbúa landsbyggðanna til búsetu á höfuðborgarsvæðinu.....	112
5.3.3 Viðhorf Íslendinga til búsetu erlendis	113
5.3.4 Samkeppni um íbúa	115
5.4 Búsetufyrirætlanir	117
5.4.1 Fyrirætlanir eftir kyni og aldri	118
5.4.2 Fyrirhugaðir áfangastaðir.....	119
5.5 Samantekt og næstu verkefni.....	121
Summary in English.....	124

6 BÚSETUÁNÆGJA OG BÚFERLAFLUTNINGAR	125
6.1 Búsetuánægja og búferlaflutningar.....	126
6.2 Búsetuánægja og búferlaflutningar á Íslandi	128
6.3 Yfirlit um búsetuánægju á einstökum búsetusvæðum	130
6.4 Tengsl búsetuánægju og búferlafyrirtæla	133
6.5 Samantekt og næstu verkefni.....	135
Summary in English.....	138
 7 MENNTUN OG BÚFERLAFLUTNINGAR.....	 139
7.1 Áhrif menntunar á búferlaflutninga	140
7.2 Menntun og búferlaflutningar á Íslandi	142
7.3 Menntunarstig á einstökum svæðum.....	144
7.4 Mat á mikilvægi menntunartækifæra fyrir búferlaflutninga.....	148
7.5 Tengsl menntunar við fyrirhugaða búferlaflutninga	151
7.6 Samantekt og næstu verkefni.....	154
Summary in English	158
 8 ATVINNA OG BÚFERLAFLUTNINGAR	 159
8.1 Áhrif atvinnu á búferlaflutninga.....	160
8.2 Atvinnulíf og búferlaflutningar á Íslandi	161
8.3 Umskipti í atvinnulífi landsbyggðanna	163
8.4 Þátttaka á vinnumarkaði	166
8.4.1 Atvinna í sveitum og öðru strjálbýli	167
8.5 Mynstur vinnusóknar.....	170
8.5.1 Sveigjanleiki í vinnu	170
8.5.2 Áhrif Covid á sveigjanleika í vinnu.....	172
8.5.3 Vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins	173
8.6 Mat á áhrifum atvinnutækifæra á búferlaflutninga.....	174
8.6.1 Mat á áhrifum atvinnutækifæra á flutninga til höfuðborgarsvæðisins.....	174
8.6.2 Mat á áhrifum atvinnutækifæra á flutninga frá höfuðborgarsvæðinu	176
8.6.3 Mat á áhrifum atvinnutækifæra á fyrirhugaða búferlaflutninga.....	177
8.7 Tengsl atvinnu við fyrirhugaða búferlaflutninga.....	179
8.7.1 Tengsl atvinnugreina við fyrirhugaða búferlaflutninga úr strjálbýli	180
8.7.2 Tengsl vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins við fyrirhugaða búferlaflutninga ...	181
8.8 Samantekt og næstu verkefni.....	182
Summary in English.....	186

9 SAMGÖNGUR OG BÚFERLAFLUTNINGAR.....	187
9.1 Áhrif samgangna á búferlaflutninga.....	188
9.2 Samgöngubætur og búferlaflutningar á Íslandi	190
9.3 Óþægindi eða kvíði vegna samgangna.....	196
9.4 Mat á áhrifum mikillar umferðar á búferlaflutninga	198
9.5 Tengsl óþæginda eða kvíða vegna samgangna við búferlaflutninga	201
9.6 Samantekt og næstu verkefni.....	203
Summary in English	206
 10 HÚSNÆÐISMÁL OG BÚFERLAFLUTNINGAR	 207
10.1 Áhrif húsnæðismála á búferlaflutninga	208
10.2 Húsnæðismál og búferlaflutningar á Íslandi.....	210
10.3 Yfirlit um húsnæðisaðstæður og viðhorf til húsnæðis.....	212
10.4 Mat á áhrifum húsnæðismála á búferlaflutninga	213
10.5 Búsetuóskir og fasteignaverð	216
10.6 Tengsl húsnæðismála við búferlaflutninga.....	222
10.7 Samantekt og næstu verkefni.....	224
Summary in English	227
 11 ÞJÓNUSTA OG BÚFERLAFLUTNINGAR.....	 229
11.1 Áhrif þjónustu á búferlaflutninga	230
11.2 Þjónustustig og búferlaflutningar á Íslandi	231
11.3 Þjónustusókn til höfuðborgarsvæðisins.....	235
11.4 Áhrif þjónustupáttá á búferlaflutninga til höfuðborgarsvæðisins.....	236
11.5 Áhrif verslunar og þjónustu á búsetufyrirættanir	237
11.6 Áhrif heilbrigðisþjónustu á búsetufyrirættanir.....	238
11.7 Áhrif menningar og afþreyingar á búsetufyrirættanir.....	239
11.8 Tengsl þjónustusóknar við búferlaflutninga á suðvestursvæðinu.....	240
11.9 Samantekt og næstu verkefni	241
Summary in English	245
 12 TENGLANET OG BÚFERLAFLUTNINGAR.....	 247
12.1 Áhrif félagslegra tengsla á búferlaflutninga	248
12.2 Félagsleg tengsl og búferlaflutningar á Íslandi	251

12.3 Búseta og félagsleg tengsl.....	252
12.3.1 Búseta í heimabyggð.....	252
12.3.2 Búseta fjölskyldu og vina.....	253
12.4 Tengslanet og fyrri búferlaflutningar	254
12.4.1 Áhrif nálægðar við vini og fjölskyldu á flutninga til höfuðborgarsvæðisins ..	254
12.4.2 Áhrif nálægðar við vini og fjölskyldu á flutninga frá höfuðborgarsvæðinu...	255
12.5 Tengslanet og fyrirhugaðir brottflutningar	257
12.5.1 Áhrif nálægðar við vini og fjölskyldu á fyrirhugaða brottflutninga	257
12.5.2 Samband búsetu fjölskyldu og fyrirhugaðra flutninga til höfuðborgarsvæðisins	258
12.6 Staðartengsl og fyrirhugaðir búferlaflutningar	259
12.6.1 Staðartengsl eftir búsetusvæðum	259
12.6.2 Samband staðartengsla og búferlaflutninga	261
12.7 Samantekt og næstu verkefni	261
Summary in English	264
 13 KYNJUÐ VIÐHORF OG BÚFERLAFLUTNINGAR.....	265
13.1 Kyn, kynvitund og kynhlutverk í dreifðum byggðum	266
13.2 Jafnrétti og búferlaflutningar á Íslandi.....	268
13.3 Jafnrétti kynjanna og búferlaflutningar.....	272
13.3.1 Upplifun af stöðu kynjanna í samfélaginu.....	272
13.3.2 Mat á áhrifum jafnréttismála á flutninga til höfuðborgarsvæðisins	274
13.3.3 Tengsl upplifunar af jafnréttismálum við búferlaflutninga	276
13.4 Slúður og búferlaflutningar.....	277
13.4.1 Upplifun af slúðri í samfélaginu	277
13.4.2 Mat á áhrifum slúðurs á flutninga	278
13.4.3 Tengsl upplifunar af slúðri við búferlaflutninga.....	280
13.5 Samantekt og næstu verkefni	281
Summary in English	284
 14 INNFLYTJENDUR OG BÚFERLAFLUTNINGAR	285
14.1 Hnattvæðing og búferlaflutningar	286
14.2 Innflytjendur á Íslandi	289
14.3 Kannanir meðal innflytjenda.....	294
14.4 Þátttakendur af erlendum uppruna í almennum könnunum	297
14.4.1 Búsetuánægja.....	297

14.4.2 Búferlafyrirætlanir.....	298
14.4.3 Nánari greining á búsetuánægju og búferlafyrirætlunum í þorpum	299
14.5 Könnun meðal innflytjenda	300
14.5.1 Ástæður flutninga til landsins	300
14.5.2 Flutningar af landi brott eftir kyni og aldri	301
14.5.3 Flutningar af landi brott eftir lengd búsetu.....	302
14.5.4 Flutningar af landi brott eftir búsetusvæði.....	303
14.5.5 Búferlaflutningar eftir fjölskylduastæðum.....	304
14.5.6 Búferlaflutningar eftir upprunasvæði innflytjenda.....	305
14.5.7 Búferlaflutningar eftir færni í íslensku.....	306
14.5.8 Búferlaflutningar eftir því hvort menntun nýtist í starfi	307
14.6 Samantekt og næstu verkefni.....	308
Summary in English.....	310
 15 BÚFERLAFLUTNINGAR OG BYGGÐAÞRÓUN.....	311
15.1 Byggðafesta og búferlaflutningar fyrri tíma.....	312
15.2 Byggðafesta og búferlaflutningar í samtímanum	317
15.3 Byggðafesta og búferlaflutningar í framtíðinni	326
15.4 Lokaorð.....	329
Summary in English.....	331
 HEIMILDIR.....	333
 VIÐAUKI I Gagnasöfnun og gagnasöfn.....	369
Gögn Hagstofu Íslands	369
Spurningakannanir verkefnisins.....	370
Könnun í minni bæjum og þorpum	371
Könnun í sveitum og strjálbýli	371
Kannanir í stærri þéttbýlisstöðum	372
Vigtun gagna.....	374
Þjónustukannanir Byggðastofnunar	374
Könnun meðal innflytjenda.....	375

VIÐAUKI II Útgáfa og kynningar	377
Útgefið efni	377
Ritrýndar tímaritsgreinar og bókarkaflar	377
Skýrslur um gagnasöfnun og niðurstöður	378
Fyrirlestrar, erindi og kynningar	379
Fyrirlestrar á alþjóðlegum vísindaráðstefnum	379
Fyrirlestrar á innlendum vísindaráðstefnum	380
Boðsfyrirlestrar hjá innlendum og erlendum háskólum	380
Erindi á málþingum og fundum	381
Kynningar fyrir samtök og stofnanir	381
 VIÐAUKI III Hugtök og skilgreiningar.....	 383

1

UM BYGGÐAFESTU OG BÚFERLAFLUTNINGA

Þóroddur Bjarnason, Gréta Bergrún Jóhannesdóttir, Guðmundur
Guðmundsson, Ólöf Garðarsdóttir, Sigríður Elín Þórðardóttir,
Unnur Dís Skaptadóttir og Vífill Karlsson

ÚTDRÁTTUR

Búseta mótar líf fólks með margvíslegum hætti og skilyrðir dagleg samskipti við fjölskyldu, vini og nágretta, möguleika til náms og starfa og þá þjónustu og afþreyingu sem völ er á. Fyrir hvern og einn skiptir höfuðmáli að geta valið sér búsetu í samræmi við langanir sínar og þarfir en búferlaflutningar hafa einnig djúpstæð áhrif á einstök samfélög. Búferlaflutningar eiga sér margvíslegar orsakir og ólíkir þættir geta skipt máli eftir því hvort leitað er skýringa á fyrirætlunum eða ákvörðunum einstaklinga á tilteknum tíma eða straumum búferlaflutninga innan lands eða utan í sögulegu ljósi. Hér er fjallað um byggðafestu og búferlaflutninga á Íslandi í ljósi viðamikils rannsóknaverkefnis sem unnið var á vegum Bygðastofnunar í samstarfi við háskólakennara við innlenda og erlenda háskóla. Fjallað er um búferlaflutninga og tengsl þeirra við íbúðapróun, ólíkar tegundir búferlaflutninga og tengsl fyrirætlana og raunverulegra flutninga. Þá er mannfjöldapróun og breytingar á mynstri búferlaflutninga innanlands rakin og fjallað um innflytjendur á Íslandi og Íslendinga erlendis. Rætt er um tengsl búferlaflutninga við þætti á borð við menntun, atvinnu, samgöngur, húsnæði, þjónustu, búsetuánægju, staðartengsl, fjölskyldu og vini, jafnrétti kynjanna og slúður. Að lokum er lagt mat á framtíðarhorfur í búferlaflutningum og hugsanleg áhrif þeirra á byggðapróun.

1.1 Hvað ræður búferlaflutningum?

Búferlaflutningar eiga sér margvíslegar orsakir og ólíkir þættir geta skipt máli eftir því hvort leitað er skýringa á fyrirætlunum eða ákvörðunum einstaklinga á tilteknum tíma eða straumum búferlaflutninga innan lands eða utan yfir langan tíma.

Stundum er gengið út frá því að ákvarðanir einstaklinga um búsetu skýrist af rökvísu mati á kostnaði við búferlaflutninga og ábata af nýrri búsetu í beinhörðum peningum eða öðrum verðmætum. Þannig meti fólk kosti og galla ólíkra búsetukosta og taki ákvarðanir út frá markmiðum sínum, getu og áhættusækni. Aðrir benda hins vegar á að ákvarðanir um búsetu byggist ekki síður á tilfinningum en meintum hagnaði og að sjálfsmynd fólks og tengsl við einstaklinga, samfélög og staði geti ráðið úrslitum um búsetu. Ákvarðanir um að búa í borg eða strjálbýli, flytjast á brott eða verða um kyrrt endurspegli þannig sjálfsmynd og samsömun einstaklinga með tiltekinn uppruna, félagsleg tengsl, gildismat og væntingar til framtíðarinnar. Ákvörðun um búsetu geti því verið tekin þvert á vitneskju viðkomandi einstaklings um ávinning eða kostnað í beinhörðum peningum eða hlutlæg búsetuskilyrði.

Með því að flytja búferlum getur fólk sótt sér þekkingu og reynslu, kynnst nýju fólki og nýjum aðstæðum, og valið þau búsetugæði sem skipta hvern og einn mestu máli. Þannig sækjast sumir eftir tækifærum til menntunar, sérhæfðra starfa, þjónustu eða félagslegrar fjölbreytni í meira þéttbýli en aðrir sækjast eftir aukinni nálægð við náttúru, ódýrara húsnæði og þéttari félagslegum tengslum í strjálbýli. Fyrir ákveðna hópa getur nálægð við fjölskyldu og vini skipt mestu máli en aðrir kjósa „vík milli vina og fjörð milli frænda“ eða vilja hreinlega forðast umgengni við ákveðna einstaklinga. Þá geta búferlaflutningar til annarra landa falið í sér tækifæri sem ekki eru í boði hér á landi á borð við nýja möguleika til menntunar eða atvinnu, veðursæld, framandi menningu eða iðandi stórborgarlíf með ótal menningarkimur.

Í mörgum tilvikum eru ákvarðanir um búferlaflutninga teknar með eftirvæntingu og tilhlökkun þótt þær geti einnig verið blandaðar eftirsjá og trega. Í öðrum tilvikum flytur fólk hins vegar vegna óviðráðanlegra eða mikilvægra ástæðna þótt það myndi helst vilja vera um kyrrt og sums staðar neyðist fólk til að flýja stríðsátök eða aðstæður sem gera dvöl í heimalandi óbærilega eða lífshættulega. Jafnframt getur verið misjafnt hvort brottflutt séu harðákveðin í því

að flytja aftur heim, ætli aldrei að snúa til baka eða séu óráðin um búsetu sína til lengri tíma.

Þótt oft sé litið á ákvarðanir um búferlaflutninga sem andstæðu þess að taka enga ákvörðun má segja að fólk ákveði einnig frá degi til dags að vera um kyrrt. Það á ekki síst við um íbúa byggðarlaga sem hafa átt undir högg að sækja og búa við langvarandi fólksfækkun. Þannig geta til dæmis sterk tengsl við náttúrulegt umhverfi, byggðarlagið sem slíkt, íbúðarhúsnæði, vinnustað eða vini og fjölskyldu á staðnum með virkum hætti vegið upp á móti þeim þáttum sem ýta undir búferlaflutninga. Ákvörðun um að fara hvergi getur því verið jafn ígrunduð og ákvörðun um brottflutninga og frelsið til að vera um kyrrt getur verið mörgum dýrmætara en frelsið til að flytja á brott. Við tilteknað aðstæður geta möguleikar á því að flytja heim í heiðardalinn jafnframt skipt meira máli en tækifæri til að búa áfram á framandi slóðum.

Einstaklingsbundnir þættir á borð við persónuleika, tilfinningar, viðhorf og áhugamál geta ráðið miklu um ákvarðanir um að fara eða vera um kyrrt. Jafnframt geta búsetukostir sem skipta miklu máli á einu æviskeiði vikið fyrir öðrum kostum síðar á ævinni. Þeir þættir sem hafa mest áhrif á búferlaflutninga ungs og einhleyps fólks geta þannig verið ólíkir þeim þáttum sem ráða mestu um búsetuákvarðanir fjölskyldufólks með lítil börn á framfæri eða þeirra sem lokið hafa sinni starfsævi og eiga uppkomin börn og barnabörn í byggðarlaginu eða utan þess. Með sama hætti getur staða kynjanna haft misjöfn áhrif á búferlaflutninga karla og kvenna og þau sem alast upp við erfiðar félagslegar og efnahagslegar aðstæður standa frammi fyrir allt öðrum áskorunum og tækifærum en þau sem njóta góðs af efnuðum og valdamiklum fjölskyldum.

Þótt einstaklingsbundnar ákvarðanir ráði flutningum einstaklinga stjórnast langtímastraumar búferlaflutninga á landsvísu af sterkum efnahagslegum, menningarlegum og pólitískum samfélagsöflum. Breytingar á atvinnumálum, lífsháttum og hugmyndum fólks um hið góða líf móta þannig ákvarðanir hvers og eins. Jafnframt getur stefna stjórnvalda og hagsmunamat fyrirtækja haft mikil áhrif á búferlaflutninga í gegnum fjárfestingar í samgöngum og öðrum innviðum, atvinnuuppbyggingu, skipulag þjónustu og margvíslega aðra þætti sem móta daglegt líf og ákvarðanir einstaklinga.

Á 19. og 20. öld var straumur fólks úr dreifbýli í þéttbýli þannig liður í þjóðfélagsbreytingum sem umbreyttu atvinnuháttum, tækni, lífskjörum, lífshátt-

um, stjórnmálum og menningu á Íslandi líkt og annars staðar á Vesturlöndum. Fólksflutninga milli Íslands og annarra landa og mikla fjölgun innflytjenda á fyrstu áratugum 21. aldar má meðal annars rekja til pólitískra ákvarðana, umbyltinga í samgöngum og samskiptatækni, breyttra viðhorfa og efnahagslegra aðstæðna á Íslandi og öðrum löndum. Til framtíðar munu þær miklu samfélags- og tæknibreytingar sem nú ganga yfir heiminn án nokkurs efa hafa mikil en ófyrirsjáanleg áhrif á búsetu og búferlaflutninga á Íslandi.

1.2 Hvers vegna að rannsaka búferlaflutninga?

Á Íslandi hófust rannsóknir á búferlaflutningum fyrir alvöru á áttunda áratug síðustu aldar með rannsóknum sagnfræðinga á fólksflutningum úr strjálbýli í þéttbýli¹ og vestur um haf² í kringum þarsíðustu aldamót. Undir lok 20. aldar bættust m.a. félagsfræðingar, hagfræðingar og landfræðingar í hóp þeirra brautryðjenda sem kortlögðu mynstur búferlaflutninga og leituðu eftir orsökum búferlaflutninga úr strjálbýli í þéttbýli, sérstaklega búferlaflutninga til höfuðborgarsvæðisins.³ Á síðustu árum og áratugum hafa rannsakendur sérstaklega beint sjónum sínum að áhrifum samgöngubóta⁴, iðnaðaruppbyggingar⁵ og breytinga í sjávarútvegi⁶ á búferlaflutninga til og frá smærri byggðarlögum.

Í opinberri umræðu er stundum litið á búferlaflutninga sem félagslegt vandamál sem draga verði úr eftir fremsta megni. Þannig hafa margir viðrað áhyggjur sínar af brottflutningum Íslendinga, hvort heldur sem er úr strjálbýli í þéttbýli eða frá Íslandi til annarra landa. Aðrir hafa lagt áherslu á þær áskoranir sem fylgja aðflutningi fólks frá ólíkum menningarheimum en hafa ýmist lagt beint athygli að nauðsyn þess að setja slíkum aðflutningi skorður, huga að aðlögun

1 Helgi S. Kjartansson 1978; Kjartansson 1977b.

2 Kronborg o.fl. 1977; Norman og Runblom 1987; Kjartansson 1977a, 1980; Júnús H. Kristinsson 1983.

3 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002; Gunnlaugsson og Guttormsson 1993; Gylfi Magnússon 1997; Gylfi Zoega og Marta G. Skúladóttir 2002; Hjalti Jóhannesson 1990; Ólöf Garðarsdóttir 1998a, 1998b; Stefán Ólafsson 1997.

4 Andrea Hjalmsdóttir og Atli Hafþórsson 2015; Hjalti Jóhannesson 2010; Vífill Karlsson 2004; Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014; Bjarnason 2014b.

5 Hjalti Jóhannesson 2010; Seyfrit, Bjarnason og Ólafsson 2010; Sigrður Jóhannesson, Sigrður Árnason og Snorri B. Sigurðsson 2017; Tinna K. Halldórsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2012.

6 Ásgeir Jónsson 2002; Benediktsson og Karlsdóttir 2011; Chambers, Helgadóttir og Carothers 2017; Einarsson 2011; Guttormsson 2011; Kokorsch og Benediktsson 2018a, 2018b; Ragnar Árnason 2005; Sveinn Agnarsson 2007; Þóroddur Bjarnason 2012.

innflytjenda að íslensku samfélagi eða tryggja rétt þeirra til að rækta eigin menningu og siði í fjölbreyttu samfélagi.

Í þessu sambandi er oft talað um „fólksflótt“ Íslendinga milli landshluta og til annarra landa. Ástæða er til að nota slík hugtök með nokkurri varúð. Vissulega geta komið upp þær aðstæður að Íslendingum finnist þau þurfa að forða sér úr sinni heimabyggð. Engu að síður er mikilvægt að hafa í huga að togkraftar áfangastaðarins þýða ekki endilega að lífið hafi verið óbærilegt í fyrra byggðarlagi. Mörg flytja full tilhlökkunar á vit nýrra ævintýra og það getur verið villandi að tala um að fólk sé á flótt þegar það sækist eftir betri líf skjörum eða skemmtilegra lífi annars staðar.

Þótt miklir brottflutningar endurspegli þannig ekki endilega óhamingju eða örvæntingu þeirra einstaklinga sem flytja á brott geta búferlaflutningar engu að síður verið verulegt vandamál fyrir samfélögin sem eiga í hlut. Brottflutningar geta grafið undan innviðum samfélagsins, hvort sem litið er til rekstrar hins opinbera, verslunar og þjónustu, menningar- og félagsstarfs eða félagslífs og tengslanets íbúanna. Röskun á byggðamynstri getur jafnframt hrundið af stað keðjuverkun þar sem t.d. verður erfiðara að búa í sveit þegar fleiri jarðir fara í eyði, þorpum og bæjum hnignar þegar nágrönnum þeirra fækkar og landshlutamiðstöðvar lenda í vanda þegar þær missa bakland sitt. Með fábreyttara byggðamynstri fækkar möguleikum fólks til að velja sér mismunandi búsetugæði innanlands og aðdráttarafl landsins minnkar fyrir mismunandi hópa með ólíkar áherslur í lífinu.

Miklir aðflutningar kunna sömuleiðis að skapa margvísleg vandamál á áfangastað. Hröð fólksfjölgun getur reynst innviðum samfélagsins ofviða og leitt til lakari þjónustu og langra biðlista, hækkandi húsnæðisverðs og minni búsetuánægju. Aldurs- og kynjaskipting aðfluttra er jafnframt oft ólík þeirra sem fyrir eru og aðflutningar geta þannig raskað innbyrðis hlutföllum kynja og aldurshópa. Stórframkvæmdir leiða til dæmis oft til mikilla aðflutninga ungra karlmanna sem sett geta daglegt líf viðkomandi byggðarlaga úr skordum. Þá er vel þekkt hvernig mikill aðflutningur nýrra íbúa með aðrar hefðir, viðhorf og lífsstíl getur skapað spennu milli aðfluttra og þeirra sem fyrir eru í samfélaginu.

Stjórnvöld geta haft mikil áhrif á flutninga fólks milli landa með ákvörðunum sem auðvelda eða hindra frjálsa för fólks milli landa eða með áætlunum um móttöku flóttafólks. Jafnframt geta opinberir aðilar reynt að auka líkur á því að fólk velji sér búsetu í þéttbýli með því að t.d. draga úr umferðarþunga, mengun

eða afbrotatíðni eða auka líkur á því að fólk velji sér búsetu í dreifbýli með því að t.d. bæta opinbera þjónustu, efla varnir gegn náttúruhamförum eða auðvelda samgöngur við stærri staði. Þá geta einstakir staðir reynt að laða að íbúa með t.d. breytingum á miðbæjarskipulagi, ódýrum lóðum, auknum atvinnumöguleikum eða auglýsingaherferðum þar sem lögð er áhersla á tiltekin búsetugæði. Enn aðrir þættir kunna að vera á valdi samfélaganna sjálfra fremur en opinberra aðila, svo sem hvort aðfluttir séu boðnir velkomnir sem fullgildir meðlimir samfélagsins eða stuðlað sé að jafnrétti og umburðarlyndi gagnvart hópum sem kunna að standa höllum fæti í samfélaginu.

Þær breytingar sem orðið hafa hér á landi eru að mörgu leyti dæmigerðar fyrir byggðaþróun á Vesturlöndum á síðustu áratugum og því má margt læra af alþjóðlegum rannsóknum á þessu sviði. Aðstæður á Íslandi eru hins vegar að sumu leyti sérstakar og rannsóknir á byggðafestu og búferlaflutningum hérlandis geta stutt við bæði stefnumótun og starf á vettvangi, auk þess að efla þekkingu á þessu sviði á alþjóðavísu. Stjórnvöld, félagasamtök og aðrir sem starfa í þágu einstakra byggðarlaga eða landshluta hafa jafnframt augljósan hag af því að átta sig á þróun, orsökum og afleiðingum búferlaflutninga á Íslandi í alþjóðlegu ljósi.

1.3 Verkefnið *Byggðafesta og búferlaflutningar*

Verkefnið *Byggðafesta og búferlaflutningar* var samstarfsverkefni Byggðastofnunar og háskólakennara við ýmsar háskólastofnanir sem hófst að frumkvæði Snorra Björns Sigurðssonar, þáverandi forstöðumanns þróunarsviðs Byggðastofnunar. Meginmarkmið þess voru að draga saman stöðu þekkingar á byggðafestu og búferlaflutningum á Íslandi, safna nýjum gögnum sem varpað gætu ljósi á þróun, stöðu og framtíðarhorfur og kortleggja helstu viðfangsefni frekari rannsókna á þessu sviði.

Jafnframt var verkefninu ætlað að stuðla að þjálfun ungs vísindafólks á sviði byggðafræði og búferlaflutninga, efla innlent og alþjóðlegt rannsóknasamstarf og stuðla að því að íslenskar rannsóknir verði hluti alþjóðlegrar þekkingar á byggðafestu og búferlaflutningum með birtingum á alþjóðlegum ritrýndum vettvangi.

Póroddur Bjarnason, prófessor í félagsfræði við Háskóla Íslands (HÍ) og

rannsóknaprófessor í byggðafræði við Háskólann á Akureyri (HA), stýrði verkefninu. Rannsóknateymi verkefnisins tók nokkrum breytingum vegna starfsloka og breytinga á starfsumhverfi, en eftirtaldir sérfræðingar voru hluti teymisins á verkefnistímanum:

Edward H. Huijbens, prófessor í landfræði við HA (2018–2019)

Gréta Bergrún Jóhannesdóttir, doktorsnemi við Háskólann á Akureyri (2019–2021)

Guðmundur Guðmundsson, sérfræðingur við Byggðastofnun (2018–2020)

Matthias Kokorch, landfræðingur við Háskólasetun Vestfjarða (2019–2021)

Ólög Garðarsdóttir, prófessor í sagnfræði og forseti Hugvísindasviðs HÍ (2018–2021)

Sigríður Elín Þórðardóttir, sérfræðingur við Byggðastofnun (2018–2021)

Unnur Dís Skaptadóttir, prófessor í mannfræði við HÍ (2018–2021)

Vífill Karlsson, prófessor í hagfræði við Bifröst og dósent við HA (2018–2021)

Þorkell Stefánsson, sérfræðingur við Byggðastofnun (2020–2021)

Auk þátttakenda í rannsóknateyminu var verkefnið unnið í samvinnu við um þrjátíu erlenda sérfræðinga við fjölmarga háskóla í ýmsum löndum og að höfðu samráði við tylft íslenskra sérfræðinga við innlendar og erlendar stofnanir. Framlag allra þessara aðila var afar mikilvægt fyrir verkefnið, en sérstök ástæða er til að þakka Tialda Haartsen, Ian Shuttleworth og Aileen heitinni Stockdale fyrir margháttða aðstoð við skipulagningu, framkvæmd og úrvinnslu verkefnisins.

Rannsóknaverkefnið byggðist á margvíslegum frumgögnum og eldri gagnasöfnum um byggðafestu og búferlaflutninga. Söfnun frumgagna fólst einkum í spurningakönnunum sem lagðar voru fyrir 18 ára og eldri í öllum landshlutum, en jafnframt viðtölum sem Gréta Bergrún Jóhannesdóttir tók við konur í sjávarbyggðum víða um land í tengslum við doktorsverkefni sitt og munu birtast á næstu misserum.

Opinber gögn Hagstofu Íslands voru nýtt til að draga upp mynd af byggðapróun og búferlaflutningum innan lands og utan, jafnframt því sem óskað var eftir sérkeyrslum til að skoða nánar ýmis mynstur sem ekki birtast í hinum opinberu gögnum og er Guðjóni Haukssyni, sérfræðingi hjá Hagstofu Íslands, þökkun margháttuð aðstoð.

Upplýsingar um búferlafyrirættanir íslenskra unglunga síðustu áratugi og

tengsl slíkra fyrirætlana við ýmsa aðra þætti í lífi þeirra voru fengnar úr íslenskum könnunum á vegum alþjóðlegu unglingarannsóknanna ESPAD og HBSC. Ársæli Má Arnarsyni, prófessor við Menntavísindasvið Háskóla Íslands og stjórnanda rannsókna, er þakkað fyrir góðfúslegt leyfi fyrir nýtingu þessara gagna í þágu verkefnisins.

Sérstök greining á búsetusögu, viðhorfum og framtíðaráætlunum innflytjenda hér á landi er byggð á gögnum verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi*. Markus Meckl, prófessor við Háskólann á Akureyri og stjórnanda rannsóknarinnar, er sérstaklega þakkað fyrir að veita leyfi fyrir nýtingu gagnanna til að varpa nánara ljósi á þetta efni.

Nánari lýsingu á einstökum gagnasöfnum er að finna í Viðauka I.

Auk þessa rits hafa niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* verið kynntar á margvíslegum vettvangi (sjá Viðauka II). Alls hafa 16 fræðigreinar birst á alþjóðlegum ritrýndum vettvangi og fleiri eru í vinnslu eða ritrýningarferli, auk þess sem fimm skýrslur hafa verið ritaðar um niðurstöður rannsóknarinnar. Jafnframt hafa 24 kynningar á niðurstöðunum verið fluttar á alþjóðlegum og innlendum ráðstefnum og 15 kynningar á málþingum og kynningarfundum innan lands og utan. Loks tengjast lokaritgerðir tveggja doktorsnema og þriggja meistaraþrófsnema verkefninu.

Því riti sem hér birtist er ætlað að draga saman fyrri þekkingu á búferlaflutningum á Íslandi í alþjóðlegu ljósi, kynna helstu niðurstöður verkefnisins og leggja drög að rannsóknum framtíðarinnar. Ritið er ætlað jafnt þeim sem vinna að rannsóknum, stefnumótun og starfi á vettvangi sem og öðrum sem áhuga hafa á þessu efni. Þar sem ýmis helstu hugtök hafa verið notuð með margvíslegum hætti í ræðu og riti er lesendum bent á yfirlit um þær skilgreiningar sem hér eru notaðar í Viðauka III.

Stefnt er að frekari úrvinnslu þessara gagna verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* á næstu árum, en þeim sem áhuga hafa á nýtingu þeirra í háskólanámi, til birtinga á fræðilegum vettvangi eða til hagnýtra verkefna er bent á að hafa samband við Þórodd Bjarnason, stjórnanda rannsóknarinnar, eða Sigríði Elínu Þórðardóttur, forstöðumann þróunarsviðs Bygðastofnunar.

SUMMARY IN ENGLISH

On Residential Stability and Migration

The place where people live shapes their lives in a multitude of ways. It constrains daily interactions with family, friends and neighbors, shapes opportunities for education and employment and determines access to retail, services, and leisure. The ability to choose a place of residence in accordance with their needs and wishes is very important to individuals but migration flows are also vitally important to communities. Migration is influenced by various factors and the subjective explanations offered by migrants may be different from the objective factors that predict migration intentions or actual migration. The causes and consequences of domestic migration may furthermore be very different from international migration. This book presents the results of a research project on residential stability and migration in Iceland conducted under the auspices of the Icelandic Regional Development Institute (Byggðastofnun) in collaboration with researchers at various universities in Iceland and abroad. The following chapters outline national and regional population development in Iceland, changing patterns of domestic and international migration and the association of migration intentions and later migration. Surveys in the Reykjavík capital area, the Southwest exurban region, micropolitan Akureyri, larger towns, villages and sparsely populated areas are analyzed to shed light on the associations of prior migration and future migration intentions with a wide range of factors such as education, employment, transportation, housing, services, residential satisfaction, ties with family and friends, gender equality and gossip. Finally, future migration prospects and their potential impact on regional development in Iceland are discussed.

2

MANNFJÖLDAÞRÓUN Á ÍSLANDI

Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir

ÚTDRÁTTUR

Síðustu öldina hefur mannfjöldapróun á Íslandi einkennst af mikilli fólksfjölgun og hröðum vexti höfuðborgarsvæðisins. Fólki hefur einnig fjölgað jafnt og þétt utan höfuðborgarsvæðisins og hafa aldrei fleiri búið í landsbyggðunum en nú um stundir. Þróunin er misjöfn milli landshluta og tegunda byggðarlaga en mikil þéttbýlisvæðing hefur orðið í öllum landshlutum. Byggðakjarnar á áhrifasvæði höfuðborgarinnar á suðvestursvæðinu hafa vaxið sérstaklega hratt á síðari árum. Á Norðurlandi hefur vöxtur Akureyrar verið jafn og þéttur frá lokum 19. aldar og telja íbúar Akureyrar nú ríflega helming allra íbúa Norðurlands frá Hrútafirði í vestri að Bakkafirði í austri. Þróun annarra byggðakjarna hefur verið misjöfn og hafa sumir þeirra vaxið hratt en aðrir staðið í stað eða glímt við langvarandi fólksfækkun. Á 20. öldinni skýrðist þessi þróun annars vegar af mikilli frjósemi þjóðarinnar og flutningum innanlands. Enda þótt mun fleiri hefðu flutt frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins en frá borginni út á land fæddust fleiri börn um land allt en sem nam brottflutningum í flestum landshlutum. Á fyrstu áratugum 21. aldar hefur dregið mjög úr fæðingartíðni íslenskra kvenna en aukinn aðflutningur fólks frá öðrum löndum og breytingar á flutningsmynstri innanlands hafa leitt til þess að fólki hefur fjölgað í nánast öllum byggðarlögum landsins.

2.1 Mannfjöldaþróun og þéttbýlisvæðing

Talið er að um Krists burð hafi jarðarbúar verið á bilinu 270–330 milljónir og mannfjöldinn hafi ekki náð hálfum milljarði fyrr en um aldamótin 1500.¹ Fyrsta milljarðinum hafi svo verið náð um aldamótin 1800, tveimur milljörðum árið 1930, þremur árið 1960 og fjórum milljörðum árið 1970. Árið 2022 er áætlað að mannfjöldinn sé rétt um átta milljarðar. Mannfjöldadeild Sameinuðu þjóðanna spáir því að hann nái hámarki um 11 milljarða árið 2100² en varfærnari spár gera ráð fyrir að mannfjöldinn nái innan við tíu milljarða hámarki árið 2064.³

Mannfjöldaþróunin er þó mjög misjöfn eftir löndum og heimsálfum og á komandi áratugum er spáð mikilli fólksfölgun í Afríku sunnan Sahara en umtalsverðri fólksfækkun víða í Asíu. Í Evrópu er því spáð að fólki muni fækka úr 748 milljónum í 630 milljónir milli 2020 og 2100. Á Íslandi spáir Hagstofa Íslands hægum vexti fram til ársins 2069 þegar landsmenn verði um 461 þúsund talsins.⁴

Sameinuðu þjóðirnar áætla að meira en helmingur jarðarbúa búi nú í þéttbýli.⁵ Ýmsir fræðimenn hafa tekið þessa áætlun til marks um vatnaskil milli fortíðar mannkyns í strjálbýli og framtíðar þess í þéttbýli⁶ og alþjóðlegar fréttaveitur hafa túlkað þá áætlun sem svo að meira en helmingur mannkyns búi nú í borgum heimsins.⁷ Það er þó mikilvægur munur á borgum (e. *cities*) og þéttbýli (e. *urban areas*), jafnframt því sem skilgreiningar á bæði borgum og þéttbýli eru afar mismunandi eftir löndum.

Samkvæmt áætlun Sameinuðu þjóðanna búa þannig 94% Íslendinga í þéttbýli borið saman við 92% í Japan, 77% í Þýskalandi, 59% í Kína, 37% í Bangladess og 36% í Gíneu.⁸ Þess ber þó að geta að á Íslandi teljast öll byggðarlög með 200 eða fleiri íbúa til þéttbýlis en í Japan teljast svæði vera þéttbýli ef íbúar eru a.m.k. 50 þúsund talsins og a.m.k. 60% þeirra vinna við framleiðslu, verslun eða aðrar starfsgreinar sem álitnar eru einkenna þéttbýli. Til að svæði flokkist sem þéttbýli þurfa íbúar að vera a.m.k. 150 á ferkílómetra í Þýskalandi en a.m.k. 1.500 á ferkílómetra í Kína. Í Gíneu teljast stjórnsýslumiðstöðvar hvers svæðis vera

1 Stefán H. Jónsson 2017.

2 Sameinuðu þjóðirnar 2019a.

3 Vollset o.fl. 2020.

4 Hagstofa Íslands 2022a; Violeta Calian og Ómar Harðarson 2020.

5 Sameinuðu þjóðirnar 2019b.

6 Sjá t.d. Baynes og Musango 2018; Saaroni o.fl. 2018; Siri o.fl. 2016.

7 CNBC 2018; New York Times 2014; Reuters 2008.

8 Sameinuðu þjóðirnar 2019b.

þéttbýli en í Bangladess byggðarlög þar sem eru vegir, götulýsing, vatnsveita og skólplagnir, íbúar eru a.m.k. 5 þúsund talsins og flestir eru læsir og vinna við annað en landbúnað.

Þótt það gæti virst freistandi að skilgreina þéttbýli með sama hætti í öllum löndum er mikilvægt að hafa í huga að aðstæður eru mjög mismunandi milli landa og þéttbýli hefur einfaldlega ólíka merkingu á Íslandi, í Bangladess og í Kína. Einnig falla margvíslegar byggðir milli þess að vera borgir og sveitir og hvar sem skilin milli þéttbýlis og dreifbýlis eru sett er þeim þröngvað í tvo andstæða flokka. Þannig má til dæmis nefna að Sameinuðu þjóðirnar áætla að aðeins um þriðjungur mannkyns búi í borgum með fleiri en 300 þúsund íbúa, fjórðungur í borgum með meira en milljón íbúa og minna en einn af hverjum tíu búi í borgum með meira en 10 milljón íbúa.⁹ Íbúar í smáborgum, bæjum og þorpum eru því um milljarður talsins, þar með talin þau 94% Íslendinga sem teljast búa í þéttbýli.

2.2 Eðli mannfjöldaþróunar

Þótt mannfjöldaþróun sé að mörgu leyti margbrotið viðfangsefni byggist hún í grunninn á einföldu reikningsdæmi.¹⁰ Fyrir jarðarkringluna í heild fjölgar mannkyninu þegar fæðingar eru fleiri en dauðsföll en fækkar þegar dauðsföll eru fleiri en fæðingar. Fyrir einstakar heimsálfur, lönd, landsvæði eða byggðarlög ræðst mannfjöldaþróunin hins vegar af bæði náttúrulegum þáttum og búferlaflutningum fólks. Íbúum fjölgar þannig þegar nýfæddir og aðfluttir eru samanlagt fleiri en dánir og brottfluttir en fækkar þegar dæmið snýst við.

Til að viðhalda náttúrulegu jafnvægi í mannfjölda til lengri tíma þarf hver kona að eignast að meðaltali 2,1 barn til að koma í stað foreldranna og þeirra sem ekki eignast börn. Sé fæðingartíðnin lægri verður náttúruleg fækkun til lengri tíma en fjölgun ef fæðingartíðnin er hærri.

Raunveruleg frjósemi einstakra árganga kvenna kemur vitaskuld ekki í ljós fyrr en þær hafa lokið barneignum sínum og endurspeglar þá barneignir síðustu áratuga fremur en frjósemi þeirra kvenna sem eru á barneignaraldri á tilteknum tíma.¹¹ Fæðingartíðni (e. *total fertility rate*) er reiknuð út frá frjósemi allra ár-

⁹ Sameinuðu þjóðirnar 2021.

¹⁰ Stefán H. Jónsson 2017.

¹¹ Ólöf Garðarsdóttir og Ásta K. Þórsdóttir 2005.

ganga kvenna á tilteknu ári. Lækkandi eða hækkandi barneignaraldur hefur þannig áhrif á fæðingartíðni einstakra ára þótt konur í mismunandi árgöngum eignist jafn mörg börn yfir ævina (e. *cohort fertility*). Sömuleiðis geta skammtímabreytingar á ytri aðstæðum leitt til breytinga á fæðingartíðni ef stórir hópar kvenna flýta eða seinka barneignum milli ára.

Jafnframt getur „skriðþungi mannfjöldans“ (e. *population momentum*) orðið til þess að fólki fjölgi um áratugaskeið þótt fæðingartíðnin sé lægri en 2,1 eða fækki þótt fæðingartíðnin sé hærri. Ástæðan er sú að kynslóðir eiga eftir að eignast börn, barnabörn og barnabarnabörn áður en æviskeiði þeirra lýkur og því fjölgar fólki þótt tiltölulega fá börn fæðist um langt skeið. Í samfélagi þar sem ungt fólk er hlutfallslega margt geta þannig fæðst mörg börn þótt fæðingartíðnin sé lág en þar sem hlutfallslega margir eru á eftirlaunaaldri geta færri fæðst en dáið þótt fædd börn á ævi konu séu tiltölulega mörg.

Á Íslandi lækkaði frjósemi til dæmis úr 3,9 börnum á ævi konu árið 1921 í 1,7 börn á ævi konu árið 2020.¹² Þessi þróun mun til lengri tíma leiða til náttúrulegrar fólksfækkunar á Íslandi þar sem fæðingartíðnin er undir 2,1 barni á hverja konu, en fæðingum fjölgaði engu að síður úr um 2.600 börnum árið 1921 í um 4.600 börn árið 2020. Vegna skriðþunga mannfjöldans höfðu stórir árgangar eignast fleiri börn en litlir árgangar foreldra þeirra þótt fæðingartíðnin færi lækkandi. Þar sem dauðsföll voru aðeins um 2.300 árið 2020 var náttúruleg fjölgun því um 1.200 manns þótt frjósemin væri undir viðhaldsmörkum til lengri tíma. Hagstofa Íslands spáir því að þrátt fyrir lækkandi frjósemi muni náttúruleg fjölgun ekki stöðvast fyrr en 2061.¹³

Samsetning mannfjöldans í einstökum byggðarlögum getur þannig einnig haft veruleg áhrif á mannfjöldapróun þeirra þótt lítil munur sé á fæðingartíðni milli landshluta. Þannig getur náttúruleg fólksfækkun verið nánast innbyggð í samsetningu mannfjöldans í byggðarlögum þar sem hlutfallslega fáir eru á barn eignaraldri en eldri borgarar eru margir. Óhagstæð samsetning mannfjöldans getur jafnframt orðið til þess að börnum í leik- og grunnskólum fækki mjög hratt þótt litlar breytingar verði á mannfjölda byggðarlagsins til skemmri tíma. Þannig geta skörð sem höggvin voru í mannfjöldann fyrir mörgum áratugum valdið umtalsverðri fólksfækkun löngu síðar. Sem dæmi má nefna að vegna afar

12 Hagstofa Íslands 2021, 2022e.

13 Violeta Calian og Ómar Harðarson 2020.

óhagstæðrar samsetningar mannfjöldans árið 2008 hefði íbúum Fjallabyggðar að óbreyttu fækkað um nærri helming á næstu 20 árum og meðalaldur hækkað um rúm tíu ár.¹⁴ Með opnun Héðinsfjarðarganganna varð umtalsverð breyting á þeirri þróun eins og nánar er rakið í 9. kafla.

Tiltölulega há fæðingartíðni og lækkandi dánartíðni leiddu til fjölgunar þjóðarinnar í heild og fólksfjölgunar í flestum landshlutum á 20. öld. Þrátt fyrir mikla brottflutninga til höfuðborgarsvæðisins óx mannfjöldinn utan höfuðborgarsvæðisins jafnt og þétt þar sem náttúruleg fjölgun var meiri en tapið vegna fólksflutninga. Með lækkandi fæðingartíðni vaknar hins vegar sú spurning hvort fólksfjölgun utan höfuðborgarsvæðisins muni stöðvast og fólksfækkun blasi við til lengri tíma¹⁵ eða hvort aukinn fjöldi aðfluttra umfram brottflutta innanlands eða utan geti viðhaldið vexti landsbyggðanna.

Með lækkandi fæðingartíðni á heimsvísu er ljóst að mannfjöldapróun í einstökum heimshlutum mun til lengri tíma fyrst og fremst ráðast af búferlaflutningum milli landa. Slíkir flutningar eru annars vegar háðir áhuga fólks á að flytja búferlum milli landa og hins vegar þeim lagalegu skorðum sem settar eru af stjórnvöldum. Þannig gætu Evrópulönd til dæmis auðveldlega stuðlað að mikilli fólksfjölgun með því að opna landamæri sín fyrir aðflutningi fólks frá öðrum heimsálfum sem sækist eftir betra lífi fyrir sig og fjölskyldur sínar.

Lengst af 20. öldinni fluttu fleiri frá Íslandi en til landsins og innflytjendur voru hér færri en í flestum öðrum Evrópulöndum, langflestir þeirra frá Norður-löndum.¹⁶ Nú eru hins vegar ekki mörg lönd í Evrópu þar sem innflytjendur eru hlutfallslega fleiri en á Íslandi.¹⁷

Vegna aðildar Íslands að Evrópska efnahagssvæðinu og ákvarðana stjórnvalda um takmörkun aðflutninga frá öðrum löndum hefur straumur erlendra ríkisborgara til Íslands einkum verið frá löndum Austur-Evrópu. Í upphafi árs 2021 voru til dæmis 16% íbúa landsins með erlent ríkisfang.¹⁸ Þar af voru innflytjendur frá Austur-Evrópu um 10% en tæp 3% frá öðrum Evrópulöndum. Innflytjendur frá Norður- og Suður-Ameríku, Eyjaálfu, Asíu og Afríku voru því samanlagt aðeins tæp 4% landsmanna.

14 Þóroddur Bjarnason, Kjartan Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson 2010.

15 Einar Ö. Hreinsson 2019.

16 Ólöf Garðarsdóttir, Guðjón Hauksson og Helga K. Tryggvadóttir 2009.

17 Skaptadóttir og Garðarsdóttir 2020.

18 Hagstofa Íslands 2022i.

Víða á Vesturlöndum hefur aðflutningur frá öðrum löndum skipt sköpum fyrir strjálbýlli samfélög.¹⁹ Á Íslandi voru aðfluttir milli landa til dæmis 43% fleiri en brottfluttir á tímabilinu 2011–2020.²⁰ Hæst var þetta hlutfall 75% á Suðurnesjum en lægst 23% á Norðurlandi eystra. Á höfuðborgarsvæðinu var hlutfallið nálægt landsmeðaltali eða 39%. Jákvæður flutningsjöfnuður við útlönd hefur því ekki síður stuðlað að fólksfjölgun í landsbyggðunum en á höfuðborgarsvæðinu.

Hins vegar er misjafnt hvaða áhrif fólksflutningar innanlands hafa á þróun einstakra byggðarlaga. Á stöðum þar sem tækifæri til atvinnu og menntunar eru takmarkaðri og þjónusta og afþreying fábreyttari má búast við því að umtalsverður hluti ungs fólks flytji á brott til lengri eða skemmri tíma.²¹ Sum snúa aftur en önnur ílendast á fjarlægum slóðum og íbúum heimabyggðarinnar myndi því fækka verulega ef engin kæmu í þeirra stað. Aðflutningur fólks sem ekki er fætt og uppalíð á staðnum ræður því úrslitum um framtíð samfélagsins, hvort sem um er að ræða maka og börn þeirra sem flytja heim eða fólk með engin fyrri tengsl við samfélagið.

Spár um mannfjöldabróun næstu áratuga geta verið mjög mikilvægar fyrir opinbera aðila sem tryggja þurfa nauðsynlega innviði og skynsamlega nýtingu opinberra fjármuna. Í því getur falist uppbygging innviða til að mæta vaxandi íbúafjölda en á undanförunum árum hefur jafnframt aukin áhersla verið lögð á „skynsamlegan samdrátt“ (e. *smart shrinkage*) þar sem innviðir eru endurhannaðir til að þjóna fámennari samfélögum en áður.²² Sama máli getur gegnt um möguleika einkafyrirtækja og einstaklinga til að gera skynsamlegar áætlanir til framtíðar. Slíkar mannfjöldaspár geta einnig verið mikilvægar til að gefa stjórnvöldum, fyrirtækjum, félagasamtökum og einstaklingum færi á að snúa óæskilegri þróun til betri vegar.

Slíkar mannfjöldaspár eru þó talsverðri óvissu undirorpnar. Tiltölulega auðvelt er að spá til lengri tíma fyrir um dánartíðni árganga sem þegar eru fæddir og hægt að gera nokkuð raunhæfar lágspár, miðspár og háspár um fjölda fæðinga. Það getur hins vegar reynst erfiðara að spá fyrir um mynstur búferlaflutninga til

19 Aure, Førde og Magnussen 2018; Bayona-i-Carrasco og Gil-Alonso 2009; Hedberg og Haandriksman 2014.

20 Hagstofa Íslands 2022l.

21 Bjarnason 2014a.

22 Peters o.fl. 2018; Hollander og Nemeth 2011; Eraydin og Ozatagan 2021.

lengri tíma. Mannfjöldaspár Hagstofunnar hafa þannig aðallega byggt á fyrirsjáanlegri náttúrulegri fjölgun og gera ráð fyrir minni aðflutningi erlendra ríkisborgara umfram brottflutninga en árin áður en spárnar voru gerðar.²³ Mannfjöldaspá Bygðastofnunar fyrir einstaka landshluta og sveitarfélög gerir með svipuðum hætti ráð fyrir að fæðingartíðni fari áfram lækkandi og flutningar milli landa verði í jafnvægi. Á grundvelli mannfjöldaþróunar frá árinu 1986 og margvíslegra annarra forsendna spáir Bygðastofnun miklum vexti höfuðborgarsvæðisins en mikilli fólksfækkun annars staðar á landinu, einnig á þeim svæðum sem búið hafa við stöðuga fólksfjölgun á síðustu árum og áratugum.²⁴

Hér ber þess að gæta að mannfjöldaspár veita almennt góða mynd af líklegum fjölda fæðinga og dauðsfalla, enda breytist fæðingar- og dánartíðni fremur hægt og með tiltölulega fyrirsjáanlegum hætti. Búferlaflutningar eru hins vegar mun kvikari áhrifaþáttur mannfjöldaþróunar og reynsla liðinna áratuga spáir oft illa fyrir um flutninga framtíðarinnar. Miklir innanlandsflutningar til höfuðborgarsvæðisins á síðustu áratugum 20. aldar gáfu til dæmis ekki til kynna að í vændum væru miklir aðflutningar erlendra ríkisborgara, stórauðinn straumur fólks til byggðarlaga í seilingarfjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu eða hægur vöxtur flestra annarra landsbyggða á fyrstu áratugum 21. aldar. Þær miklu samfélags- og tæknibreytingar sem nú eru framundan munu án vafa umbreyta stórum og smáum byggðarlögum og tengslum þeirra á milli, og fortíðin kann að gefa takmarkaðar vísbendingar um mannfjöldaþróun framtíðarinnar í einstökum löndum, landshlutum eða byggðarlögum.

2.3 Söguleg þróun á Íslandi

Lengi var gengið út frá því að í landbúnaðarsamfélagi fyrri alda hafi íslensk náttúra getað brauðfætt 40 til 70 þúsund manns.²⁵ Nýrri rannsóknir benda reyndar til þess að íbúafjöldi á miðöldum hafi verið talsvert meiri og verið nálægt 100 þúsundum rétt áður en Svarti dauði barst til landsins um aldamótin 1400.²⁶ Næstu aldirnar varð þjóðin fyrir endurteknum áföllum af völdum óhagstæðrar

23 Violeta Calian og Ómar Harðarson 2020.

24 Einar Ö. Hreinsson 2019.

25 Björn Þorsteinsson og Sigurður Líndal 1978; Gunnar Karlsson 1975; Jón Steffensen 1975.

26 Árni D. Júlíusson 2018.

veðráttu, eldgosa, hungurs og sjúkdóma.²⁷ Átjándi öldin var öld endurtekinna farsóttu og harðinda og fór íbúafjöldinn ekki aftur yfir 50 þúsund fyrr en eftir 1820.²⁸

Um aldir var Ísland afar strjálbýlt samfélag þar sem þorri íbúa hafði framfæri sitt af sauðfjár- og kúabúskap og fiskveiðum. Nokkuð þéttbýlt var í gjöfulem sveitum sunnan- og norðanlands, einkum í kringum biskupsstólana í Skálholti og á Hólum.²⁹ Þéttbýlast var þó við sjávarsíðuna suðvestan- og vestanlands þar sem fiskigengd í vetrarlök fór saman við lítil umsvif í landbúnaði og renndi þannig sterkum stöðum undir sjálfsþurftarþúskap fjölskyldna.³⁰

Eiginlegt þéttbýlissamfélag myndaðist þó varla á Íslandi fyrr en með iðnaðarstarfsemi Innréttinganna um miðja 18. öld og flutningi helstu stofnana landsins til Reykjavíkur á 19. öld. Auk verslunar og þjónustu gegndi sjávarútvegur lykilhlutverki í uppbyggingu Reykjavíkur og annarra þéttbýliskjarna á síðari hluta 19. aldar og fyrri hluta 20. aldar, en jafnframt var ráðist í umfangsmiklar samgöngubætur til að auðvelda flutninga á landbúnaðarafurðum til þéttbýlisins frá nærliggjandi sveitum.³¹ Þegar leið á 20. öldina eflust miðlægari þjónustukjarnar með aukinni sérhæfingu, tæknibreytingum og bættum samgöngum en byggðarlögum sem lágu verr við samgöngum hnignaði.

Um aldir var há og sveiflukennd dánartíðni helsti drifkraftur íbúaþróunar hér á landi. Fæðingartíðni var einnig nokkuð sveiflukennd en í kjölfar hækkadðrar dánartíðni vegna harðinda eða af völdum farsóttu losnaði gjarnan land til ábúðar og hjúskapar- og fæðingartíðni hækkaði tímabundið.

Eins og sjá má á mynd 1 fór dánartíðni á Íslandi lækkandi á síðari hluta 19. aldar. Líkt og annars staðar á Vesturlöndum lækkaði fæðingartíðni einnig verulega frá lokum 19. aldar og náði lágmarki í heimskreppunni á fjórða áratugnum.³² Barnasprengjan, sem í flestum löndum Evrópu hefur verið kennd við hagnöxt eftirstríðsáranna, hófst hér þegar á stríðsárunum og frá lokum síðari heimsstyrjaldar hafa fæðingar verið 2–3 þúsund fleiri en dauðsföll á hverju ári.³³

27 Árni D. Júlíusson 2018; Gunnarsson 1980; Garðarsdóttir 2016; Stefán H. Jónsson 2017.

28 Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon 1997.

29 Hrefna Róbertsdóttir 2018.

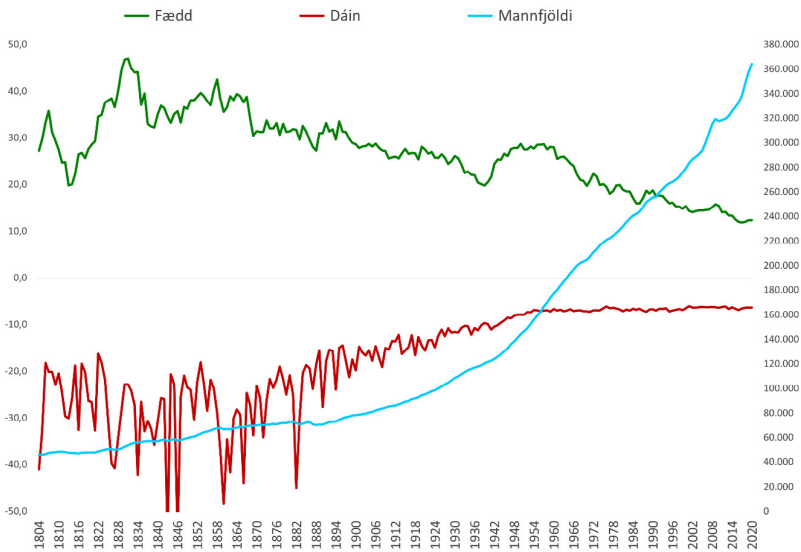
30 Gunnlaugsson 1988; Gunnlaugsson og Guttormsson 1993; Jón Þ. Þór 2002.

31 Helgi S. Kjartansson 1974, 1978; Garðarsdóttir 2016; Sveinn Þórðarson 2012.

32 Garðarsdóttir 2008.

33 Hagstofa Íslands 2022f.

Á 20. öldinni fjölgaði íbúum flestra landshluta vegna fæðinga umfram dauðsföll, þrátt fyrir umtalsverða fólksflutninga til höfuðborgarsvæðisins.³⁴ Með öðrum orðum var fjöldi fæddra umfram dána mun meiri í flestum landshlutum en sem nam fjölda brottfluttra umfram aðflutta. Vestfirðirnir skáru sig verulega úr hvað þetta varðaði en þar fækkaði fólki um helming á síðustu öld vegna fólksflutninga. Innan hvers landshluta var þróunin oft misjöfn og til lengri tíma fjölgaði íbúum stærri staða en fólki fækkaði í strjálbýli.³⁵

Heimild: Hagstofa Íslands 2022b, 2022f

Mynd 1

Fæðingar, dauðsföll og mannfjöldi á Íslandi 1860–2022

Flestir þéttbýliskjarnar utan suðvestursvæðisins og Akureyrar voru í vexti fram á níunda áratug 20. aldar en þróun einstakra byggðarlaga hefur verið misjöfn eftir það.³⁶ Viða hefur mannfjöldinn verið nokkuð stöðugur en annars staðar hefur fólksfækkun verið viðvarandi.³⁷ Jafnframt má sjá nokkur dæmi um viðsnúning

34 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

35 Þóroddur Bjarnason 2019a.

36 Hagstofa Íslands 2022b.

37 Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012.

mannfjöldaþróunar í kjölfar uppbyggingar á borð við fiskeldi á sunnanverðum Vestfjörðum, iðnaðaruppbyggingu á Austurlandi og samgöngubætur á Mið-Norðurlandi.³⁸

Með auknum hreyfanleika og færri fæðingum hafa búferlaflutningar á síðari árum haft mun meiri áhrif á íbúaðróun á Íslandi en frjósemi þjóðarinnar.³⁹ Vegna búferlaflutninga innanlands hefur fjölgun þjóðarinnar að mestu komið fram á höfuðborgarsvæðinu en í flestum landshlutum hefur íbúum þó fjölgað vegna þess að náttúruleg fólksfjölgun og síðar jákvæður flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara hefur verið meiri en sem nemur neikvæðum flutningsjöfnuði innanlands.

Fram undir lok síðustu aldar voru íslenskir ríkisborgarar meirihluti þeirra sem fluttu til og frá landinu. Eðli málsins samkvæmt sneru flest árin heldur færri heim en fóru utan,⁴⁰ enda fæðast flestir Íslendingar á Íslandi. Fólksflutningar milli landa höfðu því fremur lítil neikvæð áhrif á mannfjöldaþróun sem drifin var áfram af náttúrulegri frjósemi. Þannig sveiflaðist árlegur flutningsjöfnuður milli landa milli þess að vera neikvæður um tæplega 1.600 einstaklinga og jákvæður um u.þ.b. 1.700 einstaklinga á tímabilinu 1961–2000 en var að meðaltali neikvæður um 138 einstaklinga á ári.

Á síðari árum hafa aðflutningar erlendra ríkisborgara hins vegar aukist hröðum skrefum og nú um stundir skiptir jákvæður flutningsjöfnuður milli landa mun meira máli en náttúruleg frjósemi í fjölgun landsmanna. Á árunum 2016–2019 voru þannig 4–8 þúsund aðfluttir umfram brottflutta ár hvert⁴¹ en fæddir umfram dána voru um eða undir 2 þúsund ár hvert.⁴²

Þótt langtímaþróun efnahagslífsins hafi verið hagstæð borginni við sundin hafa hagsveiflur mismunandi áhrif á ólíka landshluta og byggðarlög. Þannig sýndi Stefán Ólafsson fram á að á tímabilinu 1961–1996 leiddi aukinn hagvöxtur til meiri búferlaflutninga til höfuðborgarsvæðisins frá landsbyggðunum og öðrum löndum en minnkandi hagvöxtur leiddi til minni búferlaflutninga innanlands og aukinna flutninga til annarra landa.⁴³ Axel Hall o.fl. benda á að þar sem efnahagslíf landsins sé ólíkt eftir svæðum komi hagsveiflur með ólíkum

38 Hjalti Jóhannesson 2010; Sigurður Árnason 2017; Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014.

39 Stefán H. Jónsson 2017.

40 Ólöf Garðarsdóttir og Þóroddur Bjarnason 2010.

41 Hagstofa Íslands 2022l.

42 Hagstofa Íslands 2022f.

43 Stefán Ólafsson 1997.

hætti fram á höfuðborgarsvæðinu og utan þess.⁴⁴ Þannig leiði lágt raungengi til góðæris í sjávarútvegi og uppsveiflu í sjávarbyggðum en hátt raungengi til vaxtar í verslun og þjónustu á höfuðborgarsvæðinu. Þá hefur Vífill Karlsson sýnt fram á að á þensluskeiðum hækkar atvinnustig mest á höfuðborgarsvæðinu en lækkar minnst í sjávarbyggðum á samdráttarskeiðum.⁴⁵

Þetta kann þó að hafa breyst á allra síðustu árum með uppbyggingu ferðaþjónustu um land allt.⁴⁶ Þótt stór hluti ferðaþjónustunnar sé á höfuðborgarsvæðinu er hún hlutfallslega mikilvægust í ýmsum dreifðari byggðum þar sem árstíðabundnar sveiflur eru jafnframt meiri. Styrking krónunnar og efnahagsástand á helstu markaðssvæðum geta haft mikil áhrif á ferðaþjónustuna, en styttri Íslandsferðir draga sérstaklega úr fjölda ferðamanna utan höfuðborgarsvæðisins.

2.4 Mannfjöldaþróun landsins í heild

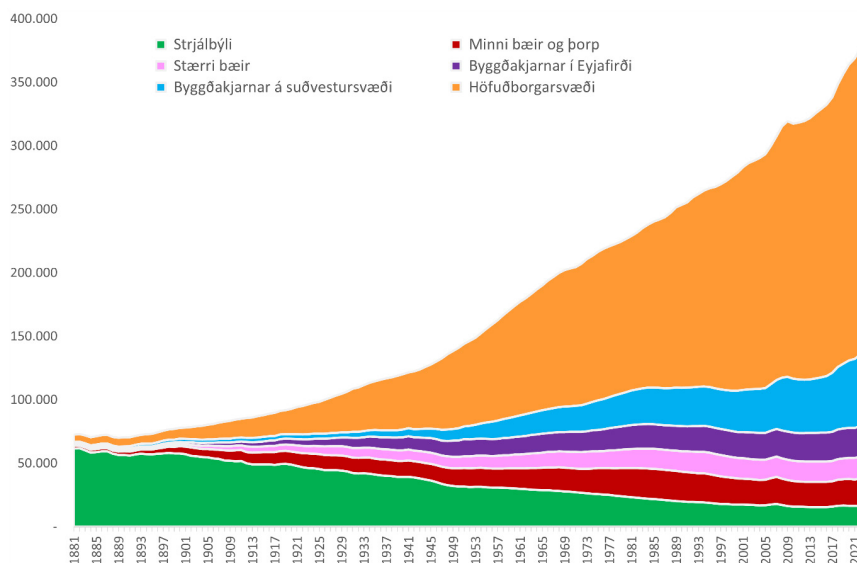
Íbúum landsins hefur fjölgað mikið síðustu 140 árin eins og sjá má af **mynd 2**. Árið 1881 bjuggu um 73 þúsund manns á Íslandi en árið 2022 voru íbúarnir fimmfalt fleiri, eða um 376 þúsund. Í kjölfar efnahagshrunsins árið 2008 varð lítilsháttar fólksfækkun á Íslandi í fyrsta skipti frá Vesturheimsferðunum en sú fækkun gekk til baka á tveimur árum.

Jafnframt hefur byggðasamsetning landsins breyst mikið á þessu tímabili. Árið 1881 bjuggu 85% þjóðarinnar í strjálbýli en aðeins 4% árið 2022. Hlutdeild núverandi höfuðborgarsvæðis jókst á sama tímabili úr 8% í 64%. Það er hins vegar rétt að hafa í huga að hækking hlutfalls íbúa landsins sem búsett eru á höfuðborgarsvæðinu jafngildir ekki fólksfækkun í landsbyggðunum. Raunar hafa aldrei í sögunni fleiri búið utan núverandi höfuðborgarsvæðis en nú um þessar mundir.

44 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

45 Vífill Karlsson 2010a.

46 Bygðastofnun 2021.

Mynd 2

Yfirlit mannfjöldaþróunar á Íslandi 1881–2022

Eins og einnig má sjá af mynd 2 fjölgaði íbúum utan höfuðborgarsvæðisins úr 67 þúsund árið 1881 í 135 þúsund árið 2022. Lægstur var íbúafjöldi landsbyggðanna um 1890 þegar hann var um 63 þúsund en hefur fjölgað flest ár eftir það. Hins vegar hefur þróunin verið mismunandi í einstökum tegundum byggðarlaga. Þannig hefur íbúum í byggðakjörnum á suðvestursvæðinu innan u.þ.b. 100 km frá Reykjavík fjölgað mikið og fjölgunin þar raunar verið mun meiri en á höfuðborgarsvæðinu flest þau ár sem liðin eru af 21. öldinni.

Sé litið fram hjá þessum byggðakjörnum á suðvestursvæðinu birtist nokkuð önnur mynd. Í öðrum byggðakjörnum landsins náði mannfjöldinn hámarki í kringum 81 þúsund íbúa um miðjan níunda áratuginn en lækkaði eftir það í um 74 þúsund á fyrstu árum 21. aldar. Eftir það hefur fjölgað aftur og er mannfjöldinn nú um 79 þúsund.

Eyjafjarðarsvæðið sker sig talsvert úr hópi landsbyggðanna vegna Akureyrar sem vaxið hefur nokkuð jafnt og þétt allt þetta tímabil. Þannig hefur íbúum þéttbýliskjarna í Eyjafirði fjölgað úr um 850 árið 1881 í um 24 þúsund árið 2022 og hefur íbúum þeirra byggðakjarna fjölgað í 128 ár af síðustu 140 árum.

Séu þessir þéttbýliskjarnar í Eyjafirði einnig dregnir frá íbúafjölda utan

höfuðborgarsvæðisins breytist myndin enn. Íbúar landsbyggðanna utan höfuðborgarsvæðisins og þéttbýliskjarna á suðvestursvæðinu og í Eyjafirði voru um 65 þúsund árið 1881 en um 55 þúsund árið 2022. Þannig mætti halda því fram að utan mesta þéttbýlisins hafi íbúum dreifðustu byggðanna fækkað á þessu langa tímabili.

Þessi mynd af landsbyggðunum utan þéttbýlustu svæðanna er þó einnig samsett því að íbúum í öðru þéttbýli fjölgaði í 96 ár af síðustu 140 árum. Íbúafjöldinn jókst úr um 3 þúsund árið 1881 í tæp 40 þúsund snemma á tíunda áratug síðustu aldar en dalaði eftir það lítið eitt í 38 þúsund árið 2022. Þessi þróun hefur þó verið talsvert jákvæðari í stærri bæjum þar sem íbúar eru um 17 þúsund og hafa aldrei verið fleiri en í minni bæjum og þorpum sem náðu hámarki um 24 þúsund snemma á níunda áratugnum og hafa dalað í um 21 þúsund.

Hins vegar fækkaði íbúum í dreifbýli nokkuð jafnt og þétt úr um 62 þúsund 1881 í tæplega 16 þúsund árið 2015 en fjölgaði nokkuð eftir það. Hér ber þess þó að gæta að samkvæmt Hagstofu Íslands teljast öll byggðarlög vera „dreifbýli“ ef þau ná ekki lágmarksfjölda íbúa. Þannig getur fólksfjölgun í litlum byggðarlögum orðið til þess að þau flokkist sem byggðakjarnar og þar með fækki fólki sem telst búa í dreifbýli. Með sama hætti getur fólksfækkun í fámennum byggðarlögum orðið til þess að þau teljist ekki lengur byggðakjarnar og þar með verði lítilsháttar fjölgun í dreifbýli.

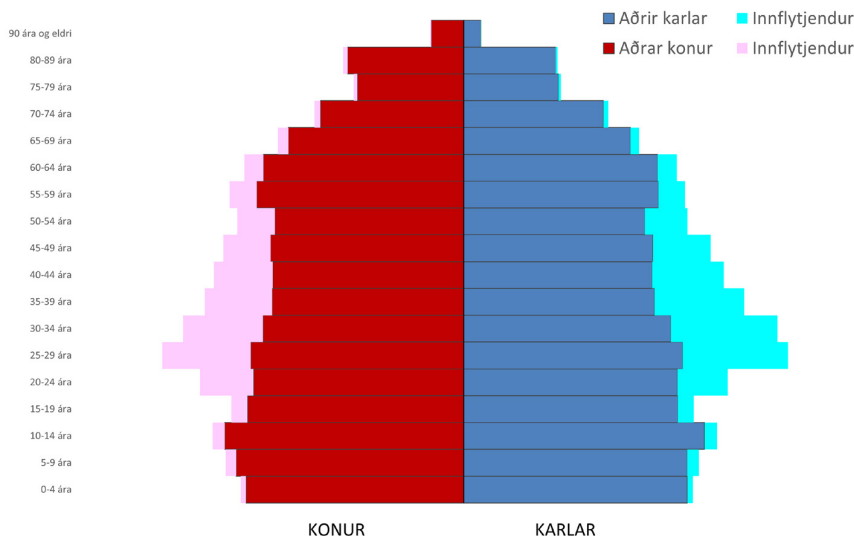
Konur eru almennt langlífari en karlar og í hefðbundnu sveitasamfélagi fyrir alda var mikill kynjahalli körlum í óhag. Við upphaf 20. aldar voru þannig aðeins 91,9 karlar á hverjar 100 konur hér á landi en hundrað árum síðar var hlutfall kynjanna nánast hnífjafnt. Það má að hluta til rekja til breytinga á lífsstíl, lækkaðrar slysatíðni og bættrar heilbrigðisþjónustu, en jafnframt hafa verið mun fleiri karlar en konur í hópi innflytjenda á síðari árum.

Lengst af 20. öldinni og fram á síðustu ár voru konur hlutfallslega fleiri en karlar í þéttbýli en hlutfallslega færri en karlar í strjálbýli. Með fjölgun innflytjenda á þessari öld hefur körlum í þéttbýli hins vegar fjölgað hlutfallslega hraðar en konum og frá árinu 2017 hafa karlar verið fleiri en konur á höfuðborgarsvæðinu líkt og í öðrum landshlutum.⁴⁷ Kynjahallinn er þó umtalsvert meiri í strjálbýli og á minni stöðum.

Mynd 3 sýnir aldursamsetningu íbúa landsins eftir kyni og uppruna. Inn-

47 Hagstofa Íslands 2022c.

flytjendur eru aðeins um 4–5% þeirra karla og kvenna sem eru undir tvítugu og 65 ára og eldri. Hins vegar teljast 21% kvenna og 24% karla á aldrinum 20–64 ára vera innflytjendur samkvæmt skilgreiningu Hagstofu Íslands. Hæst er hlutfall innflytjenda 34% meðal karla og 28% meðal kvenna á aldrinum 25–34 ára.

Heimild: Hagstofa Íslands 2022h

Mynd 3

Hlutföll karla og kvenna í einstökum árgöngum eftir uppruna 1. janúar 2021

Meðal fólks af innlendum uppruna er kynjahlutfallið nánast jafnt, eða 102 karlar á hverjar 100 konur. Það hlutfall er svipað í einstökum aldurshópum fram að áttræðu en lækkar í 55 karla á hverjar 100 konur 90 ára og eldri. Meðal innflytjenda eru hins vegar 122 karlar á hverjar 100 konur í heildina og er hlutfallið hæst 140 karlar á hverjar 100 konur á aldrinum 30–39 ára. Það gefur því augaleið að hlutfall innflytjenda hefur veruleg áhrif á kynjahlutfall tiltekinna staða.

2.5 Þróun einstakra svæða og tegunda byggðarlaga

2.5.1 Höfuðborgarsvæðið

Samþjöppun fólks á einu borgarsvæði er meiri á Íslandi en í flestum öðrum löndum. Axel Hall o.fl.⁴⁸ telja að í fyrstu hafi þessi samþjöppun verið nauð-

48 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

synleg til að halda niðri flutnings- og viðskiptakostnaði í landi þar sem fólksfjölgun var mikil, framleiðni í landbúnaði lítil og samgöngur og aðrir innviðir frumstæðir. Þegar höfuðborgarsvæðið komst á skrið hafi hins vegar hafist sjálf-nærandi hringrás þar sem sífellt meiri mannfjöldi skapaði stöðugt fleiri tækifæri sem drógu sífellt fleiri til borgarsamfélagsins á Suðvesturlandi. Á sama tíma hafi framfarir í tækni, framleiðsluháttum, viðskiptum, menntun, þjónustu og kröfum til lífsgæða aukið hlutfallslega yfirburði höfuðborgarsvæðisins gagnvart öðrum landshlutum.

Íbúum núverandi höfuðborgarsvæðis fjölgaði úr níu þúsund við upphaf 20. aldar í fimmtíu þúsund við lok síðari heimsstyrjaldar, tæp 180 þúsund við upphaf 21. aldar og rúm 240 þúsund í ársbyrjun 2022.⁴⁹ Á fyrri hluta 20. aldar var vöxturinn mestur í Reykjavík en frá lokum síðari heimsstyrjaldar hefur vöxtur nágrannasveitarfélaganna verið umtalsvert hraðari en vöxtur borgarinnar sjálfrar. Hlutdeild Reykjavíkur í mannfjölda höfuðborgarsvæðisins lækkaði því úr 88% árið 1945 í 56% árið 2022. Mörk sveitarfélaga skipta þó oft takmörkuðu máli fyrir daglegt líf á höfuðborgarsvæðinu og færa má fyrir því sterk rök að nú megi líta á Reykjavík og nágrannasveitarfélög hennar sem eina borg þótt hún skiptist í sex sveitarfélög og þrjú kjördæmi til Alþingis.

Vegna aðflutnings frá öðrum löndum er hlutfall karla nú hærra en kvenna í öllum landshlutum. Hlutfallið er einna jafnast á höfuðborgarsvæðinu þar sem um 104 karlar eru á hverjar 100 konur samanborið við 108 karla á hverjar 100 konur í landsbyggðunum.⁵⁰ Hlutfall erlendra ríkisborgara er um 13% íbúa á höfuðborgarsvæðinu sem er ívið lægra en í landsbyggðunum í heild.⁵¹ Hins vegar er talsverður munur milli sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu. Hæst er hlutfallið 16% í Reykjavík en lægst 5% í Garðabæ.

Frá lokum síðari heimsstyrjaldar hefur vöxtur höfuðborgarsvæðisins verið nokkuð línulegur og hefur íbúum þess að jafnaði fjölgað um rúmlega tvö þúsund manns á ári.⁵² Helstu undantekningarnar á því mynstri voru tvö tólf ára tímabil: 1968–1980, þegar fjölgunin var að jafnaði aðeins rúmlega þúsund manns á ári, og 1996–2008, þegar að jafnaði fjölgaði um rúmlega þrjú þúsund manns á ári. Miðað við óbreyttan langtíma-vöxt mun íbúum höfuðborgarsvæð-

49 Hagstofa Íslands 2022b, 2022d.

50 Hagstofa Íslands 2022d.

51 Hagstofa Íslands 2022i.

52 Hagstofa Íslands 2022b.

isins fjölga um fimmtíu þúsund manns fram til ársins 2040, en Samtök sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu gera ráð fyrir meiri vexti þannig að íbúum þess fjölgi um sjötíu þúsund manns á því tímabili.⁵³

Um síðustu aldamót töldu ýmsir fræðimenn að hrun landsbyggðanna væri yfirvofandi og borgríkið Ísland væri á næsta leiti. Þannig benti Stefán Ólafsson á að straumur fólks til höfuðborgarsvæðisins hefði aukist á síðustu árum og áleit áform landsbyggðafólks benda til þess að sá straumbungi héldist óbreyttur.⁵⁴ Með sama hætti töldu Axel Hall o.fl. að „búsetubyltingin hin seinni“ væri hafin þar sem landsmenn flyttu til Reykjavíkur frá minni byggðakjörnum um allt land.⁵⁵ Um svipað leyti lýsti Jón Rúnar Sveinsson því yfir að baráttunni um jafnvægi í byggð landsins væri lokið með sigri höfuðborgarsvæðisins⁵⁶ og Ágúst Einarsson fullyrti að í samanburði við önnur lönd væri landsbyggðin í raun horfin og kallaði eftir nýrri sýn í byggðamálum þar sem stefnt yrði að uppbyggingu milljónaborgar á Suðvesturlandi.⁵⁷

Frá síðustu aldamótum hefur hins vegar dregið umtalsvert úr flutningi fólks frá öðrum landshlutum til höfuðborgarsvæðisins og fólksfjölgun á því svæði vegna fólksflutninga innanlands hefur nánast stöðvast. Þetta stafar annars vegar af auknum brottflutningum frá höfuðborgarsvæðinu til aðliggjandi svæða á Suðurnesjum, Vesturlandi og Suðurlandi og hins vegar af minnkandi aðflutningum til höfuðborgarsvæðisins frá fjarlægari svæðum á Vestfjörðum, Norðurlandi og Austurlandi. Frá síðustu aldamótum hefur flutningsjöfnuðurinn gagnvart nálægum byggðarlögum á suðvestursvæðinu iðulega verið neikvæður og aðeins lítilllega jákvæður gagnvart öðrum landshlutum.⁵⁸ Á síðustu árum skýrist fólksfjölgun á höfuðborgarsvæðinu því að mestu leyti af náttúrulegri fjölgun íbúanna og aðflutningum fólks frá öðrum löndum en ekki af aðflutningi fólks frá dreifðum byggðum innanlands.

Eins og sjá má á **Mynd 4** hefur höfuðborgarsvæðið verið í nánast samfelldum vexti frá lokum fyrri heimsstyrjaldar. Þótt nokkrar sveiflur séu milli ára hefur fjölgunin verið nánast línuleg með um 2.100 íbúa fjölgun milli ára 1919–2022.

Eftir síðari heimsstyrjöld hægði hins vegar á vexti Reykjavíkur sjálfrar en íbú-

53 Samtök sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu 2015.

54 Stefán Ólafsson 1997.

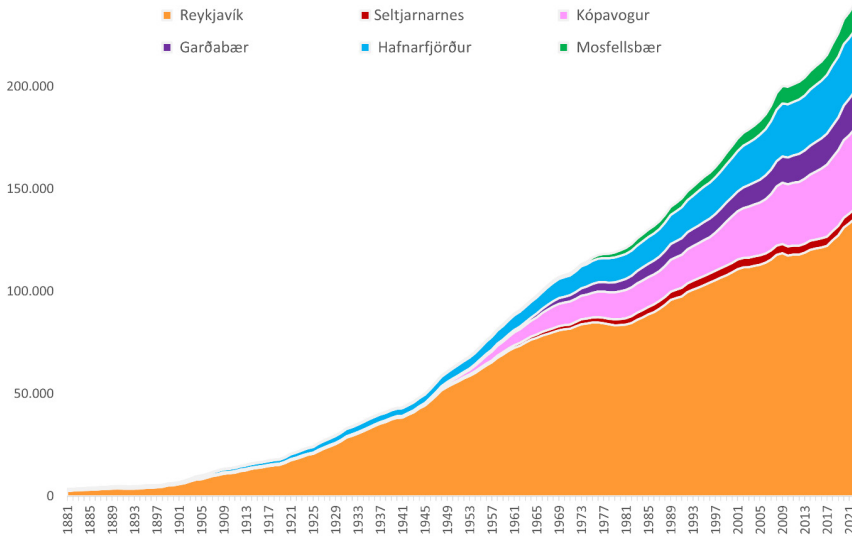
55 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

56 Jón Rúnar Sveinsson 2000.

57 Ágúst Einarsson 2005.

58 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

um tók að fjölga umtalsvert í nágrennabyggðum borgarinnar. Árið 1946 var samanlagður íbúafjöldi nágrennabyggðanna um 6 þúsund talsins en árið 2022 var hann orðinn 105 þúsund, eða ríflega þrír fjórðu af íbúafjölda Reykjavíkur.

Mynd 4

Yfirlit mannfjöldapróunar á höfuðborgarsvæðinu 1881–2022

2.5.2 Byggðakjarnar á suðvestursvæðinu

Víða á Vesturlöndum hafa verið umtalsverðir búferlaflutningar frá stærri borgum til minni borga, bæja, þorpa og dreifbýlis, en það ferli hefur verið kennt við gagnþéttbýlisvæðingu (e. *counter-urbanization*).⁵⁹ Það á sérstaklega við um svæði sem liggja vel við samgöngum en víðast hvar hefur fólki fækkað á einangraðri og dreifbýlli svæðum. Slík þróun var þó lengi vel hæg hér á landi og fólksfjölgun kom einkum fram á höfuðborgarsvæðinu sjálfu. Á Suðurnesjum og á Akranesi fjölgaði íbúum að jafnaði um 20–30 manns á ári á fyrstu fjórum áratugum 20. aldar, og í öllum byggðakjörnum Árnessýslu fjölgaði íbúum að jafnaði um 16 manns á ári á sama tímabili.⁶⁰ Eftir lok síðari heimsstyrjaldar jókst hraði fólksfjölgunar hins vegar umtalsvert á suðvestursvæðinu, sérstaklega í þéttbýliskjörnum Suðurnesja í nágrenni herstöðvarinnar á Miðnesheiði.

⁵⁹ Halfacree 2008; Mitchell 2004.

⁶⁰ Hagstofa Íslands 2022b.

Árið 1963 spáði Valdimar Kristinsson umtalsverðri fólksfjölgun vegna bættra samgangna á áhrifasvæði Reykjavíkur allt frá ofanverðum Borgarfirði út á Reykjanes og austur undir Eyjafjöll.⁶¹ Árið 1997 taldi Stefán Ólafsson möguleika á auknum búferlaflutningum til þéttbýlisstaða innan seilingar frá höfuðborgarsvæðinu þar sem margir íbúar höfuðborgarsvæðisins hefðu áhuga á því að búa í minna samfélagi og heildarmat á búsetuskilyrðum væri hærra í stærri byggðakjörnum á suðvestursvæðinu en á höfuðborgarsvæðinu.⁶² Fimm árum síðar sáu Axel Hall o.fl. skýr merki um fjölgun í bæjarkjörnum í 30–60 mínútna akstursfjarlægð frá Reykjavík og spáðu því að flutningar til slíkra staða myndu aukast til muna á næstu árum í kjölfar frekari vegabóta, betri bifreiða og lægra eldsneytisverðs.⁶³

Íbúum byggðakjarna á suðvestursvæðinu fjölgaði að jafnaði samanlagt um 400–500 manns á ári frá lokum síðari heimsstyrjaldar til síðustu aldamóta og voru þá orðnir 35 þúsund talsins.⁶⁴ Frá síðustu aldamótum hefur hraði íbúafjölgunar á suðvestursvæðinu aukist og er nú talsvert meiri en á höfuðborgarsvæðinu. Þannig fjölgaði íbúum þar um 60% á tímabilinu 2001–2021, samanborið við 33% fjölgun á höfuðborgarsvæðinu.⁶⁵ Á sunnanverðu Vesturlandi var fólksfjölgunin raunar svipuð og á höfuðborgarsvæðinu en á Vesturlandi var hún nærri tvöfalt hraðari og hátt í þrefalt hraðari á Suðurnesjum. Í ársbyrjun 2020 var hlutfall erlendra ríkisborgara 24% á Suðurnesjum og 11% annars staðar á suðvestursvæðinu, samanborið við 14% á landsvísi.⁶⁶ Það ár voru 115 karlar á hverjar 100 konur á Suðurnesjum samanborið við 110 karla á hverjar hundrað konur á sunnanverðu Vesturlandi og 105 karla á hverjar 100 konur á vestanverðu Suðurlandi.⁶⁷

Eins og sjá má á **mynd 5** fjölgaði fólki hægt í byggðakjörnum á suðvestursvæðinu fram undir lok síðari heimsstyrjaldar, eða um 80 íbúa á ári að jafnaði. Frá stríðslokum og fram til upphafs 21. aldar fjölgaði íbúum þessara byggðakjarna hins vegar að jafnaði um tæplega 500 á ári með nokkuð hraðari vexti á fyrri hluta tímabilsins.

Í góðærinu í upphafi 21. aldar hljóp mikill vöxtur í þessi byggðarlög og

61 Valdimar Kristinsson 1963.

62 Stefán Ólafsson 1997.

63 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

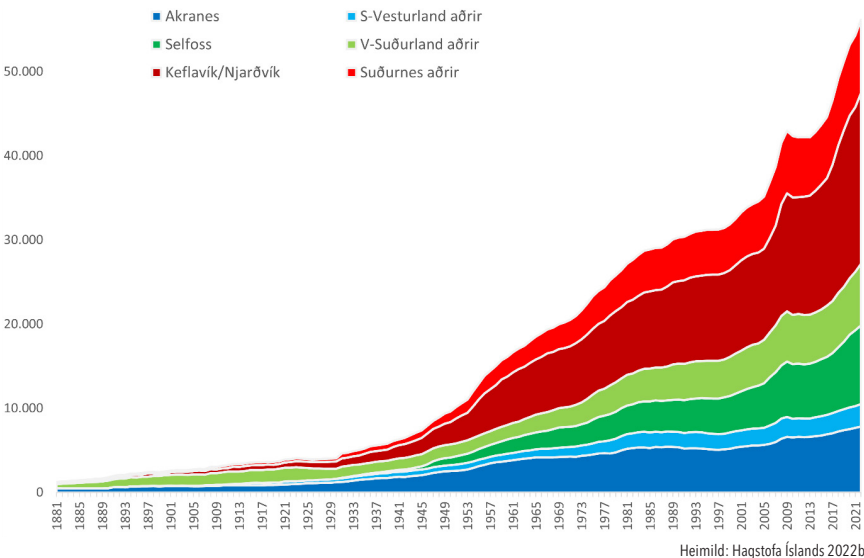
64 Hagstofa Íslands 2022b.

65 Hagstofa Íslands 2022c.

66 Hagstofa Íslands 2022i.

67 Hagstofa Íslands 2022c.

fjölgaði íbúum að meðaltali um 2.000 íbúa á ári. Á þeim tíma dró jafnframt úr fólksfjölgun á höfuðborgarsvæðinu. Þessi vöxtur á suðvestursvæðinu stöðvaðist tímabundið eftir efnahagshrunið árið 2008 en varð aftur um og yfir 2.000 íbúar á ári frá og með árinu 2015.

Mynd 5

Yfirlit mannfjöldapróunar byggðakjarna á suðvestursvæðinu 1881–2022

Á öllu tímabilinu 1881–2022 fjölgaði íbúum byggðakjarna á suðvestursvæðinu úr rúmlega þúsund í ríflega 56 þúsund. Árið 2022 taldi byggðakjarninn Keflavík/Njarðvík um 20 þúsund íbúa, Selfoss um 9 þúsund og Akranes tæplega 8 þúsund íbúa. Þessir þrír stærstu byggðakjarnar telja þannig um tvo þriðju íbúa þéttbýliskjarna á suðvestursvæðinu.

2.5.3 Eyjafjörður

Mannfjöldapróun á Akureyri er skýrasta dæmið um þéttbýlisvæðingu utan áhrifasvæðis Reykjavíkur. Íbúum þéttbýlis Akureyrar fjölgaði úr um 500 árið 1881 í þúsund við upphaf 20. aldar, rúmlega sex þúsund við lok síðari heimsstyrjaldar, um fimmtán þúsund við upphaf 21. aldar og um 19 þúsund í ársbyrjun 2022.⁶⁸ Fólksfjölgunin hefur verið nokkuð línuleg með fjölgun um 150

68 Hagstofa Íslands 2022b.

á ári að undanskildum áttunda áratugnum, þegar íbúum fjölgaði að jafnaði um 270 manns á ári, og níunda áratugnum, þegar aðeins fjölgaði að jafnaði um 75 manns á ári. Frá síðustu aldamótum hafa jafnframt fimm litlir byggðakjarnar í innan við 15 km fjarlægð frá Akureyri vaxið hratt og eru íbúar þeirra nú um 800 talsins. Íbúar Akureyrar eru réttur helmingur allra Norðlendinga frá Hrútafirði í vestri til Bakkafjarðar í austri.

Árið 1963 taldi Valdimar Kristinsson að Akureyri væri eini möguleiki Íslendinga til að byggja aðra sjálfstæða borg í fyrirsjáanlegri framtíð. Þar væri mannfjöldinn mestur, atvinnulífið fjölbreyttast og aðstæður að mörgu leyti svipaðar og í höfuðborginni með minni bæi í nágrenninu og landbúnaðarhéruð á báðar hliðar. Valdimar taldi að vel mætti kalla Akureyri borg þegar íbúarnir væru orðnir 15–20 þúsund talsins og þjónusta þar hefði aukist frá því sem var árið 1963.

Skilgreining „borgar“ (e. *city*) er þó mjög á reiki í íslensku jafnt sem alþjóðlegu fræðasamfélagi og munurinn á Akureyrarbæ og Akureyrarborg því óljós. Akureyri hefur þannig verið kölluð „annar þéttbýlisöxull landsins“⁶⁹ eða talað um að hún hafi „tekið á sig einkenni borgar“.⁷⁰ Aðrir hafa einfaldlega kallað Akureyri „borg“, og í skýrslu starfshóps á vegum samgöngu- og sveitarstjórnarráðuneytisins var lagt til að Akureyri yrði „svæðisborg“ með skilgreinda ábyrgð og skyldur á áhrifasvæði sínu.⁷¹

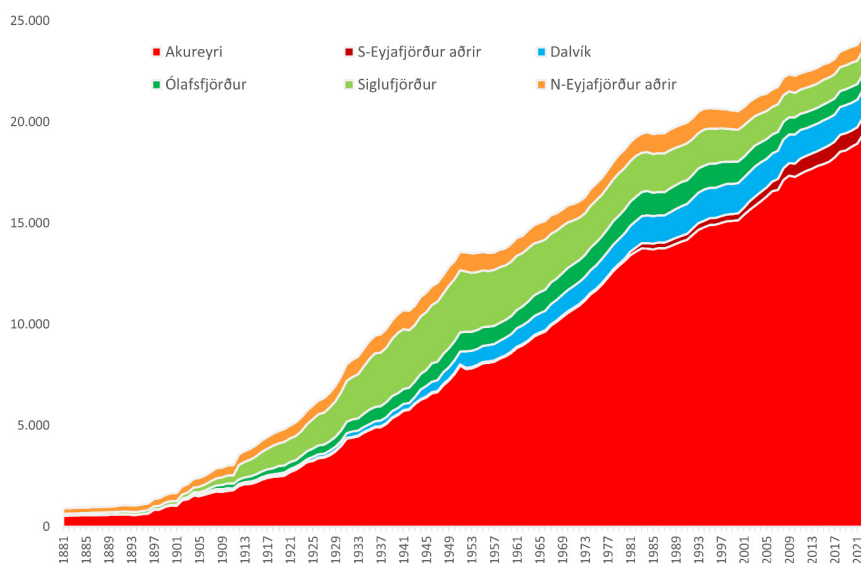
Eins og sjá má á **mynd 6** hófst umtalsverð þéttbýlisvæðing í Eyjafirði undir lok 19. aldar og fjölgaði íbúum í þéttbýli að jafnaði um u.þ.b. 180 manns á ári næstu öldina. Það sem af er 21. öldinni hefur fólksfjölgun á þessu svæði verið ívið hægari eða sem nemur u.þ.b. 160 íbúum á ári.

Vöxtur Akureyrar er stærsti þátturinn í þessari þróun. Frá lokum 19. aldar hefur íbúum Akureyrar að jafnaði fjölgað um u.þ.b. 150 íbúa á ári. Vöxturinn hefur verið ívið hraðari á 21. öld, jafnframt því sem smærri byggðakjarnar hafa sprottið upp í nágrenni Akureyrar. Samanlagður íbúafjöldi Akureyrar og nálægra byggðakjarna hefur að jafnaði aukist um 200 manns á ári á fyrstu tveimur áratugum þessarar aldar og bjuggu þar samtals um 20 þúsund manns í upphafi árs 2022.

69 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

70 Karl Benediktsson 2012.

71 Samgöngu- og sveitarstjórnarráðuneytið 2021a.

Mynd 6

Yfirlit mannfjöldaþróunar byggðakjarna í Eyjafirði 1881–2022

Hlutfallsleg skipting kynjanna er mun jafnari á Akureyri en víðast hvar annars staðar á landinu en í ársbyrjun 2022 voru 100 karlar á hverjar 100 konur á Akureyri.⁷² Hins vegar var hlutfall íbúa af erlendum uppruna aðeins um 6% á Akureyri, samanborið við 12% annars staðar á Norðurlandi eystra, 12% á höfuðborgarsvæðinu og 13% á landinu í heild.⁷³

Þróun byggðakjarna í norðanverðum Eyjafirði hefur verið með nokkuð öðrum hætti en á Akureyri. Íbúum þeirra fjölgaði hratt á fyrri hluta 20. aldar og náðu hámarki um 5.500 í lok fimmta áratugarins. Á síðari hluta aldarinnar hélst mannfjöldinn nokkuð óbreyttur, en fækkaði eftir það í um fjögur þúsund manns árið 2022.

Íbúapróun Siglufjarðar sker sig talsvert frá öðrum byggðakjörnum í norðanverðum Eyjafirði. Skráður íbúafjöldi Siglufjarðar náði hámarki ríflega þrjú þúsund manns í lok fimmta áratugarins en eftir það fækkaði íbúum jafnt og þétt niður í um tólf hundruð við opnun Héðinsfjarðarganganna árið 2010.⁷⁴

⁷² Hagstofa Íslands 2022c.

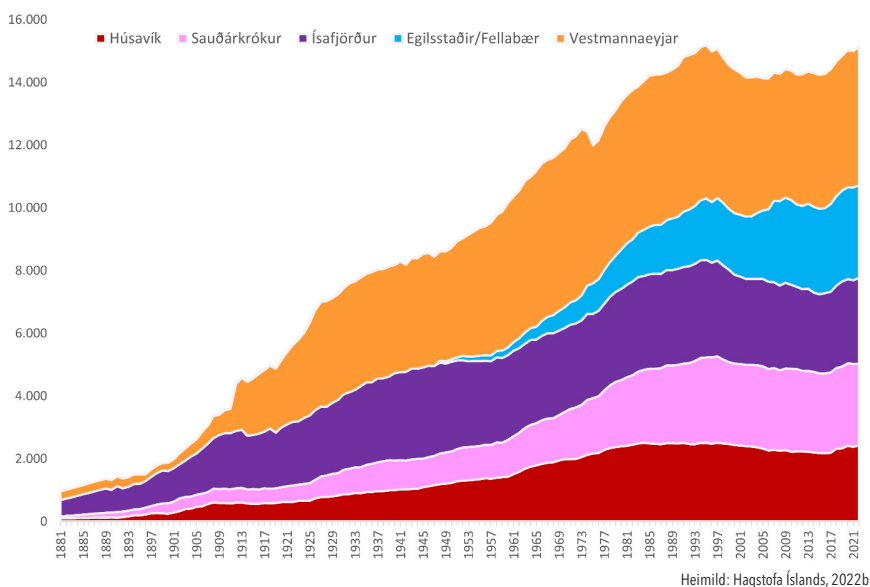
⁷³ Hagstofa Íslands 2022i.

⁷⁴ Bjarnason 2021; Hagstofa Íslands 2022b.

Samanlagður íbúafjöldi annarra byggðakjarna í norðanverðum Eyjafirði jókst hins vegar næstum alla 20. öldina og varð mestur tæplega fjögur þúsund manns á síðasta áratug aldarinnar. Frá þeim tíma hefur íbúum þeirra byggðakjarna hins vegar fækkað um nærri þúsund manns.

2.5.4 Aðrir stærri bær

Það er vitaskuld matsatriði hvaða bær teljist stórir og hverjir litlir og ólíklegt að samstaða gæti náðst um eina skilgreiningu í því efni. Samkvæmt Hagstofu Íslands teljast vera 58 byggðakjarnar utan suðvestursvæðisins og Eyjafjarðar.⁷⁵ Þar af eru tólf byggðakjarnar með fleiri en þúsund íbúa og fimm þeirra eru með fleiri en tvö þúsund íbúa: Ísafjörður, Sauðárkrúkur, Húsavík, Egilsstaðir/Fella-bær og Vestmannaeyjar. Þá eru Höfn í Hornafirði, Reyðarfjörður og Neskaupstaður ekki langt undan með 1.400–1.700 íbúa. Hér er fjallað nánar um búsetuþróun fimm stærstu staðanna með yfir 2.000 íbúa.

Mynd 7

Yfirlit mannfjöldaþróunar stærri bæja 1881–2022

75 Hagstofa Íslands 2022c.

Eins og sjá má af **mynd 7** náði samanlagður mannfjöldi þessara fimm bæja hámarki um 15 þúsund íbúa um miðjan tíunda áratug síðustu aldar. Eftir það fækkaði samanlagt um þúsund íbúa fram til upphafs 21. aldar og var íbúafjöldinn nokkuð stöðugur næstu fimmtán árin. Á síðari árum hefur íbúum þessara stærri bæja fjölgað á ný og samanlagður íbúafjöldinn nú aftur náð sínu fyrra 15 þúsund íbúa hámarki.

Vestmannaeyjar eru langfjölmennastar þessara bæja en hafa jafnframt þá sérstöðu að vera eyjarsamfélag og eiga sér því ekkert bakland í smærri nágrannabyggðarlögum. Eyjafólki fjölgaði hratt á fyrri hluta síðustu aldar og voru íbúarnir um 5.300 talsins þegar eldgosið í Heimaey hófst í janúar 1973. Þótt Heimaey hafi verið mannláus drjúgan hluta ársins 1973 og endurflutningar staðið næstu árin kemur það ekki fyllilega fram í opinberum gögnum. Lægst var íbúatalan u.þ.b. 4.700 tveimur árum eftir gos og hélst lítt breytt fram á miðjan tíunda áratug síðustu aldar. Eftir það fækkaði íbúum allnokkuð en hefur fjölgað aftur í um 4.400 íbúa.

Hinir báirnir fjórir eru af svipaðri stærð, með 2.400–3.000 íbúa þann 1. janúar 2022, en eiga sér þó talsvert ólíka sögu. Árið 1881 bjuggu rúmlega 500 manns á Ísafirði og fjórfaldaðist sá mannfjöldi á næstu fjórum áratugum. Árið 1922 var íbúafjöldi Ísafjarðar því kominn yfir það 2.000 íbúa mark sem hér er miðað við. Hæst fór fjöldi Ísfirðinga í ríflega 3.000 undir lok 20. aldar en 1. janúar 2022 voru þeir um 2.700.

Húsavík náði 500 íbúum árið 1907 og Sauðárkrókur árið 1920, en íbúafjöldi beggja bæja fór yfir 2.000 íbúa markið um miðjan áttunda áratug síðustu aldar. Flestir urðu íbúar beggja bæja undir lok aldarinnar en fækkaði lítilsháttar eftir það. Þann 1. janúar 2022 voru íbúar Húsavíkur um 2.400 talsins en um 2.600 á Sauðárkróki.

Egilsstaðir hafa talsverða sérstöðu í þessum hópi byggðakjarna. Auk þess að hafa aldrei byggt á sjávarútvegi hefur fólksfjölgun á Egilsstöðum verið nánast samfelld frá því byggðarlagið var stofnað með lögum frá Alþingi árið 1947. Íbúafjölgunin hefur að meðaltali verið um 40 manns á ári allt það tímabil og hefur fjölgunin það sem af er þessari öld verið ívið meiri en á síðari hluta síðustu aldar. Íbúafjöldinn náði 500 íbúum 20 árum eftir stofnun bæjarins og skömmu eftir aldamótin var íbúafjöldi Egilsstaða (að Fellabæ meðtöldum) kominn yfir 2.000 íbúa markið. Þann 1. janúar 2022 bjuggu þar um 3.000 manns.

2.5.5 Minni bæir og þorp

Á síðustu áratugum 19. aldar og fyrstu áratugum 20. aldar spruttu upp fjölmörg þorp víða um land, sérstaklega sjávarþorp sem byggðu á sjávarútvegi, samgöngum á sjó og þjónustu við dreifbýl sveitasamfélög.⁷⁶ Sum þessara byggðarlaga uxu síðar og döfnuðu en önnur lögðust alveg af eða fóru niður fyrir áskilinn íbúafjöldi til að geta talist vera byggðakjarnar. Í þeim hópi má t.d. nefna Búðir á Snæfellsnesi, Flatey á Breiðafirði, Hesteyri við Ísafjarðardjúp, Kálfshamarsvík á Skaga, Flatey á Skjálfanda, Skálar á Langanesi, Brekkuborpi í Mjóafirði og Papós við Papafjörð.

Minni byggðakjarnar eru eðli málsins samkvæmt viðkvæmari fyrir breytingum og finna má mörg dæmi um sjávarþorp sem orðið hafa fyrir verulegum skakkaföllum vegna breytinga í sjávarútvegi. Flestar sjávarbyggðir landsins stækkuðu með nokkuð línulegum hætti fram undir miðjan níunda áratuginn en eftir það var þróun þeirra mjög misjöfn.⁷⁷ Íbúum minni sjávarþorpa fækkaði úr næstum sjö þúsund árið 1984 í innan við fjögur þúsund árið 2017 eða um 37%. Íbúafjöldi stærri sjávarbyggða hefur hins vegar að meðaltali staðið nokkurn veginn í stað þótt í sumum þeirra hafi fólki fækkað en fjölgað í öðrum.

Árið 2022 voru rúmlega fimmtíu þéttbýliskjarnar með færri en tvö þúsund íbúa utan suðvestursvæðisins og Eyjafjarðar.⁷⁸ Þar af voru átta staðir á Vesturlandi,⁷⁹ tólf á Vestfjörðum,⁸⁰ sjö á Norðurlandi vestra,⁸¹ sex á Norðurlandi austan Eyjafjarðar,⁸² tíu á Austurlandi⁸³ og níu á Suðurlandi.⁸⁴ Um helmingur þessara byggðakjarna hefur færri en 200 íbúa en sjö þeirra hafa meira en þúsund íbúa.

76 Ásgeir Jónsson 2002; Þóroddur Bjarnason 2012.

77 Bjarnason o.fl. 2017.

78 Hagstofa Íslands 2022c.

79 Búðardalur, Grundarfjörður, Hellissandur, Kleppjárnsreykir, Ólafsvík, Reykholt, Ríf, Stykkishólmur.

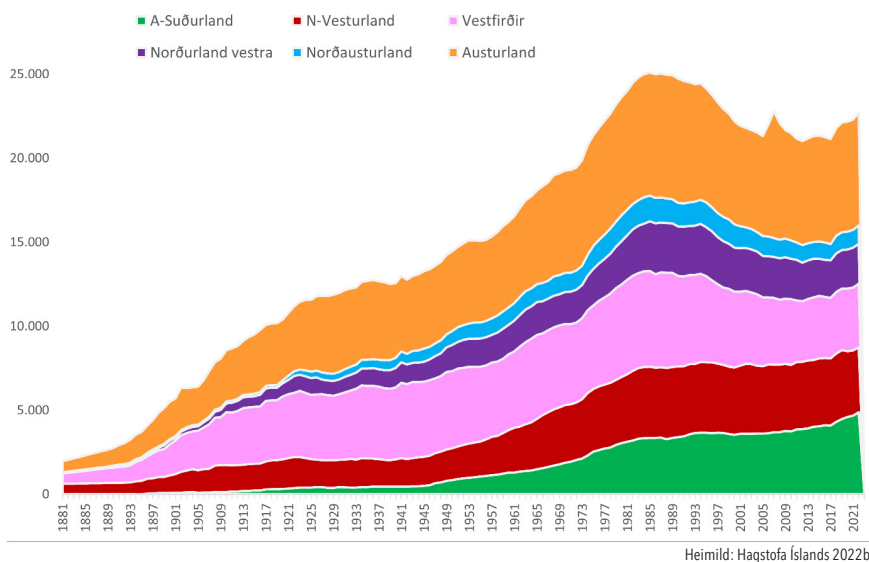
80 Bíldudalur, Dranganes, Fáskrúðsfjörður, Flateyri, Hnífsdalur, Hólmavík, Patreksfjörður, Reykhólar, Suðureyri, Súðavík, Tálknafjörður, Þingeyri.

81 Blönduós, Hofsó, Hólar, Hvammstangi, Laugarbakki, Skagaströnd, Varmahlíð.

82 Bakkafjörður, Laugar, Kópasker, Raufarhöfn, Reykjavíki, Þórshöfn.

83 Bakkagerði, Breiðdalsvík, Djúpvogur, Eskifjörður, Fáskrúðsfjörður, Neskaupstaður, Reyðarfjörður, Seyðisfjörður, Stöðvarfjörður, Vopnafjörður.

84 Árnes, Hella, Hvolsvöllur, Höfn, Kirkjubæjarklaustur, Nesjakauptún, Rauðalækur, Vík, Þykkvabær.

Mynd 8

Yfirlit mannfjöldaþróunar minni bæja og þorpa 1881–2022

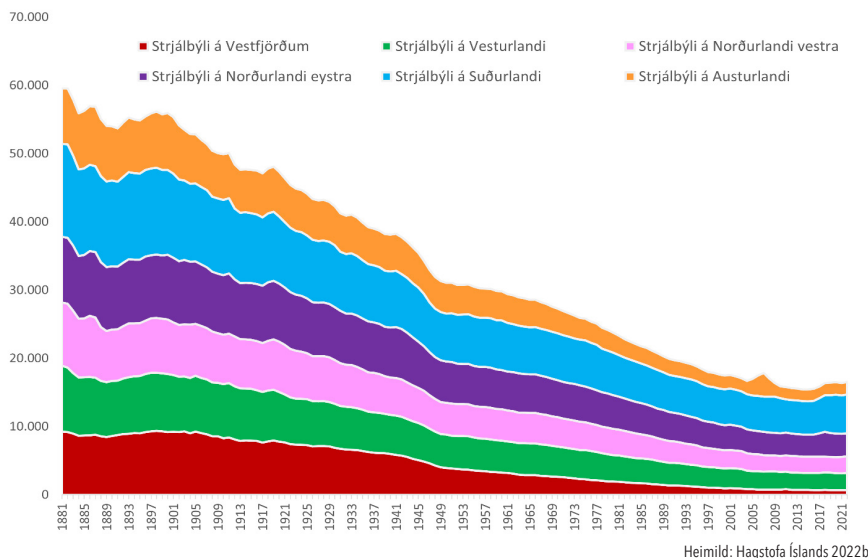
Eins og sjá má á **mynd 8** fjölgaði íbúum þessara byggðakjarna úr um tvö þúsund árið 1881 í um 25 þúsund um miðjan níunda áratug síðustu aldar. Eftir það fækkaði íbúum minni bæja og þorpa niður í um 21 þúsund skömmu eftir síðustu aldamót en hefur á allra síðustu árum fjölgað að nýju og er fjöldinn nú um 23 þúsund manns.

2.5.6 Sveitir og annað strjálbýli

Samkvæmt Hagstofu Íslands telst öll búseta utan skilgreindra byggðakjarna til strjálbýlis. Strjálbýli er þannig afgangsstærð sem nær ekki aðeins til sveitasamfélaga sem slíkra heldur allrar búsetu fólks utan helgunarsvæðis þéttbýlisstaða og annarra byggðakjarna.⁸⁵ Í sögulegum gögnum fækkar þannig íbúum strjálbýlis þegar byggðarlög ná þeirri stærð að þau eru endurskilgreind sem þéttbýlis-kjarnar, en íbúum strjálbýlis fjölgar þegar byggðakjarnar minnka niður fyrir lágmarksstærð og eru endurskilgreindir sem strjálbýli. Þar sem fámenni er forsenda þess að hægt sé að tala um strjálbýli er því nokkuð þversagnakennt að tala um fólksfjölgun í strjálbýli.

85 Jórunn Í. Sindradóttir og Ómar Harðarson 2015.

Hér á landi fækkaði íbúum í strjálbýli samkvæmt þessari skilgreiningu jafnt og þétt frá upphafi 20. aldar og árið 1997 sýndi Stefán Ólafsson að þau svæði sem verst stóðu í lok aldarinnar höfðu tapað hlutfallslega mun fleira fólki vegna búferlaflutninga en nyrstu héruð Noregs, Svíþjóðar og Finnlands.⁸⁶ Sérstaklega hefur börnum fækkað mikið í strjálbýli á sama tíma og þeim hefur fjölgað á landsvísu.⁸⁷

Mynd 9

Yfirlit mannfjöldaþróunar strjálbýlis 1881–2022

Gera má ráð fyrir að fólksfækkun í strjálbýli endurspegli fyrst og fremst fækkun bænda og búaliðs þótt opinberar tölur greini raunar ekki milli íbúa lögbýla og annarra sem búa utan skilgreindra þéttbýliskjarna. Á allra síðustu árum hefur hægst á þeirri þróun og hún jafnvel snúist við.⁸⁸ Líklegt má telja að uppbygging í ferðaþjónustu eigi þar hlut að máli en búferlaflutningar í strjálbýli hafa lítið verið rannsakaðir hér á landi.

Hlutfall karla er hátt í strjálbýli eða um 115 karlar á hverjar hundrað konur⁸⁹, samanborið við 103 á höfuðborgarsvæðinu og 109 fyrir landsbyggðirnar

86 Stefán Ólafsson 1997.

87 Karlsson 2015b.

88 Hagstofa Íslands 2022c.

89 Hagstofa Íslands 2022c.

í heild.⁹⁰ Hagstofa Íslands birtir ekki upplýsingar um fjölda erlendra ríkisborgara í strjálbýli en upplýsingar fyrir níu sveitahreppa án byggðakjarna geta gefið ákveðna vísbendingu. Af u.þ.b. 2.000 íbúum slíkra hreppa var hlutfall erlendra ríkisborgara 18% samanborið við 14% á landsvísu.⁹¹

Eins og sjá má á **mynd 9** hefur íbúum í strjálbýli fækkað nánast samfelldt úr tæplega 60 þúsund árið 1881 í tæplega 17 þúsund árið 2021, eða um 72%. Íbúar í strjálbýli eru þannig aðeins fjórðungurinn af því sem var í upphafi tímabilsins. Á allra síðustu árum hefur orðið nokkur fólksfjölgun í strjálbýli á Suðurlandi en fólksfækkun stöðvast í strjálbýli í öðrum landshlutum. Of snemmt er að segja til um hvort hér sé um tímabundið flókt að ræða, upphafið að meiri stöðugleika í mannfjölda eða vísbendingu um fólksfjölgun í strjálbýli á komandi árum og áratugum.

Á **mynd 9** má einnig sjá að þróunin hefur verið mismunandi eftir landshlutum. Mest hefur fækkunin verið í strjálbýli á Vestfjörðum, þar sem íbúar voru ríflega níu þúsund talsins frá 1881 og fram yfir aldamótin 1900 en hafði fækkað í innan við sjö hundruð árið 2021. Íbúum í strjálbýli á Vestfjörðum fækkaði þannig um 93% á 140 árum. Minnst var fækkunin 58% á Suðurlandi og 65% á Norðurlandi eystra.

2.6 Samantekt og næstu verkefni

Síðustu öldina hefur mannfjöldapróun á Íslandi einkennst af mikilli fólksfjölgun og hröðum vexti höfuðborgarsvæðisins. Framan af var vöxturinn mestur í Reykjavík en frá því um miðja 20. öldina hafa nágrannabyggðir hennar vaxið hraðar og slagar samanlagður íbúafjöldi þeirra nú hátt í íbúafjölda Reykjavíkur. Raunar má líta á höfuðborgarsvæðið sem eina borg sem skiptist í sex sveitarfélög þar sem vöxturinn er mestur á jöðrum hins samfellda borgarsvæðis.

Fólki hefur einnig fjölgað jafnt og þétt utan höfuðborgarsvæðisins og hafa aldrei fleiri búið í landsbyggðunum en einmitt nú. Þróunin er mjög misjöfn milli landshluta og tegunda byggðarlaga en mikil þéttbýlisvæðing hefur orðið í öllum landshlutum. Byggðakjarnar á áhrifasvæði höfuðborgarinnar á suð-

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvers vegna vaxa sum byggðarlög meðan öðrum samberilegum byggðarlögum hnignar?

90 Hagstofa Íslands 2022c.

91 Hagstofa Íslands 2022i.

vestursvæðinu hafa vaxið sérstaklega hratt frá lokum síðari heimsstyrjaldar. Framan af þessu tímabili var fjölgunin mest á Suðurnesjum en frá síðustu aldamótum hefur fólksfjölgun í flestum byggðakjörnum á suðvestursvæðinu verið yfir landsmeðaltali. Á Norðurlandi hefur vöxtur Akureyrar verið jafn og þéttur frá lokum 19. aldar og telja íbúar Akureyrar nú ríflega helming allra íbúa Norðurlands frá Hrutáfirði í vestri að Bakkafirði í austri.

Þróun annarra byggðakjarna hefur verið misjöfn og hafa sumir þeirra vaxið hratt en aðrir staðið í stað eða glímt við langvarandi fólksfækkun. Í heildina má segja að flestir aðrir byggðakjarnar hafi vaxið fram undir níunda áratug síðustu aldar en eftir það hnignað fram til síðustu aldamóta, en á þessari öld hafi mannfjöldi annarra byggðakjarna hins vegar náð ákveðnu jafnvægi og fjölgað á allra síðustu árum. Í mörgum smærri sjávarþorpum landsins hefur þróunin þó verið talsvert neikvæðari.

Margvísleg mikilvæg rannsóknaverkefni bíða á þessu sviði, bæði hvað varðar

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða áhrif hefur þjónusta við barnshafandi konur og fjarlægðir frá fæðingarstofnunum á búferlaflutninga?

þróunina fram til þessa og líklega framtíðarþróun. Frekari rannsókna er þörf til að varpa ljósi á orsakir þess að byggðarlög af svipaðri stærð hafa ýmist vaxið, hnignað eða staðið í stað.

Á grundvelli þeirra gagna sem hér hafa verið kynnt væri eðlilegt að gera ráð fyrir því að vöxtur haldi áfram í mesta þéttbýlinu – á höfuðborgarsvæðinu, á suðvestursvæðinu og á Akureyri. Þessir staðir hafa verið í nokkuð jöfnum vexti í hundrað ár eða meira, þrátt fyrir gríðarlegar samfélagsbreytingar, hriðlækkandi fæðingartíðni, uppgang og hnignun atvinnugreina, innflutning og útflutning fólks. Þar eru afar sterkir kraftar að verki og lítil ástæða til að búast við breytingum á þeirri þróun.

Hins vegar er meiri óvissa um þróun annarra byggðarlaga. Eftir langvarandi vöxt náði mannfjöldi margra stærri bæja ákveðnu jafnvægi skömmu fyrir síðustu aldamót. Minni bærir og þorp sem uxu einnig hratt á 20. öld urðu fyrir þungu höggi um miðjan níunda áratug síðustu aldar og fólki fækkaði umtalsvert áður en jafnvægi var náð á ný. Loks

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hver eru áhrif langvinnra sjúkdóma á búferlaflutninga og dánartíðni í strjálbýli?

virðist ríflega aldarlöng fólksfækkun í strjálbýli hafa stöðvast og jafnvel snúist við á ákveðnum svæðum.

Í þessu sambandi er vert að hafa í huga þá fjóra meginþætti sem ákvarða hvort fólki fjölgar eða fækkar á tilteknum stað: fæðingar, dauðsföll, aðflutninga og brottflutninga.

Fæðingartíðni meðal einstakra aldurshópa virðist svipuð í öllum landshlutum en misjöfn aldurs- og kynjasamsetning hefur leitt til þess að börnum hefur fækkað hratt í sumum byggðarlögum en fjölgað mjög í öðrum. Ástæða væri

til að skoða nánar fæðingartíðni í tilteknum tegundum byggðarlaga og leggja mat á það að hvaða marki minni þjónusta við barnshafandi konur og fjarlægð frá starfhæfum fæðingarstofnunum ýtir undir brottflutninga eða dregur úr aðflutningum fólks á barneignaraldri.

Minnkandi frjósemi þjóðarinnar vekur einnig mikilvægar spurningar um mannfjöldaðróun í byggðarlögum sem um margra áratugaskeið hafa búið við

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða áhrif mun lækkanði fæðingartíðni hafa á mannfjöldaðróun mismunandi byggðarlaga?

neikvæðan flutningsjöfnuð. Fram til þessa hefur náttúruleg fjölgun vegið upp á móti tapi flestra þeirra vegna búferlaflutninga en óljóst er hvað muni gerast þegar fæðingum fækkar. Hugsanlegt er að mikil fólksfækkun blasi þá við landsbyggðunum líkt og mannfjöldaspá Bygðastofnunar gerir ráð fyrir, en einnig er

hugsanlegt að aðrir kraftar ráði mannfjöldaðróuninni í dreifðari byggðum og auknir aðflutningar muni vega upp á móti minnkandi frjósemi á komandi árum.

Þá er ekki mikill munur á aldursbundinni dánartíðni milli þéttbýlis og dreifbýlis, en aldursdreifing getur vitaskuld haft áhrif á heildarfjölda dauðsfalla og þar með íbúaþróun. Hér verður þó að gæta þess að lífslíkur fólks sem verður fyrir slysum eða bráðu áfalli kunna að vera meiri í nálægð við fullkomnar heilbrigðisstofnanir en á hinn bóginn er fólk sem á við alvarlegan heilsufarsvanda að stríða líklegra til að flytja og deyja þar sem betri heilbrigðisþjónusta er í boði. Nauðsynlegt er að skoða nánar gagnkvæm áhrif þéttbýlissstígs, dánartíðni og mannfjöldaðróunar.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hver eru áhrif búsetu í strjálbýli á lífslíkur þeirra sem lenda í slysum eða bráðum sjúkdómum?

Búferlaflutningar eru þó stærsti áhrifaþáttur íbúáþróunar í nútímasamfélagi og í síðari köflum þessa rits verður fjallað ítarlega um mynstur og helstu skýringarþætti aðflutninga og brottflutninga innan lands og utan.

Loks er mikilvægt að frekari rannsóknir beinist að afleiðingum íbúáþróunar fyrir þau byggðarlög sem í hlut eiga og möguleikum íbúanna til að bregðast við slíkum breytingum með uppbyggilegum hætti. Þar mætti til dæmis horfa til Norðurlandanna og annarra svæða sem glíma við svipaðar breytingar í dreifðum byggðum.

Annars vegar er ljóst að langvarandi fólksfækkun getur grafið undan margvíslegri þjónustu og samfélaginu á staðnum. Þótt fyrstu viðbrögð séu oft að reyna

að snúa slíkri þróun við með því að laða nýtt fólk til staðarins bera slíkar tilraunir oft lítinn árangur. Víða erlendis hafa samfélagsverkefni undir merkjum „skapandi fólksfækkunar“ (e. *creative decline*), „snjalls samdráttar“ (e. *smart shrinkage*) eða „skipulagðrar fækkunar“ (e. *planning for decline*) beinist að því að endur-

skipuleggja byggðarlög með það fyrir augum að stöðva fólksfækkun og skapa sem best samfélag fyrir færri fólk en áður.

Hins vegar getur hröð fólksfjölgun skapað margvísleg vandamál ekki síður en langvarandi fólksfækkun. Slíkur þrýstingur getur dregið úr lífsgæðum þeirra sem fyrir eru og skapað margvísleg vandamál í skipulagsmálum og margvíslegri þjónustu sem erfitt getur reynst að vinda ofan af. Þetta á ekki hvað síst við um ýmis byggðarlög á suðvestursvæðinu sem vaxið hafa afar hratt á undanförunum misserum og notið gætu góðs af samstarfi við rannsóknafólk sem áhuga hefur á samspili íbúáþróunar og lífsgæða.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvernig er hægt að bæta líf skjör og styrkja innviði samfélaga sem eru mun fámennari en áður?

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvernig er hægt að bæta líf skjör og styrkja innviði samfélaga sem búa við hraða fólksfjölgun?

SUMMARY IN ENGLISH

Population Development in Iceland

Over the past century, Iceland has experienced substantial population increase and the rapid growth of the Reykjavík capital area. Most non-metropolitan regions have also grown, and the rural population has never been larger than in contemporary times. Settlement patterns and trajectories vary substantially across rural regions but all have experienced considerable urbanization with the decline of farming communities and growth of the largest towns. The exurban region within 45 minutes driving distance from the Reykjavík capital area has in particular grown rapidly in recent years. Micropolitan Akureyri has also grown at a steady rate since the late 19th century and its residents now account for more than half of the population of Northern Iceland. Other urban centers have developed in different ways with some larger towns experiencing sustained growth, other towns and villages maintaining a relatively stable population, and some smaller towns and villages in particular declining over an extended period. The transformation from a predominantly rural society at the outset of the 20th century to a predominantly urban post-industrial service society with two-thirds of the population in the Reykjavík capital area at the conclusion of the century was primarily due to relatively high fertility rates and domestic migration patterns. Even though substantially more people moved from the rural regions to the capital area than vice versa, the number of births relative to deaths more than compensated for negative net migration rates in the rural regions. In the first decades of the 21st century the fertility rate has fallen substantially but increasing international immigration and changes in domestic migration patterns have ensured population stability or growth in most communities, including those that suffered heavy population losses in the last two decades of the last century.

3

BÚFERLAFLUTNINGAR OG FLUTNINGSJÖFNUÐUR

Þóroddur Bjarnason, Gréta Bergrún Jóhannesdóttir
og Ólöf Garðarsdóttir

ÚTDRÁTTUR

Fyrr á öldum voru búferlaflutningar milli Íslands og annarra landa mjög takmarkaðir en búferlaflutningar innanlands voru umtalsverðir. Á 20. öld flutti fólk í stórum stíl úr strjálbýli í þéttbýli, sérstaklega til Reykjavíkur og síðar höfuðborgarsvæðisins en straumar fólksflutninga lágu jafnframt til bæja og þorpa í öllum landshlutum. Á síðari hluta 20. aldar dró hins vegar úr aðflutningi til margra byggðakjarna og mannfjöldinn ýmist stóð í stað eða dróst saman um nokkurra áratugaskeið. Fyrir því voru ýmsar ástæður en sérstaklega urðu margir minni byggðakjarnar fyrir miklum skakkaföllum vegna tæknivæðingar og samþjöppunar í sjávarútvegi og landbúnaði. Þó er ástæða til að ítreka að þann neikvæða flutningsjöfnuð sem leiddi til fólksfækkunar í minni byggðarlögum á þessum tíma má almennt rekja til minnkandi aðflutninga fremur en aukinna brottflutninga. Á fyrstu áratugum 21. aldar hafa innanlandsflutningar til og frá borginni nánast verið í jafnvægi eða jafnvel borginni í óhag. Það skýrist annars vegar af stórauðnum flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til nærliggjandi landsbyggða á suðvestursvæðinu en hins vegar af minnkandi aðflutningum frá fjarlægari landsbyggðum. Flutningsjöfnuður Akureyrar er nánast í fullkomnu jafnvægi þar sem hún tapar fólki til höfuðborgarsvæðisins en hagnast jafn mikið vegna aðflutninga frá smærri byggðarlögum, einkum annars staðar af Norðurlandi. Aðflutningar fólks frá öðrum löndum og einkum Austur-Evrópu jukust mikið á fyrstu áratugum aldarinnar og er flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara umtalsvert jákvæður í öllum landshlutum, mest á Suðurnesjum en minnst á Norðurlandi. Fjöldi innflytjenda er mestur á höfuðborgarsvæðinu en hlutfall þeirra er þó rétt fyrir neðan landsmeðaltal.

3.1 Eðli búferlaflutninga

Opinber gögn um búferlaflutninga á Íslandi hafa frá stofnun Þjóðskrár árið 1952 byggst á breytingum á skráðu lögheimili. Lögum samkvæmt skal lögheimili vera skráð á þeim stað „... þar sem einstaklingur hefur bækistöð sína, dvelst að jafnaði í tómstundum sínum, hefur heimilismuni sína og er svefnstaður hans þegar hann er ekki fjarverandi um stundarsakir vegna náms, orlofs, vinnuferða, veikinda eða annarra hliðstæðra atvika.“¹ Samkvæmt þessari lagalegu skilgreiningu geta búferlaflutningar því jafnt falist í flutningum milli heimsálfa sem flutningum milli íbúða í sama fjölbýlishúsinu.

Á grundvelli breytinga á skráningu lögheimila voru þannig árið 2020 skráðir 73 þúsund brottflutningar en 75 þúsund aðflutningar á Íslandi. Þar af var rúmur helmingur flutninga innan sama sveitarfélags.² Um 10 þúsund manns fluttu milli landshluta, eða um 13% allra flutninga, og svipaður fjöldi flutti milli landa. Þannig fluttu ellefu þúsund manns til landsins en um sex þúsund frá landinu árið 2021.

Þótt slíkar hlutlægar skilgreiningar gefi sterkar vísbendingar um umfang og mynstur búferlaflutninga er mikilvægt að hafa í huga að flutningar yfir mörk sveitarfélaga eða landshluta eru ófullkominn mælikvarði á vegalengdir. Samkvæmt opinberum gögnum teljast búferlaflutningar úr Grímsey til Akureyrar eða Djúpavogs til Egilsstaða t.d. flutningar innan sveitarfélags en flutningar milli Hafnarfjarðar og Voga á Vatnsleysuströnd eða milli Bakkafjarðar og Vopnafjarðar vera flutningar milli landshluta.

Jafnframt er mikilvægt að gera skýran greinarmun á aðflutningum og brottflutningum annars vegar og flutningsjöfnuði hins vegar. Oft er talað um fólksfækkun vegna búferlaflutninga sem merki um fólksflóttu frá tilteknu byggðarlagi eða landshluta,³ en í raun er yfirleitt um að ræða mun á straumi fólks til og frá viðkomandi svæði. Aðflutningar og brottflutningar eiga sér oft mismunandi skýringar og þeir hópar sem flytja til byggðarlags geta verið býsna ólíkir þeim sem flytja þaðan með tilliti til t.d. aldurs, kyns og uppruna.

Svo dæmi sé tekið fluttu 620 manns frá Vestfjörðum árið 2021 og var eflaust þar á meðal ungt fólk á leið í háskólanám, afar og ömmur sem vildu vera nær

1 Lög um lögheimili og aðsetur (80/2018).

2 Hagstofa Íslands 2022j, 2022k.

3 Kristín Jónsdóttir 2021; Kaffið 2017; Skessuhorn 2011; Jónas Atli Gunnarsson 2020; Morgunblaðið 2007.

barnabörnum, einstaklingar sem misstu vinnuna og gátu ekki fundið annað starf við hæfi í byggðarlaginu, fólk á leið á brott eftir erfiðan skilnað, farand-verkafólk á heimleið eftir margra missera dvöl og þannig mætti lengi telja.

Sama ár fluttu 693 einstaklingar til Vestfjarða og þar á meðal mátti t.d. ef-laust finna útskrifaða háskólanema á heimleið, brottflutta Vestfirðinga og maka þeirra sem vildu vera nær foreldrum og tengdaforeldrum eða vildu gefa börnun-um kost á að alast upp í faðmi fjalla, borgarbúa með drauma um einfaldara líf í náttúrulegu umhverfi og þar fram eftir götunum. Munurinn á þessum tveimur straumum hefur bein áhrif á mannfjöldaþróun en getur tæpast talist til marks um „fólksflótta“ frá Vestfjörðum.

Breytingar á skráðu lögheimili eru einnig ófullkominn mælikvarði á upp-lifun fólks á raunverulegri búsetu sinni. Þótt fæstir myndu líta á sumarleyfis-dvöl á strandhótelum sem búferlaflutninga getur verið misjafnt hvernig fólk lítur á margra mánaða eða missera dvöl á tilteknum stað vegna t.d. náms eða vinnu, veikinda eða félagslegra aðstæðna. Jafnframt getur fólk átt fleiri en eitt heimili eða dvalið reglubundið eða jafnvel langdvölum á fleiri en einum stað, t.d. hjá ástvinum, í leiguhúsnaði eða eigin húsnaði í öðru byggðarlagi, landshluta eða erlendis.

Skráning á flutningum til og frá landinu er einnig ýmsum vandkvæðum háð. Þannig fær fólk íslenska kennitölu og telst aðflutt ef það er hér á landi í a.m.k. þrjá mánuði vegna vinnu, náms, skiptináms eða af öðrum ástæðum. Þetta er raunar mun styttra viðmiðunartímabil en t.d. þeir tólf mánuðir sem miðað er við hjá Evrópusambandinu og alþjóðlegur samanburður getur því verið nokkuð misvísandi. Á hinn bóginn er ætlast til þess að fólk sem flytur á brott skrái sig úr landi hjá Þjóðskrá en misbrestur getur verið á því. Því kann fólk sem hingað kemur um skemmri tíma vegna vinnu að vera skráð sem innflytjendur í nokkur misseri eftir að það fer af landi brott. Að sama skapi er alls ekki sjálfgefið að Íslendingar sem dveljast um lengri tíma erlendis við nám séu skráðir úr landi. Með því að halda skráðu lögheimili hjá foreldrum eða öðrum aðilum á Íslandi viðhaldast ýmis réttindi, svo sem til sjúkratrygginga, sem annars falla niður.

Spurningakannanir og viðtöl geta þannig gefið nokkuð aðra sýn á búferla-flutninga en opinber gögn. Með því að spyrja fólk um aðstæður þess og upp-lifanir, fyrri búsetu og framtíðaráætlanir getur fengist mun fyllri mynd af or-sökum, mynstri og afleiðingum búferlaflutninga. Slík gögn hafa þó einnig

ýmsar takmarkanir sem vert er að gefa gaum. Svör fólks við spurningum um búsetusögu og búferlafyrirætlanir endurspeгла þannig skilgreiningar hvers og eins á því hvenær breytingar á dvalarstað teljast vera búferlaflutningar og slíkar skilgreiningar geta verið breytilegar eftir aldri, kyni, uppruna og búsetu. Minni fólks á það einnig til að vera brögðult og sterk tilhneiging getur verið til þess að aðlaga tilviljunarkennda og oft þversagnakennda fortíðina að rökréttu lífshlaupi sem leitt hafi til núverandi aðstæðna.

Í þessu riti er áhersla lögð á búferlaflutninga um lengri veg sem fela af þeim sökum í sér umskipti á umgjörð daglegs lífs, svo sem nýja lífshætti, breytingar á atvinnu, þjónustu og tómstundum og uppstokkun á daglegum samskiptum við fjölskyldu, vini, kunningja og samstarfsfólk. Við túlkun opinberra gagna og spurningakannana lítum við þannig t.d. á höfuðborgarsvæðið sem eitt borgar-samfélag og fjöllum því ekki um flutninga milli hverfa eða sveitarfélaga innan þess.

Utan höfuðborgarsvæðisins horfum við ýmist til flutninga milli byggðakjarna, sveitarfélaga eða landshluta eftir þeim gögnum sem standa til boða og þeim spurningum sem leitað er svara við. Með því að nota bæði opinber gögn sem byggja á hlutlægum skilgreiningum og kannanir sem endurspeгла huglæga upplifun fólks munum við leitast við að draga upp heildstæða mynd af búferla-flutningum sem viðfangsefni og áskorunum frekari rannsókna.

3.2 Alþjóðlegt samhengi

Nútímasamfélög einkennast af miklum og sívaxandi hreyfanleika fólks, fjármagns, varnings og upplýsinga.⁴ Þótt margir búi alla sína tíð í sama byggðarlaginu eða héraðinu og dæmi séu um fólk sem býr allt sitt líf í sama húsinu er fjöldi fólks á hreyfingu um heim allan. Í þessum fjölbreytta hópi má finna fólk í leit að framtíðarbúsetu, farandverkafólk, alþjóðlega viðskiptajöfra með lúxusíbúðir í mörgum heimsálfum, fólk á flóttu undan stríði, ofsóknum eða efnahagslegum þrengingum, fólk á leið í nám eða heim úr námi, fjölskyldur sem vilja sameinast, eftirlaunaþega í leit að fallettri náttúru, góðu veðri eða tækifærum til að sinna áhugamálum og þar fram eftir götunum.

Árið 1885 setti bresk-þýski landfræðingurinn E. G. Ravenstein fram „lögma

4 Sjá t.d. Appadurai 1990; Bauman 2011; Urry 2000.

búferlaflutninga“ (e. *laws of migration*) á grundvelli gagna um búferlaflutninga á Bretlandi á 19. öld. Eitt helsta lögmálið sem Ravenstein taldi sig hafa afhjúpað var að vegna efnahagslegra hvata liggi meginstraumur búferlaflutninga frá strjálbýli til þéttbýlis, en slíkur straumur skapi jafnframt veikari gagnstraum til baka. Flestir flytji stuttar vegalengdir og meginstraumur búferlaflutninga felist þannig í þrepaflutningum (e. *step migration*) úr sveit í þorp, úr þorpi í bæ, úr bæ í smáborg og úr smáborg í stórborg. Í hverju skrefi fylli innflytjendur úr smærri byggðarlögum tómarúmið sem skapist þegar fyrri íbúar flytja til ennþá stærri staða.

Kenningar Ravensteins lögðu grunninn að rannsóknum á búferlaflutningum næstu öldina og eru enn áhrifamiklar í þeim fræðum. Árið 2020 vitnuðu t.d. höfundar ríflega 80 nýrra ritrýndra vísindagreina í alþjóðlega viðurkenndum fræðitímaritum til greinarinnar frá 1885 og verður það að teljast nokkuð gott fyrir 135 ára gamla vísindagrein.⁵ Engu að síður hafa samfélagsbreytingar og tækni framfarir síðustu aldar haft veruleg áhrif á þau „lögmál“ sem Ravenstein taldi sig hafa uppgötvað.

Þar má sérstaklega nefna að merking þess að flytja „stuttar vegalengdir“ hefur gjörbreyst með samgöngubyltingum hraðlesta, einkabíla og síðar ódýrra flugsamgangna. Þannig getur nútímafolk farið heimsálfa á milli á skemmri tíma en sveitafólk á tímum Ravensteins komst til næstu stórborgar. Á sama tíma beina lestarkerfi, hraðbrautir og flugsamgöngur fólki til stórborga sem tengjast hver annarri í alþjóðlegu neti hnattvæðingar án viðkomu í meðalstórum borgum og bæjum.⁶ Sú fjarlægð sem pólsk verkakona flytur til dæmis frá heimabæ sínum í Póllandi til nýrra heimkynna á Íslandi veltur þannig að vissu leyti meira á ferðatíma til og frá flugvöllum en fjölda kílómetra landanna á milli. Þá hafa flutningar milli strjálbýlla svæða aukist til muna.⁷

Þótt búferlaflutningar milli landa hafi stórauðist á tímum hnattvæðingar hefur engu að síður dregið úr búferlaflutningum innan margra landa.⁸ Sífellt færri flytja þannig milli íbúða eða húsa innan byggðarlaga, milli byggðarlaga eða milli landshluta. Sérstaklega hefur dregið úr flutningi fólks úr strjálbýli til stærri bæja og borga frá því sem var á fyrri helmingi 20. aldar. Rannsóknir hafa

5 Web of Science 2022.

6 Sassen 2000, 2003.

7 Stockdale 2016.

8 Champion, Cooke og Shuttleworth 2018.

sýnt fram á slíkar breytingar víða á Vesturlöndum en það er þó langt því frá einhlítt.⁹

Ekki er fyllilega ljóst hvers vegna flutningar innanlands fara minnkandi í mörgum löndum en meðal helstu skýringa er öldrun mannfjöldans sem dregur úr hreyfanleika, aukin menntun og atvinnuþátttaka kvenna sem gerir atvinnu-mál fjölskyldna fjölbreyttari en um leið flóknari og byltingar í samgöngum og samskiptatækni sem draga úr þörfinni fyrir að flytja þangað sem vinnan krefst.¹⁰

Bættar samgöngur og bylting í samskiptatækni hafa sérstaklega veikt til mikilla muna þá tengingu milli vinnustaðar og búsetu sem Ravenstein gekk út frá sem lögmáli. Þótt margir séu vitaskuld bundnir við að mæta á hverjum morgni á tiltekinn vinnustað geta sífellt fleiri unnið vinnu sína að hluta eða öllu leyti úr fjarlægð frá starfsstöð eða jafnvel á ferð og flugi. Jafnframt hafa margvísleg ný atvinnutækifæri skapast í dreifðari byggðum sem áður voru óhugsandi og ýmiss konar afþreying og þjónusta sem áður var bundin við borgir er nú aðgengileg um land allt. Nær öruggt má telja að tenging vinnustaðar og búsetu muni trosna enn frekar, jafnframt því sem hlutdeild mannfólksins á vinnumarkaði er nokkuð óljós á tímum sívaxandi sjálfvirknivæðingar og gervigreindar.

Stórborgir samtímans eru engu að síður efnahagslegar, pólitískar og menningarlegar þungamiðjur í hnattvæddum heimi sem bjóða upp á ótal tækifæri til starfa og afþreyingar, jafnt fyrir elftu, millistjórnendur og óbreytt starfsfólk.¹¹ Aðdráttarafl stórborganna má sjá bæði í viðfeðmum úthverfum sem oft tengja borg við borg á Vesturlöndum og fátækrahverfum þriðja heimsins sem draga til sín fólk úr enn fátækari sveitahéruðum. Smærri borgir og stærri bæir bjóða einnig upp á mörg tækifæri til starfa og afþreyingar og draga gjarnan til sín fólk frá bæði stórborgum og strjálbyli.¹²

Vöxtur borganna á sér þó ýmsar skuggahliðar og má þar til dæmis nefna mikinn eril og áreitni, umferðarþunga, mengun, afbrot og hátt húsnæðisverð. Þá hafa hugmyndir um einfaldara og betra líf í þéttofnum samfélögum í nánum tengslum við náttúruna rutt sér til rúms um leið og illa launað strit fyrri alda í sveitum hefur fallið í gleymsku. Slíkir þættir hafa ýtt undir þann gagnstraum

9 Garðarsdóttir o.fl. 2020; Stockdale og Haartsen 2018.

10 Champion, Cooke og Shuttleworth 2018.

11 Appadurai 1990; Bauman 2011; Castells 2000; Sassen 2003; Urry 2000.

12 Brown, Cromartie og Kulcsar 2004; Geyer og Geyer 2017; Gkartzios o.fl. 2017; Vias 2012.

búferlaflutninga sem nefndur hefur verið gagnþéttbýlisvæðing (e. *counter-urbanization*) og felst í flutningi fólks til smærri borga, bæja, þorpa og strjálbýlis.¹³

3.3 Söguleg þróun á Íslandi

Þótt Ísland hafi í upphafi verið landnemasamfélag og kunni enn að bera þess ákveðin merki¹⁴, einkenndist saga landsins um aldir af mjög takmörkuðum búferlaflutningum milli landa. Alþýðufólk fæddist þannig, lifði og dó innan landsteinanna þótt ýmsir valdsmenn í viðskiptum, stjórnsýslu og trúarbrögðum hafi verið af erlendum uppruna og valdastéttin verið í ferðum milli landa. Búferlaflutningar milli hreppa og landshluta voru hins vegar umtalsverðir og endurspegluðu meðal annars nauðsyn þess að fullnýta landrými við breytilegar aðstæður.¹⁵ Þá voru árstíðabundnir flutningar verulegir. Fólk úr sveitum á sunnan- og vestanverðu landinu og raunar allt norður í Eyjafjörð fór á vetrarvertíð í verstöðvar á Suður- og Vesturlandi þar sem þorskurinn gekk mest inn á landgrunnið til hrygningar og á háannatíma í landbúnaði lá straumur kaupafólks úr þéttbýli í sveitir landsins. Jafnframt var leitast við að tengja búsetu og búferlaflutninga við framfærslu með ýmsum hætti, svo sem með lögum um sveitarfesti, vistarband og framfærsluskyldu ættmenna, húsbænda og hreppa.¹⁶

Verulegir fólksflutningar frá Íslandi hófust ekki fyrr en með Vesturheimsferðunum til Norður-Ameríku á árunum 1870–1914.¹⁷ Þegar þær stóðu sem hæst var flutningstíðnin frá Íslandi hærri en frá nokkru öðru landi í Evrópu, að Írlandi undanskildu.¹⁸ Talið er að 15–16 þúsund manns hafi flutt vestur um haf á þessu tímabili, en til samanburðar voru íbúar landsins um 70 þúsund árið 1870 og fjölgaði aðeins um tæp 17 þúsund fram til ársins 1914. Vesturheimsferðir Íslendinga voru hluti af bylgju búferlaflutninga frá Evrópu til Norður-Ameríku í leit að bættum lífskjörum en jafnframt hafa Öskjugosið 1875 og kólnandi loftslag á síðari hluta 19. aldar verið nefnd sem áhrifapættir.

Það er vitaskuld útilokað að segja fyrir um það með nokkurri vissu hvaða áhrif Vesturheimsferðirnar höfðu á byggðapróun á Íslandi til lengri tíma lítið.

13 Grimsrud 2010; Halfacre 2008; Mitchell 2004.

14 Tomasson 1980.

15 Loftur Guttormsson 1980.

16 Gísli Á. Gunnlaugsson 1991; Gunnarsson 1980; Gunnlaugsson 1988.

17 Helgi S. Kjartansson og Steinþór Heiðarsson 2003.

18 Ólöf Garðarsdóttir 1998a.

Til dæmis er áhugavert að hafa í huga að íbúar Reykjavíkur voru um 2 þúsund árið 1870 en um 14 þúsund árið 1914. Flestir Vesturfaranna fóru frá Norður- og Austurlandi og óvíst hvort þeir hefðu annars haldið sig heima, flykkst til Reykjavíkur eða byggt upp öflugri þéttbýlisstaði fyrir norðan eða austan.

Flutningar Vesturfaranna höfðu því veruleg áhrif á íbúapróun á Norður- og Austurlandi, en þar fækkaði íbúum á síðari hluta 19. aldar og framan af 20. öld.¹⁹ Hitt ber hins vegar að hafa í huga að umtalsverður hluti Vesturfara hafði margsinnis flutt búferlum áður en þeir ákváðu að taka sig upp og flytjast vestur um haf. Þannig hafði t.a.m. nær helmingur Vesturfara sem fóru frá Seyðisfirði á árunum 1870–1910 áður búið í fjarlægum héruðum, í flestum tilvikum í sjávarbyggðum á Suðvesturlandi.

Mikill vöxtur var í þéttbýlisstöðum á Austurlandi undir lok 19. aldar og þangað sótti fólk víða að af landinu í leit að betra lífi. Sumir þessara einstaklinga hafa eflaust staðið frammi fyrir því vali að flytjast til Reykjavíkur eða freista gæfunnar í fyrirheitna landinu þar sem ættingjum eða vinum hafði tekist að koma undir sig fótunum. Í vaxandi þéttbýlisstöðum var kaupgjald yfirleitt herra en í sveitum og þar gáfust ungum konum betri tækifæri til að skapa sér sjálfstæða tilveru en í ofsetnum sveitunum við lok 19. aldar. Að sama skapi urðu Vesturheimsferðir valmöguleiki fyrir ungt fólk sem var að koma undir sig fótunum.

Þótt flutningar um styttri vegalengdir hafi alla tíð verið miklir voru búferlaflutningar úr strjálbýli í þéttbýli, sérstaklega til Reykjavíkur og síðar til höfuðborgarsvæðisins, veigamesti þátturinn í þeim miklu samfélagsbreytingum sem áttu sér stað á síðari hluta 19. aldar og á 20. öld. Flutningar milli landa voru til-
tölulega umfangslitlir eftir að Vesturheimsferðum sleppti og einkenndust fram undir lok 20. aldar fyrst og fremst af búferlaflutningum Íslendinga til og frá landinu.²⁰ Með hruni síldarstofnsins og atvinnuleysinu sem fylgdi í kjölfarið við lok sjöunda áratugarins fluttust stórir hópar Íslendinga úr landi, flestir til Danmerkur og Svíþjóðar en einnig fór nokkuð stór hópur til fjarlægari staða, m.a. til Ástralíu.²¹ Á þessum tíma var eftirspurn eftir vinnuafli víðast hvar á Vesturlöndum og næga vinnu að fá fyrir fólk sem misst hafði vinnuna á Íslandi. Aukin sókn í háskólanám leiddi svo til frekari flutninga Íslendinga úr landi. Íslendingar hafa allar götur frá lokum sjöunda áratugarins verið margfalt líklegri en íbúar

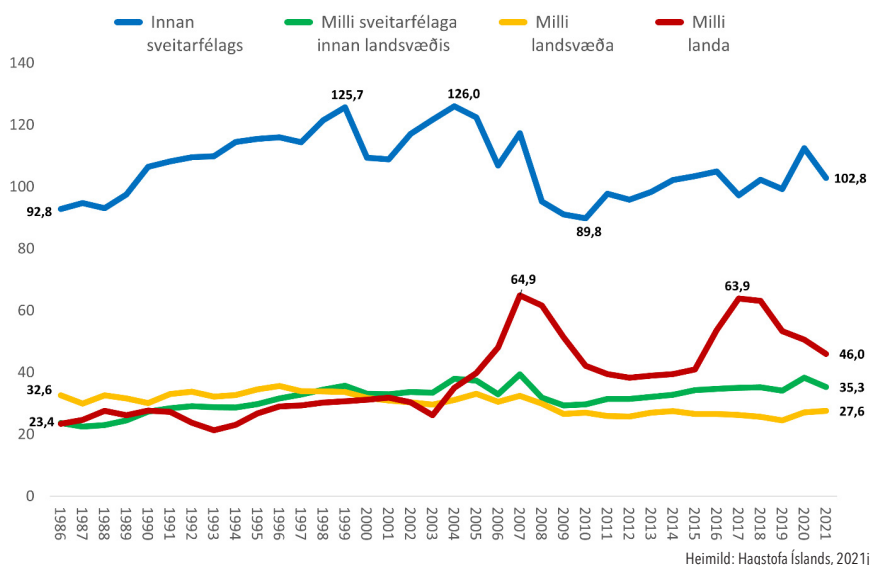
19 Ólöf Garðarsdóttir 1998a.

20 Ólöf Garðarsdóttir, Guðjón Hauksson og Helga K. Tryggvadóttir 2009; Ólöf Garðarsdóttir 2012.

21 Ólöf Garðarsdóttir 2012; Skaptadóttir og Garðarsdóttir 2020.

annarra Norðurlanda til að flytjast af landi brott.²² Rúmlega 70% þeirra sem það gera snúa þó aftur innan sjö ára.²³

Um síðustu aldamót urðu umtalsverðar breytingar á búferlaflutningum innanlands og milli landa. Eftir ríflega aldarlanga þróun þar sem straumur búferlaflutninga lá einkum til Reykjavíkur og síðar höfuðborgarsvæðisins hófust umtalsverðir búferlaflutningar til landsbyggðanna í seilingarfjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu. Á sama tíma hófst mikill aðflutningur fólks af erlendum uppruna sem haft hefur jákvæð áhrif á mannfjöldaþróun í öllum landshlutum.²⁴

Mynd 10

Búferlaflutningar á hverja 1.000 íbúa, 1986–2021

Mynd 10 sýnir heildarfjölda búferlaflutninga á hverja 1.000 íbúa á Íslandi á tímabilinu 1986–2020. Eins og sjá má er langalgengast að fólk flytji innan sveitarfélaga þótt það sé vitaskuld misjafnt eftir stærð og eðli sveitarfélaga og Reykjavíki vegi hér þungt sem langfjölmennasta sveitarfélag landsins. Árið 2020 voru þannig til dæmis um 112,9 flutningar innan sveitarfélaga á hverja 1.000 íbúa en

22 Ólöf Garðarsdóttir 2012.

23 Ólöf Garðarsdóttir 2012.

24 Skaptadóttir og Garðarsdóttir 2020.

50,0 milli landa. Allir aðrir flutningar innan eða milli landshluta voru samtals 65,5 á hverja 1.000 íbúa.

Við fyrstu sýn virðast af **mynd 10** flutningar milli húsa í sama sveitarfélaginu hafa minnkað nokkuð hérlendis frá því sem mest var um síðustu aldamót, en búferlaflutningar aukist lítillega milli landshluta. Ekki er þó allt sem sýnist í þeim efnum, og nánari tölfraðileg greining leiðir í ljós að talsverð aukning hefur orðið á flutningum milli höfuðborgarsvæðisins og nærliggjandi byggðarlaga á suðvestursvæðinu, en umtalsvert hefur dregið úr aðflutningum frá fjarlægari byggðarlögum til höfuðborgarsvæðisins.²⁵

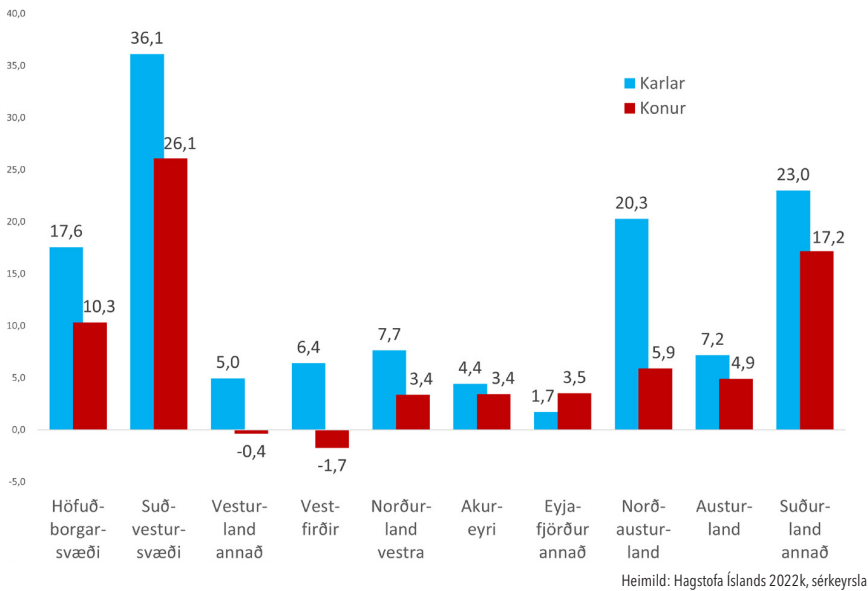
Loks má sjá af **mynd 10** að flutningar milli landa sem hlutfall af hverjum 1.000 íbúum Íslands hafa aukist talsvert frá árinu 1986. Sérstaklega fjölgaði slíkum flutningum í kringum góðærið í upphafi þessarar aldar og fram að efnahagshruninu 2008 og í tengslum við uppgang í ferðapjónustu tíu árum síðar og fram að Covid-faraldrinum sem náði mikilli útbreiðslu snemma árs 2020.

Sú mynd er oft dregin upp af búferlaflutningum á Íslandi að mikill straumur fólks sé frá dreifðari byggðum til höfuðborgarsvæðisins og fólki fækki víðast hvar af þeim sökum, sérstaklega konum. Vissulega þurftu mörg landsvæði að glíma við óhagstæðan flutningsjöfnuð á síðustu öld og hlutfall kvenna var hærri en karla í mesta þéttbýlinu en því var öfugt farið í dreifðari byggðum. Á þessu hafa orðið miklar breytingar eins og nánar verður fjallað um síðar í þessu riti.

Á **mynd 11** má sjá árlegan flutningsjöfnuð karla og kvenna á hverja 1.000 íbúa eftir landsvæðum á tímabilinu 2016–2020. Hér eru Suðurnesin, sunnanvert Vesturland og Árnessýsla á vestanverðu Suðurlandi tekin saman undir heitinu suðvestursvæðið en önnur byggðarlög á Vesturlandi og Suðurlandi skoðuð sem sérstök svæði. Þá er Norðurlandi eystra skipt í þrennt milli Akureyrar, annarra byggðarlaga í Eyjafirði og Norðausturlands austan Vaðlaheiðar til að aðgreina yfirgnæfandi áhrif Akureyrar á landshlutann í heild og mismunandi aðstæður í Eyjafirði og austan Vaðlaheiðar.

Eins og sjá má bjuggu flest landsvæði á Íslandi við jákvæðan flutningsjöfnuð bæði karla og kvenna á tímabilinu 2016–2020. Með öðrum orðum fluttu að jafnaði fleiri karlar og konur til flestra landshluta en fluttu frá þeim. Flutningsjöfnuður karla var í flestum tilvikum mun jákvæðari en kvenna, þótt víða á Norður- og Austurlandi hafi lítill kynjamunur komið fram.

25 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

Mynd 11

Flutningsjöfnuður á hverja 1.000 íbúa, meðaltöl 2016–2020

Þessi jákvæði flutningsjöfnuður allra landshluta skýrist að miklu leyti af aðflutningi erlendra ríkisborgara eins og nánar verður vikið að hér að neðan, sérstaklega í tengslum við uppbyggingu ferðaþjónustunnar. Jafnframt höfðu framkvæmdir við kísilverið á Húsavík jákvæð áhrif á flutningsjöfnuð Norðausturlands og búferlaflutningar frá höfuðborgarsvæðinu skýra að hluta til jákvæðan flutningsjöfnuð suðvestursvæðisins.

3.4 Búferlaflutningar innanlands

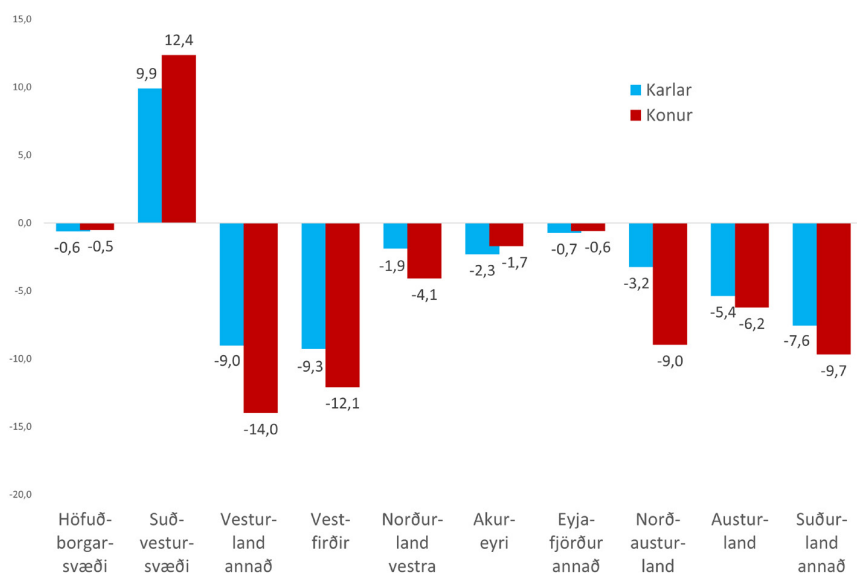
Á mynd 12 má sjá flutningsjöfnuð einstakra svæða gagnvart öðrum svæðum innanlands á tímabilinu 2016–2020. Ólíkt Mynd 10 sýnir hún því ekki áhrif flutninga milli landa en engu að síður flutninga bæði íslenskra og erlendra ríkisborgara milli svæða innanlands.

Eins og sjá má af Mynd 12 naut suðvestursvæðið verulegs jákvæðs flutningsjafnaðar innanlands á þessu tímabili, eða sem nam 9,9 körlum og 12,4 konum á hverja þúsund íbúa að jafnaði. Öll önnur svæði á landinu bjuggu við neikvæðan flutningsjöfnuð innanlands og víðast hvar var flutningsjöfnuðurinn neikvæðari fyrir konur en karla.

Óhagstæðastur var flutningsjöfnuðurinn innanlands á Vesturlandi norðan Skarðsheiðar og á Vestfjörðum en einnig var hann talsvert neikvæður á austurhellingi landsins austan Árnassýslu og Eyjafjarðar. Flutningsjöfnuðurinn var næst því að vera í jafnvægi á höfuðborgarsvæðinu og í Eyjafirði þar sem jafnframt var sáralítill munur á flutningsjöfnuði karla og kvenna.

3.4.1 Búferlaflutningar á höfuðborgarsvæðinu

Frá lokum 19. aldar og fram til upphafs 21. aldar byggðist vöxtur höfuðborgarsvæðisins að verulegu leyti á búferlaflutningum frá öðrum landshlutum. Megináhersla rannsakenda beindist lengi einkum að þessum straumi fólks til borgarinnar sem mörgum virtist vera óstöðvandi.²⁶

Heimild: Hagstofa Íslands 2022k, sérkeyrsla

Mynd 12

Flutningsjöfnuður innanlands á hverja 1.000 íbúa, meðaltöl 2016–2020

Árið 2002 töldu Axel Hall o.fl. þannig að fátt benti til þess að samþjöppun þjóðarinnar á höfuðborgarsvæðinu væri að ljúka, heldur gætu smærri þéttbýlisstaðir á næstunni tæmst af fólki líkt og sveitirnar á liðinni öld:

²⁶ Sjá t.d. Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002; Gylfi Magnússon 1997; Stefán Ólafsson 1997.

Sú hugsun kann að læðast að, að smáir þéttbýlisstaðir úti á landi séu aðeins pollar sem myndast á meðan rigning stendur yfir og fólksflutningar eiga sér stað úr sveitunum, en þorni síðan þegar styttr upp og sveitirnar hafa tæmst af fólki. Að lokum verður aðeins eitt stórt stöðuvatn – ef til vill nokkur fleiri – þar sem þjóðin öll dvelur.²⁷

Eftir síðustu aldamót tók hins vegar að draga mjög úr flutningum til höfuðborgarsvæðisins frá fjarlægari landshlutum og mikil aukning varð á fólksflutningum frá höfuðborgarsvæðinu til nærliggjandi svæða á suðvestursvæðinu í u.þ.b. klukkustundar akstursfjarlægð frá Reykjavík. Ástæður þessara breytinga hafa lítið verið skoðaðar fram til þessa.

Í rannsókn verkefnisins *Byggsafesta og búferlaflutningar* sem birtist í alþjóðlega fræðitímaritinu *Population, Space and Place* kom fram að aðflutningar til höfuðborgarsvæðisins frá suðvestursvæðinu voru nokkuð stöðugir, eða um 8

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Breytingar á búferlaflutningum innanlands

Víða á Vesturlöndum hafa búferlaflutningar innan landa minnkað á sama tíma og flutningar milli landa hafa aukist. Í þessari rannsókn er sýnt fram á að á tímabilinu 1986–2017 jukust flutningar milli höfuðborgarsvæðisins og annarra byggðarlaga á Suðvesturlandi en flutningar jukust milli höfuðborgarsvæðisins og fjarlægari landsbyggða. Jafnframt breyttist flutningsmynstur innanlands landsbyggðunum í hag. Á suðvestursvæðinu varð mannfjöldahagnaður þegar flutningar frá höfuðborgarsvæðinu til annarra byggðarlaga jukust en flutningar til höfuðborgarsvæðisins stóðu í stað. Í fjarlægari landshlutum dró úr mannfjöldatapi þegar flutningar til höfuðborgarsvæðisins minnkuðu meðan flutningar frá höfuðborgarsvæðinu stóðu í stað. Þá vekur athygli að flutningsmynstur innanlands er í grófum dráttum hið sama meðal innflytjenda og fólks af íslenskum uppruna þótt meiri sveiflur séu meðal innflytjenda.

Ólöf Garðarsdóttir, Þóroddur Bjarnason, Stefán H. Jónsson og Ian Shuttleworth. 2020. Declining internal migration in Iceland 1986–2016. *Population, Space and Place*, 27(7), e2339.

flutningar á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu á tímabilinu 1986–2017. Hins vegar jukust brottflutningar frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins úr u.þ.b. 5 í 10 flutninga á hverja 1.000 íbúa á á sama tímabili.

Aðflutningar til höfuðborgarsvæðisins frá fjarlægari landsbyggðum minnk-

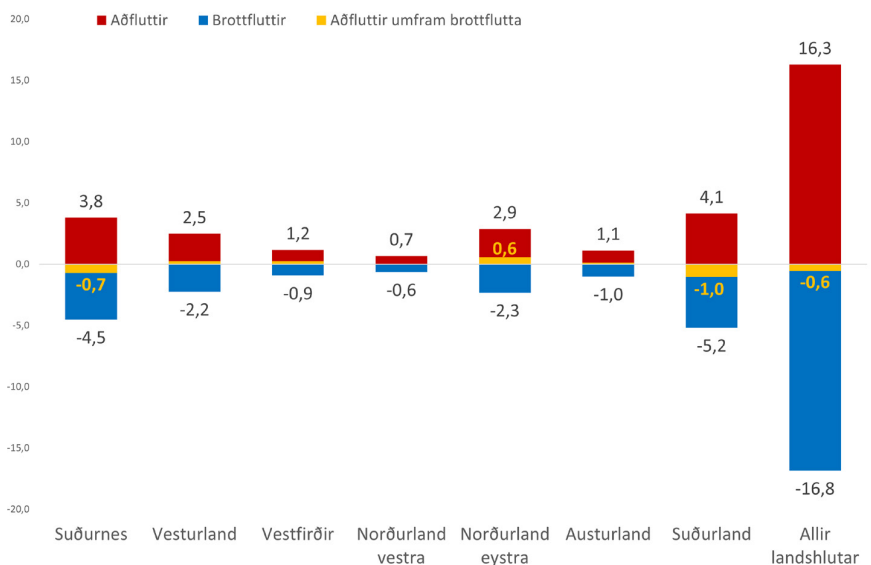
27 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002, bls. 23–24.

uðu hins vegar úr u.þ.b. 20 flutningum á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu árið 1986 í u.þ.b. 10 árið 2017 og brottflutningar frá höfuðborgarsvæðinu til þeirra minnkuðu úr u.þ.b. 12 flutningum í 9 flutninga á hverja 1.000 íbúa.

Á tímabilinu 1986–2017 hvarf þannig fyrri mannföldahagnaður höfuðborgarsvæðisins vegna flutninga innanlands. Árið 1986 voru aðfluttir umfram brottflutta innanlands til dæmis 1.241 eða um 1% af þáverandi mannfjölda á höfuðborgarsvæðinu. Árið 2017 voru aðfluttir hins vegar 427 færri en brottfluttir eða sem nam 0,2% fækkun á höfuðborgarsvæðinu vegna búferlaflutninga innanlands.

Mynd 13 sýnir flutningsjöfnuð höfuðborgarsvæðisins gagnvart einstökum landshlutum á tímabilinu 2016–2020 á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu. Hér er byggt á tölum Hagstofu Íslands fyrir landshlutana og því eru ekki sérstakar upplýsingar um þá hluta Suðurlands og Vesturlands sem eru í seilingarfjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu.

Á tímabilinu 2016–2020 voru flutningarnir mestir að umfangi milli höfuðborgarsvæðisins annars vegar og Suðurlands og Suðurnesja hins vegar. Flutn-

Heimild: Hagstofa Íslands 2022k

Mynd 13

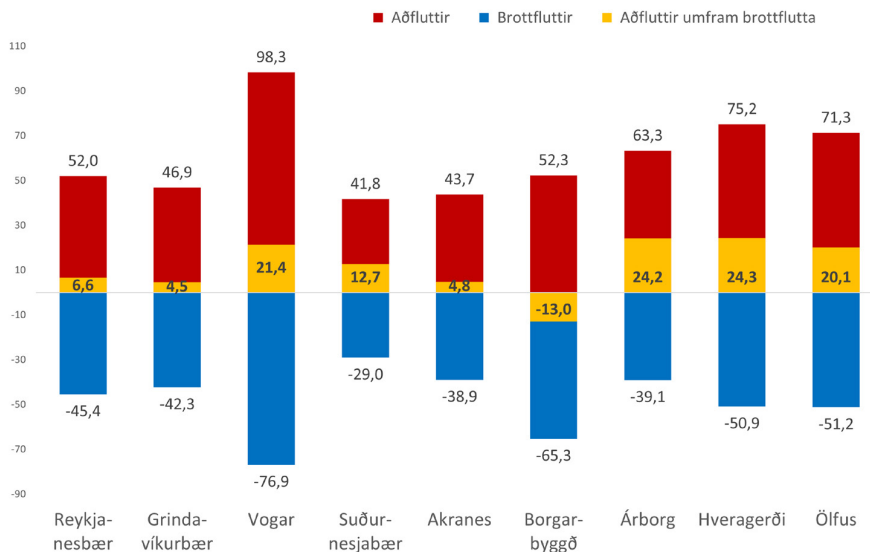
Búferlaflutningar og flutningsjöfnuður höfuðborgarsvæðisins pr. 1.000 íbúa gagnvart einstökum landshlutum 2016–2020

ingar frá höfuðborgarsvæðinu til hvors svæðis um sig samsvöruðu 4,5–5,2 flutningum á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu en flutningar til höfuðborgarsvæðisins 3,8–4,1 flutningum á hverja 1.000 íbúa. Neikvæður flutningsjöfnuður höfuðborgarsvæðisins gagnvart Suðurlandi og Suðurnesjum samsvaraði því samtals 1,7 flutningum á hverja 1.000 íbúa á ári á þessu tímabili.

Flutningsjöfnuður höfuðborgarsvæðisins var örlítið jákvæður gagnvart flestum öðrum landshlutum en vegna hlutfallslegrar stærðar Akureyrar munar mest um flutningsjöfnuðinn gagnvart Norðurlandi eystra sem var jákvæður um 0,6 flutninga á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu. Í heild var flutningsjöfnuður höfuðborgarsvæðisins gagnvart öðrum landshlutum neikvæður eða um 0,6 flutningar á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu.

3.4.2 Búferlaflutningar á suðvestursvæðinu

Þegar flutningsjöfnuður einstakra svæða er skoðaður er mikilvægt að hafa í huga að sami fjöldi flutninga milli svæða hefur mun meiri áhrif á fámennari svæði en þau fjölmennari. Eins og rakið var hér að ofan voru flutningar frá suðvestur-

Heimild: Hagstofa Íslands 2021k

Mynd 14

Búferlaflutningar og flutningsjöfnuður stærstu sveitarfélaga á Suðvesturlandi gagnvart öðrum landshlutum innanlands pr. 1.000 íbúa, 2016–2020

svæðinu til höfuðborgarsvæðisins þannig nokkuð stöðugir eða um 8 flutningar á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu á tímabilinu 1986–2017.²⁸ Séu þessir flutningar reiknaðir sem hlutfall af íbúum á suðvestursvæðinu samsvara þeir hins vegar um 35 flutningum á hverja 1.000 íbúa þess svæðis. Með sama hætti jukust flutningar frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins úr 5 í 10 flutninga á hverja 1.000 íbúa á höfuðborgarsvæðinu en úr 20 í 40 flutninga á hverja 1.000 íbúa á suðvestursvæðinu. Mannfjöldatap höfuðborgarsvæðisins af þessum flutningum samsvaraði aðeins 1% af mannfjölda þess en hagnaður suðvestursvæðisins af sömu flutningum var um 4%.

Mynd 14 sýnir umfang flutninga og flutningsjöfnuð stærstu sveitarfélaga á suðvestursvæðinu gagnvart öðrum landshlutum. Þannig skera Vogar á Vatnsleysuströnd sig nokkuð úr hópi annarra sveitarfélaga hvað varðar heildarfjölda búferlaflutninga en aðfluttir á ári hverju samsvöruðu nærri 10% af heildaríbúafjölda sveitarfélagsins á þessu tímabili. Í Vogum, Árborg, Hveragerði og Ölfusi samsvaraði fjöldi aðfluttra umfram brottflutta innanlands 20–24 flutningum á hverja 1.000 íbúa viðkomandi sveitarfélaga en 5–7 flutningum í flestum öðrum stærri sveitarfélögum. Borgarbyggð er eina sveitarfélagið þar sem brottfluttir eru fleiri en aðfluttir, en fyrri rannsóknir benda til þess að Borgarnes og önnur byggðarlög í sveitarfélaginu Borgarbyggð séu í raun að mestu utan vinnusóknarsvæðis höfuðborgarinnar.²⁹

3.4.3 Búferlaflutningar í öðrum landshlutum

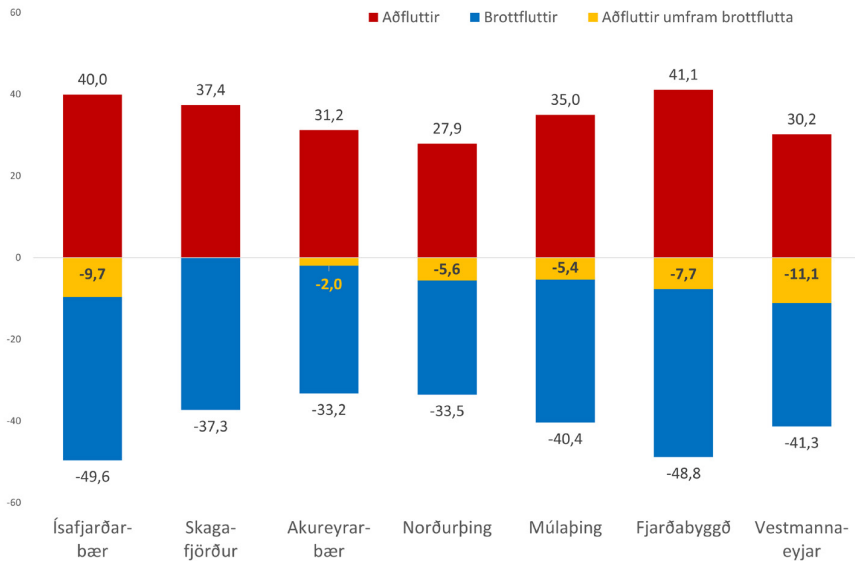
Eins og fram hefur komið skipta búferlaflutningar milli höfuðborgarsvæðisins og fjarlægari landsbyggða sífellt minna máli fyrir mannfjöldaþróun höfuðborgarsvæðisins. Ástæður þess eru annars vegar minnkandi straumur fólks frá öðrum landsvæðum og hins vegar fólksfjölgun á höfuðborgarsvæðinu sem gerir það að verkum að tiltekinn fjöldi aðfluttra verður sífellt lægra hlutfall af íbúafjöldanum.

Sé litið á þessa breytingu frá sjónarhóli hinna fjarlægari landsbyggða minnkðu búferlaflutningar til höfuðborgarsvæðisins úr 45 af hverjum 1.000 íbúum þeirra árið 1998 í 25 af hverjum 1.000 árið 2017 meðan aðflutningar frá höfuðborgarsvæðinu til þessara svæða voru lítt breyttir, eða um 22 flutningar á hverja

28 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

29 Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.

Búferlaflutningar og flutningsjöfnuður

Heimild: Hagstofa Íslands 2022k

Mynd 15

Búferlaflutningar og flutningsjöfnuður stærstu sveitarfélaga utan Suðvesturlands gagnvart öðrum landshlutum innanlands pr. 1.000 íbúa, 2016–2020

1.000 íbúa ár hvert.³⁰ Mannfjöldatap fjarlægari landsbyggða til höfuðborgarsvæðisins lækkaði því úr 18 af hverjum 1.000 í lok síðustu aldar í aðeins 4 af hverjum 1.000 árið 2017.

Mynd 15 sýnir búferlaflutninga og flutningsjöfnuð stærstu sveitarfélaga utan Suðvesturlands af 1.000 íbúum gagnvart öðrum landshlutum innanlands. Mestur er hreyfanleikinn í Ísafjarðarbæ á Vestfjörðum og Fjarðabyggð á Austfjörðum þar sem aðfluttir á ári hverju samsvara 4% en brottfluttir 5% mannfjöldans.

Á þessu tímabili 2016–2020 var mannfjöldatap vegna brottfluttra umfram aðflutta mest 7,8–11,1 flutningar á hverja 1.000 íbúa í Ísafjarðarbæ, Fjarðabyggð og Vestmannaeyjum. Skagafjörður var eina sveitarfélagið þar sem jöfnuður var í búferlaflutningum milli landsvæða innanlands en í öðrum stærri sveitarfélögum var mannfjöldatapið um 2,0–5,6 flutningar af hverjum 1.000 íbúum.

Akureyri hefur nokkra sérstöðu meðal þessara stærstu sveitarfélaga utan suðvesturhornisins enda er íbúafjöldinn fjórfalt til sexfalt meiri en í hinum sveitar-

30 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

félögunum sem hér eru til skoðunar. Í rannsókn verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* sem birtist í alþjóðlega fræðitímaritinu *Journal of Rural Studies* kom fram að flutningsjöfnuður Akureyrar 1986–2017 var í nánast fullkomnu jafnvægi þannig að af 34 þúsund flutningum til og frá byggðakjarnanum voru aðfluttir aðeins 24 einstaklingum fleiri en brottfluttir.³¹

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Áhrif Akureyrar á byggðapróun á Norðurlandi

Svæðisborgir og landshlutamiðstöðvar hafa oft verið taldar efla dreifbýl landsvæði, en þeim hefur líka verið lýst sem „svampi“ sem sogar fólk frá nálægum byggðum. Í þessari grein kortleggjum við þéttbýlisvæðingu á Íslandi og metum áhrif Akureyrar á mannfjöldapróun á Norðurlandi. Mannfjöldahagnaður Akureyrar vegna aðflutninga frá öðrum byggðarlögum á Norðurlandi er nákvæmlega sá sami og mannfjöldatap Akureyrar vegna brottflutninga til höfuðborgarsvæðisins. Langtímafjölgun á Akureyri virðist því vera eingöngu vegna náttúrulegrar fjölgunar en ekki vegna aðflutta umfram brottflutta. Akureyri virðist þó ekki stuðla að auknum brottflutningum fólks frá nágrannabyggðum. Íbúar smærri byggðarlaga á Norðurlandi eru ekki líklegri til að flytja á brott en íbúar annars staðar á landinu. Þeir eru einfaldlega líklegri til að flytja til Akureyrar fremur en höfuðborgarsvæðisins.

Dóroddur Bjarnason, Aileen Stockdale, Ian Shuttleworth, Marco Eimermann og Mark Shucksmith. 2021. At the intersection of urbanisation and counterurbanisation in rural space: Microurbanisation in Northern Iceland. *Journal of Rural Studies*, 87, 404–414.

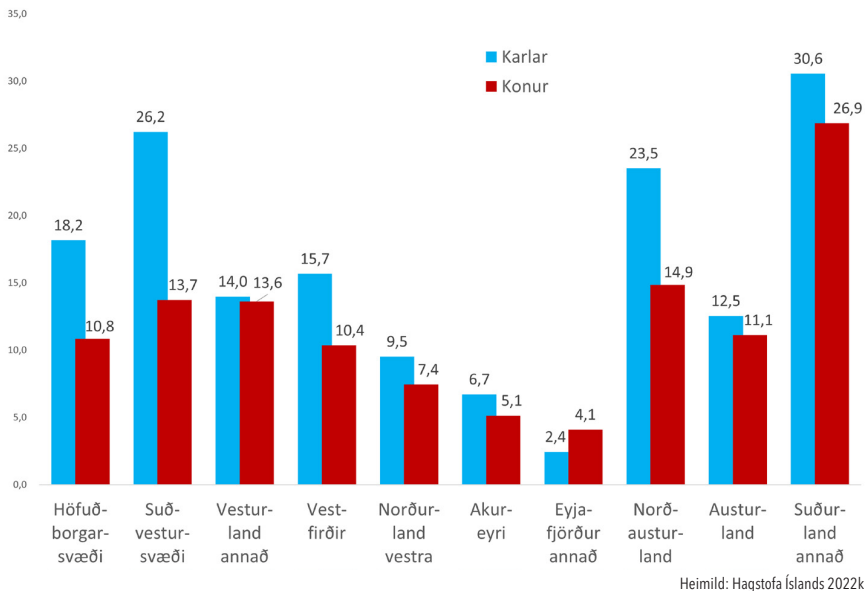
Á þessu tímabili hagnaðist Akureyri að jafnaði um 8 af hverjum 1.000 íbúum vegna aðflutninga á ári hverju, einkum frá öðrum byggðarlögum á Norðurlandi. Hins vegar tapaði hún einnig að jafnaði 8 af hverjum 1.000 íbúum vegna brottflutninga á hverju ári, einkum til höfuðborgarsvæðisins. Fólksfjölgun um tæplega 5 þúsund manns á Akureyri á þessu tímabili verður því einvörðungu rakin til náttúrulegrar fjölgunar en ekki til flutningsjafnaðar.

Athygli vekur að þótt flutningsjöfnuður Akureyrar sé jákvæður gagnvart öðrum byggðarlögum á Norðurlandi eru engar vísbendingar um að Akureyri stuðli að fólksfækkun í nágrannabyggðarlögunum. Samkvæmt niðurstöðum rannsóknarinnar eru íbúar minni byggðarlaga á Norðurlandi ekki líklegri til að flytja á brott en íbúar sambærilegra byggðarlaga annars staðar á landinu heldur eru þeir líklegri til að flytja til Akureyrar fremur en til höfuðborgarsvæðisins.

31 Bjarnason o.fl. 2021.

3.5 Búferlaflutningar milli landa

Fram undir lok síðustu aldar voru íslenskir ríkisborgarar í meirihluta þeirra sem fluttu til og frá landinu og erlendir ríkisborgarar komu flestir fremur til skemmri dvalar en til að setjast hér að til frambúðar.³² Endurkomuhlutfall íslenskra ríkisborgara er á bilinu 70–80% og hefur lítið breyst undanfarna áratugi.³³ Endurkoma brottfluttra Íslendinga ræðst raunar að miklu leyti af fjölda þeirra sem fluttu til útlanda tveimur árum fyrir.³⁴

Mynd 16

Flutningsjöfnuður einstakra svæða við útlönd á hverja 1.000 íbúa, meðaltöl 2016–2020

Oft er rætt um þennan neikvæða flutningsjöfnuð íslenskra ríkisborgara sem vísbendingu um fólksflóttu frá landinu. Þess ber þó að gæta að íslenskir ríkisborgarar eru flestir fæddir á Íslandi og jafnvel þótt flestir brottfluttir Íslendingar sneru heim að lokum ásamt börnum fæddum erlendis gæti fjöldi Íslendinga sem flytur til landsins til lengri tíma lítið tæpast orðið meiri en fjöldi þeirra sem flyt-

32 Ólöf Garðarsdóttir 2012; Skaptadóttir og Garðarsdóttir 2020; Violeta Calian og Ómar Harðarson 2020.

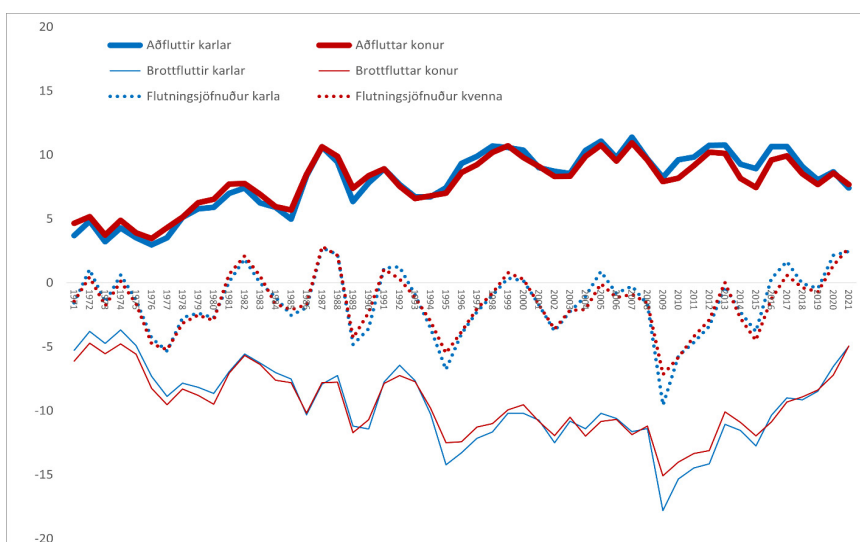
33 Brynjólfur Sigurjónsson og Ómar Harðarson 2009; Ólöf Garðarsdóttir 2012; Violeta Calian og Ómar Harðarson 2020.

34 Brynjólfur Sigurjónsson og Ómar Harðarson 2009; Violeta Calian og Ómar Harðarson 2020.

ur frá landinu. Með sama hætti flytja eðlilega yfirleitt fleiri erlendir ríkisborgarar til landsins en frá því.³⁵

Mynd 16 sýnir flutningsjöfnuð einstakra svæða gagnvart öðrum löndum á tímabilinu 2016–2020. Rétt er að halda því til haga að myndin sýnir flutninga bæði íslenskra og erlendra ríkisborgara til og frá landinu en ekki flutninga erlendra ríkisborgara sem flytja milli svæða innanlands.

Eins og sjá má af **mynd 16** nutu öll landsvæði jákvæðs flutningsjafnaðar gagnvart öðrum löndum á þessu tímabili. Suðurland austan Árnessýslu naut sérstaklega góðs af flutningi fólks frá öðrum löndum, eða sem nam 26,9 á hverjar þúsund konur og 30,6 á hverja þúsund karla á ári að jafnaði.

Heimild: Hagstofa Íslands 2022I

Mynd 17

Aðflutningar, brottflutningar og flutningsjöfnuður íslenskra karla og kvenna milli landa á hverja 1.000 íslenska ríkisborgara 1971–2021

Á suðvestursvæðinu og Norðausturlandi var flutningsjöfnuðurinn gagnvart útlöndum sérstaklega jákvæður meðal karla eða á bilinu 23,5–26,2 á hverja þúsund karla á þeim svæðum, og einnig á höfuðborgarsvæðinu og Vestfjörðum þar sem hann var 15,5–18,2 á hverja þúsund karla. Jákvæður flutningsjöfnuður

35 Ólöf Garðarsdóttir 2012.

kvenna gagnvart öðrum löndum var svipaður eða á bilinu 10,4–14,9 á hverjar 1.000 konur á flestum öðrum svæðum.

Norðurland vestra og sérstaklega Akureyri og önnur svæði í Eyjafirði skera sig nokkuð frá öðrum landsvæðum hvað varðar tiltölulega lítinn hagnað af búferlaflutningum milli landa og litlum kynjamun í því efni.

3.5.1 Flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara

Eins og sjá má af **mynd 17** er afar lítil munur á flutningstíðni íslenskra karla og kvenna milli landa og þótt talsverðar sveiflur séu milli ára er aukning á flutningstíðni íslenskra ríkisborgara óveruleg á þessu fimmtíu ára tímabili. Á tímabilinu 1971–2021 var flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara neikvæður um 1,6 flutning úr landi umfram flutninga til landsins á hverja 1.000 íbúa.

Innan þessa tímabils eru þó miklar sveiflur milli tæplega 2,8 aðfluttra umfram brottflutta íslenska ríkisborgara „skattlausa árið“ 1987 og 7,7 brottfluttra umfram aðflutta árið eftir efnahagshrunið 2008. Í kjölfar efnahagshrunsins árið 2008 varð raunar lítilsháttar fólksfækkun á Íslandi í fyrsta skipti frá Vesturheimsferðunum í lok 19. og upphafi 20. aldar.³⁶ Brottflutningur íslenskra ríkisborgara var þó ekki meiri en á fyrri samdráttarskeiðum, svo sem í efnahagskreppunni á sjöunda áratug síðustu aldar³⁷, og eftir hrun hefur flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara verið nálægt meðaltali síðustu fimmtíu ára.

3.5.2 Flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara

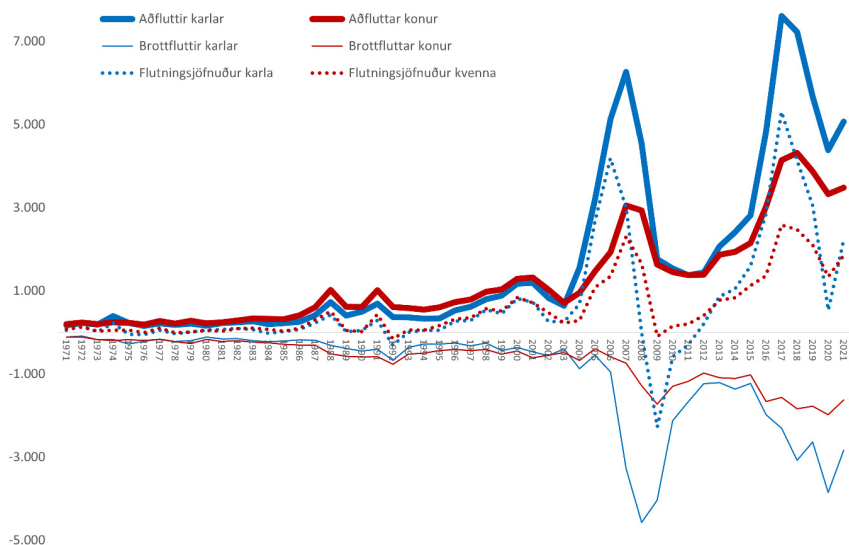
Frá 1950 til loka 20. aldar sveiflaðist hlutfall erlendra ríkisborgara milli 1–2% af mannfjölda landsins. Í efnahagshruninu árið 2008 var þetta hlutfall komið í 7% en 14% árið 2020.³⁸ Hlutfall fólks með innflytjendabakgrunn er vitaskuld hærri en erlendra ríkisborgara þar sem margir setjast hér að til frambúðar og fá íslenskan ríkisborgararétt. Árið 2020 voru innflytjendur af fyrstu eða annarri kynslóð þannig um 17% mannfjöldans.³⁹

36 Ólöf Garðarsdóttir og Þóroddur Bjarnason 2010.

37 Ólöf Garðarsdóttir 2012.

38 Hagstofa Íslands 2022g.

39 Hagstofa Íslands 2022h.

Heimild: Hagstofa Íslands, 2022i

Mynd 18

Aðflutningar, brottflutningar og flutningsjöfnuður erlendra karla og kvenna, fjöldatölur 1971–2021

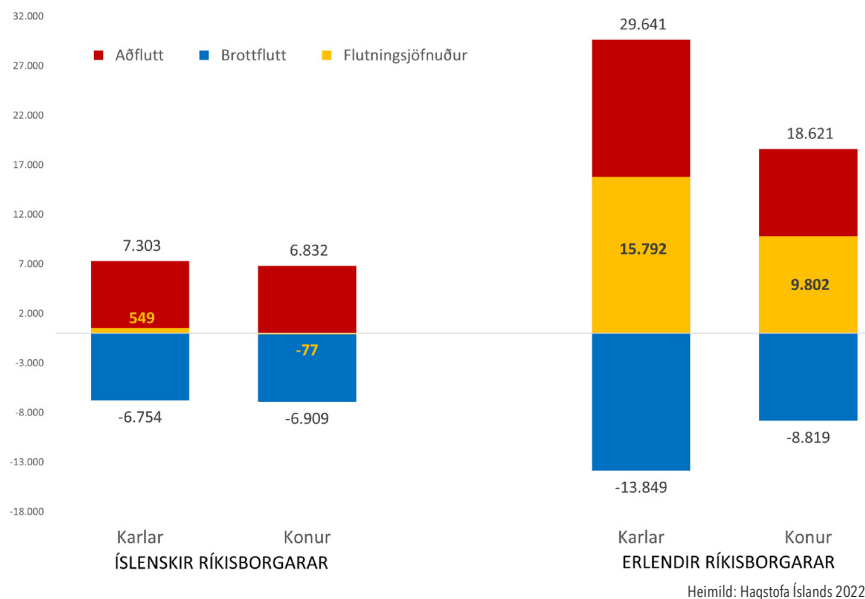
Eins og sjá má á mynd 18 fjölgaði aðfluttum erlendum ríkisborgurum nokkuð hér á landi í kjölfar samningsins um Evrópska efnahagssvæðið árið 1994. Aðflutningar náðu ákveðnu hámarki árið 2007 þegar ríflega 9 þúsund erlendir ríkisborgarar fluttu til landsins og flutningsjöfnuðurinn var jákvæður um ríflega 5 þúsund erlendra ríkisborgara, en árið eftir hrún var hann neikvæður um ríflega tvö þúsund manns. Þegar efnahagslífið tók við sér á öðrum áratug aldarinnar með miklum vexti í ferðaþjónustu og byggingageiranum náði aðflutningur erlendra ríkisborgara enn meiri hæðum og voru aðfluttir um 12 þúsund 2017 og flutningsjöfnuðurinn jákvæður um tæplega 8 þúsund manns.

Eins og einnig má sjá á mynd 18 eru sveiflurnar í fjölda karla af erlendum uppruna mun meiri en meðal kvenna, einkum á síðari árum. Fram til ársins 2004 voru aðflutningar erlendra kvenna raunar að jafnaði meiri en aðflutningar karla en á hápunkti góðærisins árið 2007 fluttu nærri þrír erlendir karlar til landsins fyrir hverja erlendu konu. Eftir hrún varð kynjahlutfallið aftur jafnt þegar mun færri erlendir ríkisborgarar komu til landsins og brottflutningum fjölgaði, sérstaklega á meðal erlendra karla, enda höfðu margir sem komu til

sarfa í góðærinu fyrir hrun ekki enn fest rætur á Íslandi. Kynjamunurinn jókst svo aftur með auknum aðflutningum og árið 2017 voru tveir aðfluttir erlendir karlar fyrir hverja erlenda konu sem flutti til landsins.

Samfara stórauðnum fólksflutningum milli landa hefur athyglin í auknum mæli beinst að búferlaflutningum fólks af erlendum uppruna og stöðu innflytjenda almennt.⁴⁰ Aðrar hliðar alþjóðlegra búferlaflutninga, svo sem búferlaflutningar af landi brott, búsetufyrirætlanir Íslendinga erlendis og staða þeirra sem snúið hafa heim frá útlöndum, hafa hins vegar minna verið skoðaðar.

3.5.3 Bakgrunnur flytjenda milli landa

Mynd 19

Aðflutningar, brottflutningar og flutningsjöfnuður karla og kvenna milli landa 2016–2020

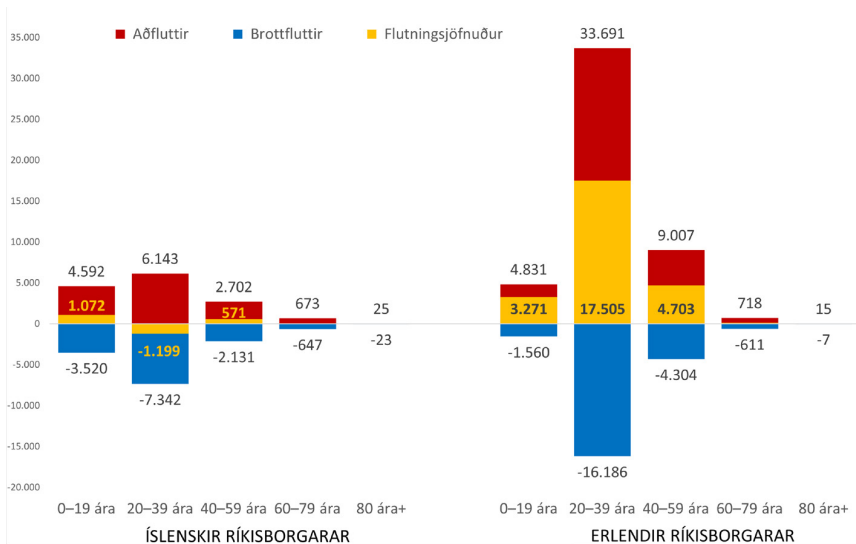
Mynd 19 sýnir að á tímabilinu 2016–2020 voru erlendir karlar tæpur helmingur allra sem fluttu til landsins en erlendar konur tæpur þriðjungur. Íslendingar eru samtals tæpur fjórðungur allra aðfluttra og er óverulegur munur á

⁴⁰ Loftsdóttir, Skaptadóttir og Hafsteinsson 2020; Júlíusdóttir, Skaptadóttir og Karlsdóttir 2013; Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir 2020; Ólöf Garðarsdóttir, Eyrún María Rúnarsdóttir og Guðjón Hauksson 2022; Skaptadóttir 2015b; Wojtyńska 2012.

hlutfalli kynjanna. Á þessu tímabili var nánast fullkominn jöfnuður milli fjölda aðfluttra og brottfluttra Íslendinga, en fólksfjölgun vegna flutninga Íslendinga milli landa samsvaraði samanlagt 0,1% mannfjöldans.

Flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara var hins vegar jákvæður um tæplega 16 þúsund karla og tæplega 10 þúsund konur á þessu fimm ára tímabili. Það samsvarar 1,5% íbúa landsins og 14% fjölgun erlendra ríkisborgara. Til samanburðar voru fæddir umfram dána á þessu tímabili um 10 þúsund eða sem samsvarar 0,6% landsmanna.

Mynd 20 sýnir aðflutninga, brottflutninga og flutningsjöfnuð einstakra aldurshópa íslenskra og erlendra ríkisborgara. Eins og sjá má dylur flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara í heild umtalsverðan mun eftir aldurshópum. Um 95% þeirra íslensku ríkisborgara sem flytja milli landa eru undir sextugu, en flutningsjöfnuður einstakra aldurshópa endurspeglar flutninga ungs fólks úr landi og heimkomu miðaldra fólks og barna þeirra. Þannig er flutningsjöfnuðurinn neikvæður um rúmlega þúsund manns meðal þeirra sem eru 20–39 ára en jákvæður um þúsund Íslendinga undir tvítugu og tæplega 600 manns á aldrinum 40–59 ára.

Heimild: Hagstofa Íslands 2022

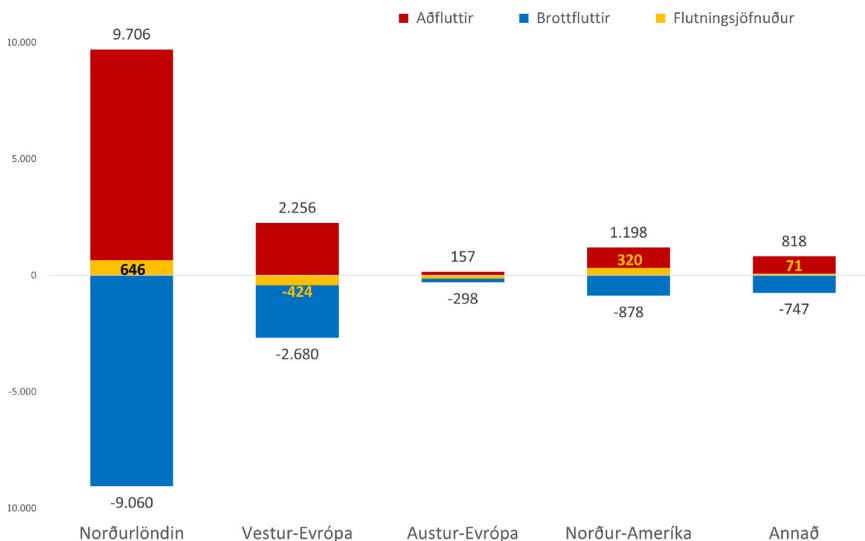
Mynd 20

Aðflutningar, brottflutningar og flutningsjöfnuður eftir aldurshópum íslenskra og erlendra ríkisborgara 2016–2020

Meðal erlendra ríkisborgara eru um 98% þeirra sem flytja milli landa undir sextugu, en þar af eru nærri þrír af hverjum fjórum á aldrinum 20–39 ára. Flutningsjöfnuður allra aldurshópa erlendra ríkisborgara er jákvæður, en mestu munar um jákvæðan flutningsjöfnuð þeirra sem eru 20–39 ára. Flutningsjöfnuðurinn er hins vegar hlutfallslega jákvæðastur hjá yngsta aldurshópnum. Þannig eru þrír aðfluttir fyrir hvern brottfluttan undir tvítugu en um tveir fyrir hvern brottfluttan í eldri aldurshópum.

Mynd 21 sýnir aðflutninga, brottflutninga og flutningsjöfnuð íslenskra ríkisborgara gagnvart einstökum svæðum heims. Flutningar til og frá hinum Norðurlöndunum eru um tveir þriðju allra búferlaflutninga íslenskra ríkisborgara milli landa. Þar á eftir eru flutningar til og frá öðrum löndum Vestur-Evrópu um fimmtingur allra flutninga íslenskra ríkisborgara. Búferlaflutningar til og frá öðrum svæðum eru mun minni og flutningar íslenskra ríkisborgara milli Íslands og Austur-Evrópu voru afar fátíðir á þessu fimm ára tímabili.

Flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara er eilítið jákvæður gagnvart Norðurlöndunum og löndum utan Evrópu en eilítið neikvæður gagnvart öðrum löndum Evrópu.

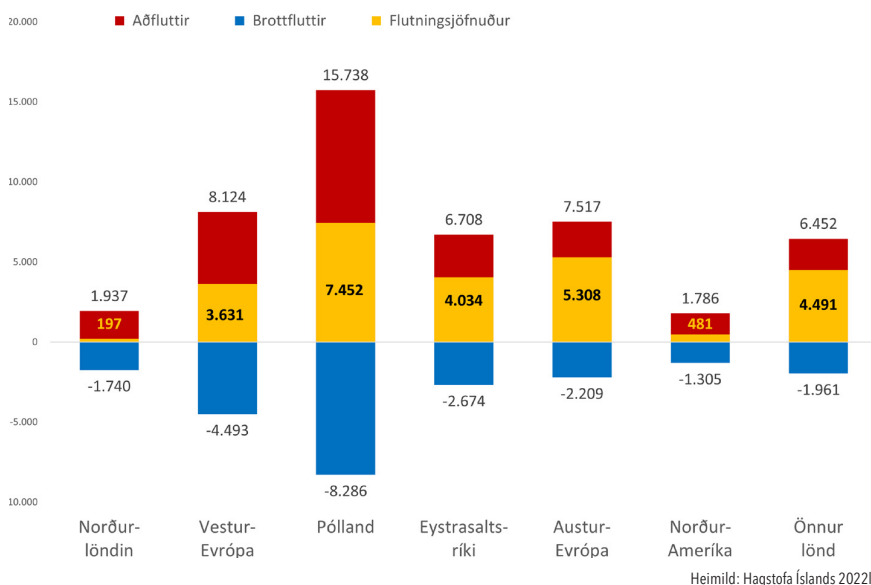
Heimild: Hagstofa Íslands 2022

Mynd 21

Aðflutningar, brottflutningar og flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara eftir heimshlutum 2016–2020

Þannig fluttu til dæmis rúmlega sex hundruð fleiri Íslendingar heim frá Norðurlöndunum og rúmlega þrjú hundruð fleiri frá Bandaríkjunum en fluttu til þeirra landa á þessu fimm ára tímabili en rúmlega fjögur hundruð fleiri fluttu til annarra landa Norður-Evrópu en komu heim á þessu tímabili.

Mynd 22 sýnir með sama hætti aðflutninga, brottflutninga og flutningsjöfnuð

Mynd 22

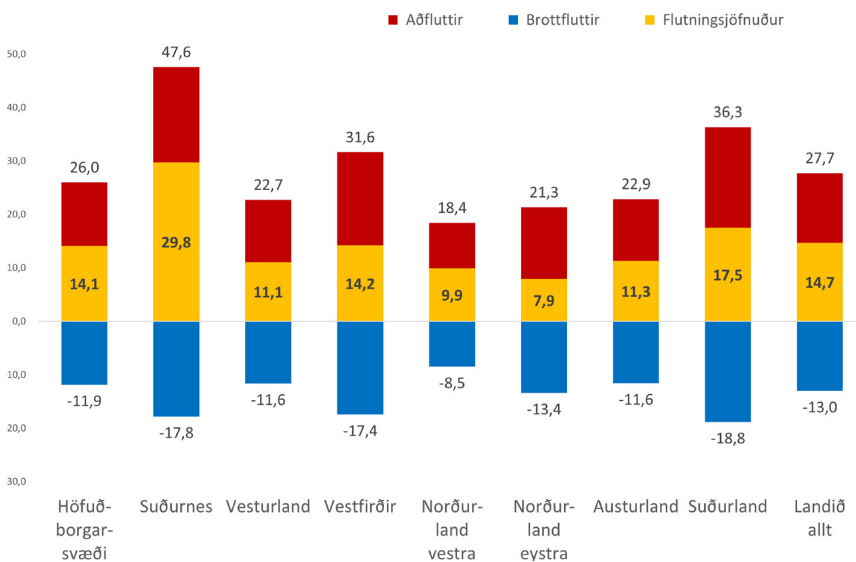
Aðflutningar, brottflutningar og flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara eftir heimshlutum 2016–2020

Á hinn bóginn flytja þrír af hverjum fimm erlendum ríkisborgurum til og frá Austur-Evrópu og nærri einn af hverjum fimm til og frá Vestur-Evrópu. Flutningar pólskra ríkisborgara voru þriðjungur allra flutninga erlendra ríkisborgara til og frá landinu. Það vekur athygli að minni munur er á aðflutningum og brottflutningum pólskra ríkisborgara en annarra frá Austur-Evrópu. Þannig fluttu 1,9 pólskir ríkisborgarar til landsins fyrir hvern sem flutti frá landinu,

samanborið við 2,5 ríkisborgara Eystrasaltsríkjanna og 3,4 ríkisborgara annarra ríkja Austur-Evrópu. Til samanburðar fluttu 1,8 frá Vestur-Evrópu til landsins en 3,3 frá löndum utan Evrópu og Norður-Ameríku fyrir hvern ríkisborgara sem flutti frá landinu. Haldi svo áfram mun hlutdeild pólskra innflytjenda á Íslandi fara minnkandi á næstu árum en hlutdeild innflytjenda frá öðrum löndum Austur-Evrópu fara vaxandi.

3.5.4 Flutningsjöfnuður eftir landsvæðum

Til lengri tíma litið hafa allir landshlutar jákvæðan flutningsjöfnuð gagnvart öðrum löndum, þ.e.a.s. fleiri einstaklingar flytja til allra landshluta frá útlöndum en frá landshlutunum til útlanda. Á árunum 2016–2020 fluttu þannig 17 manns til landsins fyrir hverja 10 sem fluttu frá landinu.⁴¹ Þetta hlutfall var nálægt landsmeðaltali á höfuðborgarsvæðinu og í flestum öðrum landshlutum. Hæst var hlutfallið á Suðurnesjum þar sem 22 fluttu frá útlöndum fyrir hverja 10 sem fluttu til útlanda en lægst á Norðurlandi eystra þar sem 14 fluttu frá útlöndum fyrir hverja 10 sem fluttu utan.

Heimild: Hagstofa Íslands 2022I

Mynd 23

Aðflutningar, brottflutningar og flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara eftir landsvæðum 2016–2020

41 Hagstofa Íslands 2022I.

Eins og sjá má af **mynd 23** nam aðflutningur erlendra ríkisborgara til landsins um 27,7 flutningum á hverja þúsund íbúa landsins ár hvert á tímabilinu 2016–2020. Höfuðborgarsvæðið var þar rétt undir landsmeðaltali með 26,0 flutninga á hverja þúsund íbúa. Hæst var hlutfallið 47,6 flutningar á hverja þúsund íbúa á Suðurnesjum og 31,6–36,3 á hverja þúsund íbúa á Vestfjörðum og Suðurlandi, en 18,4–22,9 í öðrum landshlutum.

Mynd 23 sýnir einnig að flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara er umtalsvert jákvæður í öllum landshlutum. Fyrir landið í heild er flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara jákvæður um 14,7 flutninga á hverja þúsund íbúa landsins og er höfuðborgarsvæðið þar rétt undir landsmeðaltali. Mest hagnast Suðurnesin á aðflutningi erlendra ríkisborgara, eða um 29,8 aðflutninga umfram brottflutninga á hverja þúsund íbúa. Minnstur er mannföldahagnaður Norðurlands vegna aðflutninga erlendra ríkisborgara, eða 7,9 flutningar umfram brottflutninga á hverja þúsund íbúa á Norðurlandi eystra og 9,9 á Norðurlandi vestra.

3.6 Samantekt og næstu verkefni

Þrátt fyrir erfiðar samgöngur á sjó og landi einkenndist íslenskt samfélag á fyrri tíð af umtalsverðum hreyfanleika innanlands. Sögulegum heimildum ber saman um að þar sem langflestir bændur hér á landi voru leiguliðar var ábúðarfesta þeirra veik. Þá var vinnufólk jafnan vistráðið til eins árs í senn. Búferlaflutningar um skemmri vegalengdir voru þannig tiltölulega algengir jafnframt því sem árstíðabundnir flutningar vinnuafis voru umtalsverðir.

Ekki er þó fyllilega ljóst hversu hátt hlutfall þjóðarinnar flutti búferlum á hverjum tíma eða að hvaða marki slíkur hreyfanleiki var breytilegur eftir aldri, kyni, efnahagslegri stöðu, landsvæðum eða öðrum þáttum sem spá fyrir um búferlaflutninga í nútímasamfélögum. Frekari rannsóknir gætu þó áætlað slík mynstur á tímabilinu 1835–1920 með því að rekja búsetu einstaklinga milli manntala sem tekin voru á 5–10 ára fresti á því tímabili.

Þótt rekja megi upphaf eiginlegs þéttbýlis á Íslandi til miðrar 18. aldar hófst straumur fólks úr strjálbýli í þéttbýli ekki fyrir alvöru fyrr en á síðari hluta 19.

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hvaða upplýsingar geta manntöl
á Íslandi 1835–1920 veitt um
hreyfanleika fólks í landbúnaðarsamfélagi fyrri alda?*

aldar. Flutningar fólks til Reykjavíkur og síðar höfuðborgarsvæðisins voru umfangsmesta birtingarmynd þéttbýlisvæðingarinnar en í öllum landshlutum lágu straumar fólksflutninga til bæja og þorpa.

Oft hefur verið gert ráð fyrir því að þéttbýlisvæðing Íslands hafi byggst á þrepaflutningum þar sem straumurinn hafi legið úr sveit í þorp, úr þorpi í bæ og úr bæ í borg, og mörg dæmi eru vissulega til um slíka flutninga einstaklinga. Hins vegar er ekki ljóst að hvaða marki sjávarbyggðir og aðrir byggðakjarnar um land allt byggðust upp af

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Að hvaða marki byggðist
þéttbýlisvæðing á Íslandi
á 20. öld á þrepaflutningum
í átt til sívaxandi
þéttbýlis?*

fólki sem flutti úr nálægum sveitum eða landshornanna á milli. Þá er ekki ljóst hvort slíkir flutningar hafi almennt átt sér stað í þrepum í átt að sívaxandi þéttbýli eða hvaða hlut fólksflutningar frá Reykjavík og öðrum stærri stöðum hafi til dæmis átt í vexti minni þorpa og bæja um land allt.

Á síðari hluta 20. aldar lauk vaxarskeiði margra smærri byggðarlaga og mannfjöldinn ýmist stóð í stað eða fólki fækkaði um nokkurra áratugaskeið. Sérstaklega urðu margar minni sjávarbyggðir fyrir miklum skakkaföllum vegna tæknivæðingar og samþjöppunar í sjávarútvegi en fólksfækkun einkenndi líka ýmsa minni byggðakjarna sem ekki byggðu afkomu sína á sjávarútvegi, meðal annars vegna tæknibreytinga í landbúnaði og úrvinnslugreinum hans ásamt minni innflutningsvernd, hærri launum og alþjóðavæðingu.

Niðurstöður þessa verkefnis benda til þess að fólksfækkun í minni byggðarlögum á þessum tíma megi í heildina rekja til minnkandi aðflutninga fremur en aukinna brottflutninga en skoða þarf nánar hvort í því felist einkum að færri einstaklingar hafi snúið heim á æskustöðvarnar eða fækkun aðkomufólks sem var tilbúið að setjast að í smærri byggðarlögum.

Fram til loka 20. aldar var flutningsjöfnuður innanlands höfuðborgarsvæðinu mjög í hag. Umtalsvert fleiri fluttu þannig til höfuðborgarsvæðisins en frá því og fólksfjölgun í öðrum landshlutum byggðist fyrst og fremst á hárri fæðingartíðni sem vegið gat á móti brottflutningum.

Á fyrstu áratugum 21. aldar varð flutningsjöfnuðurinn höfuðborgarsvæðinu hins vegar óhagstæður gagnvart nálægum landsbyggðum á suðvestursvæðinu vegna aukinna flutninga frá hinu samfellda borgarsvæði höfuðborgarinnar. Ekki er hins vegar ljóst hvort þessi straumur frá borginni felist einkum í auknum

fjölda fólks frá suðvestursvæðinu sem snýr aftur á æskustöðvar sínar eða brottflutningum fólks sem ólst upp í borginni.

Á sama tímabili dró einnig mjög úr hagstæðum flutningsjöfnuði höfuðborgarsvæðisins gagnvart fjarlægari byggðarlögum landsins. Þær breytingar skýrast þó ekki af auknum flutningum frá höfuðborgarsvæðinu heldur minnkandi straumi fólks til borgarinnar. Skoða þarf nánar hvaða hópar skýra þessa breytingu og að hvaða marki aðrir flutningar innan lands eða utan hafa komið í stað flutninga til höfuðborgarsvæðisins.

Niðurstöður þessa verkefnis varpa jafnframt nokkru ljósi á hlutdeild búferlaflutninga í vexti Akureyrar. Flutningsjöfnuður Akureyrar er nánast í fullkomnu jafnvægi þar sem hagnaður hennar af fólksflutningum frá öðrum byggðarlögum á Norðurlandi er svipaður og tap hennar af flutningum til höfuðborgarsvæðisins. Fólksfjölgun á Akureyri má því alfarið rekja til náttúrulegrar fjölgunar. Hins vegar eru engar vísbendingar um að Akureyri stuðli að fólksfækkun í nágrannabyggðarlögunum. Hún virðist frekar draga til sín hluta þess hóps á Norðurlandi sem í öðrum landshlutum flytur til höfuðborgarsvæðisins.

Loks hafa miklar breytingar orðið á fólksflutningum milli landa það sem af er 21. öldinni og kunna þær að hluta til að skýra breytingar á fólksflutningum innanlands. Að Vesturheimsferðunum undanskildum höfðu búferlaflutningar milli landa lítill áhrif á mannfjöldaþróun á Íslandi fram undir lok 20. aldar. Flestir þeirra sem fluttu til og frá landinu voru íslenskir ríkisborgarar og meirihluti þeirra sem fluttu á brott sneri aftur heim. Erlendir ríkisborgarar voru fáir og meirihluti þeirra kom hingað til skemmri dvalar fremur en til að setjast hér að til frambúðar.

Aðflutningur fólks af erlendum uppruna jókst með aðild Íslands að Evrópska efnahagssvæðinu árið 1994 og náði ákveðnu hámarki fyrir efnahagshrunið 2008. Aðflutningar fólks jukust aftur með efnahagslegri velsæld og uppgangi í ferðaþjónustu á öðrum áratug aldarinnar og náðu nýjum hæðum við upphaf Covid-faraldursins árið 2020. Innflytjendur af fyrstu eða annarri kynslóð eru nú um 17% allra íbúa landsins.

Langflestir þeirra sem flytja milli Íslands og annarra landa eru undir sextugu, en talsverður munur er þó á flutningsmynstri

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Geta flutningsmynstur
einstakra hópa skýrt
minnkandi hagnað höfuð-
borgarsvæðisins af búferla-
flutningum innanlands?*

íslenskra og erlendra ríkisborgara. Flutningsjöfnuður íslenskra ríkisborgara endurspeglar þannig flutninga ungs fólks á aldrinum 20–39 ára úr landi og heimkomu miðaldra fólks á aldrinum 40–59

ára og barna þeirra undir tvítugu. Flutningsjöfnuður allra aldurshópa erlendra ríkisborgara er hins vegar jákvæður, en mestu munar um aðflutning fólks á aldrinum 20–39 ára.

Þá er mikill munur á þeim löndum sem í hlut eiga milli íslenskra og erlendra

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvernig er flutningsmynstri milli samfélaga innflytjenda á Íslandi og upprunalandi þeirra báttað?

ríkisborgara. Meirihluti íslenskra ríkisborgara flytur milli Íslands og annarra Norðurlanda en meirihluti erlendra ríkisborgara flytur milli Íslands og landa í Austur-Evrópu, einkum milli Íslands og Póllands. Nokkra athygli vekur þó að flutningsjöfnuður Íslands er mun hagstæðari gagnvart öðrum löndum í Austur-Evrópu

og kann það að endurspegla lengri sögu pólskra innflytjenda á Íslandi.

Til lengri tíma litið hafa allir landshlutar jákvæðan flutningsjöfnuð gagnvart öðrum löndum. Hlutfallslega flestir íslenskir ríkisborgarar flytja milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landa. Utan höfuðborgarsvæðisins er alþjóðlegur hreyfanleiki íslenskra ríkisborgara frá útlöndum minnstur á Vestfjörðum og Norðurlandi vestra en mestur á Norðurlandi eystra og Austurlandi.

Flutningsjöfnuður erlendra ríkisborgara er umtalsvert jákvæður í öllum landshlutum en þar er höfuðborgarsvæðið hins vegar rétt undir landsmeðaltali. Mest hagnast Suðurnesin á aðflutningi erlendra ríkisborgara en minnstur er mannfjöldahagnaður Norðurlands.

Það er ljóst að aðflutningur fólks frá Austur-Evrópu hingað til lands skýrist að hluta til af skorti á vinnuafli og tiltölulega góðum launakjörum í samanburði við upprunalöndin. Það er hins vegar ekki fyllilega ljóst hvaða áhrif bætt efnahagsástand í upprunalöndunum myndi hafa á áframhaldandi búsetu innflytjenda hér á landi.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða samfélagsleg og menningarbundin áhrif hafa endurflutningar Íslendinga frá útlöndum?

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða áhrif gæti hagvöxtur og bætt atvinnuástand í upprunalöndum innflytjenda haft á búsetu þeirra hér á landi?

Nánar er fjallað um lífshlaup og flutningssögur að baki opinberum tölum um búferlaflutninga í 4. kafla. Í síðari köflum þessa rits verður athyglinni beint að ástæðum búferlaflutninga og fyrirætlunum um slíka flutninga í framtíðinni.

SUMMARY IN ENGLISH

Migration and net migration

For centuries, traditional Icelandic society was characterized by considerable domestic migration but very limited international migration. Urbanization gained momentum in the 20th century with strong migration flows towards Reykjavík and later the Reykjavík capital area but also towards and between towns and villages in all regions. The steady flow in-migration to the fishing villages around the coast came to an abrupt end in the 1980s and the smaller villages suffered declining in-migration, increased out-migration and considerable population decline in the next two decades. This seismic shift was to a large degree caused by various changes in the fishing industry, including technological advances that decreased the need for physical labor in fishing and fish processing and the individually transferrable quota system which led to the emergence of a handful of major corporations and the geographical concentration of the industry. The first two decades of the 21st century have witnessed considerable changes in domestic and international migration patterns in Iceland. The number of immigrants from Eastern Europe in particular has grown dramatically. This has benefited all regions of the country with the greatest population gains in the Suðurnes region west of Reykjavík and the least gains in Northern Iceland. While the largest number of immigrants is to be found in the Reykjavík capital area, the proportion of immigrants in the city is slightly below the national average. In contrast, there has been an almost perfect balance between domestic in-migration and domestic out-migration in the Reykjavík capital area. This is due to a substantial increase in migration from the city to adjacent exurban areas and declining in-migration from the more rural regions. The domestic net migration rate in Akureyri is also close to parity as the micropolitan center gains population from smaller communities in Northern Iceland but loses an equivalent number to the Reykjavík capital area. Other regions of the country generally suffer negative rates of domestic net migration which is more than compensated for by international in-migration and natural population growth.

BÚFERLAFLUTNINGAR YFIR ÆVINA

Þóroddur Bjarnason, Unnur Dís Skaptadóttir
og Ólöf Garðarsdóttir

ÚTDRÁTTUR

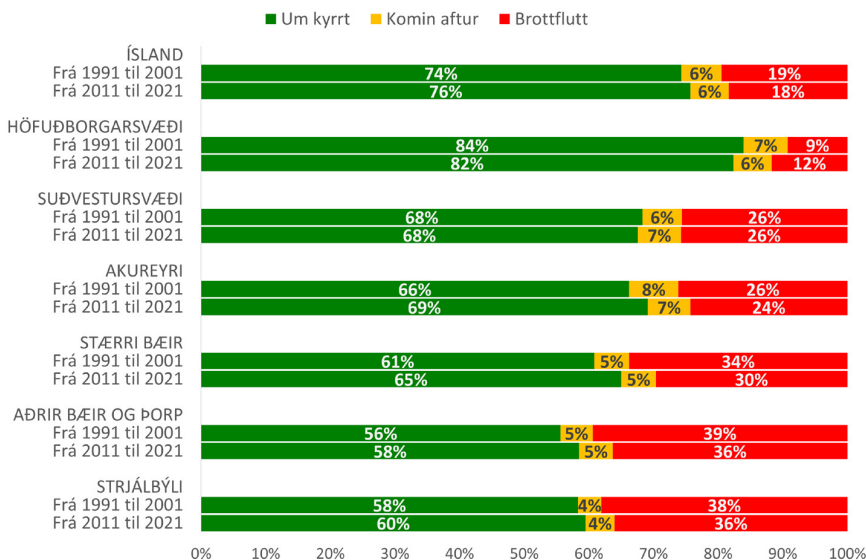
Höfuðborgarsvæðið einkennist af meiri stöðugleika búsetu en önnur svæði. Þar er hæst hlutfall íbúa sem ólust upp á svæðinu og þar er jafnframt hæst hlutfall íbúa sem hafa aldrei búið annars staðar. Vegna mikilla aðflutninga er tiltölulega lágt hlutfall íbúanna uppalið á suðvestursvæðinu og hlutfallslega fáir hafa aldrei búið annars staðar. Engu að síður eru þau sem fæddust á suðvestursvæðinu eða ólust þar upp tiltölulega líkleg til að búa þar áfram eða snúa til baka eftir búsetu annars staðar. Hreyfanleiki íbúa á Akureyri er meiri en á höfuðborgarsvæðinu en minni en á öðrum svæðum utan Suðvesturlands, og hlutfall aðfluttra frá öðrum svæðum á Norðurlandi er tiltölulega hátt. Í öðrum landsbyggðum er meirihluti íbúanna innfæddur en aðeins lítill minnihluti hefur aldrei búið annars staðar. Því má segja að langflestir íbúa þeirra séu aðfluttir, annaðhvort í þeim skilningi að hafa alist upp annars staðar eða að vera innfædd en hafa flutt heim eftir búsetu annars staðar. Innanlands var flutningsmynstur íslenskra og erlendra ríkisborgara svipað og fór í báðum tilvikum minnkandi. Hins vegar voru erlendir ríkisborgarar eðli málsins samkvæmt mun líklegri til að flytja af landi brott, hvort sem þau bjuggu á höfuðborgarsvæðinu eða utan þess.

4.1 Hreyfanleiki þjóðarinnar

Tölur hvers árs um búferlaflutninga gefa vísbendingu um hreyfanleika fólks í samfélaginu en veita hvorki upplýsingar um fjölda þeirra sem eru um kyrrt yfir lengri tíma né hversu margir snúa til baka eftir búsetu annars staðar. Gagnagrunnar Hagstofu Íslands ná ekki nógu langt aftur til að hægt sé að meta búsetusögu heilla kynslóða frá vöggju til grafar en hins vegar er mögulegt að skoða hreyfanleika þjóðarinnar yfir styttri tímabil.

Í því skyni var óskað eftir sérkeyrslum frá Hagstofu Íslands vegna búferlaflutninga íslenskra og erlendra ríkisborgara yfir tvö tímabil: annars vegar frá ársbyrjun 1991 til ársbyrjunar 2001 og hins vegar frá ársbyrjun 2011 til ársbyrjunar 2021. Niðurstöðurnar sýna hlutfall íbúa sem voru um kyrrt, fluttu á brott eða sneru aftur á tímabilinu. Um 7% íslenskra ríkisborgara og 2–3% erlendra ríkisborgara sem búsett voru á Íslandi í upphafi hvors tímabils höfðu látist í lok tímabilsins og eru undanskilin í eftirfarandi greiningu.

Mynd 24 sýnir niðurstöður greiningar á hreyfanleika íslenskra ríkisborgara eftir landsvæðum á þessum tveimur tíu ára tímabilum. Af öllum íslenskum ríkisborgurum sem búsettir voru á landinu í upphafi hvors tímabils og enn voru

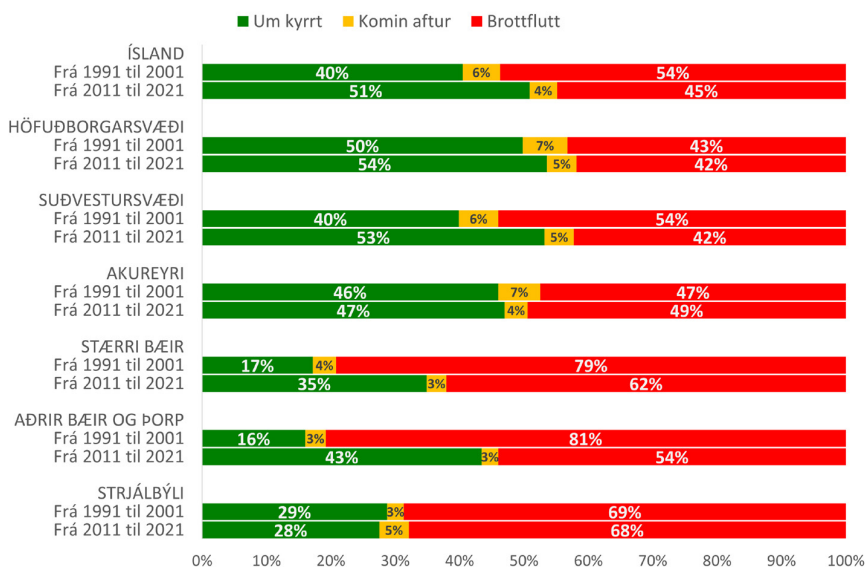
Mynd 24

Hreyfanleiki íslenskra ríkisborgara eftir búsetu við upphaf hvors tímabils 1991–2001 og 2011–2021

á lífi í lok þess höfðu u.þ.b. þrír af hverjum fjórum verið um kyrrt á sama stað allt tímabilið. Tæplega einn af hverjum fimm var búsettur annars staðar og rétt rúmlega einn af hverjum tuttugu hafði flutt á brott en var kominn aftur á sama stað í lok hvors tímabils um sig. Afar líttill munur reyndist þannig á hreyfanleika íslenskra ríkisborgara milli þessara tveggja tímabila.

Þegar litið er til einstakra svæða kemur í ljós að hreyfanleiki íslenskra ríkisborgara var talsvert minni á höfuðborgarsvæðinu en annars staðar á landinu. Þannig voru 82–84% íbúanna kyrr á höfuðborgarsvæðinu yfir þessi tvö tíu ára tímabil en 9–12% voru flutt annað. Hlutfall íbúa höfuðborgarsvæðisins sem hafði snúið aftur heim var hins vegar svipað og annars staðar á landinu á báðum tímabilum, eða 6–7%.

Öðrum svæðum á landinu má í grófum dráttum skipta í tvennt hvað varðar hreyfanleika íslenskra ríkisborgara. Í þéttbýlustu landsbyggðunum á suðvestur-svæðinu og á Akureyri voru u.þ.b. tveir af hverjum þremur um kyrrt á báðum tímabilum en um fjórðungurinn var fluttur á brott í lok hvors tímabils. Í smærri byggðarlögum (bæjum, þorpum og strjálbýli) voru almennt u.þ.b. þrír af hverjum fimm um kyrrt en tveir af fimm voru fluttir á brott.

Mynd 25

Hreyfanleiki erlendra ríkisborgara eftir búsetu við upphaf hvors tímabils 1991–2001 og 2011–2021

Almennt má segja að hlutfall brottfluttra frá einstökum tegundum byggðarlaga fari hækkandi með lægra þéttbýlisstigi en utan Suðvesturlands virðist hreyfanleiki íbúa jafnframt fara heldur minnkandi yfir tíma.

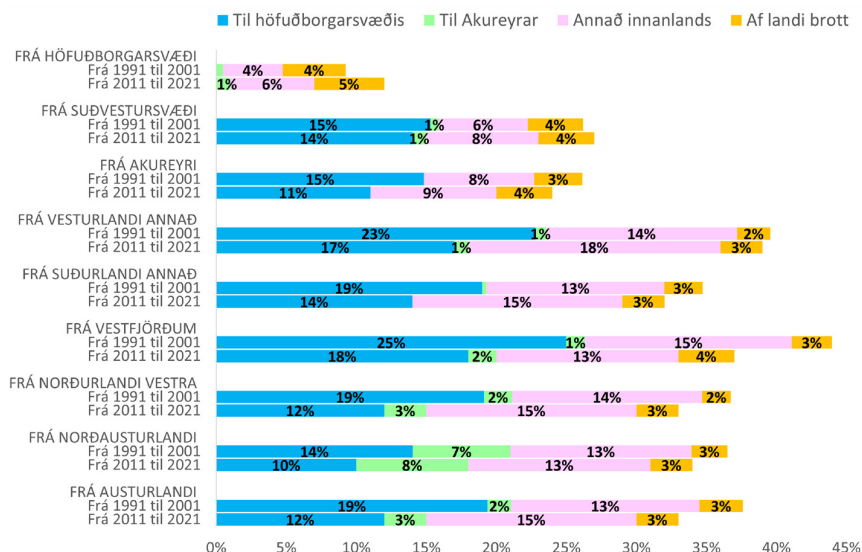
Mynd 25 sýnir niðurstöður sambærilegrar greiningar á hreyfanleika erlendra ríkisborgara eftir landsvæðum á sömu tveimur tíu ára tímabilum. Almennt er hreyfanleiki erlendra ríkisborgara mun meiri en íslenskra en virðist fara minnkandi með tímanum. Þannig voru tveir af hverjum fimm erlendum ríkisborgurum sem voru á Íslandi í ársbyrjun 1991 búsettir á sama stað í upphafi árs 2001 en rétt um helmingur tíu árum síðar. Til samanburðar átti það sama við um þrjá af hverjum fjórum íslenskum ríkisborgurum eins og fram kom hér að ofan.

Stöðugleiki erlendra ríkisborgara var mestur á höfuðborgarsvæðinu og á Akureyri þar sem um helmingur var um kyrrt á fyrra tíu ára tímabilinu og ívið fleiri á síðara tímabilinu. Á fyrra tímabilinu var stöðugleikinn um tíu prósentustigum minni á suðvestursvæðinu en á höfuðborgarsvæðinu en sá munur var horfinn á síðara tímabilinu.

Mestar breytingarnar urðu þó á hreyfanleika erlendra ríkisborgara í bæjum, þorpum og stærri bæjum. Á fyrra tímabilinu voru aðeins 16–17% erlendra ríkisborgara um kyrrt í þessum byggðarlögum og 3–4% fóru tímabundið á brott. Alls fóru því fjórir af hverjum fimm erlendum íbúum á brott frá minni þéttbýlisstöðunum á tíu ára tímabili í lok 20. aldar. Á síðara tímabilinu voru hins vegar 35% erlendra ríkisborgara um kyrrt í stærri bæjum og 43% um kyrrt í öðrum bæjum og þorpum. Á fyrra tímabilinu fóru því fjórir af hverjum fimm erlendum ríkisborgurum á brott en u.þ.b. tveir af hverjum þremur á síðara tímabilinu.

Sveitir og annað strjálbýli skera sig nokkuð frá öðrum tegundum byggðarlaga hvað varðar hreyfanleika erlendra ríkisborgara. Aðeins um þrír af hverjum tíu voru um kyrrt og breyttist það hlutfall ekki milli tímabila.

Sérkeyrslur Hagstofu Íslands sem lýst er í kaflanum hér á undan gefa jafnframt færi á því að skoða hvar brottfluttir íbúar einstakra svæða voru niðurkomnir tíu árum síðar. Í þessari greiningu er auk höfuðborgarsvæðis, suðvestursvæðisins og Akureyrar sérstaklega litið til svæða utan áhrifasvæðis Reykjavíkur á Vesturlandi og Suðurlandi, á Vestfjörðum, Norðurlandi vestra, Norðurlandi eystra austan Akureyrar og á Austurlandi. Hvað áfangastaði varðar er borið saman hlutfall þeirra sem flutt hafa til höfuðborgarsvæðisins, Akureyrar, annarra staða á Íslandi eða af landi brott.

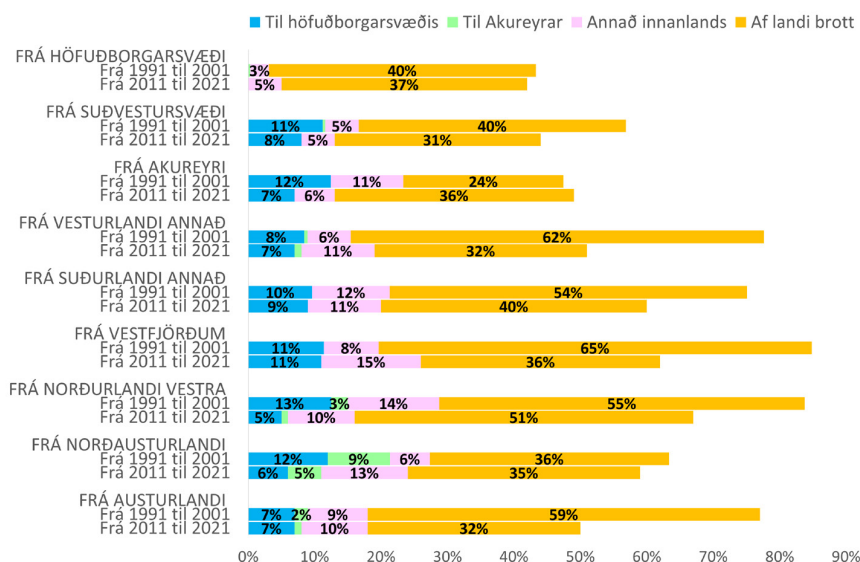
Mynd 26

Áfangastaðir íslenskra ríkisborgara sem flutt höfðu
frá einstökum stöðum eða landsvæðum 1991–2001 og 2011–2021

Mynd 26 sýnir áfangastaði brottfluttra íslenskra ríkisborgara 1991–2001 og 2011–2021. Almennt fluttu 3–4% íbúanna til útlanda frá öllum tegundum byggðarlaga á báðum tímabilum. Hlutfallið var þó ívið herra á höfuðborgarsvæðinu og í þéttbýlli landsbyggðum en annars staðar á landinu.

Á fyrra tímabilinu fluttu um 9% íslenskra ríkisborgara frá höfuðborgarsvæðinu en um 12% á því síðara. Á hvoru tímabili fyrir sig flutti svipað hlutfall frá höfuðborgarsvæðinu til útlanda og til annarra staða á Íslandi. Á suðvestursvæðinu urðu hins vegar litlar breytingar á hlutfalli brottfluttra eða áfangastöðum þeirra milli þessara tímabila.

Í öðrum landsbyggðum dró hins vegar talsvert úr brottflutningum milli þessara tveggja tímabila og má rekja það til lækkandi hlutfalls fólks sem flutti til höfuðborgarsvæðisins. Á fyrra tímabilinu fluttu 14–15% íbúa á Akureyri og annars staðar á Norðurlandi eystra til höfuðborgarsvæðisins en 10–11% á síðara tímabilinu. Frá öðrum landsbyggðum fluttu 19–25% íbúanna til höfuðborgarsvæðisins á fyrra tímabilinu en 12–18% á því síðara. Flutningar frá einstökum svæðum til höfuðborgarsvæðisins minnkuðu þannig um 4–7 prósentustig milli þessara tveggja tímabila.

Mynd 27

Áfangastaðir erlendra ríkisborgara sem flutt höfðu frá einstökum stöðum eða landsvæðum 1991–2001 og 2011–2021

Flutningar til Akureyrar fylgdu nokkurn veginn landfræðilegri fjarlægð en voru ívið meiri á síðara tímabilinu en því fyrra. Þannig voru nánast engir flutningar frá Suðurlandi til Akureyrar, og aðeins um 1% frá höfuðborgarsvæðinu, suðvestur-svæðinu og Vesturlandi. Frá Norðurlandi vestra og Austurlandi fluttu 2–3% ís-lenskra ríkisborgara til Akureyrar á tímabilinu en 7–8% frá Norðurlandi eystra.

Mynd 27 sýnir með sama hætti áfangastaði brottfluttra erlendra ríkisborgara 1991–2001 og 2011–2021. Svo sem vænta mátti flutti mun hærri hlutfall er-lendra en íslenskra borgara úr landi á báðum tímabilunum. Þeir erlendu ríkis-borgarar sem fluttu á annað borð frá höfuðborgarsvæðinu fluttu í langflestum tilvikum af landi brott, eða 37–40% sem búsett voru á höfuðborgarsvæðinu í upphafi hvors tímabils, en aðeins 3–5% voru búsett annars staðar á Íslandi í lok tímabilsins.

Fleiri erlendis ríkisborgarar fluttu frá Akureyri til útlanda á síðara tímabilinu en því fyrra og var það hlutfall svipað því sem gerðist á höfuðborgarsvæðinu. Í öðrum landsbyggðum fækkaði brottflutningum erlendra ríkisborgara til út-landa hins vegar umtalsvert og urðu í flestum tilvikum svipaðir eða lægri en brottflutningar til útlanda frá höfuðborgarsvæðinu.

Þá urðu nokkrar breytingar á flutningum erlendra ríkisborgara til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum landsvæðum. Á Norðurlandi (Norðurlandi vestra, Akureyri og annars staðar á Norðurlandi eystra) fækkaði þeim erlendu íbúum sem fluttu til höfuðborgarsvæðisins úr 12–13% á fyrra tímabilinu í 5–7% á því síðara. Flutningar frá öðrum landshlutum til höfuðborgarsvæðisins breyttust hins vegar lítið og voru 7–11% á báðum tímabilum.

Loks er athyglisvert að flutningar erlendra ríkisborgara til Akureyrar frá Norðurlandi eystra fylgja svipuðu mynstri og flutningar íslenskra ríkisborgara þótt talsvert hafi dregið úr slíkum flutningum á síðara tímabilinu. Hins vegar er fátítt að erlendir ríkisborgarar flytji til Akureyrar frá öðrum svæðum á Íslandi.

4.2 Flutningssögur einstaklinga

Opinberar tölur Hagstofu Íslands um búferlaflutninga eru þeim annmörkum háðar að þær sýna fjölda flutninga á tilteknu ári en ekki einstaklinga sem flytja búferlum. Einstaklingur sem flytur lögheimili sitt tvisvar á sama árinu er þannig til dæmis tvítalinn í þessum gögnum og tíðni stakra flutninga veitir ekki upplýsingar um hvort einstaklingar séu að flytja á brott úr sinni heimabyggð, setjast að á nýjum stað, flytja áfram til annarra staða eða snúa aftur til heimahaganna.

Fyrir samfélögin í heild getur tiltölulega lítill en mjög hreyfanlegur hópur þannig haft veruleg áhrif á opinberar tölur um aðflutninga og brottflutninga. Til dæmis gætu búferlaflutningar sem samsvöruðu 7% mannfjöldans á hverju ári hvort heldur sem er endurspeglad árlagan flutning lítils hóps farandverka-fólks eða blóðskipti samfélagsins þar sem allt að 70% íbúanna hefðu flutt á brott á tíu ára tímabili og nýir íbúar komið í staðinn.

Með sérkeyrslum á gagnagrunnum Hagstofu Íslands er hægt að skyggjast á bak við flutningstölur og flutningsjöfnuð hvers árs og draga upp mynd af búferlaflutningum einstaklinga og uppruna íbúa tiltekinna samfélaga. Fullnægjandi gögn ná þó aðeins aftur til ársins 1981 og því er hvorki unnt að fylgja lífshlaupi heillar kynslóðar frá upphafi til enda né að kortleggja uppruna allra íbúa einstakra byggðarlaga á grundvelli opinberra gagna um búferlaflutninga. Hins vegar er hægt að fylgja lífshlaupi yngra fólks sem fætt er 1981 eða síðar og skoða búferlaflutninga allra landsmanna á síðustu fjórum áratugum.

Niðurstöður spurningakannana geta jafnframt veitt upplýsingar um búsetu-

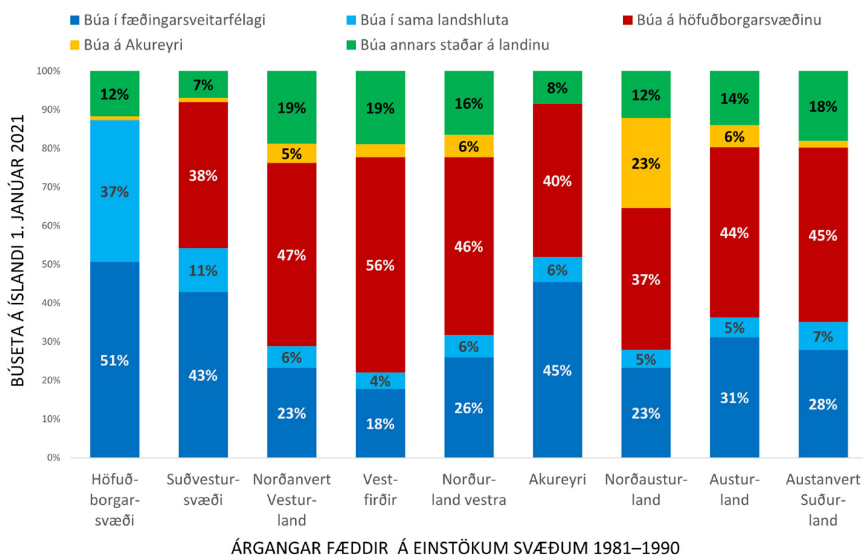
sögu einstaklinga og samsetningu samfélaga en á þeim eru einnig ýmsar takmarkanir. Einstaklingar skilgreina búferlaflutninga með ýmsum hætti og slíkar skilgreiningar geta verið breytilegar eftir aldri, kyni, uppruna og búsetusögu. Minni fólks á það einnig til að vera bríðult og sterk tilhneiging getur verið til þess að aðlaga tilviljunarkennda og oft þversagnakennda fortíðina að rökréttu lífshlaupi sem leitt hafi til núverandi aðstæðna. Loks eru niðurstöður spurningakannana háðar bæði tilviljunarsveiflum milli úrtaka og kerfisbundnum skekkjum þar sem svörun getur til dæmis verið lægri meðal karla, yngstu og elstu aldurshópanna, þeirra sem eru nýfluttir eða á leið á brott og þeirra sem eru af erlendum uppruna.

Hér er farin sú leið að nálgast búsetusögu einstaklinga og íbúasamsetningu byggðarlaga út frá þrenns konar gögnum sem hafa mismunandi styrkleika og takmarkanir. Í fyrsta lagi er fæðingarágöngum 1981–1990 fylgt fram til ársins 2021 til að kortleggja búsetusögu þeirra frá fæðingu til fullorðinsára og dreifingu innfæddra og aðfluttra í þessum aldurshópum eftir byggðarlögum innanlands. Í öðru lagi eru allir flutningar íslenskra og erlendra ríkisborgara kortlagðir yfir tvö tímabil (1991–2001 og 2011–2021) til að meta hreyfanleika íbúa ólíkra byggðarlaga með tilliti til þeirra sem eru um kyrrt, flytja á brott og snúa til baka og áfangastaða þeirra innan lands og utan. Í þriðja lagi er loks byggt á niðurstöðum spurningakannana til að meta búsetusögu, áfangastaði brottfluttra og samsetningu hóps aðfluttra í mismunandi byggðarlögum.

4.3 Frá fæðingu til fullorðinsára

Eftirfarandi greining er byggð á sérvinnslu Hagstofu Íslands á búsetu einstaklinga sem fæddir voru 1981–1990 og búsettir á Íslandi þann 1. janúar 2021. Gögnin ná því hvorki til þeirra sem fæddir voru erlendis né þeirra sem voru dánir eða fluttir af landi brott í ársbyrjun 2021. Skilgreiningu og úrvinnslu gagnanna er nánar lýst í Viðauka I.

Mynd 28 sýnir hlutföll þeirra sem fæddust á einstökum svæðum 1981–1990 eftir búsetu þeirra í ársbyrjun 2021. Hver súla sýnir núverandi búsetu þeirra sem fæddust á einstökum búsetusvæðum og voru búsett á Íslandi árið 2021. Þannig voru 51% þeirra sem fæddust á höfuðborgarsvæðinu búsett í fæðingar-sveitarfélagi sínu árið 2021 en 37% til viðbótar í öðru sveitarfélagi á höfuð-

Mynd 28

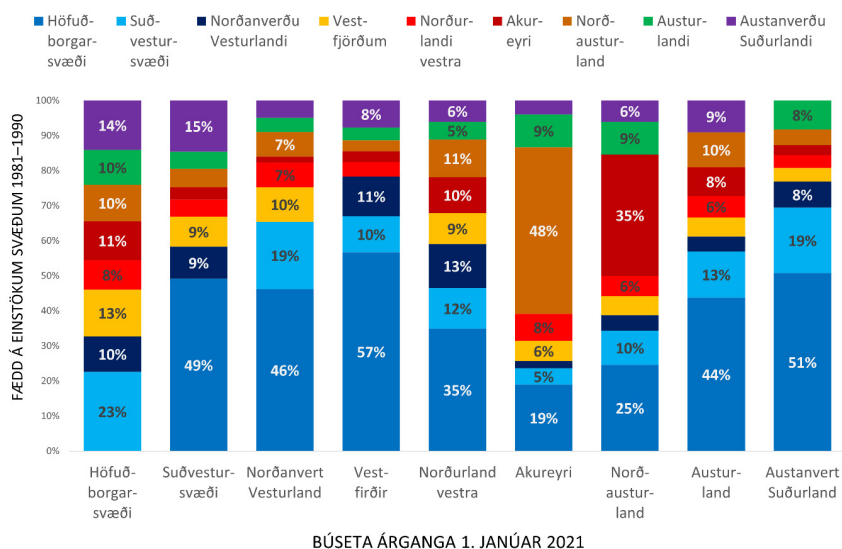
Árgangar sem fæddir voru á einstökum svæðum 1981–1990 eftir búsetu í ársbyrjun 2021

borgarsvæðinu. Samtals voru því 88% þeirra sem fæddust á höfuðborgarsvæðinu 1981–1990 búsett þar í ársbyrjun 2021.

Hlutfall fólks í þessum árgöngum sem bjó í sínu fæðingarsveitarfélagi var talsvert lægra á öðrum svæðum og fór lækkandi með auknu strjálbýli. Þannig voru til dæmis 43% þeirra sem fæddust á suðvestursvæðinu enn búsett í sama sveitarfélagi en samtals 11% búsett í öðru sveitarfélagi á sama landsvæði.

Lægst var hlutfall þeirra sem voru enn búsett í fæðingarsveitarfélagi sínu 18% á Vestfjörðum en samtals voru 22% innfæddra á þessum aldri enn búsett á Vestfjörðum í ársbyrjun 2021. Á öðrum svæðum voru 23–31% enn búsett í fæðingarsveitarfélagi sínu og 29–36% voru enn búsett í sama landshluta.

Stór hluti þessara árganga var búsettur á höfuðborgarsvæðinu við 30–39 ára aldur í ársbyrjun 2021 og fór það hlutfall hækkandi með auknu strjálbýli fæðingarsvæðis. Hlutfall þeirra sem flust höfðu á höfuðborgarsvæðið var þannig 38–40% meðal þeirra sem fæddust á suðvestursvæðinu eða á Akureyri en 44–47% þeirra sem fæðst höfðu á flestum öðrum svæðum. Hæst var hlutfall þeirra sem búsett voru á höfuðborgarsvæðinu 56% meðal þeirra sem fæddust á Vestfjörðum á árunum 1981–1990.

Mynd 29

Fæðingarstaður þeirra sem fæddir voru á Íslandi 1981–1990 eftir búsetu 2021

Mynd 28 sýnir einnig aðdráttarafl Akureyrar fyrir yngra fólk á nærliggjandi svæðum. Þannig var tæpur fjórðungur eða 23% sem fæddust annars staðar á Norðurlandi eystra 1981–1990 búsett á Akureyri í ársbyrjun 2021. Hlutfallið var um 6% á aðliggjandi svæðum á Norðurlandi vestra og Austurlandi en mun lægra á öðrum landsvæðum. Á hinn bóginn var mun lægra hlutfall ungs fólks af Norðurlandi eystra búsett á höfuðborgarsvæðinu en af öðrum dreifbýlum svæðum. Þessar niðurstöður renna frekari stoðum undir þá túlkun að Akureyri dragi til sín hluta þess straums búferlaflutninga sem annars hefði legið frá Norðausturlandi til höfuðborgarsvæðisins.

Mynd 29 sýnir á hinn bóginn hlutfallslega skiptingu íbúa sem fæddir voru á Íslandi 1981–1990 en bjuggu ekki á fæðingarsvæði sínu í ársbyrjun 2021. Á höfuðborgarsvæðinu skiptust aðfluttir íbúar fæddir á Íslandi nokkuð jafnt á milli fæðingarsvæða. Nærri fjórðungurinn eða 23% voru fædd á suðvestur-svæðinu en 8–14% voru fædd á öðrum svæðum. Þessar niðurstöður sýna að höfuðborgarsvæðið dregur til sín ungt fólk alls staðar af landinu, flesta einstaklinga frá þéttbýlum nágrennabyggðarlögum en hlutfallslega flesta frá dreifbýlli og fjarlægari landsvæðum.

Þau sem fædd voru á höfuðborgarsvæðinu voru víðast hvar um eða yfir helmingur aðfluttra í þessum árgöngum á einstökum svæðum. Hæst var hlutfall aðfluttra höfuðborgarbúa af öllum aðfluttum á Vestfjörðum eða 57%. Á Norðurlandi voru aðfluttir frá höfuðborgarsvæðinu hlutfallslega fæstir eða 19% aðfluttra á Akureyri, 25% annars staðar á Norðurlandi eystra og 35% á Norðurlandi vestra. Á öðrum landsvæðum voru þau sem fædd voru á höfuðborgarsvæðinu 44–51% aðfluttra í þessum árgöngum.

Athygli vekur að nærri helmingur aðfluttra innanlands á Akureyri var fæddur annars staðar á Norðausturlandi og innfæddir Akureyringar voru rúmur helmingur aðfluttra annars staðar á Norðurlandi eystra. Sem fyrr sýna þessar tölur hlutfallslegt mikilvægi aðflutninga frá Norðurlandi eystra fyrir Akureyri en um leið gagnkvæman straum milli Akureyrar og annarra byggðarlaga í landshlutunum.¹

Þessi greining á búferlaflutningum tiltekinna árganga frá fæðingu til full-orðinsára gefur skýra mynd af hreyfanleika ungs fólks sem fætt er á Íslandi. Hún gefur hins vegar aðeins ákveðnar vísbendingar um hreyfanleika íbúa landsins í heild. Þannig sækir yngra fólk meira í þéttbýlið en þau sem eldri eru og búseta þessara árganga sem voru 30–39 ára í ársbyrjun 2021 mun líklega breytast á síðari æviskeiðum. Þá nær þessi greining aðeins til þeirra sem fæddir eru á Íslandi og þótt vísbendingar séu um að flutningsmynstur íslenskra og erlendra ríkisborgara sé svipað innanlands² er óvíst hvort búsetumynstur einstaklinga af íslenskum og erlendum uppruna sé með sama hætti. Loks er líklegt að kynslóðamunur í búferlaflutningum geri það að verkum að íbúasamsetning landsmanna í heild sé frábrugðin því sem hér hefur verið rakið.

4.4 Fyrri reynsla af búferlaflutningum

Spurningakannanir geta veitt annað sjónarhorn en opinberar skráningar á búsetusögu fólks yfir lengri tíma. Í greiningu á svörum íbúa íslenskra þorpa sem birtist í bókarkafli í safnritinu *Dipping into the North: Living, working and traveling in sparsely populated areas* kom til dæmis fram að langflestir þeirra höfðu búið annars staðar og meirihlutinn hafði einhvern tímann búið á höfuðborgarsvæðinu.

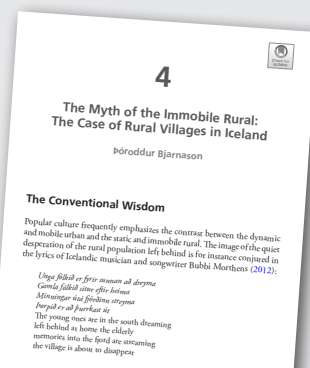
1 Bjarnason o.fl. 2021.

2 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

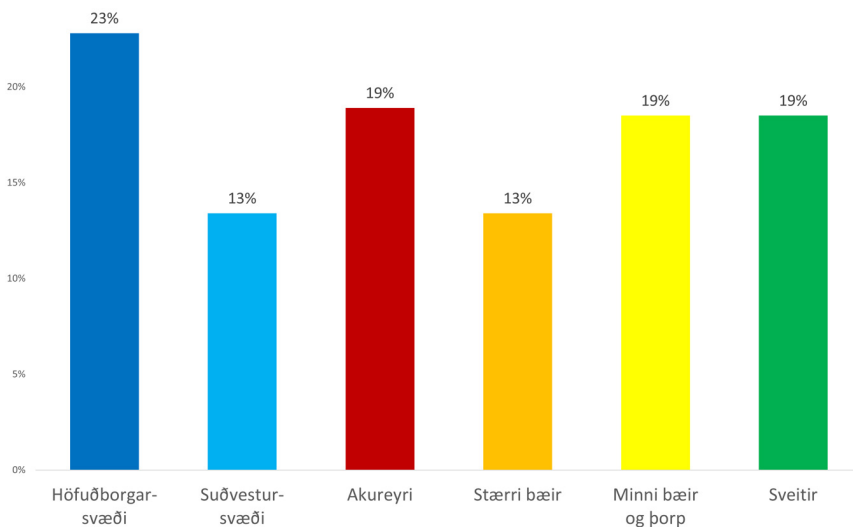
RITRÝND FRÆÐIGREIN: Goðsögnin um hinn rótfasta þorpara

Oft er gengið út frá því að íbúar dreifðari byggða séu tiltölulega rótfastir í samfélaginu, flestir hafi alist þar upp og aldrei flutt á brott. Hins vegar hafi margt ungt fólk og sérstaklega ungar konur flutt á brott í leit að betri tækifærum og nýrri reynslu. Samkvæmt þessari sýn snúi aðeins fáeinir til baka sem ekki hafi tekist að fóta sig í samkeppni þéttbýlisins. Niðurstöður könnunar sem gerð var meðal íbúa allra þorpa á Íslandi sýna hins vegar að aðeins lítil hópur hafði aldrei búið annars staðar og langflestir þorpsbúar á Íslandi eru því annaðhvort aðflutt eða snúbúar sem fluttu á brott en snéru heim aftur. Um tveir af hverjum þremur höfðu búið á höfuðborgarsvæðinu og einn af hverjum þremur hafði búið erlendis. Helsti munurinn á búsetusögum aðfluttra og snúbúa var sá að snúbúarnir voru ólíklegri til að hafa búið erlendis.

Póroddur Bjarnason. 2020. The myth of the immobile rural: The case of rural villages in Iceland, í *Dipping into the North: Living, working and traveling in sparsely populated areas* (bls. 55–70). Palgrave Macmillan.

Spurt var um búsetusögu einstaklinga í spurningakönnunum á vegum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* sem lagðar voru fyrir íbúa á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu í u.þ.b. 45 mínútna akstursfjarlægð frá Reykjavík, á Akureyri, í stærri bæjum í öðrum landshlutum, í þorpum og minni bæjum og strjálbýli (sjá Viðauka I).

Mynd 30

Hlutfall svarenda í mismunandi byggðarlögum sem hafa aldrei búið annars staðar

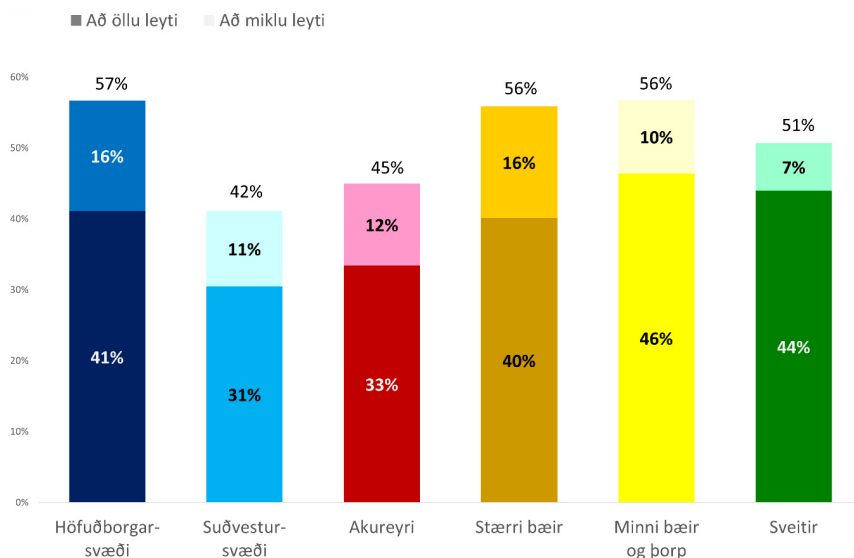
Eins og sjá má af **mynd 30** segist tæpur fjórðungur svarenda á höfuðborgarsvæðinu aldrei hafa búið annars staðar og er það marktækt hærra hlutfall en á öðrum stöðum. Hlutfallið er marktækt lægst 13% á suðvestursvæðinu og í stærri bæjum.

Þessar niðurstöður ganga nokkuð gegn þeirri viðteknu hugmynd að íbúar þéttbýlis séu almennt hreyfanlegri en íbúar strjálbýlis. Þvert á móti eru íbúar höfuðborgarsvæðisins heimakærastir allra og ekki reyndist marktækur munur á reynslu Akureyringa og íbúa þorpa og strjálbýlis af búsetu annars staðar.

Það kemur e.t.v. ekki á óvart að íbúar suðvestursvæðisins séu líklegastir til að hafa búið annars staðar, enda hefur verulegur aðflutningur verið til þess svæðis og því eðli málsins samkvæmt margir aðfluttir. Það er nokkru óvæntari niðurstaða að íbúar stærri bæja séu álíka ólíklegir og íbúar suðvestursvæðisins til að hafa alltaf búið á núverandi stað.

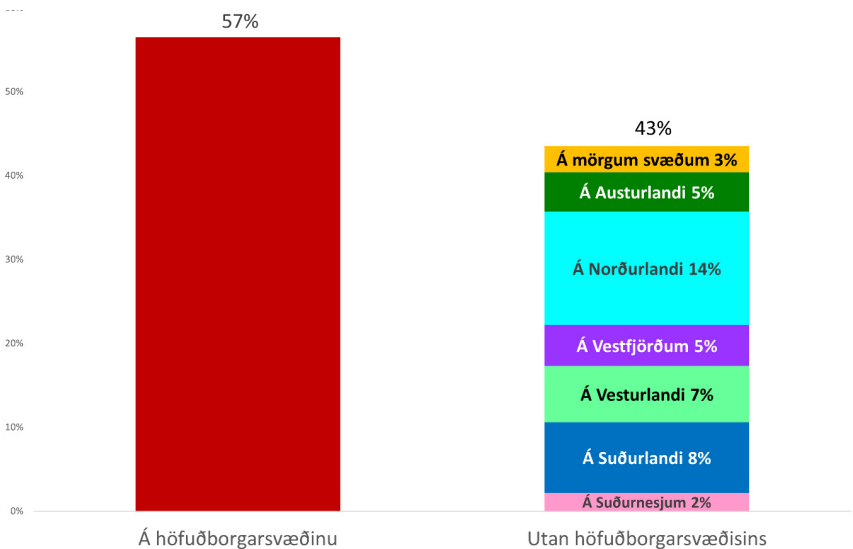
Mynd 31 sýnir hlutfall þeirra sem segjast hafa alist að miklu eða öllu leyti upp í mismunandi tegundum byggðarlaga. Þessar niðurstöður gefa þannig vísbendingu um fjölda „innfæddra“ íbúa, bæði þeirra sem aldrei hafa búið annars staðar og hinna sem fluttu í burtu en hafa snúið heim til æskustöðvanna.

Sem fyrr er hreyfanleikinn mestur á suðvestursvæðinu þar sem aðeins 31% svarenda ólst upp að öllu leyti og samtals 42% að öllu eða mestu leyti sem er marktækt lægra en á öðrum svæðum. Einnig sögðust 45% svarenda á Akureyri

Mynd 31

Hlutfall svarenda í mismunandi byggðarlögum sem segjast hafa alist að miklu eða öllu leyti upp í byggðarlöginu

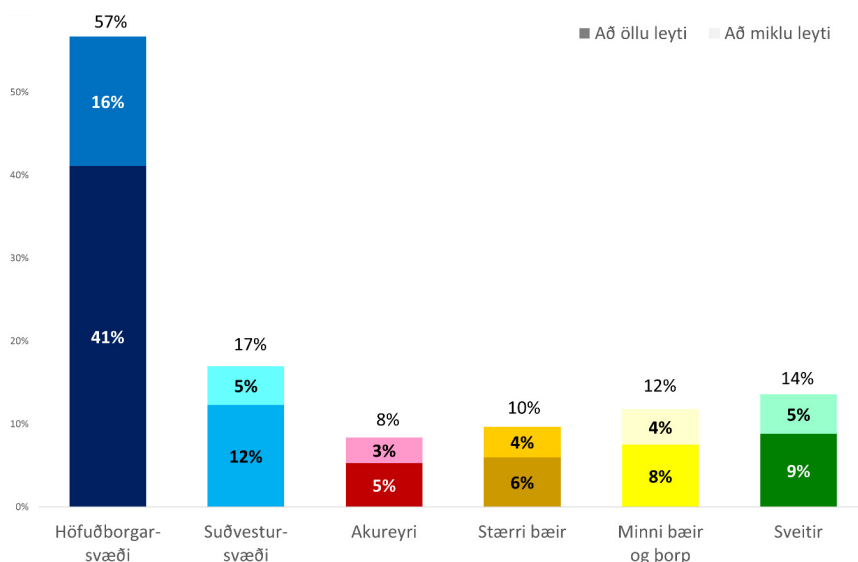
Mynd 32

Hlutfall svarenda á höfuðborgarsvæðinu sem segjast hafa alist upp í öðrum landshlutum

hafa alist þar upp sem er marktækt lægra hlutfall en á höfuðborgarsvæðinu og í bæjum, þorpum og strjálbýli.

Mynd 32 sýnir hlutfall aðfluttra svarenda á höfuðborgarsvæðinu sem segjast hafa alist upp í öðrum landshlutum. Þessar tölur gefa skýra vísbendingu um samsetningu hóps aðfluttra á höfuðborgarsvæðinu frá öðrum svæðum innanlands. Hins vegar er nauðsynlegt að bera þær saman við íbúafjölda þessara svæða til að átta sig á því hverjir hafi verið hlutfallslega líklegastir til að flytja til höfuðborgarsvæðisins.

Þannig eru Norðlendingar fjölmennastir aðfluttra íbúa frá öðrum landshlutum eða 12% allra svarenda á höfuðborgarsvæðinu. Það samsvarar um þriðjung allra aðfluttra innanlands á svæðinu. Árið 2021 voru Norðlendingar hins vegar 29% íbúa landsbyggðanna en 34% árið 2001. Hlutfall Norðlendinga meðal aðfluttra á höfuðborgarsvæðinu er því nálægt hlutfalli þeirra af landsbyggðafólki almennt. Hins vegar eru Vestfirðingar á höfuðborgarsvæðinu u.þ.b. þrefalt fleiri en búast hefði mátt við út frá hlutfalli þeirra af íbúum landsbyggðanna, en Suðurnesjafólk á höfuðborgarsvæðinu um þriðjungur þess sem búast hefði mátt við.

Mynd 33

Hlutfall svarenda í mismunandi byggðarlögum sem segjast hafa alist að miklu eða öllu leyti upp á höfuðborgarsvæðinu

Mynd 33 sýnir loks hlutfall brottfluttra íbúa höfuðborgarsvæðisins meðal svarenda í mismunandi tegundum byggðarlaga. Eins og við mætti búast er talsverður fjöldi íbúa suðvestursvæðisins alinn upp á höfuðborgarsvæðinu eða um 17%. Það er marktækt herra en á öðrum landsvæðum. Á hinn bóginn eru aðfluttir frá höfuðborgarsvæðinu aðeins 8% svarenda á Akureyri sem er þó ekki marktækt lægra en á öðrum svæðum.

4.5 Samantekt og næstu verkefni

Höfuðborgarsvæðið einkennist af meiri stöðugleika búsetu en önnur svæði. Þar er hæst hlutfall íbúa sem ólst upp á svæðinu og þar er jafnframt hæst hlutfall íbúa sem hefur aldrei búið annars staðar. Umtalsverður hluti fólks sem ólst upp á öðrum landsvæðum er nú búsettur á höfuðborgarsvæðinu en það er þó misjafnt eftir svæðum. Þannig er hlutdeild Vestfirðinga til dæmis mun hærri en sem samsvarar hlutdeild þeirra í mannfjölda landsins en hátt hlutfall Norðlendinga á höfuðborgarsvæðinu er í samræmi við íbúafjölda á Norðurlandi. Vegna hlutfallslegrar stærðar höfuðborgarsvæðisins eru brottfluttir íbúar þess engu að síður um eða yfir helmingur aðfluttra á flestum öðrum svæðum.

Vegna mikilla aðflutninga er tiltölulega lágt hlutfall íbúanna uppalið á suðvestursvæðinu og hlutfallslega fáir hafa aldrei búið annars staðar. Engu að síður eru þau sem fæddust á suðvestursvæðinu eða ólust þar upp tiltölulega líkleg til að búa þar áfram. Jafnframt eru sterkar vísbendingar um að endurkoma fólks sem ólst upp á suðvestursvæðinu eigi stóran þátt í straumi búferlaflutninga þangað.

Akureyri svipar til suðvestursvæðisins hvað varðar tiltölulega litla brottflutninga samanborið við aðrar landsbyggðir, tiltölulega hátt hlutfall fólks sem er búsett í heimabyggð og tiltölulega lágt hlutfall fólks sem er búsett á höfuðborgarsvæðinu. Hreyfanleiki íbúanna er þannig meiri en á höfuðborgarsvæðinu en minni en á öðrum svæðum utan Suðvesturlands.

Í öðrum landsbyggðum var endurkoma brottfluttra herra hlutfall aðfluttra en annars staðar þar sem færri nýbúar bættust í hópinn. Því eru íbúar þar líklegri til að hafa fæðst eða alist þar upp, jafnframt því sem brottfluttir íbúar þaðan eru hlutfallslega margir á þéttbýlli stöðum. Dreifbýlli svæði á Norðurlandi eystra skera sig nokkuð úr hópi annarra landsbyggða hvað varðar umtalsverða búferlaflutninga til Akureyrar og endurkomur fólks frá Akureyri.

Innanlands var flutningsmynstur íslenskra og erlendra ríkisborgara svipað og fór í báðum tilvikum minnkandi. Hins vegar voru erlendir ríkisborgarar eðli málsins samkvæmt mun líklegri til að flytja af landi brott. Niðurstöðurnar leiddu jafnframt í ljós að undir lok 20. aldar voru erlendir ríkisborgarar utan höfuðborgarsvæðisins líklegri til að flytja aftur af landi brott en þeir sem bjuggu á höfuðborgarsvæðinu. Á öðrum áratug 21. aldarinnar hafði slíkt brotthvarf hins vegar víðast hvar lækkað niður í svipað horf og á höfuðborgarsvæðinu.

Í frekari rannsóknnum er mikilvægt að huga nánar að samspili uppruna fólks og búferlaflutninga milli svæða. Meðal aðfluttra er þannig nauðsynlegt að greina betur milli „nýbúa“ sem aldrei hafa búið á viðkomandi svæði áður og „snúbúa“ sem snúa aftur heim til heimahaganna.

Með sama hætti er mikilvægt að greina betur á milli brottfluttra sem eru að yfirgefa sínar uppeldisstöðvar og þeirra sem voru aðfluttir en snúa ýmist aftur til sinna heimahaga eða flytja annað. Í því sambandi er sérstaklega mikilvægt að

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hversu hátt blutfall aðfluttra
tengist viðkomandi stað í
gegnum fjölskyldu eða maka?*

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Að hvaða marki ætluðu snúbúar
alltaf að koma til baka og hvernig
þróast fyrirtælinir um að snúa
heim yfir æviskeiðið?*

skoða mynstur búferlaflutninga milli kynjanna, eftir aldri og á mismunandi æviskeiðum. Nánari greining á flutningum milli höfuðborgarsvæðisins og suðvestur-svæðisins gæti verið sérstaklega gagnleg í þessu sambandi í ljósi mikilla flutninga milli þessara svæða.

Jafnframt er nauðsynlegt að huga betur að flutningakeðjum þar sem fólk flytur ítrekað milli byggðarlaga eða svæða. Í erlendum rannsóknum hefur sérstaklega verið skoðað hvernig fólk flytur upp þéttbýlisstigann úr sveit í þorp, bæi og borgir eða niður stigann í sífellt meira dreifbýli.

Hér á landi væri einnig áhugavert að skoða hvaða hlutverki flutningar milli landa gegna í flutningum innanlands. Þannig kann að vera að flutningar fólks milli strjálbýlis og þéttbýlis á Íslandi eigi sér að hluta til stað í gegnum búsetu erlendis og séu þannig faldir í gögnum um búferlaflutninga milli landa. Sömuleiðis er mögulegt að fólk af erlendum uppruna flytji fyrst í strjálbýli þar sem auðvelt er að fá vinnu og tengslanet eru til staðar en flytji síðar í meira þéttbýli.

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Geta þrepaflutningar inn-
flytjenda frá smærri byggðar-
lögum til höfuðborgarsvæðisins
skýrt jákvæðan flutningsjöfnuð
landsbyggða við útlönd en
neikvæðan flutningsjöfnuð við
höfuðborgarsvæðið?*

SUMMARY IN ENGLISH

Migration over the life course

The Reykjavík capital area is characterized by greater residential stability than other regions in Iceland. It has the highest percentage of residents who grew up in the area or have never lived elsewhere. Due to a substantial flow of in-migrants, the Southwest exurban region in contrast has the lowest percentage of residents who grew up in each area or had never lived elsewhere. Those who were born or raised in the exurban region are nevertheless rather likely to continue to live in their areas of residence or to return from elsewhere. The mobility of residents of micropolitan Akureyri is greater than in the Reykjavík capital area but less than in other regions outside of Southwest Iceland. Akureyri is also characterized by a rather high proportion of in-migrants from other areas in Northern Iceland. The majority of residents in most rural communities were born there but only a small minority has never lived elsewhere. In a sense, the vast majority of rural residents can thus be seen as in-migrants, either having been born and raised elsewhere or having returned to the community. The domestic migration patterns of Icelandic and foreign citizens are similar and declining over time. Foreign citizens were however more likely to leave the country, irrespective of residence in the Reykjavík capital area or in other regions.

5

BÚSETUFYRIRÆTLANIR OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Póroddur Bjarnason, Ólöf Garðarsdóttir og Vífill Karlsson

ÚTDRÁTTUR

Búsetufyrirætlanir spá að talsverðu leyti fyrir um búferlaflutninga og búsetuþróun byggðarlaga þótt slíkar fyrirætlanir einstaklinga gangi vitaskuld ekki alltaf eftir. Búsetufyrirætlanir gefa þannig sterka vísbendingu um þá tog- og ýtikrafta sem eru að verki í ákveðnu samfélagi á tilteknum tíma. Um síðustu aldamót ætluðu mun fleiri unglingar að flytja frá landsbyggðunum en frá höfuðborgarsvæðinu og stúlkur voru líklegri til að ætla að flytja en drengir. Unglingar í landsbyggðunum ætluðu helst að flytja til höfuðborgarsvæðisins en unglingar á höfuðborgarsvæðinu til annarra landa. Á fyrstu áratugum 21. aldarinnar jukust búferlafyrirætlanir unglunga umtalsvert en munurinn eftir þéttbýlisstigi minnk-
aði mjög og kynjamunur hvarf að mestu. Jafnframt fór áhugi unglunga á því að búa á höfuðborgarsvæðinu minnkandi, en áhugi á því að flytja til annarra landa jókst til muna. Meðal fullorðinna eru íbúar í þorpum og minni bæjum líklegust til að hyggja á búferlaflutninga en íbúar höfuðborgarsvæðisins eru ólíklegust til þess. Búferlafyrirætlanir fara almennt vaxandi með minnkandi þéttbýli, jafnframt því sem yngra fólk er langlíklegast til að hyggja á flutninga. Kynjamunur í slíkum fyrirætlunum er hins vegar óverulegur. Bæði íbúar höfuðborgarsvæðisins og landsbyggðanna hafa meiri áhuga á því að búa erlendis en annars staðar á landinu en þau sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum eru þó líklegri til að ætla að flytja innanlands.

5.1 Tengsl fyrirætlaða og búferlaflutninga

Fyrirætlanir eru yfirleitt fyrsta skrefið í búferlaflutningum og því kemur ekki á óvart að fyrirætlanir fólks um að fara eða vera um kyrrt hafi þökkalegt forspárgildi um búsetu þess í framtíðinni.¹ Þetta samband getur þó verið flókið og sumir sem ætluðu að fara verða um kyrrt en aðrir sem ætluðu að verða um kyrrt hverfa á braut.²

Ýmsir þættir hafa áhrif á þetta samband milli fyrirætlaða og raunverulegra búferlaflutninga, svo sem fyrri reynsla af búferlaflutningum, fjárhagur, lagalegar hindranir og breytingar á persónulegum högum svo sem hjónabönd, barnsfæðingar, skilnaðir, veikindi eða dauðsföll, eða atvinnuleysi.³ Sömuleiðis geta tímasetningar og áfangastaðir breyst og í mörgum tilvikum snýr fólk til baka sem ætlaði að vera alfarið frá sinni heimabyggð.⁴

Orðalag og tímarammi spurninga geta líka haft áhrif á forspárgildi kannana um búferlafyrirætlanir. Forspárgildið er eðlilega mest þegar stutt er milli fyriragnar og fyrirhugaðra flutninga og mætti sem dæmi hugsa sér svör við slíkum spurningum að morgni þess dags sem svarandi ætlaði að hlaða búslóðinni í sendiferðabílinn. Spurningar um fyrirhugaða búferlaflutninga „í framtíðinni“ geta þannig til dæmis gefið talsvert aðra mynd en spurningar um slíka flutninga „á næstu 2–3 árum“ og forsendur rannsakenda til að meta hvort fyrirætlanir hafi gengið eftir eru jafnframt mismunandi.

5.2 Búsetufyrirætlanir á Íslandi

Upplýsingar um breytingar á búsetufyrirætlunum og viðhorfum fólks til búsetu sinnar yfir tíma eru af nokkuð skörum skammti. Það kann að hluta til að helgast af því að Hagstofa Íslands birtir árlega tölur um skráða búferlaflutninga og mannfjöldaþróun og því sé minni þörf á upplýsingum um viðhorf og framtíðaráform. Engu að síður er samanburðurinn t.d. við umfangsmikla söfnun upplýsinga um kosningafyrirætlanir og viðhorf til stjórnmálaflokka talsvert sláandi.

Til viðbótar við forspárgildi fyrir búferlaflutninga viðkomandi einstaklinga í

1 Dommermuth og Kluesener 2019; Hooijen, Meng og Reinold 2020; Kley 2017.

2 Bjarnason og Thorlindsson 2006; de Groot o.fl. 2011; Gardner o.fl. 1986; Kan 1999; Lu 1999.

3 Gardner o.fl. 1986; de Jong 2000; de Groot o.fl. 2011; Wall og von Reichert 2013.

4 Myklebust 1993; Barrett og Mosla 2013; Bijker, Haartsen og Strijker 2013; McAreavey 2012.

framtíðinni geta niðurstöður kannana á búferlafyrirætlunum einnig spáð fyrir um íbúáþróun í einstökum byggðarlögum. Til dæmis hefur verið sýnt fram á að búferlafyrirætlanir íslenskra unglunga vorið 1992 spá þrýðilega fyrir um hlutfall viðkomandi árganga og íbúáþróun einstakra byggðarlaga tuttugu árum síðar.⁵ Búferlafyrirætlanir geta þannig gefið sterka vísbendingu um þau öfl sem ýta undir eða hamla búferlaflutningum og jafnvel verið næmari mælikvarði á slíka þætti en raunverulegir búferlaflutningar á tilteknu ári.

Megintilgangur þess að spyrja fólk um búferlafyrirætlanir er þó yfirleitt sá að skoða nánar forspárþætti slíkra fyrirætlana. Í könnunum má þannig spyrja fólk um uppruna þess og sögu, aðstæður, viðhorf og framtíðarvæntingar og leita þannig skýringa á búferlaflutningum sem erfitt er að greina á grundvelli opinberra gagna um raunverulega búferlaflutninga.

5.2.1 Búferlafyrirætlanir íslenskra unglunga

Búferlafyrirætlanir barna og unglunga eru sérstaklega áhugaverðar í þessu sambandi. Börn í dreifðum byggðum fara snemma að velta fyrir sér framtíðarþætti sinni og ferli slíkrar ákvarðanatöku snýst að stórum hluta um mótun væntinga og fyrirætlana um menntun, störf, fjölskyldu og lífsstíl í framtíðinni.⁶ Eðlilega er óvíst hvort fyrirætlanir 15 ára unglings um að flytja aldrei úr heimabyggð eða setjast að erlendis til framtíðar gangi eftir á næstu árum eða áratugum. Engu að síður geta þær gefið sterka vísbendingu um þá krafta sem ýta undir eða hamla búferlaflutningum ungs fólks og jafnvel verið næmari mælikvarði á slíka þætti en raunverulegir búferlaflutningar á tilteknu ári.⁷

Síðasti áratugur 20. aldarinnar einkenndist af umtalsverðum búferlaflutningum til höfuðborgarsvæðisins⁸ og kannanir sem lagðar voru fyrir skólanema á þeim tíma bentu til þess að ungmenni í landsbyggðunum væru mun líklegri til að ætla að flytja frá sinni heimabyggð í framtíðinni en jafnaldrar þeirra á höfuðborgarsvæðinu.⁹ Jafnframt voru stúlkur mun líklegri en drengir til að ætla að flytja frá dreifðum byggðum í framtíðinni.

Á fyrstu áratugum 21. aldar dró jafnt og þétt úr búferlaflutningum frá dreifð-

5 Bjarnason 2014a.

6 Bjarnason og Thorlindsson 2006; Glendinning o.fl. 2003; Matthews o.fl. 2000.

7 Bjarnason 2014a.

8 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

9 Bjarnason 2009; Bjarnason og Thorlindsson 2006; Seyfrit, Bjarnason og Ólafsson 2010.

ari byggðum til höfuðborgarsvæðisins jafnframt því sem flutningar jukust frá höfuðborgarsvæðinu til nálægra byggðarlaga á suðvestursvæðinu.¹⁰ Á sama tíma fjölgaði innflytjendum á Íslandi og flutningar erlendra ríkisborgara til og frá landinu jukust til muna. Samkvæmt könnunum meðal unglunga varð umtalsverð aukning á fyrirætlunum um brottflutninga á þessu tímabili, jafnframt því sem mynstur slíkra fyrirætlana breyttist.¹¹ Þannig ætluðu færri landsbyggðaunglingar að flytja til höfuðborgarsvæðisins en alls staðar á landinu ætluðu hlutfallslega fleiri að flytja af landi brott í framtíðinni. Fyrir vikið hækkaði hlutfall þeirra sem ætluðu að flytja frá sinni heimabyggð í öllum landshlutum og munurinn minnkaði milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landshluta, jafnframt því sem kynjamunur í slíkum fyrirætlunum hvarf að mestu.

Milli 1992 og 2007 fækkaði til dæmis unglingum á Vestfjörðum og Austurlandi sem ætluðu að búa í heimabyggð í framtíðinni en þeim fjölgaði sem ætluðu að búa á höfuðborgarsvæðinu eða erlendis.¹² Víða lækkaði hlutfall þeirra sem ætluðu að búa áfram í heimabyggð enn milli 2007 og 2011, en í nær öllum tilvikum lækkaði einnig hlutfall þeirra sem ætluðu að búa á höfuðborgarsvæðinu í framtíðinni.¹³ Hlutfall þeirra sem ætluðu að búa erlendis hækkaði að sama skapi, en hlutfall unglunga sem ætluðu að flytja til landsbyggða utan heimabyggðar var áfram lágt.

Upplifun af atvinnutækifærum í heimabyggð hefur mesta forspárgildið fyrir búsetufyrirætlanir unglunga í dreifðum byggðum.¹⁴ Í því sambandi virðist fjölbreytni starfa sem krefjast háskólamenntunar skipta mestu máli, en fjölgun almennra og sérhæfðra starfa við stóriðju á Austurlandi virðist ekki hafa haft áhrif á búferlafyrirætlanir unglunga á svæðinu.¹⁵ Hér ber þess þó að gæta að tengslin milli búsetu og starfsmöguleika háskólamenntaðs fólks eru nokkuð flóknari en virst gæti við fyrstu sýn. Þótt atvinnutækifæri fyrir háskólamenntað fólk séu hlutfallslega færri utan höfuðborgarsvæðisins getur einnig reynst erfitt að manna slíkar stöður, og möguleikar til háskólanáms í heimabyggð hafa umtalsverð áhrif á búsetu eftir útskrift.¹⁶

10 Garðarsdóttir o.fl. 2020.

11 Seyfrit, Bjarnason og Ólafsson 2010; Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014.

12 Seyfrit, Bjarnason og Ólafsson 2010.

13 Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014.

14 Bjarnason og Thorlindsson 2006.

15 Seyfrit, Bjarnason og Ólafsson 2010.

16 Bjarnason og Edvardsson 2017; Bjarnason og Thorarinsdóttir 2018.

Fleiri þættir skipta þó máli fyrir búferlafyrirætlanir unglinga í strjálbýli jafnt sem þéttbýli, svo sem félagsleg tengsl við vini og fjölskyldu. Athygli vekur að sterk tengsl foreldra, búseta með báðum foreldrum og ættartengsl á svæðinu virðast draga úr áhuga á búferlaflutningum en sterk tengsl við vini tengjast hins vegar auknum fyrirætlunum um slíka flutninga.¹⁷ Líklegt má telja að þessi munur endurspegli áhrif vinalópsins í mótun framtíðaráætlana og tengsln milli áforma vina og eigin áforma en það hefur ekki verið skoðað sérstaklega.

Hins vegar getur neikvæð félagsleg upplifun einnig aukið líkur á fyrirætlunum um búferlaflutninga unglinga. Þannig hafa rannsóknir í tengslum við verkefnið *Byggðafesta og búferlaflutningar* sýnt fram á að hinsegin unglingar og unglingar sem verða fyrir einelti í skóla eru mun líklegri til að ætla að flytja frá sinni heimabyggð í framtíðinni.¹⁸ Ekki er svæðisbundinn munur á slíkum áhrifum á fyrirætlanir um að flytjast á brott en landsbyggðaunglingar eru líklegri til að ætla að flytja til höfuðborgarsvæðisins meðan unglingar á höfuðborgarsvæðinu eru líklegri til að ætla að flytjast af landi brott.

Eins og við er að búast spá erlendur uppruni og tengsl við önnur lönd sérstaklega fyrir um fyrirætlanir um að flytja af landi brott. Þannig eru þau sem eru fædd erlendis, eiga foreldra af erlendum uppruna eða búa á heimilum þar sem íslenska er ekki töluð eða eru ekki stolt af íslensku þjóðerni mun líklegri til að ætla að búa erlendis í framtíðinni.¹⁹ Unglingar af íslenskum uppruna fundu til mestrar samkenndar með Norðurlöndunum en ef þau þyrftu að flytja af landi brott hefðu þau flest valið Norður-Ameríku sem áfangastað. Athygli vekur að þau sem vildu ekki flytja af landi brott voru líklegri til að velja Norðurlöndin ef þau þyrftu að yfirgefa landið en þau sem vildu flytja voru líklegri til að velja Norður-Ameríku.

Hlutfall íslenskra unglinga sem ætluðu að búa erlendis í framtíðinni hækkaði úr um einum af tuttugu árið 1992 í einn af fimm árið 2007 og einn af þremur árið 2011.²⁰ Árið 2007 voru íslenskir unglingar líklegri til að ætla að búa erlendis en jafnaldrar þeirra í flestum öðrum evrópskum eyjasamfélögum, en þeir voru jafnframt líklegri til að ætla að snúa til baka síðar meir.²¹ Unglingar af ís-

17 Bjarnason og Thorlindsson 2006; Valdimar Briem og Tinna K. Halldórsdóttir 2011.

18 Bjarnason o.fl. 2021; Thorsteinsson o.fl. 2020.

19 Þóroddur Bjarnason 2011.

20 Seyfrit, Bjarnason og Ólafsson 2010; Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014.

21 Atli Hafþórsson og Þóroddur Bjarnason 2008.

lenskum uppruna utan höfuðborgarsvæðisins voru marktækt líklegri til að ætla að búa áfram á Íslandi en jafnaldrar þeirra á höfuðborgarsvæðinu. Slíkur munur kom hins vegar ekki fram meðal unglunga af erlendum uppruna.²² Unglingar af erlendum uppruna og unglingar af íslenskum uppruna sem fæddir voru erlendis voru hins vegar sérstaklega líklegir til að ætla að búa erlendis í framtíðinni.

5.2.2 *Búferlafyrirætlanir fullorðins fólks*

Í einni fyrstu könnuninni á búferlafyrirætlunum almennings árið 1988 kom fram að íbúar smærri sjávarbyggða voru mun líklegri til að ætla að flytja á brott en íbúar annarra byggðarlaga.²³ Þau sem flutt höfðu til höfuðborgarsvæðisins nefndu helst menntunartækifæri, þjónustu eða atvinnu sem helstu ástæðu brottflutnings en þau sem flutt höfðu frá höfuðborgarsvæðinu atvinnutækifæri eða ódýrara húsnæði.

Í könnun sem gerð var tæpum tíu árum síðar, vorið 1997, kom fram að ánægja með búsetuskilyrði var mest á höfuðborgarsvæðinu en miðlungsmikil í þéttbýlustu landshlutunum utan höfuðborgarsvæðisins.²⁴ Um 11% íbúa höfuðborgarsvæðisins en 14% íbúa annarra byggðarlaga ætluðu að flytja búferlum í annað byggðarlag á næstu tveimur árum. Hæst var hlutfallið á Austurlandi og á Vestfirðum þar sem um fimmtungur svarenda sagðist ætla að flytja á brott á næstu tveimur árum. Hlutfallið var hæst 35% meðal landsbyggðafólks á aldrinum 18–24 og 24% meðal þeirra sem voru 25–34 ára. Í öðrum aldurshópum var hlutfallið mun lægra eða 6–9% og mun minni munur kom fram milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landshluta.

Frá þeim tíma hefur margsinnis verið spurt um búferlafyrirætlanir fólks á einstökum svæðum. Í mörgum tilvikum hefur verið um námsritgerðir á háskólastigi að ræða en jafnframt margvíslegar þjónustukannanir fyrir sveitarfélög²⁵ eða úttektir á áhrifum framkvæmda á borð við gerð Héðinsfjarðarganganna á byggðafestu í Fjallabyggð á norðanverðum Tröllaskaga.²⁶

Í rannsókn á samfélagsáhrifum álvers- og virkjunarframkvæmda á Austurlandi kom til dæmis fram að 18% svarenda á Austurlandi ætluðu að flytja úr

22 Þóroddur Bjarnason 2011.

23 Karl Sigurðsson og Stefán Ólafsson 1989.

24 Stefán Ólafsson 1997.

25 Kjartan Ólafsson og Elín Aradóttir 2004.

26 Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014.

byggðarlagi sínu innan þriggja ára. Þessi hlutföll eru svipuð þeim sem fram komu í könnun Stefáns Ólafssonar sjö árum fyrr þótt spurningar og úrtaksaðferðir hafi ekki verið fyllilega sambærilegar. Fjórum árum síðar, haustið 2008, hafði hlutfall þeirra sem ætluðu að flytja frá byggðarlagi sínu á Austurlandi lækkað í 14% en raunar er óvíst hvaða áhrif það hafði að efnahagskerfi landsins riðaði til falls á sama tíma.

5.3 Hugsanlegir búsetukostir

Viðhorf fólks til þess hvar það gæti hugsað sér að búa gefa ákveðna vísbendingu um sveigjanleika núverandi búsetukerfis landsins. Þótt margir sem búa annars staðar geti hugsað sér að búa á tilteknum stað er vitaskuld ekki þar með sagt að margir muni flytja þangað. Möguleikar á slíkum flutningum eru engu að síður mun meiri en ef fáir eða engir geta hugsað sér að búa þar.

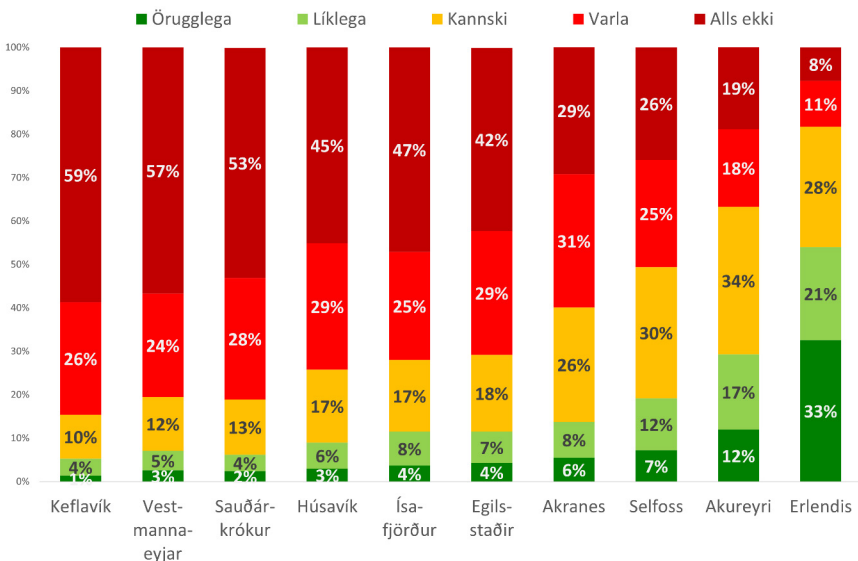
Slík viðhorf til mögulegrar búsetu geta skipt miklu máli fyrir stefnumótun sem ætlað er að hafa áhrif á búsetumynstur landsins. Ef flestir íbúar landsbyggðanna gætu til dæmis vel hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu en fæstir íbúar höfuðborgarsvæðisins gætu hugsað sér að búa annars staðar á landinu væru meiri líkur á því að fjölgun starfa óháð staðsetningu leiddi til fólksflutninga til höfuðborgarsvæðisins en frá því.

Í könnunum verkefnisins voru þátttakendur spurðir hvort þau gætu hugsað sér að búa á tilteknum stærri þéttbýlisstöðum á landinu. Umfangsins vegna var ekki mögulegt að spyrja um öll byggðarlög á landinu og því var aðeins spurt um stærstu byggðakjarnana í hverjum landshluta.

5.3.1 Viðhorf íbúa höfuðborgarsvæðisins til búsetu í landsbyggðunum

Mynd 34 sýnir viðhorf íbúa höfuðborgarsvæðisins til þess að búa annars staðar á landinu. Rétt er að ítreka að hér er ekki um fyrirhugaða búferlaflutninga að ræða, enda mikill meirihluti svarenda sem ætlar að búa áfram á höfuðborgarsvæðinu.

Samkvæmt þessum niðurstöðum gætu t.d. 5% íbúa á höfuðborgarsvæðinu líklega eða örugglega hugsað sér að búa í Keflavík, 14% á Akranesi en 19% á Selfossi og er munurinn milli þessara þriggja staða tölfræðilega marktækur. Af stærri byggðakjörnum utan suðvestursvæðisins geta 29% líklega eða örugglega

Mynd 34

Svör þátttakenda á höfuðborgarsvæðinu við því hvort þau gætu hugsað sér að búa annars staðar á landinu

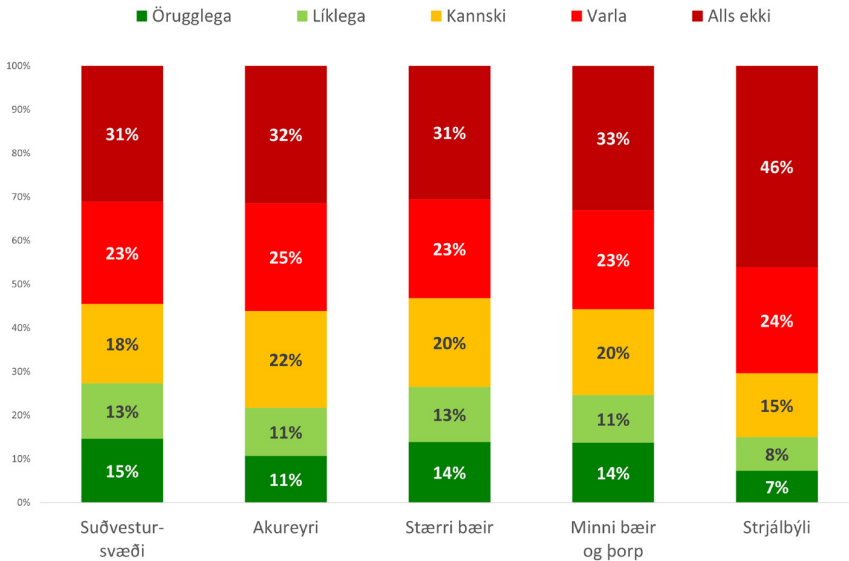
hugsað sér að búa á Akureyri sem er marktækt herra en í öðrum stærri bæjum. Marktækt flestir geta þó hugsað sér að búa erlendis, eða 54% svarenda.

Á hinn bóginn segist mikill meirihluti íbúa höfuðborgarsvæðisins varla eða alls ekki geta hugsað sér að búa í flestum stærri byggðarlögum utan borgarinnar. Fæstir geta varla eða alls ekki hugsað sér að búa á Akureyri eða 37%, en aðeins 19% erlendis.

Þessar niðurstöður eru áhugaverðar í ljósi þess straums búferlaflutninga frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins sem áður hefur verið lýst. Þannig virðast stærstu þéttbýlisstaðir á suðvestursvæðinu ekki vera álitlegri búsetukostir fyrir íbúa höfuðborgarsvæðisins en aðrir stærri þéttbýlisstaðir á landinu. Hins vegar sýna tölur um raunverulega búferlaflutninga að tækifæri til slíkra flutninga eru mun meiri á suðvestursvæðinu en í öðrum landshlutum.

5.3.2 Viðhorf íbúa landsbyggðanna til búsetu á höfuðborgarsvæðinu

Mynd 35 sýnir viðhorf íbúa landsbyggðanna til þess að búa á höfuðborgarsvæðinu. Athygli vekur að fremur lítil munur er á viðhorfum íbúa stærri og smærri byggðakjarna víðsvegar um landið til þessarar spurningar. Um fjórð-

Mynd 35

Svör þátttakenda í landsbyggðunum við því hvort þau gætu hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu

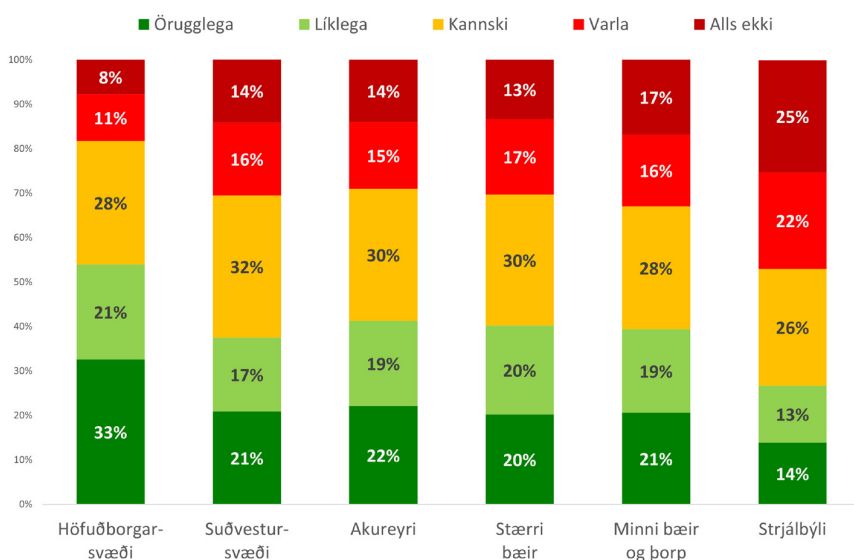
ungur þeirra gæti líklega eða örugglega hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu en hlutfallið var ívið herra á suðvestursvæðinu en í öðrum byggðakjörnum. Svarendur í strjálbýli skera sig nokkuð úr hópi annars landsbyggðafólks að þessu leyti en aðeins 15% þeirra gætu líklega eða örugglega hugsað sér slíka búsetu.

Á hinn bóginn segist riflega helmingur íbúa þéttbýliskjarna í landsbyggðunum og 70% íbúa strjálbýlis varla eða alls ekki geta hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu. Athygli vekur að ekki er marktækur munur á slíkum neikvæðum viðhorfum milli suðvestursvæðisins, Akureyrar, annarra stærri bæja eða minni bæja og þorpa. Hins vegar eru viðhorf gagnvart búsetu á höfuðborgarsvæðinu marktækt neikvæðust í strjálbýli.

5.3.3 Viðhorf Íslendinga til búsetu erlendis

Mynd 36 sýnir loks viðhorf svarenda til búsetu erlendis. Hér er mikilvægt að hafa í huga að spurningakannanirnar náðu almennt aðeins til Íslendinga eða innflytjenda sem hafa náð valdi á íslensku. Í 14. kafla er fjallað nánar um viðhorf innflytjenda til áframhaldandi búsetu á Íslandi.

Svarendur á höfuðborgarsvæðinu eru samkvæmt þessum niðurstöðum mark-

Mynd 36

Svör þátttakenda við því hvort þau gætu hugsað sér að búa erlendis

tækt jákvæðari gagnvart búsetu erlendis en svarendur á öðrum svæðum. Þannig gæti helmingur svarenda á höfuðborgarsvæðinu líklega eða örugglega hugsað sér að búa erlendis og aðeins einn af hverjum fimm gæti varla eða alls ekki hugsað sér slíka búsetu. Hins vegar gætu um tveir af hverjum fimm svarendum í öðrum þéttbýliskjörnum hugsað sér að búa erlendis en um þriðjungur getur ekki hugsað sér slíkt. Ekki er marktækur munur á viðhorfum fólks á suðvestursvæðinu, Akureyri, stærri bæjum eða minni bæjum og þorpum til búsetu erlendis.

Jafnframt eru svarendur á höfuðborgarsvæðinu mun jákvæðari gagnvart búsetu erlendis en búsetu annars staðar á landinu. Þannig geta nærri tvöfalt fleiri líklega eða örugglega hugsað sér búsetu erlendis en í stærstu byggðakjörnum landsins utan höfuðborgarsvæðisins og nærri helmingi færri geta varla eða alls ekki hugsað sér slíka búsetu.

Þá vekur athygli að viðhorf landsbyggðafólks til búsetu erlendis eru marktækt jákvæðari en viðhorf þess til búsetu á höfuðborgarsvæðinu. Þannig gætu um tveir af hverjum fimm íbúum stórra og smárra byggðakjarna landsbyggðanna líklega eða örugglega hugsað sér að búa erlendis samanborið við aðeins um fjórðung sem gæti hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu. Með sama hætti

getur aðeins um þriðjungur íbúa þessara byggðakjarna varla eða alls ekki hugsað sér að búa erlendis samanborið við riflega helming sem getur ekki hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu.

Sem fyrr skera svarendur í strjálbýli sig talsvert frá öðrum íbúum landsbyggðanna þegar kemur að viðhorfi til búsetu erlendis. Þannig gæti aðeins rúmur fjórðungur þess hóps líklega eða örugglega hugsað sér að búa erlendis en tæpur helmingur gæti alls ekki hugsað sér slíka búsetu. Viðhorf þeirra til búsetu erlendis eru þó jákvæðari en viðhorfin til búsetu á höfuðborgarsvæðinu þar sem aðeins einn af hverjum sex gæti líklega eða örugglega hugsað sér að búa þar en sjö af hverjum tíu varla eða alls ekki.

5.3.4 Samkeppni um íbúa

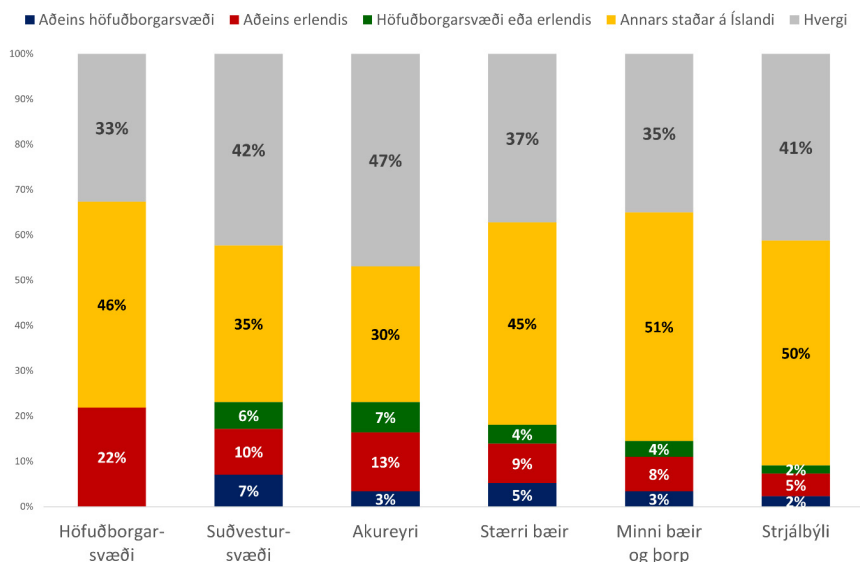
Á undanförunum árum hefur oft verið bent á að Ísland sé í harðri og vaxandi samkeppni um fólk við önnur lönd. Þeirri skoðun hefur oft verið hreyft að höfuðborgarsvæðið sé helsti samkeppnisaðili erlendra stórborga um fólk og fyrirtæki og víglínan í byggðapróun liggi því ekki lengur um Elliðaárbrekkur milli dreifbýlis og þéttbýlis heldur um Keflavíkurflugvöll milli Íslands og annarra landa.²⁷

Áhrifa slíkra hugmynda um sérstakt hlutverk höfuðborgarsvæðisins í byggðapróun Íslands í hnattvæddum heimi hefur að undanförunu gætt víða í opinberri stefnumótun á sviði byggðamála.²⁸ Þótt höfuðborgarsvæðið sé augljóslega helsti valkostur þeirra sem vilja búa í fjölbreyttu borgarsamfélagi hefur þó ekki verið sýnt fram á að höfuðborgarsvæðið dragi úr fólksflutningum til annarra landa. Í 3. kafla kom fram að öll landsvæði á Íslandi hagnast á flutningi milli landa og flutningsjöfnuður höfuðborgarsvæðisins gagnvart öðrum löndum er nálægt landsmeðaltali, hvort sem litið er til flutninga íslenskra eða erlendra ríkisborgara.

Viðhorf fólks til búsetu á mismunandi stöðum innan lands og utan geta gefið frekari vísbendingar um þetta efni. Þannig má halda því fram að höfuðborgarsvæðið eigi í ákveðinni samkeppni við önnur lönd um brottflutning íbúa sem gætu hugsað sér að búa erlendis og jafnframt í samkeppni um fólk frá öðrum

27 Ásgeir Jónsson 2015; Egill Helgason 2015; Ólafur Haukur Símónarson 2015; Samtök iðnaðarins 2018.

28 Sjá t.d. Samgöngu- og sveitarstjórnarráðuneytið 2021b; Samtök iðnaðarins 2018; Samtök sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu 2021.

Mynd 37

Hlutfall þeirra sem gætu bæði hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu og erlendis samanborið við þau sem gætu hugsað sér að búa annars staðar á Íslandi

landsvæðum sem gætu bæði hugsað sér að búa erlendis og á höfuðborgarsvæðinu. Hins vegar mætti einnig halda því fram að fjölbreytni búsetukosta sé mikilvægur þáttur í alþjóðlegri samkeppni um fólki og að íslenskar landsbyggðir séu þannig í samkeppni um fólki við bæði önnur lönd og höfuðborgarsvæðið.

Til að skoða þetta nánar sýnir mynd 37 hlutföll þeirra sem gætu aðeins hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu eða erlendis í samanburði við hlutföll þeirra sem gætu hugsað sér að búa annars staðar á Íslandi.

Þannig má til dæmis sjá að 7% íbúa á suðvestursvæðinu gætu hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu en hvergi annars staðar, 10% aðeins erlendis og 6% gætu bæði hugsað sér að búa á höfuðborgarsvæðinu og erlendis en hvergi annars staðar. Þessar niðurstöður mætti túlka þannig að höfuðborgarsvæðið og útlönd séu í samkeppni um samtals 23% íbúa suðvestursvæðisins. Hins vegar gætu 35% íbúanna einnig hugsað sér að búa annars staðar á Íslandi en 42% gætu hvergi hugsað sér að búa annars staðar en á suðvestursvæðinu.

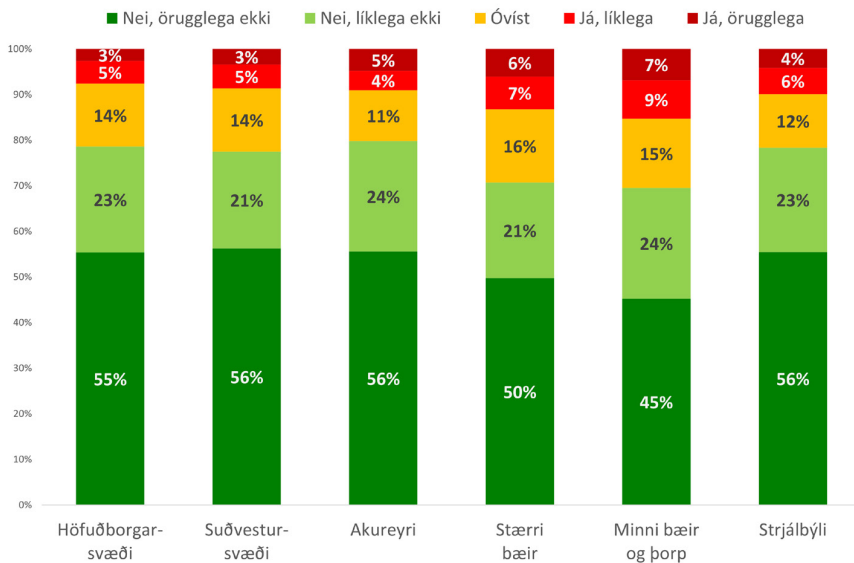
Þessi greining sýnir að þau 22% íbúa höfuðborgarsvæðisins sem gætu hugsað sér að búa erlendis eru svipuð þeim 23% á suðvestursvæðinu og Akureyri sem gætu ýmist hugsað sér að búa erlendis eða á höfuðborgarsvæðinu. Það saman-

lagða hlutfall fer hins vegar lækkandi með lækkandi byggðastigi og er lægst 9% í strjálbýli. Hlutfall þeirra sem gætu hugsað sér að búa annars staðar en á núverandi stað, höfuðborgarsvæðinu eða erlendis er lægst 30% á Akureyri en hæst 50–51% í þorpum og strjálbýli.

Draga má þá ályktun að samkeppni um fólk liggi ekki annaðhvort um Ártúnsbrekkurnar eða Keflavíkurflugvöll heldur einnig þvers og kruss um landið. Því muni búferlaflutningar framtíðarinnar ekki aðeins velta á því hversu harða samkeppni höfuðborgarsvæðið geti veitt erlendum stórborgum heldur hversu fjölbreyttir möguleikar séu til búsetu fyrir mismunandi fólk með ólíkar væntingar og þarfir.

5.4 Búsetufyrirætlanir

Búsetufyrirætlanir eru flókið viðfangsefni sem hægt er að mæla með ýmsum hætti. Þannig má til dæmis búast við mismunandi niðurstöðum eftir því hvort spurt er um áhuga fólks á því að flytja búferlum, væntanlega búferlaflutninga eða hvort slíkir flutningar séu fyrirhugaðir til lengri eða skemmri tíma. Í þessari greiningu er byggt á því hvort fólk ætli að flytja frá núverandi byggðarlagi á næstu 2–3 árum.

Mynd 38

Fyrirætlanir um búferlaflutninga á næstu 2–3 árum

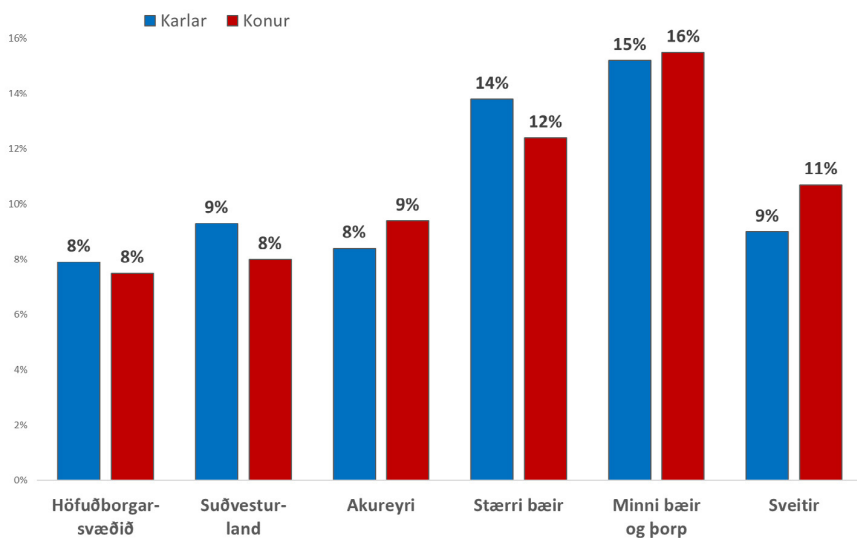
Mynd 38 sýnir að rúmur helmingur íbúa flestra svæða ætlar örugglega ekki að flytja frá byggðarlagi sínu á næstu 2–3 árum og rúmlega þrír af hverjum fjórum telja það ekki líklegt. Íbúar þorpa og minni bæja eru þó líklegri til að íhuga brottflutninga en íbúar annarra byggðarlaga.

Um það bil 8–10% svarenda á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu og Akureyri auk strjálbýlis segjast líklega eða örugglega munu flytja á næstu 2–3 árum en 13–16% svarenda í öðrum bæjum og þorpum utan Suðvesturlands eða í strjálbýli.

5.4.1 Fyrirætlanir eftir kyni og aldri

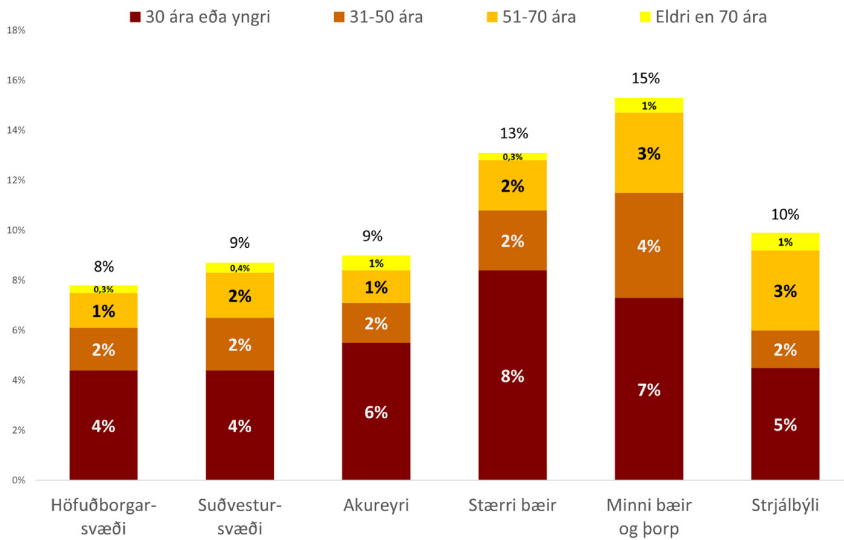
Eins og fjallað var um í 2. kafla einkennast margar landsbyggðir af tiltölulega lágu hlutfalli kvenna. Þótt þetta mynstur sé oft talið til marks um „flótt“ kvenna frá dreifðum byggðum má rekja það til lægri aðflutningstíðni kvenna fremur en hærri brottflutningstíðni þeirra.

Með sama hætti sýnir **mynd 39** svipuð hlutföll kynjanna meðal þeirra sem ætla líklega eða örugglega að flytja búferlum á næstu 2–3 árum. Þótt talsverður munur sé á milli landshluta er munurinn á fyrirætlunum kynjanna innan hvers landshluta hvergi tölfraðilega marktækur.

Mynd 39

Hlutföll karla og kvenna sem ætla líklega eða örugglega að flytja á næstu 2–3 árum

Mynd 40

Hlutdeild einstakra aldurshópa meðal þeirra sem ætla líklega eða örugglega að flytja á næstu 2–3 árum

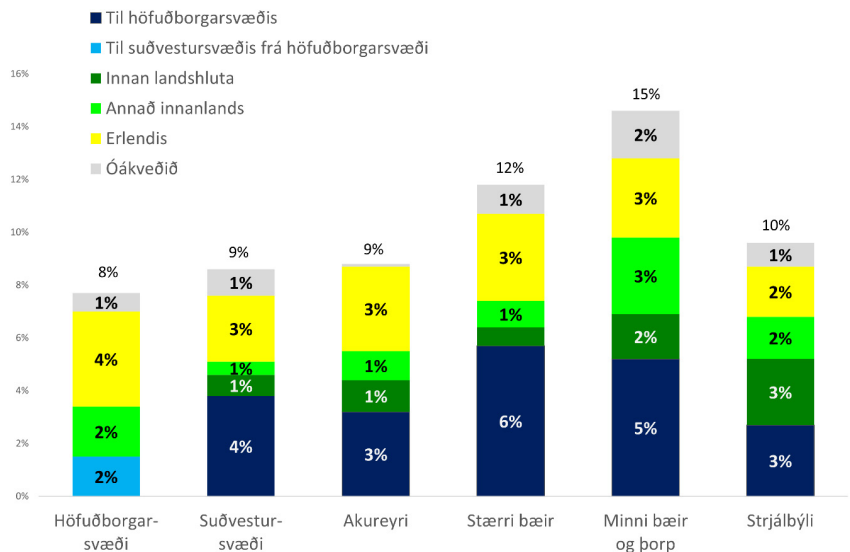
Mynd 40 sýnir hlutdeild einstakra aldurshópa meðal þeirra sem ætla að flytja búferlum á næstu 2–3 árum. Á mörgum svæðum eru 18–34 ára um helmingur þeirra sem ætla að flytja en svarendur eldri en 70 ára afar lítill hluti þessa hóps.

Jafnframt má sjá að í flestum tegundum byggðarlaga er tiltölulega lítill munur á búferlafyrirætlunum fólks yfir þrítugu og svæðisbundinn munur skýrist því af fyrirætlunum yngra fólks. Helsta undantekningin frá því eru þorp og minni bær þar sem marktækt fleira eldra fólk hyggst flytjast á brott en annars staðar.

Hlutfall yngra fólks sem ætlar að flytja á brott úr sinni heimabyggð er marktækt herra í stærri og minni bæjum og þorpum en annars staðar á landinu.

5.4.2 Fyrirbugaðir áfangastaðir

Mynd 41 sýnir áfangastaði þeirra sem ætla að flytja frá mismunandi byggðarlögum á næstu 2–3 árum. Alls ætla 3–6% íbúa landsbyggðanna að flytja til höfuðborgarsvæðisins en 4% íbúa höfuðborgarsvæðisins ætla að flytja frá borginni til annarra staða innanlands. Sá hópur sem ætlar að flytja frá höfuðborgarsvæðinu skiptist jafnt milli suðvestursvæðisins og fjarlægari landshluta. Að

Mynd 41

Áfangastaðir þeirra sem ætla líklega eða örugglega að flytja á næstu 2–3 árum, af öllum svarendum

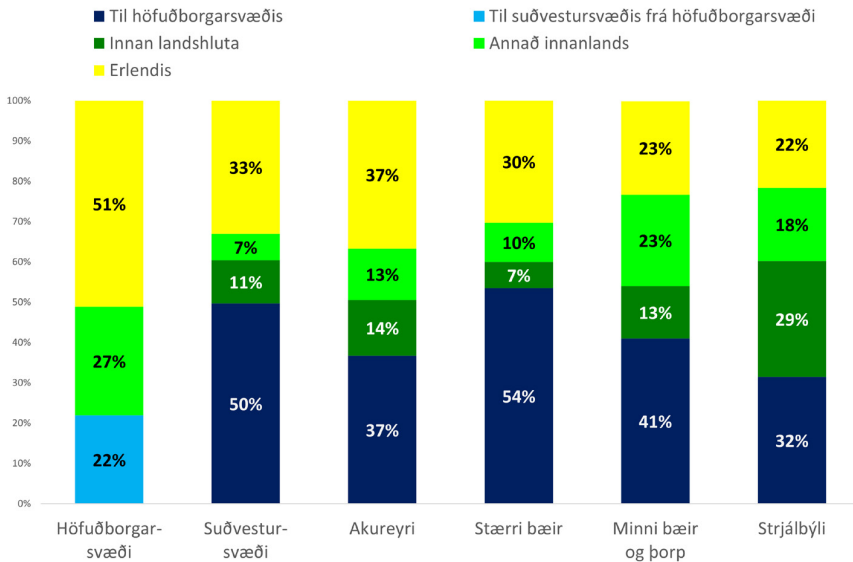
teknu tilliti til stærðarhlutfalla yrði flutningsjöfnuður höfuðborgarsvæðisins því áfram neikvæður innanlands ef þessar fyrirætlanir gengju eftir.

Jafnframt vekur athygli að hlutfall þeirra íbúa höfuðborgarsvæðisins sem segjast ætla að flytja innanlands er svipað hlutfalli íbúa landsbyggðanna sem ætla að flytja til annarra landsbyggða. Þannig ætla um 4% svarenda á höfuðborgarsvæðinu að flytja til suðvestursvæðisins eða annað innanlands, samanborið við 2–5% íbúa landsbyggðanna sem ætla að flytja innan landshlutans eða annað innanlands.

Loks má sjá að lítill munur er á hlutfalli svarenda sem ætla að flytja af landi brott eftir landshlutum og er sá munur ekki tölfræðilega marktækur. Þannig ætla til dæmis 4% svarenda á höfuðborgarsvæðinu og Akureyri að flytja af landi brott en 2% svarenda í stærri bæjum og strjálbýli.

Mynd 42 sýnir nánar áfangastaði þeirra sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum og hafa tiltekinn áfangastað í huga. Þetta er því annað sjónarhorn á þau gögn sem sýnd voru fyrir heildina á mynd 41.

Þegar aðeins er litið til þeirra sem ætla á annað borð að flytja má þannig til dæmis sjá skýrar að flytjendur frá höfuðborgarsvæðinu skiptast jafnt milli þeirra sem ætla að flytja innan lands og utan.

Mynd 42

Áfangastaðir þeirra sem ætla líklega eða örugglega að flytja á næstu 2–3 árum, aðeins þau sem hafa ákveðinn áfangastað

Frá þessu sjónarhorni sést einnig mikill munur á hlutfalli flytjenda sem ætla að flytja til annarra landa og fer það almennt lækkandi með minnkandi þéttbýlisstigi. Þannig ætlar rétt um helmingur væntanlegra flytjenda á höfuðborgarsvæðinu að flytja af landi brott, um þriðjungur á stærri stöðum utan höfuðborgarsvæðisins en innan við fjórðungur svarenda í minni bæjum, þorpum og strjálbýli.

Þá má sjá að um helmingur flytjenda frá suðvestursvæðinu og stærri bæjum utan þess ætla að flytja til höfuðborgarsvæðisins samanborið við tvo af fimm flytjendum frá Akureyri og minni bæjum og þorpum og þriðjung flytjenda úr strjálbýli.

5.5 Samantekt og næstu verkefni

Búsetufyrirætlanir spá að talsverðu leyti fyrir um búsetu síðar meir þótt áætlanir um að vera um kyrrt eða hverfa á brott gangi vitaskuld ekki alltaf eftir. Jafnframt geta búsetufyrirætlanir í samfélaginu í heild á tilteknum tíma spáð fyrir um byggðaðróun framtíðarinnar, jafnvel þótt fyrirætlanir tiltekinn einstaklinga verði ekki að veruleika. Búsetufyrirætlanir gefa þannig sterka vísbendingu um þá tog- og ýtkrafta sem eru að verki í ákveðnu samfélagi á tilteknum tíma.

Síðasti áratugur 20. aldar einkenndist af talsverðri fólksfækkun í íslenskum sjávarbyggðum og búferlaflutningum frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins. Kannanir meðal unglunga og fullorðinna sem gerðar voru á þeim tíma sýndu einnig að hátt hlutfall fólks hugðist flytja frá landsbyggðunum, sérstaklega yngra fólks, kvenna og þeirra sem bjuggu í sjávarbyggðum landsins.

Á fyrstu áratugum 21. aldar dró jafnt og þétt úr búferlaflutningum frá fjarlægari byggðum til höfuðborgarsvæðisins, jafnframt því sem flutningar jukust frá höfuðborgarsvæðinu til nálægara byggðarlaga á suðvestursvæðinu. Í samræmi við það fóru fyrirætlanir fullorðinna um búferlaflutninga frá landsbyggðunum einnig minnkandi. Á sama tíma sýndu kannanir meðal unglunga hins vegar umtalsverða aukningu á búferlafyrirætlunum, bæði meðal þeirra sem bjuggu á höfuðborgarsvæðinu og utan þess. Þannig minnkaði munurinn á fyrirætlunum unglunga eftir þéttbýlisstigi, jafnframt því sem kynjamunur í búsetufyrirætlunum hvarf að mestu.

Þessi aukni áhugi unglunga á því að flytja úr heimabyggð sinni birtist í fyrirætlunum um að flytja af landi brott og voru slíkar fyrirætlanir algengastar meðal þeirra sem fæðst höfðu erlendis eða áttu foreldra af erlendum uppruna. Hins vegar fór áhugi unglunga á því að búa á höfuðborgarsvæðinu minnkandi, bæði áhugi unglunga í landsbyggðunum á því að flytja þangað og áhugi unglunga á höfuðborgarsvæðinu á því að verða um kyrrt.

Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* benda til þess að íbúar í þorpum og minni bæjum séu líklegastir til að hyggja á búferlaflutninga á næstu 2–3 árum en íbúar höfuðborgarsvæðisins séu ólíklegastir til þess. Í samræmi við raunverulegar flutningstölur fara búferlafyrirætlanir almennt vaxandi með minnkandi þéttbýli, jafnframt því sem yngra fólk er langlíklegast til að hyggja á flutninga.

Áhugaverður munur kemur fram á þeim stöðum þar sem þátttakendur geta hugsað sér að búa og líklegum áfangastöðum þeirra sem ætla að flytja í raun. Þannig hefðu bæði íbúar höfuðborgarsvæðisins og landsbyggðanna meiri áhuga á því að búa erlendis en annars staðar á landinu en áfangastaðir innanlands hafa mun meira vægi meðal þeirra sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum.

Þá vekur athygli að íbúar höfuðborgarsvæðisins eru jákvæðari gagnvart því að flytja út á land en landsbyggðafólk gagnvart því að flytja til höfuðborgarsvæðisins. Áhugavert væri að skoða nánar hvort þessi jákvæðu viðhorf á höfuðborgar-

svæðinu tengjast því hversu margt landsbyggðafólk er búsett þar eða hugmynd- um borgarbúa sem aldrei hafa búið úti á landi um lífsgæði dreifbýlis.

Áætlaðir áfangastaðir þeirra sem ætla að flytja eru margvíslegir og langt frá því að höfuðborgar- svæðið sé eini áfangastaður fólks í landsbyggð- unum. Af þeim sem á annað borð ætla að flytja frá byggðakjörnum utan höfuðborgarsvæðisins ætla þannig yfirleitt fjórir til fimm af hverjum tíu að flytja til borgarinnar. Hins vegar ætla um tveir til þrír af hverjum tíu að flytja til annarra landsbyggða og einnig ætla tveir til þrír af hverjum tíu að flytja af landi brott.

Fremur lítill munur er á viðhorfum íbúa stærri og smærri byggðakjarna víðs- vegar um landið til búsetu á höfuðborgarsvæðinu. Hins vegar er afstaða svar- enda í strjálbýli til slíkrar búsetu talsvert neikvæðari en annars landsbyggðafólks.

Þátttakendur á höfuðborgarsvæðinu eru ólíklegastir til að ætla að flytja frá sinni heimabyggð. Þau eru raunar ekki líklegri en landsbyggðafólk til að ætla að flytja af landi brott, en meðal þeirra sem á annað borð ætla að flytja eru útlönd algengur áfangastaður. Þannig ætlar helmingur þeirra að flytja af landi brott, tæpur fjórðungur til byggðarlags á suðvestursvæðinu og rúmur fjórðungur eitt- hvert annað innanlands.

Einnig vekur athygli að íbúar höfuðborgarsvæðisins eru álíka líklegir til að flytja út á land og íbúar landsbyggðanna til að flytja til annarra landsbyggða. Höfuðborgarbúar sem ætla að flytja innanlands skiptast jafnt milli byggðarlaga á suðvestursvæðinu og fjarlægari landsbyggða. Með svipuðum hætti skiptast áfangastaðir landsbyggðafólks nokkuð jafnt milli nálægra byggðarlaga í sama landshluta og fjarlægari byggðarlaga utan höfuðborgarsvæðisins.

Þessar niðurstöður styðja ekki þá hugmynd að höfuðborgarsvæðið sé helsti áfangastaður landsbyggðafólks og útlönd helsti áfangastaður höfuðborgarbúa, né heldur þá full- yrðingu að höfuðborgarsvæðið sé helsta von lands- ins í alþjóðlegri samkeppni um mannauð. Myndin sem birtist hér er mun flóknari og fjölbreyttir bú- setukostir innanlands eru að líkindum vænlegasti valkosturinn við fjölbreytni umheimsins.

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hvaða þættir skýra helst
jákvæð viðhorf íbúa
höfuðborgarsvæðisins gagn-
vart búsetu utan þess?*

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Mikilvægum viðfangs-
efnum frekari rannsókna
á búsetufyrirætlunum er
lýst í 6.–14. kafla.*

Í þeim köflum sem hér fara á eftir verður athyglinni beint að tengslum búferlafyrirætlana við ýmsa aðra þætti í lífi fólks, svo sem búsetuánægju þess, menntasókn og atvinnumöguleika, samgöngur, húsnæðismál, verslun og þjónustu, tengslanet, jafnréttismál og erlendan uppruna.

SUMMARY IN ENGLISH

Migration intentions and actual migration

Migration intentions predict both migration flows and community-level population development, even if individual intentions are not always realized. Migration intentions thus give a strong indication of the push- and pull-factors at work in a particular community at a given point in time. At the turn of this century, rural adolescents were much more likely to intend to leave their home community than their urban counterparts and girls were more likely than boys to harbor such intentions. Rural adolescents were more likely to intend to move to the Reykjavík capital area while adolescents in the capital area were more likely to intend to move to other countries. In the first decades of the 21st century there was a substantial increase in adolescent migration intentions but differences along the urban-rural continuum decreased and gender differences almost disappeared. At the same time adolescent interest in living in the Reykjavík capital area declined while interest in living abroad increased substantially. Among adults, residents in small towns and villages are most likely to intend to leave while residents of the capital area are least likely to have such intentions. Migration intentions are generally higher in smaller communities and younger people are far more likely than older people to intend to leave their community of residence. There are however limited gender differences in such intentions. People in rural regions do not seem particularly interested in living in the capital area and both urban and rural residents are more interested in living abroad than elsewhere in the country. Those who intend to leave within the next 2–3 years are nevertheless more likely to intend to move within the country than abroad.

6

BÚSETUÁNÆGJA OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason, Gréta Bergrún Jóhannesdóttir
og Sigríður Elín Þórðardóttir

ÚTDRÁTTUR

Íbúar landsins eru almennt ánægðir með búsetu sína. Utan höfuðborgarsvæðisins er búsetuánægjan meiri í þéttbýli en strjálbýli en athygli vekur að búsetuánægja á höfuðborgarsvæðinu er minni en víðast hvar annars staðar á landinu, þrátt fyrir fjölbreytni í atvinnulífi, menntunartækifæri, verslun og þjónustu og möguleika til menningar og afþreyingar. Þessar niðurstöður skýrast raunar að hluta til af minni búsetuánægju aðfluttra sem eru fleiri á höfuðborgarsvæðinu en í flestum öðrum byggðarlögum, en búsetuánægja innfæddra á höfuðborgarsvæðinu er þó einnig minni en víðast hvar annars staðar á landinu. Eins og við er að búast er í flestum tilvikum sterkt samband milli búsetuánægju og búsetufyrirætlana. Þannig eru þau sem eru mjög ánægð með búsetu sína almennt mun ólíklegri til að hyggja á búferlaflutninga en þau sem eru óánægð með búsetuna. Þetta samband er þó skilyrt af ýmsum þáttum á borð við tækifæri til menntunar og atvinnu, húsnæði, þjónustu og búsetu vina og fjölskyldu. Samræmið milli búsetuánægju og búferlafyrirætlana er talsvert meira á þéttbýlustu svæðunum en í þorpum og strjálbýli. Í fámennari byggðarlögum eru þannig fleiri sem ætla að flytja þótt þau séu ánægð á staðnum en jafnframt fleiri sem ætla að vera um kyrrt þótt þau séu óánægð með búsetuna.

6.1 Búsetuánægja og búferlaflutningar

Óánægja með búsetu er vitaskuld mikilvægur forspárþáttur búferlaflutninga, en búsetuánægja skiptir einnig máli fyrir daglegt líf. Þau sem eru ánægðari með búsetu sína upplifa þannig einnig meiri lífsgæði, þeim líður betur andlega og líkamlega og eru líklegri til félagslegrar og pólitískrar þátttöku.¹ Ánægja íbúanna með búsetu sína er því bæði mælikvarði á stöðu og framtíðarhorfur þeirra samfélaga sem í hlut eiga.

Á vissan hátt má líta á búsetuánægju sem summu þeirra jákvæðu og neikvæðu þátta sem fólk upplifir í sínu byggðarlagi. Slíkt reikningsdæmi getur þó verið flókið, enda tengist búsetuánægjan ekki aðeins mati fólks á tilteknum búsetugæðum heldur einnig hversu mikilvæg þau gæði eru í huga hvers og eins.²

Búsetugæði þéttbýlis og strjálbýlis eru mismunandi og höfða með misjöfnum hætti til fólks eftir aldri, kyni, fjölskylduadstæðum, starfsvettvangi, fjárhagsstöðu og ýmsum öðrum þáttum.³ Þannig geta þættir á borð við fjölbreytni atvinnulífs, verslunar og þjónustu, skemmtanalífs eða menningarviðburða skipt miklu máli fyrir búsetuánægju sumra en ódýrara húsnæði, friður og ró, betra aðgengi að náttúru, lítill umferð og minni hætta á afbrotum geta skipt aðra höfuðmáli.⁴

Tækifæri til að afla sér reynslu, kynnast nýju fólki og máta sig við mismunandi lífsstíl skiptir margt ungt fólk til dæmis miklu máli og samanburðurinn við stærri og fjölbreyttari samfélög getur oft verið heimabyggðinni talsvert óhagstæður.⁵ Á hinn bóginn geta ýmsar breytingar í lífi eldra fólks einnig haft áhrif á búsetuánægju þess, svo sem tækifæri til afþreyingar, búseta barna og barnabarna, fráfalið eða vina og vaxandi þörf fyrir ýmiss konar þjónustu.

Ánægja með búsetu tengist einnig efnahagslegum þáttum á borð við atvinnu, laun og húsnæðiskostnað á viðkomandi stað.⁶ Vægi slíkra þátta getur þó farið eftir efnahagsástandi hvers tíma og starf við hæfi gæti til dæmis verið mikilvægt þegar atvinnuleysi er mikið á landsvísu en gott húsnæði á viðráðanlegu verði

1 Cirman og Ograjensek 2014; Gattino o.fl. 2013; Jung og Viswanath 2013; Rollero og Piccoli 2010; Theodori 2001.

2 Karlsson og Bjarnason (væntanlegt).

3 Dahlström 1996; Farstad 2016; Glendinning o.fl. 2003; Haugen og Villa 2006; Little og Austin 1996; Rye 2006; Stockdale 2002.

4 Al-Homoud 2011; Barreira o.fl. 2017; Lovejoy, Handy og Mokhtarian 2010; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009; Vífill Karlsson og Sigurborg K. Hannesdóttir 2021.

5 Cuzzocrea og Mandich 2016; Hayfield 2017; Skrbis, Woodward og Bean 2014; Bjarnason 2014a.

6 Auh og Cook 2009; Hannsott 2016; Stefán Ólafsson 1997; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009.

skipt meira máli þegar húsnaðisverð er hátt. Jafnframt má búast við því að fjölbreytni vinnumarkaðar og möguleikar á starfsframa hafi meiri áhrif á búsetuánægju fólks með sérhæfða menntun á þröngu sviði en þeirra sem hafa minni eða almennari menntun.

Með sama hætti geta félagsleg tengsl haft margvísleg jákvæð og neikvæð áhrif á búsetuánægju fólks. Þannig geta farsæl hjónabönd, barnsfæðingar og vinatengsl aukið ánægju fólks með búsetuna en hjónaskilnaðir, dauðsföll og vinslit dregið úr henni. Fyrir suma getur nálægð við fjölskyldu skipt mestu máli fyrir búsetuánægju en slíkt getur skipt aðra litlu máli og búsetuánægja enn annarra gæti byggst á því að vera sem fjærst fjölskyldunni.

Þá má gera ráð fyrir því að búsetuánægja þeirra sem af einhverjum ástæðum eiga undir högg að sækja í samfélaginu sé minni. Þannig mætti búast við minni búsetuánægju kvenna á stöðum þar sem hefðbundin kvennastörf eru fábreytt, erfið og illa borguð og miklar kröfur eru gerðar um ólaunaða vinnu kvenna í þágu samfélagsins.⁷ Þá mætti búast við minni búsetuánægju meðal innflytjenda og annarra aðfluttra þar sem þátttaka þeirra í atvinnu- og félagslífi er takmörkunum háð. Sérstaklega má þó búast við því að fordómar og upplifun fólks af mismunun á grundvelli kyns, kynferðis eða uppruna geti haft neikvæð áhrif á búsetuánægju þeirra sem fyrir slíku verða.⁸

Ánægja með búsetu er vitaskuld nátengd byggðafestu og búferlaflutningum. Eins og við er að búast er fólk líklegra til að vilja vera um kyrrt ef það er ánægt með búsetu sína og líklegra til að snúa aftur þangað sem það var ánægt.⁹ Þetta samband er þó ekki einfalt og sum sem helst vildu fara sitja föst meðan önnur sem helst vildu vera um kyrrt fara á brott.

Færa mætti fyrir því rök að markviss byggðastefna ætti að hverfast um búsetuánægju fólks fremur en að draga úr búferlaflutningum sem slíkum. Þótt áherslan sé oft á möguleika fólks á því að flytja úr sinni heimabyggð geta möguleikarnir til þess að vera um kyrrt ekki síður verið fólki mikilvægir.¹⁰ Mikil fólksfækkun getur vitaskuld skert búsetugæði þeirra sem eftir sitja og aðgerðir sem auka búsetuánægju ættu að öðru jöfnu að skila sér í aukinni byggðafestu. Hins vegar

7 Sjá t.d. Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2017; Hjördís Sigursteinsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2009; Tinna K. Halldórsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2012; Skaptadóttir 2000.

8 Arora-Jonson og Larsson 2021; McAreevey 2017; Rye 2006; De Lima 2016.

9 Erickson, Call og Brown 2012; Oh 2003; Stewart o.fl. 2011; Stinner og Van Loon 1992.

10 Haartsen og Stockdale 2018; Gieling, Vermeij og Haartsen 2017.

hlýtur fjölbreytni búsetukosta og auðvelt val á milli þeirra að stuðla að aukinni búsetuánægju, hvort sem slíkt val leiðir til áframhaldandi búsetu á sama stað eða búferlaflutninga til annarra staða í þéttbýli, strjálbýli eða öðrum löndum.

6.2 Búsetuánægja og búferlaflutningar á Íslandi

Fyrri rannsóknir benda til þess að íbúar landsbyggðanna séu almennt fremur ánægðir með búsetu sína en minna er vitað um búsetuánægju íbúa höfuðborgarsvæðisins. Í könnun sem gerð var utan höfuðborgarsvæðisins árið 2007 sögðust 75% þannig vera ánægð með þann stað þar sem þau bjuggu, þar af sögðust 35% mjög ánægð.¹¹ Kannanir sem gerðar hafa verið í einstökum byggðarlögum og landshlutum hafa leitt svipaðar niðurstöður í ljós. Þannig sögðu 84–95% svaraenda á Vesturlandi árið 2016 að það væri gott að búa í þeirra byggðarlagi, þar af sögðu 28–48% að þar væri mjög gott að búa.¹² Árið 2012 voru 94% íbúa Fjallabyggðar ánægð með að búa þar árið 2012, þar af voru 66% mjög ánægð.¹³ Með svipuðum hætti voru 90% svaraenda frekar eða mjög ánægð með að búa í Neskaupstað árið 2014, þar af voru 49% mjög ánægð.¹⁴

Í rannsókn Stefáns Ólafssonar árið 1997 var spurt um ánægju með ýmis búsetuskilyrði í einstökum landshlutum. Þar kom fram að ánægja með atvinnumál, verslun, menningu og afþreyingu var mest á höfuðborgarsvæðinu og ánægja með húsnæðis- og samgöngumál var yfir landsmeðaltali. Ánægja með veðurfar og umhverfisaðstæður var hins vegar lægst á höfuðborgarsvæðinu og nokkra athygli vekur að þar var ánægja með opinbera þjónustu einnig með því minnsta á landinu.

Í rannsókn Stefáns kom jafnframt fram að fólk var líklegast til að flytja frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins vegna atvinnugæða og menntakosta. Hins vegar var fólk sem flutti frá höfuðborgarsvæðinu líklegast til að nefna almenn lífsgæði sem helstu ástæðu flutninganna.

Rannsóknir síðustu áratuga hafa í grófum dráttum leitt svipaðar niðurstöður í ljós. Atvinna við hæfi og góð laun spá þannig bæði fyrir um búsetuánægju, búsetufyrirætlanir og raunverulega búferlaflutninga.¹⁵ Tækifæri til menntunar

11 Hjalti Jóhannesson og Tryggvi G. Ingason 2007.

12 Vífill Karlsson 2017a.

13 Kolbeinn H. Stefánsson og Sveinn Arnarson 2015.

14 Sigrún Þorsteinsdóttir 2016.

15 Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009; Bjarnason og Thorlinds-

í heimabyggð hafa einnig umtalsverð áhrif á ánægju með búsetu og ákvarðanir um búferlaflutninga.¹⁶ Foreldrar telja þannig góða skóla meðal mikilvægustu búsetugæða og áhyggjur af menntun barna auka sérstaklega líkur á því að konur vilji flytja í meira þéttbýli.¹⁷

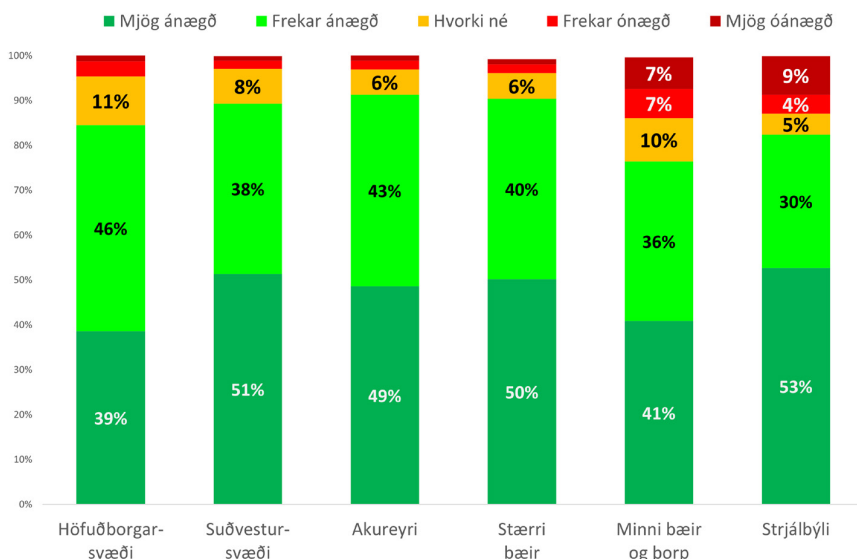
Síðari rannsóknir hafa einnig sýnt fram á tengsl búsetuánægju og búsetu-fyrirætlana við aðgengi að verslun og þjónustu og möguleika til afþreyingar, tómstunda og menningar.¹⁸ Framboð slíkra þátta er vitaskuld langmest á höfuðborgarsvæðinu og teljast þeir meðal helstu togkrafta búferlaflutninga innanlands. Hins vegar er ekki ljóst hvernig á því stendur að þrátt fyrir mikla fjölbreytni virðist ánægja með opinbera þjónustu vera minni í Reykjavík en á landsvísi, sérstaklega í úthverfum borgarinnar.¹⁹

Aðrir hlutlægir þættir á borð við ódýrara og betra húsnæði og minni umferð stuðla hins vegar að meiri búsetuánægju²⁰ og eru meðal helstu skýringa á búferlaflutningum frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins í seilingar-fjarlægð frá borginni.²¹ Þá er ótti við afbrot meiri á höfuðborgarsvæðinu en utan þess, sérstaklega meðal kvenna.²²

Í rannsókn á vegum þessa verkefnis sem birtist í tímaritinu *Íslenska þjóðfélag-ið* var sýnt fram á að ýmsir huglægir þættir geta einnig haft áhrif á búsetuánægju fólks. Þannig tengjast almennt traust, samstaða með öðrum íbúum og staðar-samsemd aukinni búsetuánægju.²³ Jákvæð tilfinningaleg tengsl við byggðarlagið draga einnig úr líkum á brottflutningi og auka líkur á því að brottfluttur snúi heim.²⁴ Búsetuánægja aðfluttra er raunar oft minni en innfæddra en tengist m.a. lengd búsetu og samsömun með staðnum.²⁵

son 2006.

- 16 Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009.
- 17 Gíslason og Ólafsson 2005; Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Vífill Karlsson og Kolfinna Jóhannesdóttir 2010.
- 18 Hagfræðistofnun og Bygðarannsóknastofnun 2003; Gíslason og Ólafsson 2005; Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009; Vífill Karlsson og Kolfinna Jóhannesdóttir 2010.
- 19 Gallup 2014; Lilja S. Harðardóttir 2016.
- 20 Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009.
- 21 Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.
- 22 Jónas O. Jónasson og Helgi Gunnlaugsson 2012; Sædis J. Jónsdóttir, Rannveig Þórisdóttir og Helgi Gunnlaugsson 2015; Ríkislögreglustjóri 2016; Stefán Ólafsson 1997.
- 23 Þóroddur Bjarnason 2018a.
- 24 Albertína F. Elíasdóttir 2012; Þóroddur Bjarnason 2018a.
- 25 Hagfræðistofnun og Bygðarannsóknastofnun 2003; Kolbrún Ó. Baldursdóttir 2017; Tinna K. Halldórsdóttir 2009; Valdimar Briem og Tinna K. Halldórsdóttir 2011; Þóroddur Bjarnason 2018a.

Mynd 43

Búsetuánægja svarenda á einstökum byggðasvæðum

Á hinn bóginn geta gamaldags viðhorf til jafnréttismála og strangt óformlegt aðhald minni samfélaga dregið úr búsetuánægju og ýtt undir brottflutninga kvenna, ungs fólks og samkynhneigðra frá minni samfélögum.²⁶ Innflytjendur frá Austur-Evrópu og Asíu finna sömuleiðis oft fyrir einangrun og neikvæðum viðhorfum.²⁷ Minni búsetuánægja fólks af erlendum uppruna tengist þó einnig lengd búsetu og samsömun með staðnum.²⁸

6.3 Yfirlit um búsetuánægju á einstökum búsetusvæðum

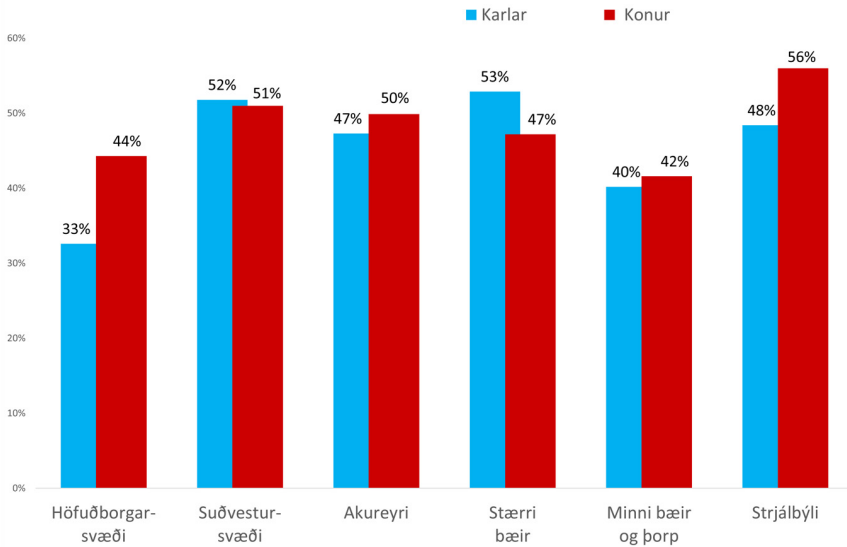
Mynd 43 sýnir búsetuánægju þátttakenda á einstökum búsetusvæðum. Á suðvestursvæðinu, Akureyri og í stærri bæjum utan suðvesturshornsins eru 89–90% svarenda frekar eða mjög ánægð með búsetu sína. Það er talsvert hærri en þau 75% sem fram komu í könnun í byggðarlögum utan höfuðborgarsvæðisins

26 Árni Ragnarsson 2017; Elín G. Karlsdóttir 2012; Gíslason og Ólafsson 2005; Bjarnason og Thorlindsson 2006.

27 Loftsdóttir 2017; Skaptadóttir 2015b; Unnur D. Skaptadóttir og Erla S. Kristjánsdóttir 2017.

28 Póroddur Bjarnason 2018a.

BÚSETUÁNÆGJA OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Mynd 44

Hlutföll karla og kvenna sem eru mjög ánægð með búsetu sína

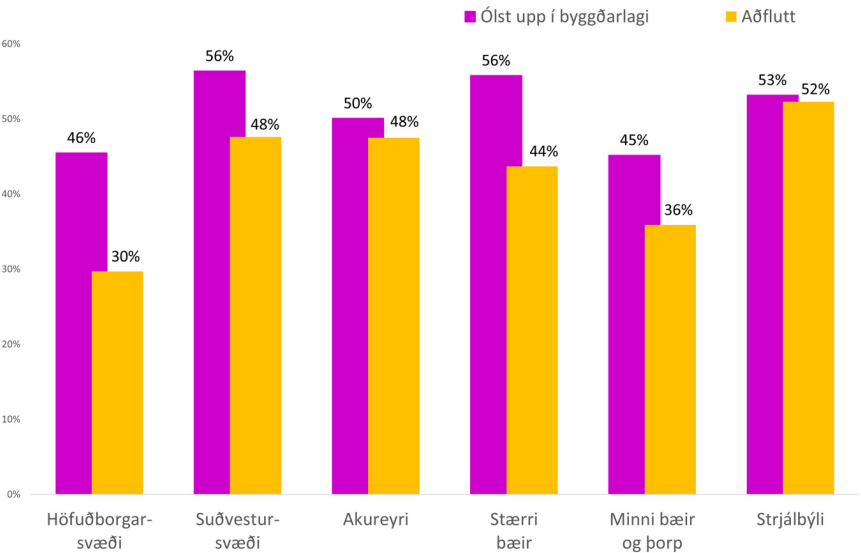
árið 2007,²⁹ en sambærilegt við 84–95% í könnunum í Fjallabyggð 2012, Neskaupstað 2014 og á Vesturlandi árið 2016.³⁰

Búsetuánægjan er hins vegar marktækt lægri í smærri byggðarlögum utan Suðvesturlands. Þannig eru samtals 77% þátttakenda í minni bæjum og þorpum og 82% þátttakenda í strjálbýli frekar eða mjög ánægð með búsetu sína, og er það nálægt niðurstöðum könnunarinnar í öllum landsbyggðum árið 2007. Í þessum smærri byggðarlögum eru jafnframt 13–14% frekar eða mjög óánægð með búsetu sína sem er mun herra en þau 3–4% sem eru óánægð með búsetu sína annars staðar á landinu.

Í fyrri rannsóknum hefur búsetuánægja íbúa höfuðborgarsvæðisins ekki verið metin í samanburði við íbúa annarra landshluta. Samkvæmt þessum niðurstöðum er hún svipuð búsetuánægju í minni bæjum, þorpum og strjálbýli en marktækt minni en í þéttbýlli landsbyggðum. Jafnframt er hlutfall þeirra sem eru mjög ánægð með búsetu sína á höfuðborgarsvæðinu marktækt lægra en á öllum öðrum búsetusvæðum að þorpum og minni bæjum undanskildum.

29 Hjalti Jóhannesson og Tryggvi G. Ingason 2007.

30 Kolbeinn H. Stefánsson og Sveinn Arnarson 2015; Vífill Karlsson 2017a; Sigrún Þorsteinsdóttir 2016.

Mynd 45

Hlutföll innfæddra og aðfluttra sem eru mjög ánægð með búsetu sína

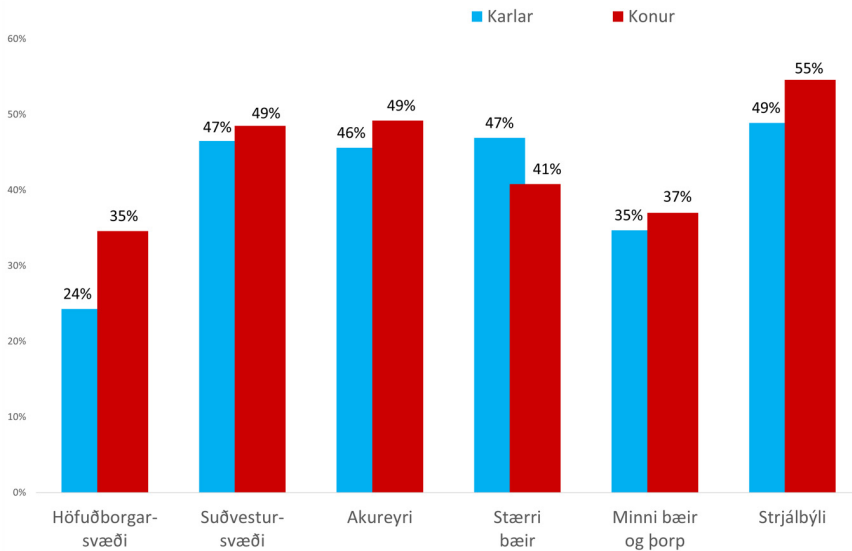
Eins og sjá má af mynd 44 er talsverður munur á búsetuánægju karla og kvenna eftir búsetusvæðum. Á höfuðborgarsvæðinu og í strjálbýli er búsetuánægja karla marktækt minni en kvenna, en kynjamunurinn er ekki marktækur á öðrum svæðum.

Meðal karla er búsetuánægjan marktækt lægst á höfuðborgarsvæðinu, en búsetuánægja þeirra í bæjum og þorpum er einnig marktækt lægri en meðal annarra karla í landsbyggðunum. Meðal kvenna er búsetuánægjan marktækt lægst á höfuðborgarsvæðinu og í minni bæjum og þorpum en marktækt hæst í strjálbýli landsins.

Mynd 45 sýnir muninn á búsetuánægju þeirra sem ólust að mestu eða öllu leyti upp í viðkomandi byggðarlagi og þeirra sem eru aðflutt. Að Akureyri og strjálbýlinu undanskildu voru þau sem ólust upp á viðkomandi stað marktækt ánægðari með búsetuna en aðflutt. Jafnframt má sjá að búsetuánægja beggja hópa er marktækt minni á höfuðborgarsvæðinu og í minni bæjum og þorpum en annars staðar á landinu.

Loks sýnir mynd 46 kynjamun í búsetuánægju aðfluttra eftir byggðasvæðum. Búsetuánægjan er marktækt minnst meðal aðfluttra karla á höfuðborgarsvæðinu en marktækt mest meðal aðfluttra kvenna í strjálbýli. Á höfuðborgarsvæðinu og

BÚSETUÁNÆGJA OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Mynd 46

Hlutföll aðfluttra karla og kvenna sem eru mjög ánægð með búsetu sína eftir landsvæðum

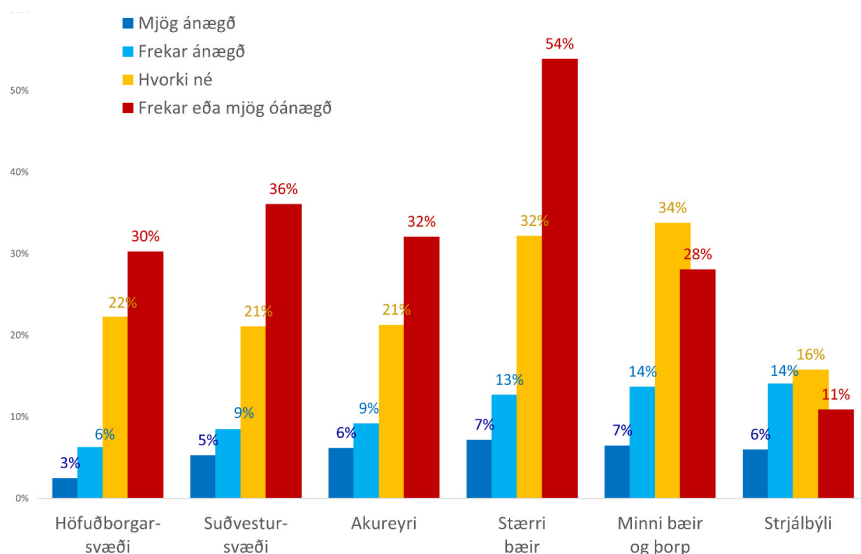
í strjálbýli eru aðfluttar konur marktækt ánægðari en aðfluttir karlar, en í stærri bæjum er því öfugt farið.

6.4 Tengsl búsetuánægju og búferlafyrirætlana

Þótt ánægja með búsetu tengist vilja til að vera um kyrrt eða flytja á brott er langt frá því að fullkomið samband sé þar á milli. Þannig getur sumt fólk viljað eða þurft að flytja þótt þau séu í sjálfu sér ánægð með búsetuna en önnur þurft að vera um kyrrt þótt þeim líkaði búsetan ekki sérstaklega vel.

Mynd 47 sýnir sambandið milli búsetuánægju og fyrirætlana um búferlaflutninga á næstu 2–3 árum. Þar sem tiltölulega fáir þátttakendur voru óánægðir með búsetu sína er erfitt að greina milli þeirra sem eru frekar eða mjög óánægð. Myndin greinir því milli þeirra sem eru mjög ánægð, frekar ánægð, hvorki né, eða frekar eða mjög óánægð.

Á öllum búsetusvæðum nema í strjálbýli kemur fram sterkt og tölfræðilega marktækt línulegt samband milli búsetuánægju og fyrirætlana um búferlaflutninga. Í minni bæjum og þorpum er þó ekki marktækur munur á búferlafyrirætlunum þeirra sem eru óánægð og þeirra sem eru hvorki ánægð né óánægð.

Mynd 47

Tengsl búsetuánægju og fyrirætla um búferlaflutninga á næstu 2–3 árum

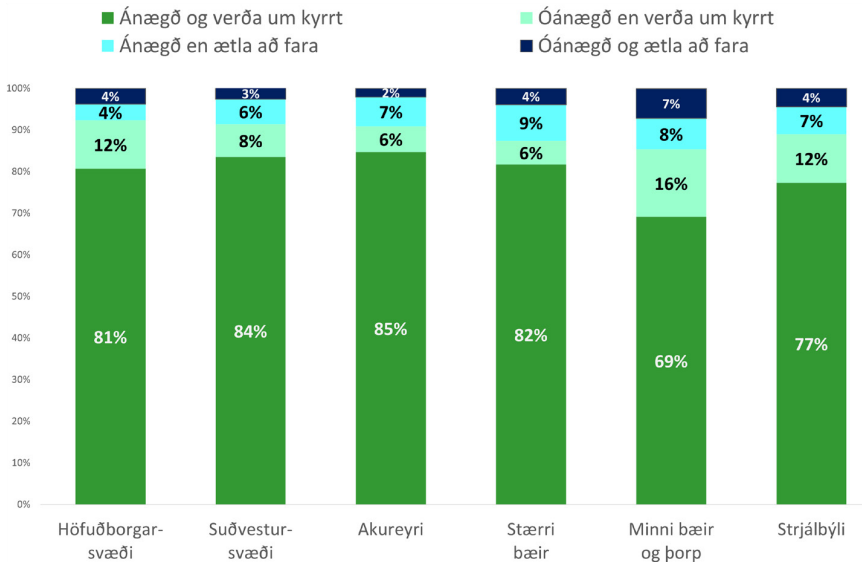
Þau sem eru mjög ánægð með búsetu sína á höfuðborgarsvæðinu eru ólíklegust allra til að hyggja á búferlaflutninga en aðeins 3% búast við því að flytja á næstu 2–3 árum. Hlutfallið er raunar litlu hærra í flestum öðrum byggðarlögum eða á bilinu 5–7% meðal þeirra sem eru mjög ánægð með búsetu sína.

Meðal þeirra sem eru óánægð með búsetu sína ætla 28–36% að flytja frá höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu, Akureyri og minni bæjum og þorpum. Hins vegar ætla marktækt fleiri, eða 54%, óánægðra íbúa í öðrum stærri bæjum utan Suðvesturlands að flytja á næstu 2–3 árum.

Mynd 48 sýnir loks samræmið milli búsetuánægju og búferlafyrirætla á einstökum búsetusvæðum. Hér eru þau sem eru frekar eða mjög ánægð með búsetu sína og hafa engar fyrirætlanir um að flytja á næstu 2–3 árum flokkuð sem „ánægð og verða um kyrrt“, en „óánægð en verða um kyrrt“ ef þau eru ekki ánægð en ætla samt ekki að flytja. Með svipuðum hætti eru þau sem eru ánægð með búsetuna en ætla samt að flytja flokkuð sem „ánægð en ætla að fara“ en þau sem eru óánægð og ætla að flytja flokkuð sem „óánægð og ætla að fara“.

Á myndinni kemur fram að 81–85% eru ánægð um kyrrt á þéttbýlli svæðum, en marktækt færri eða 77% í strjálbýli og 69% í minni bæjum og þorpum. Á höfuðborgarsvæðinu og í fámennari byggðarlögum ætla jafnframt marktækt fleiri

BÚSETUÁNÆGJA OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Mynd 48

Samræmi milli búsetuánægju og búferlafyrirætlana eftir búsetusvæðum

að vera um kyrrt þótt þau séu ekki ánægð með búsetuna eða 12–16% samanborið við 6–8% á suðvestursvæðinu, Akureyri og í stærri byggðarlögum utan Suðvesturlands. Jafnframt ætla marktækt færri að fara frá höfuðborgarsvæðinu þótt þau séu ánægð.

6.5 Samantekt og næstu verkefni

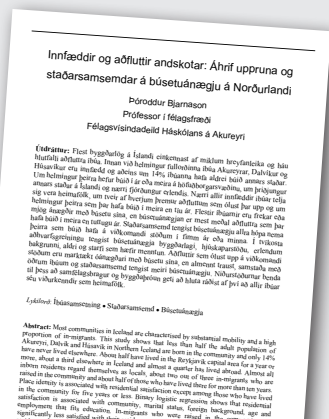
Á vissan hátt má líta á ánægju með búsetu sem heildarmat einstaklinga á mörgum þeirra jákvæðu og neikvæðu þátta sem spá fyrir um búsetufyrirætlanir. Þannig má búast við því að þættir á borð við menntunartækifæri, atvinnumögu-leika, samgöngur, húsnæðismál, umhverfi, þjónustu, nálægð við fjölskyldu og vini og upplifanir af mismunun eða útilokun móti búsetuánægju á tilteknum stað.

Vitaskuld má gera ráð fyrir því að fólk vilji fremur vera um kyrrt þar sem það er ánægt með búsetuna en fara þaðan sem það er óánægt. Sambandið milli búsetuánægju og búferlaflutninga er samt ekki einfalt. Sumir flytja vegna náms, atvinnu, fjölskyldumála eða annarra ástæðna þótt þeir séu í sjálfu sér ánægðir með búsetuskilyrðin og aðrir verða um kyrrt þótt þeim líki vistin ekki sérlega vel.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Búsetuánægja innfæddra og aðfluttra

Flest byggðarlög á Íslandi einkennast af miklum hreyfanleika og háu hlutfalli aðfluttra íbúa. Innan við helmingur fullorðinna íbúa Akureyrar, Dalvíkur og Húsavíkur eru innfædd og aðeins um 14% íbúanna hafa aldrei búið annars staðar. Um helmingur þeirra hefur búið í ár eða meira á höfuðborgarsvæðinu, um þriðjungur annars staðar á Íslandi og nærri fjórðungur erlendis. Nærri allir innfæddir íbúar telja sig vera heimafólk, um tveir af hverjum þremur aðfluttum sem ólust þar upp og um helmingur þeirra sem þar hafa búið í meira en tíu ár. Flestir íbúarnir eru frekar eða mjög ánægðir með búsetu sína, en búsetuánægjan er mest meðal aðfluttra sem þar hafa búið í meira en tuttugu ár. Þau sem ólust upp á viðkomandi stöðum en fæddust þar ekki eru marktækt óánægðari með búsetu sína, en almennt traust, samstaða með öðrum íbúum og staðarsamsemd tengist meiri búsetuánægju. Niðurstöðurnar benda til þess að samfélagsbragur og byggðaðróun geti að hluta rðist af því að allir íbúar séu viðurkenndir sem heimafólk.

Þóroddur Bjarnason. 2018. Innfæddir og aðfluttir andskotar: Áhrif uppruna og staðarsamsemdar á búsetuánægju á Norðurlandi. *Íslenska þjóðfélagið*, 9(1), 22–44.

Fyrri rannsóknir benda til þess að íbúar landsbyggðanna séu almennt fremur ánægðir með búsetu sína en almenn búsetuánægja á höfuðborgarsvæðinu hefur lítið verið skoðuð. Niðurstöður þessa verkefnis benda til þess að búsetuánægja sé meiri í þéttbýlli byggðarlögum utan höfuðborgarsvæðisins en í þorpum og strjálbýli.

Hins vegar vekur sérstaka athygli að búsetuánægja á höfuðborgarsvæðinu er mun minni en víðast hvar annars staðar á landinu. Nánari greining leiðir í ljós að þetta mynstur liggur að hluta í því að búsetuánægja karla og aðfluttra er mun minni á höfuðborgarsvæðinu en annars staðar á landinu. Þó er búsetuánægja kvenna og innfæddra einnig minni á höfuðborgarsvæðinu en annars staðar, að þorpum og minni bæjum undanskildum.

Minni búsetuánægja á höfuðborgarsvæðinu kemur talsvert á óvart þar sem höfuðborgarsvæðið statar af meiri fjölbreytni í atvinnulífi, menntunartækifærum, verslun og þjónustu og möguleikum til menningar og afþreyingar en aðrir landshlutar. Jafnframt hefur höfuð-

**Viðfangsefni
frekari rannsóknna**
*Hvaða þættir geta skýrt minni
búsetuánægju á höfuðborgarsvæðinu,
sérstaklega meðal karla og aðfluttra?*

borgarsvæðið dregið til sín umtalsverðan mannfjölda frá öðrum landsvæðum á undanförunum áratugum og flutningsjöfnuður þess gagnvart fjarlægari landsbyggðum er jákvæður.

Full ástæða er til að skoða nánar ástæður þessa mynsturs í samhengi við forspárþætti búferlaflutninga. Þannig má t.d. vera að sterkir togkraftar höfuðborgar-

Viðfangsefni frekari rannsókna

Áhugavert væri að skoða nánar þá hópa sem einkennast af misræmi milli búsetuánægju og búsetufyrirætlana.

svæðisins hafi leitt til þess að fleiri hafi flutt þangað tregir en til dreifbýlli svæða sem e.t.v. útheimta meiri flutningsvilja. Einnig má vera að tilteknir þættir á borð við hátt húsnæðisverð, umferðarþunga eða veðurfar dragi úr búsetuánægju á höfuðborgarsvæðinu þrátt fyrir aðra búsetukosti. Þá benda fyrri rann-

sóknir til þess að þrátt fyrir meiri fjölbreytni opinberrar þjónustu á höfuðborgarsvæðinu sé minni ánægja með slíka þjónustu í Reykjavík en á landsvísu, sérstaklega í úthverfum borgarinnar.

Eins og við er að búast er í flestum tilvikum sterkt línulegt samband milli búsetuánægju og búsetufyrirætlana. Þannig eru þau sem eru mjög ánægð með búsetu sína almennt mun ólíklegri til að hyggja á búferlaflutninga en þau sem eru óánægð með búsetuna. Samræmið milli ánægju og búsetufyrirætlana er þó minna í strjálbýli og þorpum en á þéttbýlli svæðum. Í strjálbýli og þorpum eru þannig færri sem eru sátt með að ætla að vera um kyrrt en fleiri sem ætla ekki að flytja þótt þau séu ekki ánægð með búsetuna.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða þættir skýra þá niðurstöðu að fólk sé líklegra til að vera ósátt en um kyrrt í þorpum og strjálbýli?

SUMMARY IN ENGLISH

Residential satisfaction and migration

People in Iceland are generally satisfied with their place of residence. Despite greater diversity in employment, education, services, and leisure activities, residents of the Reykjavík capital area on average report lower residential satisfaction than their counterparts in other regions of the country. This is partly due to less residential satisfaction among in-migrants in the capital area, but people born and raised in the capital area also report less residential satisfaction than people in other regions. In other parts of the country, residential satisfaction is generally related to community size with the highest level of satisfaction found in the largest towns. As expected, there is a strong association between residential satisfaction and migration intentions. Those who are very dissatisfied with their place of residence are thus generally much more likely to intend to leave than those who are very satisfied. This association is nevertheless moderated by factors such as opportunities for education and work, housing, availability of services, and residence of friends and family. There is considerably more agreement between residential satisfaction and migration intentions in urban areas than in villages and farming communities. Residents in the smallest communities are thus proportionately more likely to expect to leave despite being very satisfied living in the community but also proportionately more likely to intend to stay despite being very dissatisfied.

7

MENNTUN OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason, Gréta Bergrún Jóhannesdóttir,
Ólöf Garðarsdóttir og Unnur Dís Skaptadóttir

ÚTDRÁTTUR

Á undanförnum áratugum hefur aðgengi að námi batnað á öllum skólastigum en þó er enn margvíslegur munur á menntunartækifærum eftir búsetu. Menntunartækifæri fullorðinna og barna hafa því umtalsverð áhrif á búferlafyrirætlanir fólks, sérstaklega í minni bæjum, þorpum og strjálbýli. Þau sem lokið hafa stúdentsprófi eru langlíklegust til að ætla að flytja frá landsbyggðunum en ívið ólíklegri til að ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu. Þau sem lokið hafa háskólaprófi eru hins vegar ekki sérstaklega líkleg til að ætla að flytja búferlum. Yfirgnæfandi meirihluti háskólamenntaðra á höfuðborgarsvæðinu stundaði nám við Háskóla Íslands eða aðra háskóla í Reykjavík en Háskólinn á Akureyri og aðrir háskólar utan Reykjavíkur skipta verulegu máli í háskólamenntun landsbyggðanna. Það á sérstaklega við um Akureyri þar sem meira en helmingur háskólamenntaðra íbúa hefur lokið prófi frá Háskólanum á Akureyri. Staðsetning háskóla utan Reykjavíkur virðist þó sem slík ekki hafa áhrif á framtíðarbúsetu þeirra sem þurfa að flytja búferlum til að stunda staðarnám á háskólastigi. Hins vegar bjóða landsbyggðaháskólarnir upp á fjarnám í mun ríkari mæli en háskólarnir í Reykjavík og fjarnám tengist aukinni byggðafestu meðal háskólamenntaðra. Íbúar í dreifðum byggðum sem lokið hafa fjarnámi á háskólastigi eru þannig álíka líkleg til að búa áfram í heimabyggð og heimafólk sem lýkur staðarnámi í Reykjavík.

7.1 Áhrif menntunar á búferlaflutninga

Menntun hefur margþætt áhrif á búferlaflutninga innan og milli landa. Þannig er störfum sem krefjast tiltekinnar menntunar oft misskipt milli þéttbýlis og dreifbýlis. Margvísleg verk- og starfsmenntun gefur fólki kost á búsetu hvar sem er á landinu en störf fyrir háskólamenntað fólk eru oft bundin við mesta þéttbýlið. Það er þó ekki einhlítt. Tiltekin háskólastörf á borð við grunnskóla-kennslu eða heimilislækningar eru þannig í boði víðast hvar á landinu en ýmis sérhæfð störf sem krefjast verkmenntunar bundin við mesta þéttbýlið eða staðsetningu tiltekinnar starfsemi, svo sem iðnaðar, fiskvinnslu eða landbúnaðar.

Munurinn á vinnumarkaði í þéttbýli og dreifbýli hefur gjarnan vakið nagandi efasemdir um gildi bóknáms fyrir byggðafestu dreifðari byggða. Þannig hafa margir orðið til þess að spyrja hvort verið sé að „mennta unga fólk burt úr heimabyggð“ með því að bjóða upp á nám til starfa sem aðeins eru í boði í mesta þéttbýlinu. Hagfræðingarnir Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson hafa til dæmis bent á að það geti virst tvíbent byggðastefna fyrir smærri byggðarlög að auka tækifæri til háskólamenntunar þar sem háskólamenntað ungt fólk flytji nær örugglega á brott.¹

Það er ljóst að háskólanám er ein mikilvægasta ástæða þess að ungt fólk flytur úr dreifðum byggðum og kemur ekki til baka. Skortur á atvinnutækifærum fyrir háskólamenntað fólk í dreifðum byggðum hefur mikil áhrif á menntabil þéttbýlis og dreifbýlis. Hér kemur þó fleira til, enda reynist oft erfitt að laða háskólamenntað fólk til dreifðra byggða og fylla þær tiltölulega fáu stöður sem krefjast háskólamenntunar.

Sambandið milli menntastigs og búferlaflutninga er þó flókið og lágt menntunarstig er ekki endilega ávisun á blómlega byggð. Þvert á móti getur aukin menntun stuðlað að svæðisbundinni nýsköpun, aukinni samkeppnishæfni og fjölgun starfa en vítahringur lágs menntunarstigs og einhæfs vinnumarkaðar leitt til hnignunar og brottflutnings bæði menntaðra og ómenntaðra íbúa.

Staðsetning menntunar og möguleikar á menntun í heimabyggð eru meðal þeirra þátta sem sérstaklega hefur verið litið til í þessu sambandi. Strangt til tekið er það ekki háskólamenntað ungt fólk sem flytur í stórum stíl úr dreifðum byggðum heldur ungt fólk sem ætlar að afla sér háskólamenntunar. Á þessu tvennu er mikilvægur munur því að búferlaflutningar vegna náms fela ekki að-

1 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

eins í sér menntun til sérhæfðra starfa heldur einnig félagsmótun ungs fólks sem tileinkar sér lífsviðhorf og lífshætti þéttbýlis, eignast vini, maka og börn og fjarlægist uppruna sinn.²

Víða um heim hafa háskólar og háskólaútibú því verið stofnuð í þeim tilgangi að hækka menntunarstig og auka fjölbreytni í atvinnulífi á svæðum sem hafa átt undir högg að sækja.³ Á hinum Norðurlöndunum var stofnun svæðisbundinna háskóla þannig snar þáttur opinberrar byggðastefnu á sjöunda og áttunda áratug síðustu aldar⁴ og hér á landi hafði það norræna fordæmi umtalsverð áhrif á uppbyggingu háskólamenntunar utan höfuðborgarsvæðisins undir lok 20. aldar.⁵

Á síðustu árum hefur aukin áhersla verið lögð á hlutverk fjarnáms fremur en nýrra háskólastofnana í möguleikum fólks á því að stunda háskólanám í heimabyggð.⁶ Munurinn á fjarnámi og staðarnámi hefur raunar minnkað talsvert vegna tækniframfara sem gera nemendum kleift að fylgjast með fyrirlestrum í rauntíma eða tímaflakki og vinna að verkefnum með samnemendum nær og fjar. Rannsóknir hér á landi og erlendis hafa sýnt fram á að meirihluti þeirra sem stunda háskólanám í heimabyggð verða þar um kyrrt en minnihluti þeirra sem fara til háskólanáms utan heimabyggðar snýr aftur heim að námi loknu.⁷

Það er afar líklegt að tæknibreytingar framtíðarinnar muni stuðla að enn frekari sveigjanleika í háskólanámi óháð búsetu og jafnframt auka möguleika háskólamenntaðs fólks á því að velja sér búsetu óháð staðsetningu starfa. Slík störf eru þó tvíeggjað sverð þar sem tæknin sem gæti skapað háskólamenntuðu fólki aukin tækifæri til þess að búa og starfa í dreifðum byggðum veitir jafnframt stórauðna möguleika á því að margvíslegri starfsemi sem áður kallaði á búsetu háskólamenntaðs fólks um land allt geti í framtíðinni verið sinnt frá mesta þéttbýlinu.

2 Bæck 2004; Bjarnason og Thórarinsdóttir 2018.

3 Andersson, Quigley og Wilhelmson 2004, 2009; Arbo og Eskelinen 2003; Frenette 2009; Lehmann o.fl. 2009; Tomaney og Wray 2011.

4 Arbo og Eskelinen 2003; Lehmann o.fl. 2009; Nilsson 2006.

5 Þóroddur Bjarnason 2018b.

6 Chawinga og Zozie 2016; Edvardsson 2001, 2014; Muhirwa 2012; Rennie, Jóhannesdóttir og Kristinsdóttir 2011; Tomaney og Wray 2011; OECD 2015; Barnason og Edvardsson 2017; Jóhannesdóttir 2010.

7 Bjarnason og Edvardsson 2017; Blackwell, Cobb og Weinberg 2002; Corcoran, Faggian og McCann 2010; Haapanen og Tervo 2012; Hoare og Corver 2010.

7.2 Menntun og búferlaflutningar á Íslandi

Uppbygging íslenska menntakerfisins var samofin þéttbýlisvæðingu íslensks samfélags og umbyltingunni frá hefðbundnum sjálfsþurftarþúskap fyrir tíma til síbreytilegs iðnaðar- og þjónustusamfélags samtímans.⁸ Við þessa uppbyggingu hefur verið lögð mikil áhersla á jafnrétti til náms óháð búsetu og möguleika ungs fólk á því að afla sér menntunar í heimabyggð án þess að þurfa að flytja búferlum.⁹

Undir lok 19. aldar voru stofnaðir búnaðar- og húsmæðraskólar víða um land til að mennta ungt fólk til starfa í sveitum landsins og á fyrri hluta 20. aldar urðu héraðsskólarnir miðstöðvar almenns bóknáms og hagnýtrar starfsmenntunar í dreifbýli.¹⁰ Gagnfræðaskólar voru hins vegar stofnaðir í stærri bæjum landsins og sérhæfðari skólar á sviði bóknáms og starfsmenntunar voru flestir settir á fót í Reykjavík, þar á meðal Iðnskólinn, Verslunarskólinn og Kennaraskólinn á árunum 1904–1908 og Háskóli Íslands árið 1911.

Þegar leið á 20. öldina hurfu héraðsskólarnir einn af öðrum en framhaldsskólar sem buðu upp á bóknám og stundum verknám voru settir á stofn í öllum landshlutum, flestir á árunum 1976–1988.¹¹ Á tuttugu ára tímabili, 1987–2007, voru jafnframt stofnaðir þrír nýir háskólar í Reykjavík og fjórir háskólar utan höfuðborgarsvæðisins, flestir á grundvelli eldri sérskóla.¹²

Uppbygging skólakerfisins um land allt hefur gefið ungu fólki tækifæri til að afla sér menntunar til sérhæfðra starfa í nútímasamfélagi. Þannig hafa jafnframt skapast margvísleg störf fyrir faglært og ófaglært starfsfólk og fjölbreytni mannlífsins aukist víða um land. Íslenskar rannsóknir hafa raunar sýnt að tækifæri fólks til menntunar í heimabyggð hafa umtalsverð og vaxandi áhrif á ánægju með búsetu og ákvarðanir um búferlaflutninga.¹³ Í rannsókn Stefáns Ólafssonar árið 1997 kom þannig fram að tæpur þriðjungur þeirra sem ætluðu að flytja frá landsbyggðunum á næstu tveimur árum nefndi tækifæri til menntunar sem mikilvægan þátt í þeirri ákvörðun. Jafnframt telja margir foreldrar mennt-

8 Loftur Guttormsson 2008; Þóroddur Bjarnason 2018b, 2019.

9 Arnór Sigurjónsson 1918; Loftur Guttormsson 2008.

10 Helgi S. Kjartansson 2008, 2022; Loftur Guttormsson 2008.

11 Loftur Guttormsson 2008.

12 Þóroddur Bjarnason 2018b, 2019; Þóroddur Bjarnason o.fl. 2016.

13 Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002; Stefán Ólafsson 1997; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009; Vífill Karlsson og Helga María Pétursdóttir 2021.

unartækifæri barnanna sinna vera meðal mikilvægustu búsetugæða og áhyggjur af menntun þeirra auka sérstaklega líkur á því að konur vilji flytja í meira þéttbýli.¹⁴

Hér á landi líkt og víða annars staðar hefur menntasókn kvenna aukist hraðar en menntasókn karla og bilið á hlutfalli háskólamenntaðra karla og kvenna því aukist jafnt og þétt konum í hag.¹⁵ Hins vegar hefur menntabil eftir þáttum á borð við uppruna eða stéttarstöðu foreldra víða staðið í stað eða jafnvel aukist þótt menntunarstig allra hópa fari hækkandi.¹⁶ Með svipuðum hætti hefur hlutfall háskólamenntaðra í dreifbýli víða hækkað án þess að menntabilið milli þéttbýlis og dreifbýlis hafi endilega minnkað.¹⁷ Þótt hlutfall háskólamenntaðra íbúa íslenskra landsbyggða hafi hækkað umtalsvert á síðustu árum er hlutfall háskólamenntaðra með sama hætti mun hærri á höfuðborgarsvæðinu en utan þess.¹⁸

Með vexti fjarnáms og sveigjanlegs náms hafa möguleikar á háskólamenntun í heimabyggð stórauðist og nýlegar rannsóknir á búsetu brautskráðra háskólanema gefa nokkuð tilefni til bjartsýni hvað varðar möguleikana á því að mennta fólk kjurt fremur en burt.¹⁹ Landsbyggðaháskólarnir einkennast af mun meiri breidd í uppruna nemenda og mun hærri hlutfalli brautskráðra sem búsettir eru í dreifðum byggðum en háskólarnir á höfuðborgarsvæðinu.

Þessi munur skýrist að miklu leyti af því hversu stór hluti nemendahópsins stundar háskólanám í fjarnámi eða sveigjanlegu námi. Þannig snúa fæstir háskólanemar af landsbyggðunum heim að loknu staðarnámi í þéttbýli en flestir þeirra sem stunda fjarnám í heimabyggð búa enn í sama byggðarlagi fimm árum eftir útskrift. Raunar eru líkurnar á því að búa áfram í heimabyggð eftir útskrift svipaðar meðal fjarnema og heimafélks í staðarnámi í viðkomandi háskóla.

Háskólamenntun hefur einnig margvísleg áhrif á flutninga milli Íslands og annarra landa. Margir Íslendingar flytjast af landi brott til að sækja sér menntun og því er sterkt samband milli fjölda brautskráðra stúdenta og brottflutnings þremur árum síðar.²⁰ Stór hluti þessa hóps snýr til baka að námi loknu og að-

14 Gíslason og Ólafsson 2005; Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Vífill Karlsson og Kolfinna Jóhannesdóttir 2010.

15 Klesment og van Bavel 2017; Mennta- og menningarmálaráðuneytið 2015.

16 Gillborn o.fl. 2017; Liu, Green og Pensiero 2016.

17 Sjá t.d. Liu, Green og Pensiero 2016; Maiga 1983; Scott o.fl. 2013; Tam og Jiang 2015.

18 Mennta- og menningarmálaráðuneytið 2015; Þóroddur Bjarnason 2018b.

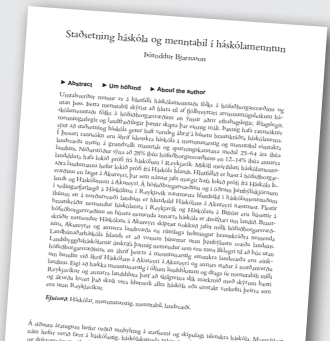
19 Þóroddur Bjarnason 2018b; Bjarnason og Thórarinsdóttir 2018; Bjarnason og Edvardsson 2017; Þóroddur Bjarnason o.fl. 2016.

20 Violeta Calian og Ómar Harðarson 2020.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Menntabil í háskólamenntun

Umtalsverður munur er á hlutfalli háskólamenntaðs fólks á höfuðborgarsvæðinu og utan þess. Þetta bil skýrist að hluta til af fjölbreyttari atvinnumöguleikum háskólamenntaðs fólks á höfuðborgarsvæðinu en ýmsir aðrir efnahagslegir, félagslegir, menningarlegir og landfræðilegir þættir skipta þar einnig máli. Niðurstöður þessarar rannsóknar sýna að mikill meirihluti háskólamenntaðra landsmanna hefur lokið prófi frá HÍ, en á Akureyri hafa nánast jafn margir hafa lokið prófi frá HÍ og HA. Landsbyggðaháskólarnir útskrifa nemendur sem eru mun líklegri til að búa utan höfuðborgarsvæðisins en áhrif þeirra á menntunarstig einstakra landsvæða eru mismikil. Eigi að hækka menntunarstig í öllum landshlutum og draga úr menntabili milli landshluta þarf að skilgreina slík markmið með skýrum hætti og ákveða hvort það skuli vera hlutverk allra háskóla eða sérstakt verkefni þeirra sem eru utan Reykjavíkur.

Póroddur Bjarnason. 2018. Staðsetning háskóla og menntabil í háskólamenntun. *Netla*.

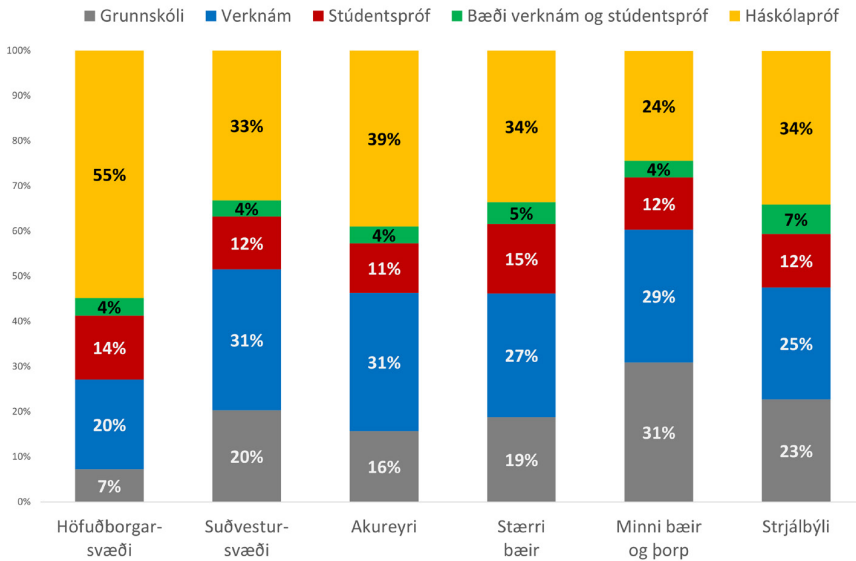

flutningur íslenskra ríkisborgara frá öðrum löndum skýrist þannig að hluta til af menntasókn þeirra. Búseta fólks sem flytur frá öðrum löndum hefur ekki verið skoðuð eftir menntun en vera kann að auðveldara sé að fá háskólamenntað fólk af erlendum uppruna til starfa utan höfuðborgarsvæðisins. Í því sambandi verður þó að gæta þess að störf erlendra ríkisborgara eru oft ekki í samræmi við menntun þeirra.²¹

7.3 Menntunarstig á einstökum svæðum

Mynd 49 sýnir menntunarstig þátttakenda í könnunum þessa verkefnis. Rétt er að taka þeim hlutföllum sem þar birtast með ákveðnum fyrirvara enda er svörin í spurningakönnunum almennt hærri meðal háskólamenntaðra en þeirra sem aðeins hafa lokið skólaskyldu. Hlutfall háskólamenntaðra á einstökum svæðum er þannig hærri í könnuninni en meðal 25–64 ára í manntali Hagstofu Íslands fyrir árið 2011.²² Þess ber þó að geta að menntunarstig þjóðarinnar hefur einnig hækkað á síðasta áratug og umfang skekkjunnar mun skýrast þegar manntalið 2021 lítur dagsins ljós. Jafnframt er rétt að ítreka að spurningakannanir verkefnisins

21 Skaptadóttir 2015a; Unnur D. Skaptadóttir og Kristín Loftsdóttir 2019; Napierala og Wojtyńska 2016.
22 Hagstofa Íslands 2022m.

Mynd 49

Menntunarstig 18 ára og eldri samkvæmt könnunum

ná að mestu aðeins til Íslendinga og innflytjenda sem náð hafa valdi á íslensku og gefa því ekki haldbærar upplýsingar um menntun annarra innflytjenda.

Einnig er rétt að halda því til haga að verknám er hér skilgreint af þátttakendum sjálfum og nær jafnt til þeirra sem lokið hafa iðnnámi og styttra námi til starfsréttinda eða starfsþjálfunar. Þessar tölur eru því ekki beint sambærilegar við upplýsingar Hagstofu Íslands um menntunarstöðu þjóðarinnar, en samkvæmt þeim upplýsingum höfðu um 29% landsmanna á aldrinum 16–74 ára lokið grunnmenntun en 22% starfsnámi árið 2020.²³

Í manntalinu 2011 var hlutfall háskólamenntaðra á höfuðborgarsvæðinu tvöfalt herra en annars staðar á landinu, að Akureyri undanskilinni. Hlutfall háskólamenntaðra á Akureyri var þannig 31% árið 2011 samanborið við 39% á höfuðborgarsvæðinu, 20% á suðvestursvæðinu og 21% í öðrum landsbyggðum.²⁴

Niðurstöður þessara kannana gefa svipaða mynd þar sem hlutfall háskólamenntaðra á höfuðborgarsvæðinu er 1,6–2,3 sinnum herra en í landsbyggðunum að Akureyri undanskilinni. Lítil munur er á hlutfalli háskólamenntaðra á suðvestursvæðinu, í stærri bæjum og í strjálbýli, en hlutfall háskólamenntaðra

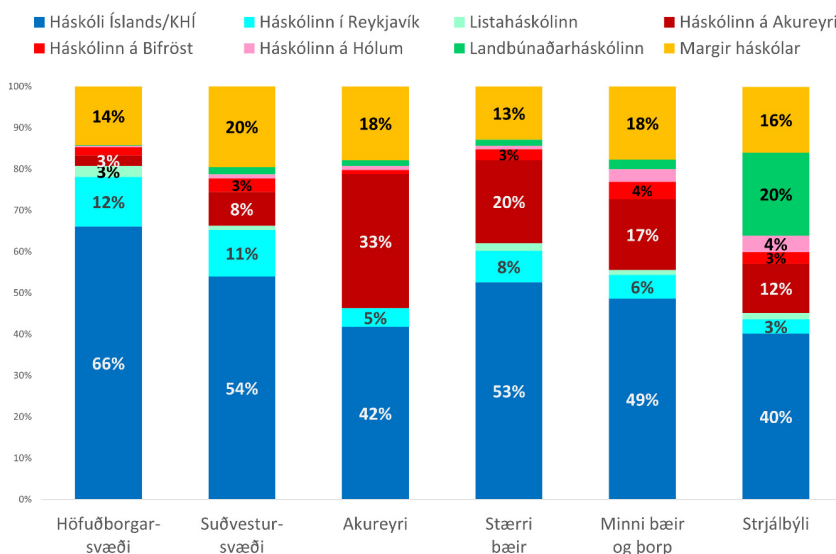
23 Hagstofa Íslands 2022n.

24 Hagstofa Íslands 2022m.

er lægst í smærri bæjum og þorpum. Hlutfall háskólamenntaðra á Akureyri var miðja vegu milli höfuðborgarsvæðisins og smærri bæja og þorpa.

Einnig má sjá af **mynd 49** að hlutfall þeirra sem eru aðeins með stúdentspróf er svipað á öllum svæðum en marktækur munur er á hlutfalli þeirra sem lokið hafa starfsnámi. Þannig höfðu aðeins 24% svarenda á höfuðborgarsvæðinu lokið starfsnámi (með eða án stúdentsprófs) en 31–35% á öðrum svæðum. Á móti er hlutfall þeirra sem segjast aðeins hafa lokið grunnskólanámi mun lægra á höfuðborgarsvæðinu en á öðrum svæðum.

Mynd 50 sýnir hlutfall þeirra sem lokið hafa háskólaprófi frá íslenskum háskólum. Þar má sjá að á höfuðborgarsvæðinu höfðu tvö af hverjum þremur lokið prófi eingöngu frá Háskóla Íslands (HÍ), að meðtöldum Kennaraháskóla Íslands (KHÍ) sem sameinaðist HÍ árið 2008. Þá er hlutdeild Háskólans í Reykjavík (HR) eingöngu 12% á höfuðborgarsvæðinu en Listaháskóla Íslands (LHÍ) 3%. Samanlagt höfðu aðeins 5% háskólamenntaðra á höfuðborgarsvæðinu lokið námi eingöngu frá einum af fjórum landsbyggðaháskólunum. Loks höfðu 14% háskólamenntaðra á höfuðborgarsvæðinu lokið prófi frá fleiri en einum íslenskum háskóla, í flestum tilvikum frá HÍ og einhverjum hinna háskólanna.

Mynd 50

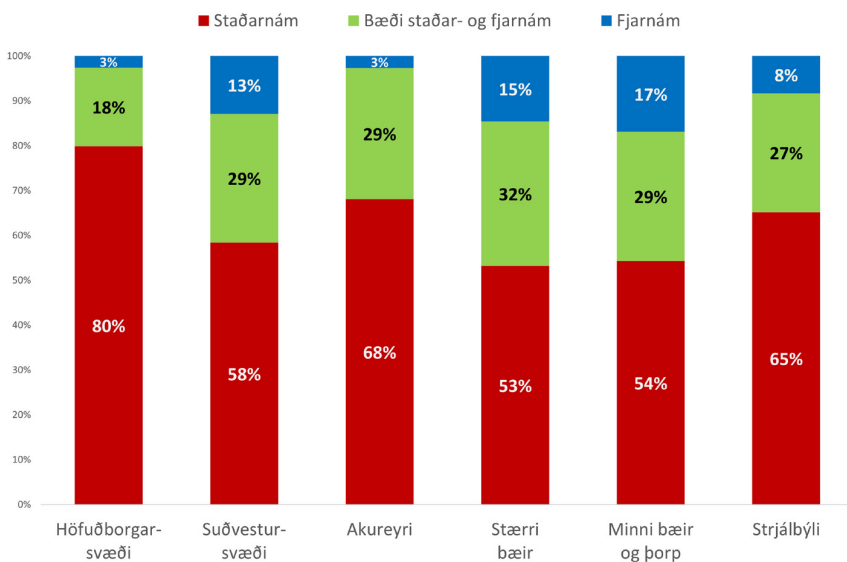
Hlutfall þeirra sem lokið hafa háskólaprófi frá íslenskum háskólum

Utan höfuðborgarsvæðisins er hlutur HÍ/KHÍ 49–54% að undanskilinni Akureyri og strjálbýlinu þar sem hlutdeildin er 40–42%. Á suðvestursvæðinu er hlutdeild HR og HA 8–11% af öllum háskólamenntuðum en í öðrum landsbyggðum er HA næststærsti háskólinn á eftir HÍ. Það á sérstaklega við á Akureyri þar sem þriðjungur allra háskólamenntaðra svarenda hafði lokið prófi frá HA eingöngu en jafnframt er hlutdeild HA fimmtungur allra háskólamenntaðra í öðru þéttbýli. Hlutdeild Háskólans á Bifröst (HB) eingöngu er 3–4% í landsbyggðunum að Akureyri undanskilinni.

Háskólamenntað fólk í sveitum landsins sker sig nokkuð frá öðrum hvað varðar þann fimmtung sem lokið hafði prófi frá Landbúnaðarháskóla Íslands (LBHÍ). Þá er hlutfall þeirra sem eingöngu hefur brautskráðst frá Háskólanum á Hólum (HH) hæst 4% í strjálbýli.

Utan höfuðborgarsvæðisins hafa 13–20% háskólamenntaðra lokið prófi frá fleiri en einum íslenskum háskóla og vega HÍ og HA þar þýngst. Hlutur HA er eðli málsins samkvæmt stærstur á Akureyri en nærri helmingur háskólamenntaðra íbúa hennar hefur lokið prófi frá HA eingöngu eða HA og öðrum íslenskum háskóla.

Mynd 51 sýnir loks hlutfallslegt mikilvægi staðarnáms og fjarnáms í háskóla-

Mynd 51

Hlutfall þeirra sem lokið hafa háskólaprófi í staðarnámi eða fjarnámi

menntun landsmanna. Hlutfall þeirra sem stunduðu háskólanám eingöngu í staðarnámi er hæst 80% á höfuðborgarsvæðinu. Aðrir háskólamenntaðir á höfuðborgarsvæðinu stunduðu nám að hluta í staðarnámi og fjarnámi en aðeins 3% þeirra luku eingöngu í fjarnámi.

Á Akureyri og í strjálbýli hafa um tveir af hverjum þremur háskólamenntuðum íbúum lokið staðarnámi eingöngu en rúmur helmingur í öðrum byggðarlögum utan höfuðborgarsvæðisins. Utan höfuðborgarsvæðisins hefur þriðjungur til fjórðungur lokið háskólanámi í blöndu af staðarnámi og fjarnámi.

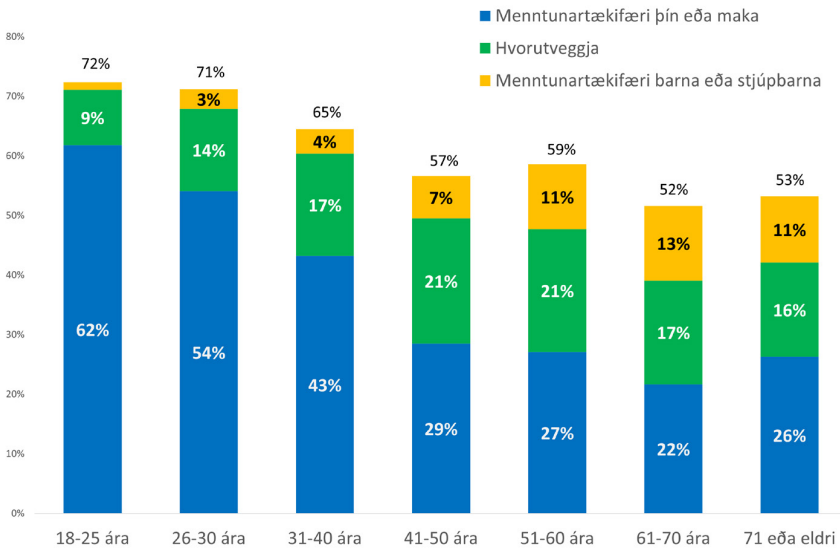
Nám sem eingöngu er í fjarnámi er algengast í byggðarlögum þar sem staðarnám er ekki í boði. Þannig höfðu aðeins 3% háskólamenntaðra bæði á Akureyri og á höfuðborgarsvæðinu lokið fjarnámi eingöngu en 8–17% háskólamenntaðra svarenda á öðrum landsvæðum.

7.4 Mat á mikilvægi menntunartækifæra fyrir búferlaflutninga

Í könnun verkefnisins á höfuðborgarsvæðinu voru þátttakendur sem flutt höfðu þangað frá öðrum landshlutum spurðir um mikilvægi tækifæra til menntunar í þeirri ákvörðun. **Mynd 52** sýnir hlutfall fólks í einstökum aldursflokkum sem töldu tækifæri sín, maka, barna eða stjúpbarna hafa skipt miklu máli í þeirri ákvörðun.

Ríflega sjö af hverjum tíu aðfluttum svarendum undir þrítugu töldu menntunartækifæri hafa skipt miklu máli í þessu sambandi en um helmingur þeirra sem voru yfir sextugu. Svo sem vænta mátti skiptu menntunarmöguleikar barna eða stjúpbarna ekki miklu máli fyrir yngstu aldurhópana en meðal þeirra sem komnir voru yfir fertugt skiptu tækifæri bæði barna og fullorðinna til menntunar umtalsverðu máli.

Sterk tengsl aldurs og mikilvægis tækifæra til menntunar gætu átt sér tvenns konar skýringar. Annars vegar hefur menntunarstig farið ört hækkandi og vera má að menntunartækifæri skipti ungt fólk sem nú flytur til höfuðborgarsvæðisins meira máli en það fólk sem flutti þangað fyrir nokkrum áratugum. Þannig má vera að tækifæri til menntunar skipti sívaxandi máli í búferlaflutningum innanlands. Hins vegar er hér ekki litið til þess hvenær svarendur fluttu til höfuðborgarsvæðisins og því kann að vera að eldra fólk sem flytur til höfuðborgarsvæðisins hafi einfaldlega aðrar ástæður fyrir flutningunum en þau sem yngri

Mynd 52

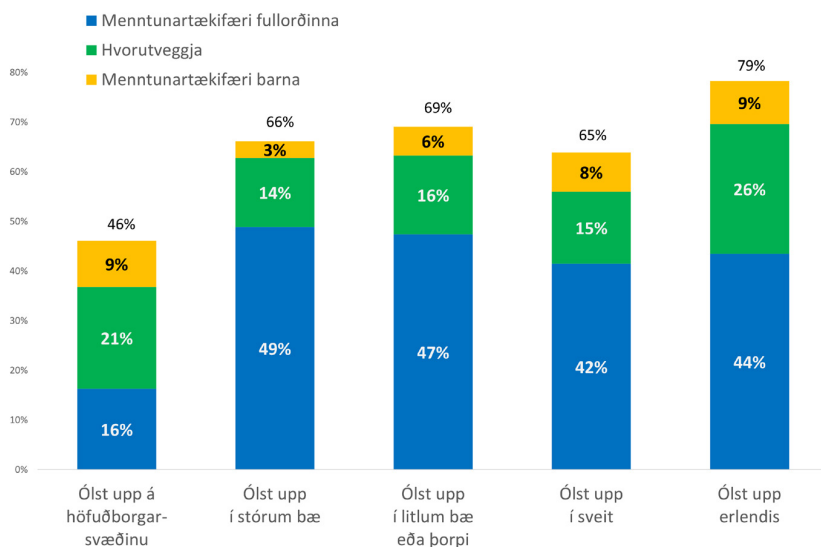
Hlutfall þeirra sem flutt hafa til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum landsvæðum sem segja að menntunarmöguleikar hafi skipt miklu máli í þeirri ákvörðun

eru, svo sem atvinnutækifæri, nálægð við börn og barnabörn eða aukna þörf fyrir heilbrigðisþjónustu. Frekari greiningar er þörf til að skera úr um þetta mál.

Mynd 53 sýnir nánar mat fólks sem flutt hefur til höfuðborgarsvæðisins á mikilvægi menntunartækifæra í þeirri ákvörðun eftir uppruna. Tiltölulega lítill munur er á svörum þeirra sem ólust upp utan höfuðborgarsvæðisins hvað varðar menntunartækifæri þótt þau hafi skipt marktækt minna máli fyrir þau sem ólust upp í sveit.

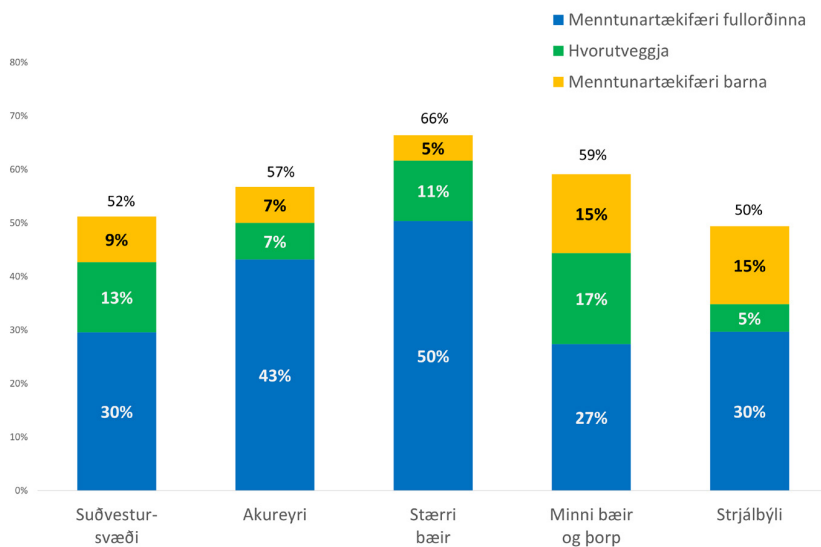
Niðurstöðurnar sýna jafnframt að menntunartækifæri fullorðinna skipta minnstu máli fyrir þau sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu og sneru síðar þangað aftur. Það er eðlilegt þar sem mörg þeirra hafa væntanlega lokið sínu námi á höfuðborgarsvæðinu áður en þau fluttu tímabundið út á land. Hins vegar skipta menntunartækifæri barna þennan hóp miklu máli en um 30% þeirra segja að menntunartækifæri barna, og eftir atvikum einnig fullorðinna, hafi skipt miklu máli í þeirri ákvörðun að snúa aftur til höfuðborgarsvæðisins.

Á hinn bóginn eru þau sem ólust upp erlendis marktækt líklegri en önnur til að segja að menntunartækifæri hafi skipt miklu máli í þeirri ákvörðun að flytja

Mynd 53

Hlutfall þeirra sem flutt hafa til höfuðborgarsvæðisins frá mismunandi tegundum byggðarlaga og segja að tækifæri til menntunar hafi skipt miklu máli

Mynd 54

Hlutfall þeirra sem ætla að flytja frá öðrum landsvæðum og segja að menntunarmöguleikar skipti miklu máli í þeirri ákvörðun

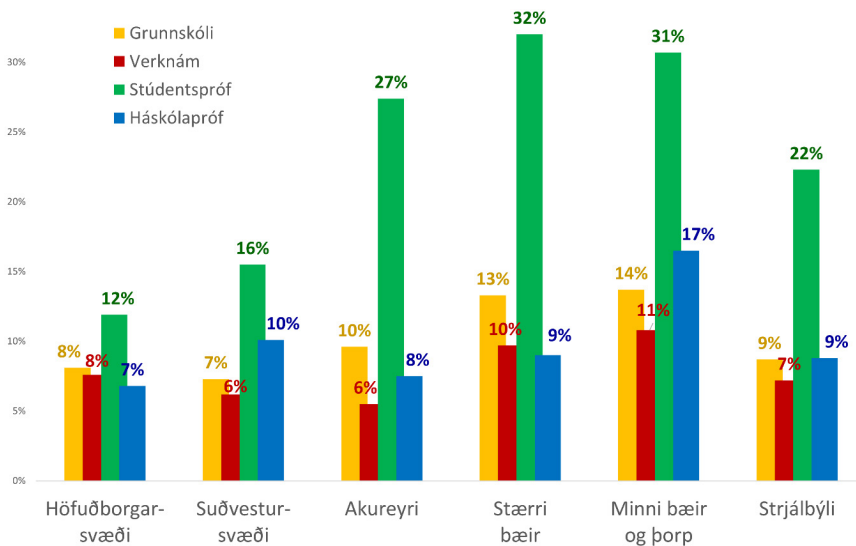
til höfuðborgarsvæðisins. Í þeim hópi eru bæði þátttakendur af erlendum uppruna og Íslendingar sem búið hafa tímabundið erlendis.

Mynd 54 sýnir mat þátttakenda sem nú eru búsettir utan höfuðborgarsvæðisins á mikilvægi tækifæra til menntunar í þeim áætlunum sínum að flytja líklega eða örugglega á brott á næstu 2–3 árum. Í stærri bæjum utan Suðvesturlands sögðu tvö af hverjum þremur slík tækifæri skipta miklu máli, sem er marktækt meira en á öðrum byggðasvæðum. Þar af sagði réttur helmingur að tækifæri fullorðinna til menntunar skiptu miklu máli.

Tækifæri barna til menntunar voru marktækt mikilvægust í minni bæjum og þorpum þar sem nærri þriðjungur nefndi slík tækifæri eingöngu eða ásamt tækifærum fullorðinna til menntunar.

7.5 Tengsl menntunar við fyrirhugaða búferlaflutninga

Mynd 55 sýnir hlutfall þeirra sem ætla að flytja á brott á næstu 2–3 árum eftir menntunarstigi. Utan Suðvesturlands er þetta hlutfall langhæst meðal þeirra sem lokið hafa stúdentsprófi en hvorki verknámi né háskólanámi. Þannig ætlar rúmur fjórðungur slíkra stúdenta að flytja frá Akureyri á næstu 2–3 árum,

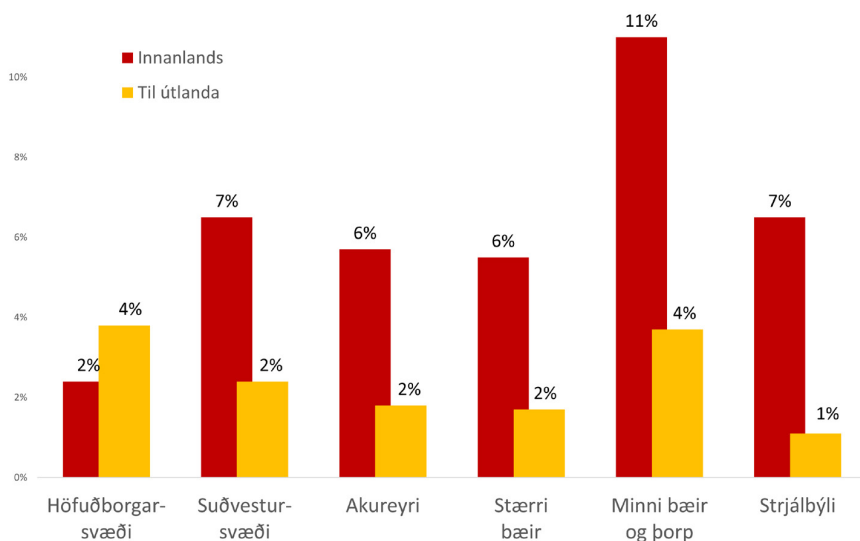
Mynd 55

Tengsl menntunar og fyrirætlana um búferlaflutninga

tæpur þriðjungur frá öðrum þéttbýliskjörnum og rúmur fimmtungur úr strjálbýlinu. Þetta hlutfall er mun lægra á suðvestursvæðinu og þau sem eingöngu hafa lokið stúdentsprófi á höfuðborgarsvæðinu eru einna ólíklegust til að flytja búferlum frá sinni heimabyggð á næstunni.

Nánast má fullyrða að þessar niðurstöður tengist því margvíslega námi á háskólastigi sem einungis er í boði á höfuðborgarsvæðinu. Þau sem eru eingöngu með stúdentspróf og búsett á höfuðborgarsvæðinu eru því afar ólíkleg til að ætla að flytja og stúdentar á suðvestursvæðinu eiga einnig möguleika á því að sækja nám til höfuðborgarsvæðisins án þess að flytja búferlum. Í öðrum landshlutum stendur valið hins vegar í mörgum tilvikum milli háskólanáms eða áframhaldandi búsetu í heimabyggð. Athygli vekur að þrátt fyrir Háskólann á Akureyri eru stúdentar á Akureyri líkleg til að flytja frá sinni heimabyggð. Áhugavert væri að skoða ástæður þess nánar en líklegt má teljast að hærra hlutfall væntanlegra háskólanema og takmarkað námsframboð háskólans fyrir norðan vegi þar þungt.

Af mynd 55 má jafnframt sjá að utan suðvestursvæðisins eru þau sem lokið hafa verknámi marktækt ólíklegri til þess að hyggja á búferlaflutninga. Þau sem lokið hafa háskólaprófi eru hins vegar hvergi marktækt líklegri til að flytja en þau sem einungis hafa lokið grunnskóla.

Mynd 56

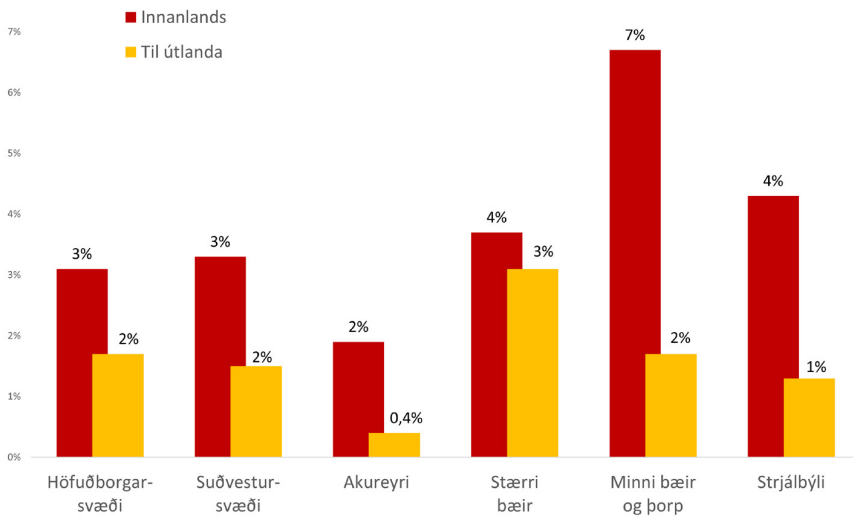
Fyrirætlanir háskólamenntaðra um búferlaflutninga

Þessar niðurstöður benda til þess að áhrif háskólamenntunar felist í búferlaflutningum þeirra sem ætla að leggja stund á háskólanám fremur en að þau sem lokið hafi háskólaprófi séu sérstaklega líkleg til að flytja. Þannig ætli stór hluti stúdenta utan Suðvesturlands að flytja á næstu árum, væntanlega til að sækja margvíslegt staðarnám sem eingöngu er í boði á höfuðborgarsvæðinu. Hins vegar sé fólk með háskólapróf sem búsett er í landsbyggðunum almennt ekki líklegra en fólk með grunnskólapróf til að huga að brottflutningi á næstu árum.

Mynd 56 sýnir nánar tengsl háskólamenntunar við fyrirætlanir um búferlaflutninga innanlands eða utan. Þar má sjá að lítil munur er á hlutfalli háskólamenntaðra sem ætla að flytja af landi brott eftir búsetu eða á bilinu 1–4% og er sá munur ekki tölfræðilega marktækur.

Hins vegar er mikill munur á hlutfalli þeirra sem ætla að flytja innanlands eftir búsetu. Fyrirætlanir um búferlaflutninga innanlands eru marktækt minnstar 2% á höfuðborgarsvæðinu sem er svipað hlutfalli íbúa höfuðborgarsvæðisins sem ætla að flytja af landi brott. Þetta hlutfall er hins vegar marktækt hæst 11% í minni bæjum og þorpum en 6–7% í öðrum tegundum byggðarlaga.

Mynd 57 sýnir loks tengsl verkmenntunar við fyrirætlanir um búferlaflutninga innanlands eða utan. Líkt og meðal háskólamenntaðra er lítil munur á

Mynd 57
Fyrirætlanir verkmenntaðra um búferlaflutninga

hlutfalli þeirra sem ætla að flytja af landi brott eftir búsetu, eða á bilinu 0–3%.

Hins vegar er mynstur fyrirhugaðra innanlandsflutninga fólks með verkmenntun ólíkt slíku mynstri meðal háskólamenntaðra. Þannig er hlutfallið lægst 2% á Akureyri en marktækt hæst 7% í minni bæjum og þorpum.

Þessar niðurstöður benda til þess að munurinn á byggðafestu fólks með verkmenntun og háskólamenntun liggi í auknum hreyfanleika háskólamenntaðs fólks innanlands en ekki milli landa. Hins vegar kann að vera að háskólamenntað fólk flytji oftar milli landa til að afla sér framhaldsmenntunar en fólk með verkmenntun sé líklegra til að flytja vegna starfsmöguleika.

7.6 Samantekt og næstu verkefni

Á undanförnum áratugum hefur aðgengi að námi batnað á öllum skólastigum. Nær öll börn geta sótt grunnskóla í sinni heimabyggð og framhaldsskólar eru starfandi í öllum stærri byggðarlögum. Með uppbyggingu fjarnáms á framhalds- og háskólastigi gefst fólki jafnframt kostur á því að ljúka námi í ýmsum greinum í heimabyggð.

Enn er þó margvíslegur munur á menntunartækifærum eftir búsetu. Fámennari skólar geta ekki boðið upp á sömu fjölbreytni í námsframboði og þeir fjölmennari og erfiðara getur verið að koma til móts við ýmsar sérþarfir nemenda. Á framhaldsskólastigi er almennt bóknám sem veitir undirbúning fyrir háskólanám í boði í öllum landshlutum en ýmsar greinar iðn- og verknáms eru aðeins í boði í mesta þéttbýlinu. Loks er margvíslegt háskólanám einungis í boði í staðarnámi í Reykjavík.

Niðurstöður þessa verkefnis sýna að mat á menntunartækifærum barna hefur áhrif á fyrirætlanir foreldra um að flytja í framtíðinni. Það á sérstaklega við í minni bæjum, þorpum og strjálbýli þar sem mat á tækifærum barna skiptir álíka miklu og mat á eigin tækifærum til menntunar. Með svipuðum hætti eru menntunartækifæri barna meðal þeirra þátta sem skiptu miklu máli fyrir þau sem flutt hafa til höfuðborgarsvæðisins.

Mikilvægt er að þessi áhrif menntunartækifæra barna á ákvarðanir foreldra

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða áhrif hafa upplifanir foreldra af aðgengi, fjölbreytni og gæðum náms á grunn- og framhaldsskólastigi á ákvarðanir þeirra um búsetu?

verði skoðuð nánar. Upplifanir foreldra af aðgengi, fjölbreytni og gæðum náms geta haft bein áhrif á byggðaðþróun og efling skólastarfs þannig verið áhrifarík byggðaaðgerð.

Framboð náms á framhaldsskólastigi er talsvert á skjön við vinnumarkað í einstökum landshlutum. Þannig einkennast dreifðari byggðir yfirleitt af mun fleiri störfum fyrir fólk með iðn- eða starfsmenntun en háskólamenntað fólk. Engu að síður er iðnnám að mestu leyti bundið við framhaldsskóla í mesta þéttbýlinu en framhaldsskólar á dreifbýlli svæðum bjóða fyrst og fremst upp á bóknám til undirbúnings háskólanáms. Þetta skýrist að hluta til af þeim nemendafjölda sem er nauðsynlegur til að halda úti sérhæfðu iðnnámi en að hluta til af hefðbundnu skipulagi menntakerfisins.

Niðurstöður þessa verkefnis sýna að þau sem lokið hafa stúdentsprófi eru langlíklegust til að ætla að flytja úr byggðarlögum utan Suðvesturlands. Þau eru hins vegar ívið ólíklegri til að ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu og jafnframt er lítil munur á búferlafyrirætlunum stúdenta og annarra frá suðvestursvæðinu. Þetta mynstur skýrist að hluta til af fyrirætlunum um staðarnám á háskólastigi en þessi hópur er jafnframt að meðaltali yngri og því líklegri til búferlaflutninga óháð fyrirætlunum um menntun.

Gjarnan hefur verið haft á orði að með auknum aðgangi að bóknámi sé verið að mennta ungt fólk í burtu úr dreifðum byggðum. Störf fyrir háskólamenntað fólk séu flest og fjölbreyttust í þéttbýlinu og þar séu líka mestir möguleikar á sérhæfingu og framgangi í starfi. Þau tiltölulega fáu störf í dreifðari byggðum sem krefjast háskólamenntunar snúist yfirleitt um fremur almenn verkefni á tilteknum sviðum stjórnsýslu, menntunar eða heilbrigðisþjónustu og sérstaklega geti verið erfitt fyrir háskólamenntuð pör að finna störf við beggja hæfi.

Á hinn bóginn getur lágt menntunarstig staðið byggðaðþróun fyrir þrifum þar

Viðfangsefni frekari rannsóknna

*Eru þau sem flytja til að leggja stund á
verknám líklegri en háskólanemar til að
flytja aftur heim að námi loknu?*

Viðfangsefni frekari rannsóknna

*Hvaða áhrif hefur svæðis-
bundið framboð af verknámi
á búferlafyrirætlanir?*

sem margvísleg uppbygging krefst þess að ákveðin sérfræðipækking sé til staðar í viðkomandi byggðarlögum. Sömuleiðis er margvísleg nýsköpun drifin áfram af fólki sem skapar sín

eigin störf við þau viðfangsefni sem blasa við því daglega. Háskólamenntað fólk getur einnig verið tregara til að flytja til svæða þar sem færri hafa slíka menntun og þannig getur skapast ákveðinn vítahringur þar sem lágt menntunarstig leiðir til einsleitni á vinnumarkaði sem síðan stuðlar að lágu menntunarstigi.

Niðurstöður þessa rannsóknaverkefnis benda ekki til þess að fólk sem lokið hefur háskólamenntun sé öðrum líklegra til að ætla að flytja búferlum. Bæði á höfuðborgarsvæðinu og utan þess er háskólamenntað fólk álíka líklegt til að flytja og þau sem aðeins hafa lokið grunnskólaprófi. Hins vegar er hreyfanleiki fólks almennt meiri utan höfuðborgarsvæðisins og því er háskólamenntað fólk í landsbyggðunum líklegra til að ætla að flytja búferlum en fólk með slíka menntun á höfuðborgarsvæðinu.

Afar gagnlegt væri að draga upp skýrari mynd af þessum ferlum, til dæmis með eigindlegri rannsókn sem beindist að samspili menntunar, viðhorfa og félagslegra tengsla í lífshlaupi einstaklinga sem sækja sér menntun fjarri heimabyggð.

Miklar vonir hafa verið bundnar við þau tækifæri sem fjarnám getur skapað landsbyggðafólki til að sækja sér menntun á öllum skólastigum og möguleg jákvæð áhrif þess á menntabilið milli höfuðborgarsvæðisins og landsbyggðanna. Fyrri rannsóknir hafa sýnt að háskólanemar sem stunda fjarnám í dreifðum byggðum eru álíka líkleg til að búa áfram í heimabyggð og heimafolk sem stundar staðarnám við háskóla í Reykjavík.

Niðurstöður þessa rannsóknaverkefnis sýna að yfirgnæfandi meirihluti háskólamenntaðra svarenda á höfuðborgarsvæðinu stundaði nám við Háskóla Íslands eða aðra háskóla í Reykjavík og mjög fáir svarendur á höfuðborgarsvæðinu höfðu stundað háskólanám í fjarnámi eingöngu.

Utan höfuðborgarsvæðisins skipti Háskólinn á Akureyri og aðrir landsbyggðaháskólar mun meira máli og víðast hvar hafði nærri helmingur háskólamenntaðra stundað nám í fjarnámi að hluta eða öllu leyti. Háskólamenntaðir svarendur á Akureyri skáru sig úr hópi annars landsbyggðafólks að þessu leyti en meira en helmingur þeirra hafði lokið námi frá Háskólanum á Akureyri og fjöldi þeirra sem stundað höfðu fjarnám eingöngu var svipaður og á höfuðborgarsvæðinu.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvert er samspil menntunar, viðhorfa og félagslegra tengsla í búferlaflutningum?

Hátt hlutfall háskólafélks í dreifðari byggðum sem lokið hefur fjarnámi og þáttur háskólanna utan Reykjavíkur í því að draga úr menntabili milli höfuð-

**Viðfangsefni
frekari rannsókna**

*Hvaða áhrif hefur takmarkað
námsframboð í fjarnámi á
námsval landsbyggðafólks og
mannauð dreifðra byggða?*

borgarsvæðisins og landsbyggðanna eru til marks um jákvæð áhrif breytinga í háskóla-umhverfinu á byggðaþróun á Íslandi. Það er hins vegar einnig rétt að staldra við þá staðreynd að aukið aðgengi landsbyggðafólks að háskólamenntun er bundið við þær námsbrautir sem í boði eru í fjarnámi.

Að einhverju marki hefur landsbyggðafólk því staðið frammi fyrir erfiðu vali milli þess að stunda það nám sem er í boði í heimabyggð eða flytja til að stunda það nám sem hugur þess stóð helst til. Jafnframt hefur hækkandi menntunarstig í dreifðari byggðum því einnig falist í menntun á tilteknum námsbrautum á kostnað annarra sérsviða sem einnig væri þörf á.

Á næstu árum og áratugum munu tækni framfarir auka enn tækifæri landsbyggðafólks til að sækja sér menntun innan lands og utan. Í því munu felast margvísleg tækifæri en um leið áskoranir fyrir menntastofnanir og samfélög landsbyggðanna, ekki síst hvað varðar þau störf sem í boði verða fyrir komandi kynslóðir brautskráðra nemenda.

SUMMARY IN ENGLISH

Education and migration

Access to education in Iceland has drastically improved in past decades but there are still substantial differences between regions. Educational opportunities therefore have a significant effect on migration intentions, especially in smaller towns, villages, and sparsely populated areas. Those who have completed secondary school only are by far the most likely to intend to move from rural regions, while they are slightly less likely to intend to move from the Reykjavík capital area. Those who have completed a university degree are however not particularly likely to intend to move. The vast majority of university educated respondents in the capital area studied at the University of Iceland or other universities in Reykjavík but the University of Akureyri and other universities outside the capital area were quite important for providing university education in rural regions. This is particularly true for micropolitan Akureyri in northern Iceland where more than half of all those with a university degree had completed a degree from the University of Akureyri. Studying at universities outside of Reykjavík does not as such affect the future residence of rural residents. The universities outside the capital area however offer flexible and distance education to a much greater degree than the universities in Reykjavík and such forms of education are associated with greater residential stability in rural areas. Rural residents who completed a university degree through flexible or distance education are thus equally likely to continue living in their home communities as residents of the capital area who completed a university degree on-campus in Reykjavík.

8

ATVINNA OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson

ÚTDRÁTTUR

Atvinnutækifæri skipta miklu máli í búferlaflutningum milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landshluta og slík tækifæri eru jafnframt helsta ástæða aðflutnings fólks af erlendum uppruna. Á suðvestursvæðinu er talsverð vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins, einkum meðal karla. Í sumum tilvikum er um að ræða fólk sem flutt hefur frá höfuðborgarsvæðinu og haldið áfram að vinna í borginni, en slík vinnusókn tengist engu að síður auknum fyrirætlunum um að flytja til höfuðborgarsvæðisins. Athygli vekur að sjálfstætt starfandi á höfuðborgarsvæðinu og suðvestursvæðinu eru líklegri en launafólk til að hyggjast flytja á næstu 2–3 árum en utan höfuðborgarsvæðisins eru þau ólíklegri en launafólk til að hafa slíkt í hyggju. Sveigjanleiki í mætingu á föstum vinnustað reyndist engu að síður vera meiri á höfuðborgarsvæðinu en í öðrum byggðarlögum að strjálbýli undanskildu. Aðeins um fimmtungur þeirra sem eru á vinnumarkaði í strjálbýli starfar eingöngu við landbúnað. Meðal karla í strjálbýli skiptir atvinna við vélar og iðnað álíka miklu máli og landbúnaður, en heilbrigðisþjónusta og fræðslustarfsemi meðal kvenna. Algengara er að fólk vinni við ferðaþjónustu meðfram búskap en að það hafi hana að aðalatvinnu og þau sem starfa eingöngu við ferðaþjónustu eru sérstaklega líkleg til að hyggja á búferlaflutninga. Þau sem starfa við landbúnað, vélar og iðnað eða verslun og skrifstofustörf eru hins vegar ólíklegri til að ætla að flytja á brott.

8.1 Áhrif atvinnu á búferlaflutninga

Möguleikar fólks á því að sjá sér og sínum farborða hafa frá upphafi verið grundvallarþáttur byggðapróunar. Veiðimenn og safnarar reikuðu árstíðabundið um lönd og strönd og samfélög þeirra fíkrúðu sig smám saman um alla jarðar-kringluna. Föst búseta í samfélögum sem byggðu afkomu sína á landbúnaði og sjávarfangi skapaði forsendur fyrir fólksfjölgun, auðsöfnun, stéttaskiptingu og borgarmyndun sem lagði grunninn að verslun, iðnaði og þjónustu síðari tíma.

Þótt borgarmúrar miðalda hafi dregið skýr mörk milli atvinnuhátta og búsetu borgarbúa annars vegar og sveitafólks hins vegar einkennist nútímasamfélagið af óljósum og hriplekum mörkum þéttbýlis og dreifbýlis. Með bættum samgöngum og nýrri samskiptatækni hafa ytri mörk vinnumarkaðar borganna færst sífellt lengra út í strjálbýl svæði.¹ Frá sjónarhóli borgarinnar kunna slík byggðarlög að líkjust fjarlægum úthverfum en frá sjónarhóli landsbyggðanna mætti e.t.v. líta á fjölbreytni borgarinnar og samskipti við borgarbúa sem staðbundna auðlind á sama hátt og nálægð við gjöful fiskimið eða aðrar náttúruauðlindir.²

Vinnumarkaður strjálbýlis er oft „grunnur“ í þeim skilningi að tiltölulega fá störf er að finna á tilteknum sviðum og fólk ferðast gjarnan um langan veg vegna vinnu eða til að sækja þjónustu þangað sem hún er staðsett.³ Rannsóknir hafa sýnt að yngri fólk sækir oft vinnu um lengri veg en þau sem eldri eru.⁴ Konur eru hins vegar almennt ólíklegri til að ferðast langt til vinnu, sérstaklega ef börn eru á heimilinu.⁵ Það kann að hluta til að skýrast af hefðbundinni verkaskiptingu kynjanna þar sem mæður bera oft meiri ábyrgð á heimilishaldi og skólagöngu barna.⁶

Menntun einstaklinga tengist einnig vinnusókn þeirra um lengri veg.⁷ Þetta skýrist að hluta til af því að vinnumarkaður fólks með mikla sérhæfingu er iðulega grynri en annarra⁸ en einnig því að fólk með meiri menntun sem vinnur sérhæfð störf hefur einnig að jafnaði hærri tekjur sem réttlæta aukinn tíma og kostnað við ferðir.⁹

1 Amcoff 2009; Garmendia, Urena og Coronado 2011; Grimsrud 2010; Haas og Osland 2014; Renkow og Hoover 2000.

2 Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.

3 Manning 2003; Tonts 2010; Moss, Jack og Wallace 2004; Sandow 2008.

4 Cassel o.fl. 2013; Maoh og Tang 2012; Sandow 2008.

5 Cassel o.fl. 2013; Crane 2007; Haas og Osland 2014; Maoh og Tang 2012; Bjarnason 2014b.

6 Andrea Hjálmsdóttir og Atli Hafþórsson 2015; Dobbs 2007.

7 Cassel o.fl. 2013; Sandow 2008; Sandow og Westin 2010; Öhman og Lindgren 2003.

8 Cassel o.fl. 2013; Maoh og Tang 2012; Sandow 2008; Sandow og Westin 2010.

9 Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.

Tæknibyltingar og kerfisbreytingar á vinnumarkaði hafa þó riðlað sambandi búsetu og atvinnu og skapað nýja möguleika á framfærslu utan mesta þéttbýlisins. Annars vegar hefur sveigjanleiki margra starfa aukist til muna þannig að sífellt fleiri geta búið utan marka daglegrar vinnusóknar á tiltekinn vinnustað.¹⁰ Hins vegar hafa skammtímaráðningar og tímabundin verkefni færst í vöxt og fólk er sífellt ólíklegra til að vinna árum og áratugum saman hjá sömu stofnun eða fyrirtæki.¹¹ Af þeim sökum er sífellt erfiðara að velja sér búsetu nálægt vinnustað og búseta utan borgarmarkanna því ekki endilega erfiðari en einhvers staðar innan víðfeðmra borgarsvæða.

8.2 Atvinnulíf og búferlaflutningar á Íslandi

Atvinnumál hafa mikil áhrif á búsetuánægju, búsetufyrirætlanir og búferlaflutninga á Íslandi.¹² Í rannsókn Stefáns Ólafssonar frá árinu 1997 voru atvinnutækifæri þannig algengasta ástæða búferlafyrirætlana, en 44% þeirra sem ætluðu að flytja frá landsbyggðunum og 29% þeirra sem ætluðu að flytja frá höfuðborgarsvæðinu nefndu atvinnumál sem ástæðu flutninganna. Mat á atvinnumöguleikum hefur jafnframt langmest forspárgildi um búferlafyrirætlanir unglinga í strjálbýli.¹³

Hér er rétt að halda því til haga að þótt fólk flytji þannig milli landshluta vegna vinnu er atvinnuleysi ekki stór þáttur í búferlaflutningum hér á landi, enda er atvinnustig almennt hátt á Íslandi. Raunar er oft nánast ekkert atvinnuleysi og jafnvel skortur á vinnuafli á landsvæðum sem búið hafa við langvarandi fólksfækkun.¹⁴ Hugsanlega skýrist það mynstur af því að fólk sem missir vinnuna sé líklegra til að vera um kyrrt á svæðum þar sem atvinnulíf og þjónusta eru fjölbreytt en svæðum þar sem atvinnulíf er einhæft og framboð sambærilegra starfa takmarkað.

Atvinnutækifæri og góð kjör í alþjóðlegum samanburði eru jafnframt helstu ástæður þess að erlendir ríkisborgarar hafa flust til landsins í stórum stíl.¹⁵ Líkt

10 Haddad, Lyons og Chatterjee 2009; Helminen og Ristimäki 2007; Shabanpour o.fl. 2018; Zhu 2012.

11 Fleming 2017; Lowe 2018; Power o.fl. 2013; Schwartz 2018.

12 Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Stefán Ólafsson 1997; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009; Bjarnason og Thórlindsson 2006.

13 Bjarnason og Thórlindsson 2006.

14 Árni Ragnarsson 2017; Stefán Ólafsson 1997.

15 Wojtyńska 2012; Skaptadóttir 2015a.

og víða annars staðar starfa margir innflytjendur við atvinnugreinar sem heimamenn telja erfiðar, illa launaðar eða einfaldlega óspennandi, en því til viðbótar hafa innflytjendur á Íslandi ráðið sig til vinnu í byggðarlögum sem ekki hafa þótt vænlegir búsetukostir meðal margra Íslendinga. Þannig hefur aðflutningur fólks af erlendum uppruna snúið við neikvæðri byggðaðþróun í mörgum dreifðum byggðum eins og fram hefur komið.

Fjölbreyttur vinnumarkaður höfuðborgarsvæðisins er ein helsta ástæða aðflutninga fólks frá öðrum landshlutum og öðrum löndum.¹⁶ Verslun, fjármál og eignaumsýsla og ýmis sérfræðiþjónusta eru langmikilvægustu atvinnugreinar á höfuðborgarsvæðinu¹⁷ en borgin hefur jafnframt umtalsvert vægi í flestum þeim atvinnugreinum sem eru öflugastar utan hennar, svo sem sjávarútvegi, stóriðju og ferðaþjónustu. Í rannsókn Stefáns Ólafssonar árið 1997 kom fram að sérfræðingar og sérhæft starfsfólk væri líklegast til að flytja til höfuðborgarsvæðisins, en fólk með minni eða almennari menntun á ákveðnu aldursbili væri hins vegar líklegra til að flytja frá höfuðborgarsvæðinu til landsbyggðanna.¹⁸

Með aukinni tæknivæðingu hefur störfum við landbúnað fækkað í sveitum og störfum við veiðar og vinnslu fækkað í sjávarþorpum landsins.¹⁹ Á sama tíma hafa bætтар samgöngur, aukin sérhæfing og landfræðileg samþjöppun framleiðslu og þjónustu grafið undan atvinnulífi smærri byggðakjarna sem spruttu á sínum tíma upp vegna nálægðar við góð fiskimið eða blómleg landbúnaðarhæruð. Matvælaframleiðsla vegur engu að síður þungt í atvinnulífi allra landshluta utan höfuðborgarsvæðisins²⁰ og breytingar á framleiðsluháttum í landbúnaði og sjávarútvegi endurspeglast í mynstri búferlaflutninga.

Eins og rakið var í kafla 2.4 urðu vatnaskil í þróun smærri byggðakjarna á Íslandi undir lok 20. aldar. Eftir rúmlega aldarlangan vöxt varð fólksfækkun í slíkum byggðakjörnum um tveggja áratugaskeið áður en mannfjöldinn náði ákveðnu jafnvægi. Sumir fræðimenn hafa rakið fólksfækkun í smærri sjávarbyggðum beint til frjáls framsals aflaheimilda²¹ eða óbeint til þeirrar óvissu um

16 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

17 Sigurður Jóhannesson, Sigurður Árnason og Snorri B. Sigurðsson 2017.

18 Stefán Ólafsson 1997.

19 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

20 Sigurður Jóhannesson, Sigurður Árnason og Snorri B. Sigurðsson 2017.

21 Sjá t.d. Chambers, Helgadóttir og Carothers 2017; Benediktsson og Karlsdóttir 2011; Einarsson 2011.

framtíðina sem kvótakerfið hefur vakið í öllum sjávarbyggðum.²² Aðrir fræðimenn hafa hins vegar lagt áherslu á þær tækni framfarir og breytingar á framleiðsluháttum sem fækkað hafa störfum í frumframleiðslu um allan heim og þannig, ásamt lakari búsetugæðum, grafið undan smærri byggðarlögum sem byggðust upp í kringum fyrri atvinnuhætti.²³

Brottf lutningur kvenna og ójöfn kynjahlutföll í dreifðum byggðum hafa oft verið rakin til kynskipts vinnumarkaðar þar sem hefðbundin kvennastörf séu fábreytt, erfið og illa borguð, sérstaklega í sjávarþorpum og sveitum landsins.²⁴ Þá hefur stuðningur við atvinnusköpun í landsbyggðunum verið gagnrýndur fyrir að miðast við hefðbundin karlastörf og karla sem frumkvöðla.²⁵ Á hinn bóginn hefur því verið haldið fram að vinnustaðir í meira þéttbýli séu fjölskylduvænni og henti konum betur.²⁶

Í þessu sambandi er áhugavert að þrátt fyrir fækkun starfa í sjávarútvegi og landbúnaði hefur íbúum landsbyggðanna fjölgað umtalsvert á undanförunum árum eins og rakið var hér að ofan og jafnvel hefur fólki fjölgað lítillega í strjálbýli og mörgum sjávarþorpum sem búið höfðu við langvarandi fólksfækkun. Konur voru lengi vel hlutfallslega fleiri en karlar í þéttbýli. Fjölgun innflytjenda hefur haft í för með sér að karlar eru nú fleiri en konur alls staðar á landinu þótt kynjahallinn sé mun minni á stærstu þéttbýlistöðunum en hann er í strjálbýli og á minni stöðum.

8.3 Umskipti í atvinnulífi landsbyggðanna

Ýmsar ástæður eru fyrir þeim jákvæðu umskiptum sem orðið hafa í byggðabróun síðustu ára en ljóst má vera að íbúar landsbyggðanna framfleyta sér með fjölbreyttari hætti en áður tíðkaðist. Á undanförunum árum hafa ýmsar nýjar atvinnugreinar rutt sér til rúms í landsbyggðunum en jafnframt hafa tengslin

22 Þóroddur Bjarnason 2012.

23 Sjá t.d. Bjarki Vigfússon og Haukur Már Gestsson 2016; Ragnar Árnason 2005; Sveinn Agnarsson 2007.

24 Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2017; Hjördís Sigursteinsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2009; Gíslason og Ólafsson 2005; Sigríður E. Þórðardóttir og Halldór Kristjánsson 2005; Sigríður E. Þórðardóttir o.fl. 2003; Tinna K. Halldórsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2012; Skaptadóttir 2000.

25 Sigurbjörg K. Ásgeirsdóttir og Þorgerður Einarsdóttir 2016; Tinna K. Halldórsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2012.

26 Gíslason og Ólafsson 2005.

milli búsetu og atvinnu trosnað og skapað margvíslega möguleika til búsetu utan mesta þéttbýlisins.

Þótt umræða um orkufreka stóriðju sé oft fyrirferðarmikil í vangaveltum um atvinnuuppbyggingu í dreifðum byggðum hafa flestar slíkar verksmiðjur verið byggðar upp í seilingarfjarlægð frá Reykjavík. Stærstu og jafnframt umdeildustu virkjunarframkvæmdir landsins, vegna uppbyggingar álversins á Reyðarfirði, höfðu þó það meginmarkmið að skapa nýja kjölfestu í atvinnulífi á Austurlandi. Burt séð frá nokkuð óraunhæfum væntingum um umbyltingu lífskilyrða á Austurlandi á framkvæmdatímanum er ljóst að álverið á Reyðarfirði hefur aukið fjölbreytni atvinnulífsins og skilað umtalsverðri fólksfjölgun á Mið-Austurlandi.²⁷ Hins vegar virðast framkvæmdirnar hvorki hafa haft mikil áhrif á byggðapróun utan Mið-Austurlands²⁸ né fyrirætlanir ungs fólks á Austurlandi um búferlaflutninga.²⁹ Áætluð áhrif annarra stóriðjuframkvæmda, svo sem kísilverksmiðjunnar á Húsavík, hafa verið metin³⁰ en raunveruleg áhrif þeirra ekki verið skoðuð sérstaklega.

Af annarri nýsköpun í atvinnumálum dreifðra byggða hefur fiskeldi í sjó einnig orðið tilefni mikillar umræðu um umhverfis- og samfélagsáhrif. Uppbyggingin hefur verið mest á sunnanverðum Vestfjörðum og sunnanverðum Austfjörðum þar sem langvarandi fólksfækkun virðist hafa stöðvast og lítilsháttar íbúafjölgunar gætir, sérstaklega meðal yngra fólks.³¹ Líkt og með aðra matvælavinnslu er þó óljóst hversu mörg störf verða til frambúðar við fóðrun og slátrun eldisfisks í dreifðum byggðum.

Ein stærsta breytingin á atvinnulífi landsbyggðanna tengist þó þróun landsins í heild frá iðnaðarsamfélagi í átt til þekkingar- og þjónustuhagkerfis. Þótt höfuðborgarsvæðið eigi drýgsta hlutann af hinu nýja hagkerfi gætir áhrifa þess í verulegum mæli í öllum landshlutum. Samþjöppun verslunar og þjónustu í stærri byggðakjörnum hefur ýtt enn frekar undir þéttbýlisvæðingu innan einstakra landshluta³² en jafnframt aukið fjölbreytni á vinnumarkaði og bætt búsetuskilyrði innan vinnusóknarsvæða þeirra. Vöxtur ferðaþjónustunnar hefur jafnframt skapað mörg störf við verslun og þjónustu, sérstaklega við veitingar,

27 Hjalti Jóhannesson 2010.

28 Hjalti Jóhannesson 2010; Vífill Karlsson og Jón Þ. Heiðarsson (í vinnslu).

29 Seyfrit, Bjarnason og Ólafsson 2010.

30 Byggðastofnun 2006; Reinhard Reynisson o.fl. 2012

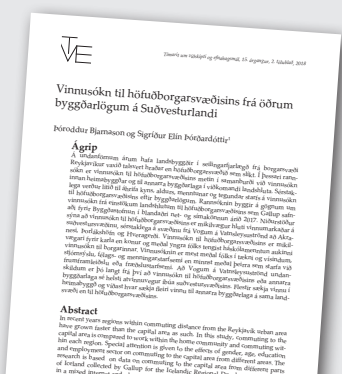
31 Sigurður Árnason 2017.

32 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002; Árni Ragnarsson 2017; Stefán Ólafsson 1997.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Vinnusókn á suðvestursvæðinu

Á undanföllum árum hafa landsbyggðir í seilingarfarlægð frá borgarsvæði Reykjavíkur vaxið talsvert hraðar en höfuðborgarsvæðið sem slíkt. Vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins er mikilvægur hluti vinnumarkaðarins á suðvestursvæðinu. Hún er þó mikilvægari fyrir karla en konur og meðal yngra fólks tengist háskólamenntun aukinni vinnusókn til borgarinnar. Vinnusóknin er mest meðal fólks í tækni og vísindum, stjórnsýslu, félags og menningarstarfsemi en minnst meðal þeirra sem starfa við frumframleiðslu eða fræðslustarfsemi. Þó er langt frá því að vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins eða annarra byggðarlaga sé helsti atvinnuvegur íbúa suðvestursvæðisins. Flestir sækja vinnu í heimabyggð og víðast hvar sækja fleiri vinnu til annarra byggðarlaga á sama landsvæði en til höfuðborgarsvæðisins.

Þóroddur Bjarnason og Sigríður Elín Þórðardóttir.
2018. Vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum byggðarlögum á Suðurlandi. *Tímarit um viðskipti og efnahagsmál*, 15(2), 97–113.

gistingu og afþreyingu, og skýrir að hluta til fjölgun erlendra ríkisborgara um land allt.³³ Þótt ferðapjónustan sé árstíðabundin og gegnumstreymi ferðamanna skilji oft lítið eftir sig á dreifbýlustu svæðunum³⁴ hefur hún ekki síður en önnur vertíðarbundin starfsemi jákvæð áhrif á fábreyttan vinnumarkað og styrkir margvíslega þjónustustarfsemi sem ella ætti erfitt uppdráttar.

Bylting í samskiptatækni hefur jafnframt nú þegar skapað ótal ný tækifæri til framfærslu í dreifðum byggðum með því að auðvelda margvíslega atvinnustarfsemi utan mesta þéttbýlisins, búsetu fjarri höfuðstöðvum stofnana og fyrirtækja og vinnu við tímabundin verkefni óháð staðsetningu. Tækniþyltingunni fylgir þó einnig aukin hætta á samþjöppun sérhæfðra starfa á höfuðborgarsvæðinu með rafrænni þjónustu við aðra landshluta.³⁵

Þótt enn sem komið er séu tiltölulega fáir í þeirri aðstöðu að þurfa aldrei að mæta á starfsstöð til vinnu geta sífellt fleiri unnið hluta vinnu sinnar annars staðar. Jafnframt fjölgar þeim jafnt og þétt sem vinna tímabundin sérfræðistörf á ýmsum stöðum eða eru verktakar hjá mörgum atvinnurekendum í senn.³⁶

33 Eyrún J. Bjarnadóttir, Guðrún Þ. Gunnarsdóttir og Arnar Þ. Jóhannesson 2016; Sigríður Jóhannesson, Sigríður Árnason og Snorri B. Sigurðsson 2017.

34 Þóroddur Bjarnason og Edward H. Huijbens 2014; Vífill Karlsson, Hjalti Jóhannesson og Jón Ó. Pétursson 2017.

35 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

36 Árelía E. Guðmundsdóttir og Herdís P. Pálsdóttir 2021.

Þegar fólk þarf ekki að ferðast til vinnu á hverjum morgni og heim að kvöldi skapast ýmsir nýir möguleikar á búsetu í nokkurri fjarlægð frá vinnustaðnum. Þótt ákveðin óvissa fylgi tímabundnum verkefnum getur slíkt fyrirkomulag einnig auðveldað fólki búsetu á svæðum sem einkennast af grunnnum vinnumarkaði. Þannig er ólíklegra að fólk missi vinnuna með öllu og krafa atvinnurekenda um viðveru á tilteknum vinnustað er einnig yfirleitt minni og því auðveldara að stunda fjarvinnu. Þessi aukni sveigjanleiki er einn af þeim þáttum sem ýtt hefur undir mikla fólksfjölgun á suðvestursvæðinu í seilingarfjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu.

Í rannsókn á vegum þessa verkefnis sem birtist í *Tímariti um viðskipti og efnahagsmál* kom fram að vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins er sérstaklega mikilvæg á nærsvæði borgarinnar frá Vogum á Vatnsleysuströnd að Akranesi, Þorlákshöfn og Hveragerði.³⁷ Slík vinnusókn er mikilvægari fyrir karla en konur og tengist sérstaklega háskólamenntun og störfum í tækni og vísindum, stjórnsýslu, félags- og menningarstarfsemi. Flestir íbúar sækja þó vinnu í heimabyggð og víðast hvar sækja fleiri vinnu til nágrannabyggðarlaga sinna en til höfuðborgarsvæðisins.

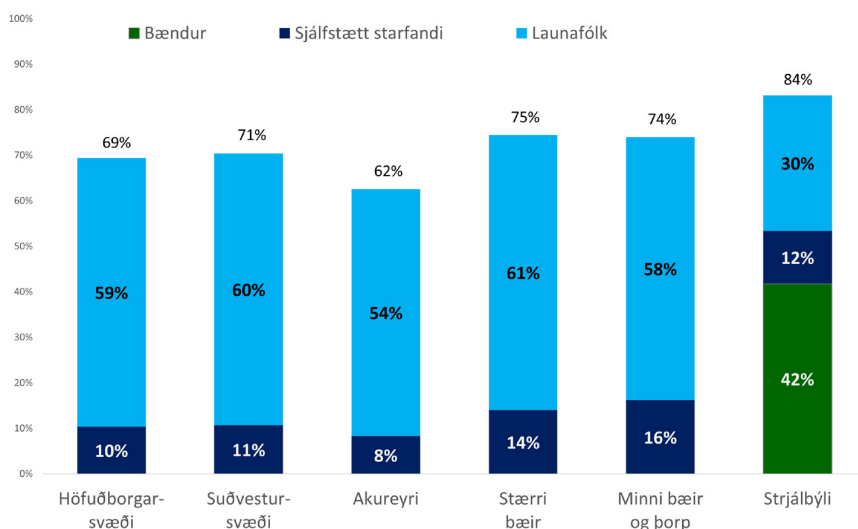
Til lengri tíma litið má vera að við séum stödd á tímamótum hvað búsetu varðar. Fram til þessa hefur fólk þurft að búa þar sem það gat séð sér farborgða og önnur búsetugæði hafa aðeins komið til álita í því samhengi. Í framtíð þar sem sífellt fleiri geta búið þar sem þeim sýnist óhád staðsetningu atvinnu munu önnur búsetugæði skipta höfuðmáli.

8.4 Þátttaka á vinnumarkaði

Mynd 58 sýnir atvinnuþátttöku þeirra sem tóku þátt í könnunum verkefnisins. Á flestum búsetusvæðum voru 69–75% þátttakenda á vinnumarkaði. Hlutfallið var lægst 62% á Akureyri en hæst 84% í strjálbýli. Ekki er fyllilega ljóst hvers vegna þessi munur kemur fram í úrtökunum en hann virðist ekki endurspeglar svæðisbundinn mun í atvinnuþátttöku.

Hlutfall sjálfstætt starfandi er á bilinu 8–16% og fer almennt hækkandi með lækkandi byggðastigi. Strjálbýlið sker sig hér marktækt frá öðrum búsetusvæðum en tveir af hverjum fimm svarendum voru bændur sem jafnframt teljast

37 Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.

Mynd 58

Þátttaka á vinnumarkaði samkvæmt könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar*

sjálfstætt starfandi. Hins vegar var launafólk aðeins tæpur þriðjungur svarenda í strjálbýli samanborið við 54–61% í stórum og smáum þéttbýliskjörnum.

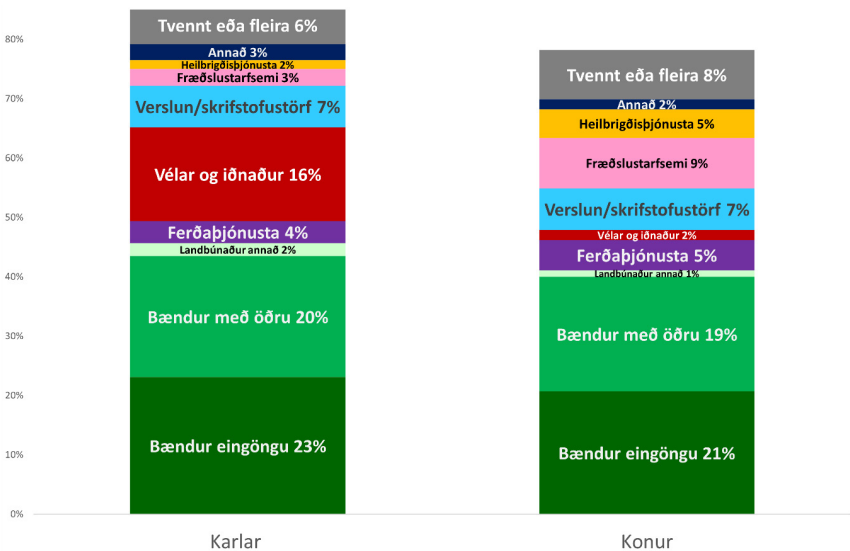
8.4.1 Atvinna í sveitum og öðru strjálbýli

Þrátt fyrir fækkun starfa í landbúnaði hefur íbúum í strjálbýli fjölgað í öllum landshlutum á síðustu árum. Jafnframt mun vera algengt að bændur vinni aðra vinnu meðfram búskap og hefur sérstaklega verið talað um konur í því sambandi.³⁸ Í því ljósi er ástæða til að skoða nánar atvinnuþátttöku þeirra sem búsettir eru í strjálbýli með sérstakri áherslu á þau sem ekki eru bændur eða vinna aðra vinnu meðfram búskap.

Mynd 59 sýnir atvinnuþátttöku karla og kvenna í strjálbýli samkvæmt niðurstöðum verkefnisins. Á þessari mynd eru bændur sem stunda einnig aðra vinnu flokkaðir sem „bændur með öðru“ án frekari sundurgreiningar en aðrar atvinnugreinar eru aðeins sýndar fyrir þau sem ekki eru bændur. Þau sem starfa við landbúnað en segjast ekki vera bændur eru flokkuð sem „landbúnaður annað“.

Lítill munur er á hlutfalli karla og kvenna sem segjast vera bændur og sérstaka

38 Hjördís Sigursteinsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2009; Sigríður E. Þórðardóttir o.fl. 2005.

Mynd 59

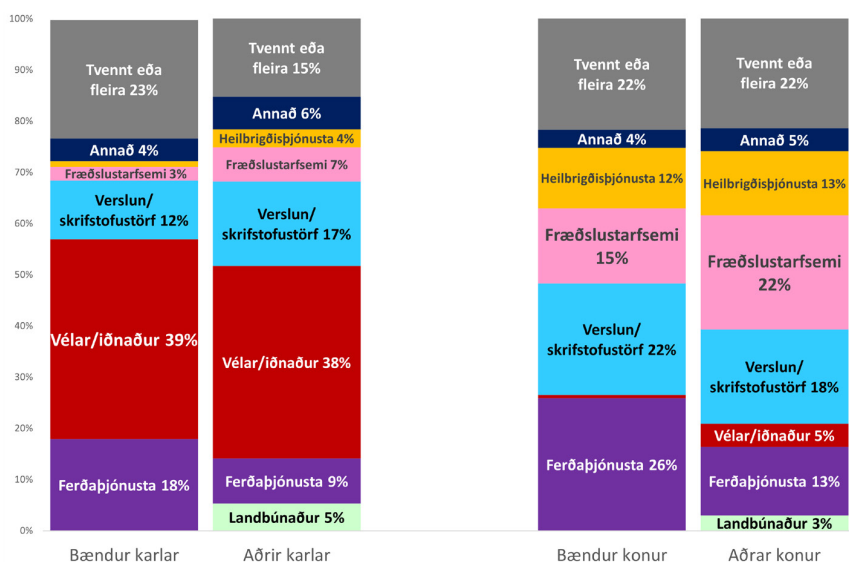
Atvinnugreinar svarenda í strjálbýli

athygli vekur að enginn munur er á hlutfalli karla og kvenna sem vinna aðra vinnu meðfram búskap þótt munur sé á tegundum slíkrar vinnu eins og nánar verður vikið að hér að neðan. Þetta er í nokkru ósamræmi við almenna umræðu um stöðu kvenna í landbúnaði og tvöfalda vinnubyrði þeirra á búinu og utan þess. Þetta kann að skýrast af því að konur séu líklegri til að vinna reglubundna launavinnu með búskap meðan karlar séu líklegri til að grípa í íhlaupavinnu þegar færi gefst.

Meðal þeirra sem ekki eru bændur eru karlar líklegastir til að vinna við vélar og iðnað, en undir þann flokk fellur einnig fjarskipti, flutningar, byggingastarfsemi og sjávarútvegur. Atvinnuþátttaka kvenna er minni en karla og skiptist jafnframt á fleiri atvinnugreinar. Þá eru um 6% karla og 8% kvenna sem starfa við fleiri en eina atvinnugrein aðra en landbúnað.

Mynd 60 sýnir nánar starfsgreinar starfandi karla og kvenna í strjálbýli sem starfa ekki eingöngu við landbúnað. Myndin sýnir þannig annars vegar starfsgreinar bænda sem vinna aðra vinnu samhliða búskap og hins vegar starfsgreinar þeirra sem vinna við aðrar greinar en landbúnað.

Eins og sjá má eru bændur sem vinna meðfram búskap marktækt líklegri til að vinna við ferðaþjónustu en þau sem ekki starfa við landbúnað, og á það bæði við

Mynd 60

Starfsgreinar bænda sem vinna meðfram búskap og íbúa í strjálbýli sem ekki stunda búskap

um konur og karla. Þá eru karlar sem ekki eru bændur ólíklegri en aðrir íbúar strjálbýlis til að vinna við tvær eða fleiri greinar aðrar en landbúnað.

Svipað hlutfall karla sem eru bændur og annarra karla starfar við vélar og iðnað en þeir sem vinna samhliða búskap eru marktækt ólíklegri til að vinna við fræðslustarfsemi eða verslun og þjónustu. Stór hluti kvenna vinnur við fræðslustarfsemi en þó eru konur úr hópi bænda sem vinna samhliða búskap nokkru ólíklegri til þess en aðrar starfandi konur í strjálbýli.

Þessar niðurstöður sýna þann mikla fjölbreytileika í atvinnumálum sem skapast hefur í sveitum landsins á undanförunum árum og áratugum. Landbúnaður er enn mikilvægasta atvinnugreinin og bændur eru tæpur helmingur allra karla og kvenna á vinnumarkaði í strjálbýli. Hins vegar vinnur helmingur bænda önnur störf meðfram búskap og fjölbreytni þeirra starfa er nokkuð svipuð og meðal þeirra sem ekki eru bændur.

Oft hefur verið bent á vöxt ferðaþjónustunnar sem líklega skýringu á fólksfjölgun í strjálbýli og vissulega sýna þessar niðurstöður að ferðaþjónustan er orðin ein af mörgum atvinnugreinum strjálbýlisins. Hún er þó langt því frá að vera yfirgnæfandi og hlutfall þeirra sem vinna við ferðaþjónustu er eingöngu á pari við hlutfall karla sem vinna eingöngu við fræðslustörf og kvenna sem vinna

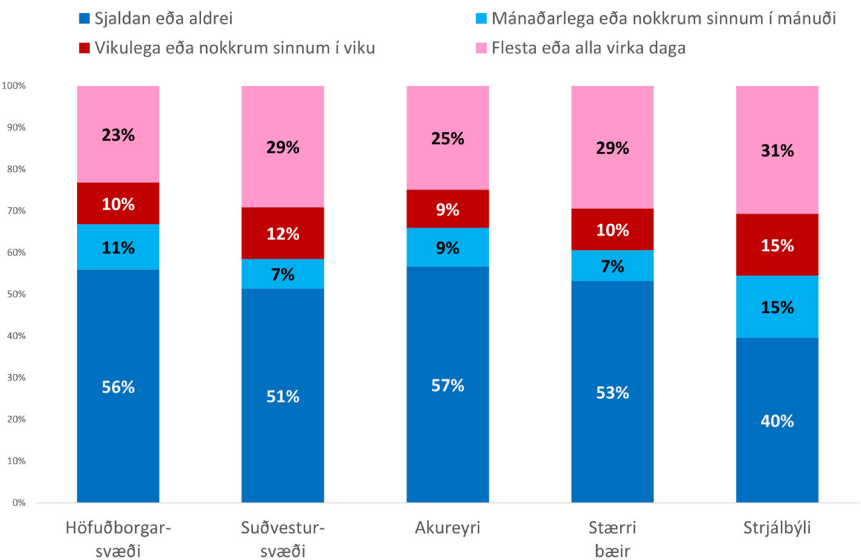
eingöngu við heilbrigðisþjónustu. Hins vegar vekur athygli að bæði karlar og konur sem vinna aðra vinnu samhliða búskap eru tvöfalt líklegri til að starfa við ferðaþjónustu en aðrir íbúar á vinnumarkaði í strjálbýli.

8.5 Mynstur vinnusóknar

8.5.1 Sveigjanleiki í vinnu

Þótt mikið sé rætt um hugsanleg áhrif aukins sveigjanleika á vinnumarkaði á byggðapróun er lítið vitað um það svigrúm sem fólk í mismunandi byggðarlögum hefur í vinnusókn. Í því sambandi skiptir máli hvort um sé að ræða sveigjanleika sem felst í því að mæta á mismunandi stöðum eftir verkefnum hverju sinni eða sveigjanleika sem felst í því að geta unnið störf sín óháð staðsetningu. Í fyrri floknum eru t.d. ýmsir verktakar, iðnaðarmenn, flutningabílstjórar, sjómenn og fólk í tímabundnum störfum en í þeim seinni t.d. fólk sem vinnur að miklu leyti við tölvu og getur unnið nánast hvar sem nettenging er þokkaleg.

Mynd 61 sýnir hversu oft fólk á vinnumarkaði mætti til vinnu á mismunandi stöðum eftir því hvar verkefnin voru hverju sinni áður en Covid-faraldurinn

Mynd 61

Hlutföll þeirra sem fyrir Covid-19-faraldurinn mættu til vinnu á mismunandi stöðum eftir því hvar verkefnin voru hverju sinni

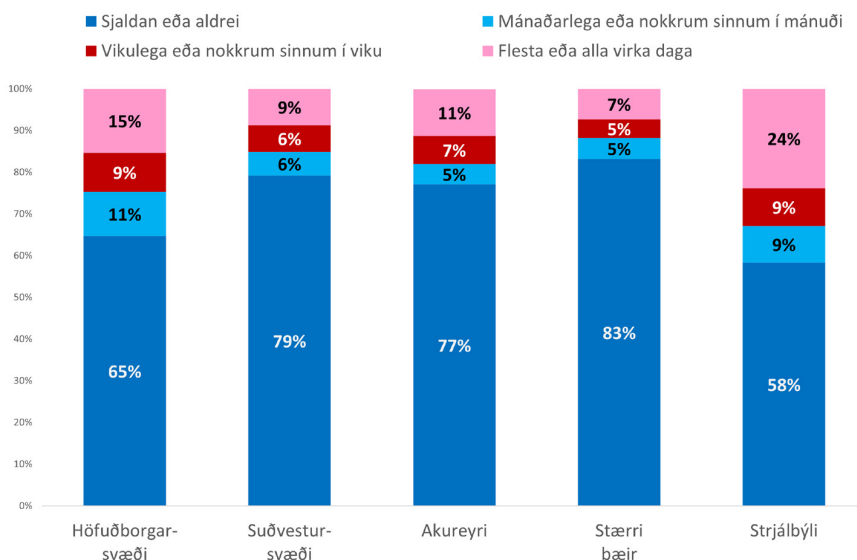
brast á. Þessarar spurningar var ekki spurt í könnuninni í minni bæjum og þorpum utan Suðvesturlands.

Eins og sjá má fer ríflega helmingur íbúa í þéttbýliskjörnum sjaldan eða aldrei út af föstum vinnustað vegna verkefna annars staðar. Það hlutfall er marktækt lægra í strjálbýlinu eða 40%.

Hlutfall þeirra sem ekki eru á föstum vinnustað heldur vinna flesta eða alla virka daga á mismunandi stöðum eftir verkefnum er á bilinu 23–31% og fer heldur hækkandi með lækkanði byggðastigi.

Mynd 62 sýnir hversu oft fólk á vinnumarkaði gat unnið á mismunandi stöðum að eigin vali áður en Covid-faraldurinn brast á, til dæmis heima hjá sér eða á kaffihúsum. Þessarar spurningar var heldur ekki spurt í könnuninni í minni bæjum og þorpum utan Suðvesturlands.

Hlutfall þeirra sem stundum eða alltaf gátu valið sér stað til að vinna var marktækt hærri á höfuðborgarsvæðinu en í öðrum þéttbýliskjörnum á suðvestursvæðinu eða utan þess. Þetta hlutfall var hins vegar marktækt hæst í strjálbýli þar sem nærri fjórðungur svarenda á vinnumarkaði sagðist flesta eða alla virka daga geta unnið á mismunandi stöðum að eigin vali. Nánari greining (ekki sýnd

Mynd 62

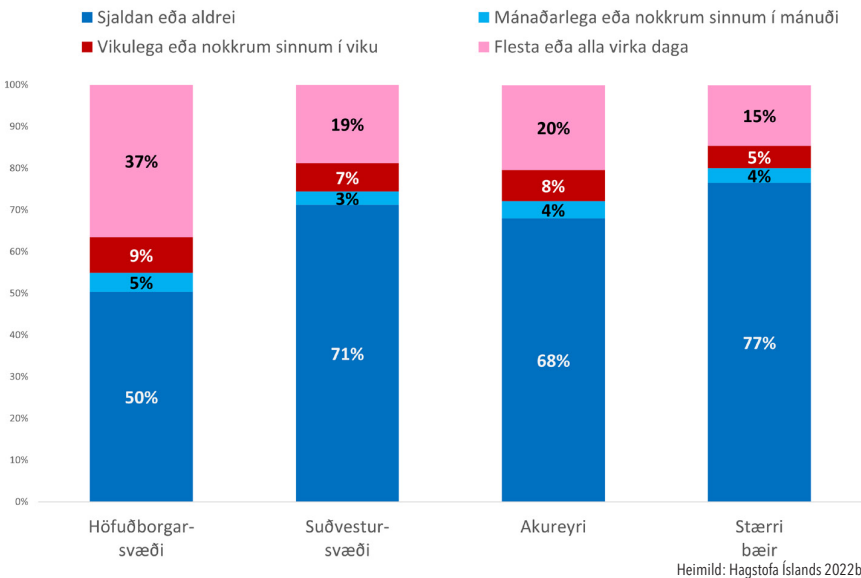
Hlutföll þeirra sem gátu unnið á mismunandi stöðum að eigin vali fyrir Covid-19 faraldurinn

hér) leiðir í ljós að þessi munur skýrist að hluta til af svörum bænda sem hafa talsvert val um verkefni en einnig eru aðrir íbúar strjálbýlis marktækt líklegri en íbúar þéttbýlis til að hafa val um hvar þau vinna hverju sinni.

8.5.2 Áhrif Covid á sveigjanleika í vinnu

Í Covid-faraldrinum, sem hófst á Íslandi snemma árs 2020, jókst fjarvinna til mikilla muna. Atvinnurekendur og launafólk hafa því kynnst möguleikum og takmörkunum sveigjanlegrar vinnu en framtíðin mun leiða í ljós hver áhrifin af fjarvinnu verða á mynstur vinnusóknar og byggðapróun á Íslandi.

Könnun verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* í þéttbýlinu á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu, Akureyri og stærri bæjum var lögð fyrir haustið 2020 þegar áhrif Covid-faraldursins á tilhögun vinnu voru sem mest. Því er áhugavert að skoða nánar hvernig möguleikar til sveigjanlegrar vinnu voru nýttir í mismunandi tegundum byggðarlaga, enda kann það að gefa nokkra vísbendingu um hugsanlega þróun vinnusóknar eftir að faraldrinum lýkur. Þessarar spurningar var ekki spurt í könnun meðal íbúa í minni bæjum og þorpum og könnuninni var lokið í strjálbýli þegar Covid-faraldurinn skall á.

Mynd 63

Hlutföll þeirra sem gátu unnið á mismunandi stöðum að eigin vali í Covid-19-faraldrinum haustið 2020

Mynd 63 sýnir að sveigjanleiki starfa var marktækt mestur á höfuðborgarsvæðinu haustið 2020 þar sem aðeins helmingur fólks á vinnumarkaði sagðist sjaldan eða aldrei geta valið hvar það vann sína vinnu, en 37% sögðust hafa slíkt val flesta eða alla virka daga.

Mynstrið virðist að einhverju leyti fylgja þéttbýlisstigi þar sem aðeins 29–32% svarenda á Akureyri og á suðvestursvæðinu sögðust hafa eitthvert slíkt val í faraldrinum og aðeins 19–20% gátu flesta eða alla virka daga valið hvar þau unnu. Minnstur var sveigjanleikinn í öðrum stærri bæjum þar sem 23% höfðu eitthvert val og aðeins 15% gátu flesta eða alla virka daga valið hvar þau unnu.

Ekki er fyllilega ljóst hvernig á þessu mynstri stendur, en skýringarnar gætu legið í því að vinnustaðir á höfuðborgarsvæðinu séu fjölmennari og sóttvarnaraðgerðir hafi því haft meiri áhrif á skipulag vinnustaða, ellegar því að vinna af því tagi sem auðveldara sé að vinna í fjarvinnu sé mun algengari á höfuðborgarsvæðinu.

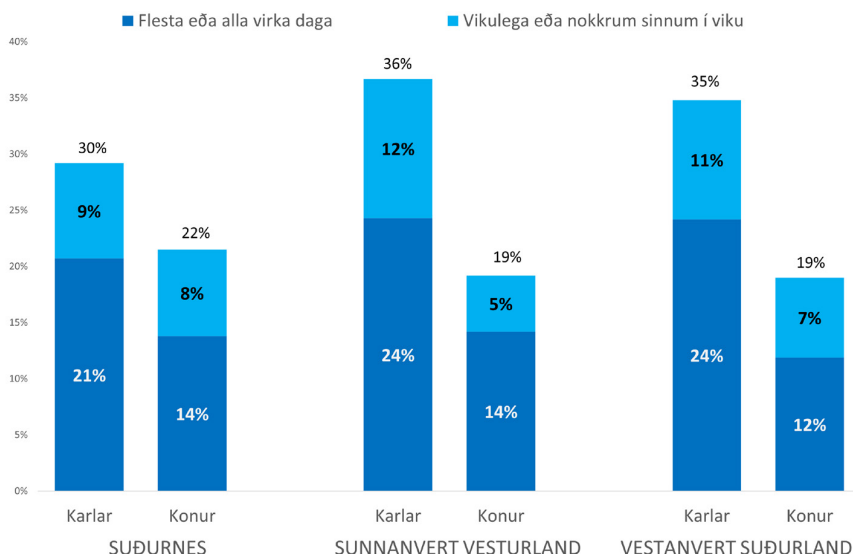
Þessar niðurstöður sýna að minnsta kosti að stór hluti starfandi fólks á höfuðborgarsvæðinu geti unnið vinnu sína heima ef brýna nauðsyn ber til. Tíminn mun leiða í ljós hvort reynslan af Covid verði til þess að þessi hópur fái meira svigrúm til að vinna utan starfsstöðvar og þar með aukin tækifæri til búsetu annars staðar á landinu.

8.5.3 Vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins

Í fyrri rannsókn á vegum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* kom fram að 17% karla og 9% kvenna á vinnumarkaði sem bjuggu á suðvestursvæðinu sóttu vinnu til höfuðborgarsvæðisins. Þar er hins vegar aðeins miðað við staðsetningu vinnustaðarins en ekki hversu oft fólk fór til vinnu á höfuðborgarsvæðinu.

Mynd 64 sýnir hlutfall karla og kvenna á vinnumarkaði sem eru búsett á suðvestursvæðinu en sækja vinnu til höfuðborgarsvæðisins. Eins og sjá má gefur þessi nálgun ívið hærri mat á slíkri vinnusókn en þegar miðað er við staðsetningu vinnustaðar. Ekki er mikill munur á vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins frá einstökum svæðum innan suðvestursvæðisins en umtalsverður kynjamunur.

Þannig fara 21–24% karla en 12–14% kvenna á vinnumarkaði á einstökum svæðum daglega eða flesta daga vikunnar til höfuðborgarsvæðisins vegna vinnu. Til viðbótar fara 9–12% karla en 5–8% kvenna slíkar vinnuferðir vikulega eða nokkrum sinnum í viku. Samtals er því þriðjungur karla og fimmtungur

Mynd 64

Hlutfall karla og kvenna á vinnumarkaði sem voru búsett á suðvestursvæðinu en sóttu vinnu til höfuðborgarsvæðisins fyrir Covid-19-faraldurinn

kvenna á vinnumarkaði á suðvestursvæðinu á ferðinni milli heimabyggðar og höfuðborgarsvæðisins í viku hverri.

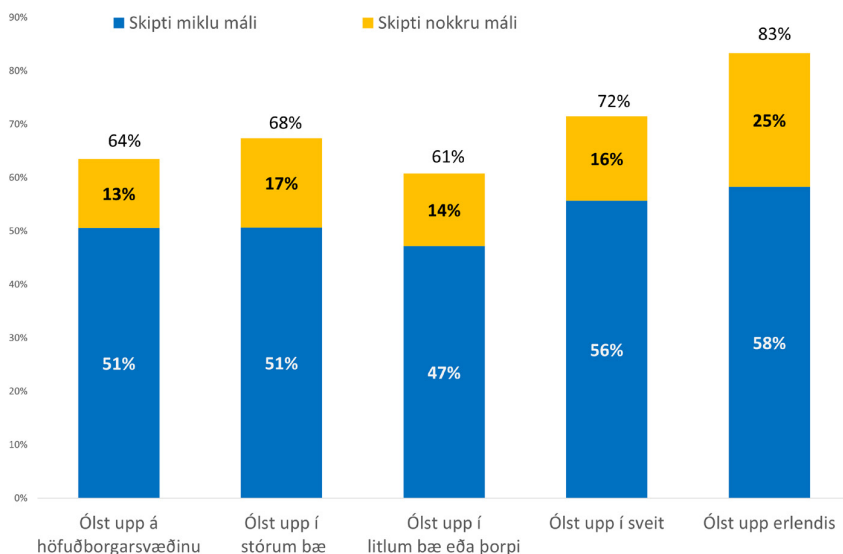
8.6 Mat á áhrifum atvinnutækifæra á búferlaflutninga

8.6.1 Mat á áhrifum atvinnutækifæra á flutninga til höfuðborgarsvæðisins

Í könnun verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* á höfuðborgarsvæðinu voru þátttakendur sem flutt höfðu þangað frá öðrum landshlutum spurðir um mikilvægi atvinnutækifæra í þeirri ákvörðun. **Mynd 65** sýnir hlutfall fólks í einstökum aldursflokkum sem töldu slík tækifæri hafa skipt miklu máli í þeirri ákvörðun að flytja til höfuðborgarsvæðisins.

Eins og sjá má var almennt ekki mikill munur á mikilvægi atvinnutækifæra í hugum þeirra sem flutt höfðu til höfuðborgarsvæðisins frá stórum bæjum, litlum bæjum eða sveitum innanlands. Um helmingur svarenda sagði yfirleitt að slík tækifæri hefðu skipt sig miklu máli og einn af hverjum fjórum til sjö að það hefði skipt sig nokkru máli fyrir slíka innanlandsflutninga.

Þau sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu og höfðu flutt þangað aftur eftir

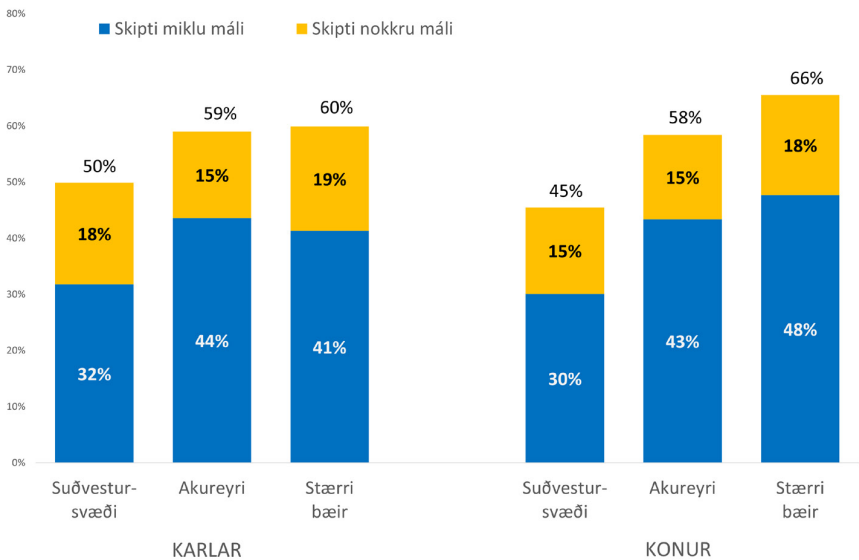
Mynd 65

Mat þeirra sem nú eru búsett á höfuðborgarsvæðinu á mikilvægi atvinnutækifæra í búferlaflutningum sínum frá öðrum tegundum byggðarlaga

tímabundna búsetu úti á landi voru álíka líkleg og önnur til að segja atvinnutækifæri hafa skipt máli í því sambandi. Hlutfallið var ívið hærra meðal þeirra sem ólust upp í sveit en sá munur var ekki tölfræðilega marktækur. Helsti munurinn liggur í hlutfalli þeirra sem ólust upp erlendis og sögðu að atvinnumál hefðu skipt nokkru máli í flutningi þeirra til höfuðborgarsvæðisins.

Þessar niðurstöður eru í grófum dráttum sambærilegar niðurstöðum Stefáns Ólafssonar frá árinu 1997 þar sem 44% þeirra sem ætluðu að flytja frá landsbyggðunum nefndu atvinnutækifæri sem helstu ástæðu flutninganna. Í rannsókn Stefáns kom einnig fram að 30% þeirra sem flutt höfðu búferlum á árunum 1992–1996 nefndu atvinnumál sem mikilvægustu ástæðuna, en í niðurstöðunum er ekki greint á milli þeirra sem flutt höfðu til höfuðborgarsvæðisins og þeirra sem flutt höfðu milli landsbyggða eða frá höfuðborgarsvæðinu til annarra landshluta.

Þær tölur sem hér eru kynntar eru nokkru hærri en í könnun Stefáns Ólafssonar en þess ber að gæta að hér er spurt um atriði sem skiptu miklu máli en í könnuninni frá 1997 var spurt um mikilvægasta atriðið í fyrirhuguðum búferlaflutningum.

Mynd 66

Mat karla og kvenna sem nú eru búsett í þéttbýlli landsbyggðum á mikilvægi atvinnutækifæra í búferlaflutningum sínum frá höfuðborgarsvæðinu

8.6.2 Mat á áhrifum atvinnutækifæra á flutninga frá höfuðborgarsvæðinu

Í þessu verkefni voru þátttakendur sem flutt höfðu frá höfuðborgarsvæðinu til annarra landshluta spurðir um mikilvægi atvinnutækifæra í þeirri ákvörðun. **Mynd 66** sýnir hlutfall fólks í einstökum tegundum byggðarlaga sem taldi slík tækifæri hafa skipt nokkru eða miklu máli í þeirri ákvörðun að flytja frá höfuðborgarsvæðinu. Þessarar spurningar var aðeins spurt í könnun á suðvestur-svæðinu, Akureyri og í stærri bæjum en hvorki í könnunum meðal íbúa í minni bæjum né strjálbýli.

Sáralítt kynjamunur reyndist vera í svörum við þessari spurningu en athygli vekur að atvinnutækifæri virðast skipta meira máli í flutningum eftir því sem svarendur hafa flutt til fjarlægari og minni staða. Þannig sögðu 30–32% þeirra sem flutt höfðu frá höfuðborgarsvæðinu til nálægra byggðarlaga á suðvestur-svæðinu að atvinnutækifæri hafi skipt miklu máli í því sambandi, 43–44% þeirra sem fluttu til Akureyrar en 41–48% þeirra sem flutt höfðu til annarra stærri bæja utan Suðvesturlands. Til samanburðar kom fram í rannsókn Stefáns Ólafssonar árið 1997 að 29% þeirra sem ætluðu að flytja frá höfuðborgarsvæðinu nefndu atvinnutækifæri sem mikilvægustu ástæðu flutninganna.

Ýmislegt í þessum niðurstöðum gengur gegn því sem almennt hefur verið áberandi í umræðunni um mikilvægi atvinnu í flutningum milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landshluta. Hér er þó rétt að halda því til haga að samanburður á hlutföllum þeirra sem nefna atvinnutækifæri sem ástæðu flutninga til og frá höfuðborgarsvæðinu endurspeglar ekki fjölda þeirra sem flytja vegna slíkra tækifæra, heldur aðeins vægi atvinnutækifæra meðal þeirra sem flytja.

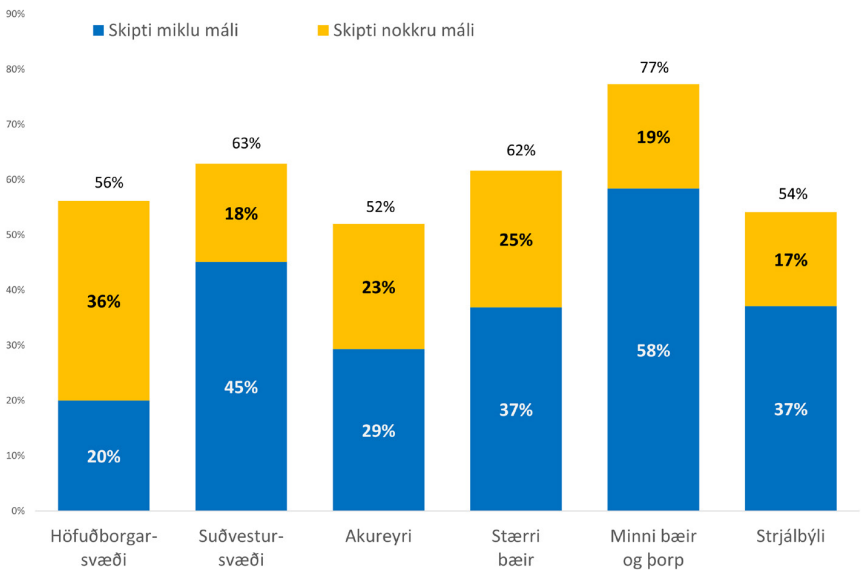
Í fyrsta lagi vekur athygli hversu hátt hlutfall þeirra sem flutt hafa frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins nefnir atvinnutækifæri sem mikilvæga ástæðu flutninganna. Þótt atvinnutækifæri vegi ekki jafn þungt í flutningum til suðvestursvæðisins og til annarra landsbyggða er um helmingur svarenda sem segir atvinnutækifæri sín eða maka hafa skipt nokkru eða miklu máli. Það er umtalsvert meira en ráða mætti af almennri umræðu um húsnæðisverð sem meginástæðu slíkra flutninga.

Í öðru lagi er mikilvægi atvinnutækifæra í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til stærri bæja utan Suðvesturlands svipað og mikilvægi þeirra í flutningum til höfuðborgarsvæðisins. Þannig sagði 51% þeirra sem ólust upp í stórum bæ að atvinnutækifæri hafi skipt miklu máli í flutningum þeirra til höfuðborgarsvæðisins en 41% karla og 48% kvenna sögðu að slík tækifæri hafi skipt miklu máli í flutningum þeirra frá höfuðborgarsvæðinu til stærri bæja utan Suðvesturlands. Mikilvægt er að hafa í huga að þetta þýðir ekki að jafn margir einstaklingar flytji til og frá stærri bæjum vegna atvinnutækifæra, aðeins að slík tækifæri skiptu álíka miklu máli í flutningum.

Í þriðja lagi vekur athygli að þrátt fyrir fjölbreyttan vinnumarkað vega atvinnutækifæri ekki eins þungt í búferlaflutningum frá höfuðborgarsvæðinu til Akureyrar og til annarra bæja sem eru margfalt minni en Akureyri og búa við mun fábreyttari vinnumarkað. Það bendir til þess að aðdráttarafl annarra búsetugæða sé meira á Akureyri og atvinnutækifæri skipti þannig minna máli en í öðrum stærri bæjum. Þess er þó að gæta að vegna stærðarhlutfalla flytja mun fleiri til Akureyrar en annarra stærri bæja en atvinnutækifæri skipta hlutfallslega minna máli í slíkum flutningum til Akureyrar.

8.6.3 Mat á ábrifum atvinnutækifæra á fyrirhugaða búferlaflutninga

Loks sýnir **mynd 67** mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi atvinnutækifæra í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum. Ólíkt fyrir

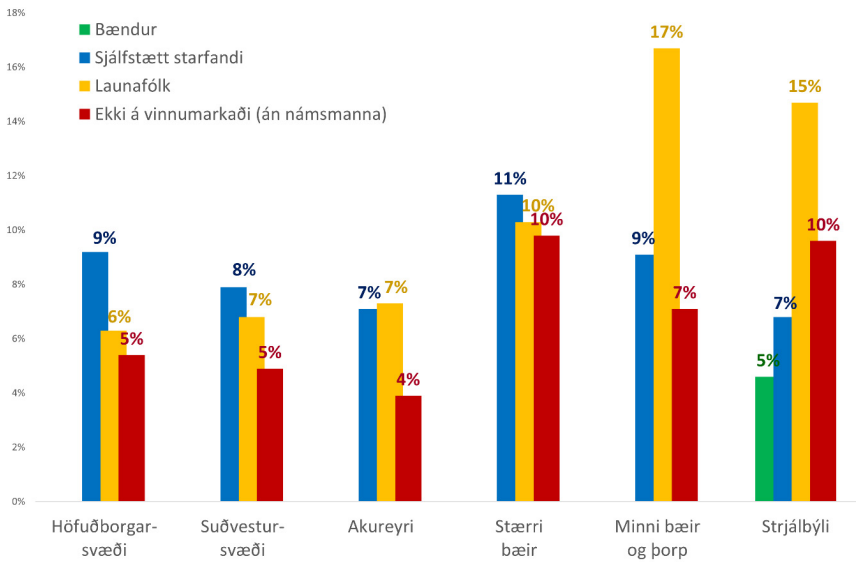
Mynd 67

Mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi atvinnutækifæra í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum

myndum sem sýndu mat aðfluttra á ástæðum flutninganna sýnir þessi mynd þátt atvinnutækifæra í fyrirhuguðum brottflutningum fólks frá mismunandi svæðum í framtíðinni. Þessar niðurstöður eru mjög nálægt niðurstöðum Stefáns Ólafssonar frá lokum 20. aldar þar sem fram kom að 20% þeirra sem ætluðu að flytja frá höfuðborgarsvæðinu á næstu tveimur árum og 44% þeirra sem ætluðu að flytja frá landsbyggðunum nefndu atvinnutækifæri sem mikilvægustu ástæðu fyrirhugaðra flutninga.

Atvinnumöguleikar vega þýngst í fyrirhuguðum brottflutningum frá minni bæjum og þorpum þar sem nærri tveir af hverjum þremur þeirra sem hyggjast flytjast á brott telja slíkt skipta miklu máli og rúmlega þrír af hverjum fjórum nokkru eða miklu máli.

Minnstu máli virðast atvinnutækifæri skipta í fyrirhuguðum flutningum frá þeim byggðarlögum þar sem vinnumarkaður er fjölbreyttastur. Þannig segja aðeins 20% þeirra sem ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu og 29% þeirra sem ætla að flytja frá Akureyri að atvinnumöguleikar skipti miklu máli í því sambandi. Hins vegar eru fleiri í þessum byggðarlögum sem segja atvinnumálin skipta nokkru máli og að minni bæjunum undanskildum er því tiltölulega lítill

Mynd 68

Tengsl atvinnustöðu og fyrirætlana um búferlaflutninga

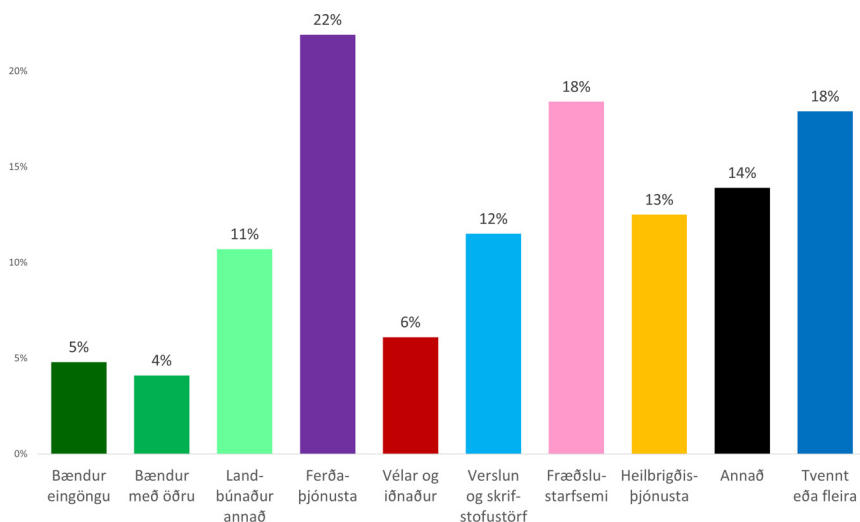
munur á hlutfalli þeirra sem segja atvinnumál koma við sögu í fyrirhuguðum flutningum.

8.7 Tengsl atvinnu við fyrirhugaða búferlaflutninga

Mynd 68 sýnir hlutfall þeirra sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum eftir stöðu á vinnumarkaði. Þar sem hlutfall námsmanna sem ætla að flytja er afar hátt eru þeir undanskildir hópnum sem ekki er á vinnumarkaði.

Eins og sjá má er talsverður munur á búferlafyrirætlunum eftir stöðu á vinnumarkaði. Þau sem ekki eru á vinnumarkaði, þ.m.t. eftirlaunaþegar, öryrkjar og þau sem eru heimavinnandi, eru marktækt ólíklegust til að ætla að flytja frá öllum byggðasvæðum. Þau sem eru utan vinnumarkaðar í stærri og minni bæjum, þorpum og sveitum eru þó marktækt líklegri til að ætla að flytja en þau sem búa á stærri stöðum.

Afar lítill og tölfræðilega ómarktækur munur er á því 7–11% hlutfalli sjálfstætt starfandi sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum, en bændur eru þó marktækt ólíklegri til að ætla að flytja en sjálfstætt starfandi á flestum stöðum.

Mynd 69

Tengsl atvinnugreina og fyrirtætlana um búferlaflutninga úr strjálbýli

Mesti munurinn er hins vegar á hlutfalli launafólks sem ætlar að flytja frá mismunandi tegundum byggðarlaga. Í stærri byggðarlögum er tiltölulega lítill munur á búferlafyrirtætlunum launafólks og þeirra sem eru sjálfstætt starfandi, en í minni bæjum og strjálbýli er launafólk miklu líklegra til að ætla að flytja og er sá munur tölfræðilega mjög marktækur.

8.7.1 Tengsl atvinnugreina við fyrirhugaða búferlaflutninga úr strjálbýli

Mynd 69 sýnir nánar búferlafyrirtætlanir fólks í strjálbýli eftir atvinnugreinum. Þar má sjá að aðeins 4–5% bænda ætla að flytja á næstu 2–3 árum og ekki virðist skipta miklu máli hvort þau stundi aðra vinnu meðfram búskap.

Hlutfall þeirra sem ætla að flytja er marktækt hæst meðal þeirra sem vinna eingöngu í ferðaþjónustu en 22% þeirra ætla að flytja á brott á næstu 2–3 árum. Eins og áður hefur komið fram er þessi hópur tiltölulega lítill hluti þeirra sem búa í strjálbýli og samkvæmt þessu jafnframt sá rokgjarnasti. Hér er mikilvægt að hafa í huga að hátt hlutfall bænda vinnur einnig við ferðaþjónustu en þau eru meðal þeirra sem ólíklegust eru til að flytja búferlum. Þá þarf einnig að hafa í huga að innflytjendur og ungt fólk starfa gjarnan við ferðaþjónustu og þeir hópar eru líklegri til að flytja á milli staða. Einnig þarf að hafa í huga að ferða-

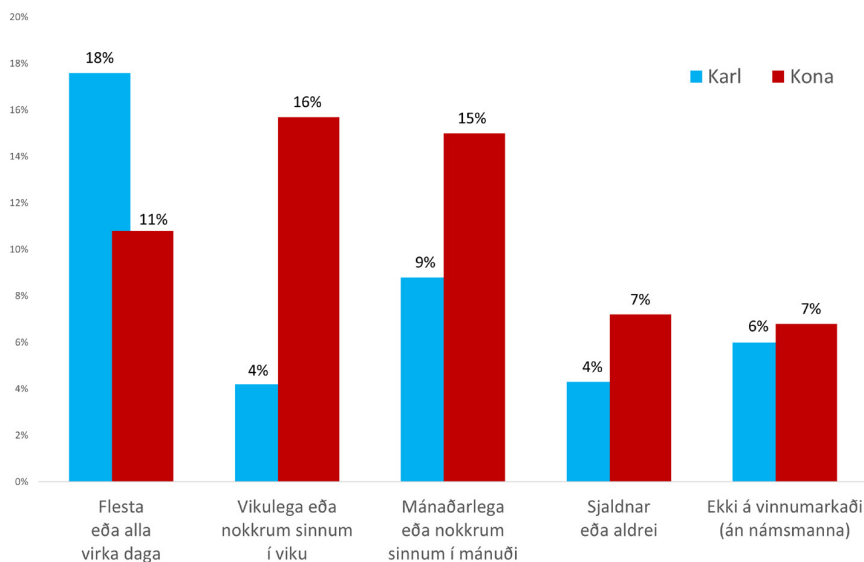
þjónustan var í uppnámi vegna Covid-faraldursins þegar könnunin var lögð fyrir.

Um 12–17% þeirra sem vinna við heilbrigðisþjónustu eða fræðslustarfsemi ætla að flytja á næstu 2–3 árum en það er svipað hlutfalli launafólks sem ætlar að flytja frá öðrum tegundum byggðarlaga. Þá er hlutfall þeirra sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum á bilinu 16–19% hjá þeim sem starfa við margar atvinnugreinar eða við eitthvað annað, en eins og komið hefur fram eru svarendur í þessum hóp langlíklegust til að geta unnið hvar sem þau vilja.

8.7.2 Tengsl vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins við fyrirhugaða búferlaflutninga

Mynd 70 sýnir hlutfall karla og kvenna á suðvestursvæðinu sem ætla að flytja á brott á næstu 2–3 árum eftir tíðni vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins. Þessi greining gefur þannig ákveðna hugmynd um byggðafestu í þeim samfélögum sem notið hafa góðs af nálægð við vinnumarkað höfuðborgarsvæðisins.

Þau sem ekki eru á vinnumarkaði eru sem fyrr ólíklegust til að ætla að flytja frá suðvestursvæðinu. Hins vegar kemur fram áhugaverður kynjamunur þegar litið er til vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins meðal þeirra sem eru á vinnumarkaði.

Mynd 70

Tengsl vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins við búsetufyrirætlanir á suðvestursvæðinu

Karlar sem sækja vinnu til höfuðborgarsvæðisins flesta eða alla virka daga eru marktækt líklegastir til að ætla að flytja á brott, en almennt er nánast enginn munur á búsetufyrirlunum karla sem fara sjaldnar til höfuðborgarsvæðisins milli vinnu eða eru ekki á vinnumarkaði.

Meðal kvenna er hins vegar meginmunurinn sá að þær sem fara mánaðarlega eða oftár til höfuðborgarsvæðisins vegna vinnu eru marktækt líklegri til að ætla að flytja á brott en þær sem fara sjaldnar eða eru ekki á vinnumarkaði.

8.8 Samantekt og næstu verkefni

Á Íslandi hefur höfuðborgarsvæðið verið í ákveðnum sérflokki hvað varðar fjölda og fjölbreytni starfa, vinnuaðstæður og möguleika á framgangi í starfi. Sú fjölbreytni á vinnumarkaði hefur einnig auðveldað þörum að finna störf við beggia hæfi og stuðlað að því að uppkomin börn setjist þar að. Á stærri stöðum utan höfuðborgarsvæðisins hefur einnig mátt finna margvísleg störf á ýmsum sviðum en einhæfni á vinnumarkaði eykst almennt með minnkandi mannfjölda.

Á undanförnum árum og áratugum hafa framfarir í samgöngum og upplýsingatækni jafnframt leitt til þess að tengslin milli búsetu og atvinnu hafa trosnað umtalsvert. Með betri samgöngum er auðveldara að sækja vinnu um langan veg og nýjasta tækni gerir það sífellt auðveldara að sinna margvíslegum störfum að hluta eða öllu leyti í fjarvinnu. Þessar breytingar hafa haft mikil áhrif á vinnumarkaði suðvestursvæðisins en áhrifa þeirra gætir raunar um allt land.

Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* benda til þess að atvinnutækifæri skipti máli í flutningum bæði til og frá höfuðborgarsvæðinu. Þannig segja um tveir af hverjum þremur sem flutt hafa til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum landsvæðum að atvinnumál hafi skipt máli í því sambandi, og svipað hlutfall þeirra sem flutt hafa frá höfuðborgarsvæðinu til Akureyrar eða stærri bæja utan Suðvesturlands. Atvinnumál skipta því minna máli í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins en þó segir um helmingur aðspurðra að þau hafi skipt máli í slíkum flutningum.

Áhugavert væri að skoða nánar flutninga milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landshluta vegna atvinnumála. Þótt atvinnuleysi sé almennt lítið á Íslandi getur verið hörð samkeppni um sérhæfð störf á tilteknum sviðum. Þannig gæti

tímabundið starf í fámennari landshluta verið álitlegur stökkpallur fyrir framgang t.d. presta, dómara eða háskólakennara á höfuðborgarsvæðinu. Með svipuðum hætti getur lagskiptur vinnumarkaður höfuðborgarsvæðisins einnig nýst fólki til að afla sér starfsreynslu sem nýtist til þess að tryggja eftirsóttá stöðu í heimabyggð.

Niðurstöður verkefnisins *Bygðafesta og búferlaflutningar* benda til þess að rúmur helmingur þeirra sem eru á vinnumarkaði í strjálbýli starfi við annað en landbúnað og aðeins um fimmtungur þeirra starfi eingöngu við landbúnað. Meðal karla í strjálbýli skiptir atvinna við vélar og iðnað álíka miklu máli og landbúnaður, en heilbrigðisþjónusta og fræðslustarfsemi meðal kvenna.

Algengara er að fólk vinni við ferðaþjónustu meðfram búskap en sem aðal-atvinnu og þau sem starfa eingöngu við ferðaþjónustu eru sérstaklega líkleg til að hyggja á búferlaflutninga. Þau sem starfa við landbúnað, vélar og iðnað eða verslun og skrifstofustörf eru hins vegar ólíklegri til að ætla að flytja á brott.

Áhugavert væri að skoða tengsl atvinnugreina og fyrirætlana um búferlaflutninga í öðrum tegundum byggðarlaga. Í því sambandi væri ástæða til að skoða sérstaklega hreyfanleika þeirra sem starfa við sjávarútveg í samanburði við aðra íbúa í smærri sjávarbyggðum, stærri byggðarlögum eða á höfuðborgarsvæðinu.

Athygli vekur að tengsl þess að vera með sjálfstæðan atvinnurekstur og hyggja á búferlaflutninga eru mismunandi eftir landshlutum. Þannig eru sjálfstætt

starfandi á höfuðborgarsvæðinu og suðvestursvæðinu líklegri en launafólk til að hyggjast flytja á næstu 2–3 árum. Utan höfuðborgarsvæðisins eru sjálfstætt starfandi hins vegar ólíklegri en launafólk til að hafa slíkt í hyggju. Þetta bendir til þess að höfuðborgarsvæðið hafi sterkari togkrafta fyrir launafólk

en þau sem eru í sjálfstæðum rekstri. Hér gæti verið um að ræða einstaklinga sem leita eftir betri afkomu á smærri mörkuðum þar sem samkeppnin er minni og verð fyrir vörur eða þjónustu því hærra.

Í þessu sambandi skiptir máli að vinnumarkaður í landsbyggðunum hefur gjörbreyst á undanförunum áratugum. Með aukinni samþjöppun og tækni-

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvernig tengjast búferlaflutningar framgangi í starfi í einstökum atvinnugreinum?

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvers vegna eru þau sem eru sjálfstætt starfandi líklegri en launafólk til að ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu?

væðingu hefur hefðbundnum störfum við sjávarútveg og landbúnað fækkað til muna en nýir atvinnumöguleikar skapast í staðinn, meðal annars við margvíslega þjónustu, ekki síst í tengslum við ferðaþjónustu. Þá hafa möguleikar á því að vinna fjarri heimili eða óháð búsetu aukist með bættum samgöngum og umbyltingu í samskiptatækni.

Vöxtur suðvestursvæðisins í auðveldri akstursfjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu er þannig ein stærsta breytingin í byggðamynstri á Íslandi á undanförunum árum og áratugum. Fyrri rannsóknir hafa sýnt að um sjöundi hver íbúi á vinnumarkaði á suðvestursvæðinu starfi á höfuðborgarsvæðinu, en karlar séu mun líklegri til þess en konur. Ákveðnar vísbendingar eru um að búferlaflutningum frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins fylgi aukin ferðalög karla en aukin ábyrgð kvenna á heimili og börnum, en frekari rannsókna er þörf á því efni.

Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* benda til þess að sterk tengsl séu milli vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins og fyrirætlana um búferlaflutninga frá suðvestursvæðinu. Karlar sem fara til höfuðborgarsvæðisins flesta eða alla virka daga vikunnar eru sérstaklega líklegir til að ætla að flytja á næstu 2–3 árum en meðal kvenna eru tengslin við vinnusókn mánaðarlega eða oftár. Á því geta verið ýmsar skýringar. Hugsanlegt er að tiltekinn hópur sem

flutt hafi frá höfuðborgarsvæðinu líti á búsetu sína á suðvestursvæðinu sem tímabundna ráðstöfun og hafi fyrirætlanir um að snúa til baka. Einnig er hugsanlegt að vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins hafi áhrif á búsetufyrirætlanir fólks. Annars vegar getur verið að atvinna á höfuðborgarsvæðinu sé fyrsta skrefið í búferlaflutningum. Hins vegar kann að vera að álagið af stöðugum vinnuferðum sé meira en búist hafi verið við.

Áhugavert væri að skoða nánar samsetningu þess hóps sem sækir vinnu til höfuðborgarsvæðisins frá suðvestursvæðinu. Sérstaklega væri áhugavert að vita hversu margt fólk með lítil eða engin fyrri tengsl við svæðið sest þar að vegna húsnaðisverðs eða annarra búsetugæða og að hvaða marki þau líta á byggðarlagið sem fjarlægt úthverfi Reykjavíkur.

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hvaða áhrif hafa ferðir
til vinnu á verkaskiptingu
kynjanna og viðborf þeirra
til búsetu?*

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hver eru áhrif vinnusóknar
til höfuðborgarsvæðisins á
búferlaflutninga?*

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hver eru ábrif starfa án stað-
setningar á búferlaflutninga?*

Loks er mikilvægt að í frekari rannsóknum verði hugað nánar að áhrifum starfa óháð staðsetningu á búsetufyrirætlanir og búferlaflutninga. Í því sambandi getur reynslan af sveigjanlegri vinnu á tímum Covid-faraldurs-

ins gefið mikilvægar vísbendingar um framtíðina.

Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* benda til þess að sveigjanleiki starfa hafi aukist mest á höfuðborgarsvæðinu þar sem rúmur helmingur aðspurðra kvaðst hafa haft val um mætingu á fastan vinnustað meðan á fyrstu bylgju faraldursins stóð. Ekki er fyllilega ljóst hvort þetta sé vísbending um að stjórnendur fyrirtækja og stofnana á höfuðborgarsvæðinu hafi í ríkari mæli komið til móts við starfsfólk í faraldrinum eða hvort hlutfallslega mun fleiri störf í borginni séu þess eðlis að þeim sé hægt að sinna óháð stað. Þá er hugsanlegt að höfuðborgarbúar hafi sótt það fastar að vinna í fjarvinnu en aðrir landsmenn vegna aukinnar smithættu í fjölmenni eða erfiðara hafi verið að bregðast við vandamálum í heimilislífi á borð við röskun á skólastarfi barna vegna meiri ferðatíma til vinnu á höfuðborgarsvæðinu.

SUMMARY IN ENGLISH

Employment and migration

Occupational opportunities have a strong, multidirectional impact on migration and migration intentions. They motivate both domestic migration and international migration and are identified as a reason for moving both up and down the urban hierarchy between the most sparsely populated areas and the Reykjavík capital area. The growth of the Southwest exurban region is to some extent predicated on people commuting to work in the capital area, but regular commuters are also more likely to intend to move away from the exurban region within the next 2–3 years. Interestingly, those who are self-employed are more likely than employees to move from the capital area and the exurban region, but they are less likely to move from more rural regions. The capital area is nevertheless characterized by greater flexibility in work attendance than is found in most other communities. While the sparsely populated areas of the country are frequently referred to as farming communities, only one in five employed people in such areas are exclusively employed in the agricultural sector. Males in sparsely populated areas are equally likely to be employed in machinery or industries as in agriculture, while work in health or education is equally important as agriculture for women. Work in tourism is more frequently a part-time job along with agriculture rather than a full-time job, but those who only work in tourism are particularly likely to intend to migrate.

SAMGÖNGUR OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson

ÚTDRÁTTUR

Við mótun byggðastefnu á Íslandi hefur verið lögð áhersla á samgöngubætur sem stytta leiðir, stækka atvinnu- og þjónustusvæði og auka umferðaröryggi. Betri og styttri vegir stækka vinnusóknarsvæði og auka tækifæri til afþreyingar og menningar, íþróttar fyrir börn og ódýrari og fjölbreyttari verslunar og þjónustu. Samgöngubætur sem tengja minni byggðarlög við stærri og fjölbreyttari þéttbýlisstaði hafa jákvæð samfélagsáhrif en byggðaáhrif framkvæmda sem draga úr einangrun smærri byggðarlaga án þess að tengja þau við öflug vaxtarsvæði eru nokkru óljósari. Margir landsmenn finna fyrir óþægindum eða kvíða þegar þau ferðast um þjóðveginn til og frá byggðarlagi sínu og sker höfuðborgarsvæðið sig ekki úr hópi annarra byggðarlaga að því leyti. Slíkar upplifanir eru meiri að vetrarlagi en að sumarlagi og konur eru líklegri til að lýsa þeim en karlar. Utan Suðvesturlands tengjast óþægindi eða kvíði á þjóðvegum að vetrarlagi umtalsvert auknum búferlafyrirætlunum á næstu 2–3 árum. Slíkt samband kemur ekki fram á höfuðborgarsvæðinu enda þurfa íbúar þess yfirleitt ekki að ferðast um þjóðvegina að vetrarlagi vegna vinnu, þjónustu eða afþreyingar. Hins vegar hafa umferðartafir og önnur óþægindi af miklum umferðarþunga áhrif á brottflutninga frá höfuðborgarsvæðinu. Minni umferð skiptir meira máli í flutningum til fámennari staða en í flutningum til suðvestursvæðisins eða Akureyrar og virðist skipta þau mestu máli sem ólust upp í smærri byggðarlögum.

9.1 Áhrif samgangna á búferlaflutninga

Greiðar samgöngur og samgöngubætur hafa mikil áhrif á þróun samfélaga. Þannig byggðist víðfeðmt Rómaveldi til forna á þróuðu vegakerfi og öflugum sjóflutningum sem sköpuðu forsendur fyrir því að flytja bæði fólk og varning um langan veg á fljótlegan og öruggan hátt á þeirra tíma mælikvarða. Uppbygging nútímaþjóðríkja á 19. og 20. öld grundvallaðist á sama hátt á samgöngukerfum sem tengdu höfuðborgir við aðrar borgir, bæi og matarkistur sveitanna, jafnframt því að tryggja að flutningar milli landa væru í senn greiðir og undir stjórn þjóðríkisins.

Hnattvæðing nútímasamfélaga byggist að sínu leyti á enn frekari samgöngubyltingum sem hafa að hluta til rofið landamæri þjóðríkjanna þar sem fólk, varningur, fjármagn og upplýsingar þeytast heimshornanna á milli.¹ Í þessum hnattvædda heimi tengja lestarkerfi, hraðbrautir og flugsamgöngur stórborgirnar saman en veikja jafnframt í mörgum tilvikum tengsl stórborganna við önnur byggðarlög innan landamæranna.² Þannig geta margir Lundúnabúar til dæmis verið í nánnum daglegum tengslum við samstarfsfólk sitt í París, New York eða Tokyo án þess að hafa nokkurn tímann komið til nálæggra borga á Suður-Englandi á borð við Bristol, Colchester eða Exeter.

Stórfelldar samgöngubætur hafa einnig umbylt lífsskilyrðum og lífsháttum fólks í dreifðum byggðum. Vegir og lestarkerfi sem fyrst og fremst voru byggð til að tengja borg við borg tengja þannig einnig strjálbýli við borgir og landsbyggðir hverja við aðra. Í uppbyggingu lestarkerfa 19. aldar varð staðsetning lestarstöðva milli borganna þannig mikilvægur áhrifaþáttur í vexti sumra þorpa og bæja en hnignun annarra.³

Af uppbyggingu lestarkerfanna spruttu nýjar hugmyndir um aðskilnað vinnustaðar og heimilis, þar sem fólk gæti notið lífsgæða strjálbýlisins í sérstaklega hönnuðum „garðabæjum“ en sótt vinnu til borgarinnar á hverjum morgni.⁴ Með fjöldaframleiðslu bíla og þróun vegakerfisins á 20. öld breyttust slíkar forsendur um fastar tengingar milli borgar og afmarkaðra nágrannabæja og risavaxið net úthverfa óx í kringum borgirnar á grundvelli afkastamikilla hraðbrauta, öflugra stofnvega og friðsælla botnlanga.⁵

1 Sjá t.d. Appadurai 1990; Bauman 2011; Urry 2000.

2 Michael S. Gibbons 2003; Sassen 2000, 2003.

3 Berger 2019; Büchel og Kyburz 2020.

4 Howard 1898.

5 Levkovich o.fl. 2019; Baum-Snow 2007; Baum-Snow o.fl. 2017; Garcia-López o.fl. 2015; Kopecky og

Þótt úthverfi bílaaldarinnar hafi í fyrstu byggst að mestu á vinnusókn íbúanna til miðborgarinnar varð mynstur búsetu og vinnustaða fljótlega flóknara þar sem margvísleg starfsemi óx í skjóli lægra fasteignaverðs og vinnusókn jókst milli vaxandi útbyggða (e. *exurban settlements*). Vöxtur útbyggðanna umbreytti í mörgum tilvikum heilum landsvæðum í samfelld þéttbýlissvæði með mörgum borgum, bæjum og þorpum.

Sá mikli umferðarþungi sem einkennir slík þéttbýlissvæði er hins vegar einnig ein meginástæða flutninga fólks út fyrir áhrifasvæði borganna í leit að öruggara, kyrrlátara og heilnæmara umhverfi.⁶ Slíkir flutningar eru þó sjaldnast til afskekktustu og strjálbýlstu landsbyggðanna heldur fremur til stærri bæja og minni borga þar sem ákveðið jafnvægi býðst milli búsetugæða þéttbýlis og dreifbýlis⁷ og nokkrir bílar í röð við biðskyldumerki teljast vera verstu umferðar-teppur dagsins.⁸

Fjárfestingar í samgönguinnviðum eru víða mikilvægur þáttur í opinberri stefnu sem ætlað er að bæta aðgang að mörkuðum, styrkja samkeppnisstöðu fyrirtækja, stækka vinnusóknarsvæði, auðvelda aðgang að verslun og þjónustu og eftir atvikum efla ferðapjónustu.⁹ Með slíkum samgöngubótum er ýmist verið að yfirvinna náttúrulegar hindranir með því t.d. að tengja eyjar við fastaland, stytta leiðir fyrir djúpa firði eða komast fram hjá háum fjöllum eða einfaldlega að stytta ferðatíma með betri hraðbrautum, lestum eða flugsamgöngum.¹⁰

Risaverkefni í samgöngum, svo sem jarðgöng, brýr og hraðlestir, hafa stækkað samfelld þéttbýlissvæði borganna og stuðlað að jafnari efnahagsstöðu milli byggðarlaga og landshluta.¹¹ Í sumum tilvikum hafa slíkar samgöngubætur skapað samfelld þéttbýlissvæði yfir landamæri ríkja, svo sem Eyrarsundsbrúin milli Kaupmannahafnar í Danmörku og Skáns í Suður-Svíþjóð.¹² Um hana fara 18.000 manns daglega til vinnu, bæði Svíar sem notfæra sér fjölbreyttan vinnu-markað Kaupmannahafnar og Danir sem nýta sér lægra húsnæðisverð á Skáni.

Fjölmargar rannsóknir hafa sýnt fram á jákvæð áhrif betra aðgengis að vinnu-

Suen 2010.

6 Halfacree 2008; Mitchell 2004, 2019.

7 Gkartzios o.fl. 2017; Grimsrud 2010; Geyer og Geyer 2017; Sandow og Lundholm 2020.

8 Bjarnason o.fl. 2021.

9 Moss, Jack og Wallace 2004; OECD 2019; Partridge o.fl. 2010; Sandow 2008; Thorsen 1998; Tveter o.fl. 2017.

10 Jón Þ. Heiðarsson og Þóroddur Bjarnason 2021.

11 Fageda og Olivieri 2019; Huang o.fl. 2020.

12 Knudsen og Rich 2013.

markaði borganna á mannfjöldaþróun í nærliggjandi landsbyggðum.¹³ Í Noregi, þar sem samfélagsgæð, veðurfari og náttúrulegum hindrunum svipar að mörgu leyti til íslenskra aðstæðna, hefur þannig til dæmis verið sýnt fram á að samgöngubætur sem koma eyjum og öðru einangruðu strjálbýli í innan við hálf tíma akstursfjarlægð við smærri borgir leiða til fólksfjölgunar í strjálbýlinu, bæði vegna vinnusóknar og nálægðar við þjónustu borgarinnar.¹⁴ Í Noregi virðast samgöngubætur sem stytta ferðatíma ekki niður fyrir klukkustund hins vegar tengjast fjölgun frístundahúsa fremur en fjölgun fólks með fasta heilsársbúsetu.¹⁵

Tilteknar samgöngubætur tengja einnig dreifðari byggðir hverja við aðra og skapa þannig stærri og þéttari atvinnu- og þjónustusvæði utan áhrifasvæða borganna. Betri og styttri vegir stækka vinnusóknarsvæði í hefðbundnum störfum á borð við landbúnað, fiskveiðar og skógarhögg, þjónustugreinum á borð við menntun eða heilbrigðisþjónustu og sérhæfðum störfum á borð við iðnaðarmenn, tölvusérfræðinga eða leiðsögumenn. Umfram atvinnutækifæri aukast tækifæri til afþreyingar og menningar, íþróttar fyrir börn, ódýrari og fjölbreyttari verslunar, og alls konar þjónustu einkaaðila og hins opinbera. Aukin lífsgæði auka líkurnar á að heimamenn verði um kyrrt og að nýtt fólk flytji til staðanna. Í Noregi hefur tenging smærri bæja og dreifbýlis ekki endilega leitt til fólksfjölgunar heldur frekar svæðisbundinnar endurskipulagningar með aukinni vinnusókn innan svæða og vexti miðlægra svæða milli bæja.¹⁶

9.2 Samgöngubætur og búferlaflutningar á Íslandi

Samfélagsþróun á Íslandi hefur mótast mjög af erfiðum samgöngum innanlands og fjarlægð frá öðrum löndum. Lengst af Íslandssögunni var landið nær vegalaust með öllu og flutningar fólks og varnings á sjó og landi voru erfiðir, tímafrekir og hættulegir.

Axel Hall o.fl. telja að frumstæðar samgöngur innanlands og greiðar samgöngur við útlönd hafi skipt lykilmáli í því að ein borg byggðist upp á Íslandi

13 T.d. Iacono og Levinson 2016; Lavesson 2017; Levkovich o.fl. 2019; Moss, Jack og Wallace 2004; Partridge o.fl. 2010; Sandow 2008; Karlsson 2012.

14 Tveter o.fl. 2017.

15 Lian og Rønnevik 2010; Tveter o.fl. 2017.

16 Lian og Rønnevik 2010.

fremur en margar smærri.¹⁷ Uppbygging flutningakerfis sem tengdi Reykjavík við blómleg landbúnaðarhéruð á Suður- og Vesturlandi var þannig nauðsynleg forsenda þess að byggja bæ og síðar borg á síðari hluta 19. aldar og fyrri hluta 20. aldar.¹⁸ Uppbygging vöruflutningahafnarinnar í Reykjavík og síðar millilandaflugs í nágrenni borgarinnar gerði hana að tengipunkti landsins við umheiminn og með innanlandsfluginu komust nánast allir landsmenn í tveggja klukkustunda fjarlægð frá Austurvelli.

Umferðartafir, skortur á umferðaröryggi, hávaði og mengun eru meðal þeirra þátta sem hafa áhrif á búsetuánægju fólks og eðli málsins samkvæmt eru slík vandamál mest þar sem umferðin er þyngst.¹⁹ Stöðug fólksfjölgun á höfuðborgarsvæðinu ásamt aukinni bílaeign íbúanna hafa þannig skapað margvísleg samgönguvandamál sem draga umtalsvert úr búsetuánægju á borgarsvæðinu. Í íbúakönnun landshlutanna kom þannig fram að greið bílaumferð var meðal 20 mikilvægustu þáttanna fyrir áframhaldandi búsetu fólks á núverandi stað og jókst mikilvægi þess þáttar milli 2016 og 2020.²⁰ Athygli vekur að mikilvægi þessa þáttar var meira í landsbyggðunum en á höfuðborgarsvæðinu árið 2020. Þannig hafa samgöngubætur sem auðveldað hafa búsetu í nálægum landsbyggðum og vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins stuðlað að umtalsverðum búferlaflutningum til suðvestursvæðisins.²¹

Sveitarfélögin á höfuðborgarsvæðinu hafa markað sér þá stefnu að draga skýr skil milli þéttbýlis og dreifbýlis, þetta byggð og auka hlut almenningssamgangna til að efla sóknarfæri borgarsamfélagsins til framtíðar.²² Uppbygging Borgarlínunnar er hryggjarstykkið í þeirri stefnu²³ og samkvæmt samkomulagi ríkisins og sveitarfélaga á svæðinu verður á tímabilinu 2018–2023 samtals varið 120 milljörðum króna til uppbyggingar hennar og annarra samgönguframkvæmda á höfuðborgarsvæðinu.²⁴

Fyrirhuguð umbýlting samgangna á höfuðborgarsvæðinu með uppbyggingu Borgarlínunnar og þéttingu byggðar eftir skilgreindum samgöngu- og

17 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002.

18 Sveinn Þórðarson 2012.

19 Stefán Ólafsson 1997; Vífill Karlsson og Grétar P. Eyþórsson 2009.

20 Vífill Karlsson og Helga M. Pétursdóttir 2021.

21 Karlsson 2012; Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.

22 Samtök sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu 2020.

23 Borgarlínan 2021.

24 Samkomulag um skipulag og fjármögnun uppbyggingar á samgönguininni, 26. september 2019.

þróunarásum hennar er umfangsmesta og best fjármagnaða einstaka áætlunin um samgöngubætur í þágu byggðapróunar í sögu landsins. Mikilvægt væri að áhrif hennar á búsetu og byggðapróun yrðu metin með formlegum, hlutlægum hætti.

Vegagerð utan Suðvesturlands hófst fyrir alvöru snemma á 20. öld og á árunum eftir síðari heimsstyrjöld var lokið við að tengja alla þéttbýlisstaði á fastalandinu við vegakerfi landsins.²⁵ Endurbætur á vegakerfinu með vegklæðningum hófust síðan af krafti á níunda áratug 20. aldar.²⁶ Víða voru þeir vegir þó afar lélegir og oft hættulegir yfirferðar og þótt tveir áratugir séu liðnir af 21. öldinni er því verkefni hvergi nærri lokið að tengja öll byggðarlög landsins saman með öruggum nútímavegum.

Ánægja með búsetu tengist einnig umferð og umferðaröryggi.²⁷ Annars vegar eru óþægindi af umferðarhávaða og mengun eðli málsins samkvæmt mest þar sem umferðin er þyngst. Hins vegar standa þéttbýli og dreifbýli frammi fyrir nokkuð mismunandi vandamálum hvað varðar slyshættu í umferðinni. Flest slys á hvern km verða á umferðarþyngstu vegunum til og frá höfuðborgarsvæðinu, en þeir vegir eru jafnframt öruggastir fyrir vegfarendur á hvern ekinn km.²⁸ Slysatíðni á hvern ekinn km er hins vegar hæst á strjálbýlum svæðum á norðausturhorni landsins, norðanverðu Snæfellsnesi og á Vestfjörðum þar sem umferð er tiltölulega lítil og slys því tiltölulega fá. Stór hluti ökumanna sem þurfa að fara yfir fjallvegi finna jafnframt fyrir óþægindum eða kvíða við akstur að vetrarlagi.²⁹ Konur eru sérstaklega líklegar til að láta slíkan ótta í ljós í könnunum.

Rannsóknir hafa sýnt að margir íbúar smærri byggðarlaga finna fyrir óþægindum eða kvíða þegar þau ferðast um þjóðveginn til og frá byggðarlagi sínu. Slíkar upplifanir eru meiri að vetrarlagi en að sumarlagi og konur eru líklegri til að lýsa þeim en karlar. Þannig sýndu kannanir meðal íbúa í Fjallabyggð í tengslum við opnun Héðinsfjarðarganganna³⁰, í Neskaupstað í tengslum við gerð Norðfjarðarganganna³¹ og meðal íbúa á Norðurlandi í tengslum við gerð

25 Sveinn Þórðarson 2012.

26 Karlsson 2012.

27 Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Stefán Ólafsson 1997; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009.

28 Þóroddur Bjarnason og Sveinn Arnarsson 2012.

29 Sigrún Þorsteinsdóttir 2016.

30 Jón Þ. Heiðarsson og Þóroddur Bjarnason 2021.

31 Sigrún Þorsteinsdóttir 2016.

Vaðlaheiðarganganna³² að 8–19% karla og 39–51% kvenna fundu fyrir frekar eða mjög miklum óþægindum þegar þau fóru um vegi á borð við Siglufjarðarveg, Ólafsfjarðarveg, Víkurskarð, Fagradal og Oddsskarð.

Við mótnun byggðastefnu á Íslandi hefur verið lögð mikil áhersla á samgöngubætur sem stytta leiðir og auka umferðaröryggi.³³ Almennt hefur ríkt sátt í samfélaginu um margvísleg smærri verkefni á borð við að leggja bundið slitlag, breikka vegi og leggja ræsi sem leysa af hólmi einbreiðar brýr yfir ár og læk. Aðrar framkvæmdir á borð við þverun fjarða og jarðgangnagerð eru mun dýrari og um þær skapast oft harðar pólitískar deilur um forgangsöröðun fjármuna með tilliti til arðsemi, umferðaröryggis, umhverfissjónarmiða og áhrifa á byggðaðþróun.³⁴

Meirihluti jarðganga á Íslandi hefur þann megintilgang að styrkja byggðarlög sem hafa átt undir högg að sækja með því að stækka atvinnu- og þjónustusvæði og bæta tengingar við vegakerfið í heild. Eðli málsins samkvæmt eru flest slík göng á Vestfjörðum,³⁵ Austfjörðum³⁶ og Tröllaskaga á Mið-Norðurlandi³⁷ þar sem fjöll eru verulegar samgönguhindranir og byggðin dreifð. Þau jarðgöng sem gerð hafa verið í öðrum landshlutum hafa yfirleitt þann megintilgang að greiða fyrir umferð um hringveginn þótt þau styrki vitaskuld jafnframt byggð á viðkomandi svæðum.³⁸

Skýrar vísbendingar eru um jákvæð samfélagsáhrif samgöngubóta sem tengja minni byggðarlög við stærri og fjölbreyttari þéttbýlisstaði³⁹ og má þar sérstaklega nefna Hvalfjarðargöng sem færðu Akranes nær jaðri höfuðborgarsvæðisins,⁴⁰ Fáskrúðsfjarðargöng sem tengdu Fáskrúðsfjörð við uppbygginguna á Reyðarfirði⁴¹ og Héðinsfjarðargöng sem tengdu Siglufjörð við vaxtarsvæði Eyjafjarðar.⁴² Byggðaaáhrif jarðganga sem fyrst og fremst draga úr einangrun smærri byggðarlaga án þess að tengja þau við öflug vaxtarsvæði eru nokkru óljósari.

32 Hjalti Jóhannesson og Halla Hafbergadóttir 2015.

33 Samgöngu- og sveitarstjórnaráðuneytið 2021b.

34 Atli Þór Ægisson 2011; Þóroddur Bjarnason 2015.

35 Arnarneshamar (1948), Vestfjarðagöng (1995), Bolungarvíkurgöng (2010), Dýrafjarðargöng (2020).

36 Oddsskarðsgöng (1978), Fáskrúðsfjarðargöng (2005), Norðfjarðargöng (2017).

37 Strákagöng (1967), Múlagöng (1990), Héðinsfjarðargöng (2010).

38 Hvalfjarðargöng (1998), Almannaskarðsgöng (2005), Vaðlaheiðargöng (2018).

39 Karlsson 2015b.

40 Vífill Karlsson 2004.

41 Hjalti Jóhannesson 2010.

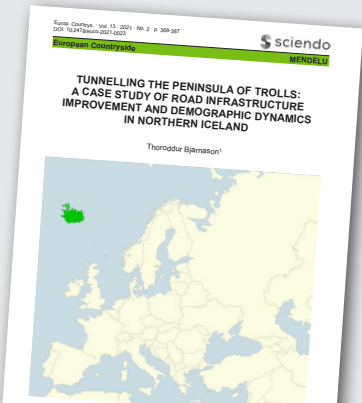
42 Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014.

Á árunum 2008–2014 unnu fjórtán háskólakennarar og aðrir sérfræðingar við Háskólann á Akureyri að rannsóknaverkefni um félagsleg, efnahagsleg og menningarleg áhrif Héðinsfjarðarganga á mannlíf á norðanverðum Tröllaskaga.⁴³ Verkefnið var unnið með tilstyrk Rannsóknasjóðs Vegagerðarinnar og tóku ríflega sjötíu háskólanemar þátt í framkvæmd þess á ýmsum stigum.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Samgöngubætur og byggðþróun á Tröllaskaga

Landfræðileg einangrun er nátengd fólksfækkun í dreifðum byggðum og við stefnumörkun í byggðamálum er oft lögð áhersla á samgöngubætur. Þótt takmarkað aðgengi að störfum og þjónustu geti leitt til neikvæðs flutningsjöfnuðar og skekktrar aldurs og kynjadreifingar í strjálbýli hafa fáar rannsóknir verið gerðar á áhrifum samgöngubóta á lýðfræði dreifðra byggða. Þessi rannsókn eykur skilning á þessu efni með því að taka stórframkvæmdir í gangagerð á Norðurlandi til nánari athugunar. Niðurstöðurnar benda til þess að samgöngubætur geti stöðvað langvarandi fólksfækkun með því að stuðla að auknum flutningsjöfnuði og jákvæðum breytingum á samsetningu mannfjöldans í dreifðum byggðum.

Bjarnason, T. 2020. Tunnelling the Peninsula of Trolls: A case study of road infrastructure improvement and demographic dynamics in Northern Iceland. *European Countryside*, 13(2), 368–387.

Með opnun Héðinsfjarðarganganna árið 2010 varð til 17 km láglandisleið milli Ólafsfjarðar og Siglufjarðar sem leysti af hólmi 62 km leið um Lágheiði sem var ófær hluta ársins og 233 km heilsársleið um Skagafjörð, Öxnadalshéiði og Eyjafjörð. Um leið varð til hringleið um Tröllaskaga sem stytta vegalengdir til austurs frá Siglufirði til Dalvíkur og Akureyrar og til vesturs frá Ólafsfirði til Hofsóss og Sauðárkróks.

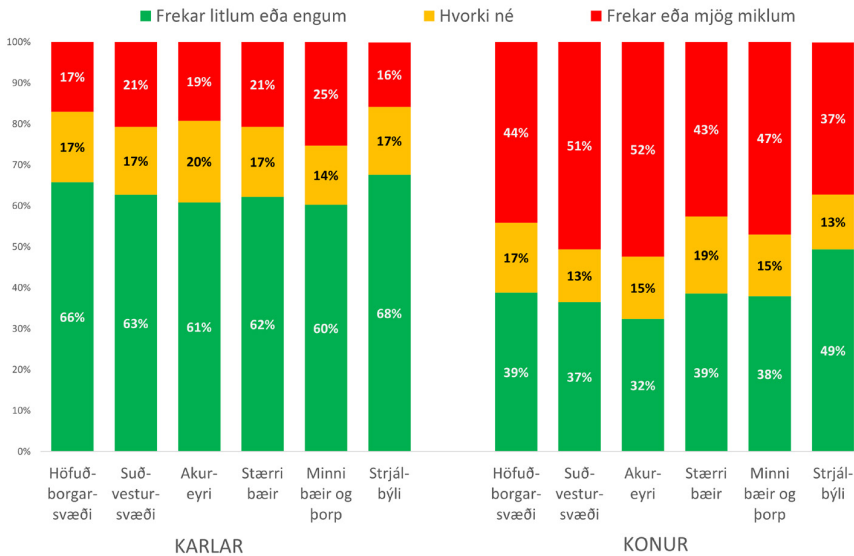
Niðurstöður verkefnisins um Héðinsfjarðargöngin vörpuðu ljósi á ýmsa áhrifaþætti búferlaflutninga sem eru til umfjöllunar í þessu riti, og má þar til dæmis nefna áhrif bættra samgangna á umferðarmynstur⁴⁴ og vinnusókn⁴⁵ á svæðinu, upplifun fólks af gæðum, fjölbreytni og aðgengi heilbrigðisþjónustu,⁴⁶

43 Þóroddur Bjarnason 2015, 2021; Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn H. Stefánsson 2010.

44 Jón Þ. Heiðarsson 2015.

45 Bjarnason 2014b.

46 Gústafsdóttir o.fl. 2017; Sonja S. Gústafsdóttir o.fl. 2015.

Mynd 71

Hlutföll karla og kvenna sem finna fyrir óþægindum eða kvíða þegar þau ferðast um þjóðveginn til og frá byggðarlagi sínu að vetrarlagi

stöðu kynjanna með tilliti til stöðu á vinnumarkaði og verkaskiptingar á heimilum,⁴⁷ uppbyggingu ferðapjónustu⁴⁸ og tengsl brottfluttra við heimabyggð og nýtingu frístundahúsa.⁴⁹

Almennt má segja að jákvæð skammtímaáhrif Héðinsfjarðarganganna hafi verið meiri en búist var við, sérstaklega fyrir Siglufjörð sem varð fyrir mestum áhrifum af betri tengingu við Eyjafjörð.⁵⁰

Framhaldsrannsókn sem unnin var í tengslum við verkefnið *Byggðafesta og búferlaflutningar* birtist í fræðitímaritinu *European Countryside*. Hún sýndi fram á að auk þess sem fólksfækkun í Fjallabyggð stöðvaðist með öllu við opnun ganganna jafnaðist samsetning mannfjöldans til mikilla muna fyrsta áratuginn eftir opnunina með umtalsverðri fjölgun yngri kvenna og barna á leikskólaaldri.⁵¹

47 Andrea Hjálmsdóttir og Atli Hafþórsson 2015.

48 Edward H. Huijbens 2010a; Þóroddur Bjarnason og Edward H. Huijbens 2014.

49 Edward H. Huijbens 2010b, 2015; Huijbens 2012.

50 Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson 2014.

51 Bjarnason 2021.

9.3 Óþægindi eða kvíði vegna samgangna

Í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* var spurt hvort þátttakendur finndu fyrir óþægindum eða kvíða þegar þau ferðast um þjóðveginn til og frá byggðarlagi sínu að sumri eða vetri. Þar sem Vestmannaeyjar eru vita-skuld ekki í vegasambandi við fastalandið var þessarar spurningar ekki spurt í Eyjum. Þess í stað var spurt um óþægindi eða kvíða þegar ferðast er með Herjólfu og eru þær niðurstöður kynntar síðar í þessum kafla.

Mynd 71 sýnir hlutfall karla og kvenna sem finna fyrir óþægindum eða kvíða á þjóðveginum að vetrarlagi. Um 16–25% karla á þéttbýlli stöðum utan minni bæja, þorpa og strjálbýli sögðust finna fyrir frekar eða mjög miklum kvíða við þær aðstæður, en hlutfallið er þó marktækt lægra á höfuðborgarsvæðinu og í strjálbýli en meðal karla á öðrum stöðum.

Hlutfall kvenna sem sögðust finna fyrir óþægindum eða kvíða á þjóðvegunum að vetrarlagi var mun hærri en meðal karla, og jafnframt reyndist meiri munur á svörum kvenna en karla eftir búsetusvæðum. Þannig er hlutfallið meðal kvenna lægst rúmur þriðjungur í strjálbýli en hæst rúmur helmingur á suðvestursvæðinu og á Akureyri.

Þessar niðurstöður eru í nokkuð góðu samræmi við smærri rannsóknir sem beinst hafa að upplifunum íbúa tiltekinna byggðarlaga eða svæða af ferðum um tiltekna fjallvegi.⁵² Líkt og í fyrri rannsóknum er hlutfall kvenna sem finna fyrir óþægindum eða kvíða á þjóðvegunum að vetrarlagi jafnframt mun hærri en meðal karla.

Meðal kvenna eru hlutföllin fyrir suðvestursvæðið og Akureyri svipuð niðurstöðum fyrri rannsókna fyrir konur á ferð um Víkurskarð að vetrarlagi en á öðrum þéttbýlistöðum eru þau svipuð fyrri niðurstöðum fyrir konur á ferð um norðanverðan Tröllaskaga, Fagradal eða Oddsskarð. Meðal karla eru öll hlutföllin svipuð niðurstöðum fyrir karla á ferð um Víkurskarð eða norðanverðan Tröllaskaga að vetrarlagi en ívið hærri en fyrir karla á ferð um Fagradal eða Oddsskarð að vetrarlagi.

Almennt má búast við því að vetrarfærð geti verið erfiðari og snjómokstur lakari á sveitavegum en stofnvegum sem tengja byggðakjarna. Fyrri rannsóknir hafa ekki beinst að upplifunum fólks í dreifbýli af óþægindum eða kvíða við

52 Hjalti Jóhannesson og Halla Hafbergsdóttir 2015; Jón Þ. Heiðarsson og Þóroddur Bjarnason 2021; Sigrún Þorsteinsdóttir 2016.

vetrarakstur en þessar niðurstöður benda ekki til þess að slíkar tilfinningar séu algengari í strjálbýli en þéttbýli. Þvert á móti sögðust hlutfallslega færri svarendur í strjálbýli finna fyrir slíkum óþægindum eða kvíða að vetrarlagi en á öðrum byggðasvæðum landsins.

Fyrri rannsóknir hafa heldur ekki áætlað hlutfall íbúa á höfuðborgarsvæðinu sem upplifa óþægindi eða kvíða á þjóðveginum að vetrarlagi. Samkvæmt þessum niðurstöðum er slík upplifun í lægri kantinum meðal karla á höfuðborgarsvæðinu en meðal kvenna nálægt meðaltali annarra byggðarlaga.

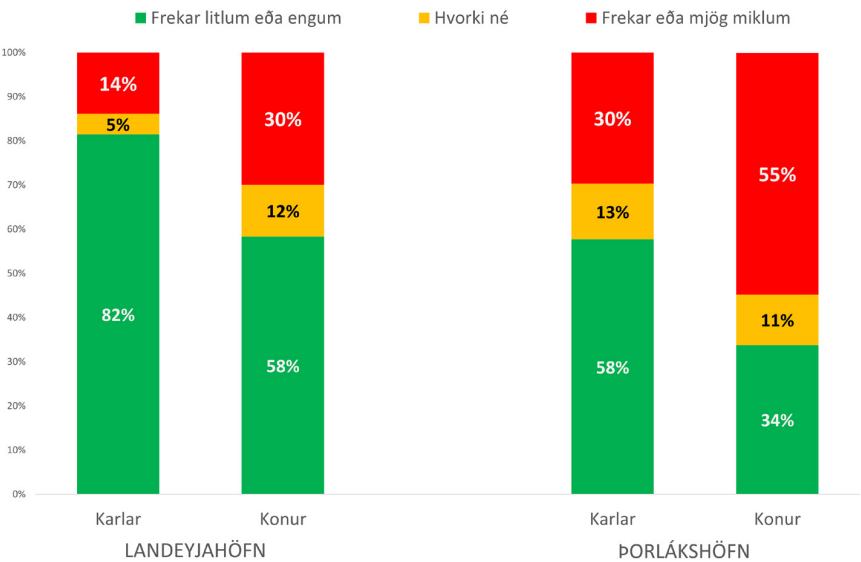
Almennt má því segja að þessar niðurstöður bendi eindregið til þess að hægt sé að yfirfæra niðurstöður fyrri rannsókna á afmörkuðum svæðum á landið allt. Sérstaka athygli vekur þó að karlar og konur í strjálbýli virðast taka erfiðum akstursaðstæðum af meira jafnaðargeði en aðrir landsmenn og svör íbúa höfuðborgarsvæðisins eru fremur svipuð svörum annarra.

Hér verður þó að gæta þess að slíkar tilfinningar gætu haft misjöfn áhrif á byggðafestu og búferlaflutninga milli byggðasvæða. Þannig hafa margir á höfuðborgarsvæðinu lítið að sækja til annarra svæða og hafa val um fleiri ferðamáta. Íbúar höfuðborgarsvæðisins upplifa þannig e.t.v. ekki erfiðar akstursaðstæður að vetri sem skert búsetugæði. Á hinn bóginn gæti verið að slíkar upplifanir hefðu meiri áhrif á búsetufyrirætlanir fólks í smærri byggðarlögum þar sem nauðsynlegt er að sækja margvíslega þjónustu um þjóðveginn að vetri jafnt sem sumri.

Hvað Vestmannaeyjar varðar er siglingartími Herjólfss til Landeyjahafnar að jafnaði um hálf tími. Þegar ófært er til Landeyjahafnar er siglingatíminn til Þorlákshafnar tæpar þrjár klukkustundir og vont getur verið í sjóinn að vetrarlagi. Fyrri rannsóknir hafa þó ekki borið upplifanir íbúa Vestmannaeyja af siglingum Herjólfss saman við upplifanir íbúa annarra byggðarlaga af akstri á þjóðvegnum til og frá sínum byggðarlögum.

Mynd 72 sýnir upplifanir karla og kvenna sem búsett eru í Vestmannaeyjum af því að ferðast með Herjólfni til Landeyjahafnar eða Þorlákshafnar að vetrarlagi. Þessar niðurstöður sýna svipaðan kynjamun og áður hafði komið fram varðandi akstur að vetrarlagi, en jafnframt kemur fram mikill munur á reynslu fólks af siglingunni til Landeyjahafnar eða Þorlákshafnar.

Um 14% karla segjast finna fyrir frekar eða mjög miklum óþægindum eða kvíða á siglingunni til Landeyjahafnar að vetrarlagi sem er lægra en slíkar upp-

Mynd 72

Hlutföll karla og kvenna sem finna fyrir óþægindum eða kvíða þegar þau ferðast með Herjólfí til og frá Vestmannaeyjum að vetrarlagi

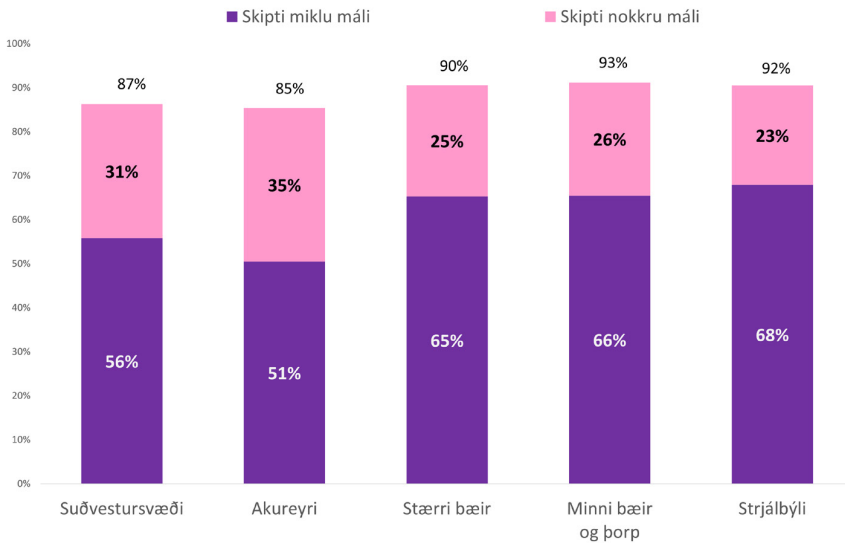
lifanir karla af akstri til og frá byggðarlögum á fastalandinu. Hins vegar segjast 30% karla finna fyrir slíku á leiðinni til Þorlákshafnar sem er hærra en sambærilegt hlutfall karla af akstri.

Með svipuðum hætti segjast 30% kvenna finna fyrir frekar eða mjög miklum óþægindum eða kvíða á siglingunni til Landeyjahafnar að vetrarlagi sem er tvöfalt hærra en meðal karla en engu að síður mun lægra en meðal kvenna af akstri til og frá byggðarlagi sínu á fastalandinu. Þá segjast 55% kvenna finna fyrir slíku á siglingunni til Þorlákshafnar sem er svipað því hæsta sem gerist meðal kvenna á einstökum byggðasvæðum á fastalandinu.

9.4 Mat á áhrifum mikillar umferðar á búferlaflutninga

Í daglegum samræðum fólks í landsbyggðunum er mikill umferðarþungi og tímafrekar bílferðir oft nefnt sem verulegur ókostur búsetu á höfuðborgarsvæðinu, og lítil umferð og stuttar vegalengdir nefndar meðal helstu kosta núverandi búsetu.

Mynd 73 sýnir svör fólks sem nú eru búsett í landsbyggðunum við því hvort

Mynd 73

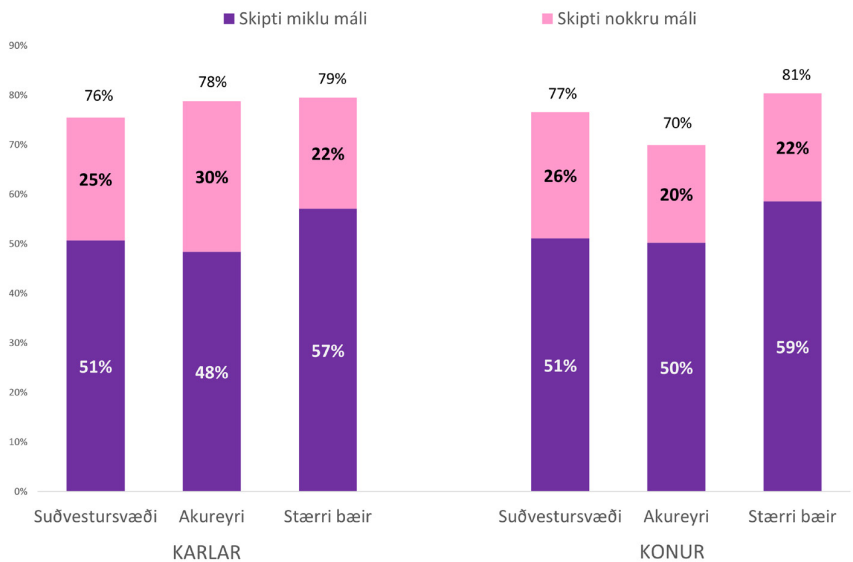
Hlutfall svarenda utan höfuðborgarsvæðisins sem segja að lítil umferð skipti máli fyrir áframhaldandi búsetu þeirra í byggðarlaginu

lítil umferð skipti máli fyrir áframhaldandi búsetu þeirra í byggðarlaginu. Hér er rétt að halda því til haga að þátttakendur gátu valið marga slíka þætti og lítil umferð því ekki eini þátturinn sem skipt getur svarendur máli fyrir áframhaldandi búsetu.

Niðurstöðurnar sýna að yfirgnæfandi meirihluti íbúa landsbyggðanna telur litla umferð vera búsetugæði sem skipti máli fyrir áframhaldandi búsetu. Hlutfall þeirra sem segja litla umferð skipta nokkru eða miklu máli er þannig marktækt lægst 85–87% á þéttbýlustu búsetusvæðunum á Akureyri og á suðvestursvæðinu en hæst 92–93% í minni bæjum, þorpum og strjálbýli.

Sömuleiðis virðist hlutfall þeirra sem segja slíkt skipta miklu máli vera í nokkuð góðu samræmi við þéttleika byggðarinnar og þar með umferðarþungann á búsetusvæðinu. Hlutfall þeirra sem telja litla umferð skipta miklu máli fyrir áframhaldandi búsetu er þannig marktækt lægst 51% á Akureyri en hæst 68% í strjálbýli.

Ástæður íbúa tiltekinna byggðarlaga fyrir því að vera um kyrrt geta verið ólíkar ástæðum fyrir því að flytja þangað frá öðrum byggðarlögum. Í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* á suðvestursvæðinu, á Akureyri

Mynd 74

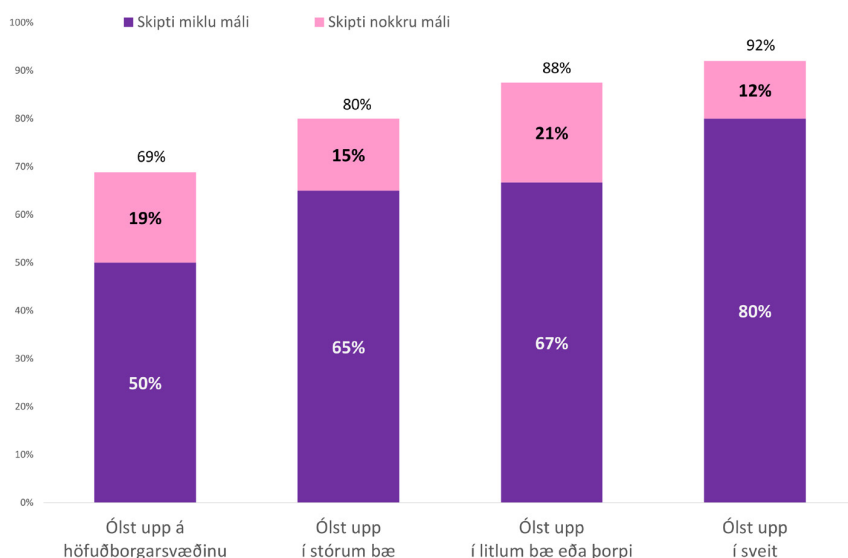
Hlutfall aðfluttra karla og kvenna frá höfuðborgarsvæðinu sem segja að lítil umferð hafi skipt máli fyrir flutning þeirra til byggðarlagsins

og í stærri bæjum voru aðfluttir frá höfuðborgarsvæðinu spurðir um ástæður flutninganna. Þessarar spurningar var ekki spurt í könnunum í minni bæjum, þorpum eða strjálbýli.

Mynd 74 sýnir nánar þann hóp innan landsbyggðanna sem flutt hefur til núverandi byggðarlags frá höfuðborgarsvæðinu með tilliti til þess hvort lítil umferð hafi skipt máli fyrir þann flutning.

Um helmingur karla og kvenna sem flutt hafa til suðvestursvæðisins og Akureyrar og 57% þeirra sem flutt hafa til stærri bæja segja að lítil umferð hafi skipt miklu máli í því sambandi og nálægt því þrír af hverjum fjórum að það hafi skipt nokkru eða miklu máli. Þessi hlutföll eru ívið lægri en þegar spurt er um mikilvægi þessa þáttar fyrir áframhaldandi búsetu en jafnframt er ekki marktækur munur eftir kyni.

Mynd 75 sýnir svör fólks sem nú er búsett á höfuðborgarsvæðinu en ætla að flytja innanlands á næstu 2–3 árum með tilliti til þess hvort lítil umferð hafi skipt máli fyrir þann flutning. Niðurstöðurnar eru hér greindar eftir því hvort svarendur ólust upp á höfuðborgarsvæðinu, í stórum bæ, litlum bæ eða þorpi eða í sveit.

Mynd 75

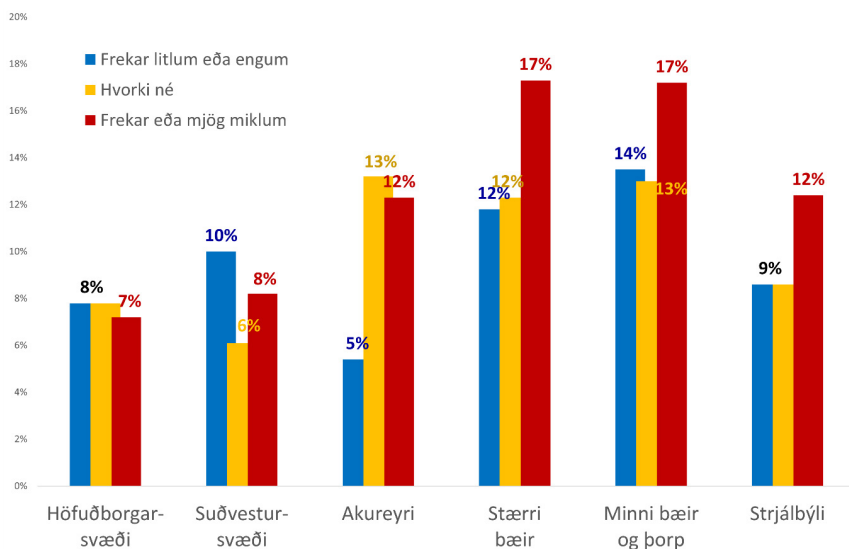
Mikilvægi minni umferðar í fyrirætlunum um að flytja innanlands frá höfuðborgarsvæðinu eftir því hvar fólk ólst upp

Meirihluti svarenda sem ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu telja minni umferð skipta miklu máli fyrir þær fyrirætlanir. Jafnframt má sjá að minni umferð skiptir einhverju máli fyrir yfirgnæfandi meirihluta svarenda.

Svo virðist sem minni umferð skipti meira máli fyrir væntanlega flytjendur eftir því sem þau ólust upp í smærri byggðarlögum. Þannig segir um helmingur svarenda sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu að minni umferð skipti miklu máli og um sjö af tíu nokkru máli í fyrirhuguðum flutningum. Meðal þeirra sem ólust upp í sveit en ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu sögðu hins vegar átta af hverjum tíu að minni umferð skipti miklu máli í þeim áætlunum og níu af tíu nokkru eða miklu máli.

9.5 Tengsl óþæginda eða kvíða vegna samgangna við búferlaflutninga

Mynd 76 sýnir sambandið milli þess að upplifa óþægindi eða kvíða á þjóðveginum frá byggðarlaginu að vetrarlagi og fyrirætlana um að flytja á næstu 2–3 árum. Vestmannaeyjar eru hér undanskildar.

Mynd 76

Tengsl óþæginda eða kvíða á þjóðvegum að vetrarlagi og fyrirlátana um búferlaflutninga frá einstökum byggðasvæðum

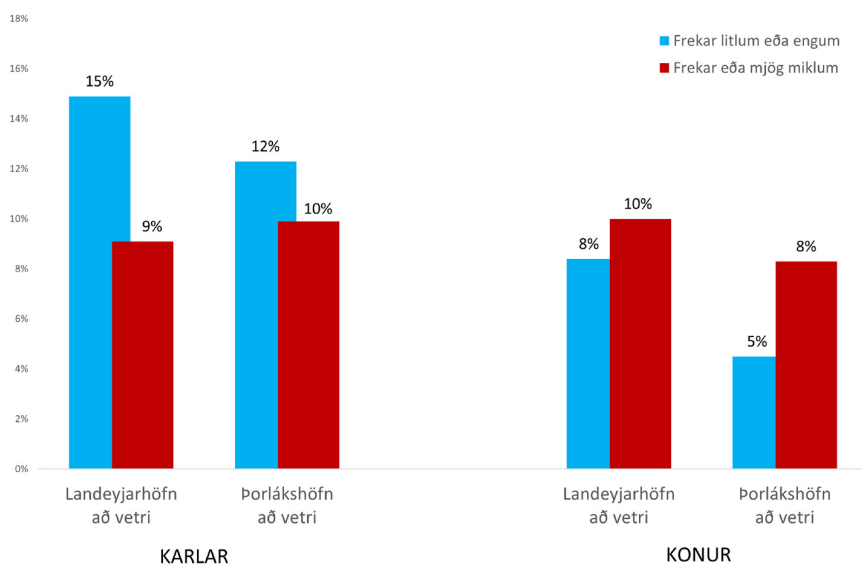
Eins og við var að búast er ekki marktækt samband milli slíkra upplifana og fyrirlátana um búferlaflutninga frá höfuðborgarsvæðinu. Á suðvestursvæðinu er heldur ekki marktækur munur á búsetufyrirlátunum þeirra sem finna fyrir óþægindum eða kvíða og hinna sem finna ekki fyrir slíku.

Utan Suðvesturlands er hins vegar umtalsverður og tölfræðilega marktækur munur á búferlafyrirlátunum eftir upplifun á þjóðvegnum að vetrarlagi. Á Akureyri ætla þannig 5% þeirra sem finna fyrir litlum eða engum óþægindum eða kvíða að flytja á næstu 2–3 árum en 12% þeirra sem finna frekar eða mjög mikið fyrir slíku.

Í bæjum og þorpum ætla 12–14% þeirra sem finna fyrir frekar litlum eða engum óþægindum eða kvíða að flytja á brott á næstu 2–3 árum en 17% þeirra sem finna frekar eða mjög mikið fyrir slíkum óþægindum.

Mynd 77 sýnir sambandið milli þess að finna fyrir óþægindum eða kvíða á siglingu með Herjólfri að vetri og fyrirlátana um að flytja á næstu 2–3 árum. Þar sem afar fáir þeirra Vestmannaeyinga sem ætluðu að flytja svöruðu hvorki né við spurningunni um óþægindi eða kvíða er þeim millihópi sleppt á myndinni.

Eins og sjá má er lítil munur á fyrirlátunum Vestmannaeyinga um búferla-

Mynd 77

Tengsl óþæginda eða kvíða á siglingu með Herjólfí að vetrarlagi og fyrirætlan um búferlaflutninga

flutninga og upplifana þeirra af siglingu með Herjólfí, hvort sem litið er til Landeyjahafnar eða Þorlákshafnar að sumri eða vetri. Raunar virðast karlar sem finna fyrir óþægindum vera ólíklegri til að flytja en konur líklegri en fá svör eru þar á bak við og þessi munur langt frá því að vera tölfræðilega marktækur.

Í heildina má ráða af þessum niðurstöðum að óþægindi eða kvíði á ferðum um þjóðvegina hafi talsverð áhrif á ákvarðanir fólks um búsetu utan Suðvesturlands. Hins vegar vekur athygli að ákvarðanir um áframhaldandi búsetu á suðvestursvæðinu virðast ekki tengjast slíkum upplifunum, þrátt fyrir umtalsverða þjónustu- og vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins.

9.6 Samantekt og næstu verkefni

Í sögulegu ljósi er samgöngu- og samskiptabylting síðustu aldar með miklum ólíkindum. Heilu landsvæðin sem áður voru torfær vegna óbrúðra fljóta, hárra fjalla og djúpra fjarða eru nú samfelld vinnusóknar- og þjónustusvæði og með nýrri samskiptatækni er jafnvel hægt að sækja vinnu og þjónustu hvert sem er í heiminum. Engu að síður eru mörg verkefni óunnin í samgöngumálum og

kröfur til öryggis, þæginda og áreiðanleika í samgöngum aukast eftir því sem aðstæður batna. Þannig teljast ýmsir vegir, brýr og jarðgöng sem voru stórkostlegar samgöngubætur á sínum tíma óviðunandi samgönguhindranir miðað við nútímaforsendur.

Við mótnun byggðastefnu á Íslandi hefur verið lögð áhersla á samgöngubætur sem stytta leiðir, stækka atvinnu- og þjónustusvæði og auka umferðaröryggi. Betri og styttri vegir stækka vinnusóknarsvæði og auka tækifæri til afþreyingar og menningar, íþrótta fyrir börn, ódýrari og fjölbreyttari verslunar og alls konar þjónustu einkaaðila og hins opinbera. Með því er meðal annars stefnt að því að auka líkurnar á að heimafólk verði um kyrrt og aðkomufólk og snúbúar flytji til staðanna.

Sýnt hefur verið fram á jákvæð samfélagsáhrif samgöngubóta sem tengja minni byggðarlög við stærri og fjölbreyttari þéttbýlisstaði en byggðaáhrif framkvæmda sem draga úr einangrun smærri byggðarlaga án þess að tengja þau við öflug vaxtarsvæði eru nokkru óljósari.

Fyrri rannsóknir hafa sýnt fram á að margir íbúar smærri byggðarlaga finna fyrir óþægindum eða kvíða þegar þau ferðast um þjóðveginn til og frá byggðarlagi sínu. Slíkar upplifanir eru meiri að vetrarlagi en að sumarlagi og konur eru líklegri til að lýsa þeim en karlar.

Í niðurstöðum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* kom fram að konur í öllum tegundum byggðarlaga voru líklegri en karlar til að segjast finna

fyrir óþægindum eða kvíða á þjóðvegnum að vetrarlagi. Meiri munur var jafnframt á svörum kvenna en karla eftir búsetu og kynjamunurinn því mismikill. Þannig sagðist aðeins þriðjungur kvenna í öðru strjálbýli en rúmur helmingur kvenna á suðvestursvæðinu og á Akureyri finna fyrir slíkum óþægindum samanborið við tæpla

lega einn af hverjum sjö körlum í strjálbýli og einn af hverjum fimm körlum á þessum þéttbýlli svæðum.

Utan Suðvesturlands tengjast óþægindi eða kvíði á þjóðvegnum að vetrarlagi

**Viðfangsefni
frekari rannsókna**

Að hvaða marki er kynbundinn munur á óþægindum eða kvíða á þjóðvegnum samkvæmt könnunum vegna tregðu karla til að viðurkenna slíkar tilfinningar?

**Viðfangsefni
frekari rannsókna**

Hvaða áhrif hafa jarðgöng og aðrar samgöngubætur á liðan fólks og búsetuánægju ólíkra hópa?

umtalsvert auknum líkum á búferlafyrirætlunum á næstu 2–3 árum. Athygli vekur að slíkt samband kemur hvorki fram varðandi óþægindi eða kvíða fólks á suðvestursvæðinu né meðal Vestmannaeyinga í ferðum Herjólfss milli lands og Eyja.

Höfuðborgarsvæðið sker sig lítið úr hópi íslenskra byggðarlaga hvað varðar hlutföll karla og kvenna sem finna fyrir óþægindum eða kvíða á þjóðvegnum að vetrarlagi. Fólk á höfuðborgarsvæðinu þarf þó yfirleitt ekki að ferðast um þjóðvegina að vetrarlagi vegna vinnu, þjónustu eða afþreyingar. Í samræmi við

það eru ekki marktæk tengsl milli slíkra tilfinninga og búferlafyrirætlana meðal íbúa höfuðborgarsvæðisins.

Á hinn bóginn eru umferðartafir og önnur óþægindi af miklum umferðarþunga oft nefnd meðal þeirra þátta sem ýta undir brottflutninga frá höfuðborgarsvæðinu, sér-

staklega til nærliggjandi byggðarlaga á suðvestursvæðinu. Í samræmi við það telur meirihluti svarenda sem ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu minni umferð skipta miklu máli og yfirgnæfandi meirihluti væntanlegra flytjenda frá höfuðborgarsvæðinu segir umferðina skipta nokkru máli í því sambandi.

Lítill umferð virðist skipta svarendur mestu máli í minnstu byggðarlögum utan höfuðborgarsvæðisins. Íbúar bæja, þorpa og strjálbýlis eru þannig líklegri en íbúar Akureyrar og suðvestursvæðisins til að segja að lítill umferð skipti miklu máli fyrir áframhaldandi búsetu þeirra.

Þegar litið er sérstaklega til þeirra sem flutt hafa frá höfuðborgarsvæðinu kemur jafnframt í ljós að minni umferð skiptir meira máli í flutningum til fámennari staða en til suðvestursvæðisins eða Akureyrar. Þessi þáttur virðist skipta þau mestu máli sem ólust upp í smærri byggðarlögum. Þótt mörg þeirra sem ólust upp í borginni nefni minni umferð sem ástæðu flutninga til annarra landsvæða má gera ráð fyrir því að umferðarþungi borgarsamfélagsins angri þau sérstaklega sem ólust ekki upp við hann og sé þannig einn þeirra þátta sem ýta undir heimflutning til dreifðari byggða.

Viðfangsefni frekari rannsóknna

Hvaða áhrif hafa jarðgöng og aðrar samgöngubætur á atvinnu- og þjónustusókn á einstökum landsvæðum?

Viðfangsefni frekari rannsóknna

Hvaða áhrif hafa óþægindi eða kvíði á þjóðvegnum að vetrarlagi og umferðarþungi á búsetu fólks sem sækir vinnu frá suðvestursvæðinu til höfuðborgarsvæðisins?

SUMMARY IN ENGLISH

Transportation and migration

Rural and regional policies in Iceland have emphasized transportation improvements that shorten distances and increase road safety. Safer and shorter roads enlarge commuting zones and increase opportunities for cultural and leisure activities, participation in sports and voluntary associations, and provide better access to cheaper and more diverse retail and services. Transportation improvements that connect smaller communities with larger and more diverse urban centers generally have positive social impacts while the effects of projects that decrease the isolation of rural communities without connecting them to areas of growth are less clear. Many travelers in Iceland report discomfort or anxiety on the highways and there does not seem to be much variation across the urban-rural continuum in this respect. There is no significant association between such feelings and intentions to migrate from the Reykjavík capital area as city people in general do not need to travel the highways for work, education, services, or leisure activities. Outside the Southwest of Iceland feelings of discomfort or anxiety on the highways are however directly related to intentions to leave within the next 2–3 years. Traffic congestion and other types of traffic-related nuisances are nevertheless associated with both migration intentions and actual migration from the capital area. Traffic is in particular reported as an important reason for migration to sparsely populated areas and is most salient for those who were raised in smaller communities.

10

HÚSNÆÐISMÁL OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason, Sigríður Elín Þórðardóttir
og Vífill Karlsson

ÚTDRÁTTUR

Húsnæðismál hafa veruleg áhrif á afkomu einstaklinga og fjölskyldna og tengjast einnig atvinnu, menntun, aðgengi að verslun og þjónustu, samskiptum við vini og fjölskyldu og ótal fleiri þáttum. Íbúðarhúsnæðið skiptir íbúa mismunandi byggðarlaga álíka miklu máli persónulega en þau sem segja húsnæðið ekki skipta sig máli eru mun líklegri til að ætla að flytja á brott. Í öllum tegundum byggðarlaga eru þau sem búa í eigin húsnæði mun ólíklegri til að ætla að flytja en þau sem eru á leigumarkaði. Mikill meirihluti þeirra sem ætla að búa áfram í landsbyggðunum eða ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu segja að ódýrt eða gott húsnæði skipti máli í því sambandi. Húsnæðismálin skipta sérstaklega máli í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til Suðurnesja en minnstu máli í flutningum til Akureyrar. Meirihluti fólks í flestum tegundum byggðarlaga vill þó helst búa á núverandi stað óháð fasteignaverði og er lítill munur á höfuðborgarsvæðinu og öðrum landshlutum í því efni. Óháð fasteignaverði virðist lítill áhugi á því að búa í miðborg Reykjavíkur meðal þeirra sem búa annars staðar og fáir íbúar miðborgarinnar vilja helst búa í úthverfum Reykjavíkur eða nágrannasveitarfélögum hennar. Hins vegar vill um fimmtungur íbúa suðvestursvæðisins helst búa á höfuðborgarsvæðinu en um tíundi hver höfuðborgarbúi vill helst búa annars staðar á landinu.

10.1 Áhrif húsnæðismála á búferlaflutninga

Þörf fólks fyrir öruggt og gott húsnæði hefur margvísleg áhrif á byggðafestu og búferlaflutninga. Í sumum tilvikum geta staðsetning, gæði eða verð húsnæðis verið mikilvæg lífsgæði sem draga úr vilja fólks til búferlaflutninga en í öðrum tilvikum geta slík atriði verið hvati til að flytja sig um set. Þá getur svæðisbundinn munur á húsnæðisverði einnig dregið úr getu fólks til að velja sér búsetu-svæði eftir eigin óskum. Íbúðaverð getur bæði verið í hlutverki áhrifaþáttar á búsetuþróun en líka speglað kaupmátt, skynvirði (e. *amenity value*) og önnur staðbundin gæði ásamt óskum, þörfum og félagslegri stöðu íbúanna.

Staðsetning íbúðarhúsnæðis getur skipt miklu máli fyrir atvinnumöguleika fólks og húsnæðisverð er því almennt hærra þar sem vinnumarkaður er fjölbreyttastur og tekjumöguleikar mestir. Hins vegar ber þess að gæta að hátt húsnæðisverð dregur einnig úr kaupmætti launa.¹ Því getur verið misjafnt eftir landfræðilegum aðstæðum, vinnumarkaði svæða og starfsvettvangi fólks hvort hagstæðara sé að fjárfesta í dýrara húsnæði, ferðast um langan veg til vinnu eða finna sér vinnustað þar sem húsnæði er ódýrara. Með auknum sveigjanleika á vinnumarkaði vegna tækniframfara í samgöngum og fjarskiptum ásamt breytingum á skipulagi vinnunnar kann þetta samband milli búsetu og atvinnu-möguleika að fara minnkandi.

Ýmsir aðrir þættir en atvinnumál geta hins vegar haft áhrif á fasteignaverð á tilteknum stað og er skynvirði (e. *amenity value*) einn þeirra.² Skynvirði nær til ýmissa fjölbreyttra staðbundinna þátta sem hafa tilhneigingu til að breyta velferð almennings. Þar má bæði nefna kosti borgarlífs á borð við fjölbreytta þjónustu, skemmtanir og iðandi mannlíf og kosti strjálbýlis á borð við náttúru-fegurð, möguleika á útivist og kyrrð og ró. Jafnframt geta t.d. staðarandi, mengun, afbrotatíðni, veðurfar og jafnvel hætta á náttúruvá haft áhrif á vilja fólks til að búa á tilteknum stöðum og þar með á fasteignaverð. Mikilvægi þessara þátta fyrir íbúana getur síðan haft mikil áhrif á landfræðilegan breytileika fasteigna-verðs ásamt aðstæðum á vinnumarkaði.

Húsnæðisþarfir einstaklinga og forgangsroðun margvíslegra þátta geta verið misjöfn milli einstaklinga og tekið breytingum eftir aðstæðum og æviskeiðum. Þannig láta sumir sér nægja að leigja kjallaraherbergi í fjölbýlishúsahverfi en

1 Harris og Todaro 1970.

2 McCann 2001; Roback 1982.

aðrir telja sig þurfa einbýlishús með mörgum svefnherbergjum, garði og bílskúr, lúxusíbúð í miðborginni eða herragarð í sveitinni. Þannig höfðu ólík búsetugæði til dæmis til yngra, einhleyps fólks, barnafjölskyldna og eftirlaunaþega. Þá geta áhrif fjarlægðar frá fjölskyldu og vinum breyst yfir æviskeiðið eftir því sem foreldrar eldast og börn og barnabörn vaxa úr grasi. Með öldrun mannfjöldans má þannig búast við margvíslegum breytingum á óskum fólks um tegund og staðsetningu húsnæðis í framtíðinni. Þess utan breytast bæði tekjur, eigna- og skuldastaða fólks eftir aldri og þar með möguleikar þess til að gera vel við sig á ákveðnum sviðum. Einnig aukast atvinnumöguleikar fólks eftir aldri og að lokum verða menn algjörlega óháðir vinnumarkaðnum við starfslok.

Staðsetning húsnæðis gagnvart mesta þéttbýlinu ræður líka miklu um bæði kaupverð og leiguverð fasteigna. Almenn er fasteignaverð hæst í miðborgum og lækkar með aukinni fjarlægð frá þeim.³ Þetta samband er þó ekki línulegt, heldur skiptir það mestu máli á borgarsvæðinu og hver kílómetri til viðbótar skiptir minna máli eftir því sem fjær dregur.⁴ Í því sambandi hefur verið talað um landfræðileg smitáhrif (e. *ripple effect*) á fasteignamarkaði þar sem hækkun á fasteignamarkaði á einum stað leiðir til hækkunar á nærliggjandi stöðum.⁵

Samgöngubætur leiða því oft til bæði fólksfjölgunar og hærri fasteignaverðs á nærsvæðum borganna vegna lægri samgöngukostnaðar og betra aðgengis að vinnumarkaði, vörum og þjónustu.⁶ Valið milli gæða húsnæðis og staðsetningar þess er þannig einn helsti drifkrafturinn í borgardreifingu (e. *urban sprawl*) og útbyggðavæðingu (e. *exurbanization*) margra borgarsamfélaga.⁷

Samband húsnæðisverðs og búferlaflutninga er gagnkvæmt (e. *endogenous*) í þeim skilningi að lækun íbúðaverðs á tilteknu svæði getur leidd að íbúa að öllu öðru óbreyttu en fjölgun íbúa hækkar jafnframt íbúðaverð sem virkar sem hemill á búferlaflutninga.⁸ Að öllu öðru jöfnu myndi lækun íbúðaverðs á einu svæði þannig koma markaðnum úr jafnvægi og fólk myndi streyma þangað þar til íbúðaverðið hækkaði aftur á þann stað sem tryggði jafnvægi. Nýleg rannsókn frá Litháen bendir til dæmis til þess að um leið og íbúðir verði viðráðanlegri í verði laði það íbúa að borgum.⁹

3 Fujita 1989; Fujita og Thisse 2002; McCann 2001.

4 Karlsson 2012, 2015.

5 Antonakakis o.fl. 2018; Seo og Kim 2020.

6 Baldwin o.fl. 2003; Karlsson 2012; McDonald og Osuji 1995; McMillen 2004.

7 Grimsrud 2010; Halfacree 2008; Mitchell 2004, 2019.

8 Baldwin o.fl. 2003; Karlsson 2012; Yi, Kim og Choi 2017.

9 Laurinavičius, Laurinavičius og Laurinavičius 2021.

Valið milli gæða húsnæðis og fjarlægðar frá miðstöð atvinnu, verslunar og þjónustu er einnig einn helsti drifkraftur þeirrar smáborgavæðingar (e. *microurbanization*) sem einkennir dreifbýl svæði víða á Vesturlöndum. Þannig hafa smáborgir með 10–50 þúsund íbúa víða reynst aðlaðandi búsetukostur fyrir fólk úr bæði dreifbýli og stærri borgum sem vill njóta margvíslegra kosta borgarsamfélagsins án þess mikla húsnæðis- eða ferðakostnaðar sem fylgir búsetu í stærri borgum.¹⁰

Loks geta utanaðkomandi fjársterkir einstaklingar eða fyrirtæki rutt heima-fólki til hliðar eða hreinlega flæmt það á brott. Frístundahús eru dæmi um þetta og slík þróun virðist helst bitna á þeim sem eru fjárhagslega veikari eða á einhvern hátt næmari fyrir íbúðaverði en aðrir íbúar.¹¹

10.2 Húsnæðismál og búferlaflutningar á Íslandi

Fyrri rannsóknir á Íslandi benda eindregið til þess að ánægja með búsetu tengist húsnæðisverði, rekstrarkostnaði og gæðum þess húsnæðis sem einstaklingar hafa til umráða.¹² Í rannsókn Stefáns Ólafssonar frá árinu 1997 virtust húsnæðismál þó hafa minni áhrif á flutninga frá höfuðborgarsvæðinu en ýmsir aðrir forspárþættir. Yfir helmingur svarenda tilgreindi þannig atvinnumál og almenn lífs-gæði sem helstu ástæður fyrirhugaðra flutninga frá höfuðborgarsvæðinu en að eins einn af hverjum tíu nefndi húsnæðisgæði.

Frá síðustu aldamótum hafa miklar breytingar orðið á búferlaflutningum á Íslandi með miklum straumi fólks frá höfuðborgarsvæðinu til nærliggjandi landsbyggða á suðvestursvæðinu. Sambandið milli samgöngubóta og hækkunar fasteignaverðs er sterkast næst borginni en fjarar hratt út með aukinni vegalengd.¹³ Ýmsir fræðimenn jafnt sem greiningardeildir bankanna hafa rakið þessa búferlaflutninga til skorts á íbúðarhúsnæði og hlutfallslega hás húsnæðisverðs á höfuðborgarsvæðinu.¹⁴ Engar rannsóknir hafa þó verið gerðar á vægi húsnæðis-verðs gagnvart öðrum búsetugæðum svo sem minni umferð, friðsælla samfélagi eða meiri nálægð við náttúruna.

10 Bjarnason o.fl. 2021; Brown, Cromartie og Kulcsar 2004; Carson og Carson 2021; Gkartzios, Remoundou og Garrod 2017; Vias 2012.

11 Marjavaara 2008.

12 Karlsson 2008, 2015a; Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Stefán Ólafsson 1997; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009.

13 Vífill Karlsson 2011.

14 Póroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.

Vífill Karlsson hefur sýnt fram á að landfræðilegur breytileiki fasteignaverðs hafi verið á hreyfingu á árunum fyrir bankahrun og fært rök fyrir því að það sé annaðhvort að rekja til breyttrar vildar eða atvinnuuppbyggingar og e.t.v. beggja.¹⁵ Rannsókn hans leiddi í ljós að munurinn á íbúðaverði á höfuðborgarsvæðinu og í öðrum landshlutum jókst á tímabilinu 1991–2005.

Lægra húsnæðisverð utan áhrifasvæðis Reykjavíkur gæti einnig talist til búsetugæða sem gæti bæði laðað að fólki frá höfuðborgarsvæðinu og dregið úr brottflutningi þess til borgarinnar. Í almennri umræðu má raunar bæði heyra gleðisögur af borgarbúum sem skipt hafa um gír og flutt út á land þar sem húsnæðið er ódýrara og raunasögur af landsbyggðafólki sem er fast í áttthagafjötrum vegna eignarhalds á húsnæði sem er annaðhvort óseljanlegt eða svo verðlítið að einbýlishúsið í þorpinu dygði ekki fyrir kjallaraholu í borginni. Fasteignaverð hafði ekki marktæk áhrif á búferlaflutninga fólks á árunum 1990–2006 en framboð af nýjum eignum hafði jákvæð áhrif á búferlaflutninga beggja kynja, sérstaklega kvenna.¹⁶ Þó sýnir nýleg rannsókn að hátt íbúðaverð hefur tilhneigingu til að fæla barnafjölskyldur frá viðkomandi stað.¹⁷ Áhrif byggingarmagns og verðbreytinga geta því verið misjöfn eftir ýmsum efnahagslegum, lýðfræðilegum og félagslegum þáttum. Fólki sem býr á fámönnum og einangruðum stöðum eins og í Árneshreppi á Ströndum leggur jafnframt mun meira upp úr kostum eins og nálægð við fjölbreytta náttúru og friðsæld en fólki á jaðri höfuðborgarsvæðisins og því varhugavert að útskýra búsetu þeirra þar með tilvísun til áttthagafjötra eða illa virks fasteignamarkaðar.¹⁸

Hins vegar er ljóst að á stöðum þar sem húsnæðisverð er lægra en byggingarkostnaður getur fjármögnun húsnæðiskaupa verið erfið og skortur á leigu-húsnæði er oft viðvarandi.¹⁹ Á slíkum svæðum getur frístunda- og hlutabúseta einnig ýtt enn frekar undir skort á íbúðarhúsnæði fyrir heilsársbúsetu.²⁰ Vífill Karlsson hefur raunar sýnt fram á að áhrif samgöngubóta á fasteignamarkað af-skekktra byggða og endastöðva komi fram í sölumagni fremur en söluverði.²¹

15 Karlsson 2015a.

16 Karlsson 2015a.

17 Vífill Karlsson og Jón Þ. Heiðarsson (í vinnslu).

18 Karlsson 2021.

19 Vífill Karlsson 2010b.

20 Edward H. Huijbens 2010b, 2015; Huijbens 2012.

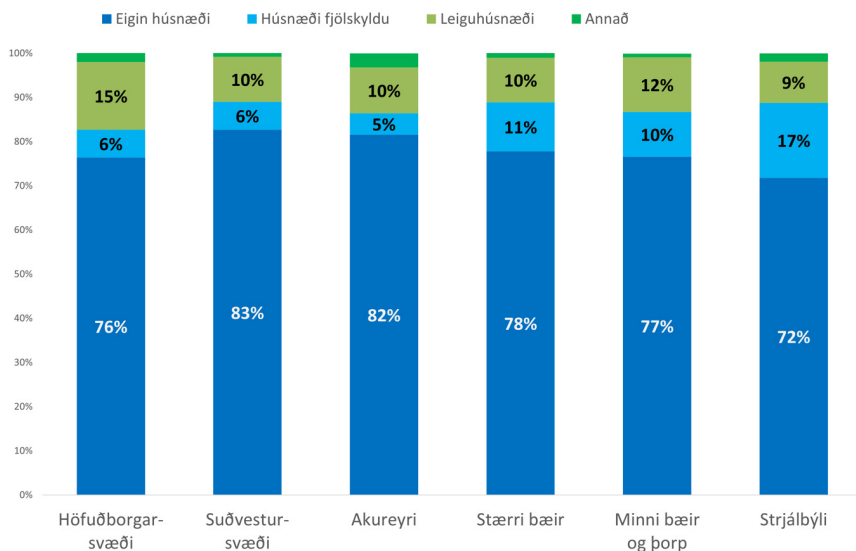
21 Vífill Karlsson 2010b.

10.3 Yfirlit um húsnæðisaðstæður og viðhorf til húsnæðis

Í lífskjararannsókn Hagstofu Íslands árið 2016 kom fram að um það bil þrír af hverjum fjórum fullorðnum íbúum landsins bjuggu í eigin húsnæði en um fjórðungur voru leigjendur á almennum markaði, bjuggu í sérstökum úrræðum eða endurgjaldslaust.²² Íbúar landsbyggðanna voru lítillega líklegri til að eiga húsnæði sitt skuldlaust en að öðru leyti var lítill munur milli höfuðborgarsvæðis og landsbyggða.

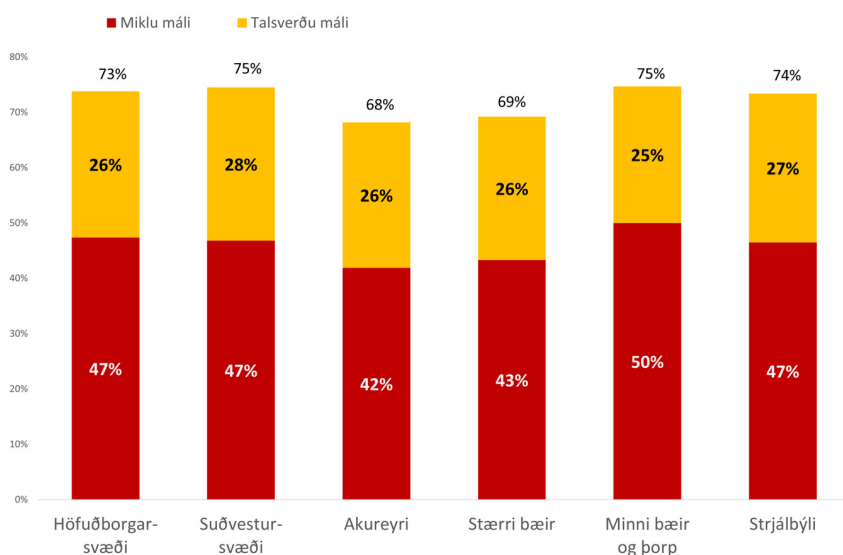
Í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* var spurt með nokkuð öðrum hætti um húsnæðisaðstæður þátttakenda, en auk þess að búa í eigin húsnæði var greint milli þeirra sem búa í húsnæði í eigu fjölskyldunnar, í leiguhúsnæði eða í öðrum aðstæðum.

Mynd 78 sýnir að hlutfall svarenda sem bjuggu í eigin húsnæði var svipað því sem kom fram í samanburði höfuðborgarsvæðisins og landsbyggðanna í lífskjarakönnun Hagstofunnar árið 2016. Hins vegar er hlutfallið nokkuð misjafnt innan landsbyggðanna. Hæst er hlutfallið 83% á suðvestursvæðinu og í stærri bæjum en marktækt lægst 72% í strjálbýli þar sem hlutfallslega flestir búa jafnframt í húsnæði í eigu fjölskyldu sinnar eða maka síns.

Mynd 78
Húsnæðisaðstæður þátttakenda í könnunum verkefnisins

²² Hagstofa Íslands 2022a; Vífill Karlsson 2017b.

Mynd 79

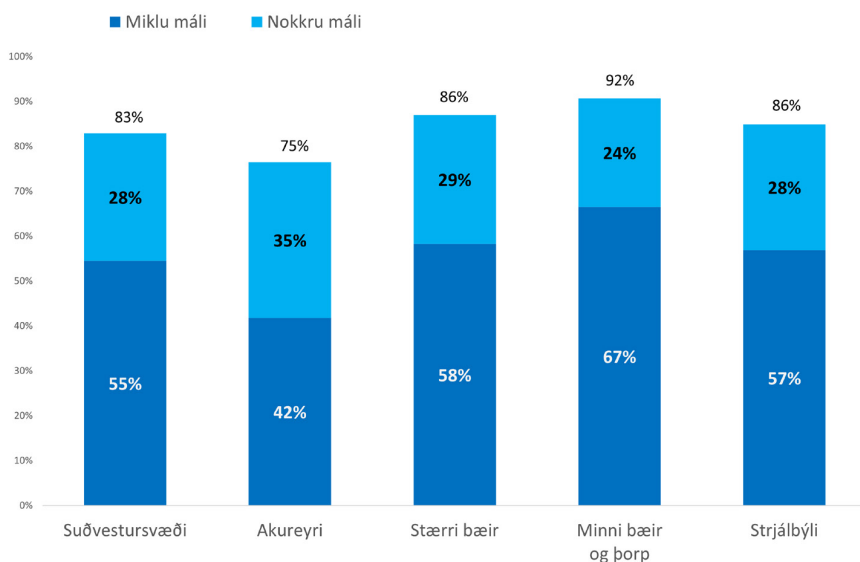
Hversu miklu máli íbúðarhúsnæðið skiptir þátttakendur persónulega

Mynd 79 sýnir hversu miklu máli húsnæðið sem þátttakendur búa í skiptir þá persónulega. Eins og sjá má er fremur lítill munur á afstöðu svarenda eftir búsetu. Hlutfall þeirra sem segja húsnæðið skipta þau talsverðu eða miklu máli er marktækt lægra 68–69% á Akureyri og í stærri bæjum utan suðvestursvæðisins en á öðrum búsetusvæðum þar sem hlutfallið er 73–75%.

10.4 Mat á áhrifum húsnæðismála á búferlaflutninga

Oft er gengið út frá því að ódýrara eða betra húsnæði sé ein mikilvægasta ástæða þess að fólk kjósi að búa utan mesta þéttbýlisins. Stundum eru slíkar hugmyndir settar fram með jákvæðum formerkjum sem búsetugæði en stundum með neikvæðum formerkjum sem áthagafjötrar sem komi í veg fyrir að fólk flytji þangað sem það myndi helst kjósa að búa.

Mynd 80 sýnir hlutfall svarenda í mismunandi landsbyggðum sem segja að ódýrt eða gott húsnæði skipti máli fyrir áframhaldandi búsetu þeirra í byggðarluginu. Þetta hlutfall er marktækt hæst í minni bæjum og þorpum þar sem tvö af hverjum þremur segja slíkt skipta miklu máli og rúmlega níu af hverjum tíu að það skipti nokkru eða miklu máli. Lægst er hlutfallið hins vegar á Akureyri þar

Mynd 80

Hlutfall svarenda utan höfuðborgarsvæðisins sem segja að ódýrt eða gott húsnaði skipti máli fyrir áframhaldandi búsetu þeirra í byggðarlaginu

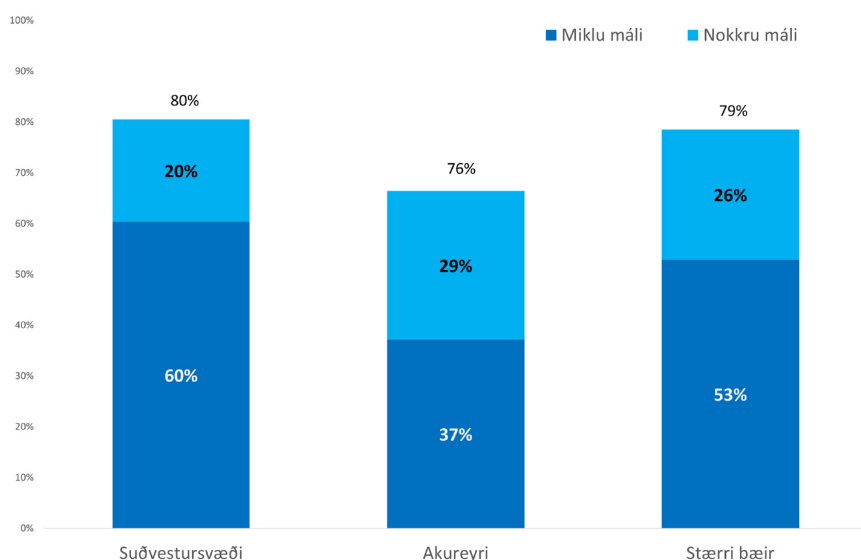
sem aðeins tvö af hverjum fimm segja húsnaðismálin skipta miklu máli og þrjú af hverjum fjórum nokkru eða miklu máli.

Á öðrum byggðasvæðum segja 83–86% að ódýrt eða gott húsnaði skipti nokkru eða miklu máli fyrir áframhaldandi búsetu þeirra í byggðarlaginu. Í ljósi umræðunnar um að húsnaðisverð sé meginástæða fjölsfjölgunar á suðvestursvæðinu vekur athygli að svör fólks á því svæði eru svipuð því sem gerist í stærri bæjum og strjálbýli.

Mynd 81 sýnir nánar þann hóp innan landsbyggðanna sem flutt hefur til núverandi byggðarlags frá höfuðborgarsvæðinu með tilliti til þess hvort ódýrt eða gott húsnaði hafi skipt máli fyrir þann flutning. Þessarar spurningar var spurt á suðvestursvæðinu, Akureyri og í stærri bæjum en ekki í minni bæjum, þorpum eða strjálbýli.

Hér má sjá að húsnaðismálin skipta mestu máli í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins. Þannig segja þrjú af hverjum fimm að húsnaðismálin hafi skipt miklu máli í þeirri ákvörðun og eitt af fimm til viðbótar að þau hafi skipt nokkru máli.

Af þessum búsetusvæðum segja fæst aðflutt á Akureyri að húsnaðismálin

Mynd 81

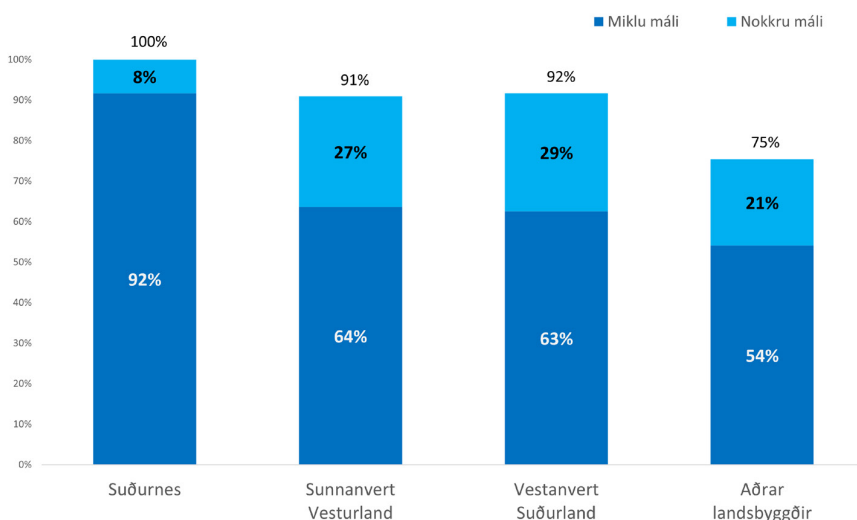
Hlutfall aðfluttra frá höfuðborgarsvæðinu sem segja að ódýrt eða gott húsnæði hafi skipt máli fyrir flutning þeirra til stærri byggðarlaga

hafi skipt miklu máli í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu, eða tæplega tveir af hverjum fimm. Hins vegar er minni munur milli Akureyrar og annarra stærri byggðarlaga utan Suðvesturlands á hlutfalli þeirra sem segja húsnæðismálin hafi skipt nokkru eða miklu máli.

Mynd 82 sýnir mikilvægi ódýrs eða góðs húsnæðis í búferlafyrirætlunum fólks á höfuðborgarsvæðinu innanlands eftir fyrirhuguðum áfangastöðum. Húsnæðismálin virðast skipta mestu máli meðal þeirra sem ætla að flytja til Suðurnesja en níu af hverjum tíu segja þau skipta miklu máli í slíkum flutningum og allir svarendur segja að þau skipti talsverðu eða miklu máli.

Hlutfall þeirra sem segja húsnæðismálin skipta máli er lægra meðal fólks sem ætlar að flytja frá höfuðborgarsvæðinu til byggðarlaga á sunnanverðu Vesturlandi eða vestanverðu Suðurlandi og þau eru jafnframt ólíklegri til að segja húsnæðismálin skipta miklu máli. Þannig segja 63–64% húsnæðismálin skipta miklu máli í fyrirhuguðum flutningum en 27–29% segja þau skipta miklu máli. Vegna tiltölulega fárra svara er þessi munur ekki tölfræðilega marktækur.

Meðal þeirra sem ætla að flytja út fyrir Suðvesturland segir ríflega helmingur húsnæðismálin skipta miklu máli í því sambandi en þrír af hverjum fjórum að

Mynd 82

Hlutfall þeirra sem ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu og segja að ódýrt eða gott húsnæði skipti máli í fyrirætlunum þeirra eftir áfangastöðum

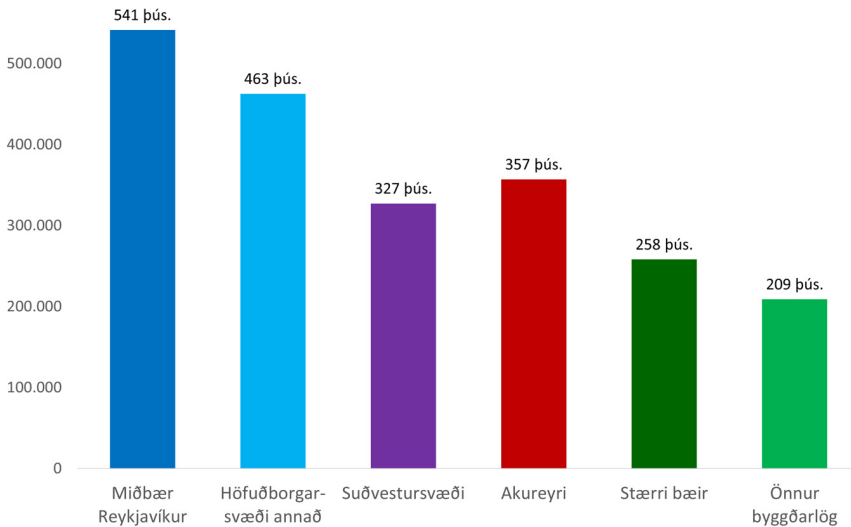
þau skipti talsverðu eða miklu máli. Hlutfall þeirra sem segja húsnæðismálin skipta talsverðu eða miklu máli er marktækt lægra meðal þeirra sem ætla að flytja út fyrir Suðvesturland en þeirra sem ætla að flytja til suðvestursvæðisins.

10.5 Búsetuóskir og fasteignaverð

Fasteignaverð er mjög misjafnt eftir búsetusvæðum eins og kunnugt er. **Mynd 83** sýnir meðalverð á fermetra íbúðarhúsnæðis samkvæmt kaupverðsjá Þjóðskrár á tímabilinu 1. janúar 2020 til 26. nóvember 2021.²³ Fasteignaverð hafði raunar hækkað umtalsvert frá þessum tíma þegar kannanirnar voru lagðar fyrir.

Eins og sjá má af myndinni var fasteignaverð hæst 541 þúsund krónur á fermetra íbúðarhúsnæðis í miðbæ Reykjavíkur en 463 þúsund krónur á fermetrann annars staðar á höfuðborgarsvæðinu. Meðalverð á fermetra íbúðarhúsnæðis var að jafnaði 327 þúsund krónur á suðvestursvæðinu eða 70% af meðalverði á höfuðborgarsvæðinu að jafnaði og 60% af verðinu í miðbæ Reykjavíkur. Á Akureyri var verðið ívið hærra en á suðvestursvæðinu eða 357 þúsund krónur á hvern fermetra.

²³ Þjóðskrá 2021.

Mynd 83

Meðalverð á fermetra íbúðarhúsnæðis 2020–2021

Utan Suðvesturlands og Akureyrar var fermetraverðið í stærri bæjum að jafnaði 258 þúsund krónur á fermetrann. Það jafngildir 72% af verðinu á Akureyri, 48% af verðinu í miðbæ Reykjavíkur en 56% af meðalverði annars staðar á höfuðborgarsvæðinu. Íbúðarhúsnæði var langódýrast 209 þúsund krónur á fermetrann í minni bæjum, þorpum og strjálbýli utan Suðvesturlands og Akureyrar. Það samsvarar 81% af verðinu í stærri bæjum, 59% af verðinu á Akureyri en aðeins 39% af húsnæðisverði í miðbæ Reykjavíkur.

Líklegt má telja að þessi mikli munur á húsnæðisverði dragi úr flutningum fólks úr strjálbýli og þorpum í stærri bæi og úr bæjum í borgir og hafi þannig letjandi áhrif á þéttbýlisvæðingu landsins eða þrýsti á flutning fólks úr miðborginni á jaðra hennar eða nágrannabyggðir og viðhaldi þar með dreifðri byggð. Með sama hætti er líklegt að hlutfallslega lægra fasteignaverð í landsbyggðunum ýti undir þá borgardreifingu (e. *urban sprawl*), útbyggðavæðingu (e. *exurbanisation*) og gagnþéttbýlisvæðingu (e. *counter-urbanisation*) sem áður hefur verið rædd.

Þannig er líklegt að hlutfallslega hátt fasteignaverð í þéttbýli hafi letjandi áhrif á þéttbýlisvæðingu og geti jafnvel komið í veg fyrir flutninga fólks sem helst vildi

búa í meira þéttbýli. Jafnframt er líklegt að hlutfallslega lágt fasteignaverð hafi hvetjandi áhrif á gagnþéttbýlisvæðingu (e. *counter-urbanisation*) og ýti jafnvel undir flutninga fólks úr borginni sem helst vildi búa þar.

Þetta mætti túlka með nokkuð neikvæðum hætti sem svo að hátt fasteignaverð í borginni vinni gegn þéttbýlisvæðingu með því að halda fólki í strjálbýli í áttahagafjötrum fasteignaverðs²⁴ og hrekja borgarbúa út í úthverfin, út á suðvestursvæðið og jafnvel lengra út á land undan óviðráðanlegu fasteignaverði.²⁵

Á hinn bóginn mætti með nokkuð jákvæðari hætti halda því fram að hlutfallslega lægra fasteignaverð utan höfuðborgarsvæðisins ýti þannig undir meiri fjölbreytni í búsetu á Íslandi með því að gera landsbyggðafólki auðveldara að kaupa sér húsnaði í heimabyggð og borgarbúum auðveldara að skapa sér nýtt líf utan borgarmarkanna.

Stærsta spurningin í þessu sambandi er vitaskuld hvort fasteignaverð komi í veg fyrir að fólk búi þar sem það helst vill búa, hvort sem það er í miðbæ Reykjavíkur, annars staðar á höfuðborgarsvæðinu eða annars staðar á landinu.

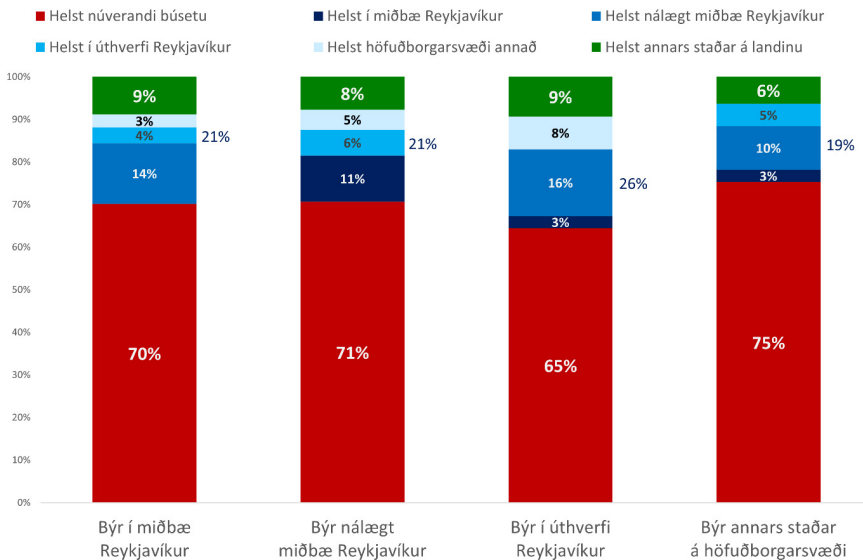
Mynd 84 sýnir svör fólks á höfuðborgarsvæðinu við því hvar það helst vildi búa ef fasteignaverð væri það sama alls staðar á landinu. Eins og sjá má af myndinni vill meirihluti íbúa höfuðborgarsvæðisins helst búa þar sem þau eru nú búsett og markaðurinn er þannig nærri jafnvægi. Lægst er hlutfallið 65% í úthverfum Reykjavíkur en hæst 75% í nágrannasveitarfélögum hennar. Þar á milli vilja 70–71% íbúa miðbæjarins og nálægra hverfa helst búa þar sem þau eru nú búsett.

Jafnframt vekur athygli að fimmtungur íbúa bæði miðbæjarins og nálægra hverfa myndi helst vilja búa annars staðar á höfuðborgarsvæðinu. Stærsti hlutinn er raunar fólk sem myndi vilja færa sig örlítið nær eða fjær miðbænum: 14% íbúa miðbæjarins myndu helst vilja búa í nálægu hverfi og 11% íbúa hverfa nálægra miðbænum vildu helst búa í honum sjálfum.

Um fjórðungur íbúa úthverfa Reykjavíkur myndi helst vilja búa annars staðar á höfuðborgarsvæðinu, flestir í hverfi nálægt miðbænum en allmargir einnig fjær miðbænum í nágrannasveitarfélögum Reykjavíkur. Í nágrannasveitarfélögunum myndi hins vegar fimmtungurinn vilja búa annars staðar á höfuðborgarsvæðinu, flestir í hverfum nálægt miðbæ Reykjavíkur.

24 Drífa Snædal 2019; Hans G. Þormar 2017.

25 Ómar Ragnarsson 2021; Stundin 2015.

Mynd 84

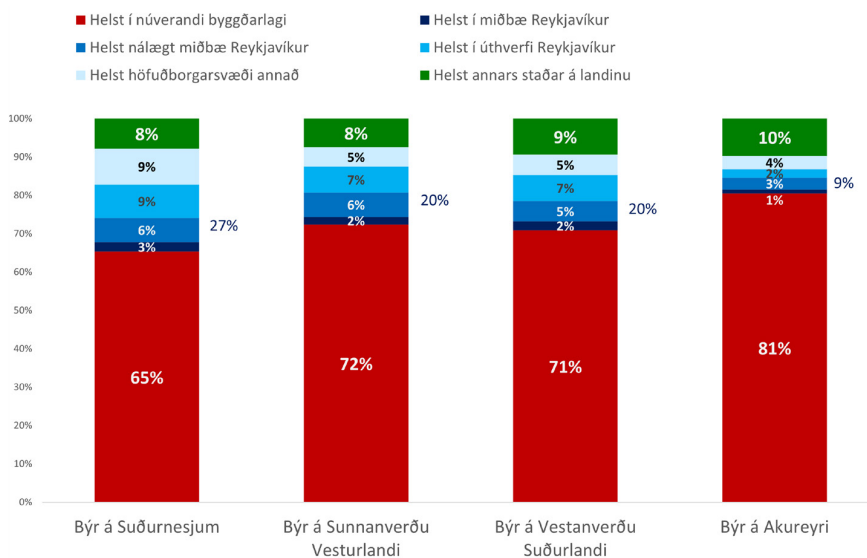
Staðir þar sem íbúar á höfuðborgarsvæðinu myndu helst vilja búa ef fasteignaverð væri það sama alls staðar á landinu

Þessar niðurstöður eru talsvert á skjön við þá hugmynd að flestir íbúar höfuðborgarsvæðisins vilji helst búa í miðbænum. Íbúar miðbæjarins virðast ekki ánægðari með búsetu sína en aðrir íbúar höfuðborgarsvæðisins og aðeins 3% íbúa úthverfanna og nágrannasveitarfélaganna myndu helst vilja búa í miðbænum ef fasteignaverð væri alls staðar það sama.

Loks vekur athygli að 8–9% Reykvíkinga og 6% íbúa nágrannasveitarfélaganna myndu helst vilja búa annars staðar á landinu en á höfuðborgarsvæðinu ef fasteignaverð væri hið sama alls staðar á landinu. Það er áminning um að fasteignaverð er aðeins einn af þeim þáttum sem ræður búsetu, en kröfur atvinnu, fjölskyldutengsl, viðhorf maka og ótal fleira getur haft áhrif.

Mynd 85 sýnir með svipuðum hætti hvar íbúar þéttbýlustu svæðanna utan höfuðborgarsvæðisins myndu helst vilja búa ef fasteignaverð væri hið sama alls staðar á landinu.

Hlutfall þeirra sem helst myndu vilja búa í núverandi byggðarlagi er lægst 65% á Suðurnesjum, en það er sama hlutfall og meðal íbúa úthverfa Reykjavíkur. Á Akranesi og í þéttbýliskjörnum Árnessýslu er hlutfallið 71–72% sem er svipað

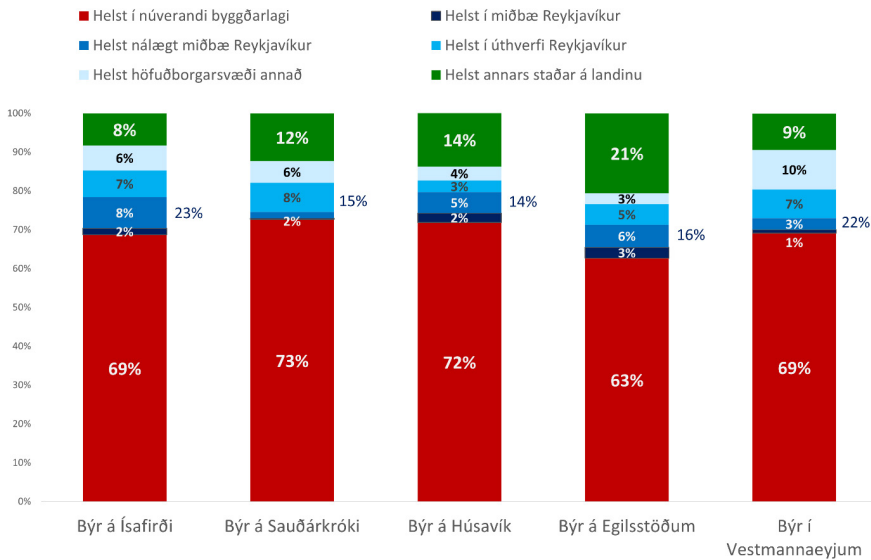
Mynd 85

Staðir þar sem íbúar á þéttbýlli svæðum myndu helst vilja búa ef fasteignaverð væri það sama alls staðar á landinu

og í miðbæ Reykjavíkur og nálægum hverfum. Hæst er hlutfallið hins vegar 81% á Akureyri sem er marktækt hærra en hlutfall íbúa í nágrannasveitarfélögum Reykjavíkur sem helst myndu vilja búa í núverandi byggðarlagi.

Þá má einnig sjá að rúmlega fjórðungur svarenda á Suðurnesjum myndi helst vilja búa á höfuðborgarsvæðinu sem er svipað hlutfalli íbúa í úthverfum Reykjavíkur sem myndu vilja búa annars staðar á svæðinu. Það sama á við um fimmtung íbúa á Akranesi og í byggðakjörnum Árnessýslu sem er svipað hlutfalli íbúa á höfuðborgarsvæðinu annarra en þeirra sem búa í úthverfum Reykjavíkur. Á Akureyri virðist vera mun minni áhugi á búsetu á höfuðborgarsvæðinu en tæplega einn af hverjum tíu svarendum myndi helst vilja búa þar ef fasteignaverð væri hið sama alls staðar á landinu.

Athygli vekur að íbúar á suðvestursvæðinu sem helst myndu vilja búa á höfuðborgarsvæðinu myndu flestir velja úthverfi eða nágrannasveitarfélög Reykjavíkur en aðeins 2–3% helst vilja búa í miðbænum ef fasteignaverð væri alls staðar hið sama. Þetta bendir eindregið til þess að þessi hópur sé að leita eftir jafnvægi milli nálægðar við borgina og lífsgæða dreifðari byggða fremur en að vera eins nálægt miðbænum og fasteignaverð leyfir. Slíkar óskir kunna að endur-

Mynd 86

Staðir þar sem íbúar í stærri bæjum myndu helst vilja búa ef fasteignaverð væri það sama alls staðar á landinu

spegla breytingar á aðstæðum og þörfum fólks með tilliti til atvinnu, fjölskyldu og þjónustu.

Að lokum er áhugavert að 8–10% íbúa á suðvestursvæðinu og á Akureyri myndu helst vilja búa annars staðar á landinu ef fasteignaverð væri alls staðar hið sama. Þetta er svipað hlutfall og á höfuðborgarsvæðinu og undirstrikar enn þá staðreynd að margir búa á dýrari svæðum þótt þeir myndu helst vilja búa á ódýrari svæðum.

Mynd 86 sýnir hvar íbúar stærstu bæjanna utan suðvestursvæðisins og Akureyrar myndu helst vilja búa ef fasteignaverð væri hið sama alls staðar á landinu. Þessarar spurningar var ekki spurt í könnunum í minni bæjum, þorpum eða strjálbýli.

Hlutfall þeirra sem myndu helst vilja búa í núverandi byggðarlagi var lægst 63% á Egilsstöðum, eða svipað því sem fram kom í úthverfum Reykjavíkur og á Suðurnesjum á fyrri myndum. Hæst er hlutfallið 72–73% á Sauðárkróki og Húsavík, eða svipað því sem fram kom í nágrannasveitarfélögum Reykjavíkur. Á Ísafirði og í Vestmannaeyjum var hlutfallið 69%, eða svipað því sem fram kom í miðbæ Reykjavíkur og nálægum hverfum og á suðvestursvæðinu utan Suðurnesja.

Hlutfall þeirra sem vildu helst búa á höfuðborgarsvæðinu var hæst 22–23% á Ísafirði og í Vestmannaeyjum sem er á svipuðu róli og meðal þátttakenda á suðvestursvæðinu. Á öðrum stöðum er hlutfallið 14–15%. Líkt og á suðvestursvæðinu myndu flest þeirra helst vilja búa í úthverfum eða nágrannasveitarfélögum Reykjavíkur en aðeins 1–3% myndu helst vilja búa í miðbæ Reykjavíkur.

Loks er áhugavert að á Ísafirði og í Vestmannaeyjum eru 8–9% sem myndu helst vilja búa annars staðar á landinu, svipað því sem gerist á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu og á Akureyri. Þetta hlutfall er hins vegar hærra á Norður- og Austurlandi þar sem 12–14% íbúa Sauðárkróks og Húsavíkur og 19% íbúa Egilsstaða myndu helst vilja búa annars staðar á landinu ef fasteignaverð væri alls staðar hið sama.

10.6 Tengsl húsnæðismála við búferlaflutninga

Eins og fram kom hér að ofan er tiltölulega lítill munur milli búsetusvæða á hlutfalli þeirra sem búa í eigin húsnæði. Hins vegar gæti eignarhald á húsnæði haft mismunandi áhrif á búferlaflutninga eftir svæðum vegna mismunandi fasteignaverðs. Eins og fyrr segir hefur því til dæmis verið haldið fram að hærra fasteignaverð á höfuðborgarsvæðinu letji eigendur fasteigna í landsbyggðunum frá því að flytja til höfuðborgarsvæðisins en hvetji fólk á leigumarkaði á höfuðborgarsvæðinu til þess að flytja út á land.²⁶

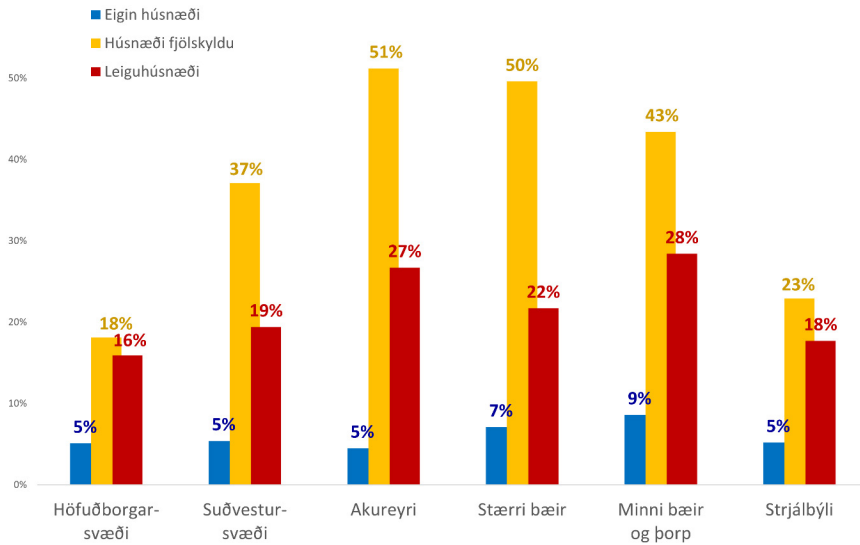
Mynd 87 sýnir hlutfall þeirra sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum eftir húsnæðisaðstæðum á einstökum búsetusvæðum. Þar má sjá lítinn mun á búferlafyrirætlunum húsnæðiseigenda á höfuðborgarsvæðinu og nær öllum öðrum búsetusvæðum. Þó eru eigendur húsnæðis í minni bæjum og þorpum marktækt líklegri en aðrir húsnæðiseigendur til að ætla að flytja búferlum.

Þá má sjá að leigjendur á höfuðborgarsvæðinu eru marktækt ólíklegri til að ætla að flytja innanlands en íbúar annarra búsetusvæða að strjálbýli undanskildu. Líkt og með eigendur húsnæðis eru leigjendur í minni bæjum og þorpum líklegastir til að ætla að flytja á næstu 2–3 árum.

Á höfuðborgarsvæðinu og í strjálbýli eru þau sem búa í húsnæði fjölskyldu álíka líkleg og leigjendur til að flytja á næstu 2–3 árum. Líklegt má telja að á höfuðborgarsvæðinu sé búseta í foreldrahúsum fyrst og fremst valkostur við

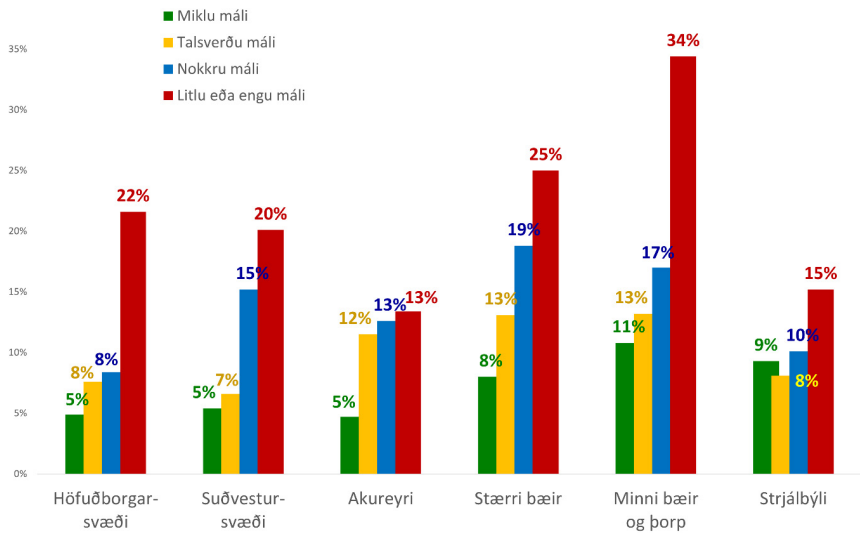
26 Drífa Snædal 2019; Hans G. Þormar 2017; Ómar Ragnarsson 2021; Stundin 2015.

leigumarkað en í sveitum sé hluti þessa hóps þátttakendur í sveitastörfum og ætli hugsanlega að taka við búinu af foreldrum eða tengdforeldrum.

Mynd 87

Tengsl búsetuforms og búferlafyrirætlana eftir búsetusvæðum

Mynd 88

Tengsl milli mikilvægis húsnæðis og búferlafyrirætlana

Annars staðar á landinu er fólk sem býr í foreldrahúsum langlíklegast til að ætla að flytja á næstu 2–3 árum, og er hlutfallið allt frá 37% á suðvestursvæðinu til 51% á Akureyri. Þetta er í samræmi við hátt hlutfall fólks undir þrítugu af þeim sem ætla að flytja búferlum frá landsbyggðunum.

Loks sýnir **mynd 88** hlutfall þeirra sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum eftir því hversu miklu máli húsið sem þau búa í skiptir svarendur persónulega. Þar má sjá að þau sem segja að húsið skipti þau engu máli eru á öllum búsetu-svæðum mun líklegri til að flytja en þau sem segja húsið skipta sig miklu máli. Munurinn er fjórfaldur á höfuðborgarsvæðinu og suðvestursvæðinu en um það bil þrefaldur í öðru þéttbýli utan Suðvesturlands.

Húsið sem svarendur búa í virðist skipta minnstu máli í strjálbýli en jafnvel þar er marktækur munur á þeim sem húsið skiptir miklu máli og hinum sem húsið skiptir litlu máli.

10.7 Samantekt og næstu verkefni

Húsnæðismál hafa margvísleg áhrif á byggðafestu og búferlaflutninga. Það er öllum nauðsynlegt að hafa þak yfir höfuðið en húsnæðisþarfir fólks eru ólíkar og fjárhagsleg geta til að greiða afborganir eða leigu af húsnæði er sömuleiðis misjöfn. Þannig getur fjöldi herbergja skipt máli fyrir barnmargar fjölskyldur, þau sem vinna heima geta þurft heimaskrifstofu, gestaíbúð getur verið mikilvæg fyrir þau sem eiga uppkomin börn, aldraða foreldra eða ættingja og vini á fjarlægum slóðum. Þá geta sum kosið eldra húsnæði með sögu og sál sem krefst mikils viðhalds en önnur nýlegt húsnæði með góðu aðgengi og litlu viðhaldi og þannig mætti lengi telja.

Staðsetning heimilis skiptir vitaskuld einnig máli fyrir ýmsa þætti sem ræddir eru í öðrum köflum, svo sem tækifæri til menntunar (7. kafli), atvinnu-möguleika (8. kafli), samgöngur og óþægindi af umferð (9. kafli), aðgengi að verslun og þjónustu (11. kafli), staðartengsl og samskipti við fjölskyldu og vini (12. kafli). Jafnframt geta margvíslegir umhverfisþættir á borð við náttúrufegurð, veðurfar, möguleika til útivistar og náttúruvá haft áhrif á byggðafestu og búferlaflutninga.

Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* benda til þess að lítill munur sé á því hversu miklu máli íbúðarhúsnæðið skipti íbúa mismunandi

tegunda byggðarlaga. Í flestum byggðarlögum eru þau sem segja húsnæðið ekki skipta sig máli jafnframt mun líklegri til að ætla að flytja á brott á næstu 2–3 árum, en lítill munur er almennt á þeim sem segja húsnæðið skipta sig nokkru, talsverðu eða miklu máli.

Niðurstöðurnar sýna einnig lítinn mun á hlutfalli þeirra sem búa í eigin húsnæði eftir tegundum byggðarlaga. Þó eru ívið fleiri í leiguhúsnæði á höfuðborgarsvæðinu en fleiri búa í húsnæði í eigu fjölskyldunnar í strjálbýli. Í öllum tegundum byggðarlaga eru þau sem búa í eigin húsnæði mun ólíklegri til að ætla að flytja en þau sem eru á leigumarkaði. Þau sem búa í húsnæði í eigu fjölskyldu sinnar eru hins vegar langlíklegust til að ætla að flytja frá flestum búsetusvæðum að höfuðborgarsvæðinu undanskildu. Það skýrist af því að yngra fólk sem býr gjarnan í foreldrahúsum er langlíklegast til að ætla að flytja frá landsbyggðunum.

Húsnæðisverð er mjög misjafnt eftir landshlutum og endurspeglar framboð og eftirspurn. Það tengist því straumum búferlaflutninga þar sem húsnæðisverð er að öðru jöfnu hærri þar sem margir vilja búa en lægra þar sem fáir vilja búa. Almennt eru fleiri öflug fyrirtæki og stórar stofnanir í borgum en í strjálbýli og geta þeirra til að greiða hærri laun endurspeglast að hluta til í meiri greiðslugetu húsnæðis kaupenda og því hærri húsnæðisverði. Hæst er fasteignaverðið í miðbæ Reykjavíkur en lækkar almennt eftir því sem fjær dregur, frá höfuðborgarsvæðinu til suðvestursvæðisins, stærri bæja og loks þorpa og strjálbýlis.

Þessi nær þrefaldi munur á fasteignaverði gefur einstaklingum jafnframt ákveðið val milli staðsetningar húsnæðis og stærðar þess og gæða sem geta haft áhrif á búferlaflutninga þeirra. Þau sem kjósa að búa þar sem verðið er lægst geta þannig ýmist búið í margfalt stærra húsnæði en þar sem verðið er hæst eða notið mun lægri húsnæðiskostnaðar. Slíkt val milli staðsetningar og húsnæðisverðs er einn helsti drifkrafturinn í vexti suðvestursvæðisins að mati ýmissa stofnana, sérfræðinga og álitsgjafa.

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hefur skortur á íbúðar-
húsnæði til sölu og leigu
hamlað fjölsfjölgun í smærri
byggðarlögum?*

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Hvernig tengjast flutning-
ar vegna ódýrara eða betra
húsnæðis öðrum þáttum
á borð við uppruna, fjöl-
skyldu og fjárbagsstöðu?*

Mikill meirihluti þeirra sem ætla að búa áfram í landsbyggðunum segja að ódýrt eða gott húsnæði skipti máli í því sambandi. Það sama segir mikill meirihluti þeirra sem ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu eða hafa flutt frá höfuðborgarsvæðinu til landsbyggðanna. Húsnæðismálin virðast skipta sérstaklega miklu máli í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til Suðurnesja en minnstu máli í flutningum til Akureyrar.

Hér kann að skipta máli að fasteignaverð á Akureyri er svipað og á suðvestursvæðinu en mun hærri en í öðrum byggðarlögum fjarri höfuðborgarsvæðinu. Þannig er líklegt að þau sem leita sérstaklega að valkostum við höfuðborgarsvæðið í húsnæðismálum sjái suðvestursvæðið sem álíka dýran kost í meiri nálægð við borgina.

Af almennri umræðu mætti almennt ráða að stór hluti íbúa höfuðborgarsvæðisins og jafnvel landsins myndi helst vilja búa í miðbæ Reykjavíkur ef fasteignaverð þar væri viðráðanlegt. Í þessu verkefni var farin sú leið að spyrja fólk hvar það myndi helst vilja búa ef fasteignaverð væri það sama alls staðar á landinu. Svörin við þeirri spurningu benda til þess að meirihluti fólks í flestum tegundum byggðarlaga vilji helst búa á núverandi stað óháð fasteignaverði.

Hlutfall íbúa miðbæjarins sem helst vilja búa á núverandi stað er nálægt meðaltali landsins. Lægst er hlutfallið sem helst vill búa áfram í úthverfum Reykjavíkur en hæst í nágrannasveitarfélögum Reykjavíkur. Hins vegar má greina ákveðinn straum frá miðbænum og úthverfunum í átt til hverfa nálægt miðbænum. Utan höfuðborgarsvæðisins er hlutfallið sem helst vill búa í núverandi byggðarlagi svipað því sem gerist á höfuðborgarsvæðinu en þó er það ívið hærri á Akureyri en annars staðar á landinu.

Í úthverfum Reykjavíkur, öðrum sveitarfélögum á höfuðborgarsvæðinu og í stærstu byggðakjörnum á suðvestursvæðinu segjast aðeins 2–3% helst vilja búa í miðbæ Reykjavíkur. Hins vegar segjast 16–17% Reykvíkinga helst vilja búa fjær miðbænum í úthverfum borgarinnar eða nágrannasveitarfélögum, og 8–10% Reykvíkinga og íbúa á suðvestursvæðinu helst vilja búa annars staðar á landinu utan höfuðborgarsvæðisins. Þetta bendir til þess að „sveitin sé enn talsvert í sálinni“ meðal borgarbúa²⁷ og talsverður hópur búi í meira þéttbýli en þau myndu helst kjósa.

Viðfangsefni frekari rannsókna

*Að hvaða marki stafa búferla-
flutningar til byggðarlaga á
suðvestursvæðinu af því að fólk
nýtir þau sem úthverfi til búsetu
en sækir atvinnu og þjónustu á
höfuðborgarsvæðinu?*

27 Eggert Þ. Bernharðsson 2014.

SUMMARY IN ENGLISH

Housing and migration

The building where people live may have both emotional and practical implications for residential stability and migration. People may thus feel strongly attached to the house or apartment where they have lived for a long time and has provided the frame for significant experiences and life events. In some cases people may also have invested considerable money and energy in renovating or adjusting their housing to their personal needs. As housing is also expensive and accounts for a substantial portion of many people's income, there is a trade-off between the quality, size and location of houses or apartments that people can afford. Furthermore, the amount of money spent on housing constrains the ability to spend money on other aspects of life. The location of housing is particularly important for access to employment, education, retail and services, friends and family and a myriad of other important geographically located aspects of daily life. In exurban regions, more affordable housing generally translates into more commuting time, while in more rural settings less daily commute can often also be expected. Our results show that the house or apartment of residence is subjectively equally important to people in different types of communities. Renters and those who have less attachment to their residence are more likely to leave all types of communities. A large majority of those who intend to stay in rural communities indicate that affordable or good housing is an important factor in that decision. Housing issues are particularly important in migration from the Reykjavík capital area to Suðurnes in the Southwest exurban region but least important in migration to micropolitan Akureyri in northern Iceland. This is likely due to the fact that housing costs in Akureyri are similar to the Southwest exurban region while being far beyond commuting distance from the capital. For those willing to move as far as 400 km from the capital on account of housing costs, the smaller towns and villages within this range would thus provide far more attractive options. Most people nevertheless indicate that they would most prefer to live in their current community irrespective of real estate prices and the capital area does not differ substantially from the rural regions in this respect. Regardless of housing prices there seems to be limited interest in living in the Reykjavík city center and few residents of the city center conversely report an interest in living in the suburbs of Reykjavík or elsewhere in the metropolitan area. About one in five people in the Southwest exurban area however would most want to live in the Reykjavík capital area while about one-in-ten residents in the capital area would prefer living in more rural areas elsewhere in Iceland.

11

ÞJÓNUSTA OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason, Sigríður Elín Þórðardóttir
og Vífill Karlsson

ÚTDRÁTTUR

Fjöllbreytni verslunar, þjónustu, afþreyingar og menningar er vitaskuld mest á höfuðborgarsvæðinu og íbúar þess sækja nær alla slíka þjónustu í heimabyggð. Stærri þéttbýlisstaðir á suðvestursvæðinu eru sjálfum sér nógir um ýmsa þjónustu og þjónustusvæði þeirra teygja sig langt út fyrir áhrifasvæði höfuðborgarinnar. Á Norðurlandi er þjónustusókn til Akureyrar mest annars staðar úr Eyjafirði en þjónustusvæði hennar fyrir sérhæfðari þjónustu nær um allt Norðausturland. Um land allt sækir fólk hins vegar algengustu þjónustu í heimabyggð eða til þjónustukjarna í næsta nágrenni. Brottflutningar aukast almennt eftir því sem þjónustustig byggðarlaga er lægra, jafnframt því sem veikt samband er milli brottflutninga og akstursfjarlægðar til næsta stærri þjónustukjarna. Aðgengi að afþreyingu og menningu, verslun og þjónustu sem og heilbrigðisþjónustu skiptir mestu máli í því sambandi. Aðgengi að þjónustu skiptir konur meira máli en karla en sá munur er þó ekki mikill. Utan suðvestursvæðisins hefur þjónusta meiri áhrif á búferlaflutninga eftir því sem byggðakjarnar eru minni. Þrátt fyrir nálægðina við höfuðborgarsvæðið skiptir aðgengi að afþreyingu og menningu miklu máli í fyrirhuguðum búferlaflutningum frá suðvestursvæðinu til höfuðborgarsvæðisins.

11.1 Áhrif þjónustu á búferlaflutninga

Fjölbreytni, aðgengi og gæði þjónustu eru meðal þeirra þátta sem mest áhrif hafa á fólksflutninga úr strjálbýli í þéttbýli víða um heim. Mikilvægi slíkra þátta er þó einstaklingsbundið og getur meðal annars tengst aldri, kyni og fjölskylduaðstæðum auk persónulegum viðhorfum og fyrri reynslu. Þannig getur fjölbreytt skemmtanálíf til dæmis skipt margt ungt fólk mestu máli, aðgengi að matvöruverslun með ferskum og fjölbreyttum hráefnum verið úrslitaatriði fyrir matgæðinga en nálægð við góða heilbrigðisþjónustu verið eldra fólki eða foreldrum ungra barna mikilvægust.

Verslun, þjónusta, menning og afþreying tengjast með ýmsum hætti og erfitt getur verið að aðgreina að fullu áhrif slíkra þátta á byggðafestu og búferlaflutninga. Í sumum tilvikum getur verið um að ræða lífsgæði á borð við fjölbreytt úrval fataverslana eða veitingastaða en í öðrum tilvikum lífnauðsynlega þjónustu á borð við sérhæfða heilbrigðisþjónustu.

Kenningar hagfræðinnar gera ráð fyrir því að neytendur vilji ávallt meira fremur en minna af vörum og þjónustu.¹ Þess vegna sækjast neytendur eftir búsetu þar sem markaðir eru stórir og aðgangur að fjölbreyttri og nýrri vöru og þjónustu mestur og þar hafa borgir samkeppnisforskot. Fjölbreytni á vöru- og þjónustumarkaði eykur jafnframt hagnað fyrirtækja og svigrúm til hærri launa² og eflir forskot og aðdráttarafl borganna enn frekar.³

Þar sem fjölbreytni þjónustu endurspeglar einnig fjölbreytni og fjölda starfa við slíka þjónustu getur verið erfitt að greina nákvæmlega milli áhrifanna af neytendamarkaði og vinnumarkaði. Jafnframt er fjölbreytni þjónustu nátengd möguleikum fólks á því að velja sér tiltekinn lífsstíl í samfélagi við annað fólk með svipuð viðhorf, ánægjuefni og smekk. Hér hefur „þjónusta“ til einföldunar verið notað sem samheiti um slíka þætti, en í spurningalistum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* er spurt sérstaklega um (i) verslun og þjónustu, (ii) heilbrigðisþjónustu og (iii) menningu og afþreyingu. Það var því lagt í hendur þátttakenda að meta hvað fælist í hverjum þætti fyrir sig í huga hvers og eins.

Framboð og fjölbreytni þjónustu ræðst að verulegu leyti af mannfjölda og

1 Varian 1992.

2 Hotelling 1929; Palander 1935; McCann 2001; Fujita, Krugman og Venables 1999.

3 Anderson 2011; Krugman 1995; Peeters 2012.

stórborgir heimsins standa vitaskuld sterkast að vígi í þeim efnum. Minni borgir og bæir af ýmsum stærðum geta einnig verið mikilvægar þjónustumiðstöðvar, sérstaklega ef þær njóta fjarlægðarverndar frá stærri borgum. Þannig er til dæmis mun meiri þjónusta í boði í Reykjavík en búast mætti við í álíka stórra borg í seilingarfjarlægð frá London og mun meiri þjónusta á Akureyri en ef hún væri í útjaðri Reykjavíkur.

Stórar og smáar þjónustumiðstöðvar sjá sínum eigin íbúum fyrir daglegri þjónustu jafnframt því sem þjónustusvæði þeirra spannar yfirleitt stærri svæði. Slík þjónustusvæði eru misstór eftir stærð miðstöðvarinnar og fjarlægð frá öðrum slíkum miðstöðvum. Þjónustusvæði fyrir ólíkar tegundir verslunar, þjónustu, menningar og afþreyingar eru jafnframt misstór og aðrar þjónustumiðstöðvar skipta mismiklu máli í því sambandi. Dagvöruverslun með mjólk og brauð hefur þannig mjög afmarkað þjónustusvæði í heimabyggð en þjónustusvæði sérhæfðrar lækniþjónustu sem fólk nýtir í undantekningartilvikum gæti verið landið allt eða jafnvel allur heimurinn.

Samband framboðs og fjölbreytni verslunar, þjónustu og afþreyingar við íbúafjölda og áhrif staðsetningar og fjarlægða hafa þó veikst á síðari árum. Með tilkomu netsins hafa möguleikar fólks í dreifðum byggðum á verslun þannig gjörbreyst og framboð af t.d. fréttum, kvikmyndum, tónlist og bókmenntum orðið nánast ótæmandi. Þannig hefur hlutverk miðlungsstórra og lítilla þjónustumiðstöðva að einhverju leyti minnkað þótt áhrif þess á byggðapróun séu ekki fyllilega ljós. Líklegt hlýtur að teljast að mun meiri breytingar séu í vendum sem muni hafa ófyrirsjáanlegar afleiðingar fyrir byggðapróun og búferlaflutninga á næstu árum og áratugum.

11.2 Þjónustustig og búferlaflutningar á Íslandi

Fjölmargar íslenskar rannsóknir hafa sýnt fram á áhrif verslunar, þjónustu, menningar og afþreyingar á viðhorf fólks til búsetu sinnar.⁴ Í rannsókn Stefáns Ólafssonar árið 1997 hafði ánægja með verslun og þjónustu í byggðarlaginu þannig mesta fylgni við fólksfjöldaþróun af 24 þáttum búsetuskilyrða.⁵ Vöru-

4 Hagfræðistofnun og Bygðarannsóknastofnun 2003; Gíslason og Ólafsson 2005; Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Stefán Ólafsson 1997; Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009; Vífill Karlsson og Kolfinna Jóhannesdóttir 2010; Vífill Karlsson 2019.

5 Stefán Ólafsson 1997.

verð, úrval af vörum og þjónustu, íþrótta- og tómstundastarf fyrir börn og aðgengi að tónlistarnámi eru meðal mikilvægra lífsgæða sem hafa áhrif á áframhaldandi búsetu.

Fjölbreytni þjónustu er vitaskuld mest á höfuðborgarsvæðinu, hvort sem litið er til heilbrigðis- og félagsþjónustu, dagvöru- og sérvöruverslana, veitinga- og kaffihúsa, kvikmynda- og myndlistarsýninga, íþrótta- og góðgerðafélaga og svo mætti lengi telja.

Það kemur því ekki á óvart að ánægja með verslun, þjónustu og afþreyingu var mest á höfuðborgarsvæðinu og að samkvæmt rannsókn Stefáns Ólafssonar jókst ánægja fólks með slíka þætti við flutninga til höfuðborgarsvæðisins. Hins vegar leggur fólk á höfuðborgarsvæðinu einnig meiri áherslu á þætti á borð við vöruverð og úrval af vörum og þjónustu.⁶ Þá er athyglisvert að þótt Reykjavík sé stærsta og öflugasta sveitarfélag landsins er ánægja með þjónustu sveitarfélagsins minni en víðast hvar annars staðar á landinu, sérstaklega í úthverfum borgarinnar.⁷ Þar má nefna þjónustu við aldraða, fatlaða og innflytjendur og ýmislegt er tengist umferðinni.

Aðgengi að menningu og afþreyingu skiptir jafnframt einstaka hópa mismiklu máli. Konur virðast þannig láta sig menningu meira varða en karlar og þá hefur komið fram að fólk á miðjum aldri með börn leggi minni áherslu á aðgengi að menningu en yngra fólk án barna og þau sem eldri eru.⁸

Utan höfuðborgarsvæðisins eru þjónustusvæði fyrir vörur og þjónustu þó mjög misstór og fjarlægðir skipta því mismiklu máli í slíkri samkeppni. Dagvöruverslun með mjólk og brauð hefur þannig mjög afmarkað þjónustusvæði í heimabyggð en þjónustusvæði sérhæfðrar lækniþjónustu sem fólk nýtir í undantekningartilvikum gæti verið landið allt eða jafnvel allur heimurinn.

Stærri þjónustusvæði auka aðgengi fólks að verslun, þjónustu og afþreyingu en geta um leið grafið undan verslun og þjónustu í smærri byggðarlögum.⁹ Þannig hafa til dæmis jarðgöng og aðrar samgöngubætur auk tækni framfara stuðlað að samþjöppun margvíslegrar þjónustustarfsemi.

Í þjónustukönnunum Bygðastofnunar kemur fram að íbúar stærri bæja um land allt sækja mikinn hluta þeirrar þjónustu sem þau njóta innanbæjar.¹⁰ Það á

6 Vífill Karlsson og Helga M. Pétursdóttir 2021.

7 Gallup 2014; Lilja S. Harðardóttir 2016.

8 Vífill Karlsson 2019.

9 Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson 2002; Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012.

10 Sigríður E. Þórðardóttir 2016, 2018a-f.

ITRÝND FRÆÐIGREIN: Sameining sveitarfélaga og búferlaflutningar

Í þessari grein eru metin áhrif sameiningar sveitarfélaga á búferlaflutninga innanlands. Slíkir flutningar ráðast að verulegu leyti af óskum og þörfum heimilanna, staðbundnu efnahagsástandi og fjárhagstöðu heimilanna, þeirri þjónustu sem er í boði, skynvirði og tengdum þáttum. Því má leiða að því líkum að sameining sveitarfélaga sem leiði til betri þjónustu eða lægra útsvars geti leað nýja íbúa til byggðarlaga og dregið úr brottflutningum þeirra sem þar búa. Rannsóknin byggist á gagnasafni sem veitir upplýsingar um lykilþætti á húsnæðismarkaði í 79 sveitarfélögum á tímabilinu 1993–2006. Niðurstöðurnar benda til þess að áhrif slíkra sameininga séu ekki einhlít. Þannig hafa sameiningar sveitarfélaga ýmist jákvæð eða neikvæð áhrif á flutningsjöfnuð byggðarlaganna eftir þáttum á borð við fjölda sveitarfélaga sem voru sameinuð og hversu fjölmenn þau voru fyrir sameiningu.

Vífill Karlsson og Grétar Þór Eypórsson. 2019. Do municipal amalgamations affect interregional migration? *Stjórnmál & stjórnsýsla*, 15(1), 39–66.

sérstaklega við um Akureyri þar sem þjónustusókn til höfuðborgarsvæðisins er mjög lítil og einkum bundin við allra sérhæfðustu þjónustuna. Í stærri bæjum um land allt eru 67–80% allrar þjónustu veitt innanbæjar en í minni bæjum og þorpum er hlutfallið 23–63% og fer almennt hækkandi með auknum íbúafjölda.

Yfirgnæfandi meirihluti fólks um land allt sækir dagvöruverslanir í nágrenni við heimili sitt en sókn í stórmarkaði og lágvöruverðsverslanir í stærri bæjum gefur vísbendingu um stærð og lögun þjónustusvæða þeirra.¹¹

Þannig gegnir Selfoss augljósu svæðisbundnu hlutverki fyrir Suðurland allt austur í Skaftárhrepp og Borgarnes fyrir Vesturland norðan Skarðsheiðar, sunnanverða Vestfirði og vestanvert Norðurland. Það vekur þó athygli að sókn í stórmarkaði og lágvöruverðsverslanir á Selfossi og í Borgarnesi virðist minnka og sókn til höfuðborgarsvæðisins aukast eftir því sem fjær dregur.

Stærri staðir á Suðvesturlandi eru þannig þjónustumiðstöðvar fyrir sína eigin íbúa og strjálbýlli svæði í þægilegri akstursfjarlægð. Fólk sem býr fjær og þarf hvort eð er að leggja í lengri ferð virðist hins vegar líklegra til að sækja stórmarkaði og lágvöruverðsverslanir á höfuðborgarsvæðinu, e.t.v. ásamt öðrum erindum til borgarinnar.

11 Sigríður E. Þórðardóttir 2016, 2018a–f.

Þegar litið er til sérhæfðari þjónustu á borð við sérfræðilækna má sjá enn skýrari mynstur þar sem stærð og lögun þjónustusvæða ræðst annars vegar af stærð staða og hins vegar fjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu. Þannig sækir yfirgnæfandi meirihluti Akureyringa þjónustu sérfræðilækna í heimabyggð en langflestir íbúar Suðurnesja sækja slíka þjónustu til höfuðborgarsvæðisins.

Á Akranesi er helmingur þjónustu sérfræðilækna sóttur til höfuðborgarsvæðisins og annars staðar á Vesturlandi eru um þrír fjórðu þjónustunnar sóttir til höfuðborgarsvæðisins en megnið af annarri slíkri þjónustu til Akraness. Á Suðurlandi sækir þriðjungur til fjórðungur íbúa Árborgar, Vestmannaeyja og Hornafjarðar þjónustu sérfræðilækna í heimabyggð en á öðrum svæðum er hún að miklu leyti sótt til höfuðborgarsvæðisins.

Á Norðurlandi minnkar almenn þjónustusókn til Akureyrar úr 84% í sunnanverðum Eyjafirði til norðurs í 28% í Fjallabyggð, til austurs í 19% frá Vopnafirði og til vesturs í 13% frá Skagafirði. Jafnframt er þjónustusókn til Akureyrar mun minni frá þéttbýli Sauðárkróks og Húsavíkur en frá minni stöðum í nágrenni þeirra.

Áhrifasvæði stórmarkaða og lágvöruverðsverslana á Akureyri nær allt frá Blönduósi í vestri til Vopnafjarðar í austri en um og yfir þriðjungur svarenda á þeim stöðum sótti síðast slíka verslun til Akureyrar. Þegar komið er í Vestur-Húnavatnssýslu sótti hins vegar aðeins rétt um einn af hverjum tíu svarenda síðast stórmarkað eða lágvöruverðsverslun á Akureyri en sex í Borgarnesi og þrír á höfuðborgarsvæðinu.

Þjónustusókn til sérfræðilækna á Akureyri er mun meiri en í stórmarkaði eða lágvöruverðsverslanir en fylgir svipuðu mynstri. Slík þjónustusókn fer þannig minnkandi til norðurs niður í 64% í Fjallabyggð og til austurs í 65% í Vopnafirði. Frá Skagafirði og Austur-Húnavatnssýslu er almennt um þriðjungur sóknar í þjónustu sérfræðilækna til Akureyrar en frá Vestur-Húnavatnssýslu er slík þjónusta að mestu sótt til höfuðborgarsvæðisins.

Brottf lutningar frá einstökum byggðakjörnum aukast almennt eftir því sem þjónustustig þeirra er lægra, jafnframt því sem veikt samband er milli brottflutninga og akstursfjarlægðar til næsta stærri þjónustukjarna.¹² Áhrif fjarlægðar frá þjónustu velta vitaskuld á því hvers eðlis þjónustan er og hversu oft hún er sótt. Aðgengi að heilbrigðis- og félagsþjónustu skiptir þannig til dæmis

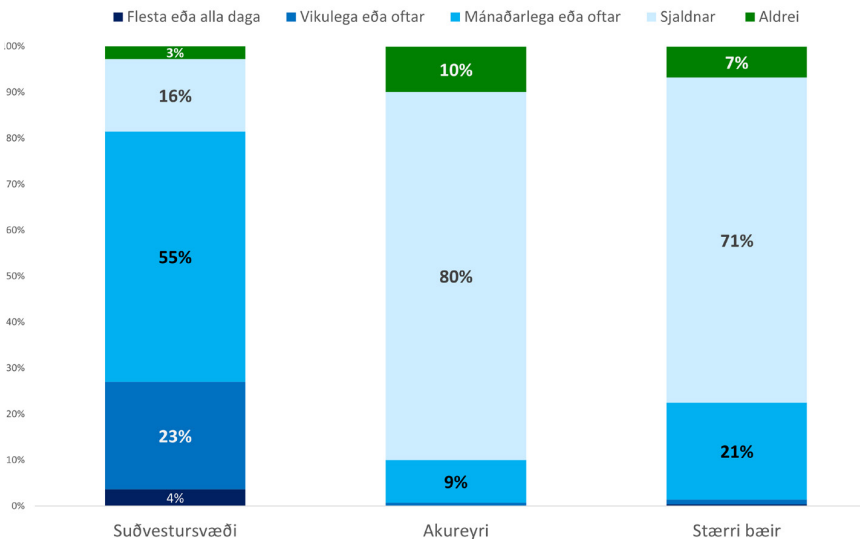
12 Karl Benediktsson og Hjalti Nielsen 2008.

mestu máli fyrir þá sem þurfa mest á henni að halda, svo sem barnafjölskyldur, aldraða eða fólk sem býr við fötlun eða langvinna sjúkdóma. Hins vegar hafa áhrif einstakra þjónustupátta og tíðni þjónustusóknar á búferlaflutninga ekki verið skoðuð með kerfisbundnum hætti.

11.3 Þjónustusókn til höfuðborgarsvæðisins

Mynd 89 sýnir tíðni þjónustusóknar til höfuðborgarsvæðisins frá þéttbýlli svæðum landsins. Þessarar spurningar var hvorki spurt í minni bæjum og þorpum né í strjálbýli. Eins og við var að búast er það fyrst og fremst fólk á suðvestursvæðinu í nágrenni borgarinnar sem sækir þjónustu til höfuðborgarsvæðisins vikulega eða oftar. Það á við um rúman fjórðung íbúa suðvestursvæðisins en innan við eitt prósent íbúa Akureyrar og annarra stærri bæja utan Suðvesturlands.

Þá sækja um fjórir af hverjum fimm íbúum suðvestursvæðisins þjónustu til höfuðborgarsvæðisins mánaðarlega eða oftar. Það á raunar einnig við um einn af hverjum tíu svarendum á Akureyri og einn af hverjum fimm í öðrum stærri byggðarlögum. Um níu af hverjum tíu íbúum Akureyrar og fjórir af hverjum

Mynd 89

Þjónustusókn til höfuðborgarsvæðisins fyrir Covid-faraldurinn

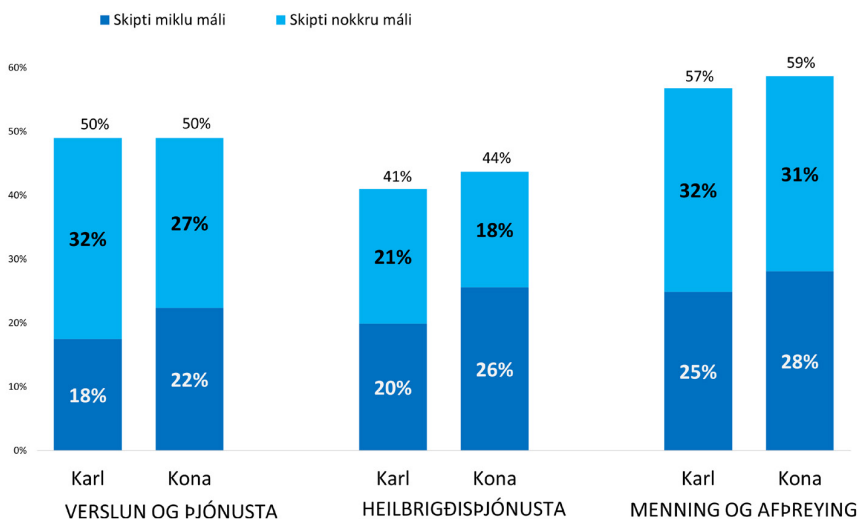
fimm íbúum annarra byggðarlaga sækja því þjónustu sjaldnar eða aldrei til höfuðborgarsvæðisins.

Þessar niðurstöður undirstrika enn frekar muninn á suðvestursvæðinu og öðrum landsbyggðum hvað varðar áhrif höfuðborgarsvæðisins á daglegt líf. Eins og áður hefur komið fram er umtalsverð vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins frá byggðarlögum á suðvestursvæðinu þótt slík vinnusókn sé raunar mun minni en ráða mætti af almennri umræðu. Þjónustusóknin til höfuðborgarsvæðisins er hins vegar yfirgnæfandi mikil og aðeins fimmtungur íbúanna á suðvestursvæðinu sem sækir sjaldan eða aldrei þjónustu þangað.

11.4 Áhrif þjónustubátta á búferlaflutninga til höfuðborgarsvæðisins

Í könnun verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* voru þátttakendur sem flutt höfðu til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum landshlutum spurðir um mikilvægi ýmissa þjónustubátta í þeirri ákvörðun.

Mynd 90 sýnir hlutfall karla og kvenna sem töldu einstaka þætti hafa skipt miklu máli í þeirri ákvörðun að flytja til höfuðborgarsvæðisins.

Mynd 90

Mat þátttakenda sem nú eru búsett á höfuðborgarsvæðinu á mikilvægi einstakra þátta í búferlaflutningum sínum frá öðrum tegundum byggðarlaga

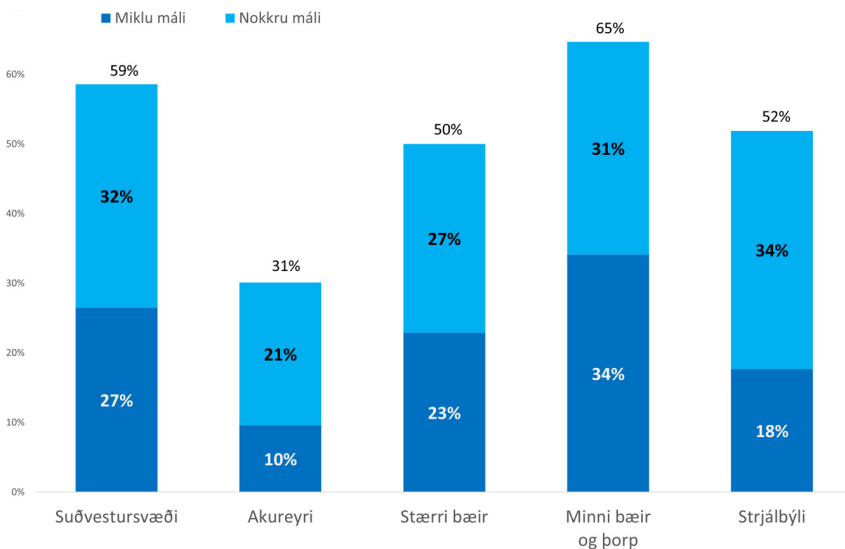
Marktækt flestir eða 57–59% sögðu menningu og afþreyingu hafa skipt máli í þeirri ákvörðun og kynjamunur var þar ekki marktækur. Um helmingur karla og kvenna sagði aðgengi að verslun og þjónustu hafa skipt þar máli en ekki kom fram marktækur kynjamunur á því sviði. Ekki kom heldur fram marktækur kynjamunur í áhrifum aðgengis að heilbrigðisþjónustu á flutninga til höfuðborgarsvæðisins.

11.5 Áhrif verslunar og þjónustu á búsetufyrirætlanir

Mynd 91 sýnir mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi verslunar og þjónustu í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum.

Hlutfall þeirra sem telja verslun og þjónustu skipta máli í því sambandi fylgir í grófum dráttum framboði slíkrar þjónustu í mismunandi tegundum byggðarlaga. Jafnframt er mikilvægi verslunar og þjónustu í fyrirhuguðum flutningum núverandi íbúa landsbyggðanna svipað því sem fram kom meðal þeirra sem áður hafa flutt til höfuðborgarsvæðisins.

Svarendur á Akureyri skera sig verulega frá íbúum annarra byggðarlaga hvað varðar mikilvægi verslunar og þjónustu. Þannig segja 31% svarenda sem ætla að

Mynd 91

Mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi verslunar og þjónustu í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum

flytja frá Akureyri að verslun og þjónusta skipti máli í því sambandi og þar af eru aðeins 10% sem segja slíkt skipta miklu máli.

Um fjórðungur þeirra sem ætla að flytja frá suðvestursvæðinu og stærri bæjum segja verslun og þjónustu skipta miklu máli í því sambandi, en ívið fleiri á suðvestursvæðinu segja slíka þætti skipta talsverðu máli en í öðrum stærri bæjum á landinu. Verslun og þjónusta virðist skipta mestu máli í minni bæjum og þorpum þar sem tveir af hverjum þremur þeirra sem ætla að flytja nefna slíka þætti.

Athygli vekur að hlutfall þeirra sem segja verslun og þjónustu skipta miklu máli er lægra í strjálbýli en í öðrum tegundum byggðarlaga að Akureyri undanskilinni. Hins vegar eru hlutfallslega margir í strjálbýli sem segja slíka þætti skipta talsverðu máli og heildartalan því sú sama og í stærri bæjum.

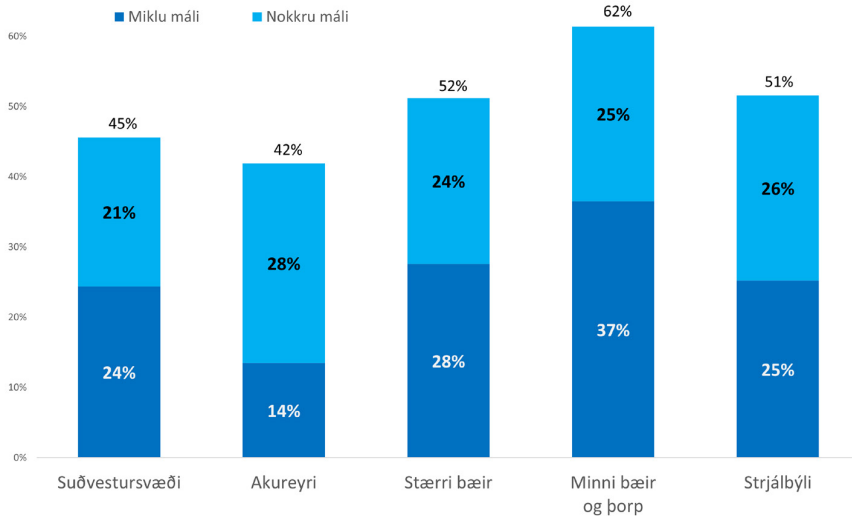
Loks er athyglisvert að þrátt fyrir nálægðina við höfuðborgarsvæðið er hlutfall þeirra sem telja verslun og þjónustu skipta máli í flutningum frá suðvestursvæðinu nokkru hærri en í öðrum byggðarlögum að minni bæjum og þorpum undanskildum.

11.6 Áhrif heilbrigðisþjónustu á búsetufyrirætlanir

Mynd 92 sýnir mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi heilbrigðisþjónustu í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum. Almenn tveir áhrifir eru að heilbrigðismálin skipta meira máli sem ástæður fyrirhugaðra brottflutninga núverandi íbúa en meðal þeirra sem áður hafa flutt til höfuðborgarsvæðisins.

Hlutfall þeirra sem telja slíka þjónustu skipta miklu máli eftir tegundum byggðarlaga er svipað því mynstri sem fram kom varðandi verslun og þjónustu. Stærsta undantekningin er sú að þau sem hyggjast flytja úr strjálbýli eru mun líklegri til að telja heilbrigðisþjónustu en verslun og þjónustu mjög mikilvæga í því sambandi.

Samanborið við aðgengi að verslun og þjónustu virðast þeir sem segja heilbrigðisþjónustu skipta þá talsverðu máli vera nokkuð færri á suðvestursvæðinu en á Akureyri. Þetta myndir kann að skýrast af því að þótt heilsugæsluþjónusta sé sinnt á báðum svæðum og Akureyri njóti góðs af sjúkrahúsinu þar er aðgengi að sérhæfðri heilbrigðisþjónustu mun betra á suðvestursvæðinu vegna nálægðarinnar við höfuðborgarsvæðið.

Mynd 92

Mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi heilbrigðisþjónustu í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum

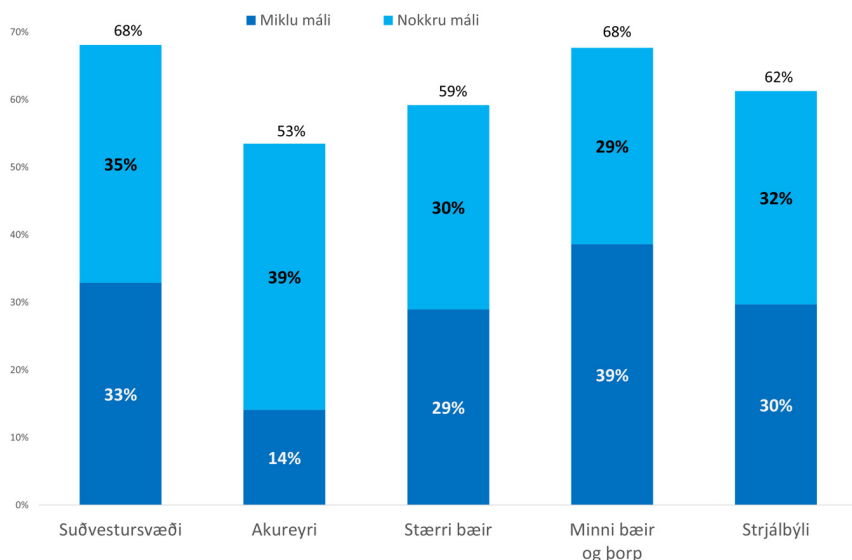
11.7 Áhrif menningar og afþreyingar á búsetufyrirætlanir

Mynd 93 sýnir mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi aðgengis að menningu og afþreyingu í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum.

Yfir helmingur þeirra sem ætla að flytja frá landsbyggðunum telur þennan þátt skipta talsverðu eða miklu máli og er það hlutfall í öllum tilvikum herra en hvað varðar aðgengi að verslun og þjónustu eða heilbrigðisþjónustu. Jafnframt er það hlutfall svipað því sem áður kom fram meðal fólks sem flutt hefur til höfuðborgarsvæðisins.

Sem fyrr er hlutfall þeirra sem segja aðgengi að menningu og afþreyingu skipta miklu máli í fyrirhuguðum búferlaflutningum mun lægra á Akureyri en í öðrum landsbyggðum. Það skýrist að líkindum af meira framboði slíkra gæða á Akureyri en annars staðar utan höfuðborgarsvæðisins.

Þá vekur athygli að aðgengi að menningu og afþreyingu skiptir marktækt meira máli í flutningum frá suðvestursvæðinu en öðrum búsetusvæðum að minni bæjum og þorpum undanskildum. Hugsanlegt er að seilingarfjarlægð frá framboði slíkra viðburða í daglegu lífi á höfuðborgarsvæðinu hafi meiri áhrif á

Mynd 93

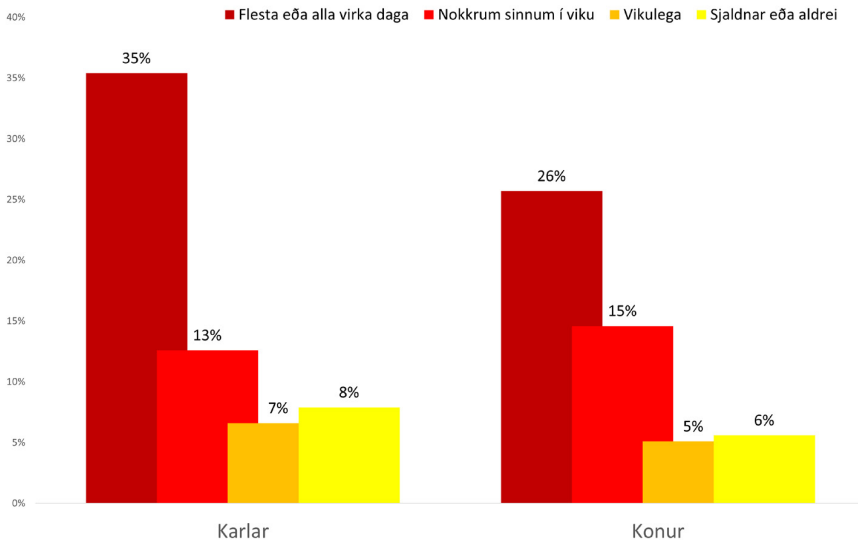
Mat íbúa mismunandi byggðarlaga á mikilvægi menningar og afþreyingar í fyrirhuguðum búferlaflutningum á næstu 2–3 árum

suðvestursvæðinu en lengri vegalengdir frá fjarlægðari landsbyggðum, en frekari rannsókna er þörf á því efni.

11.8 Tengsl þjónustusóknar við búferlaflutninga á suðvestursvæðinu

Mynd 94 sýnir hlutfall þeirra sem ætla að flytja frá suðvestursvæðinu á næstu 2–3 árum eftir þjónustusókn til höfuðborgarsvæðisins. Vegna þess hve lítil reglubundin þjónustusókn er frá öðrum svæðum til höfuðborgarsvæðisins er ekki mögulegt að gera sams konar greiningu fyrir önnur svæði. Eins og sjá má er sáralítill munur á fyrirætlunum karla og kvenna að þessu leyti og er sá munur langt því frá marktækur.

Samkvæmt þessum niðurstöðum aukast líkurnar á því að flytja búferlum úr 5–8% meðal þeirra sem sækja þjónustu frá suðvestursvæðinu til höfuðborgarsvæðisins vikulega eða sjaldnar í 13–15% meðal þeirra sem sækja slíka þjónustu nokkrum sinnum í viku og 26–35% meðal þeirra sem flesta eða alla virka daga sækja þjónustu til höfuðborgarsvæðisins.

Mynd 94

Fyrirhugaðir búferlaflutningar karla og kvenna frá Suðvesturlandi eftir þjónustusókn til höfuðborgarsvæðis

Þessi mynd er svipuð þeirri sem dregin var upp í kafla 8.7.2 af tengslum vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins og fyrirhuguðum búferlaflutningum frá suðvestursvæðinu. Tengslin við þjónustusókn eru þó línulegri en tengslin við atvinnusókn og munurinn á körlum og konum er lítill sem enginn. Eftir því sem íbúar á suðvestursvæðinu sækja oftar þjónustu til höfuðborgarsvæðisins, því líklegri eru þau til að ætla að flytja á brott á næstu 2–3 árum.

11.9 Samantekt og næstu verkefni

Fjölbreytni verslunar, þjónustu, afþreyingar og menningar er vitaskuld mest á höfuðborgarsvæðinu og íbúar þess sækja nær alla slíka þjónustu í heimabyggð. Vinnusóknarsvæði höfuðborgarinnar á Suðvesturlandi er jafnframt þjónustusvæði fyrir margvíslega þjónustu, enda vegalengdir stuttar og ferðir falla oft til borgarinnar. Þjónustusóknin minnkar þó hratt með aukinni fjarlægð og utan suðvestursvæðisins sækja flestir aðeins sérhæfðustu þjónustu til höfuðborgarsvæðisins.

Tiltölulega stórir og öflugir þéttbýlisstaðir á suðvestursvæðinu eru sjálfum sér nógir um ýmsa þjónustu og þjónustusvæði þeirra teygja sig langt út fyrir áhrifasvæði höfuðborgarinnar. Þannig sækja íbúar Suðurlands allt austur í Skaftárhrepp þjónustu til Selfoss og íbúar Snæfellsness, Dalasýslu, sunnanverðra Vestfjarða og Vestur-Húnavatnssýslu sækja margvíslega þjónustu til Borgarness.

Á Norðurlandi er þjónustusókn til Akureyrar mest í Eyjafirði en þjónustusvæði hennar fyrir sérhæfðari þjónustu nær þó allt frá Blönduósi austur í Vopnafjörð. Um land allt sækir fólk hins vegar algengustu þjónustu í heimabyggð eða til stærri og smærri þjónustukjarna í næsta nágrenni.

Brottlutningar frá einstökum byggðakjörnum aukast almennt eftir því sem þjónustustig þeirra er lægra, jafnframt því sem veikt samband er milli brottflutninga og akstursfjarlægðar til næsta stærri þjónustukjarna.

Í þessu verkefni voru bæði þau sem höfðu flutt og þau sem ætluðu að flytja frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins spurð um vægi verslunar og þjónustu, heilbrigðisþjónustu, og afþreyingar og menningar í þeim ákvörðunum. Niðurstöðurnar fyrir fyrri flutninga og fyrirhugaða flutninga voru í grófum dráttum þær sömu, en vægi einstakra þátta var nokkuð mismunandi.

Samkvæmt niðurstöðum spurningakannana verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* er aðgengi að afþreyingu og menningu sá þjónustuþáttur sem hefur mest áhrif á búferlaflutninga til höfuðborgarsvæðisins frá landsbyggðunum. Af þeim þremur meginflokkum sem spurt var um var verslun og þjónusta í öðru sæti en heilbrigðisþjónusta í því þriðja.

Þessar niðurstöður eru athyglisverðar í ljósi þess að mikilvægi menningar og afþreyingar sem almennra lífsgæða hefur ekki alltaf verið gefinn mikill gaumur í byggðastefnu hér á landi. Í núgildandi byggðaaáætlun er raunar lögð áhersla á aukinn aðgang barna og ungmenna að menningu og listum óháð búsetu og uppbyggingarsjóðir landshlutanna veita styrki til menningartengdrar starfsemi.

Oft hefur þó meiri áhersla verið lögð á fjölda starfa og menningartengda ferðaþjónustu en búsetuánægju og byggðafestu í umræðum um menningu og afþreyingu í byggðum landsins. Mikilvægt væri að skoða nánar bein og óbein áhrif slíkra þátta á búferlaflutninga.

Viðfangsefni frekari rannsóknna

*Er hægt að greina betur á milli
áhrifa atvinnutækifera og
þjónustustigs á búferlaflutninga
í tengslum við verslun,
þjónustu og afþreyingu?*

Tiltölulega lítill munur var á hlutfalli karla og kvenna sem sögðu slíka þjónustupætti skipta máli í flutningum til höfuðborgarsvæðisins en konur voru þó í öllum tilvikum marktækt líklegri til að segja einstaka þætti skipta miklu máli. Engu að síður benda þessar niðurstöður til þess að mikilvægi verslunar, þjónustu, menningar og afþreyingar fyrir konur sérstaklega sé talsvert ofmetið í almennri umræðu.

Í þéttbýliskjörnum utan suðvestursvæðisins jukust áhrif ónógrar þjónustu á búferlaflutninga eftir því sem staðirnir voru minni. Hlutfall þeirra sem sögðu einstaka þjónustupætti skipta máli í fyrirhuguðum búferlaflutningum var þannig í öllum tilvikum langlægst á Akureyri, sérstaklega þegar litið er til hlutfalls þeirra sem sögðu einstaka þætti skipta miklu máli í búferlafyrirætlunum sínum. Þessi hlutföll voru talsvert hærri í stærri bæjum um land allt en hæst í minni bæjum og þorpum. Hlutföllin í strjálbýli voru þó í öllum tilvikum svipuð því sem fram kom í stærri bæjum.

Athygli vekur að þrátt fyrir nálægðina við höfuðborgarsvæðið virðist betra aðgengi að ýmsum þjónustupáttum skipta miklu máli í fyrirhuguðum búferlaflutningum frá suðvestursvæðinu. Það á sérstaklega við um aðgengi að afþreyingu og menningu en vægi þeirra þátta er svipað á suðvestursvæðinu og í minni bæjum og þorpum fjarri höfuðborginni. Betra aðgengi að verslun og þjónustu eða heil-

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvers konar afþreying og menning hafa mest áhrif á ákvarðanir fólks um að vera um kyrrt eða flytja á brott?

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hver eru bein og óbein áhrif einstakra þátta menningar og afþreyingar á byggðafestu og búferlaflutninga?

brigðisþjónustu hefur hins vegar svipuð áhrif á fyrirætlanir á suðvestursvæðinu, í stærri bæjum og í strjálbýli.

Það er ekki fyllilega ljóst hvers vegna betra aðgengi að þjónustu hefur hlutfallslega mikil áhrif á fyrirhugaða búferlaflutninga frá tiltölulega þéttbýlum landsbyggðum í nágrenni höfuðborgarsvæðisins. Hugsanlegt er að fjölbreytni og gæði einstakra þjónustupátta á höfuðborgarsvæðinu hafi meiri áhrif

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvers vegna hefur bæt aðgengi að þjónustu hlutfallslega mikil áhrif á búferlaflutninga frá suðvestursvæðinu, þrátt fyrir nálægð við höfuðborgarsvæðið?

á þau sem eru í seilingarfjarlægð frá borginni. Einnig má vera að lítil fjarlægðarvernd geri það að verkum að ýmis þjónusta sé hlutfallslega minni á suðvestursvæðinu, sérstaklega hvað varðar afþreyingu og menningu.

Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* sýna hins vegar mjög sterkt samband milli þjónustusóknar karla og kvenna til höfuðborgar-

**Viðfangsefni
frekari rannsókna**

*Hvernig tengist þjónustusókn
frá suðvestursvæðinu til höfuð-
borgarsvæðisins fyrirbuguðum
búferlaflutningum?*

svæðisins frá suðvestursvæðinu og fyrirætlaða þeirra um búferlaflutninga. Um það bil fimmtungur þeirra sem sækja þjónustu til borgarinnar flesta eða alla daga ætla þannig að flytja á næstu 2–3 árum samanborið við einn af hverjum tuttugu þeirra sem sækja þangað þjónustu vikulega eða sjaldnar. Ekki

er þó ljóst hvort slík þjónustusókn ýti beinlínis undir búferlafyrirætlanir eða endurspegli einfaldlega áhuga á búsetugæðum borgarinnar.

Sú tækniþynging sem nú stendur sem hæst hefur þegar gjörbreytt möguleikum fólks til að sækja fjölbreytta verslun, þjónustu, afþreyingu og menningu án tillits til búsetu og enn meiri breytingar eru í vændum. Þetta mun að öllum líkindum veikja mjög sambandið milli búferlaflutninga og framboðs og gæða tiltekinna þjónustuþátta en aðrir þættir verða áfram nátengdir staðsetningu fólks. Mikilvægt er að fylgjast náið með þróun mála á þessu sviði.

SUMMARY IN ENGLISH

Services and migration

The Reykjavík capital area provides the greatest diversity of services including retail, health care, leisure activities and culture in Iceland. The city provides its own residents with almost all such services and people from other regions of the country are dependent on the city for many specialized services and activities. The larger towns in the Southwest exurban region are self-sufficient with most services and their service areas stretch far beyond Reykjavík's immediate sphere of influence. In Northern Iceland, micropolitan Akureyri is also self-sufficient with most services and also provides most services for other communities in the Eyjafjörður region. For more specialized services, the service area of Akureyri covers most of the Northeast and East, as well as parts of the Northwest, although the gravitational pull of the capital area is increasingly felt in the western parts of the North. In all regions of the country people however obtain basic services in their home community or from the nearest town. Out-migration generally increases as levels of services decrease, and there is a significant albeit weak association between out-migration and driving distance to larger towns. Access to culture and leisure activities, retail and health services is among the service factors most strongly associated with both prior migration and future migration intentions. Access to such services is slightly more important to the migration of women than men. Outside the Southwest exurban region, services have a stronger impact on migration as communities are smaller. Interestingly, access to culture and leisure activities has a strong impact on migration from the exurban region to the capital area. It is possible that the proximity to recreational and cultural activities in the Reykjavík capital area thus yields a stronger migration pull in the exurban region than in more distant regions that are more self-sufficient in this respect.

12

TENGLANET OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason, Sigríður Elín Þórðardóttir
og Unnur Dís Skaptadóttir

ÚTDRÁTTUR

Félagsleg tengsl við einstaklinga, samfélög og staði geta haft mikil áhrif á búsetu og búsetufyrirætlanir. Vinir og fjölskylda á staðnum geta þannig haldið þétt í fólk sem annars myndi flytja en með sama hætti getur búseta slíkra aðila á fjarlægum slóðum togað fast í þau sem að öðru leyti myndu helst vera um kyrrt. Fólk á höfuðborgarsvæðinu er mun líklegra en íbúar landsbyggðanna til að búa í nágrenni við bestu vini sína og nánustu fjölskyldu. Utan Suðvesturlands fer hlutfall nánustu fjölskyldu og bestu vina jafnframt lækkandi með minnkandi þéttbýli frá Akureyri til strjálbýlis. Slík búseta fjölskyldu og vina skiptir umtalsverðu máli í búferlaflutningum innanlands, sérstaklega í flutningum heim til æskuslóðanna. Jafnframt eru íbúar á höfuðborgarsvæðinu sem ólust upp í dreifðari byggðum líklegri til að flytja til stærri bæja í sama landshluta til að vera nær vinum og fjölskyldu. Á hinn bóginn ýta átök og neikvæð samskipti undir brottflutninga fólks, sérstaklega frá fámennari byggðarlögum þar sem erfiðara er að forðast gerendur og annað óvildarfólk. Auk tengsla við tiltekna einstaklinga draga staðartengsl af ýmsu tagi almennt úr fyrirætlunum um búferlaflutninga og virðist það samband eflast eftir því sem byggðakjarnar eru minni.

12.1 Áhrif félagslegra tengsla á búferlaflutninga

Um aldamótin 1900 lögðu helstu brautryðjendur félagsvísindanna mikla áherslu á áhrif ólíkra tegunda byggðarlaga á félagsleg tengsl einstaklinga og samþættingu samfélagsins.¹ Hefðbundin sveitasamfélög einkenndust þannig af einsleitni, þéttum fjölskyldu- og vinatengslum og sterkri samvitund íbúanna meðan nútímaborgarsamfélög einkenndust af ópersónulegum samskiptum, formlegu regluverki og gagnkvæmum viðskiptahagsmunum einstaklinga. Því væru þau sem uppfylltu ekki strangar kröfur um einsleitni sveitarinnar útilokuð eða flæmd á brott meðan fjölbreytileiki mannlífsins væri eðlilegur og nauðsynlegur hluti daglegs lífs í nútímasamfélaginu.

Í samtímakeningum um félagslegan auð (e. *social capital*) er með svipuðum hætti gerður greinarmunur á „bindandi“ og „brúandi“ félagslegu auðmagni.² Í þéttum nærsamfélögum sem einkennist af félagslegri lokun (e. *social closure*) sé fólk bundið sterkum böndum innbyrðis samskipta yfir langan tíma. Þannig byggist smátt og smátt upp félagslegt traust, sameiginleg viðmið og gagnkvæmur stuðningur í daglegu lífi. Í samfélögum sem einkennist af miklum hreyfanleika eigi hver einstaklingur hins vegar sitt persónulega og oft viðfeðma tengslanet fólks sem þekkist ekki endilega innbyrðis. Slíkar félagslegar brýr geti verið mjög mikilvægar í síbreytilegum heimi og veiti einstaklingnum „styrk veikra tengsla“ (e. *strength of weak ties*) sem ekki sé til staðar í þéttu nærsamfélagi þar sem allir þekki alla.³

Þótt margt hafi breyst frá lokum 19. aldar er þeirri mynd enn haldið á lofti að dreifbýl samfélög séu félagslega lokuð og einkennist af einsleitni og bindandi félagslegum auð meðan borgirnar séu félagslega opnar og einkennist af fjölbreytni og brúandi félagslegu auðmagni. Slíkar hugmyndir um „borgarlífið“ og „sveitasæluna“ hafa raunar mikilvæg áhrif á bæði búferlaflutninga yngra fólks til borganna og eldra fólks til dreifðari byggða.⁴

Félagsleg tengsl hafa einnig margvísleg áhrif á búsetufestu og búferlaflutninga. Þannig geta sterk félagsleg tengsl og bindandi félagslegur auður dregið úr vilja fólks til að flytja úr sinni heimabyggð eða verið meginástæða þess að fólk

1 Durkheim 1893; Simmel 1950/1903; Tönnies 1887; Weber 1978/1921.

2 Coleman 1988; Morgan og Sorensen 1999; Portes 1998; Putnam 2000.

3 Granovetter 1973.

4 Bjarnason og Thorarinsdóttir 2018; Horton 2008; Little og Austin 1996; Matthews o.fl. 2000; Short 2006; Grimsrud og Bätevik 2016; Shucksmith 2018.

flytur til baka. Á hinn bóginn geta búferlaflutningar fjölskyldu eða vana einnig verið ástæða „fylgiflutninga“ (e. *tied eða trailing migration*).⁵ Slíkir flutningar kalla á tvíþætta nálgun þar sem ýmsar ástæður geta verið fyrir ákvörðunum um upphaflegu flutningana sem síðan verða meginástæða síðari flutninga.

Þegar börn vaxa úr grasi og flytja að heiman geta góð eða slæm tengsl við foreldra og systkini ýtt undir að þau verði um kyrrt í byggðarlaginu eða flytji sem lengst í burtu, og fjölskyldutengsl geta skipt miklu máli í ákvörðunum um að flytja aftur heim á æskulóðirnar. Á hinn bóginn getur búseta barna og barnabarna í heimabyggð eða utan hennar líka skipt máli fyrir þær ákvarðanir sem foreldrar, afar og ömmur taka um framtíðarbúsetu.

Eðli málsins samkvæmt þurfa pör jafnframt yfirleitt að taka sameiginlega ákvörðun um búsetu sína. Víða á Vesturlöndum geta búferlaflutningar skipt miklu máli fyrir starfsferil fólks og hefðbundin kynhlutverk hafa oft leitt til þess að atvinnutækifæri heimilisfeðra hafa ráðið miklu um flutninga fjölskyldna.⁶ Við eftirlaunaaldur hefur þetta þó oft snúist við og eiginkonur ráðið mestu um búsetu að loknum starfsferli.⁷

Gera má ráð fyrir því að vinasambönd, félagslíf og líflegir vinnustaðir geti stuðlað að aukinni byggðafestu en óvinátta, félagsleg einangrun og slæmt andrúmsloft á vinnustað geti að sama skapi ýtt undir búferlaflutninga. Rannsókn innan verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* sem birtist í fræðitímaritinu *Population, Space and Place* sýndi þannig fram á að unglingar sem verða fyrir einelti eru mun líklegri til að ætla að flytja á brott í framtíðinni.⁸ Eins og nánar verður rakið í 13. og 14. kafla hér á eftir getur þannig bæði mismunur á grundvelli kyns, kynhneigðar og uppruna og slúður um persónulega hagi ýtt undir búferlaflutninga fullorðinna.

Til viðbótar við persónuleg tengsl og samskipti við tiltekna einstaklinga geta staðartengsl einnig skipt fólki miklu máli.⁹ Slík tengsl eru margþætt og geta meðal annars falist í tilfinningalegum tengslum við samfélagið, staðinn sem slíkan og manngert eða náttúrulegt umhverfi tiltekinnar borgar, hverfis, bæjar eða sveitar.¹⁰

5 Cooke 2013; Finch 1983; Spitze 1984.

6 Cooke 2013; Finch 1983; Spitze 1984.

7 Stockdale 2017.

8 Bjarnason o.fl. 2021.

9 Jorgensen og Stedman 2006; Lewicka 2011; Massey 1991; Williams og Stewart 1998.

10 Anton og Lawrence 2014; Casakin, Hernandez og Ruiz 2015; Lewicka 2011.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Einelti og búferlafyrirætlanir

Fyrri rannsóknir hafa sýnt að ýmsir þættir á borð við bakgrunn, félagsleg tengsl, framtíðaráform og lífsstílskröfur hafa áhrif á búferlafyrirætlanir unglinga. Jafnframt hafa rannsóknir á félagslegum afleiðingum eineltis sýnt fram á að þau sem verða fyrir slíku einangrast oft félagslega og forðast þá staði þar sem eineltið átti sér stað. Engar fyrri rannsóknir hafa hins vegar beinst að áhrifum eineltis á búferlafyrirætlanir unglinga. Í þessari rannsókn eru áhrif eineltis á búferlafyrirætlanir borin saman milli unglinga á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu og í fjarlægari landsbyggðum. Niðurstöðurnar sýna að þau sem verða fyrir einelti eru tvöfalt líklegri til að ætla að flytja innanlands eða úr landi. Þótt ætla mætti að einelti hefði meiri áhrif á búferlafyrirætlanir í smærri byggðarlögum þar sem erfiðara er að forðast gerendur kemur ekki fram marktækur munur á þessu sambandi eineltis og búferlafyrirætlaða eftir búsetu.

Þóroddur Bjarnason, Tialda Haartsen, Ársæll M. Arnarsson og Vanda Sigurgeirsdóttir. 2021. The impact of school bullying on adolescent migration intentions. *Population, Space and Place*, 27(3), e2422.

Rannsóknir hafa sýnt fram á samband sterkra staðartengsla við ýmsa aðra jákvæða þætti í lífi fólks, svo sem lífsánægju, traust og félagsleg tengsl.¹¹ Orsakasambandið milli slíkra þátta getur þó verið óljóst. Þannig gæti fólk sem er jákvætt að eðlisfari til dæmis bæði átt auðveldara með að mynda sterk tengsl við annað fólk og verið líklegri til að tengjast tilteknum stöðum sterkum tilfinningaböndum.

Fyrri rannsóknir benda einnig til að fólk í minni bæjum og þorpum hafi sterkari staðartengsl en það sem býr í borgum.¹² Þótt menningarleg og efnahagsleg fjölbreytni byggðarlaga tengist auknu umburðarlyndi íbúanna¹³ virðist hún einnig draga úr styrk staðartengsla þeirra.¹⁴ Þá hafa fyrri rannsóknir ýmist sýnt fram á jákvætt samband, neikvætt samband eða ekkert samband staðartengsla við ýmsa bakgrunnspætti á borð við aldur, kyn, menntun og efnahagslega stöðu.¹⁵

- 11 Auh og Cook 2009; Filkins, Allen og Cordes 2000; Florida, Mellander g Stolarick 2011; Lewicka 2011; Mesch og Manor 1998; Theodori 2001.
- 12 Lewicka 2005, 2011; Wasserman 1982; Wilson og Baldassare 1996.
- 13 Oliver 2010.
- 14 Greif 2009; Leigh 2006; Lewicka 2011.
- 15 Lalli 1992; Lewicka 2005; Pedersen 2018; Haartsen og Thissen 2014.

Lengd búsetu hefur hins vegar langsterkasta sambandið við styrk staðartengsla.¹⁶ Hér er þó ekki endilega um einfalt orsakasamband að ræða. Annars vegar má búast við því að staðartengsl styrkist eftir því sem fólk býr lengur á tilteknum stað, en einnig má búast við því að fólk með sterkari staðartengsl sé líklegra til að búa þar áfram.

Lengd búsetu og staðartengsl geta einnig orðið uppspretta átaka í samfélaginu, til dæmis hvað varðar rétt innfæddra og aðfluttra íbúa til að skilgreina í hverju samfélagið felist og hvert það ætti að stefna.¹⁷ Þau sem eru viðurkennd sem heimafólk geta notið margvíslegra efnahagslegra og félagslegra forréttinda á borð við forgang að vinnu eða húsnæði, betri viðskiptakjör eða virkari þátttöku í félagslífi staðarins.¹⁸ Á hinn bóginn má gera ráð fyrir að aðkomufólk sem aldrei öðlast viðurkenningu sem heimafólk taki minni þátt í daglegu lífi samfélagsins og sé að lokum líklegra til að flytjast á brott.

12.2 Félagsleg tengsl og búferlaflutningar á Íslandi

Líkt og annars staðar hafa íslenskar rannsóknir sýnt fram á mikilvægi fjölskyldunnar í ákvörðunum um búferlaflutninga.¹⁹ Þótt því sé stundum haldið fram að eiginkonur ráði búsetu íslenskra fjölskyldna virðast búferlaflutningar innanlands og milli landa raunar ráðast af atvinnustöðu og tekjumöguleikum karla fremur en kvenna.²⁰

Önnur fjölskyldutengsl geta einnig skipt miklu máli fyrir búferlaflutninga. Þannig draga ættingjar á staðnum úr líkunum á búferlaflutningum en þau sem flytja eru jafnframt líklegri til að velja stað þar sem þau eiga ættingja,²¹ og unglingar í sterkum tengslum við foreldra sína eru líklegri til að vilja búa áfram í landsbyggðunum.²² Með svipuðum hætti flytur fólk af íslenskum eða erlendum uppruna oft á milli landa í kjölfar ættingja sinna.²³ Þar skiptir einnig máli að fólk

16 Casakin, Hernandez og Ruiz 2015; Crowe 2010; Fleury-Bahi o.fl. 2008, Gustafson 2002; Lewicka 2005, 2011; Hernándeiz o.fl. 2007; Shamai og Ilatov 2005.

17 McAreavey 2012; Vergunst 2009.

18 Gibbons 2010.

19 Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson 2009; Sigríður K. Þorgrímsdóttir 2012; Stefán Ólafsson 1997.

20 Guðbjört Guðjónsdóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2017; Gíslason og Ólafsson 2005.

21 Stefán Ólafsson 1997.

22 Valdimar Briem og Tinna K. Halldórsdóttir 2011; Þóroddur Bjarnason 2011; Bjarnason og Thorlindsson 2006.

23 Júlíusdóttir, Skaptadóttir og Karlsdóttir 2013; Skaptadóttir 2015b; Wojtyńska 2012.

af erlendum uppruna er líklegra til að finna vinnu á Íslandi í gegnum fjölskyldu eða vini en atvinnuauðgýsingar eða vinnumiðlanir.²⁴ Meðal íslenskra unglinga tengjast góð samskipti við besta vin á hinn bóginn marktækt minni líkum á því að vilja flytja af landi brott.²⁵

Staðartengsl skipta einnig miklu máli fyrir byggðafestu og búferlaflutninga á Íslandi. Rannsóknir hérlendis hafa þannig sýnt fram á að bæði fullorðnir og unglingar sem alast upp í litlum samfélögum séu líklegri til að vilja búa þar áfram og sterk tilfinningaleg tengsl við staðinn auki jafnframt líkurnar á því að fólk ætli að vera þar um kyrrt.²⁶ Staðartengslin styrkjast eftir því sem fólk býr lengur á viðkomandi stað, en engu að síður eru tengslin sterkari og búsetu-ánægjan meiri meðal innfæddra en þeirra sem fluttu á staðinn sem börn og ólust þar upp.²⁷

Hin hliðin á því máli er sú að sterk, samheldin samfélög eru oft treg til að viðurkenna aðflutta sem heimafólk og draga með því úr líkum þess að nýir íbúar setjist þar að til langframa. Þannig kann jafnvel fólk sem flutti til viðkomandi staða sem börn og hefur búið þar alla sína ævi að hika við að kalla sig heima-fólk.²⁸ Ýmsir þættir geta þó haft áhrif á viðurkenningu aðfluttra sem fullgildra íbúa, svo sem lengd búsetu, efnahagsleg og félagsleg staða, félagsleg færni, hjóna-bönd og önnur persónuleg tengsl við innfædda.

12.3 Búseta og félagsleg tengsl

12.3.1 Búseta í heimabyggð

Mynd 95 sýnir hlutföll karla og kvenna í einstökum byggðarlögum sem segjast hafa alist þar upp að mestu eða öllu leyti. Athygli vekur að í flestum tilvikum höfðu aðeins 2–3 af hverjum fimm svarendum alist upp í núverandi byggðar-lagi. Í byggðakjörnum utan höfuðborgarsvæðisins fer þetta hlutfall almennt vaxandi með auknu dreifbýli og aukinni fjarlægð frá suðvestursvæðinu til minni bæja og þorpa.

Suðvestursvæðið og Akureyri skera sig frá öðrum tegundum byggðarlaga

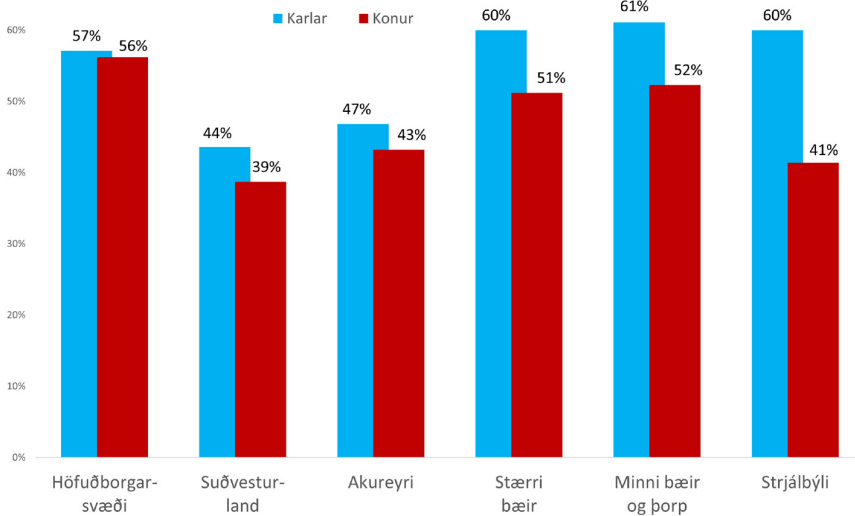
24 Skaptadóttir 2015a; Wojtyńska 2012.

25 Atli Hafþórsson og Þóroddur Bjarnason 2008; Þóroddur Bjarnason 2011.

26 Albertína F. Elíasdóttir 2012; Valdimar Briem og Tinna K. Halldórsdóttir 2011; Þóroddur Bjarnason 2018a; Bjarnason og Thorlindsson 2006.

27 Albertína F. Elíasdóttir 2012; Þóroddur Bjarnason 2018a.

28 Þóroddur Bjarnason 2018a, 2019.

Mynd 95

Hlutfall svarenda sem eru alin upp að mestu eða öllu leyti í byggðarlaginu

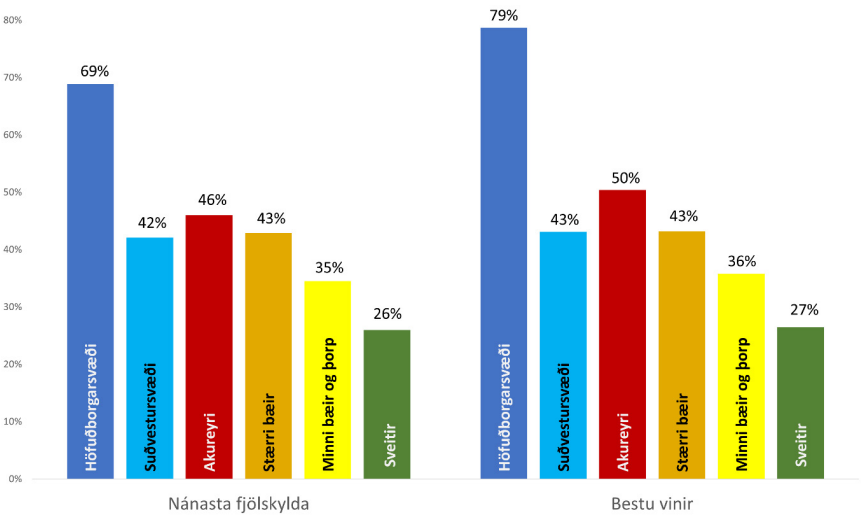
hvað varðar lágt hlutfall þeirra sem þar ólust upp. Þau 44–47% karla sem ólust þar upp eru marktækt lægri en 57–60% karla annars staðar, og 39–43% kvenna eru með svipuðum hætti marktækt lægri en þau 51–56% sem alist höfðu upp í öðrum tegundum byggðarlaga, að konum í strjálbýli undanskildum.

Höfuðborgarsvæðið er hins vegar eina svæðið þar sem ekki kemur fram marktækur kynjamunur að þessu leyti. Minnstur er munurinn 4–5 prósentustig á suðvestursvæðinu og á Akureyri en mestur 19 prósentustig í strjálbýli. Breytileikinn er jafnframt meiri meðal landsbyggðakarla þar sem 44–61% búa þar sem þeir ólust upp en meðal kvenna þar sem sambærilegt hlutfall er á bilinu 39–52%.

12.3.2 Búseta fjölskyldu og vina

Mynd 96 sýnir hlutfall þeirra sem segja að flestir eða allir þeirra nánustu fjölskyldumédlimir eða bestu vinir séu búsettir í byggðarlaginu þar sem þau búa sjálf.

Hér kemur fram mikill munur á samþjöppun fjölskyldu og vina á höfuðborgarsvæðinu samanborið við landsbyggðirnar. Á höfuðborgarsvæðinu segja þannig tæplega sjö af hverjum tíu að flestir eða allir í þeirra nánustu fjölskyldu og tæplega átta af hverjum tíu að flestir eða allir þeirra bestu vinir búi einnig á höfuðborgarsvæðinu.

Mynd 96

Hlutfall svarenda sem segja að flestir eða allir nánustu fjölskyldumeðlimir eða bestu vinir séu búsett í byggðarlaginu

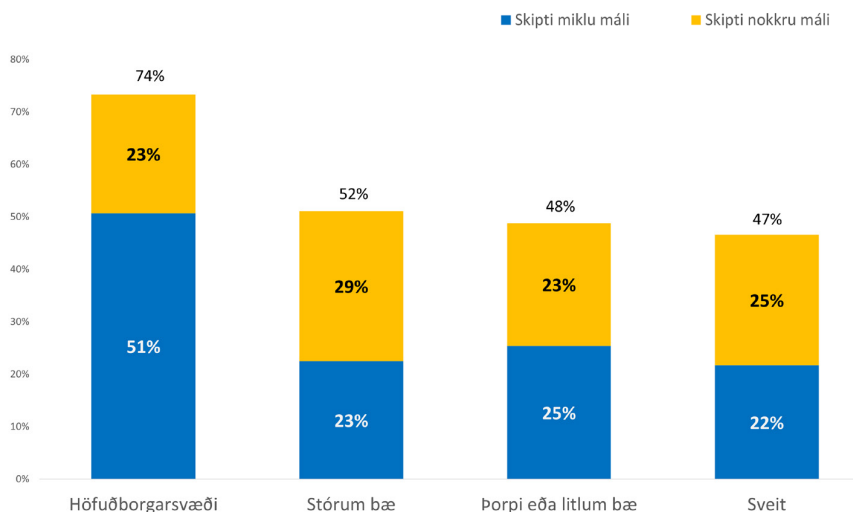
Utan höfuðborgarsvæðisins segir hins vegar aðeins fjórðungur til helmingur að flestir eða allir fjölskyldumeðlimir eða vinir séu búsett í sama byggðarlagi. Jafnframt má sjá ákveðna tilhneigingu til þess að færri vinir og fjölskyldumeðlimir búi á svæðinu eftir því sem það er fámennara. Þannig er hlutfallið hæst 46–50% á Akureyri en lægst 26–27% í strjálbýli.

12.4 Tengslanet og fyrri búferlaflutningar

12.4.1 Áhrif nálægðar við vini og fjölskyldu á flutninga til höfuðborgarsvæðisins

Mynd 97 sýnir áhrif búsetu fjölskyldu og vina á flutninga til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum stöðum innanlands. Niðurstöðurnar byggjast á svörum þeirra sem nú eru búsett á höfuðborgarsvæðinu en hafa flutt þangað frá öðrum stöðum innanlands. Fyrsta súlan sýnir svör þeirra sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu en hafa snúið til baka eftir búsetu annars staðar en hinar súlurnar svör þeirra sem ólust upp í landsbyggðunum.

Eins og gefur að skilja var nálægð við vini eða fjölskyldu mikilvægust fyrir þau sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu en fluttu til baka eftir búsetu annars staðar og er sá munur á þeim sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu og annars staðar

Mynd 97

Nálægð við vini eða fjölskyldu sem ástæða fyrri flutninga til höfuðborgarsvæðisins eftir því hvar á landinu svarendur ólust upp

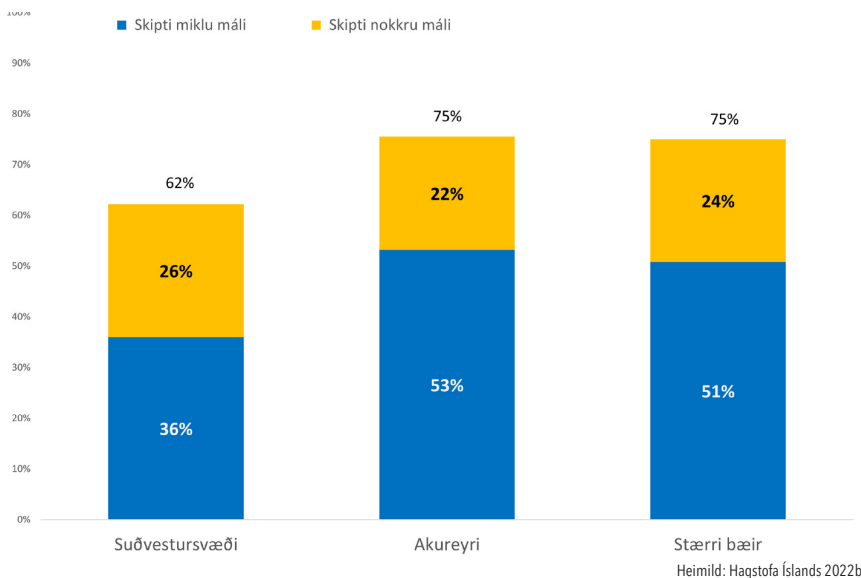
tölfræðilega mjög marktækur. Tæplega þrír af hverjum fjórum þeirra sem snúið höfðu aftur til höfuðborgarsvæðisins sögðu þannig að nálægð við vini eða fjölskyldu hefði skipt máli í því sambandi, þar af sagði helmingurinn að slík nálægð hefði skipt miklu máli.

Nálægð við vini eða fjölskyldu skipti hins vegar máli fyrir um helming þeirra sem flutt höfðu frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins. Þessi hópur skiptist nokkuð jafnt milli þeirra sem sögðu slíkt hafa skipt nokkru máli eða miklu máli, og ekki reyndist marktækur munur á þeim sem ólust upp í stórum bæ, þorpi eða í sveit.

12.4.2 Áhrif nálægðar við vini og fjölskyldu á flutninga frá höfuðborgarsvæðinu

Mynd 98 sýnir áhrif búsetu fjölskyldu og vina á flutninga frá höfuðborgarsvæðinu til annarra staða innanlands. Niðurstöðurnar eru því byggðar á svörum þeirra sem flutt hafa frá höfuðborgarsvæðinu og eru nú búsett annars staðar á landinu. Þessarar spurningar var spurt í könnunum á suðvestursvæðinu, á Akureyri og í stærri byggðakjörnum utan Suðvesturlands en hvorki í minni bæjum og þorpum né í strjálbýli.

Búseta fjölskyldu eða vina skipti nokkru eða miklu máli fyrir þrjá af hverjum

Mynd 98

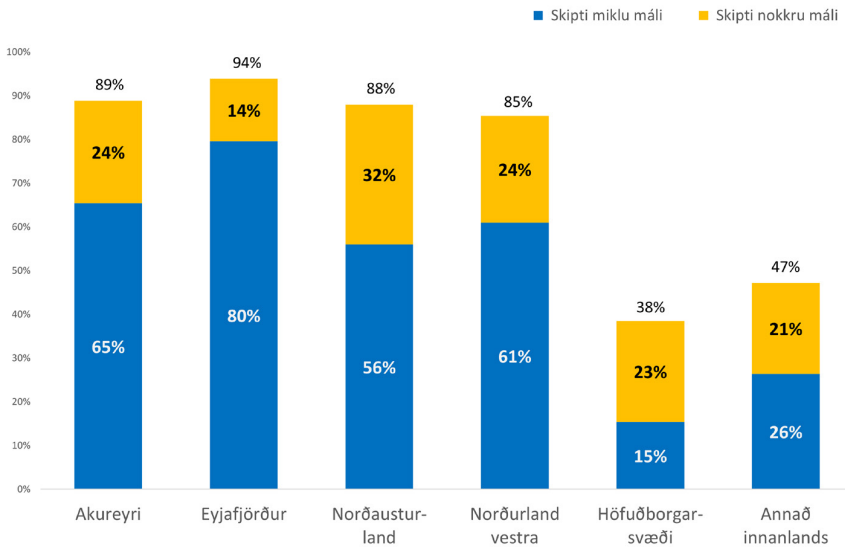
Nálægð við vini eða fjölskyldu sem ástæða fyrri flutninga frá höfuðborgarsvæðinu eftir núverandi búsetu

fjórum þátttakendum sem flutt hafa frá höfuðborgarsvæðinu til Akureyrar eða stærri bæja utan Suðvesturlands. Það hlutfall er marktækt hærra en á suðvestursvæðinu og sambærilegt við þau áhrif fjölskyldu og vina á endurkomu höfuðborgarbúa frá öðrum landshlutum sem áður var lýst.

Hér er mikilvægt að halda því til haga að straumur fólks frá höfuðborgarsvæðinu til annarra landshluta er margþættur og áhrif félagslegra tengsla geta verið misjöfn eftir aðstæðum hvers og eins og því hvaða staður á í hlut. Þannig geta til dæmis sumir verið að flytja aftur heim, aðrir að fylgja maka á uppeldisstöðvarnar og enn aðrir að elta fjölskyldu eða vini á nýjan stað.

Þá má gera ráð fyrir því að fólk sem ólst upp í dreifðum byggðum eða á þar fjölskyldu eða vini flytji stundum áleiðis heim og setjist að í stærri bæjum í nágrenni heimahaganna þar sem tækifæri til atvinnu og afþreyingar eru meiri. Þannig gæti Akureyri til dæmis verið álitlegur búsetukostur fyrir þau sem vildu flytja nær fjölskyldu eða vinum í Skagafirði, Eyjafirði eða Þingeyjarsýslunum.

Til að skoða slík möguleg mynstur nánar sýnir mynd 99 mikilvægi nálægðar við vini eða fjölskyldu í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til Akureyrar eftir því hvar svarendur ólust upp. Í ljós kemur að 85–94% þeirra sem ólust upp ann-

Mynd 99

Nálægð við vini eða fjölskyldu sem ástæða fyrri flutninga frá höfuðborgarsvæðinu til Akureyrar eftir uppeldissvæði

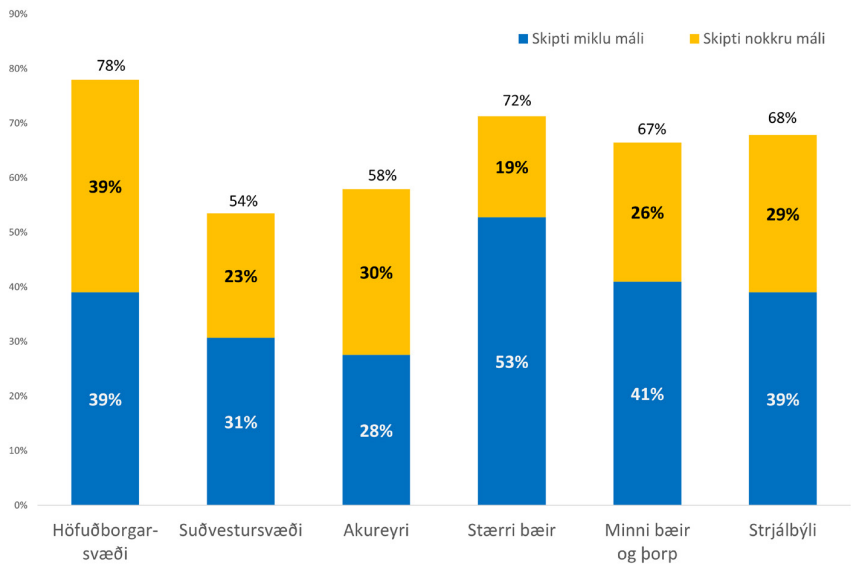
ars staðar í Eyjafirði, á Norðausturlandi austan Vaðlaheiðar eða á Norðurlandi vestra sögðu að nálægð við vini eða fjölskyldu hefði skipt nokkru eða miklu máli í flutningum sínum til Akureyrar. Til samanburðar sögðu 89% þeirra sem ólust upp á Akureyri að nálægð við vini eða fjölskyldu hefði skipt nokkru eða miklu máli fyrir heimflutninga sína.

Eins og við var að búast skipti nálægð við vini eða fjölskyldu minna máli fyrir flutninga til Akureyrar meðal þeirra sem ólust ekki upp á Norðurlandi en þó átti slíkt við um ríflega þriðjung þeirra sem fluttu frá höfuðborgarsvæðinu og rúman helming þeirra sem þangað fluttu annars staðar af landinu.

12.5 Tengslanet og fyrirhugaðir brottflutningar

12.5.1 Ábrif nálægðar við vini og fjölskyldu á fyrirhugaða brottflutninga

Mynd 100 sýnir hlutfall þeirra sem nefna nálægð við vini eða fjölskyldu sem ástæðu fyrirhugaðra flutninga frá núverandi byggðarlagi. Rétt er að árétta að hér er um að ræða hlutfallslega skiptingu þeirra sem ætla á annað borð að flytja á næstu 2–3 árum. Hátt hlutfall á tilteknu svæði þýðir því ekki að hlutfallslega

Mynd 100

Nálægð við vini eða fjölskyldu sem ástæða fyrirhugaðra brottflutninga frá einstökum búsetusvæðum

fleiri ætli að flytja þaðan til að vera nær vinum og fjölskyldu heldur aðeins að þau sem á annað borð ætla að flytja eru líklegri til að nefna þá ástæðu.

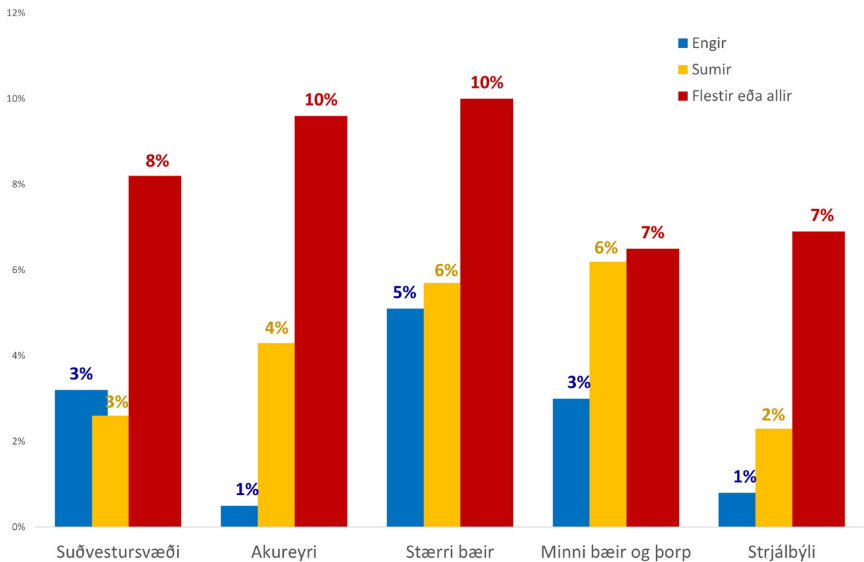
Þau sem búa á höfuðborgarsvæðinu eru marktækt líklegust til þess að nefna nálægð við vini eða fjölskyldu sem ástæðu fyrir fyrirhuguðum brottflutningum. Þetta skýrist af háu hlutfalli aðfluttra á heimleið frá höfuðborgarsvæðinu.

Utan höfuðborgarsvæðisins vegur nálægð við vini og fjölskyldu hlutfallslega minnst í fyrirhuguðum brottflutningum fólks frá suðvestursvæðinu og Akureyri. Það er í samræmi við hærri hlutfall fólks á þéttbýlli svæðunum sem segja að flestir eða allir bestu vinir og nánustu fjölskyldumeðlimir búi í byggðarlaginu eins og áður hefur komið fram. Nánar verður hugað að þessu í næsta undirkafla.

12.5.2 Samband búsetu fjölskyldu og fyrirhugaðra flutninga til höfuðborgarsvæðisins

Mynd 101 sýnir sambandið milli þess að eiga nánustu fjölskyldu á höfuðborgarsvæðinu og fyrirhugaðra búferlaflutninga þangað frá landsbyggðunum.

Niðurstöðurnar sýna að landsbyggðafólk sem ekki á fjölskyldu á höfuðborg-

Mynd 101

Fyrirhugaðir flutningar á höfuðborgarsvæðið eftir fjölskyldu á höfuðborgarsvæðinu

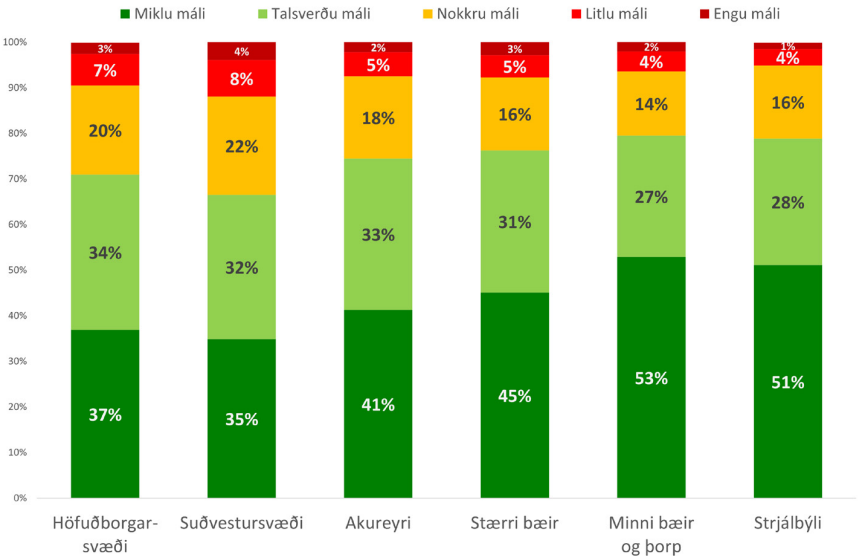
arsvæðinu er almennt ólíklegt til að ætla að flytja þangað. Meðal þeirra sem eiga enga nána fjölskyldu á höfuðborgarsvæðinu ætla þannig 1–5% að flytja þangað frá einstökum byggðasvæðum á næstu 2–3 árum. Meðal þeirra sem segja að flestir eða allir í þeirra nánustu fjölskyldu búi á höfuðborgarsvæðinu ætla hins vegar 7–10% að flytja þangað.

12.6 Staðartengsl og fyrirhugaðir búferlaflutningar

12.6.1 Staðartengsl eftir búsetusvæðum

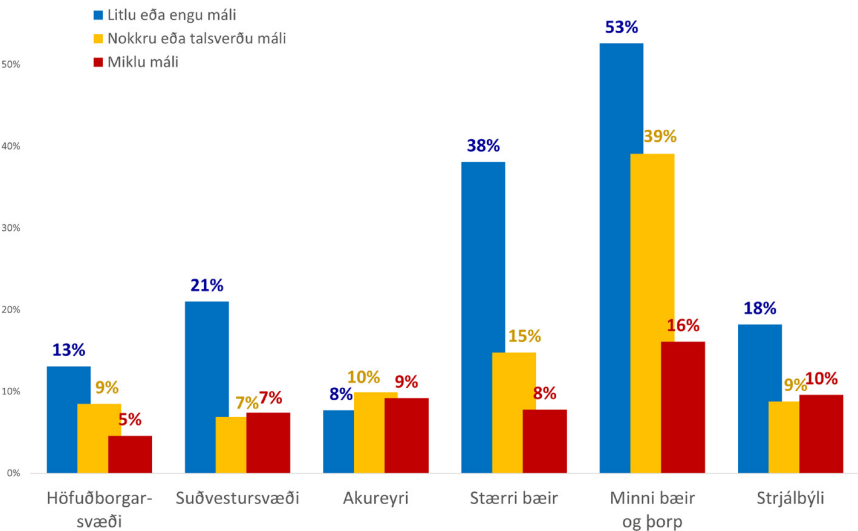
Mynd 102 sýnir hversu miklu máli staðurinn þar sem þau búa skiptir svarendur persónulega. Niðurstöðurnar sýna að líkt og annars staðar virðast staðartengsl verða sterkari eftir því sem staðir eru fámennari.

Hlutfall þeirra sem segja staðinn sem slíkan skipta sig persónulega miklu máli vex þannig úr 35–37% á höfuðborgarsvæðinu og suðvestursvæðinu í 41–45% á Akureyri og öðrum stærri stöðum utan Suðvesturlands og 51–53% í strjálbýli og minni bæjum og þorpum.

Mynd 102

Afstaða svarenda til þess hversu miklu máli búsetustaðurinn sem slíkur skipti þau persónulega

Mynd 103

Fyrirhugaðir brottflutningar eftir tengslum við staðinn sem slíkan

12.6.2 Samband staðartengsla og búferlaflutninga

Mynd 103 sýnir sambandið milli tengsla við staðinn sem slíkan og fyrirhugaðra búferlaflutninga. Sterkari tengsl við staðinn sem slíkan tengjast marktækt minni fyrirætlunum um búferlaflutninga á öllum búsetusvæðum nema á Akureyri. Jafnframt má almennt sjá sterkara samband milli tengsla við staðinn sem slíkan og fyrirhugaðra búferlaflutninga eftir því sem byggðarlög eru minni, að strjálbýlinu undanskildu.

12.7 Samantekt og næstu verkefni

Margvísleg tengsl við einstaklinga, samfélög og staði geta haft mikil áhrif á búsetu og búsetufyrirætlanir. Vinir og fjölskylda á staðnum geta þannig haldið þétt í fólk sem annars myndi flytja en með sama hætti getur búseta slíkra aðila á fjarlægum slóðum togað fast í þau sem að öðru leyti myndu helst vera um kyrrt.

Margt fólk hefur sterkt tilfinningalegt samband við æskustöðvar sínar og slíkt samband getur bæði dregið úr líkum á brottflutningi og dregið snúbúa heim árum eða áratugum síðar. Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* benda til þess að rúmur helmingur íbúa höfuðborgarsvæðisins hafi alist þar upp og enginn munur sé á hlutfalli karla og kvenna að því leyti. Annars staðar á landinu fer hlutfallið almennt hækkandi með auknu strjálbýli, sérstaklega meðal karla.

Niðurstöður okkar sýna jafnframt að fólk sem ólst upp í dreifðari byggðum er einnig líklegt til að flytja til stærri bæja í sama landshluta til að vera nær vinum og fjölskyldu. Þannig segir yfirgnæfandi meirihluti þeirra sem ólust upp annars staðar á Norðurlandi en fluttu síðar frá höfuðborgarsvæðinu til Akureyrar að nálægð við fjölskyldu eða vini hafi skipt nokkru eða miklu máli í því sambandi.

Áhugavert væri að greina áhrif nálægðar við vini eða fjölskyldu á búferlaflutninga til stærri bæja á sama landsvæði, svo sem flutninga til Ísafjarðar vegna nálægðar við vini eða fjölskyldu í öðrum byggðarlögum á norðanverðum Vestfjörðum, Sauðárkróks vegna Norðurlands vestra, Húsavíkur vegna Norðausturlands eða Egilsstaða vegna vina eða fjölskyldu á Austurlandi.

Jafnframt væri áhugavert að greina nánar keðjur búferlaflutninga um landið. Til dæmis væri áhugavert að vita hversu margir brottfluttir Norðlendingar flytja

til Akureyrar vegna nálægðar við vini og fjölskyldu sem enn búa á æskustöðvum þeirra og hversu margir vegna fólks sem flutt hefur til Akureyrar.

Fólk á höfuðborgarsvæðinu er mun líklegra en íbúar landsbyggðanna til að búa í nágrenni við bestu vini sína og nánustu fjölskyldu. Utan Suðvesturlands fer hlutfall nánustu fjölskyldu og bestu vina jafnframt lækkandi með lægra byggðastigi frá Akureyri til strjálbýlis.

Þessar niðurstöður eru áhugaverðar í ljósi hugmynda um bindandi og brúandi félagslegan auð. Stærri samfélög bjóða upp á meiri félagslega fjölbreytni og fleiri tækifæri til að byggja einstaklingsbundið tengslanet en um leið meiri möguleika á því að mynda einsleita og lokaða hópa fólks með svipaðan bakgrunn og svipaða lífssýn. Samkvæmt þessum niðurstöðum eru stærri samfélög jafnframt félagslega lokaðri í þeim skilningi að íbúar þeirra séu ólíklegri til að eiga vini eða fjölskyldu í öðrum byggðarlögum.

Slík búseta skiptir umtalsverðu máli í búferlaflutningum innanlands, sérstaklega í flutningum heim til æskulóðanna. Þannig segir um helmingur aðfluttra innanlands til höfuðborgarsvæðisins að nálægð við fjölskyldu og vini hafi þar skipt nokkru eða miklu máli samanborið við þrjú af hverjum fjórum þeirra sem snúið hafa heim til höfuðborgarsvæðisins, Akureyrar eða annarra stærri bæja utan suðvestursvæðisins.

Áhugavert væri að skoða nánar áhrif og tengsl einstakra aðila í slíkum búsetuákvörðunum. Þótt stundum sé sagt að konur ráði yfirleitt búsetu fjölskyldunnar virðast búferlaflutningar fremur ráðast af atvinnu og tekjum karla. Það gæti þó verið misjafnt eftir aldri, menntun, launum, fjölskyldustöðu og fleiri þáttum.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða áhrif hafa hjónabönd og skilnaðir á búferlaflutninga?

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvernig tengjast sameiginlegar ákvarðanir um búferlaflutninga stöðu kynjanna m.t.t. aldurs, menntunar, launa og fleiri þátta?

Jafnframt væri tilefni til að skoða betur samband hjónaskilnaða og búferlaflutninga. Þannig er líklegt að skilnaðir leiði stundum til búferlaflutninga frá fámennari stöðu, ekki síst þess aðflutta þegar pör hafa verið búsett í heimabyggð hins makans. Á hinn bóginn má einnig gera ráð fyrir því að ósamkomulag um æskilega búsetu geti reynt á sambönd fólks og jafnvel leitt til hjónaskilnaða.

Mörg dæmi eru enn fremur um að uppkomin börn flytji heim til að vera nær öldruðum foreldrum og sömuleiðis um að foreldrar flytji á efri árum til að vera nær börnum og barnabörnum. Að vissu leyti má segja að eldra fólk sé síst bundið af fjölskyldu og atvinnu og búferlaflutningar eldri borgara eru víða á Vesturlöndum einn sterkasti straumur slíkra flutninga. Hins vegar hefur umfang flutninga sem tengjast öldrun mannfjöldans og áhrif þeirra á byggðaðþróun ekki verið metið með formlegum hætti hér á landi.

Til viðbótar við sterk tengsl við tiltekna einstaklinga geta staðartengsl við samfélagið á staðnum, staðinn sem slíkan eða náttúruna og umhverfið einnig haft áhrif á búsetu og búsetufyrirætlanir. Fyrri rannsóknir benda til að staðartengsl tengist því hvort fólk eigi uppruna sinn á staðnum og hversu lengi það hafi búið þar, en slík staðartengsl séu jafnframt sterkari í minni bæjum og þorpum en í borgum.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Að hvaða marki lúta flutningar eldri borgara öðrum lögmálum en flutningar þeirra sem yngri eru og hvaða áhrif hafa slíkir flutningar á byggðaðþróun?

Niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* sýna að einstakar tegundir staðartengsla séu sterkari í minni byggðarlögum en á höfuðborgarsvæðinu eða Akureyri, sérstaklega hvað varðar tengsl fólks við náttúruna. Sterkari staðartengsl af ýmsu tagi draga almennt úr fyrirætlunum um búferlaflutninga og virðist það samband eflast eftir því sem staðir eru minni, að strjálbýlinu undanskildu.

Loks er rétt að hafa í huga að þótt félagsleg samskipti og tengsl við annað fólk séu oft jákvæður þáttur í lífi fólks er það ekki einhlítt. Þannig sýnir rannsókn á

Viðfangsefni frekari rannsókna

Hvaða áhrif hafa átök og önnur neikvæð félagsleg samskipti á búferlaflutninga?

vegum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* til dæmis fram á að unglingar sem verða fyrir einelti í skóla eru mun líklegri en aðrir til að ætla að flytja úr sinni heimabyggð í framtíðinni. Líklegt er að margvísleg önnur átök og neikvæð samskipti ýti undir brottflutninga fólks, sérstaklega frá fámennari byggðarlögum þar sem erfiðara er að forðast gerendur og annað óvildarfólk.

SUMMARY IN ENGLISH

Social relations and migration

Social relations can affect residential stability and migration in various ways. Family and friends in the community can hold people tightly in place but if they are in faraway places they can similarly pull hard at people that otherwise would have stayed put. People in the Reykjavík capital area are much more likely than their rural counterparts to live amongst most or all their closest family and best friends. Outside Southwest Iceland, the proportion of closest family and best friends in the community declines as communities get smaller. The residence of family and friends has a significant impact on domestic migration, in particular return migration to the place of origin. People who grew up in rural areas but currently live in the Reykjavík capital area and would like to live closer to family and friends are likely to move to larger towns in their home regions rather than their smaller home communities. However, conflict and negative relations also contribute to out-migration, in particular from smaller communities where it is more difficult to avoid certain people. In addition to interpersonal relations, various types of place attachment affect residential decisions, in particular in smaller communities.

13

KYNJUÐ VIÐHORF OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason, Gréta Bergrún Jóhannesdóttir,
Sigríður Elín Þórðardóttir og Unnur Dís Skaptadóttir

ÚTDRÁTTUR

Í almennri umræðu virðist oft gengið út frá því að staða jafnréttismála sé slakari í dreifbýli en í þéttbýli. Þannig sé vinnumarkaður dreifðari byggða kynskiptur og hefðbundin kvennastörf njóti minni virðingar og séu verr launuð en hefðbundin karlastörf. Jafnframt séu viðhorf til jafnréttismála þar gamaldags og skerði sérstaklega samfélagsþátttöku og persónufrelsi ungra kvenna og hinsegin fólks. Af þeim sökum mennti ungar konur sig burt úr heimabyggð og undirskipaðir hópar flytji frá dreifðari byggðum til umburðarlyndari borgarsamfélaga. Lágt hlutfall kvenna í mörgum fámennum byggðarlögum skýrist þó fremur af litlum aðflutningum kvenna en meiri brottflutningum þeirra. Þá eru hinsegin unglingar ekki sérstaklega líklegir til að vilja flytja úr dreifðum byggðum en þau vilja fremur flytja til höfuðborgarsvæðisins meðan stallsystkini þeirra á höfuðborgarsvæðinu vilja fremur flytja af landi brott. Viðhorf til jafnréttismála eru ívið hefðbundnari í dreifðari byggðum en sá munur er þó óverulegur. Engu að síður eru hefðbundin viðhorf til jafnréttismála áhrifaþáttur í flutningi margra kvenna til höfuðborgarsvæðisins. Konur upplifa mun meira kynjamisrétti á vinnumarkaði en karlar en nokkra athygli vekur að upplifanir kvenna af slíku kynjamisrétti eru mestar í þéttbýli en minnstar í þorpum og strjálbýli. Þá upplifa íbúar í dreifðari byggðum meira slúður um sína hagi og slíkar upplifanir ýta mjög undir brottflutninga, sérstaklega í minni bæjum og þorpum.

13.1 Kyn, kynvitund og kynhlutverk í dreifðum byggðum

Undir lok 19. aldar taldi Ernst Ravenstein að hann hefði uppgötvað það „lög-mál búferlaflutninga“ að konur væru líklegri en karlar til að flytja búferlum en jafnframt væru þær líklegri til að flytja um styttri veg hverju sinni.¹ Þótt lýsing á þéttbýlisvæðingu Bretlands á þeim tíma sé raunar langt frá því að vera lögmál eru konur víða líklegri en karlar til að ætla að flytja úr dreifbýli í þéttbýli og ójafnt kynjahlutfall konum í óhag er eitt helsta einkenni hnignandi dreifbýlis.² Manntöl frá 19. og 20. öld benda eindregið til þess að þetta lögmál Ravensteins hafi einnig átt við hér á landi. Kynjahallinn var þannig mun meiri á þéttbýlis-stöðum en í sveitum allar götur frá upphafi 19. aldar.³

Ýmsar ástæður eru fyrir því að víða flytja konur fremur en karlar úr dreifbýli í þéttbýli en jafnréttismál skipta þar verulegu máli. Þannig einkennast mörg dreifbýl samfélög af mjög kynskiptum vinnumarkaði þar sem dæmigerð karla-störf njóta meiri virðingar og hærri launa en dæmigerð kvennastörf.⁴ Konur eru jafnframt víða líklegri til að afla sér háskólamenntunar sem veitir aðgang að fjölbreyttum störfum í þéttbýli⁵ og menntasókn ungra kvenna er þannig ein meginorsök þess að færri konur en karlar búa í dreifðari byggðum.⁶

Hefðbundin viðhorf til jafnréttismála hafa einnig verið talin ýta undir brott-flutning ungra kvenna,⁷ hinsegin fólks⁸ og annarra undirskipaðra hópa í dreifbýlum samfélögum. Í því sambandi hefur sérstaklega verið litið til þess að óformlegt félagslegt taumhald dreifðra byggða skerði friðhelgi einkalífsins og frelsi fólks til að haga lífi sínu eftir eigin höfði.⁹ Slíkt félagslegt taumhald felist meðal annars í slúðri, jaðarsetningu og útilokun þeirra sem ekki uppfylla sam-félagslegar væntingar.¹⁰

1 Ravenstein 1885.

2 Corbett 2013; Dahlström 1996; Leibert 2016; Hamilton og Seyfrit 1994; Little og Austin 1996; Rau-hut og Littke 2016; Skrbis, Woodward og Bean 2014; Thissen o.fl. 2010.

3 Ólöf Garðarsdóttir 1998b.

4 Dahlström 1996; Rauhut og Littke 2016.

5 Becker o.fl. 2010; Klesment og van Bavel 2017; Parro 2012; Riphahn og Schwientek 2015; Wells o.fl. 2013.

6 Lowe 2015; Rauhut og Littke 2016; Stenbacka 2007.

7 Edlund 2005; Glendinning o.fl. 2003; Hamilton og Seyfrit 1994; Leibert 2016; Rauhut og Littke 2016.

8 Aldrich 2004; Lyons, Hosking og Rozbroj 2015; Morandini o.fl. 2015; Poon og Saewyc 2009; Thor-steinsson o.fl. 2020; Wimark og Osth 2014.

9 Bjarnason og Thorlindsson 2006; Gabriel, 2002; Glendinning o.fl. 2003; Stockdale 2002.

10 Farstad 2016.

Aðrir hafa þó gagnrýnt slíkar neikvæðar staðalmyndir af stöðnuðum, íhaldsömum og þrúgandi landsbyggðum og telja þær endurspegla dreifbýlisfordóma og borgarhyggju (e. *metronormativity*) sem leggi fortíðina og dreifbýlið að jöfnu og dragi þannig öfgakennd skil milli meints umburðarlyndis borgarsamfélagsins og umburðarleysis dreifbýlisins, jafnframt því sem ákveðnum kostum fjölmennis og menningarkima fyrir jaðarsetta hópa sé hampað en kostir strjálbýlissamfélaga að sama skapi vanmetnir.¹¹

Mikilvægt er að hafa í huga að viðhorf til jafnréttismála eru mjög misjöfn milli landa og heimshluta.¹² Í Gallup-könnun árið 2014 kom til dæmis fram að 84–87% svarenda í Hollandi, á Spáni og í Kanada töldu gott fyrir hinsegin fólk að búa í þeirra byggðarlagi en aðeins 1–2% svarenda í Aserbaísjan, Pakistan og Senegal.¹³ Það er því augljóslega ólíku saman að jafna hvort borgir á borð við Amsterdam, Madrid eða Islamabad eru bornar saman við dreifbýli viðkomandi landa.

Í þessu sambandi skiptir máli hvort litið sé á mismunandi viðhorf í þéttbýli og strjálbýli í einstökum löndum sem menningarlegan mun eða afurð mismunandi samfélagsgerða. Því hefur þannig verið haldið fram að stærð, ópersónuleg tengsl og fjölbreytni borgarsamfélaga krefjist umburðarlyndari viðhorfa meðan það sé eðli fámennra, þétttriðinna dreifbýlissamfélaga að vera íhaldssöm og ósveigjanleg.¹⁴

Aðrir hafa hins vegar litið svo á að menningin sé fljótandi og síbreytileg og nýjar hugmyndir og breytt viðhorf berist um heiminn frá stórborgum heimsmeningarinnar til fjarlægari og minni borga, bæja, þorpa og sveita.¹⁵ Að einhverju marki fjari munurinn milli heimshluta, landa og byggðarlaga út yfir tíma, en fólk endurskapi þó sína menningu í sífellu og víða megi sjá staðbundnar hugmyndir og viðhorf eflast og harðna í andstöðu við utanaðkomandi strauma.

Orsakasambandið milli jafnréttismála og búferlaflutninga getur jafnframt verið margslungið og rannsóknir benda til þess að misjafnt sé hvort konur eða hinsegin fólk sé líkleggra en gagnkynhneigðir karlar til að ætla að flytja úr dreifbýli.¹⁶

Þannig má búast við því að lakari staða í samfélaginu hvetji undirskipaða hópa til að flytja á brott og því spái misrétti fyrir um búferlaflutninga. Hins vegar

11 Gray 2009; Kazyak 2011; Stone 2018; Woodell, Kazyak og Compton 2015.

12 Gallup 2015; ILGA Europe 2021; Valfort 2017; World Economic Forum 2020.

13 McCarthy 2015.

14 Aldrich 2004; Durkheim 1893; Simmel 1950/1903; Tönnies 1887.

15 Appadurai 1990; Bauman 2011; Urry 2000; Sassen 2000, 2003.

16 Cover o.fl. 2020; Scheitle og Guthrie 2019; Ueno, Vaghela og Ritter 2014; Weston 1995; Wimark 2016.

mætti einnig búast við því að þau sem láta sig jafnréttismál síst varða séu ólíklegust til að flytja af þeim ástæðum. Því gætu brottflutningar leitt til þess að íhaldssamara fólk sem jafnframt er ólíklegra til að flytja verði hlutfallslega fleira í slíkum byggðarlögum.

Þá má búast við því að aðflutningar beri með sér önnur viðhorf, hvort sem um er að ræða fólk á heimleið eða nýja íbúa. Þar getur vitaskuld skipt máli hvaðan fólk flytur og hvort það ber með sér íhaldssamari eða frjálsslyndari viðhorf. Aðflutningar gætu þannig ýmist leitt til hefðbundnari eða nútímalegri verkaskiptingar á heimilum og vinnustöðum og viðhorfa til stöðu kynjanna og ýmissa minnihlutahópa. Þó eru einnig sterkar vísbendingar um að búferlaflutningar og reynslan ein af ólíkum samfélögum ýti undir aukið umburðarlyndi gagnvart undirskipuðum hópum.¹⁷

13.2 Jafnrétti og búferlaflutningar á Íslandi

Staða íslenskra kvenna er með því besta sem gerist í heiminum hvað varðar t.d. atvinnuþátttöku, tækifæri til menntunar, heilsufar og pólitíska stöðu.¹⁸ Með svipuðum hætti eru formleg réttindi hinsegin fólks á Íslandi meiri en í flestum öðrum löndum¹⁹ og viðhorf almennings jákvæðari en víðast hvar annars staðar.²⁰

Það er þó langt frá því að fullu jafnrétti hafi verið náð hér á landi með tilliti til kyns, kynvitundar eða kynhneigðar. Sterk staða jafnréttismála á Íslandi í samburði við mörg önnur lönd endurspeglar því fremur misrétti á heimsvísu en að Ísland sé nokkurs konar „jafnréttisparadís“.²¹ Kynjamisréttið birtist til dæmis í viðvarandi launamun kynjanna,²² konur bera oft meginábyrgð á heimili og börnum samhliða vinnu²³ og margar konur verða fyrir margvíslegri mismunun, drusluskömmun²⁴ og kynbundnu ofbeldi.²⁵

17 Bjarnason o.fl. 2019, 2021; Shuttleworth o.fl. 2020, 2021.

18 World Economic Forum 2020.

19 ILGA Europe 2021; Valfort 2017.

20 Gallup 2015; McCarthy 2015.

21 Einarisdóttir 2020; Íris Ellenberger 2017; Gyða M. Pétursdóttir 2012; Hjalmsdóttir og Bjarnadóttir 2021.

22 Sigurður Snævarr 2015; Þorgerður Einarisdóttir og Kristjana Stella Blöndal 2004.

23 Andrea Hjalmsdóttir og Marta Einarisdóttir 2019; Símonardóttir og Gíslason 2018; Hildur Friðriksdóttir 2004; Hjalmsdóttir og Bjarnadóttir 2021; Ingólfur V. Gíslason 2007; Pétursdóttir 2009; Staub og Rafnsdóttir 2020; Þóra K. Þórsdóttir 2012.

24 Rannveig Á. Guðjónsdóttir og Gyða M. Pétursdóttir 2018; Karen D. Bryndísar- og Karlsdóttir 2015.

25 Sóley S. Bender 2019.

Því hefur löngum verið haldið fram að staða jafnréttismála sé slakari í landsbyggðunum en á höfuðborgarsvæðinu.²⁶ Þannig séu hefðbundin kvennastörf í sveitum og sjávarþorpum einhæf, erfið, illa borguð og njóti lítillar virðingar í samfélaginu.²⁷ Opinber stuðningur við nýsköpun í atvinnulífinu styrki þetta misrétti með því að beinast að hefðbundnum karlastörfum og körlum sem frumkvöðlum.²⁸

Líkt og annars staðar mennta margar ungar landsbyggðakonur sig til starfa sem aðeins eru í boði í þéttbýli og að einhverju leyti getur háskólanám verið liður í því að skapa sér nýtt líf fjarri uppeldisstöðvunum. Engu að síður eru mun fleiri konur en karlar með háskólapróf í landsbyggðunum og kynjamunurinn raunar talsvert meiri en á höfuðborgarsvæðinu.²⁹ Þá hefur verið bent á að konur sem vilja búa áfram í heimabyggð verði að sækja sér háskólamenntun til þeirra fáu starfa sem krefjast slíkrar menntunar óháð því hversu vel slíkt fellur að þeirra áhugasviði.³⁰

Þá hefur því oft verið haldið fram að á Íslandi sé verkaskipting á heimilum hefðbundnari í strjálbýli en í þéttbýli og til viðbótar við heimilisstörfin séu oft gerðar kröfur um ólaunaða sjálfbodavinnu kvenna í þágu samfélagsins.³¹ Jafnframt sé erfiðara fyrir konur að samþætta vinnu og heimili í strjálbýli þar sem vinnustaðir taki gjarnan minna tillit til fjölskylduadstæðna og henti konum verr en vinnustaðir í þéttbýli.³²

Erfiðar samgöngur milli byggðarlaga hafa einnig verið taldar ýta undir ójafna stöðu kynjanna. Eins og fram kom í 9. kafla eru konur almennt tregari til að ferðast um erfiða vegi að vetrarlagi og vinnusóknarsvæði þeirra því takmarkaðra, en hefðbundin verkaskipting á heimilum leiðir jafnframt til þess að konur eiga erfiðara með að sækja vinnu fjarri heimilinu og skóla barnanna. Þannig virðist til

26 Andrea Hjálmsdóttir og Atli Hafþórsson 2015; Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Edvardsdóttir 2013; Elín G. Karlsdóttir 2012; Gíslason og Ólafsson 2005; Júlíusdóttir, Skaptadóttir og Karlsdóttir 2013; Tinna K. Halldórsdóttir 2009, 2011.

27 Sjá t.d. Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2017; Hjördís Sigursteinsdóttir og Guðbjörg Linda Rafnsdóttir 2009; Tinna K. Halldórsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2012; Skaptadóttir 2000.

28 Sigurbjörg K. Ásgeirsdóttir og Þorgerður Einarsdóttir 2016; Tinna K. Halldórsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2012.

29 Bjarnason og Edvardsson 2017.

30 Sjá t.d. Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Bjarnason og Thórarinsdóttir 2018; Edvardsdóttir 2013.

31 Gíslason og Ólafsson 2005; Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Hjördís Sigursteinsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2009; Skaptadóttir 2000; Jóhannesdóttir 2021.

32 Gíslason og Ólafsson 2005.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Áhrif kynhneigðar á búsetufyrirætlanir

Oft hefur verið gert ráð fyrir því að erfitt sé fyrir hinsegin fólk að búa í dreifbýli og flutningar til borgarinnar séu nánast óhjákvæmilegur þáttur þess að „koma út úr skápnum“ í landsbyggðunum. Afar fáar megindlegar rannsóknir hafa hins vegar beinst að búferlafyrirætlunum hinsegin fólks í dreifbýli. Í þessari rannsókn beinum við athyglinni að hinsegin unglingum á Íslandi, sem í alþjóðlegu samhengi einkennist af mikilli samþjöppun fólks í einu borgar-samfélagi, umtalsverðri alþjóðavæðingu og tiltölulega almenntri viðurkenningu á stöðu og réttindum hinsegin fólks. Niðurstöður könnunar meðal 2.858 unglinga á aldrinum 15–16 ára sýna að hinsegin unglingar eru mun líklegri til að ætla að flytja á brott í framtíðinni en gagnkynhneigðir jafnaldrar þeirra, hvort sem þau búa á höfuðborgarsvæðinu eða í landsbyggðunum. Hinsegin unglingar í landsbyggðunum voru hins vegar líkleg til að ætla að flytja til höfuðborgarinnar en hinsegin unglingar í borginni líkleg til að ætla að flytja af landi brott.

Einar Baldvin Þorsteinsson, Natasha M. Loi, Þóroddur Bjarnason og Ársæll Már Arnarsson. 2022. Sexual orientation and migration intentions among rural, exurban, and urban adolescents in Iceland. *Culture, Health and Sexuality*, 24(1), 31–47.

dæmis algengt að eiginkonur sem flutt hafa til byggðarlaga á suðvestursvæðinu finni sér vinnu þar en eiginnmennirnir stundi vinnu á höfuðborgarsvæðinu.³³ Á hinn bóginn stækka samgöngubætur atvinnusvæði kvenna í dreifðum byggðum og draga úr kynjamun í vinnuferðum milli byggðarlaga.³⁴

Loks hefur því oft verið haldið fram að landsbyggðirnar einkennist af hefðbundnari viðhorfum til jafnréttismála.³⁵ Þótt fáar eða engar rannsóknir hafi verið gerðar sérstaklega um það efni eru ýmsar vísbendingar um ákveðinn mun á slíkum viðhorfum. Í nýlegri könnun Gallup kom þannig fram óverulegur munur á þeim 9% íbúa höfuðborgarsvæðisins en 11% íbúa annarra landshluta sem voru frekar eða mjög sammála þeirri fullyrðingu að það sé „vænlegast fyrir fjölskylduna að heimilisfaðirinn beri ábyrgð á tekjuöflun og fjármálunum en konan beri ábyrgð á heimilinu og fjölskyldunni“.³⁶ Hins vegar voru 71% íbúa höfuðborgarsvæðisins en aðeins 61% íbúa annarra landshluta mjög ósammála þeirri fullyrðingu. Einnig virðast íbúar landsbyggðanna til dæmis vera ólíklegri

33 Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018.

34 Andrea Hjalmsdóttir og Atli Hafþórsson 2015; Bjarnason 2014b, 2021.

35 Andrea Hjalmsdóttir og Atli Hafþórsson 2015; Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Edvardsdóttir 2013; Elín G. Karlsdóttir 2012; Gíslason og Ólafsson 2005; Júlíusdóttir, Skaptadóttir og Karlsdóttir 2013; Tinna K. Halldórsdóttir 2009, 2011.

36 Gallup 2021.

en íbúar höfuðborgarsvæðisins til að álíta byggðarlög sín góðan búsetukost fyrir hinsegin fólk.³⁷

Oft er gengið út frá því sem vísu að íslenskar konur séu mun líklegri en karlar til að flytja á brott frá dreifðum byggðum, sérstaklega þær sem yngri eru.³⁸ Eins og fram kom í 3. kafla er flutningsjöfnuður karla og kvenna þó svipaður gagnvart höfuðborgarsvæðinu og flutningsjöfnuður íslenskra karla og kvenna er svipaður gagnvart öðrum löndum. Þótt tekið sé tillit til aldurs, menntunar, fjölskyldustöðu og fyrri búferlaflutninga eru konur í íslenskum landsbyggðum ekki líklegri til að flytja til útlanda, höfuðborgarsvæðisins eða annað innanlands en karlar.³⁹ Ójafnt kynjahlutfall í mörgum smærri byggðarlögum kann því fremur að skýrast af lágu hlutfalli aðfluttra kvenna en háu hlutfalli brottfluttra kvenna.⁴⁰

Á Íslandi virðast tengsl ýmissa forspárþátta búferlaflutninga jafnframt vera minni en oft er gert ráð fyrir og erlendar rannsóknir benda til. Þótt háskóla-menntun tengist þannig auknum brottflutningum úr íslenskum landsbyggðum og konur séu líklegri en karlar til að afla sér háskóla-menntunar er það engu

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Áhrif slúðurs á búsetufyrirætlanir

Í eigindlegum rannsóknum á búferlaflutningum hefur oft verið bent á neikvæð áhrif sögusagna og slúðurs á vilja ungs fólks og sérstaklega ungra kvenna til að vera um kyrrt í dreifðum byggðum. Engar meginlegar rannsóknir hafa þó sýnt fram á slík áhrif né heldur staðfest mun á þeim eftir kyni eða aldri. Í þessari rannsókn er sjónum beint að áhrifum slúðurs um ástarlíf á búsetufyrirætlanir karla og kvenna í 56 þorpum og smærri bæjum á Íslandi. Niðurstöðurnar sýna að yngra fólk verði sérstaklega vart við slúður um ástarlíf sitt og slíkt slúður hefur sterk áhrif á fyrirætlanir um brottflutninga á næstu 2–3 árum. Andstætt því sem ráða mætti af almennri umræðu og niðurstöðum eigindlegra rannsókna hefur slúður um ástarlíf svipuð áhrif á búferlafyrirætlanir ungra karla og kvenna í íslenskum þorpum.

Gréta B. Jóhannesdóttir, Þóroddur Bjarnason, Aileen Stockdale and Tialda Haartsen. 2021. What's love got to do with it? Love-life gossip and migration intentions in rural Iceland. *Journal of Rural Studies*, 87, 236–242.

37 Gallup 2015.

38 Anna K. Gunnarsdóttir 2009; Gíslason og Ólafsson 2005; Júlíusdóttir, Skaptadóttir og Karlsdóttir 2013; Vífill Karlsson og Kolfinna Jóhannesdóttir 2010; Bjarnason og Thórlindsson 2006.

39 Bjarnason 2021.

40 Þóroddur Bjarnason 2019a.

að síður svo að háskólamenntaðar konur eru ólíklegri til að ætla að flytja en háskólamenntaðir karlar.⁴¹

Í rannsókn í tengslum við þetta verkefni sem birtist í fræðitímaritinu *Journal of Rural Studies* kom fram að ungar konur og ungir karlar upplifa álíka mikið slúður um ástarlíf sitt í íslenskum þorpum.⁴² Slúður um ástarlíf tengist minni búsetuánægju og mun meiri líkum á búferlaflutningum ungs fólks. Það samband er hins vegar álíka sterkt fyrir unga karla og ungar konur.

Þá sýndi grein sem birt var í fræðitímaritinu *Culture, Health and Sexuality* fram á að hinsegin unglingar á Íslandi eru líklegri til að ætla að flytja en gagnkynhneigðir unglingar.⁴³ Aftur á móti eru hinsegin unglingar jafn líklegir til að ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu og landsbyggðunum þótt þau sem búa í landsbyggðunum ætli flest að flytja til höfuðborgarsvæðisins en þau sem búa á höfuðborgarsvæðinu ætli að flytja til útlanda.

13.3 Jafnrétti kynjanna og búferlaflutningar

13.3.1 *Upplifun af stöðu kynjanna í samfélaginu*

Mynd 104 sýnir mat karla og kvenna á stöðu kynjanna í atvinnulífinu á einstökum búsetusvæðum. Eins og sjá má eru konur almennt mun líklegri en karlar til að telja karla hafa sterkari stöðu í atvinnulífinu. Á hinn bóginn er fátítt að karlar eða konur telji stöðu kvenna sterkari.

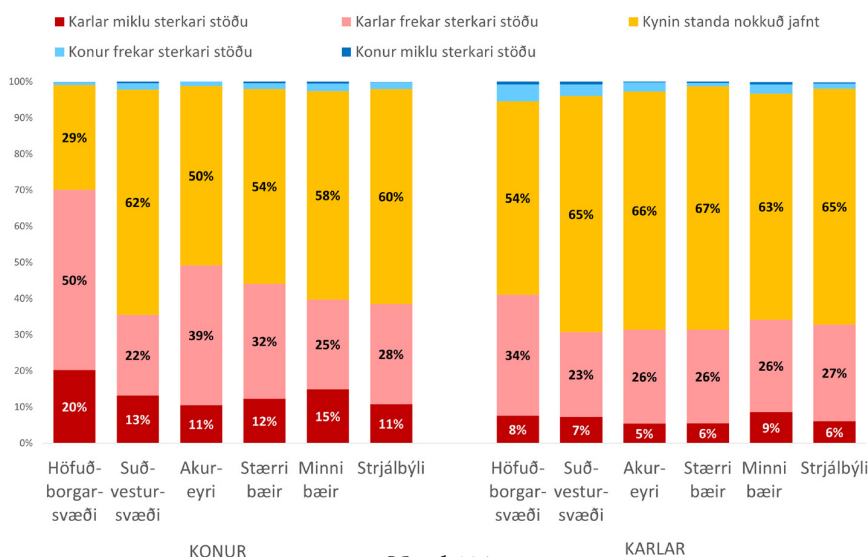
Þessi munur er sérstaklega mikill á höfuðborgarsvæðinu þar sem 70% kvenna en aðeins 42% karla telja að karlar hafi frekar eða miklu sterkari stöðu í atvinnulífinu. Hins vegar eru bæði karlar og konur á höfuðborgarsvæðinu marktækt líklegri til að meta stöðu karla sterkari en kynsystkini þeirra á öðrum byggðasvæðum.

Utan höfuðborgarsvæðisins virðist upplifun kvenna af misrétti í atvinnulífinu vera í öfugu hlutfalli við þéttbýlisstig byggðarlaga. Þannig telja um 50% kvenna að staða karla sé betri en kvenna í atvinnulífinu á Akureyri, 44% í stærri bæjum, 40% í minni bæjum og þorpum og 39% í strjálbýli. Hins vegar eru aðeins 30–35% karla í landsbyggðunum á sama máli og er ekki marktækur munur milli búsetusvæða.

41 Bjarnason og Edvardsson 2017.

42 Jóhannesdóttir o.fl. 2021.

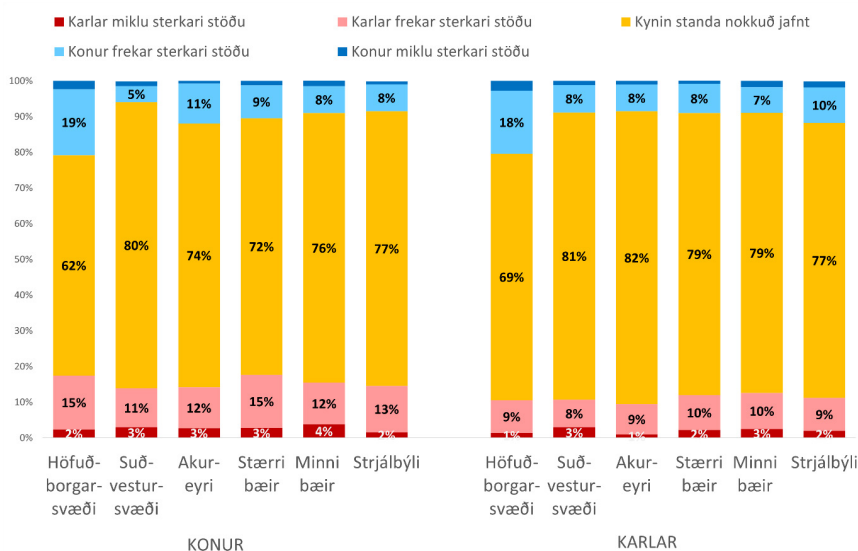
43 Thorsteinsson o.fl. 2020.

Mynd 104

Mat karla og kvenna á stöðu kynjanna í atvinnulífinu á mismunandi byggðasvæðum

Mynd 105 sýnir að bæði karlar og konur telja mun meira jafnrétti ríkja í fjölskyldum en á vinnumarkaði, en sem fyrr upplifa bæði karlar og konur á höfuð-

Mynd 105

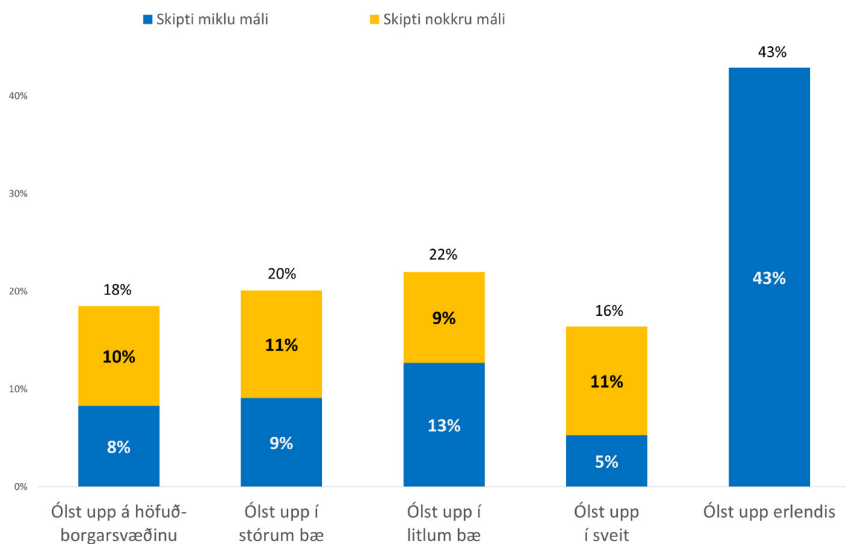
Mat karla og kvenna á stöðu kynjanna í fjölskyldunni á mismunandi byggðasvæðum

borgarsvæðinu marktækt meira misrétti en fólk utan þess. Á höfuðborgarsvæðinu eru hins vegar bæði karlar og konur marktækt líklegri til að telja konur hafa sterkari stöðu en karla. Þannig telja 21% karla og kvenna á höfuðborgarsvæðinu konur hafa frekar eða miklu sterkari stöðu en karla innan fjölskyldna, samanborið við 6–12% á öðrum byggðasvæðum.

Með sama hætti telja aðeins 62% kvenna og 69% karla á höfuðborgarsvæðinu að kynin standi nokkuð jafnt innan fjölskyldna, samanborið við 74–80% á öðrum byggðasvæðum. Konur eru einnig marktækt líklegri en karlar til að telja karla hafa sterkari stöðu innan fjölskyldna en ekki kemur fram marktækur munur milli byggðasvæða að því leyti.

13.3.2 Mat á áhrifum jafnréttismála á flutninga til höfuðborgarsvæðisins

Í könnun verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* á höfuðborgarsvæðinu voru þátttakendur sem flutt höfðu þangað frá landsbyggðunum spurðir hvort það hefði skipt máli í þeirri ákvörðun að losna við gamaldags kynjaviðhorf. **Mynd 106** sýnir svör kvenna sem flutt hafa til höfuðborgarsvæðisins við þeirri spurningu.

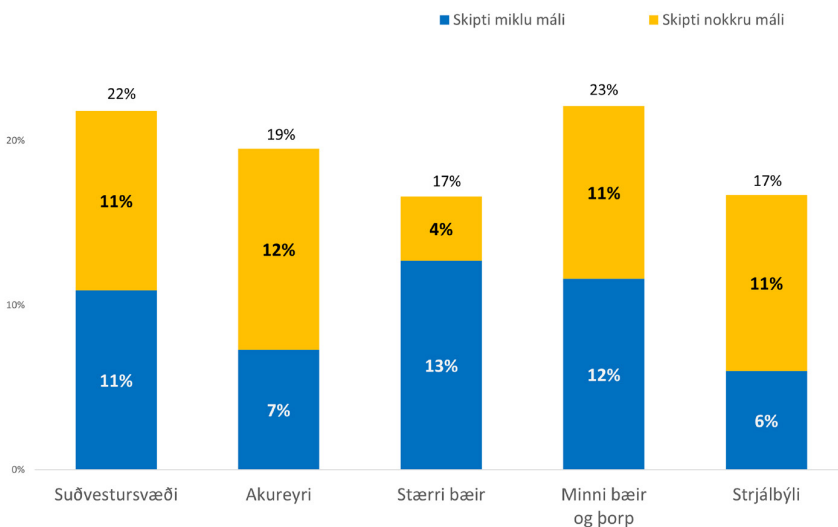
Mynd 106

Hlutfall kvenna sem segja gamaldags viðhorf til jafnréttismála hafa haft áhrif á fyrri flutninga þeirra til höfuðborgarsvæðisins

Um fimmtungur þeirra kvenna sem ólst upp á höfuðborgarsvæðinu en flutti annað innanlands segir að gamaldags kynjaviðhorf hafi skipt nokkru eða miklu máli í þeirri ákvörðun að snúa til baka. Þetta hlutfall var svipað meðal þeirra sem ólust upp í stórum eða litlum bæjum eða þorpum og fluttust til höfuðborgarsvæðisins en marktækt lægra meðal þeirra sem alist höfðu upp í strjálbýli.

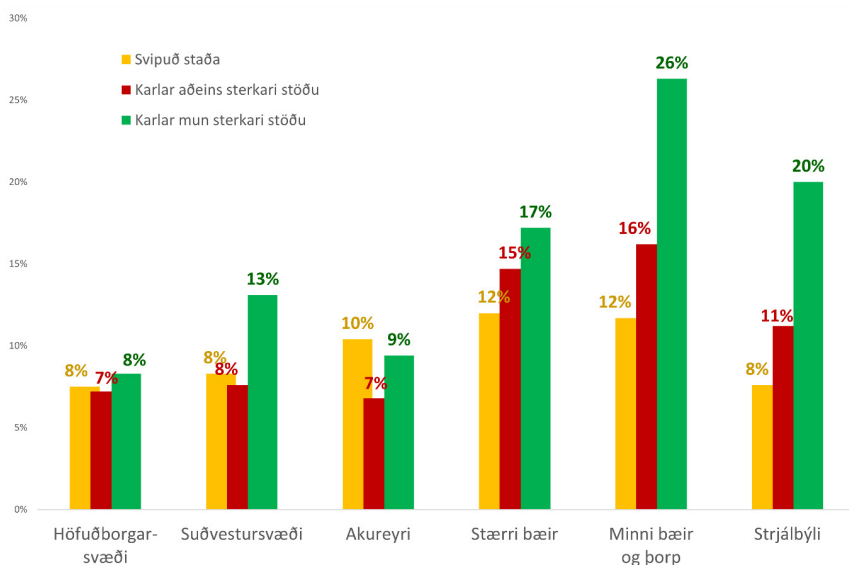
Athygli vekur að 43% þeirra kvenna sem ólust upp erlendis en fluttu til höfuðborgarsvæðisins segja að gamaldags viðhorf til jafnréttismála hafi skipt miklu máli í því sambandi. Þótt aðeins 14 svör liggi þessu hlutfalli til grundvallar er munurinn engu að síður tölfræðilega marktækur.

Mynd 107 sýnir hins vegar svör þeirra kvenna sem ætla líklega eða örugglega að flytja frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins á næstu 2–3 árum. Svör kvenna sem ætla að flytja frá landsbyggðunum eru nokkuð svipuð svörum kvenna sem þegar hafa flutt til höfuðborgarsvæðisins. Þannig segja 17–23% kvenna sem ætla að flytja til höfuðborgarsvæðisins að það skipti nokkru eða miklu máli að losna við gamaldags kynjaviðhorf. Það hlutfall er þó marktækt lægra meðal kvenna sem ætla að flytja til höfuðborgarsvæðisins úr strjálbýli og frá stærri bæjum utan Suðvesturlands.

Mynd 107

Hlutfall kvenna sem segja gamaldags viðhorf til jafnréttismála hafa áhrif á fyrirhugaða flutninga þeirra frá landsbyggðunum

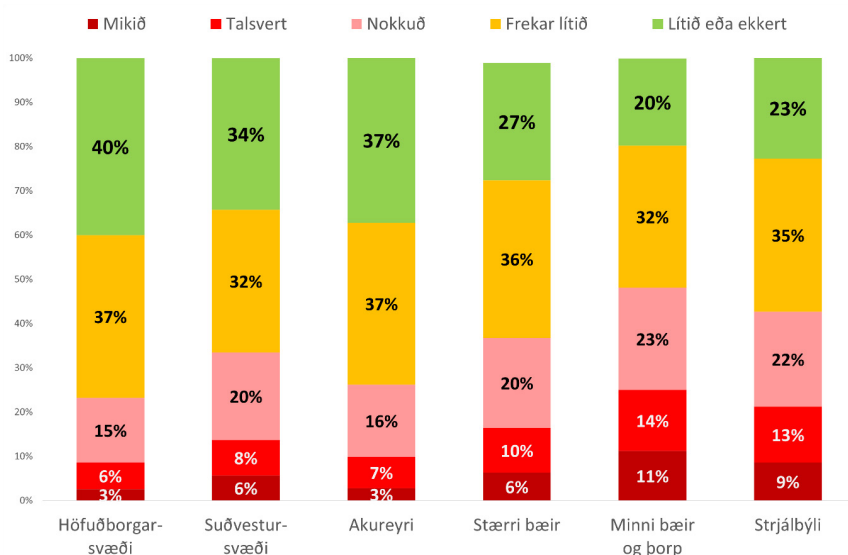
Mynd 108

Tengsl upplifunar karla og kvenna af stöðu kynjanna í atvinnulífínu og fyrirhugaðra búferlaflutninga

13.3.3 Tengsl upplifunar af jafnréttismálum við búferlaflutninga

Mynd 108 sýnir sambandið milli upplifunar kvenna af stöðu kynjanna á vinnumarkaði og fyrirhugaðra búferlaflutninga á næstu 2–3 árum. Ekki er marktækt samband milli upplifunar kvenna af kynjamisrétti og fyrirhugaðra búferlaflutninga frá höfuðborgarsvæðinu né frá Akureyri. Það er nokkuð áhugavert í ljósi þess að eins og sjá mátti á **mynd 104** eru konur á þessum þéttbýlustu stöðum engu að síður líklegastar til að telja karla hafa sterkari stöðu á vinnumarkaði. Það helgast væntanlega af því að þær telji jafnrétti á vinnumarkaði ekki vera meira annars staðar á landinu og því myndi staða þeirra sem kvenna ekki batna við flutninga.

Annars staðar á landinu er hins vegar sterkt samband milli upplifunar af kynjamisrétti á vinnumarkaði og fyrirhugaðra búferlaflutninga kvenna. Meðal kvenna utan höfuðborgarsvæðisins sem telja stöðu kvenna á vinnumarkaði jafna eða sterkari en karla ætla þannig 8–11% að flytja á næstu 2–3 árum. Meðal þeirra sem telja karla hafa frekar eða miklu sterkari stöðu ætla hins vegar 13% kvenna á suðvestursvæðinu og 17–26% kvenna í bæjum, þorpum og strjálbýli að flytja búferlum á næstunni.

Mynd 109

Mat svarenda á því hversu mikið sé slúðrað um persónuleg málefni þeirra á mismunandi byggðasvæðum

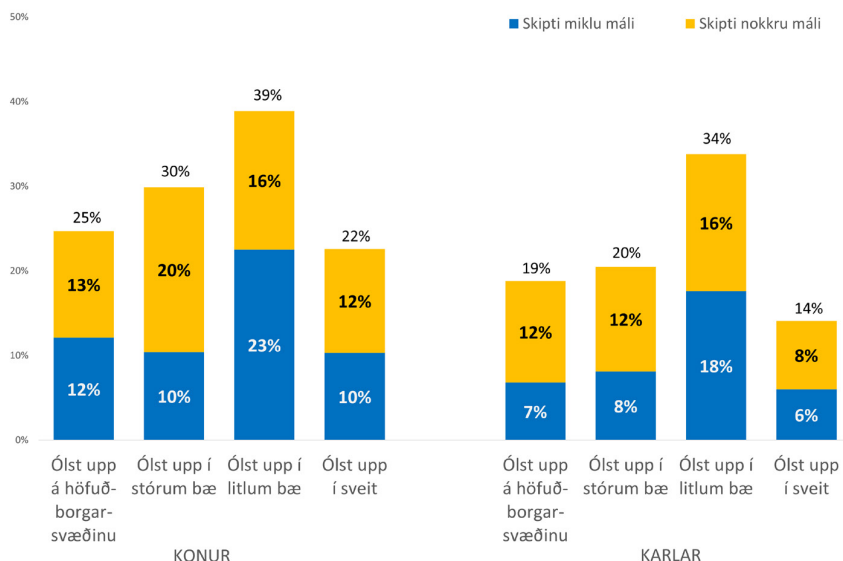
13.4 Slúður og búferlaflutningar

13.4.1 Upplifun af slúðri í samfélaginu

Í könnun verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* á höfuðborgarsvæðinu voru þátttakendur spurðir hversu mikið þeir teldu almennt vera slúðrað um fjölskyldulíf þeirra, fjármál, ástarlíf eða aðra þætti í lífi þeirra.

Mynd 109 sýnir niðurstöðurnar fyrir þann þátt sem svarendur töldu mest slúðrað um í þeirra lífi. Eins og sjá má virðist nokkuð línulegt samband milli þéttbýlisstigs og upplifunar íbúanna af slúðri. Þannig töldu 40% íbúa höfuðborgarsvæðisins lítið eða ekkert slúðrað um þessa fjóra þætti en 9% að talsvert eða mikið væri slúðrað um a.m.k. einn þeirra.

Hlutfall þeirra sem töldu lítið eða ekkert slúðrað um sig lækkaði með minnkandi þéttbýlisstigi í 34–37% á suðvestursvæðinu og á Akureyri, 27% í stærri bæjum og 20–23% í minni bæjum, þorpum og strjálbýli. Að sama skapi hækkaði hlutfall þeirra sem taldi talsvert eða mikið slúðrað um einn eða fleiri þessara þátta úr 10% á Akureyri í 14–16% á suðvestursvæðinu og í stærri bæjum, og 22–25% í minni bæjum, þorpum og í strjálbýli.

Mynd 110

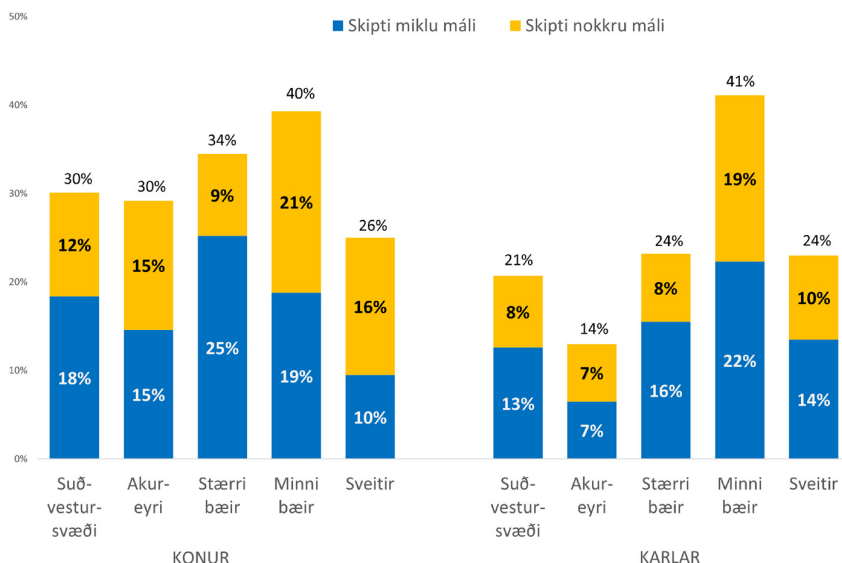
Að losna við umtal eða slúður sem ástæða fyrri flutninga til höfuðborgarsvæðisins eftir því hvar á landinu svarendur ólust upp

13.4.2 Mat á áhrifum slúðurs á flutninga

Mynd 110 sýnir hlutföll þeirra sem segja að umtal eða slúður hafi skipt máli fyrir flutninga til höfuðborgarsvæðisins. Niðurstöðurnar byggjast á svörum þeirra sem nú eru búsett á höfuðborgarsvæðinu en hafa flutt þangað frá öðrum stöðum innanlands. Fyrsta súlan sýnir svör þeirra sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu en hafa snúið til baka eftir búsetu annars staðar en hinar súlurnar svör þeirra sem ólust upp í landsbyggðunum.

Konur voru í öllum tilvikum marktækt líklegri en karlar til að segja slúður hafa skipt máli í ákvörðun sinni um að flytja frá landsbyggðum til höfuðborgarsvæðis. Líkt og umfang slúðurs sem jókst með minnkandi byggðakjörnum, sýnir **mynd 110** að bæði karlar og konur eru líklegri til að nefna slúður sem ástæðu flutninga til höfuðborgarsvæðisins eftir því sem þau ólust upp á minni stöðum.

Um fjórðungur kvenna og fimmtungur karla sem ólust upp á höfuðborgarsvæðinu segja þannig að slúður hafi skipt nokkru eða miklu máli í þeirri ákvörðun að snúa aftur til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum landslutum. Hlutföllin eru ívið hærri meðal þeirra sem fluttu til höfuðborgarsvæðisins frá stórum bæ en sá munur er ekki tölfræðilega marktækur.

Mynd 111

Að losna við umtal eða slúður sem ástæða fyrirhugaðra brottflutninga frá einstökum búsetusvæðum

Hins vegar segja tvær af hverjum fimm konum og einn af hverjum þremur körlum sem ólust upp í litlum bæ að slúður hafi skipt nokkru eða miklu máli sem ástæða fyrir flutningum þeirra til höfuðborgarsvæðisins og er það marktækt herra en meðal fólks frá öðrum tegundum byggðarlaga. Sá munur liggur sérstaklega í háu hlutfalli þeirra sem segja að slúður hafi skipt miklu máli í flutningum þeirra til höfuðborgarsvæðisins.

Sem fyrr telur fólk minna slúðrað um sig í strjálbýli en í litlum byggðakjörnum og þau sem flutt hafa úr strjálbýli til höfuðborgarsvæðisins eru jafnframt marktækt ólíklegri en fólk frá öðrum tegundum byggðarlaga til að nefna slúður sem ástæðu fyrir slíkum flutningum.

Mynd 111 sýnir hlutfall þeirra sem nefna umtal eða slúður sem ástæðu fyrirhugaðra flutninga frá núverandi byggðarlagi. Sem fyrr er hér um að ræða hlutfallslega skiptingu þeirra sem ætla á annað borð að flytja á næstu 2–3 árum. Hátt hlutfall á tilteknu svæði þýðir því ekki að hlutfallslega fleiri ætli að flytja þaðan vegna umtals eða slúðurs heldur aðeins að þau sem á annað borð ætla að flytja séu líklegri til að nefna þá ástæðu.

Áhrif umtals eða slúðurs á fyrirætlanir fólks um brottflutninga frá lands-

byggðunum eru í grófum dráttum sambærileg við áhrif þeirra á fyrri búferlaflutninga til höfuðborgarsvæðisins.

Þannig voru konur í mörgum tilvikum marktækt líklegri en karlar til að segja slúður hafa skipt máli í ákvörðun sinni um að flytja frá landsbyggðunum og bæði karlar og konur voru líklegri til að nefna slúður sem ástæðu fyrirhugaðra flutninga eftir því sem þau ólust upp á minni stöðum.

Sem fyrr voru þau sem bjuggu í minni bæjum og þorpum marktækt líklegust til að ætla að flytja á brott vegna slúðurs, en athygli vekur að það átti jafnt við um konur og karla. Þau 40–41% svarenda í minni bæjum og þorpum sem sögðust ætla að flytja á brott vegna slúðurs á næstu 2–3 árum eru jafnframt sambærileg við þau 34–39% sem sögðust hafa flutt frá litlum bæjum til höfuðborgarsvæðisins samkvæmt fyrri mynd.

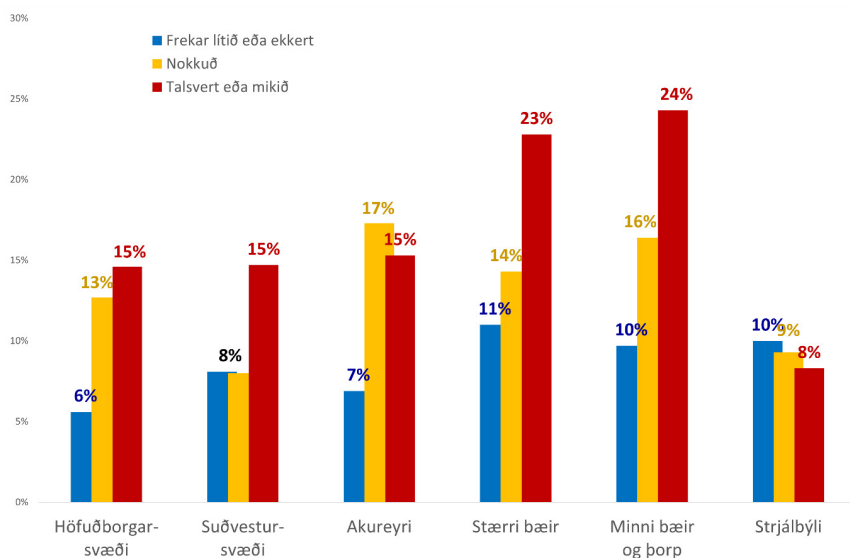
Í stærri þéttbýliskjörnum landsbyggðanna segja 30–34% kvenna að slúður skipti máli í fyrirhuguðum flutningum sínum og það sama á við um 21–24% karla á suðvestursvæðinu og í stærri bæjum. Í úrtakinu er þetta hlutfall talsvert lægra meðal karla á Akureyri en sá munur er ekki tölfraðilega marktækur vegna tiltölulega fárra svara frá körlum sem ætla að flytja frá Akureyri á næstu 2–3 árum.

13.4.3 Tengsl upplifunar af slúðri við búferlaflutninga

Mynd 112 sýnir loks sambandið milli þess að upplifa slúður um persónuleg málefni og fyrirhugaðra búferlaflutninga frá einstökum búsetusvæðum. Upplifun af slúðri tengist auknum búferlaflutningum með tölfraðilega marktækum hætti alls staðar á landinu nema í strjálbýli.

Þessi tengsl eru svipuð á höfuðborgarsvæðinu og á öðrum þéttbýlli svæðum. Á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu og Akureyri ætla þannig 6–8% þeirra sem frekar lítið eða ekkert er slúðrað um að flytja á næstu 2–3 árum en 15% þeirra sem telja að talsvert eða mikið sé slúðrað um persónuleg málefni sín.

Sambandið milli slúðurs virðist jafnframt fara vaxandi eftir því sem byggðakjarnar eru minni. Í öllum tegundum byggðarlaga utan höfuðborgarsvæðisins ætla þannig 7–11% þeirra sem frekar lítið eða ekkert er slúðrað um að flytja. Meðal þeirra sem talsvert eða mikið er slúðrað um hækkar hlutfallið hins vegar úr 15% á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu og á Akureyri í 23–24% í þorpum og minni bæjum og er sá munur tölfraðilega marktækur.

Mynd 112

Tengsl upplifunar á slúðri um persónuleg málefni og fyrirhugaðra búferlaflutninga frá einstökum búsetusvæðum

13.5 Samantekt og næstu verkefni

Í almennri umræðu virðist oft gengið út frá því að staða jafnréttismála sé slakari í dreifbýli en í þéttbýli. Þannig sé vinnumarkaður dreifðari byggða mjög kynskiptur og hefðbundin kvennastörf njóti mun minni virðingar og séu mun verr launuð en hefðbundin karlastörf. Jafnframt séu viðhorf til jafnréttismála þar gamaldags og skerði sérstaklega samfélagsþátttöku og persónufrelsi ungra kvenna og hinsegin fólks. Af þeim sökum mennti ungar konur sig burt úr heimabyggð og undirskipaðir hópar flytji í stórum stíl frá dreifðari byggðum til umburðarlyndari borgarsamfélaga.

Fyrri rannsóknir styðja ekki sérstaklega við slíkar alhæfingar. Viðhorf til kynhlutverka virðast ívið hefðbundnari í dreifðari byggðum en sá munur er þó óverulegur. Jafnframt eru íbúarnir ívið líklegri til að álíta dreifðari byggðir heldur lakari búsetukost en stórborgir fyrir hinsegin fólki, en það kann að endurspeglar útbreiddar hugmyndir um fjölbreytni borgarlífisins fremur en fordóma gagnvart hinsegin fólki.

Niðurstöður þessarar rannsóknar sýna að konur upplifa mun meira kynjamisrétti á vinnumarkaði en karlar. Hins vegar kemur nokkuð á óvart að upplifanir

**Viðfangsefni
frekari rannsókna**

*Hvers vegna upplifa konur
meira kynjamisrétti á
vinnumarkaði í þéttbýli en
dreifbýli?*

kvenna af slíku kynjamisrétti eru mestar í þéttbýli en minnstar í þorpum og strjálbýli. Það er hugsanlegt að misrétti sé í raun meira á fjölbreyttari vinnumarkaði þéttbýlisins og viðhorfin endurspegli þannig einfaldlega veruleika sem er á skjön við fyrirfram gefnar hugmyndir um þetta efni. Hins vegar er ekki ólíklegt að konur í þéttbýli séu meðvitaðri um misrétti á vinnumarkaði, til dæmis vegna hærra menntunarstigs, stærri vinnustaða eða opnari umræðu um slík mál. Jafnframt er hugsanlegt að konur sem eru meðvitaðri um jafnréttismál séu líklegri til að flytja úr dreifbýli og því séu konur sem þar búa að meðaltali ólíklegri til að upplifa kynjamisrétti á vinnumarkaði.

Athygli vekur að niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* styðja ekki þá hugmynd að konur séu líklegri en karlar til að flytja frá dreifðari byggðum á Íslandi. Mörg fámenn byggðarlög einkennast vissulega af lágu hlutfalli kvenna en það virðist fremur skýrast af litlum aðflutningum kvenna en meiri brottflutningum þeirra.

Með svipuðum hætti styður rannsókn á vegum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* ekki þá mynd að hinsegin unglingar séu sérstaklega líklegir til að vilja flytja úr dreifðum byggðum. Hins vegar eru hinsegin unglingar í dreifðum byggðum líklegir til að vilja flytja til höfuðborgarsvæðisins meðan stallsystkini þeirra á höfuðborgarsvæðinu eru líkleg til að vilja flytja af landi brott.

Engu að síður styðja niðurstöður verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* þá mynd að meira sé slúðrað um náungann í dreifðari byggðum og slíkt slúður ýti mjög undir brottflutninga þeirra sem upplifa slíkt slúður um sína hagi. Hvort sem titið er til svara þeirra sem þegar hafa flutt til höfuðborgarsvæðisins eða þeirra sem íhuga flutninga úr heimabyggð virðist slúður sérstaklega hafa neikvæð áhrif á byggðapróun minni bæja og þorpa.

Sérstaka athygli vekur að ekkert samband virðist vera milli upplifunar af slúðri

**Viðfangsefni
frekari rannsókna**

*Hvernig er samspili
kyns, kynhneigðar og
búferlaflutninga háttað
í ólíkum byggðarlögum?*

og fyrirhugaðra búferlaflutninga úr strjálbýli. Þetta er ekki síst áhugavert í ljósi þess sem áður hefur komið fram, að íbúar slíkra svæða upplifi meira slúður en aðrir að íbúum þorpa undanskildum.

Um fimmtungur þeirra kvenna sem flutt hafa til höfuðborgarsvæðisins segja að hefðbundin viðhorf til jafnréttismála hafi skipt nokkru eða miklu máli í því sambandi. Óverulegur munur er á svörum þeirra kvenna sem snúið höfðu aftur til höfuðborgarsvæðisins og hinna sem voru aðfluttar frá öðrum landshlutum, að því undanskildu að konur sem ólust upp í sveit voru marktækt ólíklegri til að nefna jafnréttismál sem orsakir þeirra flutninga. Svör kvenna sem ætluðu að flytja til höfuðborgarsvæðisins á næstu 2–3 árum voru að mestu sambærileg við svör þeirra sem þegar höfðu flutt.

**Viðfangsefni
frekari rannsókna**

*Hvaða áhrif hefur samspil
eigin viðhorfa, upplifunar af
viðhorfum annarra og raun-
verulegum viðhorfum ann-
arra til jafnréttis á búferla-
fyrirætlanir ungra kvenna í
dreifðum byggðum?*

SUMMARY IN ENGLISH

Gendered attitudes and migration

Rural areas are frequently assumed to be characterized by less gender equality and less tolerance of sexual diversity than urban areas. Rural labor markets are argued to be highly stratified by gender and traditional female rural jobs to pay less than traditional male jobs. Attitudes towards gender equality are also assumed to be more traditional in rural areas and restrictive to the freedom of young women and sexual minorities. This is thought to be a driving mechanism behind the educational aspirations and attainment of young women eager to leave their rural home communities as well as an exodus of sexual minorities towards the more tolerant metropolis. In Iceland the skewed gender ratios in many rural communities however appear to be due to low rates of female in-migration rather than high rates of female out-migration. Queer adolescents in Iceland furthermore do not seem to be more likely to leave rural areas than urban areas, but their destinations differ. Queer rural adolescents thus tend to want to move to the Reykjavík capital area while queer urban adolescents are more likely to want to move abroad. Attitudes towards gender equality issues are somewhat more traditional in rural areas but the differences are minor. Perceptions of traditional attitudes towards gender equality nevertheless play an important role in the migration of many rural women to the capital area. Women experience much higher levels of gender inequality in the workplace than men but, interestingly, women in the Reykjavík capital area perceive the highest level of such inequality. Rural residents however perceive more gossip about their personal issues and such perceptions are quite predictive of migration and migration intentions among young men and women, in particular in smaller towns and villages.

14

INNFLYTJENDUR OG BÚFERLAFLUTNINGAR

Þóroddur Bjarnason, Gréta Bergrún Jóhannesdóttir
og Unnur Dís Skaptadóttir

ÚTDRÁTTUR

Aðflutningar fólks af erlendum uppruna hafa haft mikil áhrif á mannfjölda- og búsetuþróun Íslands á síðustu árum og áratugum. Aðflutningur erlendra ríkisborgara skýrir þannig helming fólksfjölgunar á Íslandi frá síðustu aldamótum en náttúruleg fjölgun hinn helminginn. Allir landshlutar hafa jafnframt jákvæðan flutningsjöfnuð gagnvart útlöndum sem skýrir fólksfjölgun um land allt þrátt fyrir lækkandi fæðingartíðni og fækkun íslenskra ríkisborgara í sumum landshlutum. Stór hluti innflytjenda kom hingað til lands vegna atvinnutækifæra en margvíslegir aðrir þættir skipta einnig verulegu máli, svo sem nálægð við fjölskyldu, friðsæld, öryggi og íslensk náttúra. Ekki kom fram marktækur munur á búsetuánægju eða búsetufyrirætlunum innflytjenda á stærri þéttbýlistöðum en í minni bæjum og þorpum var búsetuánægja þeirra marktækt minni og búferlafyrirætlanir marktækt meiri. Yngri innflytjendur voru mun líklegri til að ætla að flytja aftur af landi brott, sérstaklega þau sem sögðust enga færni hafa í íslensku. Slíkur munur kom hins vegar ekki fram meðal innflytjenda yfir fer-tugu. Einhleypir og barnlausir innflytjendur voru líklegastir til að ætla að flytja af landi brott en erlent fjölskyldufólk með íslenska maka var líklegast til að ætla að vera um kyrrt. Loks vekur athygli að háskólamenntaðir innflytjendur sem segja menntun sína nýttast frekar eða mjög illa í starfi eru tvöfalt til þrefalt líklegri en aðrir innflytjendur til að ætla að flytja af landi brott á næstu 2–3 árum.

14.1 Hnattvæðing og búferlaflutningar

Alþjóðlegir búferlaflutningar eiga sér ýmsar svipaðar skýringar og flutningar innan einstakra landa. Í sumum tilvikum flytur fólk milli landa til að sækja sér aðra eða aukna menntun og í öðrum tilvikum er það í leit að betur launaðri vinnu en er í boði í heimalandinu. Nálægð við vini og fjölskyldu sem áður hafa flutt milli landa togar í suma en aðrir vilja komast sem lengst í burtu frá heimabyggðinni eða heimalandinu. Væntingar um nýja upplifun og ævintýri hvetja sumt fólk til að flytja á fjarlæggar og framandi slóðir en fyrir aðra skiptir friðsemd og öryggi fyrir fjölskylduna höfuðmáli.

Búferlaflutningum milli landa eru hins vegar settar ýmsar lagalegar skorður og þeim fylgja margvíslegar efnahagslegar, menningarlegar, félagslegar og pólitískar áskoranir sem yfirleitt skipta engu eða litlu máli í innanlandsflutningum. Þannig eru flutningar milli landa oft mun afdrifaríkari fyrir þá einstaklinga sem í hlut eiga og geta haft mun meiri áhrif á samfélagið sem flutt er til en sambærilegir flutningar frá öðrum landshlutum.

Hér skiptir vitaskuld máli að fullvalda ríki skilgreinir hverjir megi vera innan landamæra sinna og á hvaða forsendum.¹ Þannig eru atvinnu- og dvalarleyfi háð skilyrðum og lagaleg réttindi aðfluttra til t.d. velferðar og þjónustu geta verið minni en innfæddra. Milliríkjasamningar geta dregið úr slíkum lagalegum hindrunum á flutningum milli tiltekinna landa svo sem milli Norðurlandanna eða innan Evrópusambandsins, en greiðari flutningum milli tiltekinna landa fylgja oft auknar hömlur á flutninga frá öðrum löndum.²

Möguleikar á búferlaflutningum milli landa eru oft skilyrtir af framboði og eftirspurn í tilteknum atvinnugreinum og stöðu þeirra einstaklinga sem í hlut eiga. Auðmenn, viðskiptajöfrar og sérfræðingar sem búa yfir eftirsótttri þekkingu eða færni mæta þannig sjaldan miklum hindrunum í vali sínu um búsetu víðsvegar um heiminn og njóta jafnvel sérstakra ívilnana af hálfu hins opinbera ef þeir kjósa að gerast innflytjendur.

Hins vegar eru mun fleiri innflytjendur sem vinna erfið láglæunastörf sem innfæddir eru tregir eða ófánlegir til að sinna á þeim kjörum sem bjóðast.³ Innflytjendur eru þannig oft ráðnir á lægstu töxtum viðkomandi starfsgreinar

1 Chernilo 2020; Fassin 2011; Leddy-Owen 2020.

2 Newman 2006.

3 Anderson 2010; Castles 2006; Standing 2011.

og menntun þeirra í heimalandinu oft ekki metin til launa.⁴ Innflytjendur eru jafnframt líklegir til að missa vinnuna og jafnvel landvistarleyfið þegar harðnar á dalnum.

Innflytjendur sem ekki hafa tilskilin atvinnu- og dvalarleyfi eru í sérstaklega veikri stöðu og þurfa iðulega að setta sig við lægri laun, lengri vinnutíma, lakari aðbúnað og mun minna atvinnuöryggi en lög og samningar stéttarfélaga segja til um.⁵ Víða virðast stjórnvöld raunar umbera slæma stöðu farandverkafólks sem er mikilvægt tilteknum atvinnugreinum einmitt vegna þess að ólögleg staða þess gerir atvinnurekendum kleift að bjóða mun lakari kjör og aðbúnað.⁶ Í verstu tilvikunum flytja glæpamenn fólk gagngert yfir landamæri í atvinnu- eða kynlífsþrælkun sem eftirspurn er eftir í viðkomandi löndum.⁷

Fólk sem flytur búferlum milli landa er einnig oft í allt annarri félagslegri og menningarlegri stöðu en þau sem flytja innan eigin lands. Tungumálaerfiðleikar, ólík trúarbrögð og menningarmunur leiða oft til mismununar og fordóma gagnvart innflytjendum. Slíkir þættir geta jafnframt leitt til útilokunar og ýtt undir myndun sérstakra samfélaga innflytjenda sem ýmist eru af sama uppruna eða eiga það sameiginlegt að falla ekki að menningu meirihlutans.⁸

Þótt innflytjendur og innflytjendasamfélög geti þannig einangrast frá meginstraumi samfélagsins viðhalda þau oft sterkum þverþjóðlegum tengslum við upprunalandið.⁹ Ólíkt fyrri tímum þegar algengara var að fólk yfirgæfi heimalandið fyrir fullt og allt til að skapa sér nýtt líf á fjarlægum slóðum hafa tækni- byltingar í samgöngum og samskiptum gert fólki kleift að viðhalda nánnum og jafnvel daglegum félagslegum tengslum milli landa og jafnvel heimsálfa og auðveldað tímabundna flutninga fram og til baka. Innflytjendur samsama sig þannig oft bæði með upprunalandinu og nýja landinu auk þeirra nærsamfélaga sem þau tilheyra í mismunandi löndum.

Þessir sterku og margþættu straumar fólksflutninga milli landa og heimsálfa eru mikilvægur hluti hnattvæðingarinnar og þeirrar blöndunar þjóða og menningarheima innan einstakra byggðarlaga sem kennd hefur verið við

4 McDowell 2008; Schrover, der Leun og Quispel 2007.

5 Anderson 2010.

6 McDowell, Batnitzky og Dyer 2009.

7 Rydgren 2004.

8 Anderson 2010.

9 Anthias 2012; Appadurai 1990; Faist 2013; Glick Schiller og Salazar 2013; Levitt og Glick Schiller 2004.

fjölmenningarsamfélög.¹⁰ Hér er þó mikilvægt að hafa í huga að skilgreiningar á þjóðerni eru margslungnar og geta ýmist byggt á hugmyndum um sameiginlega sögu, menningu, kynþátt, trúarbrögð, tungumál eða samfélagsleg gildi.¹¹ Jafnframt er sjaldgæft að landamæri þjóðríkja innihaldi aðeins eina þjóð og um leið alla þá þjóð.¹² Víða eru landamæri dregin þannig að fólk sem lítur á sig sem eina þjóð er í fleiri en einu landi og innan landamæranna eru fleiri en ein þjóð eða þjóðarbrot.

Pólitísk umræða um innflytjendur er því öðrum þræði umræða um eðli þjóðarinnar og þjóðríkisins. Í þeirri umræðu standa innflytjendur oft höllum fæti og eru fremur viðfang umræðunnar en þátttakendur í henni. Kosningaréttur innflytjenda er iðulega takmarkaður en innflytjendur eru einnig ólíklegri til að nýta kosningarétt eða taka þátt í pólitískri umræðu eða starfi stjórn málaflókka. Víða á Vesturlöndum hefur aukinn straumur flóttafólks og annar aðflutningur fólks frá öðrum löndum leitt til aukinnar útlendingaandúðar og vaxtar þjóðernissinnaðra stjórn málafla¹³, en í sumum tilvikum hafa slíkir aðflutningar einnig mykt eldri átakalínur á borð við aðskilnað kaþólskra og mótmælenda á Norður-Írlandi.¹⁴

Alþjóðlegir fólksflutningar hafa einnig haft margvísleg áhrif á byggðapróun innan einstakra landa. Á strjálbýlum landsvæðum sem búið hafa við langvarandi fólksfækkun er yfirleitt mikil eftirspurn eftir nýjum íbúum sem geta unnið störf, verslað í búðum, sótt skóla og nýtt opinbera þjónustu sem ræðst af mannfjölda á hverjum stað.

Víða á Vesturlöndum hefur aðflutningur erlendra ríkisborgara þannig stöðvað fólksfækkun eða jafnvel leitt til fólksfjölgunar á strjálbýlum svæðum.¹⁵ Í dreifðum byggðum í Vestur-Evrópu eru innflytjendur frá Austur-Evrópu þannig víða ómissandi starfskraftur við undirstöðuatvinnugreinar á borð við landbúnað, skógarhögg, námuvinnslu eða sjávarútveg.¹⁶ Þá hafa stjórnvöld víða komið flóttafólki fyrir í hnignandi byggðarlögum í von um að einhver þeirra flendist þar og hjálpi þannig til við að snúa íbúaþróun til betri vegar.¹⁷

10 Appadurai 1990; Bauman 2011; Castles 2013; Glick-Schiller og Salazar 2013; Rytter 2018; Walsh 2014.

11 Anderson 1991; Elias 2008; Finell og Liebkind 2010; Gellner 1997; Poole 1999; Smith 1991.

12 Eriksen 2010; Walby 2003.

13 Chernilo, 2020; Leddy-Owen 2020; Vacchiano 2013; Loftsdóttir, Smith og Hipfl 2018.

14 Bjarnason, Shuttleworth, Stevenson og Finell 2022.

15 Aure, Førde og Magnussen 2018; Collantes o.fl. 2014; Hedberg og Haandrikman 2014; Jentsch 2007.

16 Aure, Førde og Magnussen 2018; Favell 2008; Rye og Andrzejewska 2010; Shubin og Dickey 2013.

17 Eimermann og Karlsson 2018; Hudson og Sandberg 2021; Lidén og Nyhlén 2015; Nunn o.fl. 2021.

Á hinn bóginn hafa sum strjálbýl svæði einnig notið góðs af svonefndum „lífssstílsflutningum“ (e. *lifestyle migration*) fólks frá þéttbýlli svæðum.¹⁸ Slíkir aðflutningar byggjast á eftirsókn eftir lífsgæðum á borð við ódýrt húsnæði, gott veður, öruggan skíðasnjó, náttúrufegurð eða kyrrð og ró. Í sumum tilvikum er um að ræða efnameira fólk eða eftirlaunaþega með rúm fjárráð sem fyrst og fremst vilja njóta lífsins en í öðrum tilvikum fólk sem tilbúið er að vinna margvísleg tilfallandi störf eða skapa sér eigin störf með nýsköpun og frumkvöðla-starfsemi.

14.2 Innflytjendur á Íslandi

Um aldir stuðlaði landfræðileg einangrun Íslands, fámenni og fábrottnir atvinnu- og búsetuhættir að einsleitni íbúa og menningar. Ferðalög til annarra landa voru fátíð og einkum bundin við efstu lög samfélagsins. Á Íslandi átti þetta við um Dani í byrjun 20. aldar sem komu margir hverjir sem kaupmenn og embættismenn og höfðu full borgaraleg réttindi á Íslandi.¹⁹ Sjálfstæðisbarátta 19. aldar var þannig háð á þeirri forsendu að Íslendingar væru sérstök þjóð sem ætti að njóta fullveldis í eigin landi á grundvelli sameiginlegs uppruna, sögu og tungumáls.

Um það leyti sem Ísland fékk fullveldi árið 1918 hafði íbúasamsetningin lítið breyst en nærri helmingur þjóðarinnar var fluttur í þéttbýli og einn af hverjum fimm bjó á núverandi höfuðborgarsvæði. Möguleikar landsmanna á því að ferðast milli landa tóku einnig stakkaskiptum með reglubundnum millilanda-siglingum *Gullfoss* árið 1915 og *Goðafoss* árið 1921.

Með hernámi Íslands árið 1940 barst fyrsta stóra bylgja erlendra ríkisborgara hingað til lands þótt þess sjái hvergi stað í opinberum tölum Hagstofu Íslands. Sumarið 1943 er þannig talið að tæplega 50 þúsund Bretar og Bandaríkjamenn hafi verið hér á landi en það ár voru skráðir íbúar landsins 124 þúsund talsins.²⁰ Þótt hvorki hernámsliðið né þær þúsundir hermanna sem bjuggu í herstöðinni á Miðnesheiði fram til ársins 2006 hafi talist innflytjendur hafði búseta þeirra engu að síður margvísleg og djúpstæð áhrif á íslenskt þjóðlíf og menningu. Eftir lok seinni heimstyrjaldar fluttu um þrjú hundruð Þjóðverjar til Íslands til að

18 Benson og O'Reilly 2009; Benson og Osbaldiston 2016; Eimermann 2021; Eimermann og Singleton 2021.

19 Íris Ellenberger 2016.

20 Ólöf Garðarsdóttir, Guðjón Hauksson og Helga K. Tryggvadóttir 2009.

starfa við landbúnaðarstörf í sveitum landsins. Um helmingur þeirra settist að á Íslandi.²¹ Fámennir hópar flóttafólks frá Ungverjalandi um miðjan sjötta áratug aldarinnar og frá Víetnam á áttunda áratuginn komu einnig til Íslands.

Þegar Ísland öðlaðist sjálfstæði árið 1944 bjuggu um þrír af hverjum fjórum skráðum íbúum landsmanna í þéttbýli og þar af nærri helmingur á höfuðborgarsvæðinu. Árið eftir hófst reglubundið farþegaflug til og frá landinu og með uppbyggingu tengiflugs um Keflavíkurflugvöll komust landsmenn í seilingarfjarlægð frá mörgum helstu stórborgum Evrópu og Norður-Ameríku. Með bættum samgöngum og breyttum forsendum, á borð við sameiginlegan vinnu-markað Norðurlandanna árið 1954, varð búseta erlendis um lengri eða skemmri tíma eðlilegur hluti af lífshlaupi margra Íslendinga.

Aðflutningur fólks af erlendum uppruna til landsins hófst hins vegar ekki að marki fyrr en undir lok 20. aldar, eins og nánar er lýst í kafla 3.5. Hlutfall erlendra ríkisborgara var þannig innan við 2% íbúa landsins frá lokum síðari heimsstyrjaldar fram að stofnaðild Íslands að Evrópska efnahagssvæðinu árið 1994. Erlendum ríkisborgurum fjölgaði hér á landi í tveimur stórum bylgjum 2003–2008 og 2012–2020. Þann 1. janúar 2021 voru þau 14% íbúa landsins, þar af tæp 6% frá Póllandi en tæp 4% frá öðrum löndum Austur-Evrópu.²² Íbúar af erlendum uppruna eru talsvert fleiri en erlendir ríkisborgarar enda skipta fjölmargir erlendir ríkisborgarar um ríkisfang eftir að þau flytja hingað, auk þess sem allmargir einstaklingar eiga þess kost að vera með tvöfalt eða jafnvel þrefalt ríkisfang. Samkvæmt skilgreiningu Hagstofu Íslands töldust 15% íbúa landsins þann 1. janúar 2021 vera fyrsta kynslóð innflytjenda en 2% önnur kynslóð innflytjenda.²³

Í þessu sambandi er mikilvægt að hafa í huga að enda þótt flugsamgöngur hafi að verulegu leyti rutt náttúrulegum hindrunum úr vegi hafa íslensk stjórnvöld mikla stjórn á búferlaflutningum vegna landfræðilegrar legu landsins. Miklir aðflutningar fólks frá Austur-Evrópu byggjast þannig á pólitískri ákvörðun stjórnvalda með sama hætti og litlir aðflutningar frá fjarlægari löndum og ólíkari menningarheimum. Erlendir ríkisborgarar frá öllum löndum Asíu, Afríku og Suður-Ameríku eru þannig aðeins 1,7% íbúa landsins.²⁴

21 Nína Rós Ísberg 2016.

22 Hagstofa Íslands 2022i.

23 Hagstofa Íslands 2022h.

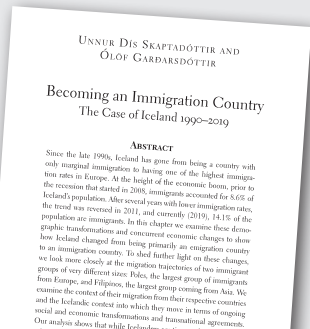
24 Hagstofa Íslands 2022i.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Innflytjendalandið Ísland

Fram undir lok 20. aldar voru flutningar Íslendinga til og frá landinu mun umfangsmeiri en flutningar fólks af erlendum uppruna. Innflytjendur voru fáir og flestir þeirra voru frá hinum Norðurlöndunum. Aðild Íslands að Evrópska efnahagssvæðinu árið 1994 og stóruaukin þörf fyrir erlent vinnuafli leiddu til mikillar fjölgunar innflytjenda og breytinga á samsetningu innflytjendahópsins. Nærri tveir af þremur innflytjendum eru nú frá Evrópulöndum utan Norðurlandanna, flestir frá Póllandi eða öðrum AusturEvrópulöndum. Nálægt einn af hverjum átta innflytjendum eru hins vegar frá Filippseyjum eða öðrum löndum Asíu. Í þessum bókarkafla er fjallað um sögu og samsetningu innflytjendahópa frá Póllandi og Filippseyjum. Sérstaklega er fjallað um atvinnuþátttöku innflytjenda, áhrif efnahagshrunsins árið 2008, ólíka stöðu karla og kvenna og ákvarðanir um að snúa aftur til heimalandsins eða setjast að á Íslandi til frambúðar og sækja um íslenskan ríkisborgararétt.

Unnur Dís Skaptadóttir og Ólöf Garðarsdóttir. 2019.

Becoming an immigration country: Demographic changes in Iceland in the beginning of the 21st century, í *Mobility and transnational Iceland: Transformations and global entanglements* (bls. 23–38). Háskólaútgáfan.

Skortur á innlendu starfsfólki og tiltölulega hagstæð kjör á vinnumarkaði eru helstu ástæður aðflutnings fólks frá öðrum löndum til Íslands.²⁵ Líkt og víðast hvar annars staðar gegna margir innflytjendur störfum á borð við almenna byggingarvinnu, fiskvinnslu, ferðaþjónustu, umönnun og þrif.²⁶ Atvinnuöryggi þeirra er oft mun minna en innfæddra og menntun þeirra og fyrri reynsla er sjaldnar metin til starfa og launa.²⁷ Í því sambandi getur staða erlendra kvenna á vinnumarkaði verið sérstaklega erfið.²⁸ Innflytjendur er þó vitaskuld að finna í öllum þjóðfélagshópum og erlendir sérfræðingar njóta jafnvel sérstakra skattaívilnana fyrstu árin sem þeir starfa hér á landi.

Fjölskyldutengsl skipta einnig miklu máli fyrir aðflutninga erlendra ríkisborgara hingað til lands.²⁹ Það á sérstaklega við um konur sem eru líklegri en karlar til að flytja hingað til lands vegna íslensks eða erlends maka sem starfar hér

25 Wojtyńska 2012; Skaptadóttir 2015a.

26 Hallfríður Þórarinsdóttir 2019; Íris H. Halldórsdóttir og Magnfríður Júlíusdóttir 2020; Skaptadóttir og Loftsdóttir 2016; Wojtyńska og Skaptadóttir 2020.

27 Skaptadóttir 2015a, 2015b; Christiansen og Kristjánsdóttir 2020; Unnur D. Skaptadóttir, Anna Wojtyńska og Margrét Wendt 2020.

28 Napierala og Wojtyńska 2016; Hoffmann, Barillé og Meckl 2020; Unnur D. Skaptadóttir og Kristín Loftsdóttir 2019.

29 Wojtyńska 2012; Júlíusdóttir, Skaptadóttir og Karlsdóttir 2013; Skaptadóttir 2015b.

á landi.³⁰ Í sumum tilvikum er einnig um fyrirvinnur að ræða sem senda hluta launa sinna heim til maka, aldraðra foreldra, barna eða annarra fjölskyldumeðlima.³¹ Í þessu sambandi er áhugavert að nefna að á þensluskeiðinu fyrir efnahagshrunið 2008 voru erlendir ríkisborgarar hér á landi að miklum meirihluta karlar á aldrinum 20–40 ára. Eftir hrunið fóru hins margir þessara erlendu karla af landi brott en aðflutningar erlendra kvenna og barna jukust með sameiningu fjölskyldna hér á landi.

Þótt margir erlendir ríkisborgarar komi hingað til lands í skemmri tíma og líti ekki endilega á sig sem innflytjendur fer þeim fjölgandi sem setjast hér að til frambúðar og börnum af erlendum uppruna fer fjölgandi. Því fylgja margvíslegar áskoranir á sviði grunnþjónustu, ekki síst í smærri sveitarfélögum þar sem minni möguleikar eru á sérhæfðri aðlögun að þörfum þessa hóps.³²

Viðhorf Íslendinga til innflytjenda eru almennt fremur jákvæð.³³ Slík viðhorf hafa orðið jákvæðari með tímanum og ásamt Svíum eru Íslendingar jákvæðastir Evrópuþjóða gagnvart því að fá fleiri innflytjendur af svipuðum eða ólíkum uppruna.³⁴ Engu að síður kraumar kynþáttahyggja og andúð á útlendingum undir niðri í íslensku samfélagi og innflytjendur finna oft fyrir einangrun og neikvæðum viðhorfum í sinn garð.³⁵

Eins og fram kom í kafla 3.5 njóta allir landshlutar góðs af aðflutningum erlendra ríkisborgara og er höfuðborgarsvæðið nálægt meðaltali landsins. Hins vegar er hlutfall erlendra ríkisborgara afar misjafnt eftir byggðarlögum og hverfum.³⁶ Á höfuðborgarsvæðinu eru erlendir ríkisborgarar til dæmis rúmur þriðjungur íbúa Efra-Breiðholts en aðeins um 5% Garðbæinga. Annars staðar á landinu eru erlendir ríkisborgarar með svipuðum hætti þriðjungur íbúa Skaftárhrepps og nærri helmingur Mýrdalshrepps en aðeins 6% Akureyringa.

30 Hoffmann, Barillé og Meckl 2020; Ólafsson og Meckl 2013; Skaptadóttir 2015b.

31 Guðbjört Guðjónsdóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2017; Júlíusdóttir, Skaptadóttir og Karlsdóttir 2013; Skaptadóttir 2015a, 2015b.

32 Formánková, Arnalds og Eydal 2020; Hermína Gunnþórsdóttir o.fl. 2020; Ottósdóttir, Skaptadóttir og Egilson 2020.

33 Bjarnason, Stevenson, Shuttleworth og Meckl 2019; Murdock 2020; Skaptadóttir 2015a; Wojtyńska og Zielińska 2010.

34 Ólafsdóttir 2020.

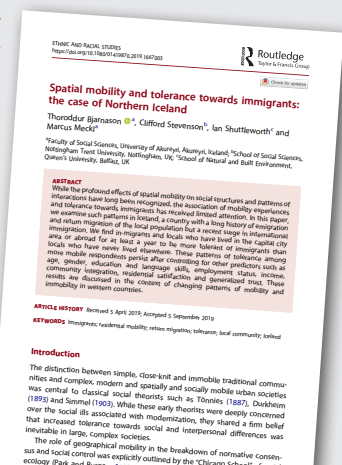
35 Hallfríður Þórarinsdóttir, Sólveig H. Georgsdóttir og Berglind L. Hafsteinsdóttir 2009; Loftsdóttir 2017, 2020; Loftsdóttir og Skaptadóttir 2020; Skaptadóttir 2015b; Unnur D. Skaptadóttir og Erla S. Kristjánsdóttir 2017; Skaptadóttir og Innes 2017; Wojtyńska 2012.

36 Hagstofa Íslands 2022i.

RITRÝND FRÆÐIGREIN: Áhrif búferlaflutninga á umburðarlyndi gagnvart innflytjendum

Fyrri rannsóknir hafa sýnt fram á djúpstæð áhrif búferlaflutninga og annars landfræðilegs hreyfanleika á samfélagsgerðina og samskipti einstaklinga. Áhrif reynslu af búferlaflutningum á viðhorf til innflytjenda hafa hins vegar lítið verið skoðuð. Ísland er áhugavert dæmi í þessu sambandi þar sem löng hefð er fyrir brottflutningum og heimflutningum Íslendinga milli landa en miklir aðflutningar fólks af erlendum uppruna eru nýtilkomnir. Niðurstöðurnar sýna að aðfluttir og innfæddir snúbúar á Norðurlandi sem búið hafa á höfuðborgarsvæðinu eða erlendis í a.m.k. eitt ár eru umburðarlyndari gagnvart innflytjendum en þau sem eru innfædd og hafa aldrei búið annars staðar. Þetta samband milli landfræðilegs hreyfanleika og umburðarlyndis viðhelt þótt stjórnað sé fyrir aldri, kyni, menntun og tungumálafærni, stöðu á vinnumarkaði, tekjum, tengslum við samfélagið, búsetuánægju og almennu trausti.

Þóroddur Bjarnason, Clifford Stevenson, Ian Shuttleworth og Markus Meckl. 2020. Spatial mobility and tolerance towards immigrants: The case of Northern Iceland. *Ethnic and Racial Studies*, 43(10), 1813–1832.

Líkt og í dreifðum byggðum víða annars staðar á Vesturlöndum vega aðflutningar frá öðrum löndum á móti brottflutningum til höfuðborgarsvæðisins og flestar íslenskar landsbyggðir búa því við jákvæðan flutningsjöfnuð. Eins og fram kom í kafla 4.3 eru erlendir ríkisborgarar mun líklegri til að flytja búferlum en íslenskir ríkisborgarar. Sá hreyfanleiki er ívið meiri í landsbyggðunum en á höfuðborgarsvæðinu en erlendir ríkisborgarar eru hins vegar ekki líklegri en íslenskir ríkisborgarar til að flytja frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins.

Ekki virðist vera mikill munur á félagslegri stöðu innflytjenda á höfuðborgarsvæðinu og utan þess, nema hvað kosningaþátttaka innflytjenda er meiri í landsbyggðunum.³⁷ Hins vegar virðast innflytjendur aðlagast samfélaginu í meiri mæli í þeim landsbyggðum þar sem innflytjendur eru hlutfallslega fáir. Þannig voru innflytjendur á Norðurlandi og Austurlandi til dæmis líklegri en innflytjendur á Suðurnesjum til að meta færni sína í íslensku góða, eiga í félagslegum samskiptum við Íslendinga, vera þátttakendur í margvíslegu félagsstarfi og taka þátt í kosningum.

37 Hoffmann, Bjarnason og Meckl 2020.

14.3 Kannanir meðal innflytjenda

Í fyrri rannsóknum hefur oft reynst erfitt að ná til innflytjenda, sérstaklega í megindlegum spurningakönnunum.³⁸ Þetta vandamál má rekja til ýmissa þátta, þar með talið aðferðafræði rannsókna, viðhorfa innflytjenda og skilgreiningar markhóps innflytjenda. Þannig eru innflytjendur af ýmsum ástæðum ólíklegri til að vera í þeim úrtaksrömmum sem notaðir eru í almennum könnunum og tungumálaerfiðleikar geta einnig komið í veg fyrir þátttöku í könnunum sem ekki eru á móðurmáli viðkomandi einstaklinga. Þá eru innflytjendur stundum tortrygnir gagnvart spurningakönnunum og tregir til að gefa upplýsingar um sig að nauðsynjalaus, sérstaklega þau sem koma frá löndum þar sem stjórnvöldum er illa treystandi.

Það er hins vegar mikilvægt að hafa í huga að samkvæmt tölum Hagstofu Íslands teljast allir íbúar af erlendum uppruna vera innflytjendur, óháð því hvort þeir ætli sér að setjast hér að til langframa. Þannig er líklegt að hluti þessa hóps líti alls ekki á sig sem innflytjendur heldur séu þau stödd hér tímabundið vegna vinnu eða annarra ástæðna. Einnig er yfirbragð kannana oft þannig að innflytjendur telja þær ekki eiga erindi við sig, sérstaklega ef þau ætla ekki að setjast hér að til frambúðar eða framtíðin er óráðin.

Í könnunum verkefnisins *Bygðafesta og búferlaflutningar* var reynt að fá fólk af erlendum uppruna til að taka þátt í könnunum sem ætlaðar voru öllum íbúum. Erlendur uppruni var metinn með hliðsjón af svörum við því hvort foreldrar væru af innlendum eða erlendum uppruna. Sá hópur sem átti báða foreldra af erlendum uppruna var skilgreindur sem innflytjendur af fyrstu eða annarri kynslóð.

Í fyrstu könnuninni sem gerð var í þorpum og minni bæjum vorið 2019 voru spurningalistar og allt kynningarefni á íslensku, pólsku og ensku. Þannig var reynt að koma til móts við fjölmarga pólskumælandi íbúa í mörgum sjávarbyggðum en öðrum íbúum af erlendum uppruna var ætlað að svara spurningalistum á ensku eða íslensku þótt kunnátta þeirra í þeim tungumálum sé vita-skuld mismikil.

Þrátt fyrir þessa tilraun til að ná til innflytjenda sögðu aðeins 5% svarenda í þorpum og minni bæjum að báðir foreldrar sínir væru af erlendum uppruna.

38 Font og Mendéz 2013.

Þar af svöruðu 1,4% íslenska listanum, 1,3% enska listanum en 2,3% pólska listanum.

Í könnun sem fram fór í strjálbýli vorið 2020 voru listar og kynningarefni á íslensku og ensku, en þar sem hlutfall pólskumælandi íbúa er ekki sérlega hátt í sveitum var ekki gerð sérstök tilraun til að ná til þeirra umfram aðra innflytjendur. Í þeirri könnun voru innflytjendur 4% svarenda. Þar af svöruðu 3,1% íslenska listanum en 0,8% enska listanum.

Í þeim könnunum sem gerðar voru meðal íbúa á höfuðborgarsvæðinu, suðvestursvæðinu, Akureyri og í öðrum stærri bæjum utan Suðvesturlands voru aðeins notaðir spurningalistar á íslensku. Þátttaka innflytjenda var mjög dræm í þessum könnunum og sögðu aðeins 2% svarenda að báðir foreldrar sínir væru af erlendum uppruna.

Í öllum könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* fengust samanlagt 532 svör frá fólki sem áttu báða foreldra af erlendum uppruna. Flest voru svörin 307 í þorpum og minni bæjum þar sem úrtakið var stærst og mest gert til þess að ná til fólks af erlendum uppruna, en fjöldi innflytjenda var 38 á höfuðborgarsvæðinu, 54 á suðvestursvæðinu, 11 á Akureyri, 40 í öðrum stærri bæjum utan Suðvesturlands og 82 í strjálbýli. Vegna þessa eru svör innflytjenda á Akureyri og í öðrum stærri bæjum tekin saman.

Konur og miðaldra fólk voru einnig líklegri til að taka þátt í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* en fjöldi þeirra meðal innflytjenda almennt gaf tilefni til. Konur voru þannig 72% þeirra innflytjenda sem þátt tóku í þessum könnunum, en með tilliti til aldurs voru 48% svarenda 40 ára eða yngri og 10% yfir sextugu. Til samanburðar eru konur 45% innflytjenda af fyrstu og annarri kynslóð samkvæmt Hagstofu Íslands.³⁹ Meðal innflytjenda átján ára og eldri eru samkvæmt hagstofunni 62% yfir fertugu en 7% yfir sextugu.

Jafnframt virðist sem íbúar af erlendum uppruna í könnunum verkefnisins séu líklegir til að eiga dýpri rætur hér á landi en aðrir innflytjendur. Meðal svarenda sem áttu báða foreldra af erlendum uppruna höfðu 27% þannig aldrei búið annars staðar en á Íslandi. Alls höfðu 30% búið í fimm ár eða styttra í núverandi byggðarlaginu en 26% höfðu búið þar í meira en 20 ár.

Til viðbótar við þessi gögn verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* sem ná einkum til innflytjenda með langa búsetusögu verður hér einnig byggt

39 Hagstofa Íslands 2022h.

á gögnum verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi* sem stýrt var af Markus Meckl, prófessor við Háskólann á Akureyri.⁴⁰ Í því verkefni var leitað sérstaklega til svarenda af erlendum uppruna í gegnum símenntunarstöðvar, lokaða hópa innflytjenda á Facebook og með hjálp ýmissa félagasamtaka.

Könnunin var lögð fyrir 2018 og náði til 2.211 innflytjenda í öllum landshlutum og þar af voru 2.141 svör staðsetjanleg á svæði. Alls voru 1.153 svör frá höfuðborgarsvæðinu en 75–263 svör frá einstökum öðrum landshlutum.

Spurningalistar verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi* voru á sjö tungumálum. Um helmingur þátttakenda svaraði pólska spurningalistanum, þriðjungur enska listanum og einn af hverjum tíu svaraði spurningalistanum á íslensku. Samtals svöruðu 8% þátttakenda spurningalistum á litháísku, lettnesku, tælensku eða arabísku.

Líkt og í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* voru konur líklegri til að taka þátt í þessari könnun en fjöldi þeirra meðal innflytjenda almennt gaf tilefni til. Konur voru þannig 67% þeirra innflytjenda sem þátt tóku í þessum könnunum samanborið við 45% innflytjenda af fyrstu og annarri kynslóð samkvæmt Hagstofu Íslands.⁴¹ Hins vegar voru svarendur í þessari könnun talsvert yngri en búast hefði mátt við samkvæmt gögnum Hagstofunnar. Þannig voru svarendur 40 ára og yngri 71% þátttakenda í könnuninni samanborið við 62% innflytjenda átján ára og eldri samkvæmt opinberum gögnum og aðeins 0,5% voru 67 eða eldri samanborið við 3% samkvæmt Hagstofunni.

Þá voru þátttakendur í þessari könnun mun hreyfanlegri en þátttakendur af erlendum uppruna í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar*. Þannig hafði innan við 1% þátttakenda aldrei búið annars staðar en á Íslandi samanborið við 27% í þeim könnunum sem gerðar voru meðal almennings. Þá höfðu 62% svarenda búið í sveitarfélaginu í fimm ár eða styttra samanborið við 30% í könnunum verkefnisins og aðeins 7% höfðu búið þar í meira en 20 ár samanborið við 26% þeirra sem áttu báða foreldra af erlendum uppruna í almennum könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar*.

Kannanir verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar* gefa þannig ákveðna mynd af þeim innflytjendum sem lengi hafa búið á Íslandi og eru líklegri til að taka þátt í almennum könnunum en könnun verkefnisins *Samfélög án aðgrein-*

40 Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir 2020.

41 Hagstofa Íslands 2022h.

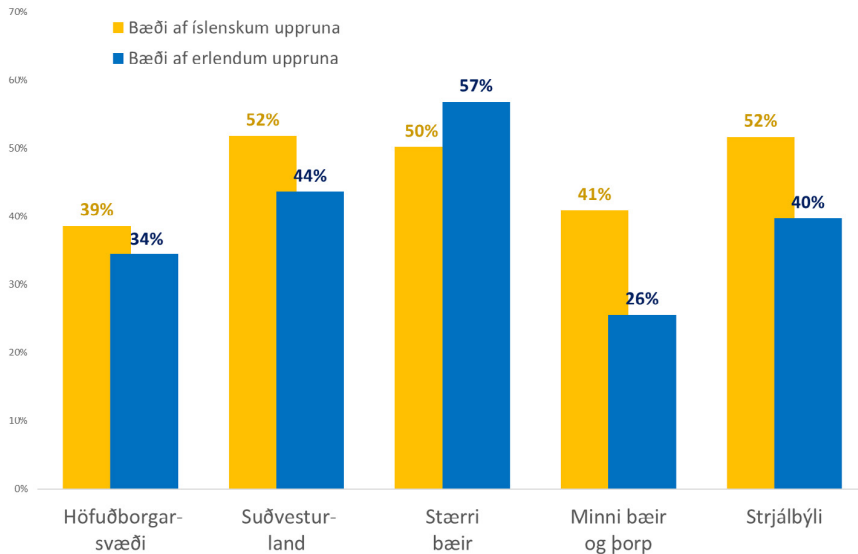
ingar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi gefur ákveðna mynd af þeim innflytjendum sem búið hafa skemur hér á landi og eru líklegri til að nýta sér þjónustu símenntunarmiðstöðva og taka þátt í hópum innflytjenda frá sama landi. Saman ættu þessar kannanir því að gefa nokkuð góðar vísbendingar um byggðafestu og búferlaflutninga innflytjenda, en frekari rannsókna er þó þörf, til að endurspegla betur ólíka hópa innflytjenda á Íslandi.

14.4 Þátttakendur af erlendum uppruna í almennum könnunum

14.4.1 Búsetuánægja

Mynd 113 sýnir búsetuánægju svarenda sem eiga foreldra af erlendum uppruna á einstökum búsetusvæðum í samanburði við aðra þátttakendur í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar*. Þar sem fáir þátttakendur eru af erlendum uppruna er afl þessarar greiningar lítið og aðeins umtalsverður munur er tölfræðilega marktækur, sérstaklega á þeim svæðum þar sem úrtökin eru minnst og svarhlutfall innflytjenda er lægst.

Í minni bæjum, þorpum og strjálbýli er búsetuánægja innflytjenda umtalsvert

Mynd 113

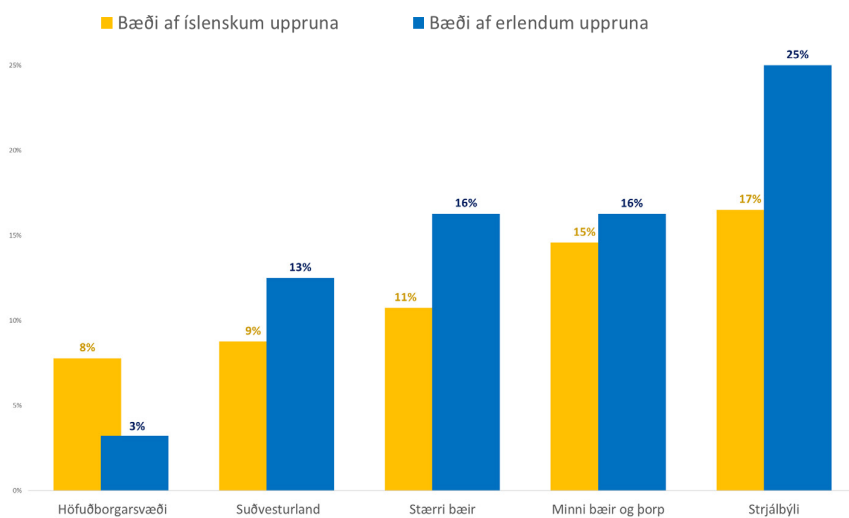
Hlutfall svarenda af erlendum uppruna sem eru mjög ánægð með búsetu sína í samanburði við aðra svarendur á einstökum búsetusvæðum

lægri en annarra og þar sem mun fleiri einstaklingar eru jafnframt á bak við niðurstöðurnar eru þær tölfraðilega mjög marktækar. Svipað en veikara mynstur má sjá á höfuðborgarsvæðinu og suðvestursvæðinu þar sem svarendur af erlendum uppruna eru einnig færri og því er sá munur ekki tölfraðilega marktækur. Í stærri bæjum utan Suðvesturlands er búsetuánægjan raunar meiri meðal svarenda af erlendum uppruna en sá munur er heldur ekki tölfraðilega marktækur.

Hér er rétt að hafa í huga að í minni bæjum og þorpum gátu þátttakendur svarað spurningalistunum á pólsku eða ensku auk íslensku og í strjálbýli höfðu þeir val milli íslensku og ensku. Á öðrum stöðum voru listarnir aðeins lagðir fyrir á íslensku. Niðurstöðurnar kunna því að einhverju leyti að endurspegla minni búsetuánægju þeirra sem búa yfir minni færni í íslensku eins og nánar verður fjallað um hér að neðan.

14.4.2 Búferlafyrirætlanir

Mynd 114 sýnir búsetufyrirætlanir svarenda sem eiga foreldra af erlendum uppruna á einstökum búsetusvæðum. Sem fyrr er tölfraðilegt afl greiningarinnar lítið þar sem úrtökin eru minnst og svarhlutfall innflytjenda lægst.

Mynd 114

Hlutfall svarenda af erlendum uppruna sem ætla að flytja á næstu 2–3 árum í samanburði við aðra svarendur á einstökum búsetusvæðum

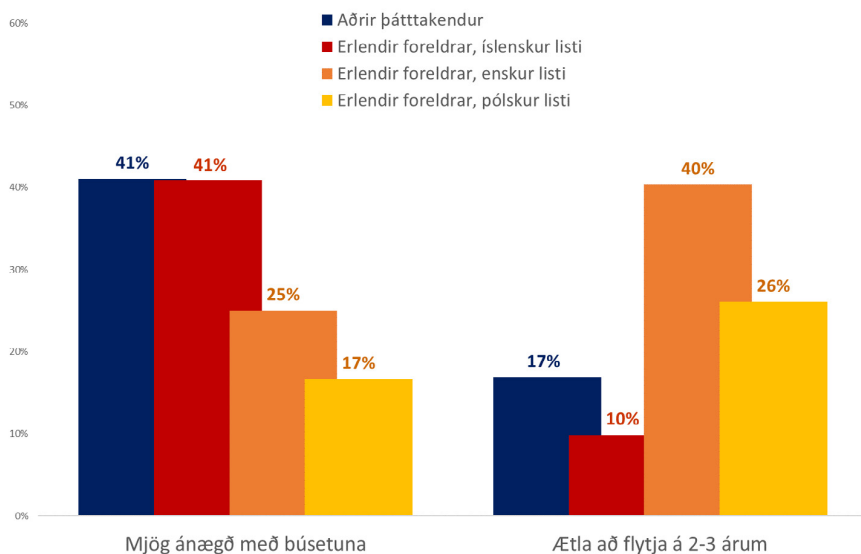
Í þorpum og minni bæjum eru íbúar af erlendum uppruna marktækt líklegri en aðrir svarendur til að ætla að flytja á næstu 2–3 árum og er það í samræmi við marktækt minni búsetuánægju þeirra samkvæmt fyrri mynd. Svipað en ómarktækt mynstur ($p. > 0,05$) má sjá á suðvestursvæðinu og í stærri bæjum utan Suðvesturlands.

Í strjálbýli eru svarendur af erlendum uppruna hins vegar marktækt ólíklegri en aðrir svarendur til að ætla að flytja á næstu 2–3 árum, þrátt fyrir marktækt minni búsetuánægju þeirra. Svipað mynstur kemur raunar fram á höfuðborgarsvæðinu en það er ekki tölfraðilega marktækt.

Líkt og með búsetuánægju kann þetta mynstur búferlafyrirætlana í minni bæjum og þorpum að hluta til að endurspegla fyrirætlanir þeirra sem svöruðu listum á ensku eða pólsku eins og nánar verður fjallað um hér að neðan.

14.4.3 Nánari greining á búsetuánægju og búferlafyrirætlunum í þorpum

Mynd 115 sýnir nánar búsetuánægju og búferlafyrirætlanir íbúa þorpa og minni bæja eftir uppruna þeirra og því hvort spurningalistanum var svarað á íslensku, pólsku eða ensku. Þar má sjá að enginn munur er á búsetuánægju inn-

Mynd 115

Nánari greining á búsetuánægju og búferlafyrirætlunum íbúa minni bæja og þorpa eftir uppruna og á hvaða tungumáli spurningalistanum var svarað

flytjenda sem svara listanum á íslensku og annarra þátttakenda. Búsetuánægjan er hins vegar mun minni hjá þeim sem svara listum á ensku eða pólsku og er sá munur mjög tölfræðilega marktækur ($p. < 0,001$).

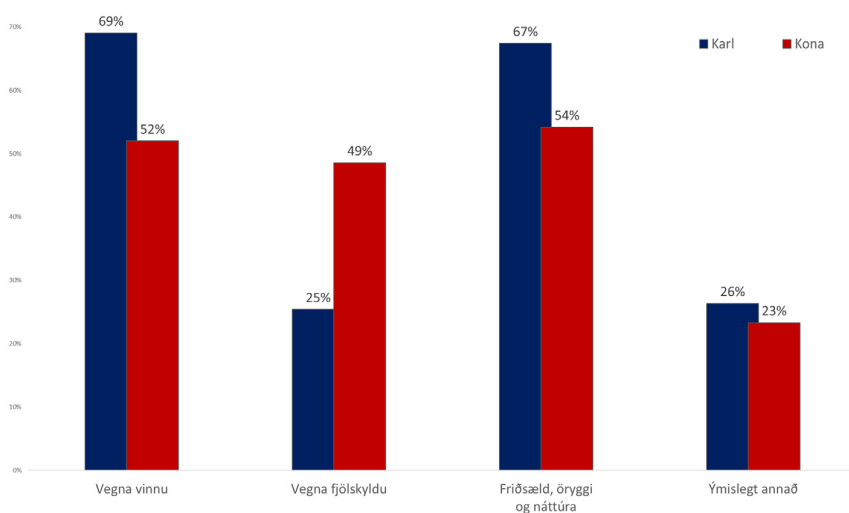
Af mynd 115 má einnig sjá að innflytjendur sem svara listanum á íslensku eru marktækt ólíklegri til að ætla að flytja en þau sem svara listanum á ensku eða pólsku og raunar einnig ólíklegri til þess en aðrir þátttakendur sem svöruðu íslenska listanum. Þau sem svara spurningalistanum á ensku eru jafnframt marktækt líklegri til að ætla að flytja en þau sem svara honum á pólsku.

Sambærileg greining á svörum þeirra sem notuðu íslenskan eða enskan spurningalista í strjálbýli leiddi svipaðar niðurstöður í ljós (niðurstöður ekki sýndar hér). Búsetuánægjan var marktækt mest meðal þeirra sem ekki eru innflytjendur en minnst meðal innflytjenda sem svöruðu listanum á ensku. Líkt og í þorpunum voru innflytjendur í strjálbýli sem svöruðu listanum á íslensku ólíklegastir til að ætla að flytja en sá munur var ekki tölfræðilega marktækur.

14.5 Könnun meðal innflytjenda

14.5.1 Ástæður flutninga til landsins

Mynd 116 sýnir helstu ástæður þess að karlar og konur sem tóku þátt í könnun verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi* ákváðu

Mynd 116

Helstu ástæður flutninga til landsins í könnun um aðlögun innflytjenda

að flytja til Íslands. Svarendur gátu gefið upp allt að þrjár ástæður og því er heildarsumma svara umtalsvert hærri en 100%.

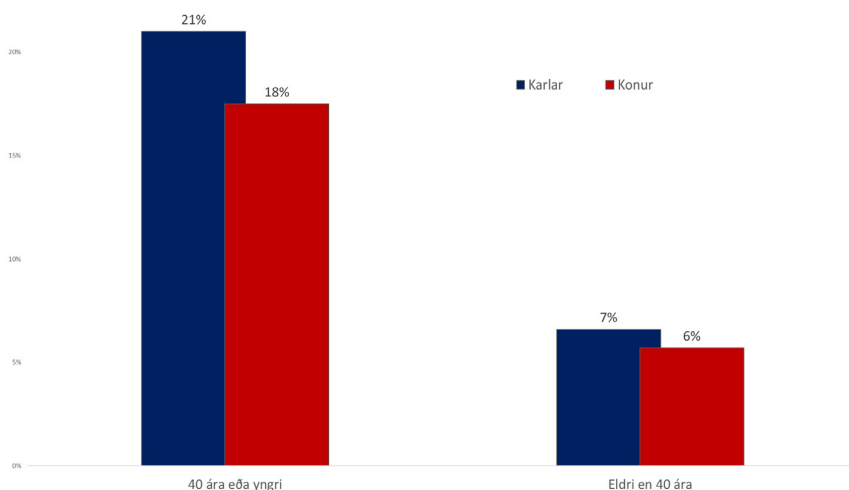
Spurt var sérstaklega um atvinnu en aðrir flokkar eru samansafn nokkurra at-riða. Undir flokkinn „fjölskyldumál“ falla þannig flutningar vegna maka af íslenskum eða erlendum uppruna og/eða önnur fjölskyldumál. Flokkurinn „friðsæld, öryggi og náttúra“ sýnir hlutfall þeirra sem nefna íslenska náttúru, friðsæld og dreifbýlt samfélag og/eða hversu öruggt sé að búa hér á landi. Undir „ýmislegt annað“ falla flutningar vegna náms, menntakerfis, heilbrigðiskerfis og/eða annarra ótilgreindra ástæðna.

Karlar voru líklegastir og marktækt líklegri en konur til að nefna vinnu eða friðsæld, öryggi og/eða náttúru ($p < 0,001$) sem helstu ástæður flutninga til landsins. Um helmingur kvenna nefndi hins vegar vinnu, fjölskyldu eða friðsæld, öryggi og/eða náttúru sem ástæðu flutninganna og voru þær marktækt líklegri en karlar til að nefna fjölskyldumál meðal helstu ástæðna þess að hafa flutt hingað til lands.

Aðeins um fjórðungur svarenda nefndi aðrar ástæður fyrir flutningum til landsins og var ekki marktækur munur milli karla og kvenna.

14.5.2 Flutningar af landi brott eftir kyni og aldri

Mynd 117 sýnir fyrirætlanir innflytjenda um að flytja frá Íslandi á næstu 2–3 árum eftir kyni og aldri. Um fimmtungur þeirra sem eru 40 ára eða yngri og

Mynd 117

Hlutfall svarenda í könnun um aðlögun innflytjenda sem ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur eftir kyni og aldri

6–7% þeirra sem eru yfir fertugu ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur og er sá munur eftir aldri tölfræðilega mjög marktækur fyrir bæði karla og konur.

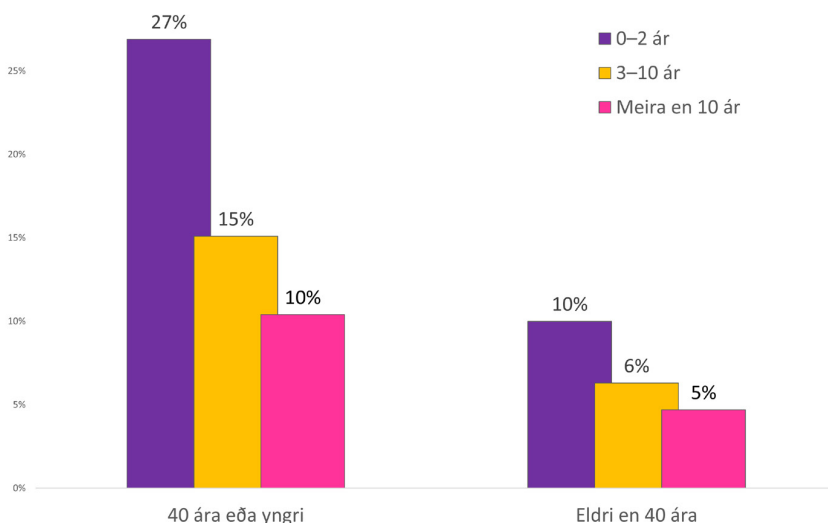
Hins vegar er ekki marktækur munur á búferlafyrirætlunum karla og kvenna innan hvors aldurshóps fyrir sig. Þannig eru bæði karlar og konur sem eru 40 ára eða yngri um það bil þrefalt líklegri en þau sem eru eldri en fertug til að ætla að vera á landinu í 2–3 ár eða skemur.

14.5.3 Flutningar af landi brott eftir lengd búsetu

Mynd 118 sýnir fyrirætlanir innflytjenda um að flytja frá Íslandi á næstu 2–3 árum eftir aldri og lengd búsetu á landinu.

Meðal þeirra sem eru fertug eða yngri er mikill og tölfræðilega marktækur munur á búsetufyrirætlunum eftir því hversu lengi þau hafa búið á landinu. Rúmlega fjórðungur yngra fólksins sem kom til landsins á síðustu 2 árum ætlar aðeins að vera hér í 2–3 ár, en það hlutfall lækkar niður í einn af hverjum tíu meðal þeirra sem hafa verið á landinu í meira en tíu ár.

Meðal þeirra svarenda sem eru eldri en 40 ára fækkar þeim einnig sem ætla að flytja af landi brott á næstu 2–3 árum eftir því sem þau hafa búið lengur á landinu en sá munur er ekki tölfræðilega marktækur.

Mynd 118

Hlutfall svarenda í könnun um aðlögun innflytjenda sem ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur eftir aldri og lengd búsetu hér á landi

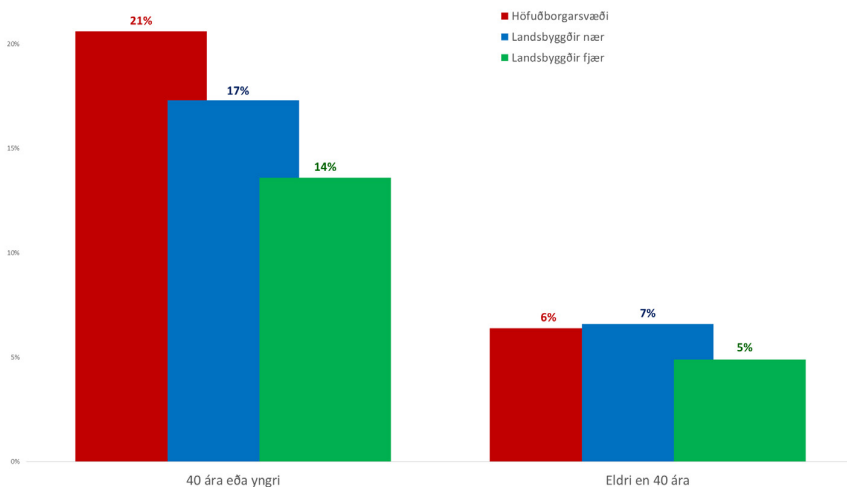
Séu yngri og eldri svarendur hins vegar bornir saman innan þeirra hópa sem búið hafa á landinu í tiltekinn tíma eru yngri svarendur í öllum tilvikum marktækt líklegri til að ætla að flytja af landi brott, hvort sem litið er til þeirra sem búið hafa hér á landi tvö ár eða minna, 3–10 ár, eða meira en 10 ár.

14.5.4 Flutningar af landi brott eftir búsetusvæði

Mynd 119 sýnir fyrirætlanir innflytjenda um að flytja frá Íslandi á næstu 2–3 árum eftir aldri og búsetusvæði. Í þessum gögnum er svörum skipt eftir hefðbundnum landshlutum og því er landsbyggðunum hér skipt í tvennt. Þannig teljast Suðurnes, Vesturland og Suðurland til landsbyggðanna nær höfuðborgarsvæðinu en Vestfirðir, Norðurland og Austurland til landsbyggðanna fjær höfuðborgarsvæðinu.

Meðal þeirra sem eru fertug eða yngri er mikill og tölfræðilega marktækur munur á búsetufyrirætlunum eftir fjarlægð frá Reykjavík. Rúmlega fimmtingur yngri innflytjenda á höfuðborgarsvæðinu ætlar þannig aðeins að vera hér í 2–3 ár, en 17% í landsbyggðunum nær og 14% í landsbyggðunum fjær.

Meðal þeirra svarenda sem eru eldri en 40 ára er hins vegar mjög lítil munur á búsetufyrirætlunum hér á landi eftir búsetusvæðum og er sá munur langt frá því að vera tölfræðilega marktækur.

Mynd 119

Hlutfall svarenda í könnun um aðlögun innflytjenda sem ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur eftir aldri og búsetusvæði hér á landi

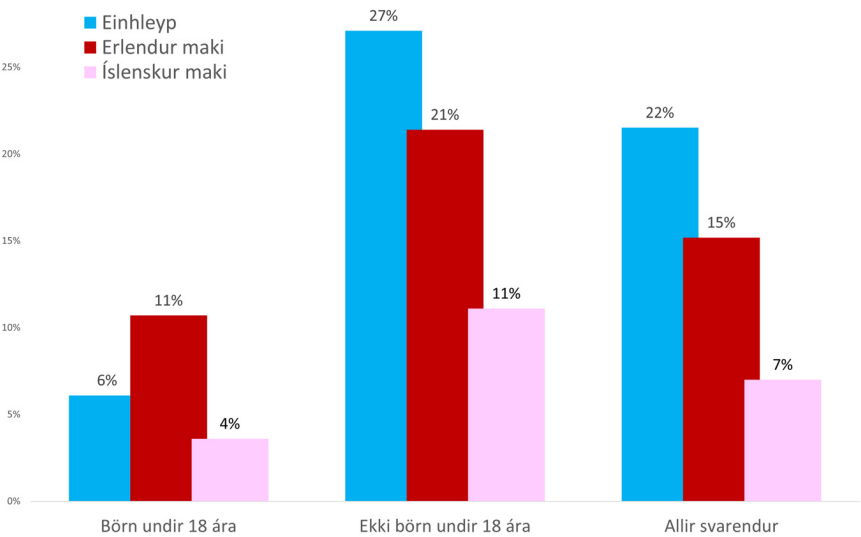
Séu yngri og eldri svarendur hins vegar bornir saman innan búsetusvæða eru yngri svarendur í öllum tilvikum marktækt líklegri til að ætla að flytja af landi brott, hvort sem litið er til þeirra sem búa á höfuðborgarsvæðinu, í landsbyggðunum nær eða landsbyggðunum fjær.

14.5.5 Búferlaflutningar eftir fjölskylduaðstæðum

Mynd 120 sýnir fyrirætlanir innflytjenda um að flytja frá Íslandi á næstu 2–3 árum eftir fjölskylduaðstæðum. Samanborið við þau sem eiga íslenskan maka eru innflytjendur sem eiga erlendan maka tvöfalt líklegri til að ætla að flytja á brott á næstu 2–3 árum (15% á móti 7%) og einhleypir innflytjendur eru þrefalt líklegri til þess (22% á móti 7%). Þessi munur er tölfræðilega mjög marktækur.

Sama tölfræðilega marktæka mynstur milli hjúskaparstöðu og fyrirætlana um búferlaflutninga kemur fram þegar aðeins er litið til þeirra sem ekki eru með börn undir 18 ára aldri á heimilinu en þessir barnlausu hópar eru jafnframt í öllum tilvikum líklegri en þau sem eru með börn á heimilinu til að ætla að flytja af landi brott.

Meðal þeirra sem eru með börn á heimilinu eru þau sem eiga erlendan maka

Mynd 120

Hlutfall svarenda í könnun um aðlögun innflytjenda sem ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur eftir fjölskylduaðstæðum

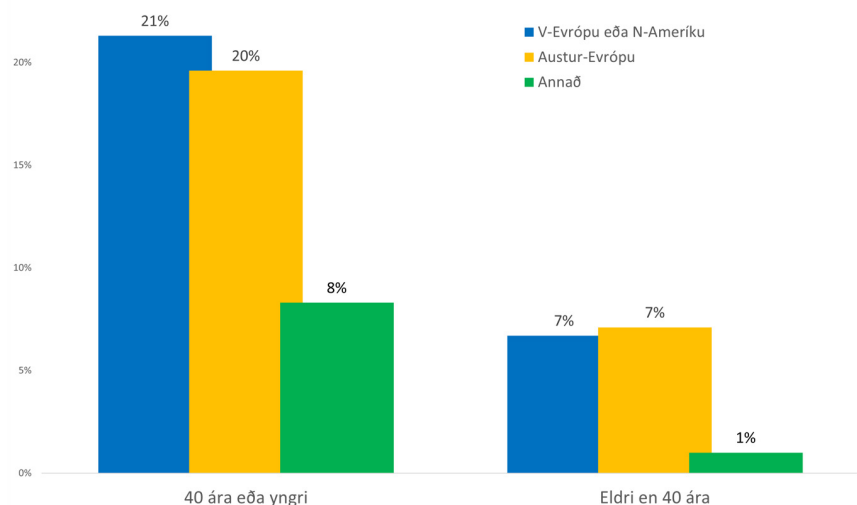
hins vegar marktækt líklegri til að ætla að flytja úr landi en bæði þau sem eru einhleyp og þau sem eiga íslenskan maka. Með öðrum orðum eru erlendar barna-fjölskyldur marktækt líklegri til að ætla að flytja af landi brott en bæði hálfíslenskar fjölskyldur og einstæðir foreldrar af erlendum uppruna.

14.5.6 Búferlaflutningar eftir upprunasvæði innflytjenda

Mynd 121 sýnir fyrirætlanir innflytjenda um að flytja frá Íslandi á næstu 2–3 árum eftir aldri og því í hvaða heimshluta þeir eiga uppruna sinn. Hér eru svarendur flokkaðir saman eftir því hvort þau komu frá Vestur-Evrópu eða Norður-Ameríku, frá Austur-Evrópu eða frá öðrum heimsálfum.

Meðal yngri innflytjenda ætla marktækt fleiri þeirra sem eru upprunnin í Vestur-Evrópu eða Norður-Ameríku að flytja á brott á næstu árum. Hins vegar kemur ekki fram marktækur munur á búsetufyrirætlunum svarenda frá Austur-Evrópu og öðrum löndum í Evrópu eða Norður-Ameríku.

Svipað mynstur kemur fram meðal eldri innflytjenda en það er þó langt frá því að vera tölfræðilega marktækt. Hins vegar eru eldri innflytjendur marktækt ólíklegri til að ætla að flytja, hvort sem þau koma frá Austur-Evrópu, Vestur-Evrópu, Norður-Ameríku eða annars staðar úr heiminum.

Mynd 121

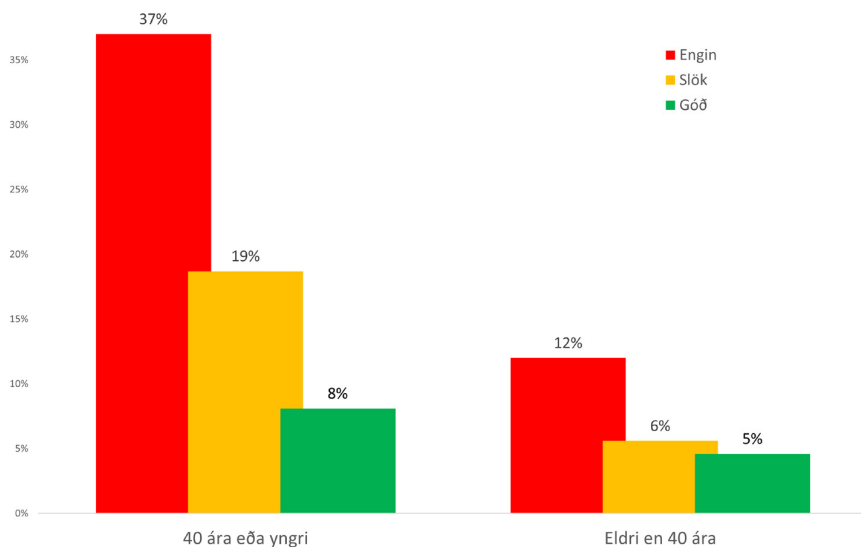
Hlutfall svarenda í könnun um aðlögun innflytjenda sem ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur eftir aldri og upprunasvæði

14.5.7 Búferlaflutningar eftir færni í íslensku

Mynd 122 sýnir fyrirætlanir innflytjenda um að flytja frá Íslandi á næstu 2–3 árum eftir aldri og eigin mati þeirra á færni sinni í íslensku. Hér eru þau sem segjast ekki tala neina íslensku skilgreind með enga færni, þau sem segja að færni sín sé frekar slök eða hvorki góð né slök skilgreind með slaka færni en þau sem segja að færni sín sé frekar góð eða þau séu altalandi á íslensku skilgreind með góða færni.

Meðal yngri innflytjenda er mikill og tölfærðilega mjög marktækur munur á fyrirætlunum um flutninga af landi brott eftir færni í íslensku. Þannig ætla 37% yngri innflytjenda sem hafa enga færni í íslensku að flytja frá landinu á næstu 2–3 árum en aðeins 8% þeirra sem hafa góða færni í málinu.

Meðal eldri innflytjenda eru svarendur sem ekki tala neina íslensku einnig líklegri til að segjast ætla að flytja af landi brott en sá munur er þó langt frá því að vera tölfærðilega marktækur. Eldri innflytjendur með enga eða slaka íslenskukunnáttu eru hins vegar marktækt ólíklegri til að ætla að flytja en þau sem yngri eru. Meðal eldri svarenda sem segja færni sína í íslensku vera góða ætlar nánast enginn að flytja af landi brott á næstu 2–3 árum en munurinn er þó ekki mark-

Mynd 122

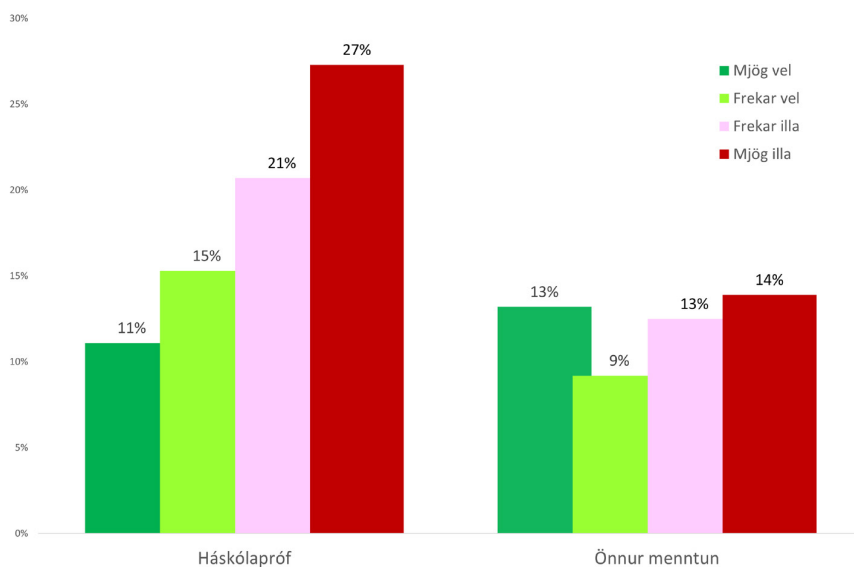
Hlutfall svarenda í könnun um aðlögun innflytjenda sem ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur eftir aldri og færni í íslensku

tækur á fyrirætlunum þeirra og yngri svarenda sem telja íslenskukunnáttu sína vera góða.

14.5.8 Búferlaflutningar eftir því hvort menntun nýtist í starfi

Mynd 123 sýnir loks fyrirætlanir innflytjenda um að flytja frá Íslandi á næstu 2–3 árum eftir því hvort þau hafi lokið háskólaprófi og hvort þau telji menntun sína nýtast í starfi. Þannig ætla aðeins 11% þeirra sem telja háskólamenntun sína nýtast sér mjög vel í starfi að flytja af landi brott á næstu árum en 27% þeirra sem telja menntun sína nýtast mjög illa í starfi.

Meðal þeirra sem ekki hafa lokið háskólaprófi er ekki marktækt samband milli þess að telja menntun sína nýtast illa í starfi og ætla að flytja af landi brott. Jafnframt er ekki marktækur munur á búferlafyrirætlunum háskólamenntaðra og annarra innflytjenda sem telja menntun sína nýtast frekar eða mjög vel í starfi. Háskólamenntaðir eru hins vegar marktækt líklegri en aðrir innflytjendur til að ætla að flytja úr landi meðal þeirra sem telja menntun sína nýtast frekar eða mjög illa í starfi.

Mynd 123

Hlutfall svarenda í könnun um aðlögun innflytjenda sem ætla að búa á Íslandi í 2–3 ár eða skemur eftir menntunarstigi og því hvort menntun nýtist í starfi

14.6 Samantekt og næstu verkefni

Aðflutningar fólks af erlendum uppruna hafa haft mikil áhrif á mannfjölda- og búsetuþróun Íslands á síðustu árum og áratugum. Aðflutningur erlendra ríkisborgara skýrir þannig helming fólksfjölgunar á Íslandi frá síðustu aldamótum en náttúruleg fjölgun íslenskra ríkisborgara ræður hinum helmingnum. Allir landshlutar hafa jafnframt jákvæðan flutningsjöfnuð gagnvart útlöndum sem skýrir fólksfjölgun um land allt þrátt fyrir lakkandi fæðingartíðni og fækkun íslenskra ríkisborgara í sumum landshlutum.

Þessir miklu aðflutningar fólks af erlendum uppruna hafa einkum verið skýrðir með skorti á innlendu vinnuafli í tilteknum atvinnugreinum og tiltöulega góðum launakjörum í samanburði við upprunalönd margra innflytjenda. Samkvæmt gögnum verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi* sem stýrt var af Markus Meckl komu tveir af hverjum þremur erlendum körlum og helmingur erlendra kvenna meðal annars hingað til lands vegna atvinnu.

Flestir þessara innflytjenda nefndu hins vegar fleiri en einn þátt sem ástæðu fyrir komu sinni hingað til lands og vera má að þáttur atvinnu og launakjara sé nokkuð ofmetinn í almennri umræðu sem eini skýringarþáttur aðflutninga. Bæði karlar og konur voru þannig álíka líkleg til að nefna friðsæld, öryggi eða íslenska náttúru og þau voru til að nefna atvinnumál. Jafnframt sagðist um helmingur kvenna og fjórðungur karla hafa komið hingað vegna fjölskyldu og fjórðungur karla og kvenna nefndu ýmsa aðra þætti.

Í könnunum verkefnisins *Bygðafesta og búferlaflutningar* kom ekki fram marktækur munur á búsetuánægju fólks eftir uppruna á stærri þéttbýlisstöðum en búsetuánægja fólks af erlendum uppruna var marktækt minni í minni bæjum, þorpum og strjálbýli. Með svipuðum hætti var ekki marktækur munur á búferlafyrirætlunum fólks eftir uppruna á stærri þéttbýlissstöðum en fólk af erlendum uppruna var marktækt líklegra til að ætla að flytja frá minni bæjum og þorpum. Hins vegar voru þau sem voru af erlendum uppruna marktækt ólíklegri til að ætla að flytja úr strjálbýli.

Viðfangsefni frekari rannsókna

Er munur á áformum innflytjenda um áframhaldandi búsetu hér á landi eftir helstu ástæðum þeirra fyrir því að flytja hingað til lands?

Nánari greining leiddi í ljós að ekki var marktækur munur á svörum fólks af íslenskum og erlendum uppruna sem svöruðu spurningalistum á íslensku í bæjum og þorpum eða strjálbýli. Þau sem svöruðu listum á ensku eða pólsku voru hins vegar marktækt minna ánægð með búsetu og marktækt líklegri til að ætla að flytja á brott á næstu 2–3 árum.

Í könnun verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi* kom með svipuðum hætti fram að yngri innflytjendur sem segjast enga færni hafa í íslensku eru nærri fimmfalt líklegri til að ætla að flytja en þau sem segjast hafa góða færni. Slíkur munur kom hins vegar ekki fram meðal innflytjenda yfir fertugu.

Þessar niðurstöður beggja verkefnanna benda eindregið til þess að færni í íslensku stuðli að meiri búsetuánægju og minni fyrirætlunum um brottflutninga meðal innflytjenda, sérstaklega þeirra sem eru yngri og búsettir á smærri stöðum. Aukin íslenskukennsla geti þannig stuðlað að aukinni byggðafestu þess stóra hóps innflytjenda sem hingað hafa komið á síðustu árum, ekki síst á dreifbýlli svæðum sem búið hafa við langvarandi fólksfækkun. Hins vegar er einnig mögulegt að færni í íslensku og vilji til að svara spurningakönnunum á því tungumáli endurspegli að einhverju leyti fyrirætlanir um að setjast hér að til frambúðar.

Í verkefninu *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi* kom fram óverulegur munur á fyrirætlunum karla og kvenna um áframhaldandi búsetu hér á landi, en þau sem voru 40 ára eða yngri voru þrefalt líklegri til að ætla að dvelja hér um skamma hríð en þau sem eldri voru. Jafnframt var talsverður munur á fyrirætlunum eftir hjúskapar- og fjölskyldustöðu. Einhleypir og barnlausir innflytjendur voru líklegastir til að ætla að flytja af landi brott en erlent fjölskyldufólk með íslenska maka var líklegast til að ætla að vera um kyrrt.

Loks vekur athygli að háskólamenntaðir innflytjendur sem segja menntun sína nýtast í starfi eru álíka ólíklegir og fólk sem ekki er með háskólamenntun til

Viðfangsefni frekari rannsókna

Að hvaða marki er færni í íslensku orsök eða endurspeglun framtíðaráforma innflytjenda?

Viðfangsefni frekari rannsókna

Að hvaða marki mæta búferlaflutningar erlendra ríkisborgara þörf fyrir háskólamenntað vinnuafli utan höfuðborgarsvæðisins?

að ætla að flytja úr landi. Háskólamenntað fólk sem segir menntun sína nýtast frekar eða mjög illa í starfi er hins vegar tvöfalt til þrefalt líklegra en aðrir innflytjendur til að ætla að flytja af landi brott á næstu 2–3 árum.

SUMMARY IN ENGLISH

Immigrants and migration

Immigration has had a profound impact on population growth and regional development in Iceland over the past decades. All regions of the country enjoy a positive rate of net migration from other countries, which explains population growth despite declining fertility rates and the net out-migration of Icelandic citizens in some regions. The majority of immigrants came to Iceland because of work opportunities but other factors are also highly significant, such as being closer to family, tranquility, safety and nature. There are no significant differences in either residential satisfaction or migration intentions of immigrants between the Reykjavík capital area and other larger towns, but immigrants in smaller towns and villages reported significantly less residential satisfaction and significantly more migration intentions. Younger immigrants were significantly more likely to intend to leave the country, in particular those who reported little or no competence in the Icelandic language. Single and childless immigrants were most likely to intend to leave the country while immigrants with children and an Icelandic spouse had the least intentions of return emigration. University-educated immigrants who reported that their education was of little or no use in their work were two to three times as likely as other immigrants to intend to leave Iceland within the next 2–3 years.

15

BÚFERLAFLUTNINGAR OG BYGGÐAÞRÓUN

Þóroddur Bjarnason

ÚTDRÁTTUR

Hefðbundið íslenskt sveitasamfélag byggði á möguleikum til að nýta íslenska náttúru sér til framfærslu. Fólksflutningar innanlands voru umtalsverðir, svo sem þegar jarðir skiptu um ábúendur, stofnað var til hjónabanda, vinnufólk færði sig um set, ómagar voru sendir í sína heimasveit og árstíðabundin hlunnindi voru nýtt. Búferlaflutningar milli landa voru hins vegar erfiðir og kostnaðarsamir og varla á færi annarra en fyrirmenna í stjórnsýslu, viðskiptum eða menningu. Með vélvæðingu í frumframleiðslunni minnkaði vinnuafliþörf í sveitum til mikilla muna en um leið sköpuðust margvísleg ný og mun betur launuð störf í sjávarbyggðunum umhverfis landið. Í upphafi 20. aldar hafði þéttbýlið á Suðvesturlandi mikla sérstöðu sem miðstöð stjórnsýslu, viðskipta og menningar og níu þúsund íbúar voru í Reykjavík og nágrannabyggðarlögum. Með þróun iðnaðar- og þjónustusamfélagsins, fólksflutningum innanlands og náttúrulegri fólksfjölgun óx Reykjavík í þá borg sem við nefnum nú „höfuðborgarsvæðið“ og taldi ríflega 240 þúsund íbúa og tvo þriðju hluta þjóðarinnar í ársbyrjun 2022. Fólki fjölgaði einnig umtalsvert í flestum öðrum landshlutum en byggðamynstur þeirra gjörbreyttist með mikilli fólksfækkun í sveitum og vexti stærstu þéttbýliskjarnanna. Tæknibylting samtímans mun að líkindum veikja eða slíta tengslin milli framfærslu og búsetu og byggðaðróun framtíðarinnar ráðast af því hvar fólk vill helst búa fremur en hvar það getur séð sér og sínum farborða. Framtíðarhorfur einstakra byggðarlaga kunna þannig í síauknum mæli að ráðast af þáttum á borð við náttúrufergurð, byggingarstíl, þjónustu við börn og gamalmenni, menningar- og tómstundastarf og umfram allt af góðu og skemmtilegu mannlífi.

15.1 Byggðafesta og búferlaflutningar fyrri tíma

Frá örófi alda hefur mannfólkið þurft að velja sér búsetu þar sem það gat séð sér og sínum farborða. Af þeim sökum dreifðist það frá heitustu til köldustu staða jarðarinnar, um eyjar, fjallendi og eyðimerkur og tileinkaði sér ólíkar aðferðir við að afla næringar og skjóls frá náttúruöflunum í samræmi við aðstæður á hverjum stað. Breytingar á náttúrulegum aðstæðum og þróun hvers samfélags og síðar alþjóðlegs efnahagslífs hafa ýmist dregið fólk frá heimahögum sínum til afskekktustu útnára eða menguðustu iðnaðarborga.

Um aldir byggðist íslenskt samfélag að mestu leyti á sjálfsþurftarþúskap þar sem náttúra landsins stóð undir framleiðslu heimilanna á nær öllum matvælum, klæðnaði og öðru sem heimilisfólk þurfti á að halda.¹ Mannfjöldinn sem slíkir atvinnuhættir gátu staðið undir í harðbýlu landi var iðulega á bilinu 40 til 70 þúsund manns en kann að hafa náð allt að 100 þúsund á gjöfulegum tímum.² Ekkert eiginlegt þéttbýli var á landinu þótt mannmargt hafi verið við biskupsstólana og önnur stórbýli og fólk hafi sums staðar búið þétt þar sem aflabrogð voru góð við sjávarsíðuna.³

Fram undir lok 19. aldar voru búferlaflutningar milli landa einkum bundnir við embættismenn og námsmenn af efri stigum samfélagsins, jafnframt því sem kaupmenn komu til landsins á sumrum. Hreyfanleiki fólks innanlands var hins vegar talsverður⁴ þar sem flestir íslenskir bændur voru leiguliðar og færðu sig oft nauðugir eða viljugir milli jarða.⁵ Jafnframt voru vistaskipti vinnufólks tiltölulega tíð og iðulega var stofnað til hjónabanda milli sveita, svæða og landshluta. Loks voru verulegir árstíðabundnir fólksflutningar milli landshluta í tengslum við vetrarvertíðir á sunnan- og vestanverðu landinu.

Um miðja átjándu öld réðust dönsk stjórnvöld í umfangsmikið byggðapróunarverkefni sem styrkja átti brothættu jaðarbyggðina á Íslandi. Árið 1751 var stofnað til þorps í Reykjavík með litlu iðnfyrirtæki í samvinnu Friðriks V Danakonungs við Skúla Magnússon og aðra vel stæða íslenska embættismenn. Á næstu áratugum voru flestar helstu stofnanir landsins jafnframt settar niður

1 Sjá nánar Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (2. kafli).

2 Árni D. Júlíusson 2018.

3 Gunnlaugsson 1988; Gunnlaugsson og Guttormsson 1993; Hrefna Róbertsdóttir 2018; Jón Þ. Þór 2002.

4 Sjá nánar Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (3. kafli).

5 Gísli Gunnarsson 1987.

í þorpinu eða nágrenni þess, og má þar nefna landlækni (1763), Hólavallaskóla (1786), landfógeta (1795), biskupinn yfir Íslandi (1797), landsyfirrétt (1800), stiftamtmann (1804), Stiftsbókasafnið (1818) og prentsmiður landsins sem voru sameinaðar og fluttar til Viðeyjar (1819).

Árið 1801 var Reykjavík orðin að 300 íbúa þorpi eða jafnstór Hólmavík í ársbyrjun 2022.⁶ Tæpum hundrað árum síðar, árið 1898, var hún orðin myndarlegur bær með um 4.500 íbúa eða á stærð við Vestmannaeyjar árið 2022.⁷ Aðrir bæir voru einnig í hröðum vexti og náði íbúafjöldinn þúsund manns á Ísafirði 1898, á Akureyri 1899, á Seyðisfirði 1901 og í Hafnarfirði 1905. Aldamótaárið 1900 bjuggu um 9 þúsund manns í rúmlega 40 öðrum byggðakjörnum en íbúar strjálbýlis voru þá tæp 60 þúsund.

Rúmum tveimur öldum áður en Byggðastofnun var sett á stofn í Reykjavík (1985) og síðar flutt til Sauðárkróks (2001) voru þannig lögð drög að stofnun Reykjavíkurborgar og þéttbýlisvæðingar landsins með opinberum stuðningi við nýsköpun í atvinnulífi og flutningi opinberra starfa og stofnana.⁸ Þetta byggðapróunarverkefni sem fjármagnað var beint af danska konunginum varð síðar einn mikilvægasti þátturinn í sjálfstæðisbaráttu Íslendinga og forsenda fyrir fullveldi þjóðarinnar. Í fyrsta árgangi *Nýrra félagsrita* árið 1841 komst Jón Sigurðsson til dæmis þannig að orði:

Eg get ekki skilið, hvernig Ísland geti komizt á nokkurn varanlegan velgengnis fót, né Íslendingar þolað, eða haft gagn af til lengdar að njóta þjóðarréttinda, án þess að á landinu sjálfu sé innlendur stofn (eður Centrum), bæði í stjórn, lærdómi, mentum og handiðnum ... Nú meðan aflið er lítið, þá þarf það að sameinast á einum stað, svo það geti styrkst í sjálfu sér og síðan unnið að útbreiðslu þess sem gott er og oss er þörf á, með meira afli, og samheldni og fylgi. Til þvílíks aðalstaðar virðist mér Reykjavík allvel fallin.⁹

Undir lok 19. aldar stóð íslenskt samfélag á þröskuldi víðtækrar umbyltingar efnahagslífs, stjórnmála og menningar. Þilskipaútgerðin sem hófst með Innréttingum Skúla Magnússonar (1751) stóð í talsverðum blóma í stærri bæjum landsins og uppbygging Reykjavíkur sem miðstöðvar stjórnsýslu, atvinnulífs og

6 Hagstofa Íslands 2022c; Júníus H. Kristinsson 1978.

7 Hagstofa Íslands 2022b, 2022c.

8 Þóroddur Bjarnason 2019b, 2021.

9 Jón Sigurðsson 1841.

menningar var vel á veg komin. Þar má þar til dæmis nefna endurreisn Alþingis í þorpinu (1845) og stofnun Lærða skólans (1846), Prestaskólans (1847), Lækna-skólans (1876) og Landsbankans (1886).

Á fyrstu árum 20. aldar hófst vélvæðing í sjávarútvegi sem átti eftir að gjörbreyta byggðamynstri landsins.¹⁰ Árið 1902 var sett vél í sexæringinn *Stanley* vestur í Hnífsdal og með vélbátaútgerðinni sköpuðust forsendur fyrir miklum vexti sjávarþorpa um land allt. Þremur árum síðar mörkuðu kaup íslenskra útgerðarmanna á togaranum *Coot* til Hafnarfjarðar upphaf togaraútgerðar í stærri bæjum landsins og endalok þilskipaútgerðarinnar.

Uppbygging í sjávarútvegi var í senn orsök og afleiðing þess að fólk flyktist úr sveitum landsins til sjávarþorpanna sem spruttu upp allt í kringum landið.¹¹ Tæknibyltingin gerði fólki kleift að lifa á sjávarútvegi allan ársins hring en uppbyggingin í sjávarútvegi hefði ekki verið möguleg án þessara flutninga fólks til sjávarþorpanna.

Svipaða sögu má raunar segja um þorp og bæi sem byggðust upp í tengslum við iðnvæðingu í landbúnaði á sama tíma. Tæknibyltingar og aukin framleiðni í landbúnaði og matvælavinnslu á 20. öld leiddu til þess að færri vinnufúsar hendur þurfti í íslenskum sveitum, innflutningur á matvælum jókst, bæir og sveitir fóru í eyði og fólk streymdi til þéttbýlisstaða. Þannig snarminnkaði hlutdeild landbúnaðar í íslensku atvinnulífi og sveitanna í mannfjölda þjóðarinnar.¹² Íbúum í strjálbýli fækkaði úr 60 þúsundum um aldamótin 1900 í 18 þúsund um aldamótin 2000, eða um 70%, og hlutfall íbúa strjálbýlis af öllum landsmönnum lækkaði úr 77% í 6%.

Sá fjöldi lítilla sjávarþorpa sem spratt upp í fjörðum og víkum umhverfis landið var ekki nauðsynlegur til að nýta sjávarauðlindina og vel hefði mátt sjá fyrir sér færri og stærri sjávarútvegsbæi sem nýttu nærliggjandi mið á einstökum svæðum. Þetta dreifða byggðamynstur endurspeglar hins vegar nán tengsl þorpanna við sveitasamfélögin sem þau spruttu úr, en fyrstu þorpsbúarnir voru gjarnan ungt fólk sem fékk þar tækifæri til að skapa sér framfærslu og sjálfstætt líf án þess að yfirgefa heimahagana.¹³ Stundum voru þorpin fyrsta þrepið

10 Jón Þ. Þór 2002.

11 Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (2. kafli); Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (3. kafli).

12 Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (2. kafli).

13 Þóroddur Bjarnason 2012.

í flutningum sveitafólks til stærri staða en stundum áfangastaður fólks frá stærri bæjum eða öðrum löndum í leit að nýjum tækifærum.

Þótt fiskveiðar og fiskvinnsla væru vitaskuld helstu undirstöður sjávarþorpanna á 20. öldinni er þó mikilvægt að hafa í huga að þau voru einnig miðstöðvar verslunar, þjónustu og mannlífs í dreifðum byggðum. Sem hafnarbyggðir voru þær þannig tengipunktur fólksflutninga, útskipunar og innflutnings fyrir nærliggjandi sveitir, sérstaklega á fyrri hluta aldarinnar þegar vegasamgöngur voru frumstaðar eða engar.¹⁴

Sjávarútvegurinn var einnig aðeins einn af mörgum þáttum sem ýttu undir vöxt borgarsamfélags Reykjavíkur og síðar höfuðborgarsvæðisins. Þannig voru stjórnsýsla, verslun, iðnaður og þjónusta frá upphafi undirstöðuatvinnugreinar Reykjavíkur þar sem fólki fjölgaði að jafnaði um tæplega tvö þúsund manns á ári alla 20. öldina og fyrstu áratugi 21. aldarinnar. Nokkuð svipaða sögu má segja á smærri skala um Akureyri þar sem fólkfjöldgunin var nánast línuleg um tæplega 150 íbúa á ári frá 1901 til 2022.¹⁵

Fram undir lok níunda áratugar 20. aldar uxu sjávarþorpin í öfugu hlutfalli við fólksfækkun í sveitum. Að Akureyri og Ísafirði undanskildum fjölgaði íbúum sjávarbyggða frá Snæfellsnesi austur á Höfn í Hornafirði þannig nokkuð línulega úr rúmlega sjö þúsund árið 1901 í tæplega 33 þúsund þegar íbúafjöldinn náði hámarki 1988 eða um 277 íbúa á ári að jafnaði. Á sama tímabili fækkaði íbúum í strjálbýli utan höfuðborgarsvæðisins úr 54 þúsund í 20 þúsund eða um 380 íbúa á ári að jafnaði.

Með uppbyggingu vegakerfisins og eflingu stærri bæja á síðari hluta 20. aldar dró verulega úr hlutverki margra smærri sjávarþorpa sem miðstöðva samgangna, verslunar og þjónustu. Vöxtur sjávarþorpanna byggðist í sívaxandi mæli á fjárfestingum í sífellt öflugri fiskiskipum og háþróaðri fiskvinnslu. Raunar má halda því fram með nokkrum rétti að skuttogaravæðingin á sjöunda og áttunda áratug síðustu aldar hafi í senn verið drifkraftur vaxtar þeirra og orsök þess að veiðisóknin fór langt fram úr því sem fiskistofnarnir gátu borið.

Árið 1975 varaði Hafrannsóknastofnun við því í svonefndri „svartri skýrslu“ að hrun þorskstofnsins væri yfirvofandi ef ekki yrði dregið verulega úr veiðum.¹⁶ Í kjölfarið hófust tilraunir með sóknarstýringu sem leiddu að lokum til þess

14 Ásgeir Jónsson 2002.

15 Hagstofa Íslands 2022b, 2022c.

16 Hafrannsóknastofnun 1975.

fiskveiðistjórnunarkerfis sem í daglegu tali er nefnt „kvótakerfið“. Árið 1983 var kvóta úthlutað á fiskiskip á grundvelli veiðireynslu síðustu þriggja ára¹⁷ og árið 1990 var tilfærsla, leiga og sala aflaheimilda gefin frjáls.¹⁸

Kvótasetning aflaheimilda og frjálst framsal þeirra leiddi til mikillar hagræðingar og samþjöppunar í veiðum og vinnslu.¹⁹ Útgerðum hefur fækkað, öflugustu sjávarútvegsfyrirtækin hafa stækkað og arðsemi þeirra aukist til mikilla muna. Hagnaður af rekstri stærstu sjávarútvegsfyrirtækjanna hefur jafnframt skapað aukið svigrúm til fjárfestinga og tækniþróunar sem hefur aukið afköst og fækkað beinum störfum við veiðar og vinnslu. Þá hefur botnfiskvinnslan í vaxandi mæli færst til Suðvesturlands í nánd við Keflavíkurflugvöll og Faxaflóahafnir.

Þessar breytingar í sjávarútvegi höfðu mikil áhrif á byggðapróun sjávarbyggðanna í lok 20. aldar og upphafi 21. aldar. Á árunum 1983–2012 fækkaði íbúum þeirra um tæplega sex þúsund manns, eða sem nam 17% mannfjöldans. Fækkunin var hlutfallslega meiri, eða um 30%, í þeim sjávarbyggðum þar sem íbúar voru færri en 500 við upphaf kvótakerfisins. Frá 2012 hefur mannfjöldi minni sjávarbyggðanna hins vegar staðið nokkurn veginn í stað og fólki fjölgað lítillega í stærri sjávarbyggðum. Á svipuðum tíma stöðvaðist nær samfelld fólksfækkun síðustu aldar í strjálbýli og fólki fjölgaði lítillega.

Margir fræðimenn telja að rekja megi fólksfækkun í sjávarbyggðum beint til þess að sjávarbyggðir hafi misst frá sér aflaheimildir²⁰ eða óbeint til kvótakerfisins vegna þess að mögulegt framsal aflaheimilda hafi skapað mikla óvissu um framtíðina í öllum sjávarbyggðum.²¹ Aðrir benda þó fremur á lakari búsetugæði í smærri byggðarlögum, breyttar samgöngur, tækniframfarir og breytingar á skipulagi og markaðsaðstæðum sjávarútvegs.²²

Útilokað er að segja fyrir um það með nokkurri vissu hver þróunin hefði orðið í íslenskum sjávarbyggðum ef kvótakerfið hefði ekki verið tekið upp. Hitt er víst að kvótakerfið var miðlægt í þeim miklu breytingum sem urðu í sjávarút-

17 Lög um veiðar í fiskveiðilandhelgi Íslands (82/1983).

18 Lög um stjórn fiskveiða (38/1990).

19 Þóroddur Bjarnason, Guðmundur K. Jónsson, Hinrik Greipsson og Kristján T. Einarsson 2017.

20 Benediktsson og Karlsdóttir 2011; Chambers, Helgadóttir og Carothers 2017; Einarsson 2011; Korkorsch og Benediktsson 2018a, 2018b.

21 Þóroddur Bjarnason 2012.

22 Ásgeir Jónsson 2002; Bjarki Vigfússon og Haukur M. Gestsson 2016; Ragnar Árnason 2005; Sveinn Agnarsson 2007.

vegi á Íslandi undir lok síðustu aldar og fólksfækkun í sjávarbyggðum má rekja beint til þeirra breytinga. Ef ekki hefði verið dregið úr sókninni hefði þróunin getað orðið eins og á Nýfundnalandi þar sem þorsstofninn hrundi í upphafi tíunda áratugarins og sjávarútvegur lagðist nær alveg af. Hins vegar hefðu önnur fiskveiðistjórnunarkerfi eflaust haft önnur áhrif á afkomu sjávarútvegsfyrirtækjanna og þróun sjávarbyggðanna.

Þrátt fyrir stórhug og bjartsýni aldamótakynslóðarinnar í upphafi 20. aldar hefði engan getað rennt í grun um þær gríðarlegu breytingar sem framundan voru eða hvernig samfélagið yrði hundrað árum síðar. Umbylting íslensks samfélags var vitaskuld hluti víðtækari breytinga á Vesturlöndum og á heimsvísu en afdrif afskekktar smáþjóðar sem öldum saman stundaði sjálfsþurftarþúskaþ á nyrsta jafri hefðu getað orðið með ýmsu móti og þróun íslensks samfélags á 20. öldinni var hvorki fyrirjáanleg né óhjákvæmileg.

15.2 Byggðafesta og búferlaflutningar í samtímanum

Á fyrstu áratugum 21. aldar urðu umtalsverðar breytingar á helstu þáttum mannfjöldaþróunar á Íslandi. Á öldinni sem leið skýrðist hraður vöxtur höfuðborgarsvæðisins einkum af náttúrulegri fjölgun íbúanna og aðflutningi fólks frá öðrum landshlutum. Þrátt fyrir lakkandi fæðingartíðni varð náttúruleg fólksfjölgun einnig til þess að íbúum flestra annarra landshluta fjölgaði hægt og rólega, þrátt fyrir neikvæðan flutningsjöfnuð þeirra gagnvart höfuðborgarsvæðinu. Á nýrri öld hefur enn dregið úr fæðingartíðni íslenskra kvenna og fyrirséð að náttúruleg fólksfjölgun muni stöðvast eða jafnvel snúast við á næstu áratugum.²³ Á sama tíma hefur fólki fjölgað í öllum landshlutum vegna mikils aðflutnings fólks af erlendum uppruna.²⁴

Um síðustu aldamót náði sú gagnþéttbýlisvæðing (e. *counter-urbanization*) eða útbyggðavæðing (e. *exurbanization*) sem víða á Vesturlöndum hafði staðið frá miðri síðustu öld²⁵ jafnframt loksins til Íslands. Frá lokum síðari heimsstyrjaldar og fram til aldamóta fjölgaði íbúum suðvestursvæðisins frá Akranesi um Suðurnes til Selfoss að jafnaði um tæplega 500 manns á ári. Það sem af er þessari öld hefur fólksfjölgunin hins vegar að jafnaði verið um 2.000 manns á ári, að

23 Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (2. kafli).

24 Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannsdóttir og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (3. kafli).

25 Halfacree 2008; Mitchell 2004.

undanskildum árunum eftir hrun.²⁶ Þessi fjölgun skýrist einkum af fjölda innflytjenda og aðflutningi erlendra ríkisborgara.²⁷ Flutningar frá suðvestursvæðinu til höfuðborgarsvæðisins breyttust hins vegar lítið og flutningsjöfnuður þess gagnvart höfuðborgarsvæðinu er því jákvæður.

Þá hefur dregið jafnt og þétt úr fólksflutningum frá fjarlægari landsbyggðum til höfuðborgarsvæðisins en flutningar til þeirra hafa lítið breyst. Flutningsjöfnuður þeirra landsvæða sem áratugum saman hafa tapað verulegum fjölda íbúa til höfuðborgarsvæðisins nálgast því jafnvægi innanlands og er almennt jákvæður þegar tekið er tillit til flutninga milli landa.²⁸ Fjölgun innflytjenda hefur ekki haft teljandi áhrif á flutninga innanlands þar sem flutningsmynstur íslenskra og erlendra ríkisborgara er svipað.²⁹

Fólksfjölgun á höfuðborgarsvæðinu má því nú um stundir að mestu leyti rekja til flutninga milli landa og frjósemi íbúa þess. Hins vegar er óveruleg fólksfjölgun á höfuðborgarsvæðinu vegna flutninga innanlands og sum árin er flutningsjöfnuðurinn innanlands jafnvel höfuðborgarsvæðinu í óhag. Í fjarlægari landshlutum vegur náttúruleg fólksfjölgun einnig á móti neikvæðum flutningsjöfnuði innanlands um leið og flutningsjöfnuður er umtalsvert jákvæður gagnvart öðrum löndum. Hraðan vöxt byggðakjarna á suðvestursvæðinu má aftur á móti bæði rekja til flutninga innan lands og utan auk frjósemi íbúanna.

Búseta á höfuðborgarsvæðinu einkennist af meiri stöðugleika en á öðrum landsvæðum.³⁰ Þar er hæst hlutfall íbúa sem býr á sínum uppeldisstöðvum og þar er jafnframt hæst hlutfall íbúa sem hafa aldrei búið annars staðar. Í landsbyggðunum er meirihluti íbúanna einnig innfæddur en aðeins lítill minnihluti hefur aldrei búið annars staðar. Því má segja að langflestir íbúanna séu aðflutt, annaðhvort sem nýbúar eða snúbúar sem flutt hafa heim eftir búsetu annars staðar. Á Akureyri er hreyfanleiki íbúanna meiri en á höfuðborgarsvæðinu en minni en á öðrum svæðum utan Suðvesturlands.

Íbúar landsins eru almennt ánægð með búsetu sína en athygli vekur að búsetuánægjan er almennt minni á höfuðborgarsvæðinu en annars staðar á landinu,³¹ enda þótt tækifæri til menntunar og starfa séu þar fjölbreyttust og fram-

26 Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir 2022a (2. kafli).

27 Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (3. kafli).

28 Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (3. kafli).

29 Þóroddur Bjarnason, Unnur D. Skaptadóttir og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (4. kafli).

30 Þóroddur Bjarnason, Unnur D. Skaptadóttir og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (4. kafli).

31 Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Sigríður E. Þórðardóttir 2022 (6. kafli).

boð verslunar, þjónustu, afþreyingar og menningar mest.³² Þessar niðurstöður skýrast að hluta til af minni búsetuánægju aðfluttra á höfuðborgarsvæðinu, en búsetuánægja innfæddra er einnig minni á höfuðborgarsvæðinu en víðast hvar annars staðar á landinu.

Þau sem eru ánægð með búsetu sína eru vitaskuld almennt ólíklegri til að hyggja á búferlaflutninga en þau sem eru óánægð með hana. Þetta samband er þó skilyrt af ýmsum þáttum á borð við tækifæri til menntunar og atvinnu, húsnæði, þjónustu og búsetu vina og fjölskyldu.³³ Þá er talsvert meira samræmi milli búsetuánægju og búferlafyrirætlana á þéttbýlli stöðum en í þorpum og strjálbýli. Í fámennari byggðarlögum eru þannig fleiri sem ætla að flytja nauðug á brott en jafnframt fleiri sem ætla að vera nauðug um kyrrt. Í stærri þéttbýlisstöðunum er ekki marktækur munur á búsetuánægju eða búferlafyrirætlunum innflytjenda og annarra íbúa en búsetuánægja þeirra er marktækt minni og búferlafyrirætlanir marktækt meiri í minni bæjum og þorpum.

Í upphafi aldarinnar voru unglingar í landsbyggðunum líklegri til að ætla að flytja en jafnaldrar þeirra á höfuðborgarsvæðinu og stúlkur voru líklegri til þess en drengir.³⁴ Á fyrstu áratugum 21. aldar hækkaði hlutfall unglunga sem ætluðu að flytja úr heimabyggð umtalsvert, sérstaklega meðal drengja og meðal unglunga á höfuðborgarsvæðinu. Munurinn eftir þéttbýlisstigi minnkaði því umtalsvert og kynjamunur í slíkum fyrirætlunum hvarf að mestu. Á þessu tímabili jókst áhugi unglunga á því að flytja til annarra landa en mjög dró úr áhuga unglunga í landsbyggðunum á búsetu á höfuðborgarsvæðinu.

Meðal fullorðinna aukast búferlafyrirætlanir einnig almennt með minnkandi þéttbýli.³⁵ Íbúar í þorpum og minni bæjum eru þannig líklegust til að hyggja á búferlaflutninga en íbúar höfuðborgarsvæðisins eru ólíklegust til þess. Yngra fólk er líklegast til að ætla að flytja úr heimabyggð en kynjamunur í slíkum fyrirætlunum er hins vegar óverulegur. Eðli málsins samkvæmt eru erlendir ríkisborgarar mun líklegri til að ætla að flytja af landi brott, hvort sem þau búa á höfuðborgarsvæðinu eða utan þess.

Fullorðin fólk í landsbyggðunum jafnt sem á höfuðborgarsvæðinu hefur mun

32 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Vífill Karlsson 2022 (11. kafli).

33 Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Sigríður E. Þórðardóttir 2022 (6. kafli).

34 Þóroddur Bjarnason, Ólöf Garðarsdóttir og Vífill Karlsson 2022 (5. kafli).

35 Þóroddur Bjarnason, Ólöf Garðarsdóttir og Vífill Karlsson 2022 (5. kafli).

meiri áhuga á því að búa erlendis en að búa annars staðar á Íslandi.³⁶ Hins vegar eru þau sem ætla að flytja frá núverandi byggðarlagi á næstu 2–3 árum líklegri til að hyggja á búferlaflutninga innanlands en utan. Höfuðborgarsvæðið er áfangastaður um þriðjungs til helmingss þess landsbyggðafólks sem hyggur á búferlaflutninga en íbúar smærri byggðarlaga eru sérstaklega líkleg til að ætla að flytja annað innanlands. Íbúar höfuðborgarsvæðisins eru á hinn bóginn álíka líkleg til að ætla að flytja til suðvestursvæðisins og að ætla að flytja til fjarlægari landsbyggða.

Menntunartækifæri hafa umtalsverð áhrif á búferlafyrirætlanir fólks, sérstaklega í minni byggðarlögum.³⁷ Um það bil tvö af hverjum þremur þeirra sem flutt hafa frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins segja þannig að eigin menntunartækifæri eða tækifæri annarra til menntunar hafi skipt miklu máli í því sambandi. Með svipuðum hætti skipta slík tækifæri til menntunar miklu máli fyrir helming til tvo af hverjum þremur þeirra sem ætla að flytja til höfuðborgarsvæðisins á næstu 2–3 árum.

Ungt fólk flytur gjarnan frá landsbyggðunum til þess að stunda háskólanám og því eru þau sem lokið hafa stúdentsprófi langlíklegust til að hyggja á flutninga.³⁸ Þau sem geta stundað staðarnám eða fjarnám á háskólastigi í heimabyggð eru hins vegar ekki líklegri til að flytja búferlum en jafnaldrar þeirra sem stunda staðarnám á höfuðborgarsvæðinu. Jákvæð áhrif landsbyggðaháskólanna á byggðafestu í dreifðum byggðum eru þannig fyrst og fremst vegna áherslu þeirra á fjarnám af ýmsu tagi.

Þau sem lokið hafa háskólaprófi eru ekki líklegri til þess að hyggja á búferlaflutninga en aðrir íbúar landsbyggðanna. Hins vegar eru háskólamenntaðir innflytjendur sem segja menntun sína nýtast frekar eða illa í starfi tvöfalt til þrefalt líklegri en aðrir innflytjendur til að ætla að flytja af landi brott á næstu 2–3 árum.³⁹ Þá voru yngri innflytjendur sem enga færni höfðu í íslensku mun líklegri en aðrir innflytjendur til að ætla að flytja aftur af landi brott.

Atvinnutækifæri hafa einnig mikil áhrif á búferlaflutninga en þau tengsl eru margþætt. Þannig skipta atvinnutækifæri miklu máli í flutningum frá lands-

36 Dóroddur Bjarnason, Ólöf Garðarsdóttir og Vífill Karlsson 2022 (5. kafli).

37 Dóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir, Ólöf Garðarsdóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (7. kafli).

38 Dóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir, Ólöf Garðarsdóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (7. kafli).

39 Dóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (14. kafli).

byggðunum til höfuðborgarsvæðisins jafnt sem í flutningum frá höfuðborgarsvæðinu til landsbyggðanna.⁴⁰ Fólk sem sækir sér menntun til höfuðborgarsvæðisins fær oft vinnu þar og í lengist eftir útskrift en störf við hæfi í heimabyggð eru einnig oft forsenda þess að fólk geti snúið heim að námi loknu. Atvinnutækifæri og tiltölulega góð launakjör í samanburði við heimalandið eru einnig ein helsta ástæða aðflutnings fólks af erlendum uppruna þótt margvíslegir aðrir þættir skipti einnig verulegu máli, svo sem nálægð við fjölskyldu, friðsæld, öryggi og íslensk náttúra.⁴¹

Þau svæði sem búið hafa við langvarandi fólksfækkun einkennast oft af óverulegu atvinnuleysi, en það kann að skýrast af þáttum sem ekki tengjast ástandi á vinnumarkaði eða í einstökum atvinnugreinum með beinum hætti. Þannig kann til dæmis skortur á margvíslegri þjónustu að ýta undir brottflutning fólks sem missir vinnuna í strjálbýlum samfélögum og jafnframt gera það erfiðara að fylla störf sem losna þegar fólk flytur á brott.

Fjölbreytni á vinnumarkaði eykur byggðafestu landsbyggðanna, ekki síst sjávarbyggða og sveita þar sem mörg störf í frumframleiðslu hafa tapast á undanförnum árum og áratugum. Aðeins um fimmtungur þeirra sem eru á vinnumarkaði í strjálbýli starfar eingöngu við landbúnað⁴² og þrátt fyrir umtalsverða fækkun bænda hefur íbúum strjálbýlis fjölgað á undanförnum árum.⁴³ Í strjálbýlinu skipta störf við vélar og iðnað álíka miklu máli og landbúnaður meðal karla, en heilbrigðisþjónusta og fræðslustarfsemi meðal kvenna. Störf við landbúnað, vélar og iðnað eða verslun og skrifstofustörf tengjast aukinni byggðafestu í strjálbýli en þau sem starfa eingöngu við ferðaþjónustu eru sérstaklega líkleg til að hyggja á búferlaflutninga.

Með bættum samgöngum og framförum í boðskiptatækni hafa vinnusóknarsvæði stækkað og fjölbreytni aukist í byggðarlögum í nágrenni stærri þéttbýlisstaða.⁴⁴ Það á ekki síst við á suðvestursvæðinu í seilingarfjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu þar sem samgöngubætur hafa stuðlað að bæði atvinnuuppbyggingu og aukinni vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins. Þannig hafa uppbygging Keflavíkurflugvallar og tvöföldun Reykjanesbrautarinnar stuðlað að mikilli fólks-

40 Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson 2022 (8. kafli).

41 Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (14. kafli).

42 Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson 2022 (8. kafli).

43 Þóroddur Bjarnason og Ólöf Garðarsdóttir 2022a (2. kafli).

44 Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson 2022 (9. kafli).

fjölgun á Suðurnesjum og Hvalfjarðargöngin verið forsenda bæði uppbyggingar iðnaðarsvæðisins á Grundartanga og fólksfjölgunar á Akranesi. Hlutfallslega mest hefur fólksfjölgunin þó verið í Árnessýslu þar sem Selfoss, Hveragerði og Þorlákshöfn hafa vaxið vegna bæði vinnusóknar til höfuðborgarsvæðisins og uppbyggingar margvíslegrar starfsemi á Suðurlandi.⁴⁵

Vöxtur stærri byggðakjarna á suðvestursvæðinu byggist að hluta til á fólki sem starfar á höfuðborgarsvæðinu en sækist eftir ódýrara húsnæði, minna samfélagi, meiri nálægð við náttúruna eða öðrum kostum dreifðari byggða. Þótt vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins sé mikilvæg stoð atvinnulífsins á suðvestursvæðinu skal því haldið til haga að mikill meirihluti fólks á vinnumarkaði þar sækir vinnu í heimabyggð eða annars staðar utan höfuðborgarsvæðisins.⁴⁶

Athygli vekur að karlar eru nær tvöfalt líklegri en konur til þess að sækja vinnu til höfuðborgarsvæðisins og vekur það jafnframt spurningar um áhrif kynbundinnar vinnusóknar um langan veg á fjölskyldulíf og samskipti kynjanna. Jafnframt er áhugavert að þótt möguleikar á vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins geti ýtt undir flutninga til byggðarlaga á suðvestursvæðinu tengist slík vinnusókn engu að síður auknum fyrirætlunum um að flytja frá suðvestursvæðinu til höfuðborgarsvæðisins.⁴⁷

Mikill meirihluti fólks á höfuðborgarsvæðinu og utan þess segir að íbúðarhúsnæðið skipti þau persónulega talsverðu eða miklu máli, en þau sem segja húsnæðið engu máli skipta eru mun líklegri til að ætla að flytja á brott.⁴⁸ Jafnframt eru þau sem eru á leigumarkaði mun líklegri til að ætla að flytja en þau sem búa í eigin húsnæði.

Fasteignaverð endurspeglar framboð og eftirspurn eftir húsnæði á tilteknum stöðum. Það er hæst í miðbæ Reykjavíkur og fer almennt lækkandi með auknu strjálbylí. Það þýðir þó ekki að allir vilji búa í miðbænum heldur aðeins að hlutfallslega fleiri vilji búa þar miðað við fjölda íbúða í boði. Óháð fasteignaverði vill meirihluti fólks raunar búa þar sem það býr nú þegar og í úthverfum og nágrennasveitarfélögum borgarinnar, á suðvestursvæðinu og á Akureyri segjast aðeins 2–3% helst myndu vilja búa í miðbæ Reykjavíkur.⁴⁹

45 Þóroddur Bjarnason og Stefán H. Jónsson 2022.

46 Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir 2018; Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson 2022 (8. kafli).

47 Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson 2022 (8. kafli).

48 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Vífill Karlsson 2022 (10. kafli).

49 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Vífill Karlsson 2022 (10. kafli).

Þótt hærri fasteignaverð á höfuðborgarsvæðinu endurspegli vilja margra til að eiga þar heimili er lægra fasteignaverð utan þess einn þeirra þátta sem dregur fólk frá borginni til dreifbýlli svæða. Mikill meirihluti þeirra sem ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu til annarra landsvæða segja þannig að ódýrt eða gott húsnæði skipti máli í því sambandi, sérstaklega við flutninga til stærri byggðakjarna á suðvestursvæðinu.⁵⁰ Með svipuðum hætti segir mikill meirihluti þeirra sem ekki ætla að flytja frá landsbyggðunum að ódýrt eða gott húsnæði skipti máli fyrir áframhaldandi búsetu þeirra.

Höfuðborgarsvæðið sker sig frá öðrum landsvæðum hvað varðar fjölbreytni verslunar og þjónustu, menntunartækifæra, heilbrigðisþjónustu, afþreyingar og menningar og íbúar þess þurfa nánast aldrei að sækja slíkt út fyrir sína heimabyggð. Í öðrum landshlutum þarf fólk annaðhvort að láta sér nægja það sem er í boði í heimabyggð eða sækja slíka hluti um langan veg. Stærri þéttbýlisstaðir á suðvestursvæðinu eru þó sjálfum sér nógir um ýmsa þjónustu og þjónustusvæði þeirra teygja sig langt út fyrir áhrifasvæði höfuðborgarinnar.⁵¹ Á Norðurlandi er þjónustusókn til Akureyrar mest í Eyjafirði en þjónustusvæði hennar fyrir sérhafðari þjónustu nær víða um Norður- og Austurland.

Byggðafesta minnkar almennt eftir því sem þjónustustig byggðakjarna er lægra og meiri fjarlægð er til næsta stærri þjónustukjarna.⁵² Þannig hefur aðgengi að verslun og þjónustu, heilbrigðisþjónustu og menningu og afþreyingu almennt minnst áhrif á búferlaflutninga frá Akureyri en mest áhrif á flutninga frá minni bæjum og þorpum. Slíkir þættir skipta konur ívið meira máli en karla en sá munur er ekki mikill.

Sérstaka athygli vekur að marktækt fleiri nefna aðgengi að menningu og afþreyingu sem ástæðu fyrirhugaðra búferlaflutninga en aðra þætti, svo sem verslun og þjónustu eða heilbrigðisþjónustu. Þá er athyglisvert að þrátt fyrir nálægðina við höfuðborgarsvæðið skiptir aðgengi að afþreyingu og menningu einna mestu máli í flutningum frá suðvestursvæðinu. Vera kann að nálægðin við fjölbreytta afþreyingu og menningu á höfuðborgarsvæðinu hafi meiri áhrif á búsetufyrirætanir fólks í seilingarfjarlægð frá borginni en þau sem búa fjær.

Samgöngur skipta miklu máli fyrir stærð vinnusóknar- og þjónustusvæða og geta haft bein áhrif á byggðafestu og búferlaflutninga. Samgöngubætur sem

50 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Vífill Karlsson 2022 (10. kafli).

51 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Vífill Karlsson 2022 (11. kafli).

52 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Vífill Karlsson 2022 (11. kafli).

tengja minni byggðarlög við stærri og fjölbreyttari þéttbýlisstaði hafa almennt jákvæð samfélagsáhrif en byggðaáhrif framkvæmda sem draga úr einangrun smærri byggðarlaga án þess að tengja þau við öflug vaxtarsvæði eru nokkru óljósari.⁵³

Í þessu sambandi skiptir bæði máli að stytta vegalengdir og bæta upplifun fólks af umferðaröryggi. Þannig geta vegir sem eru yfirleitt færir fólksbílum engu að síður verið veruleg samgönguhindrun ef fólk finnur fyrir ótta þegar ekið er um þá. Fleiri finna fyrir verulegum óþægindum eða kvíða að vetrarlagi en sumarlagi og konur eru líklegri til að greina frá slíku en karlar. Óþægindi eða kvíði á þjóðvegum að vetrarlagi tengist auknum líkum á því að flytja frá landsbyggðunum á næstu 2–3 árum. Slíkt samband kemur ekki fram á höfuðborgarsvæðinu, enda þurfa íbúar þess yfirleitt ekki að ferðast um þjóðvegina vegna vinnu, þjónustu eða afþreyingar.

Hins vegar hafa umferðartafir og önnur óþægindi af miklum umferðarþunga áhrif á brottflutninga frá höfuðborgarsvæðinu.⁵⁴ Þannig nefna mörg þeirra sem hafa flutt eða ætla að flytja frá höfuðborgarsvæðinu minni umferð meðal ástæðna búferlaflutninganna. Minni umferðarþungi skiptir eðlilega meira máli í flutningum til strjálbýlli svæða en í flutningum til stærri byggðakjarna og virðist sérstaklega vera áhrifaþáttur í ákvörðunum fólks sem ólst upp í smærri byggðarlögum um að flytja frá höfuðborgarsvæðinu.

Ákvarðanir fólks um búsetu ráðast þó ekki eingöngu af hagnýtum þáttum á borð við atvinnutækifæri, fasteignaverð, samgöngumál eða aðgengi að þjónustu. Margvíslegir félagslegir og tilfinningalegir þættir skipta þar einnig miklu máli. Þannig skipta uppruni fólks, búseta fjölskyldu og vina og önnur staðartengsl umtalsverðu máli í ákvörðunum um að vera um kyrrt, flytja á brott eða snúa aftur heim til æskulóðanna.⁵⁵ Þá eru einhleypir og barnlausir innflytjendur líklegastir til að flytja af landi brott en erlent fjölskyldufólk með íslenska maka líklegast til að ætla að vera um kyrrt.⁵⁶

Fólk á höfuðborgarsvæðinu er mun líklegra en íbúar landsbyggðanna til að búa á sínum æskulóðum og að búa í nágrenni við bestu vini sína og nánustu

53 Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson 2022 (9. kafli).

54 Þóroddur Bjarnason og Vífill Karlsson 2022 (9. kafli).

55 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (12. kafli).

56 Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (14. kafli).

fjölskyldu⁵⁷ en vegna mikilla aðflutninga er hlutfall innfæddra tiltölulega lágt á suðvestursvæðinu.⁵⁸ Engu að síður eru þau sem ólust þar upp tiltölulega líkleg til að búa þar áfram eða snúa til baka eftir búsetu annars staðar. Utan Suðvesturlands fer hlutfall nánustu fjölskyldu og bestu vina í nágrenninu jafnframt lækkandi með minnkandi þéttbýli.

Sterkar vísbendingar eru um að straumur fólks til landsbyggðanna sé að stórum hluta fólk á heimleið frá höfuðborgarsvæðinu, öðrum landsvæðum innanlands eða frá öðrum löndum. Jafnframt draga stærri staðir á borð við Selfoss og Akureyri til sín fólk sem ólst upp í meira dreifbýli, ýmist beint eða frá höfuðborgarsvæðinu eða útlöndum.⁵⁹ Þannig má vera að fólk sem ólst upp í fámennari byggðarlögum finni ákveðið jafnvægi milli atvinnutækifæra, þjónustustigs og nálægðar við æskustöðvarnar, fjölskyldu og vini með því að setjast að í stærri bæjum í sama landshluta.

Tengsl fólks við heimabyggðina eru þó ekki alltaf jákvæð og átök og neikvæð samskipti geta ýtt undir brottflutninga. Þannig eru hinsegin unglingar og unglingar sem verða fyrir einelti í skólum mun líklegri til að ætla að flytja á brott fyrir fullt og allt.⁶⁰ Það á jafnt við um unglinga á höfuðborgarsvæðinu og í landsbyggðunum en þó eru unglingar í borginni líklegri til að ætla að flytja til útlanda en unglingar í landsbyggðunum líklegri til að ætla að flytja á höfuðborgarsvæðið.

Á Íslandi líkt og í flestum öðrum löndum einkennast fámennari byggðarlög gjarnan af ójöfnu kynjahlutfalli og sérstaklega af lágu hlutfalli ungra kvenna. Þetta mynstur er gjarnan skýrt með því að ungar konur flytji frá dreifðum byggðum vegna hefðbundinna kynjaviðhorfa, kynskipts vinnumarkaðar þar sem hefðbundin kvennastörf séu erfið og illa borguð og takmarkaðrar þjónustu af ýmsu tagi. Þó er lítill munur á brottflutningstíðni karla og kvenna frá fámennari byggðarlögum og lágt hlutfall kvenna virðist raunar skýrast af því að þær séu ólíklegri til að flytja til slíkra byggðarlaga fremur en að þær séu líklegri til að flytja frá þeim.

Konur upplifa mun meira kynjamisrétti en karlar en nokkra athygli vekur að

57 Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (12. kafli).

58 Þóroddur Bjarnason, Unnur D. Skaptadóttir og Ólöf Garðarsdóttir 2022 (4. kafli).

59 Bjarnason o.fl. 2021; Þóroddur Bjarnason og Stefán H. Jónsson 2022; Þóroddur Bjarnason, Sigríður E. Þórðardóttir og Unnur D. Skaptadóttir 2022 (12. kafli).

60 Þóroddur Bjarnason, Ólöf Garðarsdóttir og Vífill Karlsson 2022 (5. kafli); Þóroddur Bjarnason o.fl. 2022 (13. kafli).

konur á höfuðborgarsvæðinu upplifa meira misrétti á vinnumarkaði en konur í landsbyggðunum. Engu að síður nefna margar konur hefðbundin viðhorf til jafnréttismála sem ástæðu flutninga frá landsbyggðunum til höfuðborgarsvæðisins.⁶¹ Ekki er fyllilega ljóst hvernig á þessu stendur en vera má að herra menntunarstig og lagskiptari vinnumarkaður á höfuðborgarsvæðinu stuðli að meiri meðvitund um kynjasmisrétti. Jafnframt er hugsanlegt að flutningar kvenna sem eru meðvitaðar um slíkt misrétti frá dreifðum byggðum til höfuðborgarsvæðisins stuðli að mun á viðhorfum eftir byggðastigi.

Þá upplifa þorpsbúar meira slúður um sína hagi en þau sem búa í stærri byggðarlögum og slíkar upplifanir ýta mjög undir brottflutninga, sérstaklega meðal yngra fólks.⁶² Hins vegar vekur nokkra athygli að karlar og konur eru álíka líkleg til að kvarta undan slúðri um ástarlíf sitt í minni bæjum og þorpum og slíkar upplifanir tengjast auknum líkum á búferlaflutningum meðal bæði karla og kvenna.

15.3 Byggðafesta og búferlaflutningar í framtíðinni

Líkt og í upphafi 20. aldar stöndum við nú frammi fyrir gagngerri umbyltingu efnahagslífs, samfélags og menningar. Tæknilegar lausnir á margvíslegum vandamálum sem áður voru óleysanleg, sjálfvirkni framleiðslunnar sem leysir af hólmi einhæf og erfið störf, gervigreind sem auðveldar daglegt líf og leysir sérhæfð viðfangsefni og umbylting í upplýsinga- og boðskiptatækni sem yfirstígur skorður tíma og rúms veita stórkostleg tækifæri til bættra lífsgæða fyrir alla jarðarbúa. Á sama tíma stöndum við frammi fyrir hrikalegum ógnum á borð við sívaxandi umhverfisþjöll sem ógna lífríki jarðarinnar, þverrandi auðlindum, stríðsátökum og hættunni á gjöreyðingarstríði og yfirþyrmandi nýjum tæknilegum möguleikum stjórnsvalda og fyrirtækja til eftirlits, misnotkunar og kúgunar.

Hvarvetna hriktir í stoðum þjóðríkjanna undan miklum og sívaxandi alþjóðlegum straumum fólks, fjármagns, varnings, upplýsinga og hugmynda sem virða engin landamæri.⁶³ Stórborgir ólíkra landa og heimsálfa mynda flókin og ósamstæð valdanet efnahagslífs, vísinda, stjórnmála og menningar um leið og tengsl þeirra við smærri borgir, bæi, þorp og sveitir innan sama þjóðríkis riðl-

61 Þóroddur Bjarnason o.fl. 2022 (13. kafli).

62 Þóroddur Bjarnason o.fl. 2022 (13. kafli).

63 Appadurai 1990; Bauman 2011; Urry 2000.

ast og trosna.⁶⁴ Stórfyrirtækin eru í senn stærri og öflugri en mörg þjóðríki og möguleikar stjórnámálanna á því að krefja þau um samfélagslega ábyrgð gagnvart almenningi fara minnkandi.

Á sama tíma ógnar tæknibylting upplýsinga, sjálfvirkni og gervigreindar margvíslegum störfum í framleiðslu, verslun og þjónustu. Viða um heim hefur tæknibyltingin fækkað mjög hefðbundnum störfum í frumframleiðslu, svo sem landbúnaði, sjávarútvegi, skógarhöggi og námuvinnslu, um leið og verksmiðju-störfum hefur fækkað og þau flust frá bæjum og borgum sem áður voru haganlega staðsett gagnvart hráefnisöflun og mörkuðum. Minni borgir og bæir sem byggt hafa afkomu sína á þjónustu við eigin íbúa og nágrannabyggðir standa jafnframt frammi fyrir þeirri spurningu hvort tæknibyltingin muni stuðla að fækkun þjónustustarfa, meiri dreifingu slíkra starfa eða meiri samþjöppun þeirra í stærstu stórborgum heimsins.

Á Vesturlöndum hefur ótrygg tilvera almennings reynst uppspretta tortryggni og andúðar gagnvart heimsborgaralegri og raun staðlausri elítu, kvikum og hvikulum stórfyrirtækjum, getulausum stjórnvöldum og aðsókn innflytjenda og flóttafólks sem leitar undan örbirgð og ofbeldi í fjarlægum löndum. Í öðrum heimshlutum hefur andófið gegn hnattvæðingunni meðal annars beinst gegn framferði alþjóðlegra stórfyrirtækja, tvískinnungi vestrænna stjórnvalda sem styðja þróunarlönd í orði en verja einkum hagsmuni eigin þjóða á borði og ásókn framandi viðhorfa, gilda og samfélagshátta.

Á Íslandi birtast þessir alþjóðlegu kraftar okkur meðal annars í hreyfanleika Íslendinga milli landa, miklum straumi verkafólks frá Austur-Evrópu, vaxandi ásókn flóttafólks eftir alþjóðlegri vernd og ævintýralegum vexti þjónustu við efnaða ferðamenn. Útrás íslenskra fyrirtækja og einstaklinga með eftirsóttu færni tekur á sig margvíslegar myndir og kallast á við innrás alþjóðlegra fyrirtækja á margvíslegum sviðum þjóðlífsins. Með ódýrum flugferðum til mikils fjölda áfangastaða og gjörbreyttri samskiptatækni hafa jafnframt skapast nýir og áður óþekktir möguleikar fyrir Íslendinga í útlöndum jafnt sem útlendinga á Íslandi til að viðhalda félagslegum tengslum við vini og fjölskyldu í upprunalandinu. Þannig hefur mikilvægi íslenska þjóðríkisins farið minnkandi sem umgjörð efnahagslífs, samfélags og menningar en vægi alþjóðlegra stofnana, réttinda og skuldbindinga farið vaxandi.

64 Sassen 2000, 2003.

Á 20. öldinni sneri megináherslan í uppbyggingu samgöngukerfis landsins að því að greiða fyrir umferð annars vegar milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landshluta og hins vegar milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landa. Með bættem vegasamgöngum og uppbyggingu innanlandsflugs um Reykjavíkflugvöll má segja að meirihluti þjóðarinnar gæti komist á Austurvöll á u.þ.b. klukkustund og nær öll þjóðin á tveimur klukkustundum. Með uppbyggingu alþjóðaflugvallarins í Keflavík og alþjóðaflutningshafnar landsins í Reykjavík fara jafnframt nær allar ferðir og flutningar milli Íslands og annarra landa um höfuðborgina. Þannig má segja að þrátt fyrir staðsetningu borgarinnar á Suðvesturlandi hafi Reykjavík með uppbyggingu samgöngukerfisins verið gerð að landfræðilegri miðju Íslands og tengipunkti þess við umheiminn.

Frá síðari hluta 20. aldar hefur þó síaukin áhersla verið lögð á stækkun atvinnu- og þjónustusvæða víða um landið. Þar ber vitaskuld hæst tengingu suðvestursvæðisins við höfuðborgarsvæðið en einnig Mið-Norðurlands við Akureyri, byggðarlaga á norðanverðum Vestfjörðum við Ísafjörð og samþættingu fjölkjarnasvæðis á Austurlandi. Slíkar samgöngubætur færa mannfjöldann að vissu leyti saman án þess að til búferlaflutninga þurfi að koma en um leið eykst fjölbreytni búsetukosta á svæðinu öllu. Reynslan sýnir að með samgöngubótum hefur verslun og þjónusta tilhneigingu til að þjappast saman á stærsta staðnum en um leið eykst fjölbreytni margvíslegrar starfsemi á svæðinu í heild, sérstaklega fyrir íbúa á smærri stöðunum. Stækkun atvinnu- og þjónustusvæða og greiðari umferð innan þeirra hefur haft jákvæð áhrif á byggðaðróun um land allt og frekari jákvæðra áhrifa er að vænta af þeim framkvæmdum sem fyrirhugaðar eru á næstu árum og áratugum.

Vegasamgöngur milli höfuðborgarsvæðisins og annarra landshluta hafa einnig batnað til muna og margar þeirra framkvæmda sem þétt hafa einstök atvinnu- og þjónustusóknarsvæði hafa jafnframt greitt götu vegfarenda milli borgarinnar og fjarlægari byggðarlaga. Innanlandsflugið hefur hins vegar átt mjög undir högg að sækja með fækkun áfangastaða og flugfarþega. Árið 2011 ferðaðist um helmingur allra flugfarþega innanlands milli Reykjavíkur og Akureyrar og yfirgnæfandi meirihluti annarra farþega til og frá Ísafirði eða Egilsstöðum.⁶⁵ Það er líklega til marks um breytt hlutverk Reykjavíkurborgar á landsvísu að borgarfyrirvöld skuli vilja að flugvöllurinn í miðbænum víki fyrir íbúabyggð um leið og

65 ISAVIA 2022.

Norðlendingar leggja áherslu á að byggja upp beint millilandaflug frá Akureyri.

Samgöngubætur og tæknibyltingar hafa í senn stuðlað að aukinni dreifingu í búsetu fólks í sérhæfðari störfum og meiri samþjöppun margvíslegrar starfsemi á höfuðborgarsvæðinu. Þótt tiltölulega fáir þurfi aldrei að mæta á tiltekinn vinnustað eru sífellt fleiri sem geta sinnt hluta vinnu sinnar rafrænt og með minnkandi daglegri viðveru aukast möguleikar á búsetu fjær vinnustað. Þetta hefur sérstaklega stuðlað að búferlaflutningum og fólksfjölgun í stærri byggðakjörnum á suðvestursvæðinu. Á sama tíma hefur samþjöppun aukist í starfsemi fyrirtækja og stofnana með lokun starfsstöðva og útibúa. Margvíslegum þjónustustörfum hefur því fækkað vítt og breitt um landið, jafnframt því sem stjórnendur fyrirtækja og stofnana hafa misst tengslin við nærsamfélögin.

Á næstu árum og áratugum munu mörk vinnusóknarsvæða að öllum líkindum víkka og dofna. Byggðarlög sem boðið geta upp á tiltekin eftirsótt lífgæði munu njóta góðs af því en önnur munu standa höllum fæti þegar fólk getur valið sér búsetu nánast óháð vinnustað. Þörfin fyrir sjálfstæða stjórnsýslu, skóla, heilbrigðisstofnanir, verslun, þjónustu, afþreyingu og menningarstarf í hverju byggðarlagi, landshluta eða jafnvel þörfin fyrir staðsetningu slíkrar starfsemi á Íslandi mun hins vegar að öllum líkindum fara minnkandi með ófyrirsjáanlegum afleiðingum fyrir samfélagsgerðina.

Þannig má til dæmis segja að Reykjavík hafi á sínum tíma byggst upp sem miðstöð landsins vegna fjarlægðarinnar frá Kaupmannahöfn, og síðar hafi Akureyri byggst upp sem höfuðstaður Norðurlands vegna fjarlægðarinnar frá Reykjavík, hlutverk Húsavíkur sem landshlutamiðstöðvar hafi að hluta til byggst á fjarlægðinni frá Akureyri og verslun og þjónusta á Þórshöfn á Langanesi notið góðs af fjarlægðinni frá Húsavík. Þegar í vaxandi mæli er hægt að sækja atvinnu, verslun og þjónustu, menntun og afþreyingu hvert sem er í veröldinni óháð staðsetningu munu allir þessir staðir standa frammi fyrir nýjum áskorunum og nýjum sóknarfærum.

15.4 Lokaorð

Þótt ótal margir aðrir þættir geti haft áhrif á búsetuánægju fólks og vilja þess til að vera um kyrrt eða færa sig um set hafa framfærslu- og atvinnumál fram til þessa verið grundvöllur ákvarðana um búsetu. Ef tiltölulega lítill munur var á

möguleikum fólks til framfærslu milli svæða gátu þættir á borð við betri launakjör eða áhugaverðara starf vegið álíka þungt og fjölskyldutengsl, náttúrufegurð, fjölbreytni verslunar eða möguleikar á afþreyingu. Eftir því sem meiru munaði á framfærslumöguleikum milli svæða var fólk tilbúnara til að færa sig um set, jafnvel þótt það gæti þýtt kostnaðarsamt, erfitt eða jafnvel lífshættulegt ferðalag, rofin tengsl við vini og fjölskyldu, yfirgefna heimahaga og gjörbreyttan lífsstíl og framandi lífsstíl á nýjum stað. Eins og gengur fögnuðu sum slíkum áskorunum og hugsuðu með hryllingi til fyrra lífs en önnur reyndu eftir bestu getu að viðhalda fyrri lífsháttum á nýjum stað og hugsuðu sífellt heim með eftirsjá og trega.

Sú umbylting sem við stöndum nú frammi fyrir mun slíta flest tengsl milli framfærslu og búsetu, auðvelda fólki að viðhalda tengslum við vini og fjölskyldu óháð búsetu, tilheyra því samfélagi sem það kys fremur en þar sem það býr, sækja sér verslun, þjónustu og afþreyingu hvert sem er í heiminum og velja sér þann lífsstíl sem höfðar til þess hverju sinni, óháð landfræðilegri staðsetningu.

Þá vaknar óhjákvæmilega sú spurning hvar fólk sem getur búið hvar sem er muni helst kjósa að búa. Svarið við því verður eflaust misjafnt eftir bakgrunni, aðstæðum og áherslum hvers og eins. Sumt fólk mun vafalaust kjósa sér búsetu í mestu mannmergðinni, annað í mesta strjálbýlinu og allt þar á milli. Nálægð við fjölskyldu mun skipta sumt fólk mestu máli en möguleikar til þess að sinna útivist og áhugamálum verða mikilvægastir öðrum. Framtíðarhorfur einstakra byggðarlaga kunna þannig í síauknum mæli að ráðast af þáttum á borð við náttúrufegurð, byggingarstíl, þjónustu við börn og gamlalmenni, menningar- og tómstundastarfi og umfram allt góðu og skemmtilegu mannlífi.

SUMMARY IN ENGLISH

Migration and regional development

Traditional Icelandic farming society was based on the ability to utilize the harsh Icelandic nature for sustenance. There was considerable domestic migration as farms changed hands, marriages were arranged, farmhands moved between farms, the old and the infirm were shuttled back to their county of birth and people moved around the country to utilize seasonal resources. International migration was however limited and hardly available to others than the administrative, commercial, and cultural elite. The industrialization of the primary sector in the early 20th century decreased the need for farm labor and simultaneously created new and much better paid jobs in the coastal communities around the islands. At the turn of the 20th century the urban area in the Southwest had a unique position as the center of administration, commerce, and culture with nine thousand inhabitants in Reykjavík and nearby communities. With the development of the industrial and service economy, domestic migration and natural population growth, the city now referred to as the “Reykjavík capital area” gradually evolved with more than 240 thousand inhabitants and two-thirds of the nation in 2022. There was also considerable population growth in most other regions, but their settlement structure also transformed with the depopulation of the farming communities and the growth of the largest towns. The contemporary technological revolution will most likely weaken or break the ties between subsistence and residence and regional development will likely be based on where people would like to live rather than where they can provide for themselves and their families. The future prospects of communities may thus increasingly be determined by factors such as natural amenities, architecture and spatial planning, the provision of services to children and the elderly, cultural and recreational opportunities, and beyond anything else a good and enjoyable social life.

HEIMILDIR

- Albertína F. Elíasdóttir. 2012. *Ég á Ísafjörð og Ísafjörður á mig: Staðartengsl og staðarsjálfsemd í sambengi við búsetuval*. MA-ritgerð við Háskóla Íslands.
- Aldrich, R. 2004. Homosexuality and the city: An historical overview. *Urban Studies*, 41(9), 1719–1737.
- Al-Homoud, M. 2011. Social and physical attributes as measures of community satisfaction at As-Salihyyah in the Badia of Jordan. *Journal of Architectural and Planning Research*, 28(3), 211–228.
- Amcoff, J. 2009. Rapid regional enlargement in Sweden: A phenomenon missing an explanation. *Geogr. Ann.: Series B, Hum. Geogr.*, 91(3), 275–287.
- Anderson, B. 1991. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Anderson, B. 2010. Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers. *Work, Employment and Society*, 24(2), 300–317.
- Anderson, J. E. 2011. The gravity model. *Annual Review of Economics*, 3, 133–160.
- Andersson, R., J. M. Quigley og M. Wilhelmson. 2004. University decentralization as regional policy: The Swedish experiment. *Journal of Economic Geography*, 4(4), 371–388.
- Andersson, R., J. M. Quigley og M. Wilhelmson. 2009. Urbanization, productivity, and innovation: Evidence from investment in higher education. *Journal of Urban Economics*, 66(1), 2–15.
- Andrea Hjálmsdóttir og Atli Hafþórsson. 2015. Staða kynjanna fyrir og eftir opnun Héðinsfjarðarganga: Samgöngur, viðhorf til vinnumarkaðar og verkaskipting á heimilum. *Íslenska þjóðfélagið*, 6(1), 53–75.
- Andrea Hjálmsdóttir og Marta Einarsdóttir. 2019. Mér finnst ég stundum eins og hamstur í hjóli: Streita í daglegu lífi fjölskyldufólks á Íslandi. *Íslenska þjóðfélagið*, 10(1), 4–20.
- Anna K. Gunnarsdóttir. 2009. *Orsakir búferlaflutninga kvenna af landsbyggðinni*. MA-ritgerð við Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Anthias, F. 2012. Transnational mobilities, migration research and intersectionality. *Nordic Journal of Migration Research*, 2(2), 102–110.

- Anton, C. E. og C. Lawrence. 2014. Home is where the heart is: The effect of place of residence on place attachment and community participation. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 451–461.
- Antonakakis, N., I. Chatziantoniou, C. Floros og D. Gabauer. 2018. The dynamic connectedness of UK regional property returns. *Urban Studies*, 55(14), 3110–3134.
- Appadurai, A. 1990. Disjuncture and difference in the global cultural economy. *Theory, Culture and Society*, 7(2–3), 295–310.
- Arbo, P. og H. Eskelinen. 2003. *The role of small, comprehensive universities in regional economic development: Experiences from two Nordic cases*. Ritgerð lögð fram á ráðstefnunni 43rd ERSA Congress, Jyväskylä, 27.–30. ágúst 2003.
- Arnór Sigurjónsson. 1918. Alþýðuskólar. *Réttur*, 3(12), 15–42.
- Arora-Jonson, S. og O. Larsson. 2021. Lives in limbo: Migrant integration and rural governance in Sweden. *Journal of Rural Studies*, 82, 19–28.
- Atli Hafþórsson og Þóroddur Bjarnason. 2008. Framtíðaráform unglinga í evrópskum eyjasamfélögum. Í Gunnar Þ. Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (ritstjórar), *Rannsóknir í félagsvísindum IX* (bls. 127–137). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Atli Þ. Aegisson. 2011. *Sanngirni eða singirni? Umfjöllun fréttablaða um Héðinsfjarðargöng 2005–2010*. BA-ritgerð við Háskólann á Akureyri.
- Auh, S. og C. C. Cook. 2009. Quality of community life among rural residents: An integrated model. *Social Indicators Research*, 94(3), 377–389.
- Aure, M., A. Førde og T. Magnussen. 2018. Will migrant workers rescue rural regions? Challenges of creating stability through mobility. *Journal of Rural Studies*, 60, 52–59.
- Axel Hall, Ásgeir Jónsson og Sveinn Agnarsson. 2002. *Byggðir og búseta: Dóttbýlismyndun á Íslandi*. Hagfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Ágúst Einarsson. 2005. Leiðin til suðurs. *Greinasafn* 2 (bls. 344–354). Háskólinn á Bifröst.
- Árelía E. Guðmundsdóttir og Herdís P. Pálsdóttir. 2021. *Völundarbús tækifæranna: Býlting á vinnumarkaði, gíggarar og auðin lífsgæði*. Bjartur.
- Árni D. Júlíusson. 2018. *Af hverju strái. Saga af byggð, grasi og bændum 1300–1800*. Sagnfræðistofnun og Háskólaútgáfan.
- Árni Ragnarsson. 2017. *Stöðugreining 2017: Byggðapróun á Íslandi*. Byggðastofnun.
- Ásgeir Jónsson. 2002. Af örlögum íslenskra hafnarbyggða. *Tímarit Máls og menningar*, 63(4), 42–47.
- Ásgeir Jónsson. 2015, 31. janúar. Skortir tækifæri á Íslandi. *mbl.is*. https://www.mbl.is/frettit/innlent/2015/01/31/skortir_tækifaeri_a_islandi/
- Baldwin, R. E., R. Forslid, P. Martin, G. Ottaviano og F. Robert-Nicoud. 2003. *Economic Geography and Public Policy*. Princeton University Press

- Barreira, A. P., D. Agapito, T. Panagopoulos og M. H. Guimaraes. 2017. Exploring residential satisfaction in shrinking cities: a decision-tree approach. *Urban Research and Practice*, 10(2), 156–177.
- Barrett, A. og I. Mosla. 2013. Social isolation, loneliness and return migration: Evidence from older Irish adults. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(10), 1659–1977.
- Bauman, Z. 2011. Migration and identities in the globalized world. *Philosophy and Social Criticism*, 37(4), 425–435.
- Baum-Snow, N. 2007. Did highways cause suburbanization? *The Quarterly Journal of Economics*, 122(2), 775–805.
- Baum-Snow, N., L. Brandt, J. V. Henderson, M. A. Turner og Q. Zhang. 2017. Roads, railroads, and decentralization of Chinese cities. *The Review of Economics and Statistics*, 99(3), 435–448.
- Baynes, T. M. og J. K. Musango. 2018. Estimating current and future global urban domestic material consumption. *Environmental Research Letters*, 13(6), 065012.
- Bayona-i-Carrasco, J og F. Gil-Alonso. 2009. Is foreign immigration the solution to rural depopulation? The case of Catalonia (1996–2009). *Sociologia Ruralis*, 53(1), 26–51.
- Becker, G. S., W. H. J. Hubbard og K. M. Murphy. 2010. Explaining the worldwide boom in higher education of women. *J. Hum. Cap.*, 4(3), 203–241.
- Benediktsson, K. og A. Karlsdóttir. 2011. Iceland: Crisis and regional development – Thanks for all the fish? *European Urban and Regional Studies*, 18(2), 228–235.
- Benson, M. og K. O'Reilly. 2009. Migration and the search for a better way of life: A critical exploration of lifestyle migration. *Sociological Review*, 57(4), 608–625.
- Benson, M. og N. Osbaldiston. 2016. Toward a critical sociology of lifestyle migration: reconceptualizing migration and the search for a better way of life. *Sociological Review*, 64(3), 407–423.
- Berger, T. 2019. Railroads and rural industrialization: Evidence from a historical policy experiment. *Explorations in Economic History*, 74, 101277.
- Bijker, R. A., T. Haartsen og D. Strijker. 2013. Different areas, different people? Migration to popular and less popular rural areas in the Netherlands. *Population, Space and Place*, 19(5), 580–593.
- Bjarkur Vigfússon og Haukur M. Gestsson. 2016. *Verstöðin Ísland: Hagræðing og landfræðileg samþjöppun í íslenskum sjávarútvegi, 1993–2013*. Íslenski sjávarklasinn.
- Bjarnason, T. 2009. London calling? Preferred emigration destinations among Icelandic youth. *Acta Sociologica*, 52(2), 149–161.
- Bjarnason, T. 2014a. Adolescent migration intentions and population change: A twenty-year follow-up of Icelandic communities. *Sociologia Ruralis*, 54(4), 500–515.

- Bjarnason, T. 2014b. The effects of road infrastructure improvement on work travel in Northern Iceland. *Journal of Transport Geography*, 41, 229–238.
- Bjarnason, T. 2021. Tunnelling the Peninsula of Trolls: A case study of road infrastructure improvement and demographic dynamics in Northern Iceland. *European Countryside*, 13(2), 368–387.
- Bjarnason, T. og I. R. Edvardsson. 2017. University pathways of urban and rural migration in Iceland. *Journal of Rural Studies*, 54, 244–254.
- Bjarnason, T., I. Shuttleworth, C. Stevenson og E. Finell. 2022. Migration and partisan identification as British Unionists or Irish Nationalists in Northern Ireland. *Acta Sociologica*. <https://doi.org/10.1177/00016993221136979>
- Bjarnason, T., C. Stevenson, I. Shuttleworth og M. Meckl. 2019. Spatial mobility and tolerance towards immigrants: The case of Northern Iceland. *Ethnic and Racial Studies*, 43(10), 1813–1832.
- Bjarnason, T., A. Stockdale, I. Shuttleworth, M. Eimermann og M. Shucksmith. 2021. At the intersection of urbanisation and counterurbanisation in rural space: Microurbanisation in Northern Iceland. *Journal of Rural Studies*, 87(4), 404–414.
- Bjarnason, T. og B. Thórarinsdóttir. 2018. The effects of regional and distance education on the supply of qualified teachers in rural Iceland. *Sociologia Ruralis*, 58(4), 786–804.
- Bjarnason, T., B. Thórarinsdóttir og M. Gkartzios. 2021. Dystopia as authenticity: Changing ruralities in Icelandic cinema. Í Pavel Pospěch, Elisabete Figueiredo og Eirik Magnus Fuglestad (ritstjórar), *Policy and Politics of Rural Authenticity* (bls. 141–154). Routledge.
- Bjarnason, T. og T. Thórlindsson. 2006. Should I stay or should I go? Migration expectations among youth in Icelandic fishing and farming communities. *Journal of Rural Studies*, 22(3), 290–300.
- Björn Þorsteinsson og Sigurður Líndal. 1978. Lögfesting konungsvalds. Í Sigurður Líndal (ritstjóri), *Saga Íslands III* (bls. 100–101). Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélagið.
- Blackwell, M., S. Cobb og D. Weinberg. 2002. The economic impact of educational institutions: Issues and methodology. *Economic Development Quarterly*, 16(1), 88–95.
- Borgarlínan. 2021. Fyrsta lota forsendur og frumdrög. <https://wp.borgarlinan.is/wp-content/uploads/2021/02/borgarlina-1lota-forsendur-frumdrog-jan2021-1.pdf>
- Brown, D. L., J. B. Cromartie og L. J. Kulcsar. 2004. Micropolitan areas and the measurement of American urbanization. *Population Research and Policy Review*, 23(4), 399–418.

- Brynjólfur Sigurjónsson og Ómar Harðarson. 2009. Endurkomur brottfluttra 1986–2008. *Mannfjöldi 2009*. <https://hagstofa.is/utgafur/utgafa/mannfjoldi/endurkomur-brottfluttra-1986-2008/>
- Büchel, K. og S. Kyburz. 2020. Fast track to growth? Railway access, population growth and local displacement in 19th century Switzerland. *Journal of Economic Geography*, 20(1), 155–195.
- Bygðastofnun. 2006. *Iðjuver á Bakka við Húsavík*. Þróunarsvið Bygðastofnunar. https://www.althingi.is/altext/141/s/fylgiskjol/s1109-f_II.pdf
- Bygðastofnun. 2021. Hagvöxtur landshluta 2012–2019. https://www.byggdastofnun.is/static/files/Hagvöxtur/hagvöxtur_landshluta_2012_2019.pdf
- Bæck, U. D. 2004. The urban ethos: Locality and youth in north Norway. *Young: Nordic Journal of Youth Research*, 12(1), 99–115.
- Carson, D. B. og D. A. Carson. 2021. Demographic instability as a barrier to remote economic development in the north: Are cities the answer? *Sustainability*, 13(15), 8566.
- Casakin, H., B. Hernandez og C. Ruiz. 2015. Place attachment and place identity in Israeli cities: The influence of city size. *Cities*, 42, 224–230.
- Cassel, S. H., Z. Macuchova, N. Rudholm og A. Rydell. 2013. Willingness to commute long distance among job seekers in Dalarna, Sweden. *Journal of Transport Geography*, 28(1), 49–55.
- Castells, M. 2000. Towards a sociology of the network society. *Contemporary Sociology*, 29(5), 693–699.
- Castles, S. 2006. Guestworkers in Europe: A resurrection? *International Migration Review*, 40(4), 741–766.
- Castles, S. 2013. The forces driving global migration. *Journal of Intercultural Studies*, 34(2), 122–140.
- Chambers, C., G. Helgadóttir og C. Carothers. 2017. “Little kings”: Community, change and conflict in Icelandic fisheries. *Maritime Studies*, 16(10), 2–26.
- Champion, T., T. Cooke og I. Shuttleworth (ritstjórar). 2018. *Internal migration in the developed world. Are we becoming less mobile?* Routledge.
- Chawinga, W. D. og P. A. Zozie. 2016. Increasing access to higher education through open and distance learning: Empirical findings from Mzuzu University, Malawi. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 17(4), 1–20.
- Chernilo, D. 2020. Beyond the nation? Or back to it? Current trends in the sociology of nations and nationalism. *Sociology* 54, 1072–1087.
- Christiansen, P. H. og E. S. Kristjánsdóttir. 2020. “When you are a professional”: Highly skilled immigrants’ experiences of the tension between avowed and ascribed identity. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mó-*

- bility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements (bls. 53–70). Háskólaútgáfan.
- Cirman, A. og I. Ograjensek. 2014. Community satisfaction in post-socialist cities: Factors and implications. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*, 12(2), 249–265.
- CNBC. 2018. *Two-thirds of global population will live in cities by 2050, UN says*. <https://www.cnn.com/2018/05/17/two-thirds-of-global-population-will-live-in-cities-by-2050-un-says.html>
- Coleman, J. S. 1988. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
- Collantes, F., V. Pinilla, L. A. Sáez og J. Silvestre. 2014. Reducing depopulation in rural Spain: The impact of immigration. *Popul. Space Place*, 20(7), 606–621
- Cooke, T. 2013. All tied up: Tied staying and tied migration within the United States, 1997–2007. *Demographic Research*, 29(30), 817–836.
- Corbett, M. 2013. I'm going to make sure I'm ready before I leave: The complexity of educational and mobility decision-making in a Canadian coastal community. *Journal of Rural Studies*, 32, 275–282.
- Corcoran, J., A. Faggian og P. McCann. 2010. Human capital in remote and rural Australia: The role of graduate migration. *Growth and Change*, 41(2), 192–220.
- Cover, R., P. Aggleton, M. L. Rasmussen og D. Marshall. 2020. The myth of LGBTQ mobilities: Framing the lives of gender- and sexually diverse Australians between regional and urban contexts. *Culture, Health & Sexuality*, 22(3), 321–335.
- Crane, R. 2007. Is there a quiet revolution in women's travel? Revisiting the gender gap in commuting. *J. Am. Plan. Assoc.*, 73(3), 298–316.
- Crowe, J. 2010. Community attachment and satisfaction: The role of a community's social network structure. *Journal of Community Psychology*, 38(5), 622–644.
- Cuzzocrea, V. og G. Mandich. 2016. Students' narratives of the future: Imagined mobilities as forms of youth agency? *Journal of Youth Studies*, 19(4), 552–567.
- Dahlström, M. 1996. Young women in a male periphery – experiences from the Scandinavian north. *Journal of Rural Studies*, 12(3), 259–271.
- de Groot, C., C. H. Mulder, M. Das og D. Manting. 2011. Life events and the gap between intention to move and actual mobility. *Environment and Planning A*, 43(1), 48–66.
- de Jong, G. F. 2000. Expectations, gender, and norms in migration decisionmaking. *Population Studies*, 54(3), 307–319.
- de Lima, P. 2016. *International Migration*. Dunedin.
- Dobbs, L. 2007. Stuck in the slow lane: Reconceptualizing the links between gender, transport and employment. *Gender, Work and Organisation*, 14(2), 85–108.

- Dommermuth, L. og S. Kluesener. 2019. Formation and realisation of moving intentions across the adult life course. *Population, Space and Place*, 25(5), e2212
- Drífa Snædal. 2019. Pistill forseta ASÍ – Um báta og stéttir. *Eining-Iðja*, 4. janúar. <https://www.ein.is/is/um-einingu-idju/utgefild-efni/frettir/pistill-forseta-asi-um-bata-og-stettir>
- Durkheim, E. 1893/1933. *The division of labor in society*. The Free Press.
- Edlund, L. 2005. Sex and the city. *Scand. J. Econ.*, 107(1), 25–44.
- Edwardsdóttir, A. G. 2013. Place and space for women in a rural area in Iceland. *Education in the North*, 20, 73–89.
- Edvardsson, I. R. 2001. University education and residential trends in Iceland. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 45(3), 249–268.
- Edvardsson, I. R. 2014. A small university and knowledge-based development: A case of Northern Iceland. *Journal of Knowledge-based Development*, 5(2), 131–151.
- Edward H. Huijbens. 2010a. Ferðamenn í Fjallabyggð sumarið 2009. Í Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn H. Stefánsson (ritstjórar), *Fjallabyggð fyrir Héðinsfjarðargöng: Samgöngur, samfélag og byggðapróun* (bls. 38–49). Háskólinn á Akureyri.
- Edward H. Huijbens. 2010b. Viðhald samfélags? Hlutverk frístundahúsaeygenda í samfélögum á jaðarsvæðum. Í Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn H. Stefánsson (ritstjórar), *Samgöngur og byggðapróun: Félagsleg, efnahagsleg og menningarleg staða Fjallabyggðar* (bls. 93–105). Háskólinn á Akureyri.
- Edward H. Huijbens. 2015. Þau sem fóru: Brottflutt heimafólk og tengsl þess við Fjallabyggð. *Íslenska þjóðfélagið*, 6(1), 77–96.
- Eggert Þ. Bernharðsson. 2014. *Sveitin í sálinni: Búskapur í Reykjavík og myndun borgar*. JPV útgáfa.
- Egill Helgason. 2015, 31. janúar. Að mennta sig burt frá Íslandi. *Eyjan*. <https://www.dv.is/eyjan/2015/1/31/ad-mennta-sig-burt-fra-islandi/>
- Eimermann, M. 2021. Studying locals and lifestyle migrants in sparsely populated Northern Sweden using foresight ‘light’. *SAGE Research Methods Online*. <https://dx.doi.org/10.4135/9781529763935>
- Eimermann, M. og S. Karlsson. 2018. Globalising Swedish countrysides? A relational approach to rural immigrant restaurateurs with refugee backgrounds. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 72(2), 82–96.
- Eimermann, M. og B. E. Singleton. 2021. Trails and tribulations: Lifestyle migration as nature-based integration in Northern Sweden. Í D. Friedrich, M. Hirnsperger og S. Bauer (ritstjórar), *More than ‘nature’: Research on infrastructure and settlements in the North* (bls. 167–186). LIT Verlag.
- Einar Ö. Hreinsson. 2019. *Mannfjöldaspa Byggðastofnunar 2020–2067: Niðurbrot mannfjöldaspár Hagstofu Íslands á sveitarfélög*. Byggðastofnun.

- Einarsdóttir, Þ. J. 2020. All that glitters is not gold: Shrinking and bending gender equality in rankings and nation branding. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 28(2), 140–152.
- Einarsson, N. 2011. *Culture, conflict and crises in the Icelandic fisheries: An anthropological study of people, policy and marine resources in the North Atlantic Arctic*. Coronet Books.
- Elias, N. 2008. *On civilising processes, state formation and national identity*. University College Dublin Press.
- Elín G. Karlsdóttir. 2012. Með konum skal land byggja! Í Sigrún Júlíusdóttir (ritstjóri), *Samfélag, atvinnulíf og íbúápróun í byggðarlögum með langvarandi fjölskyldkun* (bls. 224–231). Bygðastofnun.
- Eraydin, A. og G. Ozatagan. 2021. Pathways to a resilient future: A review of policy agendas and governance practices in shrinking cities. *Cities*, 115, 103226.
- Erickson, L. D., V. R. A. Call og R. B. Brown. 2012. SOS – satisfied or stuck, why older rural residents stay put: Aging in place or stuck in place in rural Utah. *Rural Sociology*, 77(3), 408–434.
- Eriksen, T. 2010. *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*. Pluto Press.
- Eyrún J. Bjarnadóttir, Guðrún Þ. Gunnarsdóttir og Arnar Þ. Jóhannesson. 2016. *Greining á áhrifum ferðahjónustu og ferðamennsku í einstökum samfélögum: Höfn, Mývatnssveit og Siglufjörður*. Rannsóknastofnun Háskólans á Akureyri.
- Fageda, X. og C. Olivieri. 2019. Transport infrastructure and regional convergence: A spatial panel data approach. *Papers in Regional Science*, 98(4), 1609–1631.
- Faist, T. 2013. The mobility turn: A new paradigm for the social sciences? *Ethnic and Racial Studies*, 36(11), 1637–1646.
- Farstad, M. 2016. Relasjonelle kvaliteter i bygd og by: Stereotypene møter innbyggernes erfaringer. Í M. Villa og M. S. Haugen (ritstjórar), *Lokalsamfunn* (bls. 260–282). Cappelin Damm Akademisk.
- Fassin, D. 2011. Policing borders, producing boundaries: The governmentality of immigration in dark times. *Annual Review of Anthropology*, 40, 213–226.
- Favell, A. 2008. The new face of east-west migration in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(5), 701–716.
- Filkins, R., J. C. Allen og S. Cordes. 2000. Predicting community satisfaction among rural residents: An integrative model. *Rural Sociology*, 65(1), 72–86.
- Finch, J. 1983. *Married to the job: Wives' incorporation into men's work*. Allen and Unwin.
- Finell, E. og K. Liebkind. 2010. National symbols and distinctiveness: Rhetorical strategies in creating distinct national identities. *British Journal of Social Psychology*, 49(2), 321–341.

- Fleming, P. 2017. The human capital hoax: Work, debt and insecurity in the era of Uberization. *Organizational Studies*, 38(5), 691–709.
- Fleury-Bahi, G., M. L. Félonneau og D. Marchand. 2008. Processes of place identification and residential satisfaction. *Environment and Behavior*, 40(1), 669–682.
- Florida, R., C. Mellander og K. Stolarick. 2011. Beautiful places: The role of perceived aesthetic beauty in community satisfaction. *Regional Studies*, 45(1), 33–48.
- Font, J. og M. Méndez (ritstjórar). 2013. *Surveying ethnic minorities and immigrant populations: Methodological challenges and research strategies*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press.
- Formánková, L., Á. A. Arnalds og G. B. Eydal. 2020. Care in the migration context: A comparative study of Czech and Icelandic parents' childcare arrangements. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements* (bls. 129–146). Háskólaútgáfan.
- Frenette, M. 2009. Do universities benefit local youth? Evidence from the creation of new universities. *Economics of Education Review*, 28(3), 318–328.
- Fujita, M. 1989. *Urban economic theory: Land use and city size*. Cambridge University Press.
- Fujita, M., P. Krugman og A. J. Venables. 1999. *The spatial economy: Cities, regions, and international trade*. The MIT Press.
- Fujita, M. og J. F. Thisse. 2002. *Economics of agglomeration: Cities, industrial location, and regional growth*. Cambridge University Press.
- Gabriel, M. 2002. Australia's regional youth exodus. *Journal of Rural Studies*, 18(2), 209–212.
- Gallup. 2014. *Þjónusta sveitarfélaga 2014: Reykjavík* [PowerPoint-glærur]. http://reykjavik.is/sites/default/files/ymis_skjol/skjol_utgefid_efni/4024562_reykjavik_utgafuskysla_160115.pdf
- Gallup. 2015. Þjóðarpúls Gallup: Samkynhneigð og búseta. https://cdn.gallup.is/media/documents/thjodarpuls_2015_07_samkynhneigd_og_buseta_On2Lwa6.pdf
- Gallup. 2021. *Þjóðarpúls Gallup 2021*. Gallup.
- García-López, M., A. Holl og E. Viladecans-Marsal. 2015. Suburbanization and highways in Spain when the romans and the bourbons still shape its cities. *Journal of Urban Economics*, 85, 52–67.
- Gardner, R. W., G. F. DeJong, F. Arnold og B. V. Carino. 1986. The best laid schemes: An analysis of discrepancies between migration intentions and behaviour. *Population and Environment*, 8(1–2), 63–77.
- Garðarsdóttir, Ó. 2008. Fertility trends in Iceland in a Nordic comparative perspective. Í G. B. Eydal og I. V. Gíslason (ritstjórar), *Equal rights to earn and care: Parental leave in Iceland* (bls. 45–64). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

- Garðarsdóttir, Ó. 2016. Historical demography in Iceland 1970–2011. Í Antoinette Fauve-Chamoux, Sølvi Sogner og Ioan Bolvan (ritstjórar), *A global history of historical demography: Half a century of interdisciplinarity* (bls. 315–332). Peter Lang.
- Garðarsdóttir, Ó., T. Bjarnason, S. H. Jónsson og I. Shuttleworth. 2020. Declining internal migration in Iceland 1986–2016. *Population, Space and Place*, 27(7), e2339.
- Garmendia, M., J. M. Urena og J. M. Coronado. 2011. Long-distance trips in a sparsely populated region: the impact of high-speed infrastructures. *Journal of Transport Geography*, 19(4), 537–551.
- Gattino, S., N. De Piccoli, O. Fassio og C. Rollero. 2013. Quality of life and sense of community: A study on health and place of residence. *Journal of Community Psychology*, 41(7), 811–826.
- Gellner, E. 1997. *Nationalism*. Weidenfeld & Nicolson.
- Geyer, N. P. og H. S. Geyer. 2017. Counterurbanisation: South Africa in wider context. *Environment and Planning A*, 49(7), 1575–1593.
- Gibbons, M. S. 2010. Islanders in community: Identity negotiation through sites of conflict and transcripts of power. *Island Studies Journal*, 5(2), 165–192.
- Gieling, J., L. Vermeij og T. Haartsen. 2017. Beyond the local-newcomer divide: Village attachment in the era of mobilities. *Journal of Rural Studies*, 55, 237–247.
- Gillborn, D., S. Demack, N. Rollock og P. Warmington. 2017. Moving the goalposts: Education policy and 25 years of the Black/White achievement gap. *British Educational Research Journal*, 43(5), 848–874.
- Gíslason, I. V. og K. Ólafsson. 2005. Könsmönster í flyttingar frá landsbygden på Island, 2005. Í A. K. Berglund, S. Johansson og I. Molina (ritstjórar), *Med periferien i sentrum: En studie av lokal velferd, arbeidsmarked & kjønnsrelasjoner i den nordiske periferien* (bls. 142–168). Norut NIBR.
- Gísli Gunnarsson. 1987. *Upp er boðið Ísaland: Einokunarverslun og íslenskt samfélag 1602–1787*. Örn & Örlygur.
- Gísli Á. Gunnlaugsson 1991. „Því dæmist rétt að vera.“ *Afbrot, refsingar og íslenskt samfélag á síðari hluta 19. aldar*. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Gkartzios, M., K. Remoundou og G. Garrod. 2017. Emerging geographies of mobility: The role of regional towns in Greece's 'counterurbanisation story'. *Journal of Rural Studies*, 55, 22–32.
- Glendinning, A., M. Nuttall, L. Hendry, M. Kloep og S. Wood. 2003. Rural communities and well-being: A good place to grow up? *The Sociological Review*, 51(1), 129–156.
- Glick Schiller, N. og N. B. Salazar. 2013. Regimes of mobility across the globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200.
- Granovetter, M. S., 1973. The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.

- Gray, M. L. 2009. *Out in the country: Youth, media, and queer visibility in rural America*. New York University Press.
- Greif, M. J. 2009. Neighborhood attachment in the multiethnic metropolis. *City & Community*, 8(1), 27–45.
- Grimsrud, G. M. 2010. How well does the ‘counter-urbanization story’ travel to other countries? The case of Norway. *Population, Space and Place*, 17(5), 642–655.
- Grimsrud, G. M. og F. O. Båtevik. 2016. Velkommen til bygda? Í M. Villa og M. G. Haugen (ritstjórar), *Lokalsamfunn* (bls. 283–302). Cappelen Damm Akademisk.
- Guðbjörg L. Rafnsdóttir. 2017. Íslenskur sjávarútvegur: Félagsfræðilegur sjónarhóll. *Íslenska þjóðfélagið*, 8(2), 57–72.
- Guðbjört Guðjónsdóttir og Unnur D. Skaptadóttir. 2017. Migrating within “the gender-equal Nordic region”: Icelandic migrants in Norway and the gendered division of work and care. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 25(2), 76–90.
- Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon (ritstjórar). 1997. *Hagskinna. Sögulegar hagtölur um Ísland*. Hagstofa Íslands.
- Gunnar Karlsson. 1975. Frá þjóðveldi til konungsríkis. Í Sigurður Línal (ritstjóri), *Saga Íslands II* (bls. 5–9). Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélagið.
- Gunnarsson, G. 1980. *Fertility and nuptiality in Iceland’s demographic history*. Meddelande från ekonomisk-historiska institutionen 12. Lunds Universitet.
- Gunnlaugsson, G. Á. 1988. *Family and household in Iceland 1801–1930. Studies into the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures*. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Gunnlaugsson, G. Á. og L. Guttormsson. 1993. Household structure and urbanization in three Icelandic fishing districts, 1880–1930. *Journal of Family History*, 18(4), 315–340.
- Gustafson, P. 2002. *Place, place attachment and mobility: Three sociological studies*. Gøteborg University.
- Guttormsson, L. 2011. Population, household and the fisheries in the parish of Hvalsnes, Southwestern Iceland, 1750–1850. *Acta Borealia. A Journal of Circumpolar Societies*, 28(2), 142–166.
- Gústafsdóttir, S. S., K. Fengler, S. Halldórsdóttir og T. Bjarnason. 2017. Social justice, access and quality of healthcare in an age of austerity: Users’ perspective from rural Iceland. *International Journal of Circumpolar Health*, 76(1), 1347476.
- Gyða M. Pétursdóttir. 2012. Styðjandi og mengandi kvenleiki innan áru kynjajafnréttis. *Íslenska þjóðfélagið*, 3(1), 5–18.
- Gylfi Magnússon. 1997. *Internal and external migration in Iceland 1960–94: A structural model, government policies and welfare implications*. Yale University.
- Gylfi Zoega og Marta G. Skúladóttir. 2002. Maður er manns gaman: Hugleiðingar um búferlaflutninga á Íslandi. *Fjármálatíðindi*, 49(1), 3–17.

- Haapanen, M. og H. Tervo. 2012. Migration of the highly educated: Evidence from residence spells of university graduates. *Journal of Regional Science*, 52(4), 587–605.
- Haartsen, T. og A. Stockdale. 2018. Selective belonging: How rural new-comer families with children become stayers. *Population, Space and Place*, 24(4), e2137. <https://doi.org/10.1002/psp.2137>
- Haartsen, T. og F. Thissen. 2014. The success–failure dichotomy revisited: Young adults’ motives to return to their rural home region. *Children’s Geographies*, 12(1), 87–101.
- Haas, A. og L. Osland. 2014. Commuting, migration, housing and labour markets: Complex interactions. *Urban Studies*, 51(3), 463–476.
- Haddad, H., G. Lyons og K. Chatterjee. 2009. An examination of determinants influencing the desire for and frequency of part-day and whole-day homeworking. *Journal of Transport Geography*, 17(2), 124–133.
- Hafnansóknastofnunin 1975. *Ástand fiskstofna og annarra dýrategunda á Íslands miðum og nauðsynlegar friðunaraðgerðir innan íslenskrar fiskeveiðilandhelgi*. Hafnansóknastofnun.
- Hagfræðistofnun og Bygðarannsóknastofnun. 2003. *Fólk og fyrirtæki: Um búsetu og starfsskilyrði á landsbyggðinni*. Iðnaðarráðuneytið.
- Hagstofa Íslands. 2021. *Fleiri börn fæddust árið 2020 en fæðingartíðnin var lægri*. <https://hagstofa.is/utgafur/frettasafn/mannfjoldi/faedingar-2020/>
- Hagstofa Íslands. 2022a. *Spá um mannfjölda eftir kyni og aldri 2020–2070*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/mannfjoldaspa/mannfjoldaspa/>
- Hagstofa Íslands. 2022b. *Mannfjöldi í einstökum byggðakjörnum og strjálbýli 1880–2020*. <https://sogulegar.hagstofa.is/mannfjoldi/>
- Hagstofa Íslands. 2022c. *Mannfjöldi eftir byggðakjörnum, kyni og aldri 1. janúar 2001–2022*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/mannfjoldi/sveitarfelog-og-byggdakjarnar/>
- Hagstofa Íslands. 2022d. *Mannfjöldi eftir kyni, aldri og sveitarfélögum 1998–2022*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/mannfjoldi/sveitarfelog-og-byggdakjarnar/>
- Hagstofa Íslands. 2022e. *Frjósemi og fólksfjölgunarblutfall 1853–2021*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/faeddir-og-danir/faeddir/>
- Hagstofa Íslands. 2022f. *Fæddir og dánir*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/faeddir-og-danir/>
- Hagstofa Íslands. 2022g. *Erlendir ríkisborgarar 1950–2021*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/mannfjoldi/bakgrunnur/>
- Hagstofa Íslands. 2022h. *Innflytjendur eftir kyni og sveitarfélagi 1. janúar 1996–2021*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/mannfjoldi/bakgrunnur/>
- Hagstofa Íslands. 2022i. *Mannfjöldi eftir ríkisfangi, kyni og aldri 1. janúar 1998–2021*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/mannfjoldi/bakgrunnur/>

- Hagstofa Íslands. 2022j. *Búferlaflutningar eftir sveitarfélögum og kyni*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/buferlaflutningar/innanlands/>
- Hagstofa Íslands. 2022k. *Búferlaflutningar milli landsvæða eftir kyni og aldri 1986–2021*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/buferlaflutningar/innanlands/>
- Hagstofa Íslands. 2022l. *Búferlaflutningar milli landa eftir kyni og ríkisfangi, 1961–2021*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/buferlaflutningar/milli-landa/>
- Hagstofa Íslands. 2022m. *Manntalið 2011*. <https://hagstofa.is/talnaefni/ibuar/manntal/manntal-2011/>
- Hagstofa Íslands. 2022n. *Mannfjöldi eftir menntunarstöðu samkvæmt stigum í ISCED 2011 menntunarflokkuninni 2003–2020*. <https://hagstofa.is/talnaefni/samfelag/menntun/menntunarstada/>
- Hagstofa Íslands. 2022o. *Staða á búsnæðismarkaði eftir búsetusvæði 2004–2021*. <https://hagstofa.is/talnaefni/samfelag/lifskjor/husnaedismal/>
- Halfacree, K. H. 2008. To revitalize counterurbanization research? Recognizing an international and fuller picture. *Population, Space and Place*, 14(6), 479–495.
- Hallfríður Þórarinsdóttir. 2019. *Innflytjendur í ferðaþjónustu, drifkraftur vaxtar og hagsældar: Umbreytingar á íslenskum vinnumarkaði*. Mirra, fræðslu- og rannsóknarsetur.
- Hallfríður Þórarinsdóttir, Sólveig H. Georgsdóttir og Berglind L. Hafsteinsdóttir. 2009. *Staða innflytjenda á erfiðleikatímum: Raddir og viðhorf*. Mirra.
- Hamilton, L. C. og C. L. Seyfrit. 1994. Coming out of the country: Community size and gender balance among Alaskan natives. *Arctic Anthropology*, 31(1), 16–25.
- Hannscott, L. 2016. Individual and contextual socioeconomic status and community satisfaction. *Urban Studies*, 53(8), 1727–1744.
- Hans G. Þormar. 2017. Búferlaflutningar til og frá sveitarfélögum á Vestfjörðum. *Kjarninn*, 22. september. <https://kjarninn.is/skodon/2017-09-22-buferlaflutningar-til-og-fra-sveitarfelogum-vestfjordum/>
- Harris, J. R. og M. P. Todaro. 1970. Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126–142.
- Haugen, M. S. og M. Villa. 2006. Big brother in rural societies: Youth's discourse on gossip. *Norwegian Journal of Geography*, 60(3), 209–216.
- Hayfield, E. A. 2017. Exploring transnational realities in the lives of Faroese youngsters. *Nordic Journal of Migration Research*, 7(1), 3–11.
- Hedberg, C. og K. Haandriksman. 2014. Repopulation of the Swedish countryside: Globalisation by international migration. *Journal of Rural Studies*, 34, 128–138.
- Helgi S. Kjartansson. 1974. Fólksflutningar til Reykjavíkur 1850–1930. *Reykjavík í 1100 ár. Safn til sögu Reykjavíkur* (bls. 255–284). Sögufélag.
- Helgi S. Kjartansson. 1978. Vöxtur og myndun þéttbýlis á Íslandi 1890–1915. *Saga*, 16, 151–174.

- Helgi S. Kjartansson. 2008. Fræðslulögin í framkvæmd. Í Loftur Guttormsson (ritstjóri), *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880–2007. Síðara bindi. Skóli fyrir alla 1946–2007* (bls. 44–63). Háskólaútgáfan.
- Helgi S. Kjartansson og Steinþór Heiðarsson. 2003. *Framtíð handan hafs: Vesturfarir frá Íslandi 1870–1914*. Háskólaútgáfan.
- Helgi S. Kjartansson. 2022. Stutt nám handa stelpum. Um hömlur á menntasókn íslenskra stúlkna á 20. öld. *Netla*, sérít.
- Helminen, V. og M. Ristimäki. 2007. Relationship between commuting distance, frequency and telework in Finland. *Journal of Transport Geography*, 15(5), 331–342.
- Hermína Gunnþórsdóttir, Hanna Ragnarsdóttir, Lilja R. Aradóttir og Karitas N. Viðarsdóttir. 2020. Viðbrögð sveitarfélaga á Íslandi við vaxandi fjölda nemenda af erlendum uppruna. Í Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir (ritstjórar), *Samfélag fjölbreytileikans: Samskipti heimamanna og innflytjenda á Íslandi* (bls. 13–26). Háskólinn á Akureyri.
- Hernández, B., M. C. Hidalgo, M. E. Salazar-Laplace og S. Hess. 2007. Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology*, 27(3), 310–319.
- Hildur Friðriksdóttir. 2004. „Það þarf einhvern veginn að þúsla þessu saman“: Rannsókn á vinnustreitu og samþættingu fjölskyldulífs og atvinnu. Meistaraprófsritgerð við Háskóla Íslands.
- Hjalti Jóhannesson (ritstjóri). 2010. *Rannsókn á samfélagsáhrifum álvers- og virkjunarframkvæmda á Austurlandi*. Rannsóknarstofnun Háskólands á Akureyri.
- Hjalti Jóhannesson og Halla Hafbergisdóttir. 2015. *Vaðlaheiðargöng samfélagsáhrif: Helstu niðurstöður könnunar í október 2014*. Rannsóknarstofnun Háskólans á Akureyri.
- Hjalti Jóhannesson og Tryggvi G. Ingason. 2007. *Rannsókn á samfélagsáhrifum álvers- og virkjunarframkvæmda á Austurlandi. Rannsóknarnr. 4: Úrtakskönnun meðal almennings vorið 2007*. Rannsóknarstofnun Háskólans á Akureyri.
- Hjalti Jóhannesson. 1990. *Internal migration in Iceland 1983–1987: A study of regional differences*. York University.
- Hjálmsdóttir, A. og V. S. Bjarnadóttir. 2021. “I have turned into a foreman here at home”: Families and work–life balance in times of COVID-19 in a gender equality paradise. *Gender, Work & Organization*, 28(1), 268–283.
- Hjördís Sigursteinsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir. 2009. Staða kvenna í landbúnaði: Kynjafræðilegur sjónarhóll. *Stjórnsmál og stjórnsýsla*, 5(1), 27–48.
- Hoare, A. og M. Corver. 2010. The regional geography of new young graduate labour in the UK. *Regional Studies*, 44(4), 477–494.
- Hoffmann, L. W., S. Barillé og M. Meckl. 2020. Gender-specific challenges in migra-

- tion to Iceland. Í Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir (ritstjórar), *Samfélag fjölbreytileikans: Samskipti heimamanna og innflytjenda á Íslandi* (bls. 91–100). Háskólinn á Akureyri.
- Hoffmann, L. W., T. Bjarnason og M. Meckl. 2020. Regional differences in the inclusion of immigrants in Icelandic society. Í Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir (ritstjórar), *Samfélag fjölbreytileikans: Samskipti heimamanna og innflytjenda á Íslandi* (bls. 80–90). Háskólinn á Akureyri.
- Hollander, J. B. og J. Nemeth. 2011. The bounds of smart decline: A foundational theory for planning shrinking cities. *Housing Policy Debate*, 21(3), 349–367.
- Hooijen, I., C. Meng og J. Reinold. 2020. Be prepared for the unexpected: The gap between (im)mobility intentions and subsequent behaviour of recent higher education graduates. *Population, Space and Place*, 26(5), e2313.
- Horton, J. 2008. Producing Postman Pat: The popular cultural construction of idyllic rurality. *Journal of Rural Studies*, 24(4), 389–398.
- Hottelling, H. 1929. Stability in competition. *The Economic Journal*, 39(153), 41–57.
- Howard, E. 1898. *Garden cities of to-morrow*. Swan Sonnenschein & Co.
- Hrefna Róbertsdóttir. 2018. Permanent or seasonal settlements? Communities and settlement patterns in Iceland in early modern times. Í P. Cornell, L. Ersgård og A. Nielsen (ritstjórar), *Urban variation: Utopia, planning and practice* (bls. 329–388). Lulu Press.
- Huang, Z., H. Xu, J. Li og N. Luo. 2020. Has highway construction narrowed the urban–rural income gap? Evidence from Chinese cities. *Papers in Regional Science*, 99(3), 705–723.
- Hudson, C. og L. Sandberg. 2021. Contested hope for the future: Rural refugee reception as municipal survival? *Journal of Rural Studies*, 82, 121–129.
- Huijbens, E. H. 2012. Sustaining a village's social fabric? *Sociologia Ruralis*, 52(3), 332–352.
- Iacono M. og D. Levinson. 2016. Mutual causality in road network growth and economic development. *Transport Policy*, 45, 209–217.
- ILGA Europe 2021. *Rainbow Europe 2021*. <https://www.ilga-europe.org/rainboweurope/2021>
- Ingólfur V. Gíslason. 2007. *Fæðingar- og foreldraorlof á Íslandi: Þróun eftir lagasetninguna árið 2007*. Jafnréttisstofa.
- ISAVIA. 2020. *Flugtölur 2021*. <https://www.isavia.is/media/1/flugtolur-2021-islenska1.pdf>
- Íris Ellenberger. 2016. Danir á Íslandi. Í Kristín Loftsdóttir, Unnur Dís Skaptadóttir og Anna Lís Rúnarsdóttir (ritstjórar), *Ísland í heiminum, heimurinn í Íslandi* (bls. 39–47). Þjóðminjasafn Íslands.

- Íris Ellenberger. 2017. Að flytja út mannréttindi: Hinsegin paradísin Ísland í ljósi samkynhneigðrar þjóðernishyggju og sögulegra orðræðna um fyrirmyndarsamfélög í norðri. Í Ásta Kristín Benediksdóttir, Hafðís Erla Hafsteinsdóttir og Íris Ellenberger (ritstjórar), *Svo veistu að þú varst ekki hér: Hinsegin sagnfræði og hinsegin saga á Íslandi* (bls. 229–270). Sögufélagið.
- Íris H. Halldórsdóttir og Magnfríður Júlíusdóttir. 2020. *Aðstæður erlends starfsfólks í ferðaþjónustu: Sjónarborn stéttarfélaga og starfsfólks*. Rannsóknamiðstöð ferðamála.
- Jentsch, B. 2007. Migration integration in rural areas: Evidence from new countries of immigration. *Int. J. Multicult. Soc.*, 9(1), 1–12.
- Jorgensen, B. S. og R. Stedman. 2006. Sense of place as an attitude: Lakeshore owners attitudes towards their properties. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 233–248.
- Jóhannesdóttir, G. B., T. Bjarnason, A. Stockdale og T. Haartsen. 2021. What's love got to do with it? Love-life gossip and migration intentions in rural Iceland. *Journal of Rural Studies*, 87, 236–242.
- Jóhannsdóttir, Þ. J. 2010. *Teacher education and school-based distance learning: Individual and systemic development in schools and a teacher education programme*. Doktorsritgerð við Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
- Jón Rúnar Sveinsson. 2000. *Landsbyggðin – jaðarsvæði borgríkisins*. Borgafræðisetur.
- Jón Sigurðsson. 1841. Alþing á Íslandi. *Ný félagsrit*, 1, 59–134.
- Jón Steffensen. 1975. Fólksfjöldi á Íslandi í aldanna rás. Í *Menning og meinsemdir: Ritgerðarsafn um mótunarsögu íslenzkrar þjóðar og baráttu hennar við hungur og sóttir* (bls. 434–449). Sögufélagið.
- Jón Þ. Heiðarsson. 2015. Samskipti fólks um Héðinsfjarðargöng: Umferð og samamburður við umferðarspá. *Íslenska þjóðfélagið*, 6(1), 97–113.
- Jón Þ. Heiðarsson og Þóroddur Bjarnason. 2021 *Jarðgöng á utanverðum Tröllaskaga: Umfjöllun um valin félagsleg og hagfræðileg atriði*. Starfshópur þingmanna NA-kjördæmis og fulltrúa Fjallabyggðar um bætta samgöngur.
- Jón Þ. Þór. 2002. *Sjósókn og sjávarfang. Saga sjávarútvegs á Íslands. 1. bindi: Arabátar og skútuöld*. Bókaútgáfan Hólar.
- Jónas Atli Gunnarsson. 2020. Gosið í Eyjum notað til þess að sýna áhrif fólksflóttar. *Kjarninn*, 24. september. <https://kjarninn.is/skyring/2020-09-19-gosid-i-eyjum-notad-til-thess-ad-syna-ahrif-folksflotta/>
- Jónas O. Jónasson og Helgi Gunnlaugsson. 2012. Hverjir óttast mest afbrot á Íslandi? *Íslenska þjóðfélagið*, 3(1), 77–92.
- Jórunn Í. Sindradóttir og Ómar Harðarson. 2015. *Endurskilgreining Hagstofu Íslands á þéttbýlisstöðum og byggðakjörnum*. Hagstofa Íslands.
- Jung, M. og K. Viswanath. 2013. Does community capacity influence self-rated

- health? Multilevel contextual effects in Seoul, Korea. *Social Science and Medicine*, 77(1), 60–69.
- Júlíusdóttir, M., U. D. Skaptadóttir og A. Karlsdóttir. 2013. Gendered migration in turbulent times in Iceland. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 67(5), 266–275.
- Júníus H. Kristinsson (ritstjóri). 1978. *Mannatal á Íslandi 1801: Suðuramt*. Ættfræðifélagið.
- Júníus H. Kristinsson. 1983. *Vesturfaraskrá 1870–1914*. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Kaffið. 2017. *Fólksflótti frá Akureyri vegna leikskólavanda?* 21. apríl. <https://www.kaffid.is/folksflotti-fra-akureyri-vegna-leikskolavanda/>
- Kan, K. H. 1999. Expected and unexpected residential mobility. *Journal of Urban Economics*, 45(1), 72–96.
- Karen D. Bryndísar- og Karlsdóttir, K. 2015. *Druslustimplun: „Þetta er ekki manneskja fyrir þér, þetta er bara netið“*. MA-ritgerð við Félagsvísindasvið Háskóla Íslands.
- Karl Benediktsson. 2012. Staðvæðing þjónustu? Hugleiðing um breyttar landfræðilegar forsendur byggðapróunar og skipulags. Í Sigríður K. Þorgrímsdóttir (ritstjóri), *Samfélag, atvinnulíf og íbúðapróun í byggðarlögum með langvarandi fólksfækkun* (bls. 237–239). Byggðastofnun.
- Karl Benediktsson og Hjalti Nielsen. 2008. *Búseta og þjónusta: Athugun á áhrifum þjónustustigs á brottflutning frá völdum byggðarlögum 1996–2006*. Háskóli Íslands.
- Karl Sigurðsson og Stefán Ólafsson. 1989. *Búsetuóskir og fólksflutningar*. Húsnæðisstofnun.
- Karlsson, V. 2008. The relationship between housing prices and transport improvements: A comparison of metropolitan and rural areas in a large but thinly populated European country. *Bifrost Journal of Social Science*, 2, 141–166.
- Karlsson, V. 2012. *Interregional migration and transportation improvements*. Doktorsritgerð við Háskóla Íslands.
- Karlsson, V. 2015a. A recent development of the spatial disparity of housing prices in Iceland and its underlying economic causes. *International Journal of Regional Development*, 2(2), 44–60.
- Karlsson, V. 2015b. Interregional migration and transportation improvements in Iceland. *International Regional Science Review*, 38(3), 292–315.
- Karlsson, V. 2021. On communities size and remoteness: The attractiveness of small and remote communities in Iceland compared to the larger and more central ones. *Australasian Journal of Regional Studies*, 27(1), 113–144.
- Karlsson, V. og T. Bjarnason. Væntanlegt. Which amenities matter? Quality of life and out-migration in rural Iceland.

- Kazyak, E. 2011. Disrupting cultural selves: Constructing gay and lesbian identities in rural locales. *Qualitative Sociology*, 34(4), 561–581.
- Kjartan Ólafsson og Elín Aradóttir. 2004. *Bjartsýni og búferlaflutningar: Greinargerð og hugleiðingar um niðurstöður nokkurra kannana árið 2004*. Bygðarannsóknastofnun.
- Kjartansson, H. S. 1977a. The onset of emigration from Iceland. í B. Krongborg, T. Nilsson og A. A. Svalstuen (ritstjórar), *Nordic population mobility: Comparative studies of selected parishes in the Nordic countries 1850–1900* (bls. 87–93). Universitetsforlaget.
- Kjartansson, H. S. 1977b. Urbaniseringsprosessen på Island 1865–1915. Í Grethe Authén Blom (ritstjóri), *Urbaniseringsprosessen i Norden: Det 17. nordiske historikermøte, Trondheim 3* (bls. 245–260). Universitetsforlaget.
- Kjartansson, H. S. 1980. Emigrant fares and emigration from Iceland to North America, 1874–1893. *The Scandinavian Economic History Review*, 28(1), 53–71.
- Klesment, M. og J. van Bavel. 2017. The reversal of the gender gap in education, motherhood, and women as main earners in Europe. *European Sociological Review*, 33(3), 465–481.
- Kley, S. 2017. Facilitators and constraints at each stage of the migration decision process. *Population Studies*, 71, 35–49.
- Knudsen, M. A. og J. Rich. 2013. Ex post socio-economic assessment of the Öresund bridge. *Transport Policy*, 27(C), 53–65.
- Kokorsch, M. og K. Benediktsson. 2018a. Where have all the people gone? The limits of resilience in coastal communities. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 72(2), 97–114.
- Kokorsch, M. og K. Benediktsson. 2018b. Prosper or perish? The development of Icelandic fishing villages after the privatisation of fishing rights. *Maritime Studies*, 17(1), 69–83.
- Kolbeinn H. Stefánsson og Sveinn Arnarsson. 2015. Félagslegur auður í Fjallabyggð fyrir og eftir Héðinsfjarðargöng. www.byggdathroun.is.
- Kolbrún Ó. Baldursdóttir. 2017. *Hefur makaval áhrif á framtíðarþúsetu? Megindleg rannsókn á áhrifum makavals á framtíðarþúsetu íbúa í dreifbýli og þéttbýli á Íslandi*. BA-ritgerð í félagsvísindum við Háskólann á Akureyri.
- Kopecky, K. A. og R. M. H. Suen. 2010. A quantitative analysis of suburbanization and the diffusion of the automobile. *International Economic Review*, 51(4), 1003–1037.
- Kristín Jónsdóttir. 2021. Fólksflótti frá Hafnarfirði, *Mannlíf*, 8. ágúst. <https://www.mannlif.is/frettir/folksflotti-fra-hafnarfirdi/>
- Kronborg, B., T. Nielsson og A. A. Svalstuen (ritstjórar). 1977. *Nordic population mobility: Comparative studies of selected parishes in the Nordic countries 1850–1900*. Universitetsforlaget.

- Krugman, P. 1995. *Development, geography and economic theory*. The MIT Press.
- Lalli, M. 1992. Urban-related identity: Theory, measurement, and empirical findings. *Journal of Environmental Psychology*, 12(4), 285–303.
- Laurinavičius, A., A. Laurinavičius og A. Laurinavičius. 2021. Impact of housing affordability and other socioeconomic variables on internal migration in Lithuania. *International Journal of Strategic Property Management*, 25(2), 102–114.
- Lavesson, N. 2017. When and how does commuting to cities influence rural employment growth? *Journal of Regional Science*, 57(4), 631–654.
- Leddy-Owen, C. 2020. Bringing the state back into the sociology of nationalism: The *persona ficta* is political. *Sociology*, 54(6), 1088–1104.
- Lehmann, M., P. Christensen, M. Thrane og T. H. Jorgensen. 2009. University engagement and regional sustainability initiatives: Some Danish experiences. *Journal of Cleaner Production*, 17(2), 1067–1074.
- Leibert, T. 2016. She leaves, he stays? Sex-selective migration in East Germany. *Journal of Rural Studies*, 43, 267–279.
- Leigh, A. 2006. Trust, inequality and ethnic heterogeneity. *The Economic Record*, 82(258), 268–290.
- Levitt, P. og N. Glick Schiller. 2004. Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, 38(4), 1002–1039.
- Levkovich, O., J. Rouwendal og J. van Ommeren. 2019. The impact of highways on population redistribution: The role of land development restrictions. *Journal of Economic Geography*, 20(3), 783–808.
- Lewicka, M. 2005. Ways to make people active: Role of place attachment, cultural capital and neighborhood ties. *Journal of Environmental Psychology*, 25(4), 381–395.
- Lewicka, M. 2011. Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230.
- Lian, J. I. og J. Rønnevik. 2010. *Ringvirkninger av store vegprosjekter i Norge*. Transportøkonomisk Institutt.
- Lidén, G. og J. Nyhlén. 2015. Reception of refugees in Swedish municipalities: Evidences from comparative case studies. *Migration and Development*, 4(1), 55–71.
- Lilja S. Harðardóttir. 2016. *Þjónusta sveitarfélaga og ánægjumælingar: Hvað skýrir ánægjumun íbúa í úthverfum og miðlægari hverfum með þjónustu Reykjavíkurborgar?* Lokaverkefni til MPA-gráðu í opinberri stjórnsýslu við Háskóla Íslands.
- Little, J. og P. Austin. 1996. Women and the rural idyll. *Journal of Rural Studies*, 12(2), 101–111.
- Liu, Y., A. Green og N. Pensiero. 2016. Expansion of higher education and inequality of opportunities: A cross-national analysis. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 38(3), 242–263.

- Loftsdóttir, K. 2017. Being “The damned foreigner”: Affective national sentiments and racialization of Lithuanians in Iceland. *Nordic Journal of Migration Research*, 7(2), 70–78.
- Loftsdóttir, K. 2020. Racism and racialization in Iceland. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements* (bls. 39–52). Háskólaútgáfan.
- Loftsdóttir, K. og U. D. Skaptadóttir. 2020. Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements* (bls. 7–22). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Loftsdóttir, K., U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar). 2020. *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements*. Háskólaútgáfan.
- Loftsdóttir, K., A. L. Smith og B. Hipfl. 2018. *Messy Europe: Crisis, race, and nation-state in a postcolonial world*. Berghahn.
- Loftur Guttormsson (ritstjóri). 2008. *Almenningsfræðsla á Íslandi I: Skólahald í bæ og sveit 1880–1945*. Háskólaútgáfan.
- Lovejoy, K., S. Handy og P. Mokhtarian. 2010. Neighborhood satisfaction in suburban versus traditional environments: An evaluation of contributing characteristics in eight California neighborhoods. *Landscape and Urban Planning*, 97(1), 37–48.
- Lowe, M. E. 2015. Localized practices and globalized futures: Challenges for Alaska coastal community youth. *Maritime Studies*, 14(1), 6. <https://doi.org/10.1186/s40152-015-0024-y>
- Lowe, T. S. 2018. Perceived job and labor market insecurity in the United States: An assessment of workers’ attitudes from 2002 to 2014. *Work and Occupations*, 45(3), 313–345.
- Lu, M. 1999. Do people move when they say they will? Inconsistencies in individual migration behaviour. *Population and Environment*, 20(5), 467–488.
- Lyons, A., W. Hosking og T. Rozbroj. 2015. Rural-urban differences in mental health, resilience, stigma, and social support among young Australian gay men. *The Journal of Rural Health*, 31(1), 89–97.
- Lög um lögheimili og aðsetur (80/2018).
- Lög um stjórn fiskveiða (38/1990).
- Lög um veiðar í fiskveiðilandhelgi Íslands (82/1983).
- Maiga, H. L. 1983. The education gap: A hard look at the plight of the worlds rural areas. *UNESCO Courier*, 5, 24–29.
- Manning, A. 2003. The real thin theory: Monopsony in modern labour markets. *Labour Economics*, 10(2), 105–131.

- Maoh, H. og Z. Tang. 2012. Determinants of normal and extreme commute distance in a sprawled midsize Canadian city: Evidence from Windsor, Canada. *Journal of Transport Geography*, 25(1), 50–57.
- Marjavaara, R. 2008. Second home tourism: The root to displacement in Sweden? Umeå University. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:141659/FULL-TEXT01.pdf>
- Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir (ritstjórar). 2020. *Samfélag fjölbreytileikans: Samskipti heimamanna og innflytjenda á Íslandi*. Háskólinn á Akureyri.
- Massey, D. 1991. A global sense of place. *Marxism Today*, 35(6), 315–323.
- Matthews, H., M. Taylor, K. Sherwood, F. Tucker og M. Limb., 2000. Growing-up in the countryside: Children and the rural idyll. *Journal of Rural Studies*, 16, 141–153.
- McAreavey, R. 2012. Resistance or resilience? Tracking the pathway of recent arrivals to a new rural destination. *Sociologia Ruralis*, 52(4), 488–507.
- McAreavey, R. 2017. Migrant identities in new immigrant destinations: Revealing the limitations of “the hard working” migrant identity. *Population, Space and Place*, 23(6), e2044.
- McCann, P. 2001. *Urban and regional economics*. Oxford University Press.
- McCarthy, J. 2015. European countries among top places for gay people to live. Gallup.
- McDonald, J. F. og C. I. Osuji. 1995. The effect of anticipated transportation improvement on residential land values. *Regional Science and Urban Economics*, 25(3), 261–278.
- McDowell, L. 2008. Thinking through work: Complex inequalities, constructions of differences and transnational migrants. *Progress in Human Geography*, 32(4), 491–507
- McDowell, L., A. Batnizky og S. Dyer 2009. Precarious work and economic migration: Emerging immigrant division of labour in Greater London’s service sector. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(1), 3–25.
- McMillen, D. P. 2004. Airport expansions and property values: The case of Chicago O’Hare Airport. *Journal of Urban Economics*, 55(3), 627–640.
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. 2015. *Háskólar og vísindi á Íslandi 2015: Staða og þróun*. Höfundur.
- Mesch, G. S. og O. Manor. 1998. Social ties, environmental perceptions and local attachment. *Environment and Behavior*, 30(4), 504–519.
- Michael S. Gibbons. 2003. Hvítaruslið: Stéttvís blóraböggull fjölmenningarvitanna. *Tímarit Máls og menningar*, 65(3–4), 32–37.
- Mitchell, C. J. A. 2004. Making sense of counterurbanization. *Journal of Rural Studies*, 20, 15–34.

- Mitchell, C. J. A. 2019. The patterns and places of counterurbanization: A ‘macro’ perspective from Newfoundland and Labrador, Canada. *Journal of Rural Studies*, 70, 104–116.
- Morandini, J. S., A. Blaszczyński, I. Dar-Nimrod og M. W. Ross. 2015. Minority stress and community connectedness among gay, lesbian and bisexual Australians: A comparison of rural and metropolitan localities. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 39(3), 260–266.
- Morgan, S. L. og A. B. Sorensen. 1999. Parental networks, social closure, and mathematics learning: A test of Coleman’s social capital explanation of school effects. *American Sociological Review*, 64(5), 661–681.
- Morgunblaðið. 2007. Fólksflótti frá höfuðborgarsvæðinu? *Morgunblaðið*, 23. nóvember. <https://www.mbl.is/greinasafn/grein/1176781/>
- Moss, J. E., C. G. Jack og M. T. Wallace. 2004. Employment location and associated commuting patterns for individuals in disadvantaged rural areas in Northern Ireland. *Regional Studies*, 38(2), 121–136.
- Muhirwa, J. M. 2012. Funnelling talents back to the Source: Can distance education help to mitigate the fallouts of brain drain in sub-Saharan Africa? *Diversities*, 14(1), 45–62.
- Murdock, E. 2020. Perception of immigration to Iceland: The host country perspective. Í Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir (ritstjórar), *Samfélag fjölbreytileikans: Samskipti heimamanna og innflytjenda á Íslandi* (bls. 35–44). Háskólinn á Akureyri.
- Myklebust, J. O. 1993. Det foerste aaretaket bort fra oeya. í K. Heggen, J. O. Myklebust og T. Oia (ritstjórar), *Ungdom i lokalmiljø: Perspektiv frå pedagogikk, sosiologi, antropologi og demografi* (bls. 57–81). Samlaget.
- Napierala, J. og A. Wojtyńska. 2016. Trapped in migrants’ sectors? Polish women in the Icelandic labour market. *International Migration*, 55(1), 128–141.
- New York Times. 2014. *U.N. finds most people now live in cities*. *New York Times*, 10. júlí. <https://www.nytimes.com/2014/07/11/world/more-than-half-the-global-population-growth-is-urban-united-nations-report-finds.html>
- Newman, D. 2006. The lines that continue to separate us: Borders in our ‘borderless’ world. *Progress in Human Geography*, 30(2), 143–161.
- Nilsson, J. E. (ritstjóri). 2006. *The role of universities in regional innovation systems: A Nordic perspective*. Copenhagen Business School Press.
- Nína R. Ísberg 2016. Þýskar konur á Íslandi. Í Kristín Loftsdóttir, Unnur Dís Skaptadóttir og Anna Lía Rúnarsdóttir (ritstjórar), *Ísland í heiminum, heimurinn í Íslandi* (bls. 59–65). Rit Þjóðminjasafns Íslands 44. Þjóðminjasafn Íslands.
- Norman, H. og H. Runblom. 1987. *Transatlantic connections: Nordic migration to the New world after 1800*. Norwegian University Press.

- Nunn, C., R. Wilding, K. McKinnon, H. G. Ku, G. P. S. L. Myint, P. Taveesupmai, M. O’Keefe og K. Graves. 2021. Promoting healthy futures in a rural refugee resettlement location: A community-based participatory research intervention. *Journal of Sociology*, 58(2), 178–195.
- OECD. 2015. *E-learning in higher education in Latin America*. Höfundur.
- OECD. 2019. *OECD regional outlook 2019: Leveraging megatrends for cities and rural areas*. Höfundur.
- Oh, J. H. 2003. Social bonds and the migration intentions of elderly urban residents: The mediating effect of residential satisfaction. *Population Research and Policy Review*, 22(2), 127–146.
- Oliver, J. E. 2010. *The paradoxes of integration: Race, neighborhood, and civic life in multiethnic America*. University of Chicago Press.
- Ottósdóttir, G., U. D. Skaptadóttir og S. Þ. Egilson. 2020. Migrant families with disabled children: “I came here to make my family situation better”. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements* (bls. 115–128). Háskólaútgáfan.
- Ólafsdóttir, S. 2020. How welcoming are Icelanders? Attitudes toward immigration over time and in the European context. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements* (bls. 229–246). Háskólaútgáfan.
- Ólafsson, K. og M. Meckl. 2013. Foreigners at the end of the fjord: Inhabitants of foreign origin in Akureyri. *Þjóðarspejillinn XIV: Rannsóknir í félagsvísindum: Félags- og mannvísindadeild*. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands. <http://hdl.handle.net/1946/16777>
- Ólafur H. Símonarson. 2015. Er það stefnan að okkar kynslóð verði öll á Skypinu í ellinni að tala við börn og barnabörn í útlöndum? *Eyjan.is*, 28. janúar. <https://www.dv.is/eyjan/2015/01/28/husnaedismal-a-islandi-eru-manngerdur-hryllingur/>
- Ólöf Garðarsdóttir. 1998a. Tengsl þéttbýlismyndunar og Vesturheimsferða frá Íslandi. Lýðfræðileg sérkenni fólksflutninga frá Seyðisfirði. *Saga*, 36, 153–184.
- Ólöf Garðarsdóttir. 1998b. Þáttur kvenna í flutningum til sjávarsíðunnar við upphaf þéttbýlismyndunar á Íslandi. Í Friðrik H. Jónsson (ritstjóri), *Rannsóknir í félagsvísindum II* (bls. 243–252). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Hagfræðistofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan.
- Ólöf Garðarsdóttir. 2012. *Fólksflutningar til og frá Íslandi 1961–2011 með áberslu á flutninga á samdráttarskeiðum*. Skýrsla unnin fyrir velferðarráðuneytið. http://www.velferdarraduneyti.is/media/rit-og-skyrslur2012/Folksflutningar_03042012.pdf

- Ólöf Garðarsdóttir og Ásta K. Þórsdóttir. 2005. Fæðingar á Íslandi 1871–2004. *Hag-tiðindi. Mannfjöldi* 2005:2. <https://hagstofa.is/utgafur/utgafa/mannfjoldi/faed-ingar-a-islandi-1871-2004/>
- Ólöf Garðarsdóttir, Eyrún María Rúnarsdóttir og Guðjón Hauksson. 2022. Alþjóðlegur bakgrunnur, skólasókn og brotthvarf úr íslenskum framhaldsskólum 2001–2021. *Netla*, sérrit.
- Ólöf Garðarsdóttir, Guðjón Hauksson og Helga K. Tryggvadóttir. 2009. Innflytjendur og einstaklingar með erlendan bakgrunn 1996–2008. *Mannfjöldi* 2009. <https://hagstofa.is/utgafur/utgafa/mannfjoldi/innflytjendur-og-einstaklingar-med-erlend-an-bakgrunn-1996-2008/>
- Ólöf Garðarsdóttir og Þóroddur Bjarnason. 2010. Áhrif efnahagsþrenginga á fólks-flutninga til og frá landinu. Í Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (rit-stjórar), *Rannsóknir í félagsvísindum XI: Félags- og mannvísindadeild. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2010: Ritrýndar greinar* (bls. 205–215). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Ómar Ragnarsson. 2021. Meginlínurnar blasa við ár eftir ár: Fólksflótti frá Reykjavík [bloggfærsla]. <https://omarragnarsson.blog.is/blog/omarragnarsson/entry/2270217/>
- Palander, T. 1935. *Beiträge zur Standortstheorie*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri.
- Parro, F. 2012. International evidence on the gender gap in education over the past six decades: A puzzle and an answer to it. *Journal of Human Capital*, 61(6), 150–185.
- Partridge, M. D., K. Ali og M. R. Olfert. 2010. Rural-to-urban commuting: Three degrees of integration. *Growth and Change*, 41(2), 303–335.
- Pedersen, H. D. 2018. Is out of sight out of mind? Place attachment among rural youth out migrants. *Sociologia Ruralis*, 58(3), 684–704.
- Peeters, L. 2012. Gravity and spatial structure: The case of interstate migration in Mexico. *Journal of Regional Science*, 52(2), 819–856.
- Peters, D. J., S. Hamideh, K. E. Zarecor og M. Ghandour. 2018. Using entrepreneurial social infrastructure to understand smart shrinkage in small towns. *Journal of Rural Studies*, 64, 39–49.
- Pétursdóttir, G. M. 2009. *Within the aura of gender equality: Icelandic work cultures, gender relations and family responsibility: A holistic approach*. Doktorsritgerð við Háskóla Íslands.
- Poole, R. 1999. *Nation and identity*. Routledge.
- Poon, C. S. og E. M. Saewyc. 2009. Out yonder: Sexual-minority adolescents in rural communities in British Columbia. *American Journal of Public Health*, 99(1), 118–124.
- Portes, A. 1998. Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1–24.

- Power, S., P. Brown, A. Allouch og G. Tholen. 2013. Self, career and nationhood: The contrasting aspirations of British and French elite graduates. *British Journal of Sociology*, 64(4), 578–596.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Ragnar Árnason. 2005. Property rights in fisheries: Iceland's experience with ITQs. *Reviews in Fish Biology and Fisheries*, 15(3), 243–264.
- Rannveig Á. Guðjónsdóttir og Gyða M. Pétursdóttir. 2018. Kynferðiseinelti og mótun kvenleikans í íslenskri skólamenningu. *Tímarit um uppeldi og menntun*, 27(1), 43–64.
- Rauhut, D. og H. Littke. 2016. 'A one way ticket to the city, please!': On young women leaving the Swedish peripheral region Västernorrland. *Journal of Rural Studies*, 43, 301–310.
- Ravenstein, E. G. 1885. The laws of migration. *Journal of the Statistical Society*, 48(2), 167–227.
- Reinhard Reynisson, Jóna Matthíasdóttir, Tryggvi Finnsson og Ari P. Pálsson. 2012. *Greining innviða á Norðausturlandi: Unnið vegna undirbúnings að uppbyggingu orkufreks iðnaðar í héraðinu skv. viljayfirlýsingu stjórnvalda og sveitarfélaganna á svæðinu dags. 25.maí 2011*. Atvinnuþróunarfélag Þingeyinga. https://www.althingi.is/altext/141/s/fylgiskjol/s1109-f_I.pdf
- Renkow, M. og D. Hoover. 2000. Commuting, migration, and rural-urban population dynamics. *Journal of Regional Sciences*, 40(2), 261–287.
- Rennie, F., S. Jóhannesdóttir og S. Kristinsdóttir. 2011. Re-thinking sustainable education systems in Iceland: The net-university project. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 12(4), 88–105.
- Reuters. 2008. *Half the world to live in cities by end '08*. <https://jp.reuters.com/article/instant-article/idUSN2635607520080226>
- Riphahn, R. T. og C. Schwientek. 2015. What drives the reversal of the gender education gap? Evidence from Germany. *Appl. Econ.*, 47(53), 5748–5577.
- Ríkislögreglustjóri. 2016. *Reynsla landsmanna af afbrotum og viðhorf til lögreglu, 3. bluti*. http://www.logreglan.is/wp-content/uploads/2016/11/%C3%96ryggstilfinning-%C3%ADb%C3%BAa_III-spurt-2016.pdf
- Roback, J. 1982. Wages, rents, and the quality of life. *The Journal of Political Economy*, 90(6), 1257–1278.
- Rollero, C. og N. De Piccoli. 2010. Does place attachment affect social well-being? *European Review of Applied Psychology*, 60(4), 233–238.
- Rydgren, J. 2004. Mechanisms of exclusion: Ethnic discrimination in the Swedish labour market. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(2), 697–716.

- Rye, J. F. 2006. Rural youths' images of the rural. *Journal of Rural Studies*, 22, 409–421.
- Rye, J. F. og J. Andrzejewska, 2010. The structural disempowerment of Eastern European migrant farm workers in Norwegian agriculture. *Journal of Rural Studies*, 26, 41–51.
- Rytter, M. 2018. Writing against integration: Danish imaginaries of culture, race and belonging. *Ethnos*, 84(4), 678–697.
- Saaroni, H., J. H. Amorim, J. A. Hiemstra og D. Pearlmutter. 2018. Urban green infrastructure as a tool for urban heat mitigation: Survey of research methodologies and findings across different climatic regions. *Urban Climate*, 24, 94–110.
- Sameinuðu þjóðirnar. 2019a. *World population prospects 2019*. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Volume-I_Comprehensive-Tables.pdf
- Sameinuðu þjóðirnar. 2019b. *World urbanization prospects: The 2018 revision*. <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf>
- Sameinuðu þjóðirnar. 2021. *Population of urban agglomerations with 300,000 inhabitants or more in 2018, by country, 1950–2035*. https://population.un.org/wup/Download/Files/WUP2018-F12-Cities_Over_300K.xls
- Samgöngu- og sveitarstjórnaráðuneytið. 2021a. *Svæðisbundið blutverk Akureyrar: Skýrsla starfshóps*. https://www.stjornarradid.is/library/02-Rit--skyrslur-og-skrar/Starfshopur_skyrsla_Akureyri_svadisbundið%20hlutverk.pdf
- Samgöngu- og sveitarstjórnaráðuneytið. 2021b. *Hvítbók um byggðamál: Drög að stefnumótandi byggðaaðætlun til 15 ára og aðgerðaaðætlun til fimm ára*. https://www.stjornarradid.is/library/01--Frettatengt---myndir-og-skrar/Skjol---Fretta-tengt/Byggdaaetlun_hvitbok_2021.pdf
- Samkomulag um skipulag og fjármögnun uppbyggingar á samgönguinnviðum, 26. september 2019. https://wp.borgarlinan.is/wp-content/uploads/2021/02/samgongusatt-mali_undirritadur.pdf
- Samtök iðnaðarins. 2018. *Umsögn um tillögu til þingsályktunar um byggðaaðætlun 2018–2024*. https://www.si.is/media/_eplica-uppsetning/Umsogn-Samtaka-idnadarins-um-byggdaaetlun-22-03-2018.pdf
- Samtök sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu. 2015. *Höfuðborgarsvæðið 2040*. http://www.ssh.is/images/stories/Hofudborgarsvaedid_2040/HB2040-2015-07-01-WEB_Undirritad.pdf
- Samtök sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu. 2020. *Sóknaraðætlun höfuðborgarsvæðisins 2020–2024*. https://ssh.is/images/stories/Soknaraaetlun/2020-2024/Soknaraaetlun_Hofudborgarsvaedisins_2020-2024.pdf
- Samtök sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu. 2021. *Umsögn um hvítbók um byggðamál – drög að stefnumótandi byggðaaðætlun til 15 ára og aðgerðaaðætlun til fimm ára*. [https://samradsgatt.island.is/oll-mal/\\$Cases/Details/?id=2984](https://samradsgatt.island.is/oll-mal/$Cases/Details/?id=2984)

- Sandow, E. 2008. Commuting behaviour in sparsely populated areas: Evidence from northern Sweden. *Journal of Transport Geography*, 16(1), 14–27.
- Sandow, E. og E. Lundholm. 2020. Which families move out from metropolitan areas? Counterurban migration and professions in Sweden. *European Urban and Regional Studies*, 27(3), 276–289.
- Sandow, E. og K. Westin. 2010. The persevering commuter – Duration of long distance commuting. *Transportation Research Part A – Policy and Practice*, 44(6), 433–445.
- Sassen, S. 2000. New frontiers facing urban sociology at the Millennium. *British Journal of Sociology*, 51(1), 143–159.
- Sassen, S. 2003. Globalization or denationalization? *Review of International Political Economy*, 10(1), 1–22.
- Scheitle, C. P. og S. K. Guthrie. 2019. Urban migration of sexual minorities in the United States: Myth or reality? *Sexuality & Culture*, 23(1), 96–111.
- Schrover, M., J. V. der Leun og C. Quispel. 2007. Niches, labour market segregation, ethnicity and gender. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(4), 529–540.
- Schwartz, D. 2018. Embedded in the crowd: Creative freelancers, crowdsourced work, and occupational community. *Work and Occupations*, 45(3), 247–282.
- Scott, T., C. Menzies, G. Chenard og M. Spence. 2013. Bridging the gap: Innovative approaches to continuing education in rural, remote, and isolated First Nation communities. *Seminars in Dialysis*, 26(2), 164–168.
- Seo, W. og L. Kim. 2020. Investigating the ripple effect through the relationship between housing markets and residential migration in Seoul, South Korea. *Sustainability*, 12(3), 1225.
- Seyfrit, C. L., T. Bjarnason og K. Ólafsson. 2010. Migration intentions of rural youth in Iceland: Can a large-scale development project stem the tide of out-migration? *Society and Natural Resources*, 23(12), 1201–1215.
- Shabanpour, R., N. Golshani, M. Tayarani, J. Auld og A. Mohammadian. 2018. Analysis of telecommuting behavior and impacts on travel demand and the environment. *Transportation Research Part D – Transport and Environment*, 62(1), 563–576.
- Shamai, S. og Z. Ilatov. 2005. Measuring sense of place: Methodological aspects. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96(5), 467–476.
- Short, B. 2006. Idyllic ruralities. Í P. Cloke, T. Marsden og P. Mooney (ritstjórar), *Handbook of rural studies* (bls. 133–148). Sage.
- Shubin, S. og H. Dickey. 2013. Integration and mobility of eastern european migrants in Scotland. *Environ. Planning A*, 45(12), 2959–2979.
- Shucksmith, M. 2018. Re-imagining the rural: From rural idyll to good countryside. *Journal of Rural Studies*, 59, 163–172.

- Shuttleworth, I., E. Finell, T. Bjarnason og C. Stevenson. 2021. Individual residential mobility, immobility, and political attitudes: The case of Brexit voting intentions in the 2016 UK EU Referendum. *Population, Space and Place*, 27(4), e2444.
- Shuttleworth, I., C. Stevenson, T. Bjarnason og E. Finell. 2020. Geography, psychology, and the 'big five' personality traits: Who moves, and over what distances, in the UK? *Population, Space and Place*, 27(3), e2418
- Sigríður K. Þorgrímsdóttir (ritstjórar). 2012. *Samfélag, atvinnulíf og íbúabróun í byggðarlögum með langvarandi fólksfækkun*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2016. *Þjónustukönnun Norðurland vestra*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2018a. *Þjónustukönnun Austurland*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2018b. *Þjónustukönnun Norðurland eystra*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2018c. *Þjónustukönnun Suðurland*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2018d. *Þjónustukönnun Suðurnes*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2018e. *Þjónustukönnun Vestfirðir*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2018f. *Þjónustukönnun Vesturland*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir og Halldór Kristjánsson. 2005. *Konur og stoðkerfi atvinnulífsins*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir, Bjarnheiður Jóhannsdóttir og Helga B. Ragnarsdóttir. 2003. *Skipting fjár úr opinberum sjóðum á milli kvenna og karla*. Byggðastofnun.
- Sigríður E. Þórðardóttir, Stefanía Óskarsdóttir, Bjarnheiður Jóhannsdóttir, Helga B. Ragnarsdóttir, Kristín Karlsdóttir og Erna Bjarnadóttir. 2005. *Eignarhald kvenna í atvinnurekstri og landsbúnaði*. Iðnaðar- og viðskiptaráðuneytið og Byggðastofnun.
- Sigrún Þorsteinsdóttir. 2016. *Norðfjarðargöng: Rannsókn á væntingum íbúa í Neskaupstað til samfélagslegra áhrifa Norðfjarðarganga*. BA-ritgerð við Háskólann á Akureyri.
- Sigurbjörg K. Ásgeirsdóttir og Þorgerður Einarsdóttir. 2016. Atvinna og atvinnustefna hins opinbera í dreifbýli: Reynsla kvenna og karla á sunnanverðum Vestfjörðum. *Íslenska þjóðfélagið*, 7(1), 23–44.
- Sigurður Árnason. 2017. *Byggðaleg áhrif fiskeldis*. Byggðastofnun.
- Sigurður Jóhannesson, Sigurður Árnason og Snorri B. Sigurðsson. 2017. *Hagvöxtur landshluta 2008–2015*. Byggðastofnun.
- Sigurður Snævarr. 2015. *Launamunur karla og kvenna*. Velferðarráðuneytið. https://www.stjornarradid.is/media/velferdarraduneyti-media/media/rit-og-skyrslur-2015/launamunur_karla_og_kvenna_19052015b.pdf
- Simmel, G. 1950/1903. The metropolis and mental life. Í Kurt H. Wolff (ritstjóri og þýðandi), *The Sociology of Georg Simmel* (bls. 409–424). Free Press.
- Siri, J. G., B. Newell, K. Proust og A. Capon. 2016. Urbanization, extreme events, and health: The case for systems approaches in mitigation, management, and response. *Asia Pacific Journal of Public Health*, 28(25), 15–27.

- Símonardóttir, S. og I. Gíslason. 2018. When breast is not best: Opposing dominant discourses on breastfeeding. *The Sociological Review*, 66(3), 665–681.
- Skaptadóttir, U. D. 2000. Women coping with change in an Icelandic fishing community: A case study. *Women's Studies International Forum*, 23(3), 311–321.
- Skaptadóttir, U. D. 2015a. What happened to the migrant workers? Í E. P. Durrenberger og G. Pálsson (ritstjórar), *Gambling debt: Iceland's rise and fall in the global economy* (bls. 175–185). University Press of Colorado.
- Skaptadóttir, U. D. 2015b. Women and men on the move: From the Philippines to Iceland. Í S. Thidemann Faber og H. Pristed Nielsen (ritstjórar), *Remapping gender place and mobility: Global confluences and local particularities in Nordic peripheries* (bls. 143–156). Ashgate.
- Skaptadóttir, U. D. og Ó. Garðarsdóttir. 2020. Becoming an immigration country: The case of Iceland 1990–2019. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements* (bls. 23–38). Háskólaútgáfan.
- Skaptadóttir, U. D. og P. Innes. 2017. Immigrant experiences of learning Icelandic and connecting with the speaking community. *Nordic Journal of Migration Research*, 7(1), 20–27.
- Skaptadóttir, U. D. og K. Loftsdóttir. 2016. The tourist and the migrant worker: Different perceptions of mobility in Iceland. Í D. Rancew-Sikora og U. D. Skaptadóttir (ritstjórar), *Mobility to the edges of Europe: The case of Iceland and Poland* (bls. 17–37). Scholar.
- Skessuhorn. 2011. Fólksflótti frá landinu heldur áfram. *Skessuhorn*, 18. október. <http://skessuhorn.rat.nepal.is/frettir/nr/121145/>
- Skrbis, Z., I. Woodward og C. Bean. 2014. Seeds of cosmopolitan future? Young people and their aspirations for future mobility. *Journal of Youth Studies*, 17(5), 614–625.
- Smith, A. D. 1991. *National identity*. Penguin Books.
- Sonja Stelly Gústafsdóttir, Kristjana Fenger, Sigríður Halldórsdóttir og Þóroddur Bjarnason. 2015. Heilbrigðisþjónusta Fjallabyggðar: Viðhorf íbúa í kjölfar mikilla samfélagsbreytinga. *Íslenska þjóðfélagið*, 6(1), 37–51.
- Sóley S. Bender. 2019. Virðing: Lykilþáttur í kynheilbrigði ungs fólks. *Tímarit um uppeldi og menntun*, 28(2), 223–240.
- Spitze, G. 1984. The effects of family migration on wives' employment: How long does it last? *Social Science Quarterly*, 65(1), 21–36.
- Standing, G. 2011. *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.
- Staub, M. og G. L. Rafnsdóttir. 2020. Gender, agency, and time use among doctorate holders: The case of Iceland. *Time & Society*, 29(1), 143–165.

- Stefán H. Jónsson. 2017. Af akri lýðfræði Íslands. *Íslenska þjóðfélagið*, 8(2), 17–35.
- Stefán Ólafsson. 1997. *Búseta á Íslandi: Rannsókn á orsökum búferlaflutninga*. Byggðastofnun.
- Stenbacka, S. 2007. Rural identities in transition: Male unemployment and everyday practice in Northern Sweden. Í I. Asztalos, I. A. Morell og B. B. Beck (ritstjórar), *Gender regimes, citizen participation and rural restructuring* (bls. 83–111). Elsevier.
- Stewart, N. J., C. D'Arcy, J. Kosteniuk, M. E. Andrews, D. Morgan, D. Forbes, M. L. P. MacLeod, J. C. Kulig og J. Pitblado. 2011. Moving on? Predictors of intent to leave among rural and remote RNs in Canada. *Journal of Rural Health*, 27(1), 103–113.
- Stinner, W. F. og M. van Loon. 1992. Community size preference status, community satisfaction and migration intentions. *Population and Environment*, 14(2), 177–195.
- Stockdale, A. og T. Haartsen. 2018. Putting rural stayers in the spotlight. *Population, Space and Place*, 24(1), e2124.
- Stockdale, A. 2002. Out-migration from rural Scotland: The importance of family and social network. *Sociologia Ruralis*, 43(1), 41–63.
- Stockdale, A. 2016. Contemporary and messy rural in-migration processes: Comparing counterurban and lateral rural migration. *Population, Space and Place*, 22(6), 599–616.
- Stockdale, A. 2017. From trailing wives to the emergence of a trailing husbands phenomenon; retirement migration to rural areas. *Population, Space and Place*, 23(3), 1–17.
- Stone, A. L. 2018. The geography of research on LGBTQ Life: Why sociologists should study the South, rural queers, and ordinary cities. *Sociology Compass*, 12(11), e12638.
- Stundin. 2015. Fólksflóttinn úr borginni. *Stundin*, 27. nóvember. <https://stundin.is/frett/folksflotti-ur-borginni/>
- Sveinn Agnarsson. 2007. Brothættar byggðir. Í Ingjalður Hannibalsson (ritstjóri), *Rannsóknir í félagsvísindum VIII: Viðskipta- og hagfræðideild* (bls. 485–499). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Sveinn Þórðarson. 2012. *Brýr að baki: Brýr á Íslandi í 1100 ár*. Verkfræðingafélag Íslands.
- Sædís J. Jónsdóttir, Rannveig Þórisdóttir og Helgi Gunnlaugsson. 2015. Ótti við afbrot á Íslandi: Skiptir aldur máli? Í Helga Ólafs og Thamar M. Heijstra (ritstjórar), *Rannsóknir í félagsvísindum XVI: Félags- og mannvísindadeild*. Háskóli Íslands. <http://hdl.handle.net/1946/23181>
- Tam, T. og J. Jiang. 2015. Divergent urban-rural trends in college attendance: State policy bias and structural exclusion in China. *Sociology of Education*, 88(2), 160–180.

- Theodori, G. L. 2001. Examining the effects of community satisfaction and attachment on individual well-being. *Rural Sociology*, 66(4), 618–628.
- Thissen, F., J. D. Fortuijn, D. Strijker og T. Haartsen. 2010. Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, the Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 26(1), 428–436.
- Thorsen, I. 1998. Spatial consequences of changes in the transportation network: Theoretical analysis and numerical experiments within a multizonal three sector model. *Papers in Regional Science*, 77(4), 375–406.
- Thorsteinsson, E. B., T. Bjarnason, N. M. Loi og A. M. Arnarsson. 2020. Sexual orientation and migration intentions among rural, exurban, and urban adolescents in Iceland. *Culture, Health and Sexuality*, 24(1), 31–47.
- Tinna K. Halldórsdóttir. 2009. *Hér eiga allir sínar pumpur: Rannsókn á stöðu og viðhorfum kvenna á Austurlandi*. <http://www.austursetur.is/page1/page10/page13/files/TAK%20pumpur.pdf>
- Tinna K. Halldórsdóttir. 2011. „Nú getur maður bara ‘tjillað’ í Reykjavík“: Rannsókn á áhrifum samfélagsbreytinga á Austurlandi á stöðu austfirskra kvenna. MA-ritgerð við Félagsvísindasvið Háskóla Íslands.
- Tinna K. Halldórsdóttir og Guðbjörg L. Rafnsdóttir 2012. Er álið málið? Samfélagsbreytingar og atvinnumöguleikar kvenna á Austurlandi. *Stjórnsmál og stjórnsýsla*, 8(2), 451–468.
- Tomaney, J. og F. Wray. 2011. The university and the region: An Australian perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(5), 913–931.
- Tomasson, R. F. 1980. *Iceland: The first new society*. University of Minnesota Press.
- Tonts, M. 2010. Labour market dynamics in resource dependent regions: An examination of the western australian goldfields. *Geographical Research*, 48(2), 148–165.
- Tveter, E., M. Welde og J. Odeck. 2017. Do fixed links affect settlement patterns: A synthetic control approach. *Research in Transportation Economics*, 63, 59–72.
- Tönnies, F. [1887] 1963. *Community and society*. Harper.
- Ueno, K., P. Vaghela og L. J. Ritter. 2014. Sexual orientation, internal migration, and mental health during the transition to adulthood. *Journal of Health and Social Behavior*, 55(4), 461–481.
- Unnur Dís Skaptadóttir, Anna Wojtyńska og Margrét Wendt. 2020. Staða innflytjenda á vinnumarkaði. Í Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir (ritstjórar), *Samfélag fjölbreytileikans: Samskipti heimamanna og innflytjenda á Íslandi* (bls. 45–62). Háskólinn á Akureyri.
- Unnur Dís Skaptadóttir og Erla S. Kristjánsdóttir. 2017. „Stundum finnst mér þeir horfa á mig eins og ég sé geimvera“: Upplifun flóttakvenna í litlu bæjarfélagi á Íslandi. *Íslenska þjóðfélagið*, 8(1), 67–80.

- Unnur Dís Skaptadóttir og Kristín Loftsdóttir. 2019. *Konur af erlendum uppruna: Hvar kreppir að?* Skýrsla unnin fyrir félagsmálaráðuneytið. Háskóli Íslands.
- Urry, J. 2000. Mobile sociology. *British Journal of Sociology*, 51(1), 185–203.
- Vacchiano, F. 2013. Fencing in the south: The Strait of Gibraltar as a paradigm of the new border regime in the Mediterranean. *Journal of Mediterranean Studies*, 22(2), 337–364.
- Valdimar Briem og Tinna K. Halldórsdóttir. 2011. Líðan og framtíðarsýn ungmenna á Austurlandi. *Íslenska þjóðfélagið*, 2(1), 6–26.
- Valdimar Kristinsson. 1963. Þróunarsvæði á Íslandi. *Fjármálatíðindi*, 10(3), 165–175.
- Valfort, M.-A. 2017. LGBTI in OECD countries: A review. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 198, Paris, France: OECD Publishing. <https://www.oecd-ilibrary.org/content/paper/d5d49711-en>
- Varian, H. R. 1992. *Microeconomic analysis*. Norton.
- Vergunst, P. J. B. 2009. Whose socialisation? Exploring the social interaction between migrants and communities-of-place in rural areas. *Population, Space and Place*, 15(3), 254–266.
- Vias, A. C. 2012. Micropolitan areas and urbanization processes in the US. *Cities*, 29, S24–S28.
- Violeta Calian og Ómar Harðarson. 2020. *Mannfjöldaspa 2020–2069. Hagtiðindi: Mannfjöldi 2020*. <https://hagstofa.is/utgafur/utgafa/mannfjoldi/mannfjoldaspa-2020-2069/>
- Vífill Karlsson. 2004. *Samgöngubætur og búseta: Áhrif Hvalfjarðarganga á búsetuskilyrði og búsetuþróun á Vesturlandi*. Samtök sveitarfélaga á Vesturlandi.
- Vífill Karlsson. 2010a. Áhrif hagsveiflna á atvinnustig afskekkttra landsvæða á Íslandi. Í Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn Stefánsson (ritstjórar), *Fjallabyggð fyrir Héðinsfjarðargöng: Samgöngur, samfélag og byggðaðróun* (bls. 106–115). Háskólinn á Akureyri.
- Vífill Karlsson. 2010b. Áhrif samgöngubóta á fasteignamarkað sérstaklega afskekkttra byggðarlaga. Í Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn Stefánsson (ritstjórar), *Fjallabyggð fyrir Héðinsfjarðargöng: Samgöngur, samfélag og byggðaðróun* (bls. 82–92). Háskólinn á Akureyri.
- Vífill Karlsson. 2017a. *Íbúakönnun á Vesturlandi: Staða og mikilvægi búsetuskilyrða*. Samtök sveitarfélaga á Vesturlandi.
- Vífill Karlsson. 2017b. *Fjarbúar og fasteignamarkaður á landsbyggðunum: Önnur heimili og vinnumarkaður á landsbyggðunum*. Samtök sveitarfélaga á Vesturlandi.
- Vífill Karlsson. 2019. Menning og fólkið í landinu. *Úr Vör: Litlir staðir, stórar hugmyndir*, 11. maí. <https://www.urvor.is/post/menning-og-folkid-i-landinu>

- Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson. 2009. Búsetuskilyrði á Íslandi: Hverju sækist fólk eftir? Í Halldór S. Guðmundsson og Silja Bára Ómarsdóttir (ritstjórar), *Rannsóknir í félagsvísindum X* (bls. 365–379). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Vífill Karlsson og Helga M. Pétursdóttir. 2021. *Íbúakönnun landsblutanna 2020: Staða og mikilvægi búsetuskilyrða*. Deigla: Rit atvinnuþróunarfélaganna, Byggyðastofnunar og landshlutasamtakanna nr. 2.
- Vífill Karlsson og Jón Þ. Heiðarsson. Í vinnslu. Fjöldi barna og fasteignaverð: Getur hátt fasteignaverð haft áhrif á fjölda barna á einstökum stöðum eða fælt barnafjölskyldur frá?
- Vífill Karlsson og Kolfinna Jóhannesdóttir. 2010. Búferlaflutningar kvenna. Í Ingjaldr Hannibalsson (ritstjóri), *Rannsóknir í félagsvísindum XI* (bls. 235–242). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Vífill Karlsson og Sigurborg K. Hannesdóttir. 2021. *Sínum augum lítur hver á silfrið: Búsetuskilyrði og blæbrigði þeirra í hugum íbúanna*. Deigla: Rit atvinnuþróunarfélaganna, Byggyðastofnunar og landshlutasamtakanna nr. 3.
- Vollset, E. o.fl. 2020. Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: A forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. *The Lancet*, 396(10258), 1285–1306.
- Walby, S. 2003. The myth of the nation-state: Theorizing society and politics in a global era. *Sociology*, 37(3), 529–546.
- Wall, T. og C. von Reichert. 2013. Divorce as an influence in return migration to rural areas. *Population, Space and Place*, 19(3), 350–363.
- Walsh, J. P. 2014. The marketization of multiculturalism: Neoliberal restructuring and cultural difference in Australia. *Ethnic and Racial Studies*, 37(2), 280–301.
- Wasserman, I. M. 1982. Size of place in relation to community attachment and satisfaction with community services. *Social Indicators Research*, 11(4), 421–436.
- Web of Science. 2022. *Cited References*. <https://www.webofscience.com/>
- Weber, M. 1978/1921. *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press.
- Wells, R. S., T. A. Seifert og D. B. Saunders. 2013. Gender and realized educational expectations: the roles of social origins and significant others. *Res. High. Educ.*, 54(6), 599–626.
- Weston, K. 1995. Get thee to a big city: Sexual imaginary and the great gay migration. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 2(3), 253–277.
- Williams, D. R. og S. I. Stewart. 1998. Sense of place: An elusive concept that is finding a home in ecosystem management. *Journal of Forestry*, 96(5), 18–23.
- Wilson, G. og M. Baldassare. 1996. Overall “sense of community” in a suburban region: The effects of localism, privacy, and urbanization. *Environment and Behavior*, 28(1), 27–43.

- Wimark, T. og J. Osth. 2014. The city as a single gay male magnet? Gay and lesbian geographical concentration in Sweden. *Population, Space & Place*, 20(8), 739–752.
- Wimark, T. 2016. Migration motives of gay men in the new acceptance era: A cohort study from Malmö, Sweden. *Social & Cultural Geography*, 17(5), 605–622.
- Wojtyńska, A. 2012. Polish workers in the capital area of Iceland. Í Sveinn Eggertsson og Ása G. Ásgeirsdóttir (ritstjórar), *Rannsóknir í Félagsvísindum XIII*. Háskóli Íslands. <http://hdl.handle.net/1946/13387>
- Wojtyńska, A. og M. Zielińska. 2010. Polish migrants in Iceland facing the financial crisis. Í Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (ritstjórar), *Rannsóknir í félagsvísindum XI*. Háskóli Íslands. https://skemman.is/bitstream/1946/6771/3/1-11_Anna%20Wojtynska.pdf
- Woodell, B., E. Kazyak og D. L. Compton. 2015. Reconciling LGB and Christian identities in the rural South. *Social Sciences*, 4(3), 859–878.
- World Economic Forum. 2020. *Global Gender Gap Report*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
- Yi, Y., E. Kim og E. Choi. 2017. Linkage among school performance, housing prices, and residential mobility. *Sustainability*, 9(6), 1075.
- Zhu, P. 2012. Are telecommuting and personal travel complements or substitutes? *Annals of Regional Science*, 48(2), 619–639.
- Þjóðskrá. 2021. *Kaupverð íbúða*. <https://verdsja.skra.is/#/kaupverd>
- Þorgerður Einarsdóttir og Kristjana Stella Blöndal. 2004. Kynbundinn launamunur: Umræðan um skýrðan og óútskýrðan launamun kynja í gagnrýnu ljósi. Í Irma Erlingsdóttir (ritstjóri), *Fléttur II: Kynjafræði – Kortlagningar* (bls. 247–271). Rannsóknastofa í kvenna- og kynjafræðum og Háskólaútgáfan.
- Þorkell Stefánsson, Alfa D. Jóhannsdóttir, Sigríður E. Þórðardóttir og Þóroddur Bjarnason. 2021a. *Byggðafesta og búferlaflutningar: Stærri bæir á Íslandi haustið 2020*. Byggðastofnun.
- Þorkell Stefánsson, Alfa D. Jóhannsdóttir, Sigríður E. Þórðardóttir og Þóroddur Bjarnason. 2021b. *Byggðafesta og búferlaflutningar: Sveitir og annað Strjálbýli á Íslandi vorið 2020*. Byggðastofnun.
- Þóra K. Þórsdóttir. 2012. Vinna og heimilislíf. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstjórar), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 301–322). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Þóroddur Bjarnason. 2011. Framtíðarþúseta unglinga af erlendum uppruna. *Netla*, 9(32). <http://hdl.handle.net/1946/12408>
- Þóroddur Bjarnason. 2012. Hagsmunir íslenskra sjávarbyggða við endurskoðun fiskveiðistjórnunar. *Tímarit um viðskipti og efnahagsmál*, 9(2), 1–21.
- Þóroddur Bjarnason. 2015. Samgöngur og byggðapróun: Samfélagsleg áhrif Héðinsfjarðarganga. *Íslenska þjóðfélagið*, 6(1), 5–36.

- Þóroddur Bjarnason. 2018a. Innfæddir og aðfluttir andskotar: Áhrif uppruna og staðarsamsemdar á búsetuánægju á Norðurlandi. *Íslenska þjóðfélagið*, 9(1), 22–44.
- Þóroddur Bjarnason. 2018b. Staðsetning háskóla og menntabil í háskólamenntun. *Netla*. <https://netla.hi.is/stadsetning-haskola-og-menntabil-i-haskolamenntun/>
- Þóroddur Bjarnason. 2019a. Íslenskar landsbyggðir og byggðafélagsfræði. *Íslenska þjóðfélagið*, 10(3), 30–64.
- Þóroddur Bjarnason. 2019b. Af 250 ára byggðastefnu. *Úr Vör: Litlir staðir, stórar hugmyndir*, 18. mars. <https://www.urvor.is/post/af-250-ara-byggdastefnu>
- Þóroddur Bjarnason. 2021. Byggðaröskun fyrir byrjendur. *Úr Vör: Litlir staðir, stórar hugmyndir*, 25. febrúar. <https://www.urvor.is/post/byggdaroskun-fyrir-byrjendur>
- Þóroddur Bjarnason og Edward H. Huijbens. 2014. Stefna íslenskra stjórnvalda og vöxtur ferðapjónustu á jaðarsvæðum: Áhrif Héðinsfjarðarganga í Fjallabyggð. *Stjórnmál og stjórnsýsla*, 10(2), 567–581.
- Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir, Guðmundur Guðmundsson, Ólöf Garðarsdóttir, Sigríður E. Þórðardóttir, Unnur D. Skaptadóttir og Vífill Karlsson. 2019. *Byggðafesta og búferlaflutningar: Bæir og þorp á Íslandi vorið 2019*. Byggðastofnun.
- Þóroddur Bjarnason, Guðmundur Kristján Jónsson, Hinrik Greipsson og Kristján Torfi Einarsson. 2017. *Lokaskýrsla starfshóps sjávarútvegs- og landbúnaðarráðherra um endurskoðun á framtíðarskipan byggðakvóta*. Atvinnuvega- og nýsköpunarráðuneytið.
- Þóroddur Bjarnason, Ingi Rúnar Eðvarðsson, Ingólfur Arnarson, Skúli Skúlason og Kolbrún Ó. Baldursdóttir. 2016. Svæðisbundin áhrif íslenskra háskóla. *Uppeldi og menntun*, 25(2), 265–287.
- Þóroddur Bjarnason og Kjartan Ólafsson. 2014. Skammtímaáhrif Héðinsfjarðarganga á mannfjöldaþróun í Fjallabyggð. *Íslenska þjóðfélagið*, 5, 25–48.
- Þóroddur Bjarnason, Kjartan Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson. 2010. Búsetuþróun í Fjallabyggð 1929–2009. Í Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn H. Stefánsson (ritstjórar), *Fjallabyggð fyrir Héðinsfjarðargöng: Samgöngur, samfélag og byggðaðróun* (bls. 50–57). Háskólinn á Akureyri.
- Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn H. Stefánsson. 2010. Samgöngubætur og byggðaðróun á norðanverðum Tröllaskaga. Í Þóroddur Bjarnason og Kolbeinn H. Stefánsson (ritstjórar), *Fjallabyggð fyrir Héðinsfjarðargöng: Samgöngur, samfélag og byggðaðróun* (bls. 4–15). Háskólinn á Akureyri.
- Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir. 2018. Vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum byggðarlögum á Suðvesturlandi. *Tímarit um viðskipti og efnahagsmál*, 15(2), 97–114.
- Þóroddur Bjarnason og Stefán H. Jónsson. 2022. „Það er alveg nóg að fá þúsund nýja íbúa á Selfoss í ár“: Vaxtarskilyrði smáborgarinnar á Suðurlandi. *13. ráðstefnan um íslenska þjóðfélagið*. Háskólasetri Vestfjarða, 12.–14. maí 2022.

- Þóroddur Bjarnason og Sveinn Arnarsson. 2012. Slys á hættulegustu vegum landsins. *Læknablaðið*, 98(2), 103–108.
- Öhman, M. og U. Lindgren. 2003. Who are the long-distance commuters? Patterns and driving forces in Sweden. *European Journal of Geography*, 243(1), 1–33.

VIÐAUKI I

GAGNASÖFNUN OG GAGNASÖFN

Gögn Hagstofu Íslands

Í 2. kafla, „Mannfjöldaþróun á Íslandi“, er einkum byggt á opinberum gögnum Hagstofu Íslands um mannfjöldaþróun í einstökum byggðakjörnum og strjálbýli 1880–2020¹, mannfjölda í byggðakjörnum og sveitarfélögum eftir kyni og aldri², frjósemi og dánartíðni³ og erlenda ríkisborgara og innflytjendur.⁴

Í 3. kafla, „Búferlaflutningar og flutningsjöfnuður“, er einkum byggt á opinberum gögnum Hagstofu Íslands um búferlaflutninga innanlands og milli landa.⁵ Jafnframt er byggt á sérvinnslu á gögnum Hagstofu Íslands sem aðgreinir (a) fólksflutninga milli sunnanverðs og norðanverðs Vesturlands, (b) vestanverðs og austanverðs Suðurlands og (c) Akureyrar, annarra byggðarlaga í Eyjafirði og annarra byggðarlaga á Norðurlandi eystra á árunum 1986–2017. Með þeim gögnum er unnt að skoða sérstaklega flutninga milli höfuðborgarsvæðisins og suðvestursvæðisins, sem og milli Akureyrar og annarra svæða á Norðurlandi.

Í 4. kafla, „Búferlaflutningar yfir ævina“, er meðal annars byggt á sérvinnslu á gögnum Hagstofu Íslands sem ætlað er að meta hreyfanleika einstaklinga yfir lengri tíma. Opinber gögn Hagstofu Íslands sýna aðeins flutninga á tilteknu ári og gefa t.d. enga vísbendingu um hvort tiltekið hlutfall aðfluttra sé nýir íbúar eða brottfluttir að koma heim, ellegar hvort flutningstíðni tiltekins samfélags endurspegli umskipti stórs hluta þess eða lítinn hóp mjög hreyfanlegra einstaklinga.

Æskilegt hefði verið að greina gögn um alla sem fæddust eða fluttu til Íslands á 20. öld en samfelldar skrár Hagstofunnar um flutninga tiltekinna einstaklinga ná aðeins aftur til ársins 1981.

1 Hagstofa Íslands 2022b.

2 Hagstofa Íslands 2022c, 2022d.

3 Hagstofa Íslands 2022e, 2022f.

4 Hagstofa Íslands 2022g, 2022h, 2022i.

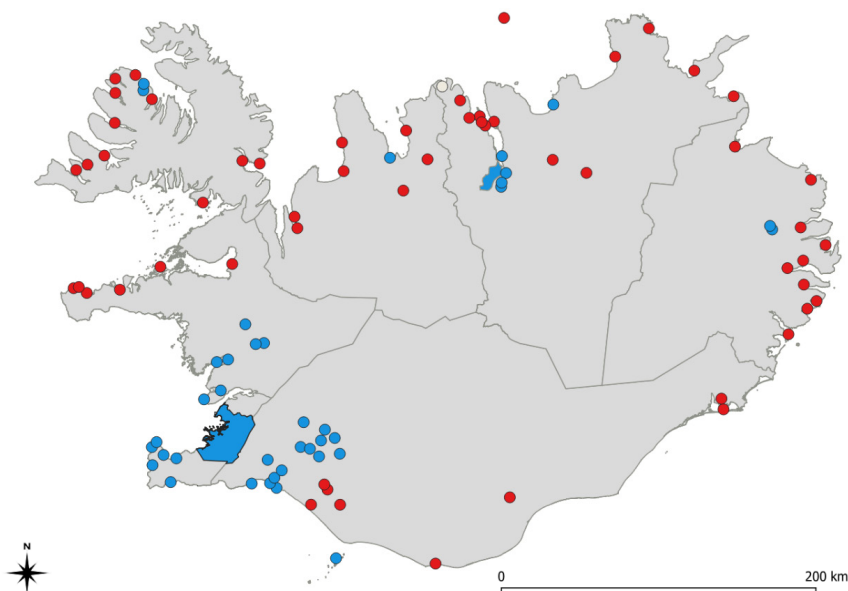
5 Hagstofa Íslands 2022j, 2022k, 2022l.

Því er byggt á tvenns konar sérkeyrslum. Í þeirri fyrri er fæðingarágöngum 1981–1990 fylgt fram til ársins 2021 til að kortleggja búsetusögu þeirra frá fæðingu til fullorðinsára eftir byggðarlögum innanlands. Í þeirri síðari eru allir flutningar íslenskra og erlendra ríkisborgara kortlagðir yfir tvö tímabil (1991–2001 og 2011–2021) til að meta hreyfanleika íbúa ólíkra byggðarlaga með tilliti til þeirra sem eru um kyrrt, flytja á brott og snúa til baka og áfangastaða þeirra innan lands og utan.

Guðjóni Haukssyni sérfræðingi hjá Hagstofu Íslands er þökkun vinna og góð ráð við sérkeyrslur á gögnum Hagstofunnar vegna þessa verkefnis.

Spurningakannanir verkefnisins

Á vegum verkefnisins voru spurningakannanir lagðar fyrir íbúa 18 ára og eldri í öllum tegundum byggðarlaga á landinu. **Mynd 124** sýnir byggðakjarna með færri en tvö þúsund íbúa með rauðum lit en stærri þéttbýlisstaði með bláum lit.

Mynd 124

Þéttbýlisstaðir og aðrir byggðakjarnar þar sem kannanir verkefnisins
Byggsafesta og búferlaflutningar voru lagðar fyrir íbúa

Könnun í minni bæjum og þorpum

Í mars–apríl 2019 var gerð netkönnun meðal íbúa í 56 minni bæjum og þorpum með færri en tvö þúsund íbúa utan suðvestursvæðisins og áhrifasvæðis Akureyrar. Könnunin náði þannig hvorki til höfuðborgarsvæðisins, Suðurnesja, sunnanverðs Vesturlands, vestanverðs Suðurlands né sunnanverðs Eyjafjarðar. Þá voru Ísafjörður/Hnífsdalur, Sauðárkrókur, Akureyri, Egilsstaðir/Fellabær og Vestmannaeyjar undanskilin þessari könnun.

Rafrænn spurningalisti var birtur í opnum aðgangi en svör fólks sem ekki hafði fasta búsetu í minni bæjum eða þorpum voru hreinsuð að gagnasöfnun lokinni. Sérstakur kynningarbæklingur um könnunina fór í öll hús með pósti. Tvær áminningar voru sendar í pósti, en jafnframt birtust netborðar í rafrænum staðarmiðlum, auglýsingar í dagskrárblöðum og á Facebook og netáskoranir voru sendar út.

Alls bárust 5.643 svör frá fólki með fasta búsetu í viðkomandi byggðakjörnum, en þar af voru 5.449 nothæf svör. Það samsvarar 27% allra skráðra íbúa 18 ára og eldri í þessum byggðakjörnum þann 1. janúar 2019. Þótt spurningalistar væru á íslensku, ensku og pólsku var svörun meðal fólks af erlendum uppruna dræm og voru þau aðeins 5% svarenda en 14% meðal allra íbúa. Svörunin samsvaraði því 30% allra íslenskra íbúa þessara byggðakjarna.

Könnun í sveitum og strjálbýli

Í mars–maí 2020 var gerð netkönnun meðal íbúa í sveitum og öðru strjálbýli. Rafrænn spurningalisti var birtur í opnum aðgangi en svör fólks sem ekki hafði fasta búsetu í sveitum eða strjálbýli voru hreinsuð að gagnasöfnun lokinni. Sérstakur kynningarbæklingur um könnun fór í öll hús í strjálbýli með pósti. Tvær áminningar voru sendar í pósti en jafnframt birtust þrjár auglýsingar og viðtal við Þórodd Bjarnason, verkefnisstjóra rannsóknarinnar, í Bændablaðinu. Jafnframt birtust auglýsingar og netáskoranir á Facebook.

Alls bárust 2,000 svör frá fólki með fasta búsetu í sveitum eða strjálbýli, en þar af voru 1.925 nothæf svör. Það samsvarar 13% allra skráðra íbúa 18 ára og eldri í þessum byggðarlögum þann 1. janúar 2020. Þótt spurningalistar væru á íslensku og ensku var svörun meðal fólks af erlendum uppruna dræm og voru þau aðeins 7% svarenda. Upplýsingar um hlutfall fólks af erlendum uppruna í strjálbýli eru ekki aðgengilegar en gera má ráð fyrir að það sé mun hærra.

Kannanir í stærri þéttbýlisstöðum

Í október–desember 2020 voru gerðar kannanir meðal íbúa á höfuðborgarsvæðinu, í stærri þéttbýliskjörnum á suðvestursvæðinu, á Akureyri og öðrum þéttbýlisstöðum með fleiri en tvö þúsund íbúa.

Könnunin var byggð á þátttakendum í þjóðgátt Maskínu og viðbótarúrtak var tekið úr Þjóðskrá í póstnúmerum 300, 310, 400, 550 og 640. Áminningar voru sendar fimm sinnum í tölvupósti á þá sem ekki höfðu svarað, auk þess sem ein SMS-áminning var send á póstnúmer 300, 310, 400, 550, 640, 700, 800, 810, 815 og 900.

Alls bárust 9.664 svör við könnunum sem samsvarar 4% allra skráðra íbúa 18 ára og eldri í þessum byggðarlögum þann 1. janúar 2021. Spurningalistarnir voru aðeins á íslensku og voru sarendur af erlendum uppruna aðeins 2% svaraenda, samanborið við 19% skráðra íbúa í þessum byggðarlögum. Svörunin samsvaraði því 5% allra íslenskra íbúa þessara byggðarlaga.

Tafla 1

Íbúafjöldi og gild svör í einstökum landshlutum og tegundum byggðarlaga
í könnunum verkefnisins *Byggðafesta og búferlaflutningar*

	Íbúafjöldi <i>18 ára og eldri</i>	Gild svör	Fyrirlögn
Höfuðborgarsvæði	183.695	3.594	<i>nóv.–des. 2020</i>
Reykjavík (pnr. 101–108)	58.995	1.185	
Reykjavík (pnr. 109–116)	46.429	1.019	
Höfuðborgarsvæði annað	78.271	1.390	
Suðvestursvæði	39.156	3.038	<i>nóv.–des. 2020</i>
Byggðakjarnar á Suðurnesjum ^{a)}	21.508	1.012	
Byggðakjarnar á Suðurlandi ^{b)}	10.253	999	
Byggðakjarnar á Vesturlandi ^{c)}	7.395	1.027	
Akureyri	14.407	1.073	<i>nóv.–des. 2020</i>
Stærri bæir	11.644	1.959	<i>nóv.–des. 2020</i>
Ísafjörður	2.100	381	
Sauðárkrókur	2.040	399	
Húsavík	1.880	366	
Egilsstaðir/Fellabær	2.181	409	
Vestmannaeyjar	3.443	404	
Minni bæir og þorp (56)	19.937	5.449	<i>mars–apríl 2019</i>
Vesturland (6)	2.919	787	
Vestfirðir (11)	2.651	816	
Norðurland vestra (7)	1.733	570	
Norðurland eystra (14)	4.151	1.122	
Austurland (10)	4.952	1.356	
Suðurland (8)	3.531	798	
Strjálbýli	14.675	1.925	<i>mars–apríl 2020</i>
Vesturland	2.004	241	
Vestfirðir	588	94	
Norðurland vestra	1.872	344	
Norðurland eystra	2.800	462	
Austurland	1.571	188	
Suðurland	4.615	544	
Reykjanes	1.225	55	
SAMTALS		17.038	

a) Vogar, Grindavík, Reykjanesbær, Sandgerði, Garður

b) Þorlákshöfn, Hveragerði, Selfoss

c) Akranes, Borgarnes

Vigtun gagna

Í könnunum af þessu tagi er svarhlutfall yfirleitt lægra meðal karla og yngra fólks en kvenna og þeirra sem eldri eru. Jafnframt er þátttaka í einstökum könnunum verkefnisins misjöfn m.t.t. kyns og aldurs. Því var nauðsynlegt að vigta gögnin þannig að hlutföll fyrir einstök svæði væru sambærileg.

Kynjahlutföll og aldersdreifing eru einnig misjöfn eftir landshlutum og tegundum byggðarlaga og því getur samanburður á niðurstöðum verið nokkuð villandi. Til dæmis er ungt fólk mun líklegra til að ætla að flytja á næstu 2–3 árum en þau sem eldri eru og því mætti að öðru jöfnu gera ráð fyrir hærri hlutfalli búferlafyrirætlana í byggðarlögum þar sem meðalaldur er lægri.

Í þessu riti eru öll gagnasöfnin því vigtuð til samræmis við alders- og kynjahlutföll þjóðarinnar í heild þann 1. janúar 2021. Það þýðir í stórum dráttum að hlutfallslega færri svör karla og yngra fólks vega hlutfallslega þyngra, sérstaklega í landshlutum og byggðarlögum þar sem hlutfall þeirra er lægra en á landsvísi. Af þessum sökum getur verið nokkur munur á einstökum tölum í þessu riti og fyrri skýrslum sem gerðar hafa verið um niðurstöður einstakra kannana verkefnisins.⁶

Þjónustukannanir Byggðastofnunar

Í 11. kafla, „Þjónusta og búferlaflutningar“, er byggt á þjónustukönnunum Byggðastofnunar sem lagðar voru fyrir í öllum landshlutum utan höfuðborgarsvæðisins. Verkefnisstjóri þeirra var Sigríður Elín Þórðardóttir, þáverandi sérfræðingur og núverandi forstöðumaður þróunarsviðs Byggðastofnunar. Nánari upplýsingar um fyrirlagnir þessara kannana er að finna í skýrslum Byggðastofnunar.⁷

6 Þorkell Stefánsson o.fl. 2021a, 2021b; Þóroddur Bjarnason o.fl. 2019.

7 Sigríður E. Þórðardóttir 2016, 2018a–f.

Tafla 2

Íbúaföldi og gild svör í einstökum landshlutum í þjónustukönnunum Byggðastofnunar

	Íbúar <i>18 ára og eldri</i>	Gild svör	Fyrirlögn
Suðurnes	19.011	1.169	<i>júní–okt. 2017</i>
Vesturland	11.800	1.385	<i>júní–okt. 2017</i>
Vestfirðir	5.179	776	<i>júní–okt. 2017</i>
Norðurland vestra	5.207	1.446	<i>ágúst–sept. 2015</i>
Norðurland eystra	22.294	2.079	<i>júní–okt. 2017</i>
Austurland	7.622	1.051	<i>júní–okt. 2017</i>
Suðurland	21.382	2.399	<i>júní–okt. 2017</i>
SAMTALS	92.495	10.305	

Könnun meðal innflytjenda

Í 14. kafla, „Innflytjendur og búferlaflutningar“, er að talsverðu leyti byggt á rafrænni könnun sem var lögð fyrir haustið 2018 sem hluti rannsóknaverkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi*.⁸ Stjórnandi rannsóknarinnar var Markus Meckl, prófessor við Háskólann á Akureyri.

Spurningakönnunin byggðist á snjóboltaúrtaki þar sem leitað var til svarenda af erlendum uppruna í gegnum símenntunarstöðvar, lokaða hópa innflytjenda á Facebook og með hjálp ýmissa félagasamtaka. Niðurstöðurnar eru því ekki byggðar á tilviljunarúrtaki og ekki er hægt að alhæfa um hlutföll meðal innflytjenda á grundvelli hennar. Hins vegar er hægt að gera ráð fyrir því að mynstur búsetufyrirætlana eftir ýmsum öðrum þáttum gefi góða vísbendingu um þýðið.

Könnunin var lögð fyrir í október, nóvember og desember 2018 og náði til 2.211 innflytjenda í öllum landshlutum, þar af voru 2.141 svör staðsetjanleg á svæði. Alls voru 1.153 svör frá höfuðborgarsvæðinu og 75–263 svör frá einstökum landshlutum.

Spurningalistar verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi* voru á sjö tungumálum. Um helmingur þátttakenda svaraði pólska

8 Markus Meckl og Hermína Gunnþórsdóttir 2020.

spurningalistanum, þriðjungur enska listanum og einn af hverjum tíu svaraði spurningalistanum á íslensku. Samtals svöruðu 8% þátttakenda spurningalistanum á litháísku, lettnesku, tælensku eða arabísku.

Markus Meckl, prófessor við Háskólann á Akureyri og stjórnanda rannsóknarinnar, er sérstaklega þakkað fyrir að veita góðfúslegt leyfi fyrir nýtingu gagnanna.

Tafla 3

Fjöldi innflytjenda og gild svör í einstökum landshlutum í könnun verkefnisins *Samfélög án aðgreiningar? Aðlögun innflytjenda á Íslandi*

	Innflytjendur 18 ára og eldri	Gild svör	Fyrirlögn
Höfuðborgarsvæði	30.304	1.153	<i>okt.–des. 2018</i>
Landsbyggðir nær	11.581	590	
Suðurnes	6.118	263	
Vesturland	1.975	161	
Suðurland	3.488	166	
Landsbyggðir fjær	4.817	398	
Vestfirðir	1.101	75	
Norðurland	2.933	221	
Austurland	783	102	
Samtals	46.702	2.141	

VIÐAUKI II

ÚTGÁFA OG KYNNINGAR

Útgefið efni

Ritryndar tímaritsgreinar og bókarkafar

- Einar B. Þorsteinsson, Natasha M. Loi, Þóroddur Bjarnason og Ársæll Már Arnars-son. 2020. Sexual orientation and migration intentions among rural, exurban, and urban adolescents in Iceland. *Culture, Health and Sexuality*, 24(1), 31–47. DOI: 10.1080/13691058.2020.1813333
- Gréta B. Jóhannesdóttir, Þóroddur Bjarnason, Aileen Stockdale og Tialda Haartsen. 2021. What's love got to do with it? Love-life gossip and migration intentions in rural Iceland. *Journal of Rural Studies*, 87, 236–242.
- Ólöf Garðarsdóttir, Þóroddur Bjarnason, Stefán H. Jónsson og Ian Shuttleworth. 2020. Is internal migration declining in Iceland? Intensities, geographical patterns and population composition 1986–2017. *Population, Space and Place*, 27(7), e2339. DOI: 10.1002/psp.2339
- Unnur D. Skaptadóttir og Ólöf Garðarsdóttir. 2019. Becoming an immigration country: The case of Iceland 1990–2019. Í K. Loftsdóttir, U. D. Skaptadóttir og S. B. Hafsteinsson (ritstjórar), *Mobility and transnational Iceland: Current transformations and global entanglements* (bls. 23–38). Háskólaútgáfan.
- Vífill Karlsson og Grétar Þ. Eyþórsson. 2019. Do municipal amalgamations affect interregional migration? *Stjórnsmál og stjórnsýsla*, 15(1), 39–66.
- Vífill Karlsson og Þóroddur Bjarnason. Vætanlegt. Which amenities matter? Quality of life and out-migration in rural Iceland.
- Þóroddur Bjarnason. 2018a. Innfæddir og aðfluttir andskotar: Áhrif uppruna og staðarsamsemdar á búsetuánægju á Norðurlandi. *Íslenska þjóðfélagið*, 9, 22–44.
- Þóroddur Bjarnason. 2018b. Staðsetning háskóla og menntabil í háskólamenntun. *Netla*.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. Íslenskar landsbyggðir og byggðafélagsfræði. *Íslenska þjóðfélagið*, 10(3), 30–64.
- Þóroddur Bjarnason. 2020. The myth of the immobile rural: The case of rural villages in Iceland. Í Linda Lundmark, Dean Carson, Marco Eimmerman (ritstjórar), *Dip-*

- ping in to the North: Living, working and traveling in sparsely populated areas* (bls. 55–70). Palgrave Macmillan.
- Þóroddur Bjarnason. 2020. Tunnelling the Peninsula of Trolls: A case study of road infrastructure improvement and demographic dynamics in Northern Iceland. *European Countryside*, 13(2), 368–387.
- Þóroddur Bjarnason, Aileen Stockdale, Ian Shuttleworth, Marco Eimermann og Mark Shucksmith. 2021. At the intersection of urbanisation and counterurbanisation in rural space: Microunbanisation in Northern Iceland. *Journal of Rural Studies*, 87, 404–414.
- Þóroddur Bjarnason, Brynhildur Þórarinsdóttir og Menelaos Gkartzios. 2022. Dystopia as authenticity: Changing ruralities in Icelandic cinema. Í Pavel Pospěch, Elisabete Figueiredo og Eirik M. Fuglestad (ritstjórar), *Policy and politics of rural authenticity* (bls. 141–154). Routledge.
- Þóroddur Bjarnason, Clifford Stevenson, Ian Shuttleworth og Markus Meckl. 2019. Spatial mobility and tolerance towards immigrants: The case of Northern Iceland. *Ethnic and Racial Studies*, 43(10), 1813–1832. DOI: 10.1080/01419870.2019.1667003.
- Þóroddur Bjarnason og Sigríður E. Þórðardóttir. 2018. Vinnusókn til höfuðborgarsvæðisins frá öðrum byggðarlögum á Suðurlandi. *Tímarit um viðskipti og efnahagsmál*, 15, 97–113.
- Þóroddur Bjarnason, Tialda Haartsen, Ársæll M. Arnarsson og Vanda Sigurgeirsdóttir. 2020. The impact of school bullying on adolescent migration intentions. *Population, Space and Place*, 27(4), e2422.

Skýrslur um gagnasöfnun og niðurstöður

- Þorkell Stefánsson, Alfa D. Jóhannsdóttir, Sigríður E. Þórðardóttir og Þóroddur Bjarnason. 2021. *Byggðafesta og búferlaflutningar: Stærri bæir á Íslandi haustið 2020*. Byggðastofnun.
- Þorkell Stefánsson, Alfa D. Jóhannsdóttir, Sigríður E. Þórðardóttir og Þóroddur Bjarnason. 2021. *Byggðafesta og búferlaflutningar: Sveitir og annað strjálbýli á Íslandi vorið 2020*. Byggðastofnun.
- Þóroddur Bjarnason. 2018. *Búferlaflutningar og orsakir þeirra: Yfirlit um íslenskar rannsóknir 1963–2018*. Byggðastofnun.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. *Bæir og þorp á Íslandi, framkvæmdaskýrsla*. Byggðastofnun.
- Þóroddur Bjarnason, Gréta B. Jóhannesdóttir, Guðmundur Guðmundsson, Ólöf Garðarsdóttir, Sigríður E. Þórðardóttir, Unnur D. Skaptadóttir og Vífill Karlsson. 2019. *Byggðafesta og búferlaflutningar: Bæir og þorp á Íslandi vorið 2019*. Byggðastofnun.

Fyrirlestrar, erindi og kynningar

Fyrirlestrar á alþjóðlegum vísindaráðstefnum

- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2019. Migration and migration intentions in small towns and villages in Iceland. *The XXVIII European Society for Rural Sociology Congress*. Trondheim, 25.–28. júní 2019.
- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2019. Mobility and migration among women in Icelandic fishing villages. *Mobilities and Transnationalism in the 21st century*. Háskóla Íslands, 28.–30. apríl 2019.
- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2022. Social control and gossip in small communities. *Newer gender perspectives and findings: Understanding coastal life and the use of maritime resources in gender perspectives*. University of Tromsø (UIT), Noregi, 28. apríl 2022.
- Vífill Karlsson. 2019. Municipalities amalgamation and housing prices. Lyon, *European Regional Science Association Conference*, 27.–30. ágúst 2019.
- Vífill Karlsson. 2019. Quality of life and staying in farming and non-farming rural communities in Iceland. Lyon, *European Regional Science Association Conference*, 27.–30. ágúst 2019.
- Þóroddur Bjarnason. 2018. Micro-urbanisation in Iceland. Challenged ruralities: Welfare states under pressure, *5th Nordic Conference for Rural Research*. Vingsted, Danmörku, 14.–16. maí 2018.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. Lifestyle migrants, social regeneration and cultural appropriation in rural Iceland. *Lifestyle Migration Conference*. Umeå University, 28.–29. nóvember 2019.
- Þóroddur Bjarnason og Aileen Stockdale. 2019. Inequalities over the lifecourse in the brave new world of mobility. *The XXVIII European Society for Rural Sociology Congress*. Trondheim, 25.–28. júní 2019.
- Þóroddur Bjarnason, Clifford Stevenson, Ian Shuttleworth og Markus Meckl. 2019. Spatial mobility and tolerance towards immigrants: The case of Northern Iceland. *British Society for Population Studies*, Cardiff, 9.–11. september 2019.
- Þóroddur Bjarnason, Clifford Stevenson, Ian Shuttleworth og Markus Meckl. 2019. Migration experiences and tolerance towards immigrants. *The XXVIII European Society for Rural Sociology Congress*. Trondheim, 25.–28. júní 2019.
- Þóroddur Bjarnason, Clifford Stevenson, Ian Shuttleworth og Markus Meckl. 2019. Predictors of tolerance towards immigrants in Northern Iceland. *Mobilities and Transnationalism in the 21st century*. Háskóla Íslands, 28.–30. apríl 2019.
- Þóroddur Bjarnason, Ian Shuttleworth, Ólöf Garðarsdóttir og Stefán H. Jónsson. 2019. Is internal migration declining in Iceland? *The 21st Nordic Demographic Symposium*. Hörpu, 13.–15. júní 2019.

Fyrirlestrar á innlendum vísindaráðstefnum

- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2019. Byggðafesta ungra kvenna – áhrifavald slúðurs. *Þjóðar-
spegillinn*, Háskóla Íslands, 1. nóvember 2019.
- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2022. Félagslegt taumhald slúðurs í litlum samfélögum. *13.
ráðstefnan um íslenska þjóðfélagið*. Háskólasetri Vestfjarða, 12.–14. maí 2022.
- Unnur D. Skaptadóttir. 2019. Byggðafesta innflytjenda í smáum þéttbýlisstöðum á
Íslandi. *Þjóðarspegyllinn*, Háskóla Íslands, 1. nóvember 2019.
- Vífill Karlsson. 2019. Grasrótin og gervigreind: Geta mennta- og menningarstofnanir
fleytt landsbyggðinni inn í framtíðina? *12. ráðstefnan um íslenska þjóðfélagið*, Há-
skólanum að Hólum, 17. ágúst 2019.
- Vífill Karlsson og Þóroddur Bjarnason. 2019. Öll él birtir upp um síðir: Hver er fram-
tíðarsýn fólks sem býr í sveitum landsins og hvernig sker hún sig frá þeim sem búa
í minni þéttbýlum? *12. ráðstefnan um íslenska þjóðfélagið*, Háskólanum á Hólum,
16.–17. maí 2019.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. Búsetusaga og búsetufyrirætlanir þorpsbúa. *Þjóðarspegyll-
inn*, Háskóla Íslands, 1. nóvember 2019.
- Þóroddur Bjarnason. 2021. Áhrif háskólamenntunar á búferlaflutninga. *Þjóðarspegyll-
inn*, Háskóla Íslands, 29. október 2021.
- Þóroddur Bjarnason og Ivan Emke. 2018. Svæðisbundin áhrif háskóla á Íslandi og
Nýfundnalandi. *Menntakvikinn*, 12. október 2018.
- Þóroddur Bjarnason og Sigríður Elín Þórðardóttir. 2018. Er Hvítársvæðið úthverfi
Reykjavíkur? Vinnusókn frá Suðurnesjum, Vesturlandi og Árnessýslu til höfuð-
borgarsvæðisins. *12. ráðstefnan um íslenska þjóðfélagið*, Háskólanum á Bifröst,
10.–11. maí 2018.
- Þóroddur Bjarnason og Stefán H. Jónsson. 2022. ‘Það er alveg nóg að fá þúsund nýja
íbúa á Selfoss í ár’: Vaxtarskilyrði smáborgarinnar á Suðurlandi. *13. ráðstefnan um
íslenska þjóðfélagið*, Háskólasetri Vestfjarða, 12.–14. maí 2022.
- Þóroddur Bjarnason, Tialda Haartsen, Ársæll M. Arnarsson og Vanda Sigurgeirs-
dóttir. 2019. Áhrif eineltis í skólum á búsetufyrirætlanir unglunga Er þjóðarþúið
sjálfbært og þjóðarheimilið blessað? *13. ráðstefnan um íslenska þjóðfélagið*, Háskól-
anum á Hólum, 16.–17. maí 2019.

Boðsfyrirlestrar hjá innlendum og erlendum háskólum

- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2021. Saga til næsta bæjar. Félagslegt vald slúðurs og áhrif
á ungar konur í litlum samfélögum. *Félagsvísindatorg Háskólans á Akureyri*, 13.
október 2021.
- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2022. Social control and gossip in small communities. *Opinn
fyrirlestur á vegum Faculty Spatial Sciences*, University of Groningen, Hollandi, 23.
maí 2022.

- Ian Shuttleworth. 2018. Societies, stages of development and internal migration: Are we becoming fixed in place? *Félagsvísindatorg, Háskólanum á Akureyri*, 5. september 2018.
- Tialda Haartsen og Aileen Stockdale. 2019. Life course related rural (im)mobility. *Félagsvísindatorg Háskólans á Akureyri*, 6. nóvember 2019.
- Þóroddur Bjarnason. 2018. Educating rural students to stay? The effects of on-campus and distance university education in Iceland. *Opinn fyrirlestur á vegum Department of Geography*, National University of Ireland, Galway, 17. apríl 2018.
- Þóroddur Bjarnason. 2018. The rise, fall and resurrection of Icelandic fishing villages. *Opinn fyrirlestur á vegum Faculty Spatial Sciences*, University of Groningen, Hollandi. 14. mars 2018.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. The rise and fall of the Icelandic fishing village. *ACRUM Lecture Series*. Umeå University, 25. apríl 2019.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. Urban growth, rural regeneration, and regional policy in Iceland. *Department of Geography Seminar Series*. Umeå University, 24. apríl 2019.

Erindi á málþingum og fundum

- Aileen Stockdale og Tialda Haartsen. 2018. (Im)mobility across the life course in the Netherlands and United Kingdom. *Málþing Byggðastofnunar og Háskólaseturs Vestfjarða*, Ísafirði, 14. september 2018.
- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2022. Saga til næsta bæjar. Félagslegt vald slúðurs og áhrif á ungar konur í litlum samfélögum. *Rannsóknarmálþing Þekkingarnets Þingeyinga*, 7. apríl 2022.
- Þóroddur Bjarnason. 2018. Að fara eða vera? Fólksflutningar á Íslandi. Vísindaport – Búferlaflutningar á ólíkum æviskeiðum. *Málþing Byggðastofnunar og Háskólaseturs Vestfjarða*, Ísafirði, 14. september 2018.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. Vestfirsk byggðafesta og búferlaflutningar þorpanna. *Vísindaport Háskólaseturs Vestfjarða*, Ísafirði, 20. september 2019.
- Þóroddur Bjarnason. 2021. Menntun án staðsetningar? Framtíð menntunar í byggðum landsins. *Byggðaráðstefnan 2021*, Hótel Kötlu, Mýrdal, 27.–28. október 2021.

Kynningar fyrir samtök og stofnanir

- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2019. Jafnréttisviðhorf og samfélagsáhrif í minni byggðarlögum. *Þing Alþýðusambands Norðurlands*, Illugastöðum, föstudaginn 27. september 2019.
- Gréta B. Jóhannesdóttir. 2022. Saga til næsta bæjar. Félagslegt vald slúðurs og áhrif á ungar konur í litlum samfélögum. *Soroptimistaklúbbur Akureyrar*, 15. febrúar 2022.

- Ian Shuttleworth. 2018. Information and research for local development – do we need it and what do we need? *Fundur með starfsfólki Byggðastofnunar*, 4. september 2018.
- Jonathan Huck. 2018. The Hammer of GIS: Embracing Vagueness Participatory Mapping. *Fundur með starfsfólki Byggðastofnunar*, 25. október 2018.
- Sigríður E. Þórðardóttir. 2021. Byggðafesta og búsetufyrirætlanir á Íslandi. *Ársfundur Byggðastofnunar*, Sauðárkróki, 23. apríl 2021.
- Snorri B. Sigurðsson. 2018. Hagnýtar byggðarannsóknir. *Kynningar- og umræðufundur um rannsókn á orsökum búferlaflutninga*. Samgöngu- og sveitarstjórnar-áðuneytið, 24. ágúst 2018.
- Vífill Karlsson. 2018. Byggðapróun og búferlaflutningar á Vesturlandi. *Vinnufundur með starfsfólki Samtaka sveitarfélaga á Vesturlandi*, 4. september 2018.
- Þóroddur Bjarnason. 2018. Rannsókn á orsökum búferlaflutninga. *Ársfundur Byggðastofnunar*, Laugarbakka, 25. apríl 2018.
- Þóroddur Bjarnason. 2018. Staða þekkingar á búferlaflutningum og fyrirhuguð rannsókn. Kynningar- og umræðufundur um rannsókn á orsökum búferlaflutninga. *Samgöngu- og sveitarstjórnaráðuneytið*, 24. ágúst 2018.
- Þóroddur Bjarnason. 2019. Byggðafesta og búferlaflutningar á Vestfjörðum. *Bæjarráð Ísafjarðarbæjar*, Ísafirði, 23. september 2019.

VIÐAUKI III

HUGTÖK OG SKILGREININGAR

aðflutt (e. *in-migrant*)

Þau sem flytja til tiltekins staðar, óháð því hvar þau fæddust eða ólust upp. Sjá einnig *brottflutt*.

aðflutningstíðni (e. *rate of in-migration*)

Hér er aðflutningstíðni reiknuð sem aðfluttir á hverja 1.000 íbúa í byggðarlaginu. Sjá einnig *brottflutningstíðni* og *flutningsjöfnuður*.

Akureyrarbær

Sveitarfélagið Akureyrarbær telur auk Akureyrar byggðarlögin Hrísey og Grímsey. Sjá einnig *Akureyri*.

Akureyri

Samfellt borgarsvæði Akureyrar. Hrísey og Grímsey eru hluti sveitarfélagsins Akureyrarbær en teljast hér til annarra byggðakjarna í Eyjafirði. Sjá einnig *Akureyrarbær*.

Austurland

Byggðarlög á starfssvæði Sambands sveitarfélaga á Austurlandi (SSA), frá Vopnafirði til Djúpavogs. Sveitarfélagið Hornafjörður er hér talið til Suðurlands.

átthagafjötrar

Sú hugmynd að einstaklingar neyðist til að vera um kyrrt í heimabyggð vegna fjölskylduábyrgðar, fasteignaverðs eða annarra þátta sem komi í veg fyrir brottflutning.

borg (e. *city*)

Engin ein skilgreining er til á borg. Í öðrum löndum er ýmist miðað við tiltekinn mannfjölda, samfélagsgerð, svæðisbundið hlutverk eða stjórnskipulega þætti. Hér á landi er sveitarfélagið Reykjavík skilgreint sem borg en færa mætti rök fyrir því að hið samfellda borgarsvæði höfuðborgarsvæðisins sé í raun ein borg. Á síðari árum hefur verið rætt um Akureyri sem svæðisborg. Sjá einnig *þéttbýli*.

borgardreifing (e. *urban sprawl*)

Óskipulagður vöxtur þéttbýlis út fyrir skilgreind borgarmörk. Sjá einnig *gagnþéttbýlisvæðing*, *útbýggðavæðing* og *smábýggðavæðing*.

borgarhyggja (e. *metronormativity*)

Það viðhorf að lífsskilyrði borgarsamfélagsins sé viðmiðið sem nota megir til að meta lífsskilyrði annars staðar. Þannig einkennist dreifðari byggðir af mismiklum skorti á slíkum lífsskilyrðum borganna.

borgarsvæði (e. *metropolitan area*)

Samfelld þéttbýlissvæði umhverfis borgarmiðju.

brottflutt (e. *out-migrant*)

Þau sem flytja frá tilteknum stað, óháð því hvar þau fæddust eða ólust upp. Sjá einnig *aðflutt*.

brottflutningstíðni (e. *rate of out-migration*)

Hér er brottflutningstíðni reiknuð sem brottfluttir á hverja 1.000 íbúa í byggðarlaginu. Sjá einnig *aðflutningstíðni* og *flutningsjöfnuður*.

búferlaflutningar (e. *migration*)

Hér er hugtakið notað um flutning milli byggðarlaga. Stundum er víðari skilgreining notuð um alla flutninga milli íbúðarhúsnæðis óháð fjarlægð. Sjá einnig *breyfanleiki*.

búferlafyrirætlanir (e. *migration intentions*)

Fyrirætlanir um búferlaflutninga innan tiltekins tímaramma, óháð því hvort þær gangi eftir eða ekki. Sjá einnig *búsetuóskir* og *búferlaflutningar*.

búsetuánægja (e. *residential satisfaction*)

Ánægja með núverandi búsetu.

búsetuóskir (e. *residential wishes*)

Sá staður þar sem fólk vildi helst búa, óháð fyrirætlanum eða raunverulegum flutningum. Sjá einnig *búferlaflutningar* og *búferlafyrirætlanir*.

búsetusaga (e. *residential history*)

Fyrri búseta og búferlaflutningar.

byggðafesta (e. *residential stability*)

Langvarandi búseta á sama stað.

byggðafræði (e. *rural studies*)

Þverfaglegt rannsóknasvið sem beinist að þróun og samfélagsgerð byggðarlaga utan borgarsamfélaga. Í byggðafræði koma saman sjónarhorn og aðferðir margvíslegra félagsvísinda, þar á meðal félagsfræði, hagfræði, landfræði, mannfræði, sagnfræði og stjórnmálafræði.

byggðarlag (e. *settlement*)

Hér er hugtakið notað um landfræðilega skilgreind samfélög, óháð því hvort um borg, bæ, þorp eða strjálbýli er að ræða.

byggðakjarni (e. *urban nuclei*)

Samkvæmt skilgreiningu Hagstofu Íslands er „byggðakjarni“ samfellt byggt svæði sem hefur skýrt gagnakerfi, heiti og að hámarki 200 metra á milli húsa innan tiltekins sveitarfélags. Ekki er gerð krafa um lágmarksfjölda íbúa en Hagstofa Íslands birtir ekki tölur fyrir byggðakjarna með færri en 50 íbúa. Sjá einnig *þéttbýlisstaður*.

byggðapróun (e. *regional development*)

Breyting á mannfjölda og íbúasamsetningu í tímans rás.

Covid-19

Heimsfaraldur sem barst til Íslands vorið 2020 og leiddi til umfangsmikilla samkomutakmarkana sem höfðu mikil áhrif á atvinnu- og þjónustusókn, skólahald og félagsleg samskipti.

dánartíðni (e. *total death rate*)

Dánartíðni reiknuð út frá dauðsföllum allra árganga á tilteknu ári. Dánartíðni ræðst að hluta til af samsetningu mannfjöldans og hátt hlutfall eldri borgara getur leitt til fólksfækkunar þótt flutningsjöfnuður sé jákvæður. Sjá einnig *skriðþungi mannfjöldans*.

endurkomuhlutfall (e. *return ratio*)

Hlutfall brottfluttra sem snúa til baka innan tiltekins tímaramma. Sjá einnig *aðflutningstíðni*, *brottflutningstíðni* og *flutningsjöfnuður*.

erlendur uppruni (e. *foreign origin*)

Hér er hugtakið notað um þau sem eiga a.m.k. annað foreldrið af erlendum uppruna. Sjá einnig *innflytjandi*.

Eyjafjarðarsvæðið

Byggðarlög í Eyjafirði frá Eyjafjarðarsveit til Grenivíkur, Siglufjarðar og Grímseyjar.

félagsleg lokun (e. *social closure*)

Nær samfélag þar sem sömu einstaklingarnir eiga í margvætum innbyrðis tengslum með lítil tengsl út fyrir nærsamfélagið. Sjá einnig *félagslegur auður*.

félagsleg tengsl (e. *social ties*)

Einstaklingsbundin tengsl, einkum við fjölskyldu og vini. Sjá einnig *tengslanet*.

félagslegur auður/auðmagn (e. *social capital*)

Samfélagslegur stuðningur sem fólk nýtur í gegnum félagsleg tengsl. Gerður er greinarmunur á „bindandi“ félagslegum auði í þéttum, lokuðum nærsamfélögum og „brúandi“ félagslegum auði sem byggist á víðum tengslanetum. Sjá einnig *félagsleg lokun* og *tengslanet*.

fjarlægðarvernd (e. *distance protection*)

Samkeppnisforskot sem skapast af fjarlægð samkeppnisaðila frá tilteknum markaði.

fjarnám (e. *distance education*)

Nám sem fer fram við tiltekna menntastofnun óháð stað og/eða stund. Sjá einnig *staðarnám* og *sveigjanlegt nám*.

fjarvinna (e. *distance work*)

Vinna sem unnin er fjarri vinnustað, einkum við tölvu. Hugtakið er stundum einnig notað um vinnu sem er óháð staðsetningu. Sjá einnig *sveigjanleg vinna*.

flóttafólk (e. *refugees*)

Hugtakið er hér notað um fólk sem leitar hingað til lands vegna pólitískra, félagslegra eða efnahagslegra aðstæðna í fyrri heimkynnum, óháð lagalegri stöðu. Það er því rýmri skilgreining en sú lögfræðilega sem byggist á rökstuddum ótta við ofsóknir vegna kynþáttar, trúarbragða, þjóðernis eða stjórnmálaskoðana. Sjá einnig *innflytjendur*.

flutningsjöfnuður (e. *net-migration*)

Hér er flutningsjöfnuður reiknaður sem aðfluttir umfram brottflutta á hverja 1.000 íbúa í byggðarlaginu. Sjá einnig *aðflutningstíðni* og *brottflytningstíðni*.

frístundahús (e. *second home*)

Húsnæði sem einstaklingar eiga til viðbótar við íbúðarhúsnæði sitt og nota einkum í frístundum sínum, hvort sem um er að ræða bústaði í strjálbýli eða íbúðarhúsnæði í þéttbýli.

fæðingartíðni (e. *total fertility rate*)

Fæðingartíðni er reiknuð út frá frjósemi allra árganga kvenna á tilteknu ári. Lækkandi eða hækkandi barneignaraldur hefur þannig áhrif á fæðingartíðni einstakra ára þótt konur í mismunandi árgöngum eignist jafn mörg börn yfir ævina (e. *cohort fertility*). Fæðingartíðni sem er lægri en 2,1 barn á hverja konu leiðir til fólksfækkunar til lengri tíma litið. Sjá einnig *skriðþungi mannfjöldans*.

gagnþéttbýlisvæðing (e. *counter-urbanization*)

Flutningar fólks frá meira þéttbýli til meira strjálbýlis. Sjá einnig *þéttbýlisvæðing*.

grunnur vinnumarkaður (e. *thin labor market*)

Vinnumarkaður sem einkennist af fáum störfum á tilteknu sviði og fáum mögulegum umsækjendum um þau störf.

heimabyggð (e. *home community*)

Hugtakið er notað hér um byggðarlag þar sem fólk hefur fasta búsetu, óháð því hvort það ólst þar upp eða flutti þangað á fullorðinsárum.

hnattvæðing (e. *globalization*)

Fjölþætt efnahagsleg, pólitísk, félagsleg og menningarleg tengsl sem spanna mörg lönd og heimsálfur.

hreyfanleiki (e. *mobility*)

Ferðir fólks, fjármagns, framleiðslu, upplýsinga og hugmynda um heiminn. Gerður er greinarmunur á hreyfanleika fólks sem er sífellt á ferðinni og búferlaflutningum sem fela í sér „umpottun“ milli tveggja staða. Sjá einnig *búferlaflutningar*.

höfuðborgarsvæði

Samfellt borgarsvæði höfuðborgarinnar (Reykjavík, Seltjarnarnes, Kópavogur, Garðabær, Hafnarfjörður og Mosfellsbær). Kjósarhreppur er einnig á starfssvæði Samtaka sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu en er hér talinn til landsbyggðanna.

innflytjandi (e. *immigrant*)

Hagstofa Íslands skilgreinir innflytjanda sem einstakling sem fæddur er erlendis og hverra foreldrar, afar og ömmur eru fædd erlendis. Önnur kynslóð innflytjenda er skilgreind sem þau sem eru fædd á Íslandi en foreldrar, afar og ömmur eru fædd erlendis.

íbúasamsetning (e. *population composition*)

Sjá einnig *samsetning mannfjöldans*.

kyn (e. *gender*)

Kynjakerfið er vitaskuld mun flóknara en hefðbundin tvískipting milli karla og kvenna gerir ráð fyrir. Gögn Hagstofu Íslands byggjast engu að síður á slíkri tvískiptingu og í spurningakönnunum verkefnisins voru svör frá öðrum of fá til að hægt væri að vinna úr þeim sérstaklega.

kynjahlutfall (e. *gender ratio*)

Hlutfall karla og kvenna í einstökum samfélögum er hér reiknað sem fjöldi kvenna á hverja hundrað karla. Sjá einnig *kyn*.

landsbyggðir (e. *rural communities*)

Byggðarlög utan hins samfellda borgarsvæðis höfuðborgarinnar (Reykjavíkur, Seltjarnarness, Kópavogs, Garðabæjar, Hafnarfjarðar og Mosfellsbæjar). Kjósarhreppur er á starfssvæði Samtaka sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu en er hér talinn til landsbyggðanna.

landshlutamiðstöð (e. *regional center*)

Miðstöðvar atvinnu, þjónustu og afþreyingar í viðkomandi landshluta.

landshlutar (e. *region*)

Hér er vísað til hefðbundinnar skiptingar landsins í landsvæði samkvæmt starfandi landshlutasamtökum. Sjá nánar *höfuðborgarsvæði*, *Suðurnes*, *Vesturland*, *Vestfirðir*, *Norðurland vestra*, *Norðurland eystra*, *Austurland* og *Suðurland*.

landsvæði (e. *area*)

Hér er vísað til smærri svæða innan einstakra landshluta, svo sem t.d. Eyjafjarðarsvæðisins. Sjá einnig *landshlutar*.

lífsstílsflutningar (e. *lifestyle migration*)

Búferlaflutningar sem stafa af eftirsókn eftir lífsgæðum á borð við ódýrt húsnæði, gott veður, öruggan skíðasnjó, náttúrufegurð eða kyrrð og ró. Í sumum tilvikum er um að ræða efnameira fólk eða eftirlaunaþega með rúm fjárráð sem fyrst og fremst vilja njóta lífsins en í öðrum tilvikum fólk sem tilbúið er að vinna margvísleg tilfallandi störf eða skapa sér eigin störf með nýsköpun og frumkvöðlastarfsemi.

lögheimili (e. *legal residence*)

Lögum samkvæmt skal lögheimili vera skráð á þeim stað „... þar sem einstaklingur hefur bækistöð sína, dvelst að jafnaði í tómstundum sínum, hefur heimilismuni sína og er svefnstaður hans þegar hann er ekki fjarverandi um stundarsakir vegna náms, orlofs, vinnuferða, veikinda eða annarra hliðstæðra atvika.“

manntal (e. *census*)

Manntal er skrá yfir alla íbúa einhvers svæðis, svo sem sveitarfélags, hrepps, sýslu eða lands. Hefðbundin manntöl eru tekin með því að ganga í hús og skrá margvíslegar upplýsingar um alla íbúa. Frá árinu 2011 tekur Hagstofa Íslands svonefnd rafræn manntöl á 10 ára fresti þar sem sambærilegum upplýsingum er safnað úr margvíslegum gagnagrunnum.

marktækni (e. *significance*)

Sjá *tölfræðileg marktækni*.

menntabil (e. *educational gap*)

Munur á hlutföllum íbúa einstakra svæða sem lokið hafa tiltekinni menntun. Sjá einnig *menntunarstig*.

menntunarstig (e. *educational level*)

Hlutfall íbúa einstakra svæða sem lokið hafa tiltekinni menntun. Sjá einnig *menntabil*.

minni bær

Hér eru hugtökin „þorp“ og „minni bær“ notuð jöfnum höndum um byggðakjarna með færri en þúsund íbúa. Sjá einnig *stærri bær*.

nágrannabyggðir Reykjavíkur

Sveitarfélög á samfelldu borgarsvæði Reykjavíkur (Seltjarnarnes, Kópavogur, Garðabær, Hafnarfjörður og Mosfellsbær). Sjá einnig *höfuðborgarsvæði*.

náttúruleg fjölgun (e. *natural population growth*)

Þegar fæðingar eru fleiri en dauðsföll.

Norðausturland

Byggðarlög á Norðurlandi eystra austan Eyjafjarðar.

Norðurland eystra

Byggðarlög á starfssvæði Samtaka sveitarfélaga og atvinnuþróunar á Norðurlandi eystra (SSNE), frá Eyjafirði til Bakkafjarðar.

Norðurland vestra

Byggðarlög á starfssvæði Samtaka sveitarfélaga á Norðurlandi vestra (SSNV), frá Hrutafirði til Skagafjarðar.

nærsamfélag (e. *community*)

Staðbundið samfélag þar sem fólk á í stöðugum samskiptum.

rannsóknarteymi (e. *research team*)

Hópur rannsóknafólks sem vinnur saman að framkvæmd tiltekinnar rannsóknar.

samgöngubætur (e. *road infrastructure improvement*)

Framkvæmdir á samgöngumannvirkjum eða bætt samgöngutækni sem styttrir vegalengdir milli staða eða eykur umferðaröryggi.

samsetning mannfjöldans (e. *population composition*)

Hugtakið vísar hér til hlutfalls karla og kvenna í einstökum aldurshópum.

sjávarbyggðir (e. *coastal communities*)

Öll byggðarlög sem byggja eða hafa byggt afkomu sína að verulegu leyti á sjávarútvegi. Sjá einnig *sjávarþorp*.

sjávarþorp (e. *coastal villages*)

Smærri sjávarbyggðir, yfirleitt með færri en 500 íbúa. Sjá einnig *sjávarbyggðir*.

skriðþungi mannfjöldans (e. *population momentum*)

Breytingar á mannfjöldaþróun vegna samsetningar mannfjöldans, t.d. þegar fólksfjöldun heldur áfram þótt fæðingartíðni sé lægri en 2,1 barn á ævi konu vegna þess hve margt fólk á barneignaraldri er í samfélaginu.

skynvirði (e. *amenity value*)

Fjölbreyttir staðbundnir þættir sem stuðla að velferð íbúanna, svo sem fjölbreytt þjónusta, skemmtanir og iðandi mannlíf, náttúrufegurð, möguleikar á útivist, kyrrð og ró, staðarandi, mengun, afbrotatíðni og/eða veðurfar.

slúður (e. *gossip*)

Óformlegt, gildismetandi og yfirleitt neikvætt umtal um fjarstaddan einstakling.

smáborgavæðing (e. *micro-urbanization*)

Vöxtur smáborga vegna aðflutnings frá stærri borgum og/eða minni byggðarlögum. Sjá einnig *borgardreifing*, *gagnþéttbýlisvæðing* og *útbyggðavæðing*.

smábyggðavæðing (e. *micro-urbanization*)

Vöxtur stærri bæja og minni borga utan áhrifasvæðis stærri borga. Sjá einnig *borgardreifing*, *gagnþéttbýlisvæðing* og *útbyggðavæðing*.

snúbúi (e. *return migrant*)

Einstaklingur sem hefur snúið aftur til æskustöðvanna eftir búsetu annars staðar.

staðarnám (e. *on-campus education*)

Nám sem krefst stöðugrar mætingar við tiltekna menntastofnun á tilteknum tíma. Sjá einnig *fjarnám* og *sveigjanlegt nám*.

staðartengsl (e. *place attachment*)

Tilfinningaleg tengsl fólks við tiltekinn stað.

strjálbýli (e. *sparsely populated areas*)

Öll byggðarlög utan 400 metra helgunarsvæðis þéttbýlisstaða og annarra byggðakjarna samkvæmt skilgreiningu Hagstofu Íslands.

stærri bæir

Byggðakjarnar með þúsund íbúa eða fleiri. Í þessu riti er fjallað um stærri bæi utan suðvestursvæðisins sem tiltekinn flokk byggðarlaga. Sjá einnig *minni bæir*.

Suðurland

Byggðarlög á starfssvæði Samtaka sunnlenskra sveitarfélaga (SASS), frá Ölfusi til Hornafjarðar.

Suðurnes

Byggðarlög á starfssvæði Samtaka sveitarfélaga á Suðurnesjum (SSS), frá Sandgerði til Voga á Vatnsleysuströnd.

Suðvesturland

Hér er hugtakið „Suðvesturland“ notað sem yfirheiti um öll byggðarlög á höfuðborgarsvæðinu og á suðvestursvæðinu. Sjá einnig *höfuðborgarsvæði* og *suðvestursvæði*.

suðvestursvæði

Byggðarlög á Suðurnesjum, Vesturlandi og Suðurlandi sem eru innan við u.þ.b. 45 mínútna akstursfjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu. Þessi byggðarlög hafa einnig stundum verið nefnd „Hvítársvæðið“ og „Stór-höfuðborgarsvæðið“. Sjá einnig *höfuðborgarsvæði* og *Suðvesturland*.

sveigjanleg vinna (e. *flexible work*)

Vinna sem hægt er að vinna óháð stað og/eða stund. Sjá einnig *fjarvinna*.

sveigjanlegt nám (e. *flexible education*)

Nám sem ýmist er stundað með mætingu við tiltekna menntastofnun á tilteknum tíma eða óháð stað og/eða stund. Sjá einnig *fjarnám* og *staðarnám*.

sveitir

Strjálbýli þar sem stundaður er landbúnaður. Sjá einnig *strjálbýli*.

tengslanet (e. *social networks*)

Mynstur félagslegra tengsla sem tengja einstaklinga við fjölda fólks í samfélaginu. Sjá einnig *félagsleg tengsl*.

tölfræðileg marktækni (e. *statistical significance*)

Í þessu riti teljast niðurstöður tölfræðilega marktækar ef líkurnar á því að þær hafi komið fram fyrir tilviljun eru minni en 5% ($p < 0,05$).

útbýggðavæðing (e. *exurbanization, periurbanization*)

Vöxtur dreifðrar byggðar í nágrenni borga. Sjá einnig *borgardreifing*, *gagnþéttbýlisvæðing* og *smábyggðavæðing*.

úthverfi (e. *suburb*)

Íbúðarhverfi í útjaðri borgar þar sem stór hluti íbúanna sækir vinnu til borgarinnar. Sjá einnig *borgardreifing*, *gagnþéttbýlisvæðing* og *smábyggðavæðing*.

verknám

Verknám er hér notað sem samheiti sem einnig nær yfir iðnnám og starfsnám.

Vestfirðir

Byggðarlög á starfssvæði Fjórðungssambands Vestfirðinga (FV), frá Reykhólum til Bolungarvíkur og Árneshrepps.

Vesturland

Byggðarlög á starfssvæði Samtaka sveitarfélaga á Vesturlandi (SSV), frá Akranesi til Dalasýslu.

vinnusóknarsvæði (e. *employment region*)

Landsvæði þar sem fólk getur auðveldlega sótt vinnu milli byggðarlaga. Sjá einnig *þjónustusvæði*.

þéttbýli (e. *urban area*)

Þéttbýli er skilgreint með mjög mismunandi hætti í einstökum löndum. Hér á landi er byggt á samnorrænni skilgreiningu þéttbýlisstaða með a.m.k. 200 íbúa en víða annars staðar er miðað við mun meiri íbúafjölda, tiltekinn þéttleika byggðar, innviði, stjórnsýsluhlutverk eða samfélagsgerð.

þéttbýlisstaður (e. *urban area*)

Samkvæmt skilgreiningu Hagstofu Íslands er „þéttbýlisstaður“ samfelld byggt svæði sem hefur skýrt gagnakerfi, heiti, að lágmarki 200 íbúa og að hámarki 200 metra á milli húsa óháð sveitarfélagamörkum. Þéttbýlisstaður afmarkast af 250 metra helgunarsvæði út frá ystu mannvirkjum hans. Sjá einnig *byggðakjarni*.

þéttbýlisvæðing (e. *urbanization*)

Flutningar fólks frá meira strjálbýli til meira þéttbýlis. Sjá einnig *gagnþéttbýlisvæðing*.

þjónustumiðstöð (e. *service center*)

Byggðarlag þangað sem fólk af stærra svæði sækir margvíslega þjónustu. Sjá einnig *þjónustusvæði*.

þjónustusvæði (e. *service region*)

Landsvæði þar sem fólk getur auðveldlega sótt þjónustu milli byggðarlaga. Sjá einnig *vinnusóknarsvæði*.

þorp (e. *village*)

Hér eru hugtökin „þorp“ og „minni bæir“ notuð jöfnum höndum um byggðakjarna með færri en þúsund íbúa.

þrepaflutningar (e. *step migration*)

Flutningar fólks upp eða niður þéttbýlisstigann milli sveita, þorpa, bæja, smáborga og stórborga. Sjá einnig *búferlaflutningar*.

